

NEVELÉSTUDOMÁNY.

A MŰVELTEBB KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

ÍRTA

GARAMSZEGHI LUBRICH ÁGOST.

AMAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA 1871. ÉVI NAGYJUTALMÁRA ÉRDEMESÍTETT MŰ

MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS.

MÁSODIK KÖNYV.
KÜLÖNÖS NEVELÉSTAN.

PEST, 1871.

RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

II. KÖNYV. KÜLÖNÖS NEVELÉSTAN.

I. RÉSZ.

Testi nevelés.

Előzmények.

I. §. A testi nevelés fontossága.

Az ember sem pusztán lélek, sem pusztán test nem, hanem test- és lélekből álló lény levén, már csak e tényből is önkényen következik, hogy ha nevelésről vagyunk szó, az mind a testet, mind a lelket illeti. A testnek értéke csak viszonyos ugyan, s a lélek az, minek kifejtésére kell minden törekvésünket fordítani: de a viszontlátásnál jogva, melyben a lélek és test él, a testet sem hanyagolhatjuk el. *yi* test a léleknek szerve: kellő dolog tehát, hogy a lélek mennél korábban mennél jobb eszközöknek jusson birtokába. Csak az egész embernek s így mind a léleknek, mind a testnek összhangzatos nevelése által lehet az ember azzá, amivé rendeltetésénél fogva lennie kell akár földi létében, akár végczéljára nézve. Az ember egyik alkrészének kizárólagos művelése kártékonyan hat a másikra, sőt magára a kedvezésben részesülőre is. Bizonyos ugyanis, hogy éppen a beteg testben az eszes öneltározás rendes uralma rövidséget szenved, sőt meg is szűnik, következésképp a szellem rabjává válik az anyagnak: míg a rendes állapotban tartott egészséges testnek érzékiségén az erkölcsi szellem legkönnyebben uralkodik. Szoros határt a testi és szellemi nevelés közt szabni nem lehet, mondja Schleiermaclier. De éppen ezen csudálatos összeköttetés teszi nagyfontosságúvá a testi nevelést is; mert tisztelvén a test jogait, a belső ember lehető tökéletes kialakulásán működünk s eszközöljük, hogy az egész ember az isteni szellemnek templomává lehessen.

A lélek tehetségeinek élénkebb, vagy ernyedtebb működése nagyban függ a testszervezet épségétől. Nem egy esetből tudhatni, hogy a szellem képzésének és gyógyításának minden eszköze hasztalan, míg a rosznak a testben rejlő okát nem háritották el. Hány esetben nincs szüksége az embernek általában erős, izmos, egészséges testre, különösen jó érzékekre, hogy a benne fogamzott szép terveknek, eszméknek léteit adhasson a gyakorlati életben! Már mily kinos állapot lehet az, melyben a műveit ember esztét, szívét nem használhatja; midőn szilárd akarata ki a tettek mezejére serkenti, ő vesztég maradni kénytelen! „Tudták ezt jól a görögök és rómaiak, – mondja Szilasy – s egyik főintézményök vala erős, izmos embereket nevelni. Nem mondhatni ugyan, hogy nincsenek kivételek; de mindenesetre sok igaz van e szavakban: *anima sana in corpore sano.*”¹⁾ Napjainkban ezt igen szem elől tévesztik. Valamint a szellemi nevelés is legtöbbszörre elhibázott, mert csupán az értelemre irányul: úgy a testi is nem nevelésnek, hanem elnövelésnek mondandó; ezer neme az elkényeztetésnek, a test elpuhításának található majd minden háznál! Az oktalan szülőknak éppen az a gondjuk, hogy a gyermeket még a légtől is őrizték: de innen is van aztán a sok nyomorék testben, lélekben egyaránt; innen van a sok gyöngye, vézna, elpuhult test, mely nem csak kitartást igénylő erősebb munkákra képtelen, hanem a szokott mindennapi foglalkozás alatt is kimerül; innen van a sok gyáva lélek, mely a komoly tanulmányt kerüli. Észre vehetni ugyan, hogy egyik-másik szülő józanabb belátásra tett szert: de ez csak kivétel; a legnagyobb rész legfőlebbis kora tánczra viszi gyermekét, többire nézve pedig magára hagyja. Tanodáink sem különbek. Itt sem történt eddig kellő intézkedés a növendék testi fejlesztésére. Fennállanak ugyan itt ott a testgyakoroldák, de vagy üresen, vagy czélszerűtlenül rendezve.

2. §. A testi nevelés általános törvényei.

A testi nevelés eszközei alatt mindazt értjük, ami a gyermek szükségeinek természetéhez illő kielégítését s minden ártalmas befolyástól való megóvását czélozza; értjük tehát a tengéleti és

1) A Nevelés Tudománya, I. K. 46. 1.

állati rendszer tápszereit, másképp azon ingereket, melyek a test-szervezetben változást s így önmunkásságot idéznek elő.

Azon eljárás, mely szerint ezen eszközöket alkalmazzunk kell, teszi az általános törvényeket. Mindenekelőtt tehát ezekkel kell megismerkednünk. Ezek következők:

1) Működés levén, valamint az egész szervezetnek, úgy minden egyes szervnek is életeleme, alaptörvénye, főszabályul kell tartanunk minden egyes szervnek kellő ingert vagyis dolgot nyújtani. Működés teszi a szervezet természetét, életét s ezzel élvezetét, örömét, kielégítési érzését, boldog létét; csak működés által jut lehető legnagyobb fejlettségére; ha valamely szerv tevékeny, akkor több vér nyomul hozzá, idegei élénkebbek, mi által mind erőben, mind szilárdságban gyarapodik, míg tétlenségre kárhozattva mindinkább gyöngül. 2) De azért ne véljük, mintha a szervezet tetszésünk szerint ingerelhetnők: sőt inkább mindeniknek megvan határozott mértéke, melyen túl ingereltetve meggyöngül, el-tompul, sőt el is pusztul. 3) Vegye figyelembe a nevelés a növendéknek akár veleszületett, akár már a nevelés által módosított testi sajátságait és fejlődési fokát; mert nem csak általában minden szervnek ki van jelezve határa, melyet áthágni nem szabad; hanem az egyedek szerint is különbözik azok ereje. Csak így fogja megválasztani tudni a nevelő az eszközt, melynek az ingerlendő szerv erélyével arányos viszonyban kell állania. Például, tegyük fel, hogy az emésztési szervek működése igen erős: nem vétenők-e el a dolgot, ha azokat hathatós eszközökkel izgatnók? Vagy a gyöngye emésztési szervekben nem okoznánk-e kárt, ha azokat a tápszer bőségével s nem erősebb izgató szerekkel akarnók nagyobb munkásságra serkenteni? A tojás, csiga sat. igen tápláló szerek, de gyöngye emésztésű gyermeknek nem valók, mert izgató erejük csekély. Már mivel az izgató szervek a szervhez alkalmazottnak, kell lenni, hogy ez azt feldolgozhassa: azért önkényt következik, hogy a nevelőnek a növendék testi egyediségét jól kell ismernie. 4) A test szervei nem minden korban egyenlően ingerlékenyek; a gyermek nagyobb ingerlékenységgel bír, mint az ifjú, ez nagyobb, mint a kifejlett férfiú, ez ismét nagyobb, mint az öreg: azért az ingereknek a kor különbsége szerint különbözőeknek kell lenniök.

5) A nedvokat különbsége is megválasztást igényel a tápszerekben: az epés nedvokatú embert már az igen kiesi inger is fölizgatja, a vérmest a kicsi is, a nyálkást csak igen erős, a mélánál pedig változatos és nem igen heves ingerek alkalmazandók.

6) Törvény az is, hogy az igerlékenység az éghajlatok szerint is különbözik: a déli lakóknál kevesebb, az éj szakiaknál több ingerre van szükség, hogy a testszervezet kellő működésbe jöhessen.

7) Minthogy az ember testszervezete, mint minden véges dolog, csak fokozatosan fejlődik: azért a tápszerek vagy ingerek szorosán illeszkedjenek ama fokozatokhoz, melyeket a test természetes fejlődésében követ. Nem képes a szerv egyszerre kifejteni a maga legnagyobb erejét; lassan, fokról fokra történik ez, kezdetben csak keveset, de gyakorlás által mindig többet bír el, míg végre fejlődésének legmagasabb pontjára emelkedik.

8) De ha valamely szerv fejlődése legmagasabb fokát érte, nem szabad azt azért egyre egész erejével foglalkodtatni; mert a szakadatlanul egyforma tevékenység szintűgy ernyeszt, mint a nagyon csekély, vagy igen erős. Változás és mérték legyen tehát itt a jelszó!

9) Minthogy a szervezet életerege valamennyi szerv életforrását képezi: azért a test nevelését úgy kell intézni, hogy ne csupán egyik-másik szerv merítsen abból huzamosb ideig, mert e miatt a többi nem kerülhetvén a forráshoz, vagy szünetel, vagy legalább igen csekélyre szorítja tevékenységét. Ha pedig egy vagy két szerv, illetőleg rendszer sokáig erősen működik: nem csak önmagát, hanem az egész szervezetet is kimeríti. Miből az következik, hogy a szervek felváltva hozassanak tevékenységbe, hogy így mindegyik gyakorolhassa erejét, erőt szíhasson a közforrásból s kellő pihenést is tarthasson, s mindezek által a szervezet erőteljes, vidám élete eszközöltessék.

10) Előzzük meg a veszélyeket, vagyis óvjuk növendékeinket minden bajtól.

11) Ha valamely életszerv beteg, gyógyítsuk azt.

12) Szoktassuk a növendéket úgy, hogy maga is vigyázzon magára, kövesse az okos útmutatásokat.

13) Legyünk rajta, hogy a növendék környezete ugyanazon nevelési szabályokat kövessé, melyeket a főnevelő.

3. §. Már az anyaméhben kell a testi nevelésre gondot fordítani.

„A gyermek apának és anyának közös terménye, mely vagy mind a kettőnek, vagy kiválóan egyiknek természetét hordja magán. Az első alapot a szülők természetéből kapja a gyermek, még pedig rendesen úgy, hogy az apa alkata a leányra, az anyáé a fiúra száll át; s ha a gyermek testére nézve az anyához hasonlít, szellemére nézve az apára üt s fordítva.”¹⁾ Ha a szülők egészségesek, rendesen ép gyermekeket nemzenek; de ha kimerültek, akkor bűneik eredményének magvát gyermekeik is öröklik, gyakran azonban úgy, hogy csak az unokákon üt ki. Szomorú, de ki kell mondanunk, hogy napjainkban a fiatalság oly borzasztó gazdálkodást űz testében, miszerint sokra, talán a túlnyomó részre nézve legjobb lenne nem házasodni; a méhely legalább velök veszne, míg így borzasztó pusztításokat tesz.

Maga az egészség azonban nem elegendő biztosíték arra, hogy egészséges gyermekeket kapjunk; hanem igen sok függ azon hangulattól is, melyben a szülők testi és szellemi erői a fogamzás pillanatában vannak. Ha igazi szeretet egyesíti a szülőket: ezen egyesülésnek egészen más eredménye leszen, mint ha kedvetlenül, sőt talán idegenkedéssel, vagy részegen közelednek egymáshoz; ez utósó állapot különösen ostoba, bárgyú, vízfejű gyermekeket nemz. Számtalan a példa, hogy a képzelemnek nagy szerepe van a fogamzásnál. Megfigyelésre méltó, amit erre nézve Lavater mond.²⁾

Ha már a gyermek megfogamzott, akkor fejlődése az anya testi és szellemi életétől függ. A legszentebb kötelesség nehezedik tehát ilyenkor az anyára. Ezt az által teljesíti, ha saját testi és szellemi létének összhangzatosságára ügyel. De fájdalom, a legtöbb anya nem is gondol eme kötelességére s érdekes állapotában gyakran oly szellemi és testi nyavalyáknak veti meg alapját, melyek a gyermeket egész életére nyomorulttá teszik. Ekkor aztán a Gondviselés ellen szoktak zúgolódni, holott saját könnyelműségöket s oktalanságukat kellene okolniok. „Az anyatermészet bölcs és gondos anya, mely ha nem akadályozzák, az anyai méhben levő magzatot gyöngéden dajkálja, neveli s születésre készíti.”³⁾ De

¹⁾ Buch der Erziehung, von K. Schmidt, S. 26.

²⁾ Lavater, Physiognomik. III. Th. IV., XV., XVI.

³⁾ Szilasy. A nevelés Tudománya, I. K. 47. 1.

az anyák nemhogy segítségére volnának a természetnek, sőt inkább akadályozzák azt. Nem szólunk azokról, kik nyomorúságban élvén, nem csak nem választhatják meg eledeleiket, hanem gyakran éheznek is, vagy hozzájutván kelleténél többet esznek és isznak, nehéz munkákra szorítvák, amiért aztán mind ők maguk, mind méhgyümölcsaik satnyák: hanem csak a jobb módúak- és előkelőkre mutatunk, kik sem ételben, sem italban nem tartanak mértéket; fűszeres, nehéz emésztetű, keresett étkekkel s hevítő italokkal élnek; csupa lustaság- és kényességből vagy semmi mozgást nem tesznek, vagy a kimerülésig mozognak, még tánczolnak, lovagolnak is, nyilvános gyűlhelyeken megjelennek s embertömeg közé keverednek, nem gondolván meg, hogy egy lökés, egy hibás lépés, elcsusszanás is igen ártalmasán hathat a méhgyümölcs egyik-másik tagjának fejlődésére. Mit mondjunk még a mellfűzőkről? Hogyan fejlődhetnék a gyermek ezeknekkinzó nyomása alatt? Hát az indulatok és szenvedélyek mennyire nem ártanak a gyermeknek nem csak testi, hanem lelki jóvendőjére nézve is? Mindennapi a tapasztalás, s a könyelmű, gondatlan szülők mégsem okulnak. Ha a férjek maguk is komolyabb olvasmányokat szeretnének s így a hölgyeknek is hasznos és nem képzelet- és szívmetelyező, főleg idegen irodalmi termékeket adnának kezökbe: akkor felkeresnék Hufeland jó tanácsát az anyákhoz és ezt nyújtánák az először terhes anyának, hogy magzatát okszerűen ápolni tudja és akarja.

I. SZAKASZ.

A tengélet nevelése.

I. FEJEZET.

A tengélet emésztési rendszerének nevelése,

4. §. A tápszerek szoros értelmében

Az élet szakadatlan mozgás, a mozgás pedig fölemésztí az életet. Kigőzőlgés, légzés, vérkeringés, egy szóval a test minden működése által nem csak az elégett, fölhasznált részek választatnak ki, hanem egyúttal maguk a test munkáságának szervei is fölemésztődnek. Ë vesztéseget folyvást vissza kell pótolni, különben a testgépezet megállana. Ezen pótlás a tápszerekben vagyon, melyek az emésztés, vér és légzés rendszereinek működése által új testrészecekké változnak. Kiki beláthatja, hogy csak olyan anyag lehet tápszere az embernek, melyben az ember testét kitevő elemek befoglalvák, melyek vérré válhatván, a testtel hasonulnak, mindazon anyagok tehát, melyekben élyen, légeny, köneny és széneny találhatók, mert az ember is ilyen elemekből áll.

A tápszereket az ember vagy az állat-, vagy a növényország-ból veszi; mert ama négy elem egyenkint véve nem képezhet tápszert, hanem csak fehérynévé egyesülve; a szervezet csak úgy élhet azokból, ha rokon alakban nyújtatnak neki, amelyeket aztán ismét alkrészeikre, légneemekre felbontani, de ismét szilárd anyagokká változtatni képes. A tápszerek alkrészei két főosztályra vezethetők vissza, úgy mint: ég betlen vagyis hamu-alkrészekre, melyeket föld- vagy szervetlen részeknek is nevezünk, mivel az ásmányországban találhatók, és szerves részekre, melyek minden, növény- és állatban megvannak. Ámbár a hamu csak igen csekély mennyiségben található testünkben: mindazáltal, hogy testünk természetes vegyüλέke és egészsége föntartásék, a hamurészek nem hiányozhatnak, például vilsavas mész nélkül csontjaink megpuhulnának, vasrészecekkék hiányában vérünk egészsége csökkenne, vilany nélkül velőnk állapota megváltoznék.

A szervetlen anyagok közül kiválólólag a konyhasó szolgál tápszerrül, mely a többi tápanyag hasonulását lényegesen előmozdítja. Tápszereink hasonlíthatlanul nagyobb része azonban szerves anyagokból áll, melyeknek részei: éleny, légeny, széneny, kőneny.

Már azon viszonyok szerint, amint e négy légnem bizonyos tápanyag létesítésére vegyül, a tápanyagok két főcsoportra oszlanak: 1 é g e n y t a r t a l m ú vagy vérképző, 1 é g e n y t n é l k ü l ö z ő vagy melegítő tápanyagokra.

A légeny tartalmú tápszerekhez tartoznak:

a) az állatok húsa; b) a tojás-fehérsy és az ezt tartalmazó állat- és növényanyagok; e) a sajtany (Käsestoff), mely a tejben, az állatok vérében, a hüvelyes veteményekben és az olajtartalmú növényekben található; d) az env, melyet az iuak, porozok, csontok, valamint a sejtiszövet főzéséből nyerhetni; mint növényenv a búzában a sikerrel (Kleber) van egyesülve.

A legényt nélkülıző tápszerek:

a) a zsír és olaj; b) a tejben és a növények magvaiban s gyümölcseiben található cukor; c) a keményítő és mézga, melyek számos magban, gyökér- és gumóban, nevezetesen a lisztben, ris-, tengeri- és hüvelyesekben, a gesztenyében és burgonyában vannak.

A legényt nélkülıző tápszerek szénenyt visznek a testbe; a széneny a lég élenyével egyesül s ez által ama hőmérséket létesíti, mely a szervezet működésére szükséges. Ez okból Liebig légzési szereknek nevezte azokat. Egy ember napjában 28 lat szénenyt emészt föl, melynek a vegyülésnél 78 lat élenyre van szüksége, A tápszer mennyisége mindig egyenes arányban van a bevett élenyvel: aki többet lehel, például a fárasztó munkával foglalkozó napszámos, annak többet és nehezebb emésztésű eledeleket kell ennie, minthogy sok szénsavat lehel ki. Télen általában többet eszünk, mint nyáron, éjszakon többet, mint délen; mert télen és a hideg éjszakon tömötebb levén a levegő, a belehelt éleny is, több, nyáron pedig és a meleg éghajlat alatt fordítva áll a dolog. A legényt nélkülıző eledelek nem képesek magukban az életet fentartani; a háj, faggyú, vaj, olaj tökélyesen, minden hamu nélkülı égnek el; hasonlóan a borszesz és keményítő sem tartalmaz legényt; a légeny pedig a testnek egyik alkrészét képezi.

Ami a tápszerek táperejét illeti, az annál nagyobb, minél több légeny van bennök. Mihez tartás végett álljon itt néhány tápszernek ereje, melyekből a többit is megítélhetni. 100 jól megszáritott rész közt van:

marhahúsban	14.98	rész légeny
bárányban	13.26	„ „
sertéshúsban	12.20	„ „
galambban	12.10	„ „
babban	5.1	„ „
tojásban	4.86	„ „
lenesében	4.4	„ „
tehéntejben	3.78	„ „
borsóban	3.8	„ „
fekete kenyérben	2.63	„ „
fehér kenyérben	2.26	„ „
búzában	2.2	„ „
kukoriczában	2.0	„ „
asszonyi tejben	1.59	„ „
risben	1.39	„ „
rozsbán	1.7	„ „
burgonyában	1.5	„ „

Eszerint a burgonya legkevesebb, a m a r h a hú s legtöbb táperővel bír. A tápszer becse azonban nem csak attól függ, tápláló-e, hanem attól is, vajjon könnyen válik-e vérré, azaz emészthető-e. A hártýák, inak sat. sok légenytartalmú és tápláló részt tartalmaznak ugyan, de gyomrunk által megemészthetők nem lévén nem mondhatók alkalmas tápszereknek. Igaz, sok függ a gyomor erejétől; így az erős munkás könnyen emészt meg azt, mit a gyöngé, beteges ember megemészteni nem bír. Általán véve azt mondhatni, hogy a húrost nehezebben emészthető, mint a tojásfehérnye és enyves részek, s hogy a legényt nélkülözők közt a zsírtartalmú anyagok legnehezebb emészthetűek; ezek után következik a keményítű, czukor.

A tápszereket továbbá szilárdakra és hígakra osztjuk. A szilárd tápszerek hús-és növénytápszerekre oszlanak. Nem csak természetűnk, hanem fogaink alkata is mutatja, hogy eledeleinket mind az állat-, mind a növényországból kell merítenűnk; vágfoga-

ink vannak a hús felszabdálására, őrlőfogaink a gyümölcs és magvak megőrlésére; az ember gyomra nem oly nagy, sem belei nem oly hosszúk, mint a növényevő állatokéi, de aránylag nem is oly kicsi, belei sem oly rövidek, mint a ragadozó állatokéi. És ez igen fontos mozzanat a táplálásra nézve; mert csakugyan sem a húsetek, sem a növények egyedül véve nem tartják szabatos mozgásban a test gépezetét. Az állati étkek leghasonlóbbak levén testünkhöz, legkönnyebben emészthetők, de épen azért túlterhelést okoznának a szövetben s a vért a velő felé hajtván különféle betegségeket idéznének elő. De ha csupán kenyérrre és gyümölcsre lennének utalva, az is bajjal járna; mert a növény sejtszöveit az emberi testszervezet nem képes áthasonítani, hanem csak a mézgát, ezukrot sat. vonja ki azokból; a növény negyvenszer kevesebb fehérnyét s hasonlíthatlanul kevesebb zsírt tartalmaz, mint a hús; következésképp az életerő főforrása csak nehezen s azt is csak igen kevés tápot kapna. Legczélszerűbb tehát keverve használni az eledeleket. A híg tápszereket, melyek alatt a tulajdonképi italokat értjük, szintén kívánja testünk, s valamint amazokra az éhség, úgy ezekre a szomj ösztönöz.

5. §. Állatországi tápszerek.

Mint már említve volt, a hús legtáplálóbb, legkönnyebb emésztesű eledel. Itt is van azonban különbség. Ha végig megyünk az állatországon, azt tapasztaljuk, hogy csak kevés állat van, melyeket az emberek meg ne ennének: az arabs megeszi az oroslányt, a néger a kígyót, az olasz a macskát, az ausztráliai a kutyát, a chinai a patkányt és záptojást sat.: mindazáltal a polgárisult emberek rendszeren csupán növényevő állatok húásával táplálkoznak, s csak kevesen vannak, kik ragadozó, húsevő állatokat is megesznek. Nálunk megszokottabb: a marha-, borjú-, bány-, juh-és sertéshús, hal és házi szárnyasok. – Ami a húst különösen illeti, a marhahús hazánkban általános használatú. S ez igen indokolva van, mert mindazon alkrészekkel bír, melyek testünk táplálása- és főtartására legalkalmasabbak, s azonkívül még könnyen emészthető is; „a hús hússá válik” szokták mondani; valamennyi húsfajnak összetételét képezi; van igen sok fehérnyéje, zsírja, halványösszetételű, sói s majd háromnegyed részben vize. Vörös színét a

a vérnek köszöni, mely számos véredénykéiben vagy. Innen van, hogy a húsevő népek izmosabbak, erősebbek, kitartóbbak, mint a növénynyel és hallal élők, milyenek például éjszaki és déli Amerika indusai, kik vadászatból élnek, továbbá minden pásztor-népek. Ki ne ismerné az angol és amerikai munkás erejét s kitartását? Honnan van ez? A húsételtől. S miért oly satnya, lusta, például az olasz lazaroni? Mert majdnem kizárólag növénynyel él. Némely népet lustának mondanak, de nagyon hibáznak, ha ezt nemzeti jellemének tulajdonítják; nem nemzeti jellem ez, hanem erőtlenség, melyet a sok burgonya okoz. – A kolbász és hurka a magyarnak kedves eledele; sok tápereje van, de nehezen lévén emészthető, jó gyomrot kíván. Nagy ügyelet szükséges a tekintetben is, hogy a belek fris és ne igen kövér hússal legyenek töltve, és sokáig ne tartogattassanak, mert a régi kolbász és hurka megromolván nem csak veszélyes, hanem halálos következményeket is szokott vonni maga után. – „Több hal van a Tiszában, mint víz” mondták még csak harmincz év előtt is; s ezt a többi nagy folyóról is el lehetett mondani. Most már azonban egészen másképp áll a dolog; mióta a gőzhajózás megindult, a halevés mindinkább kisebb körre szorul. A halról tudnunk kell, hogy kevés rostanytt tartalmaz, háromnegyedét annak, mi a madarakban és emlősökben található; de fejrnyve, enyv elegendő, zsír és víz pedig nagy mennyiségben vagy. Ebből magyarázható meg, hogy a hal kevésbé tápláló s nehezebben emészthető, mint a melegvérű állatok húsa. Az éjszaki vidékek lakóinak, például a lappoknak, szamojédoknak, grönlandiaknak gyöngye ereje nagyrészt a haltól vagy, melyen kívül alig van valami eledelök. – A vadak közül legelterjedtebb a nyúl; a többi vad csak a jobbmódúak élvezete, mert drága. A vadhús könnyebben emészthető, táplálóbb s izgatóbb, mint a szelíd állatoké, s a fiatalabbé emészthetőbb, mint a véné. Különösen nehéz emésztésű a lúd, kacs. – Allg. van tápszer, mely a húshoz jobban közelítene, mint a szelíd szárnyasaink tojása, mely lényegesen fehérnyéből és a tojásszékben létező kevés zsírból áll. Hígra főve igen tápláló s könnyen emészthető, de keményen csak erősgyomrúaknak való.

Sok függ a hús elkészítési módjától is. Mivel a húsban igen sok fehérnyve vagy, mely a forró vízben, csakúgy mint a tojás,

megkeményedik: azért ha jó, ízletes húst akarunk, azt nem hideg, hanem forró vízbe helyezzük a tűzhöz, mert ez által a fejrnyye felrétegei megkeményödvén mintegy hártját képeznek s a belöl levő fejrnyye kijövetelét akadályozzák. Természetes, hogy ahol nem annyira jó húst, mint erős levest kivannak, ott ellenkezőleg kell eljárni, vagyis a húst hideg vízbe tenni, mi által a fehrnyye nagy része a levesbe kerül. Ebböl azt is láthatni, hogy a sült hús mindig táplálóbb és könnyebben emészthető, mint a főtt, mert fejrnyyeje benne marad. A füstölt és besózott hús sokat vesz erejéböl, mert a fejrnyye a spban felolvad s ennek kigözölgése által részben veszendöbe megy. A zsíros eledekek könnyen bajt okozhatnak. A vadhús elkészítését illetöleg meg kell jegyeznünk, hogy amily előnyös a szarvas, nyúl sat. húsát tartogatás által megpuhítui, époly czélszerütlen és ártalmas azt büzőssé tenni; az oszlás folyamatában levő hús mindig ártalmas.

A vaj nehezen emészthető, hanem tésztával, kenyérrel keverve jó tápszert ad. A tejböl igen elterjedt s kedvelt tápszert készítenek, a sajtot. Főtartalmáta tej sajtanya teszi. Idövel azonban sajtáságos erős szagot és csípös ízt kap s végre kiállhatlan büzü, csípös, ragadós tömeggé változik, melyben azonfelül még tömérdek kukacz is terem. A sajt általában véve is bír izgató erővel, de rothadt állapotban károssá lesz az egészségre, csakúgy mint a fönnebbi erős fűszerek; nem csak, hanem ha sokáig áll, még sajtmegeg is fejlődik belöle. Fris állapotban mint túró jóízü, könnyen emészthető s tápláló.

6. §. A növényországi tápszerek.

Ezek közt első helyre tesszük a kenyeret, melyért naponkint esedezünk Istennek. A kenyér lisztböl készül: azért tápereje azon magtól függ, melyböl a lisztet örlük. Legtáplálóbb a búza. A liszt tápereje az örléstöl is függ. Balgaság azt hinni, hogy a fehér kenyér táplálóbb, mert épen ellenkezőleg áll a dolog. Ugyanis a mézga, mely legtöbb legényt tartalmaz, leginkább külrészeiben van a magnak; belül pedig úgyszólván csak keményítő foglaltatik: innen az úgynevezett parasztra való örlés által táplálóbb lisztet s kenyeret nyerünk, mint a lánglisztböl; s e tekintetben a szegényebb sorsúak szerencséseeknek mondhatók. De

emésztésre nézve fordított viszony áll: legkönnyebb emésztésű a búzakenyér és a búzából, rozsból kevert, legnehezebb a rozskenyér. – Lisztből készülnek a különféle tésztaételek is. Ezekre nézve legyen elegendő azon általános megjegyzés, hogy az élesztősek könnyebben emészthetők, különösen, ha nincsenek erősen fűszerezve, zsírozva stb.

A hüvelyes vetemények, borsó, bab, lencse, szintén általános tápszerűül szolgálnak. Tápláló erejük s aránylagos olcsóságukért egyiránt különös figyelmet érdemelnek. Tartalmuk gazdag fejrnyés anyag, mely nem csak a kenyér sikértartalmát, hanem ha jó fajta, még a hús rostanyát is fölülmúlja. A keményítő is jelenketény, valamint minden halvány összeköttetések s a vér sói is megvannak bennök. Emésztésre nézve ugyan nehezek, de ha héjuktól megtisztítják, a hús és kenyér között foglalnak helyet. – A főzelékek, hova a paraj, saláta, káposzta, ugorka stb. is tartoznak, ki nem elégítő és csak kevéssé tápláló eledelül szolgálnak, mert kilencztizedöket, víz teszi, s alig tizedrészők áll légenytartalmu anyagból; ahonnan egyedül használva nem adnak erőt; mint azt oly népeknél tapasztaljuk, melyek kizárólagosan főzelékekkel és gyümölcscsel élnek; de hússal keverve fontos szolgáltatot tesznek, minthogy szerves savval bírván, a hús oldható fehérnyéjét oldva tartják s a vért hígítják, különösen a savanyu káposzta a súly ellen hathatós szerül szolgál. – Az ugorkasalátáról megjegyzendő, hogy sokan a világért sem ennék meg levének kifacsarása nélkül; pedig épen ez okozhat hideglelést, mert így az ugorka minden oldó vizét elveszti s csupán nyúlós, emészthetlen, nem-tápláló részei maradnak benn. A zöld ugorka inkább csak fűszerül használtatik; de fájdalom, sok gazdasszony, hogy azt szépzölddé tegye, rezet dob az eczetbe, vagy rézüstbe forralja azt, miáltal mérget készít mely néha hirtelen bajokat is okoz; de ha ez nem történik is, a testet mindenesetre lassankint megrontja. – A főzelékekhez számítandók még ai különféle gyökerek és gumók, minő a burgonya, sárga és vörös répa stb. A burgonyáról már szólottunk. Ettől a répa annyiban különbözik, hogy több vizet és czukrot és sokkal kevesebb keményítőt, ezenfölül, miként a zöldség, sok növényyszövetet tartalmaz. – A gomba tápláló ugyan, de fölötte nehéz emésztésű eledel, s mint-

hogy igen sok mérges fajta van, s bizonyos körülmények között a jó fajta is elmérgesedik, legjobb épen nem használni. Nem egy család lett már áldozata ebbeli torkosságának. Némely szegény emberen nem csudálkozhatunk, mert sokszor csupán gombára van szorítva; de a jobb módúak, kik úgyszólván úsznak az ételekben, bizony bírhatnának annyi önmegtágadással, hogy e veszedelmes tápszerről lemondjanak.

A gyümölcs, ha érett és bőnedvű, szintén egészséges és jó tápszer, de tápereje nem nagy; mellékétekül azonban, úgy gyermekeknek, vérmeseknek, vértorlásokban szenvedőknek, ülő embereknek, kik rendszeren székrekedésben szenvednek, igen ajánlandó, mert hígítja a vért s hűt. Héja emészthetetlen. – Az olajos gyümölcsök, minő a mandola, dió, mogyoró, gesztenye, nehezebben emészthetők a bőnedvű gyümölcsnél: azért csak mértékletesen s leginkább csak jó emésztési szervekkel bíró egyénektől használandók.

7. §. A fűszerek.

Hogy eledeleinket ízletesebbekké tegyük, különféle fűszereket szoktunk közjök keverni. A honiak nemigen ártnak, mert egyszerűbbek, gyöngébbek, sőt némelyek, milyen az ánizs, kapor, kömény, még jó szolgálatot is tesznek: a külföldiek azonban többé-kevésbé túlságos izgató erővel bírnak s nagy mértékben használva sokféle betegségeknek forrásául szolgálnak. Ennélfogva csakis az öregebb embereknek szabad azokat s azt is kis mértékben használni, mint kiknek izgatóra van szükségök; de a fiatal, erős, bőnedvű, vérmes embereknek a fűszer valóságos méreg, mert az emésztési szervekben, a vérvegyületben, sőt az egész anyagváltozásban zavart, bőrkütegetek, gyuladásokat idéz elé.

Ámbátor némely írók oly népekről is tesznek említést, melyek sőt nem használnak; de bár nem kevernek is sőt ételeik közé, máskép pótolják azt, például tengeri hallal. A konyhasó oly könnyen emészthető, amily tápláló. A víz könnyen feloldja, és így könnyen egyesül a vérrel. Nem csak izgatólag hat a szájüregre, nyelvre és gyomorra, nem csak étvágyat gerjeszt s az érintett hártlyák s mirigyek bővebb kiválasztása által a kellemetlen, íz-

len eledeleket kellemesekké s ízletesekké teszi; hanem még a tojásfehérnyét, eledeleink lisztes, kövér, keményítő anyagait is feloldani segíti s így az emésztést nagyon előmozdítja; ezenkívül a só vérünknek s az ebből készült részek szövetének egyik alkészét képezi, mely nélkül azok működése gátolva van. Nagy mértékben használva, természetesen, mint akármi is, árt, például midőn a leányok, hogy halványak legyenek, nagymennyiségű sót esznek.

Az eczet hűsítő és szomjoltó erővel bír, akadályozza a rothadási, fölemeszteti a rothadó, bűzös párákat s elősegíti az emésztést. Ez oknál fogva az eczetes ételek, különösen nyáron, jó szolgálatot tesznek; az eczet pedig légtisztításra használható. De túlságos mértékben és folytonosan használva zavarja az emésztést, hasfájdalmakat okoz s általában az egész szervezetre kártékonyán hat. Mindezek daczára is találtak oly hajadonok, kik hogy halványak, érdekes arcúak legyenek, eczetet isznak; mint mások sót, krétát és többféfélést esznek s egészségöket sokszor egész életökre megrongálják.

A cukor illő mértékben használva, szaporítja az emésztési nedveket s így elősegíti az emésztést; nagy mennyiségben azonban és gyakran használva lankasztólag hat a szervezetre, émelygést, bőfögést, hányást, hasmenést sat. okoz.

8. §. A dohány.

A dohány sem a táp-, sem a fűszerek közé nem számítható; de miután általán elterjedt élvszerré fajult s emellett az ifjúságnak mind testi, mind erkölcsi növelésére kártékonyán hat, azért erről is kell szótanunk röviden. A dohánynyal az amerikai vadak ajándékozták meg a polgárisult világot; s jóllehet semmi haszna nincs, kára meg elég, mégis füstölve, orrba szíva, rágva annyira elterjedt, hogy kevés férfi van, ki valamelyik alakban ne használná; nem is férfi, ha nem dohányzik; sőt kevés tanoncz, kevés mesterinas van, ki tanára, vagy mestere szemétől távol pipát, vagy égő üszköt ne tartana szájában. Annyi áll, hogy minél tunyább, dologtalanabb valamely nép, annál többet dohányzik, öli vele unalmát; s talán ezért is hatalmasodott el annyira. A tunyaságou kívül leginkább a tilalom volt, mi azt elterjeszté; mert hi-

szen az ember mindig jobban hajlik a tilos felé. A dohányzókra elejénte halálos büntetés volt kiszabva; papok, világiak, orvosok egyaránt hallaták dörgő szavaikat az új mérges növény ellen; de a dudva, a rossz ápolás nélkül is könnyen terjedvén, a dohány is elterjedt; annyival inkább, mert védői is támadtak, kik versekben is dicsőítették. Pedig a dohány nem csillapítja az éhséget, nem oltja a szomjat, nem mozdítja elő a testszellemi szervezet működését, csak pénzbe kerül, melyet hasznos dologra lehetne fordítani. Hogy mi mindent lehetne azzal, ami évenként e drága füstre s így valóban füstbe megy, a nemzeti jóllét előmozdítására tenni: azt nem nehéz kiszámítani, mondja Karcsanyéki.¹⁾ „De hogyan is válhatna meg a magyar a dohánytól, hiszen ezt Árpád hozta Ázsiából, a magyar úgyszólván veleszületik a pipával, mint a cseh a trombitával!” – válaszolta egyik kedélyes urambátyám, midőn a dohányzás káros voltáról szólánk. – „Nem látja-e Uramöcsém, hogy Árpád apánk is pipával van festve a zsidó boltján?!” Allg. tudtuk vele elhitetni, hogy ez kortévesztés. S csakugyan sokan vannak, kik a dohányzást fajunk természeti kellékének tekintik; mintha már Ázsiából hoztuk volna e szokást magunkkal, holott bizony nemzeti függetlenségünk korában hírét sem hallották őseink ezen sovány élvezetnek. Egy pár század óta füstölgetjük vele unalmunkat, mert egyéb haszna nem igazolható. A megszokás ártalmatlanná teszi, úgy mondják; de mi úgy tartjuk, ez item egészen áll, valamint nem áll az, hogy a chinaiak mákonya és némely hegylakók mirenye egészen ártalmatlan. Nyálkás, puffadt-képű, hideg nedvvalkatú embereknek annyiból talán hasznos lehet, hogy a nyalkától kiköpés által megszabadulnak; különben a sok kiköpés a mellet szárítja, a nyál lenyelése pedig a gyomrot rontja. A szivarok meleg füstjök miatt a tüdőnek és szemnek egyaránt ártalmasak; kevesebbet ártanak mégis a belföldiek, mert gyöngébbek; pedig mily sok pénz vándorol ki pénz-szegény hazánkból így haszontalan, sőt ártalmas czikkért! Azonban teljék öröme benne, kinek kivetni való pénze van – füstre, jegyzi meg a földicsértük mű szerzője; csak annyit akarunk ezúttal mondani, hogy e mérges növény, melynek bagóleve viperától, nem természet igényelte kellék. Polgárisodásunk óta mesterségesen szaporítjuk bajainkat

¹⁾ A nemzeti Művelődés Alapja, 238. 1.

s arra használjuk elménk leleményességét, hogy mesterségesen fogyasztjuk életerőnket. – Hogy a dohány általában kártékony, azt már csak abból is következtethetni, hogy elejénte szédelgést, fülzúgást, émelygést, hányást, fejfájást okoz. S nem veszünk-e észre kártékony hatását arról is, hogy a gyermek szeme beesik, elhomályosodik, meggyürösödik, az arc elveszti ártatlan kedves színét, elsápad, elhalványul? Ha a kifejlett férfiú meg is szokja; ha ennek talán nem is árt: de a gyöngé ifjúságra nézve, melynek a dohány által kiszárított életnedvekre szüksége nagyon, bizony csak méregnek tartandó az. Az ifjú teste még fejletlen: s a dohány épen azon legfinomabb nedveket szárítja ki, melyek az egészséges fejlődésnek föltételeit képezik. S épen a magyar gyermekeknél tapasztaljuk a kora dohányzás iránti legnagyobb hajlamot. S mi különösen felöltő, minél magasabb áru e kába élvezet, s minél nagyobb az ínség közöttünk, annál nagyobb mérvben terjed ennek szertelensége még a szende hölgyvilágban is. Óvnunk kell gyermekeinket e veszélyes növénytől már csak a testi nevelés szempontjából is. De óvnunk kell azért is, mert ritkán tapasztaljuk, hogy a dohányos gyermekből s ifjúból derék ember válnék. Nem is lehet másképp, mert a dohány a fiatal velőre lankasztólag, kábítólag hatván, elveszi annak vidorságát, élénkségét, ruganyosságát, s így az ifjúságnak sem ereje, sem kedve a dologhoz. Vegyük figyelembe azt is, hogy a pipáló gyermekek összebújnak, pipalótársaságot alkotnak, dözsolnek és sok különben soha ki nem fejlődött kihágásra vetemednek. Továbbá az is nagy erkölcsi veszély, hogy a sok pénzbe kerülő dohány kedvéért eladják holmijokat s ha más út nincs, csaláshoz, lopáshoz folyamodnak. Ki nem tapasztalta végre, hogy a dohányzó fin már féligmeddig érettnék s több élvezetre jogosultnak tartja magát, mint a gyermek? Mi következik, kérjük, ebből? Az, hogy a fin kamasz lesz s nem csak a pipa, hanem más tiltott élvezet után is kinyújtja kezét.

De hát miképp óvjuk meg gyermekeinket a dohányzástól? A szülői háznál kérlelhetlen szigor, az iskolában pedig szigor s különösen példaadás által. De iskoláink, fájdalom, a példa általi nevelést illetőleg igen rossz lábon állanak. A nevelő olyan ember, ki a dohányzásnak valóságos rabja, ki eme zsarnokot fejére ültette

magának és semmikép sem bír tőle szabadulni; annyira uralmat gyakorol férfiasnak lenni kellő jellemén e nyomorult bódító, bűdös fű, hogy nem csak vele kel, vele fekszik, hanem iskolába is vele megy; a pipát csak a tanterem küszöbén veszi ki szájából, s lecke után azt sem várja be, hogy a gyermekek és ifjak, kiket dohányzás miatt büntetni szokott, eloszoljanak; ő még az iskola épületében, vagy annak valamelyik teremében, például a középtanodai tanár a természettani szertárban, az igazgatósági irodában, a tanácsteremben gyűjt rá; nem csak, hanem tanítói értekezletek alatt sem bír ellenni az undorító füstfelleg nélkül, mi több az sem bántja az ily nagy szellemeket, hogy a tanulók be- s kijárnak a teremben; megértük már azt is, hogy egy felvilágosult (?) középtanodai tanító az iskolai helyiség egyik teremében versenyt pipált tanulóival. De mit is törődnek ő ily apróságokkal! Elég, ha a törvények felolvasása által tiltjuk a dohányzást s annak káros voltát bizonyítgatjuk: a gyakorlatban pedig mutassuk meg, mint amolyan nem bigot, hanem felvilágosult tanítókhöz illő, mutassuk meg, hogyan kell a törvényt tisztelni. (?) Elhíheti-e a tanuló, hogy a dohányzás kártékony; nem fogja-e inkább azt vélni, hogy az igen is jó lehet, mert hiszen a nevelő úr annyira szer3ti, hogy még az iskolában is szopogatja? Ugyan kérdezzük, mit tarthat a növendék ily nevelőről, ki még annyira sem ura magának, hogy azzal, amit a törvény a tanulóknak tilt, legalább a szent falak között ne üzzön botrányt? S ama könnyelmű játék, melyet a törvényekkel üzünk, dicső jellemeket fog-e fejleszteni? Várhatni-e ily tanítótól, hogy az a történelmet, vagy a görög műremekeket úgy kezelendi, miszerint a tanulók azok nagy, dicső jellemeinek tisztelésére s utánzására lelkesüljenek, mely jellemeknek önuralom, Önmegtagadás, törvénytisztelet volt alapjuk? Az ily uracsok azt szokták mondani, hogy a dohányzás kifejlett férfinak való, a gyermekeknek pedig tiltva van, quod licet Jovi, non licet bovi, s így nem látják szükségesnek, hogy példát adjanak. Erre azt felelhetnek, hogy a bove ma- „ iore discit arare minor; de elég legyen Niemeyerre utalnunk, ki így szól: „Azért a nevelő egy jó tulajdonsággal többet fog bírni, ha a maga példájával még csak gondolatát sem kelti fel a növendékekben ezen az ifjú életre oly fölötte kártékony B undorító tisztátlansággal járó természetellenes élvezetnek.”¹⁾ S ha elegendő volna a

¹⁾ Niera eyer, Grundsätze etc. 1834. I. Th. S. 47,

növendéknek csak az, hogy ezen, vagy azon élvezet férfiúnak való, s ez visszatarthatná őt: akkor bátran borozgathatunk is és egyebet is csinálhatunk az iskolában, mi férfiúnak való (?).

9. §. Az italok.

A légzésnél vízgőzt lehel ki a tüdő; izzadság, vizezés s egyéb kiválasztás által szintén sok víz megy veszendőbe. Ennek pótlása italokkal történik. Sajátságilag csak a víz és tej itala az embernek; a többi ital leginkább az emberek élvvágya- s leleményességének köszöni létét.

Az ivó víz, melyet Moleschott az emberiség tejének nevez, a legszükségesebb, legcélszerűbb ital. Ez ugyanis feloldja a többi tápanyagot s minden vegyi folyamatnak lényeges tényezője. Semmi sem oltja oly hamar s oly kellemes érzettel a szomjat, mint a víz. Már a szájban is üdítőleg hat az izgatott, vagy kimerült idegrendszerre, s alig jutott a gyomorba, már föl is szívatik s a vérbe vétetik; innen csakhamar minden szervet áthatva a vesék által mint húgy, a bőrön át mint kigőzölgés és izzadság, a tüdő által mint pára kívül ürítetik. Ezen útjában hígítja a vért, áthatja az ez által táplált részeket, lerak némely magával hozott alkrészeket, pl. sót sat., felold minden táp- és pótszert, folyékonyvá s így a kikülönítésre alkalmassá teszi a testből kiküszöbölendő anyagot. Víz nélkül sem emésztés, sem vérképzés, sem táplálás, sem kikülönítés nincs rendesen, mondja Moleschott. Mindezekből kitűnik, hogy a víz ép oly jelentékeny szerepet játszik, mint a légzésnél a levegő, következésképp, hogy a vízivás a legnagyobb fontosságú. A vízivó emberek rendesen igen egészségesek. S ha a vízivás minden embernek ajánlatos, akkor a vérmeseknek és idegeseknek éppen nem szabad mást inni, mint vizet.

A tej ételül s italul szolgál egyszersmind, mondja Moleschott, forrása a fejérményének és zsírnak, cukornak és sóknak, szóval tápszere a tápszereknek. A tej ennél fogva igen tápláló szer, s egymaga is elegendő a test fentartására. Öregeknek és ifjaknak egyaránt egészséges, sőt betegnek is jó szolgálatot tesz, mint azt a tej- és savógyógymód igazolja. Emészthetőségre nézve első helyen áll az asszonyi tej; ezt tehát semmi más tej nem pótolhatja; a megszületett kisednek, nem csak azért, hanem mert hasajtó erővel is bír, nélkülözhetlen. A nagyon kövér tej azonban

nehezebb emésztésű. A tej kitűnő ellenszere a savanyoknak, máró és fémmérgeknek.

A kávé annyira elterjedt, hogy sok ember, különösen nagy városokban, majdnem kizárólag kávéval él. Őseink, valamint sok más nélkülözhető ételt s italt, úgy a kávéval sem ismerték, s úgy hiszszük, ez is egyik oka volt jobb egészségöknek, izmosaságuknak. Nem is tudhatni tulajdonképpen, miért becsülik annyira a kávéval, mikor abban semmi tápanyag nincs, hanem legfőleg az emésztést segíti elő; még azt sem tudhatni biztosan, megemésztető-e. Inkább csak fényűzési italként tartandó, mint tápszere. Hasonló hozzá a tea és sok tekintetben a csokoládé is. Mindnyájan izgatja a vért, gyorsítja a vérkeringést, fölmelegíti a testet, öregbíti a bőr és légzés működését, fölizgatja az idegeket, elűzi az álmatlanságot. Egyik jó oldala, hogy nem részegít, mint más szeszitalok. „A teától így óv bennünket Herder: ők (a dunaiak) ezüstöt kapnak tőle (az európaiaktól), s millió font teát adnak neki érte Európa romlására.”¹⁾ Nyálkásoknak, öregeknek, kiknek nagyobb ingerre van szükségük, még jó szolgálatot tehetnek ez italok, főleg a kávé, valamint a gyöngygyökérnek is, de fiataloknak, várandósoknak, főleg ha kevés mozgást tesznek, ártalmasak, aranyereseknek pedig éppen méreg; nagy mennyiségben és folytonosan használva tagremegést, rossz emésztést, vértorlódást, szívdobogást, álmatlanságot stb. okoznak. Tejjel keverve nem ártanak annyit, sőt a tejrészek táplálnak is; s ez az oka, hogy a kávéval táplálónak tartják, holott légenyirtó alig méltó említésre. Reggelre sokszor a zsírosabb a tej, leves, gyümölcs, sőt egy darabka kenyér is, mint egy bögre silány kávé. Ellenvethetni ugyan, hogy az amerikai, angol és hollandi munkások igen sok teát isznak s mégis igen izmosak; de nem kell feledni, hogy ők a tea mellett sok húst is esznek és sokat dolgoznak. A három közt a csokoládé legrosszabb, mert nehéz emésztésű s székrekedést okoz.

A tulajdonképpeni szeszitalok, minő a b o r, se r, m é h s e r, pálinka, vagy borforrás, vagy a borszeszes folyadékok lepárolásának eredményei. Forrás által a cukor vagy a keményítő egy része szeszszé változik, mely az italnak bódító erejét adja. A borban 7-26, a sörben 1-6, a pálinkában 20-50 rész borszesz

¹⁾ Werke, zur Pli. u. Gesch. 1«13. V. 21.

vagyon, a többi víz. Mértékletesen használva ezen italok némelyike, ha nem szerfölött erős, gyöngye izgatásával a legtöbb emberre kellemesen hat, a gyomrot fölmelegíti. Bizonyos neme a kéj érzetnek, vidámságnak, az egész vér- és idegrendszer gyöngye fölingerlése áll be, s a szellemerő is föl villanyozódik. De ha az ivás tovább foly, azon állapot áll be, melyben az ember eszméletét veszti, magát az állatnál is leebb alacsonyítja, beáll a részegség. Ebben a vér izgatottsága egyre növekszik, az agy működése csökken, az emlékezet, ítélet eltompul, a beszéd, nyelvmozgás zavart lesz. – Ha ki még nem szokta meg az ivást, hányásra készíti s maga segít magán a természet; de ha ez nem történik, akkor a bódulás tovább tart: az érzékek elzsibbadnak, a nyelv megtagadja szolgálatát, az eszmélet egészen megzavarodik, némelyeknél teljes aléltóság áll be, mások káromkodnak, dühöngnek; s ha kitombolták magukat, s egészen erőt vett rajtuk a szesz, összeroskadnak s Öntudat nélküli állapotba süllyednek. Fölbredés után az ember minden testi és szellemi munkára képtelen. Ha valaki gyakran iszja le magát, végre szokássá, kiirthatlan természetévé válik az ivás; lesz belőle iszákos, ki nem csak testileg indul pusztulásnak, hanem erkölcsileg is oda van. Nem akarjuk hosszasan leírni a testi nyomort, melybe az iszákos süllyed, s melyben a szükséges kenyérkeresetre képtelenné lesz, mert fájdalom, mindenki saját szemével láthatja azt; hanem csak annyit említünk meg, hogy az iszákos ember halva van az emberiségre, halva családjára, halva önmagára nézve. A szesz italok nem táplálnak, hanem illó adagban véve élesztik a test és lélek működéseit s általában kedvezőleg hatnak a szervezetre, de nem egyformán. E tekintetben első helyen áll a bor, melyről nem csak az ó szövetség mondja, hogy az föl vidítja az ember kedélyét, hanem szent Pál is ajánlja, mondván hogy egy kis bor a gyomor gyöngesége miatt nem árt. Csakhogy a bornak jónak, romlatlannak, fölösleges kénytől és különösen a lelkiismeretlen korcsmárosok különféle zagyvalékától, milyen többi közt a veszedelmes ólomcukor, mentnek kell lennie; mert ez nem csak nem üdít föl nehéz munka után bágyadtságunkból, hanem lehangol és megront; a fejfájást okozó bor mindig gyanús. Egy kis ó bor a bélgilisztákban szenvedő, puffadthasú gyermekeknek jó ellen-

szerű szolgál, természetesen csakis egy-két kávé kanálnyi adagban s ritkán használva. – A sör némelyek szerint igen tápláló ital, mások szerint, kikhez Liebig és majd minden végy tudós sorozandó, semmit sem táplál. Úgy hiszszük, ha valamelyikről, úgy bizonyosan a serről mondhatni el, hogy táprészek is vannak benne, minthogy száladból készülvén, fejrnyét, sikert és mézgat tartalmaz. De táplálása nehezen előnyös; mert igaz ugyan, hogy kövérít, mint azt a sörivő népekről tudjuk, de az is igaz, hogy széze a bor föl vidító erejéhez nem is közelít, bátorságot, vidor, élénk állapotot nem idéz elé, hanem lomhává, álmosná teszen, a szellemerőre tompítólag hat, s a kövérség is, melyet eszközöl, petyhüdt, lelógó hús tömeg s inkább csak nagy has minden erő nélkül. Ha mégis lelkiismeretes gonddal főznék, hagyján, de a drága komlót rendszeren bódító füvekkel, sőt mérges ásmánnyal is szokták pótolni. Innen van azon jelenség, hogy a sörtől részeg ember állapota egészen különbözik attól, melyet a bor idéz elé. A szélsőségek elkerülése végett szabályul szolgáljon, hogy kellő mértékben s nem gyakran élvezve a tisztán készült sör nem árt; de néhány csepp jó bor mindig többet ér egy pohár sörnél. Ilosz gyomornak, ülve foglalkozóknak, nyálkásoknak a sör épen nem való. Igen ajánlják a szoptatós nőknek, mert sok tejök van tőle. Lehet, de úgy hiszszük, e tej nem kedvezően alakítja ki a test-szervezetet s a szellemi fejlődésre is kártékonyán hathat. Sajnos, hogy hazánkban igen lábra kezd kapui a sörivás, holott aránylag sokszorta drágább a bornál. így majd elkövetkezik az idő, midőn így dicsekedhetünk: bennem is buzog árpa vére!

Az undorító pálinka a bornak és sörnek semmi jó tulajdonságával nem bír s azonfölül valóságos méreg: mégis borzasztó mérvben elterjedt. Aki a népet a pálinkaivástól megszabadítaná, azt méltán az emberiség legnagyobb jótevőjének tarthatnók, mert kevés dolog van, mely oly dűlást vinne véghez a népben, mint épen a borszesz. Posványos, hideg vidékeken mint gyógyszer használhatják, s nyálkás, gyöngé, öreg egyének is; de általában véve csakúgy el kellene tiltani nem csak használatát, hanem még égetését is, mint tiltanók a mákony élvezését. Az ember szabad akarattal bír ugyan; de úgy hiszszük, hogy valamint a gyermeknek nem adunk kést kezébe, mivel megsérthetné magát, úgy a nép ebbeli szabad-

ságát is joga van az államnak korlátozni, miután az már szabados-sággá fajult. Sok virágzó falvak teljes nyomorúságra, koldusbotra jutottak már a pálinkáivás miatt! Mi magunk is ism erünk nem egyet, hol a nép egy harmincz év előtt még igen szerencsés, boldog volt; de a pálinkáivás elharapódzásával mindinkább leebb sülyedt, s most vagyunk kájából kiforgatva, erkölcsiségéből ki vetkezve nyomorú tengéletet él. Ne mondjátok, hogy annak más okai is vaunak. Jól tudjuk s beszámítjuk azokat is, de ezeknek daczára is főleg a pálinkát tartjuk az iszonyú sülyedés fő forrásának. A pálinkái vó a legnyomorultabb, legelvetemültebb, legszerencsétlenebb emberré lesz, – képtelen a munkára s rabja minden szenvedélynek és állati kéjnek, melyek a józan gondolkodást, a vallást, erényt, erkölcsöt végkép elfojtják az emberben. Nem akarjuk részletezni a dúlást, melyet a pálinka a testi életben úgy, mint az erkölcsiben és szellemiben teszen, nem leírni a mételyt, mely a zsidó ronda korcsmájából a nép vérebe s velejébe szivároog: elég legyen csak arra figyelmeztetni, hogy a lelkész és tanító egyik legnagyobb kötelességét az egyház és haza iránt akkor fogja leróni, ha nem nézi közönyösen a pusztulást, sem nem elégszik meg az olykori szidással, hanem mindent elkövet Disterweg¹⁾ által pestisnek nevezett e százfejú szörnyeteg kiirtására. Roppant hatalom van a nép vezéreinek, de különösen a lelkésznek kezében, csak akarják és tudják használni. Részünkről legalább mindig hittük és több esetből meg is vagyunk győződve, hogy a lelkes és értelmes lelki pásztor oda vezetheti nyáját, hova akarja. Természetes, hogy erre az kívántatik, ami Jézusban volt, hogy t. i. juhainak jó pásztora legyen, ki feláldozni is kész magát érettök. Különösen most híjuk fel ez életkérdésre az illetőket, midőn minden háznál szabad lesz korcsmát nyitni.

Valamint sok más szeszes ital, úgy a puncs is az élvvágy által lett feltalálva. Erről általában véve csak azt jegyezzük meg, hogy különösen az ifjaknak, erős, vérmes embereknek nagyon óvakodni kell tőle, mert különféle fűszerekkel is levén keverve, a szeszes italok minden rossz sajátságát egyesíti magában.

¹⁾ Wegweiser, 1860. I. B. XI.

10. §. Az emésztési rendszer táplálásának szabályai.

Láttuk a 2. §-ben, hogy a test nevelése bizonyos általános törvények szerint történik, melyeket a nevelőnek mindig szem előtt kell tartania. Ha ezen általános törvényeket az emésztés rendszerére alkalmazzuk, következő szabályokra jutunk:

1) A testszervezetnek az emésztési rendszer tulajdonságaihoz mért tápszereket nyújtunk, mind a mennyiséget, mind a milyenséget tekintve.

A napi mennyiséget a szervezet súlya határozza meg. Általában véve egy teljesen kifejlett, egészséges ember naponként 2-5 font szilárd eledelt s télen 2, nyáron 4 font italt kivan s ugyanannyit föl is használ, vagyis kikülönít testéből. A gyermeknél a kikülönítés kisebb, mint a föl vétel, mert több táprészt kell azonosítania testével, különben nem gyarapodhatnék. Az öreg ember pedig többet használ el, mint bevesz. Magától értetik az is, hogy a tápszere mennyisége nagyban függ a testszervezet nagyobb-kisebb működésétől is; például, van gyermek, ki kevesebb eledel mellett is jobb színben van, egészségesebb, izmosabb, mint hasonló társa, ki sokkal többet eszik. Némely szervezet igen gyorsan elhasználja a kapott anyagot s új pótlékot kivan, míg egy másik csak lassacskán emészt. – Hogy a tápszert a szervezet kellően feldolgozhassa, csak annyit kell enni és inni, amennyit kinek-kinek egyedisége hozza magával. Mértékletesség legyen egyik főszabály! A sok étel nyomást okoz a gyomorban, igen kitérít az, akadályozza az emésztési csatorna természetes mozgását s a vért a fej s mell felé nyomja. A sok ital gyöngíti az emésztési szerveket, midőn a gyomornedveket hígítja. De az igen kevés étel és ital sem czélszerű, mert étel özükében a test nem nyer elegendő pótlékot, kevés ivás mellett pedig a vér és a nedvek megsűrűdnek. Néha, de csakis nagyon néha, nem árt, sőt használ a mértéken kissé till is menni, csak hogy ilyenkor nagyobb mozgást kell tennünk. Hasonló okból az sem árt, ha a gyermeket, ki büntetést érdemel, néha megböjtöltjük.

Milyenséget illetőleg szintén a szervezet természetéhez s emellett a légmérsékhez kell alkalmazkodnunk. Az emberi testszervezet a föld mindennemű elemeiből levén összetéve, mindegyikét kívánja elvesztett részeinek pótlására. Állati és növényi

tápszereknek kellő arányban kell egyesülniök, hogy az embert természetének megfelelőleg táplálhassák. S valamint e két országból merített tápszereknek váltakozniok kell, úgy kell az egyes tápszerek közt is bizonyos rendet tartanunk, azokat helyes arányban kevernünk. Továbbá magas vidékeken, ritka lég rétegekben, szárazságban, általában oly légmérsékben, mely a szerves nedvek elillanását előmozdítja, leginkább nedvdús tápszerekkel kell élni; hol a test melege gyorsan elvezetődik, víz- és széneny tartalmú étkekkel, melyek a belehelt lég élenyével egyesülvén meleget fejtenek ki. A húsétekre már a negyedik évben szoktathatni lassankint a gyermekeket, de csakis a gyöngébbeket, halványakat; az úgyis erőseket, egészséges színűeket elegendő az iskolázással szoktatni rája; de a hús ne legyen igen kövér, vagy fűszeres, se folytonosan ne adassék a gyermeknek, mert bőrkütegeket okoz, az érzékiséget élénkíti, s ha a gyermek kevésbé tevékeny életet visz, korán kifejti a nemző ösztönt. Legcélyszerűbb a gyermekeknek a növény- és húsétek olyatén keverése, hogy az első jóval túlnyomó legyen. Amely gyermekeket majdnem csupa burgonyával és nehéz kenyérral táplálnak, az nem fejlődik ki kellőleg, falánk lesz, hasbajokban szenved, vérképzése csekély, izmai és idegei gyöngék. – A gyümölcs, melyet a későbbi gyermekkorra oly hatásosnak tartanak, csak uzsonnára és kenyérral, vagy más étellel keverve jó s különösen nagy hőségben, vérmes és szélrekedésre hajlandó gyermekeknek ajánlatos. Főve sokkal célyszerűbb. A hüvelyeseket az erősebb iskolai korra kell halasztani, addig csak néha kerüljenek az asztalra, akkor is, ha a tanuló nincs erősen elfoglalva. A többi tápszerről már az előbbi cikkben is szóltunk alkalmilag; itt még csak a tejről jegyezzük meg, hogy az az egész gyermekkoron át a legegészségesebb eledel s ital is egyszersmind; miért reggelire és vacsorára majd mindennap használható, csakhogy kenyér is legyen melléje. Az ételek minősége a testszervezet koronkinti fejlődéséjé is alkalmazandó. Mire nézve az legyen az általános szabály, hogy a szelíd, könnyen emészthető tápszerekről, melyeket kisebb adagokban, de gyakrabban adunk, lassankint az előbbieknél nehezebben emészthető eledelekre kerüljön a sor, mi az iskolázással kezdődik. Ekkor már gazdagabb, de ritkább étkezés történik, mely

fokonkint a felnőttek életrendjébe megy át, Hogy a szegény ember nem alkalmazkodhatik e szoros rendhez, azt könnyű belátni; de mértéket mindenik tarthatna. Azonban mit tapasztalunk? Azt, hogy míg az értetlen nép azt tartja, miszerint a gyermeknek, míg nő, semmi sem árt, mindent ehetik: addig a jobb módnak zsebpénzt adnak az úrfinak, ki is gyomrát mindenféle nyalánkságokkal rongálja s a rendes étkezésnél étvágy nélkül ül. így lesz a gyermekből egyrésztől nagyevő, másrésztől ínyencz; s mivel étkei sem a mennyiségre, sem a minőségre nézve nem voltak megválasztva, rendetlenül fejlődik, s szerencse, ha egészsége megtartása mellett pazarlásra s élvhajzászatra nem vetemedik.

Az italokra nézve, azt jegyezzük meg, hogy a gyermekeket csak a víz és tej illeti meg, kivéven a gilisztában szenvedő, pnfadthasú, erőtlen, halvány, sápadt gyermekeket, kiknek, mint már fönnebb említettük, egy-két kanálnyi jó ó bor olykor-olykor szükséges. Meg kell még jegyeznünk, hogy némely gyermek bizonyos eledelket csak undorral ehetik; ezekre ne kényszerítsük a gyermeket, mert gyomor-, hasbajokat, kütegeket sat. kap.

2) A tápszernak a nap különböző részeiben különbözőnek kell lenni, hogy az étvágy, mely nélkül a táplálás igen hiányos, vagy káros is, mindig meglegyen. Mint mindenben, így itt is bizonyos rendhez kell magunkat szoktatni. De azért fölötte szigorúan ne alkalmazkodjunk a kiszabott rendhez, legalább olykor-olykor nem árt attól némileg eltérni; különben ha más életviszonyok közé kerülünk, kárát vallhatjuk; főleg gyermekeknél inkább kevesebbet, de annyiszor adjunk enni, ahányszor étvágyuk van. Általában négyszer, vagy ötször kapjanak enni. Reggelire a tej, vagy leves legcélszerűbb, így szintén a vajás kenyér is, mint melyet az emésztési szervek elég könnyen, de nem oly gyorsan hasonítanak, hogy az által a vér és a velő hirtelen sok tápanyaggal terheltetnék meg. A tea és kávé éppen nem való gyermekeknek. Ha korábban kelünk, korábban kell regeliznünk is, mert az éhség fájdalmat okoz, különösen a gyermeknél, és a testszervezet, valamint a szellemerő is, hamar lankad, ha éhezünk kell, s emellett a nagy étvágygyal mohón evett eledel rosszul emésztődik. - Ebédelni legcélszerűbb délben. Ekkor rendesen levest, húst, főzeléket szoktunk enni, s igen helyesen: a húsban megvan az,

mi a főzeléknél hiányzik, s a főzelék meghígtja azt, mit a hús bőven tartalmaz. Hús mellé jó a lencse-, vagy borsóleves is. De ha csupán bab-, borsólevest, vagy ezek mellé tésztaét eszünk: az megterheli a gyomrot, a vért fölhevíti, a fejet a következő munkára lustává teszi. Keverni kell tehát az étkeket úgy, hogy a könnyebben emészthetők túlnyomók legyenek. Délután, vagy este ebédelni, amely természetellenes, époly ártalmas szokás. A rossz könnyen terjed: azért az esti ebédelés is a nagyok terméiből nem csak az úgynevezett fertálmágnások, hanem még a polgárok szobáiba is elharapódzott. Nem ebben áll a nagyság, a mágnásság! – Ha későn eszünk és korán lefekszünk: álmunkat zavarjuk, szemünket elgyengítjük; ha a késő lefekvésre korán kelünk, nem aluszsuk ki magunkat kellőleg; ha pedig későn kelünk, megint csak természet ellen cselekszünk, mert az ember már szeme alkotásánál fogva is éji álmra van utalva s nem nappalira, mint a ragadozók, melyek éjjel prédára mennek. Este csak igen könnyű emésztésű s kevés eledel van indokolva, mégpedig legalább 1¹/₂-2 órával a lefekvés előtt, hogy az emésztés nagyjából befejeztessék; mert az emésztés zavarja az álmot, ez pedig az emésztést. Hogy melyek az erre alkalmas tápszerek, már a fönnebbi cikkekből is kivehetni. A gyermekek a reggeli és ebéd közt is kapjanak valami könnyebb eledelt, pl. vajjas kenyeret, úgyszintén uzsonnára is. Nehéz munkával foglalkozó egyének is megkiváiiják; de a szellemi téren működőknek nem szükséges.

3) Egyik evéstől a másíkg elegendő időköznek kell lenni, hogy a gyomor emészthessen. Se kevés, se nagy ne legyen az időköz; mert ha kevés, akkor az új tápszer már akkor ér a gyomorba, mikor ez még az előbbi tápszer feldolgozásával van elfoglalva, s a gyomornak nincs pihenése; ha pedig nagy időköz hagyunk, akkor a gyomor nedveinek kikülönítése zavart szenved, kedvhiány, lehangoltság s oly izgatottság áll be, melyben sokat és mohón eszünk, mi több tekintetben ártalmas következményeket von maga után. Kifejlett embernek legjobb 4-5 órai időközben enni; de gyermeknél, ki könnyebben emészt és többször éhezik, elegendő 3-4 óra. Ha azonban étvágyunk nem igen van, vagy ha rosszul érezzük magunkat: legjobb nem enni, vagy legfőlebb vizet inni, mert a böjtölés legelőbb kifog a betegségén.

4) A tápszer ne legyen se igen meleg, se igen hideg. Az igen meleg tápszer elrnyesztí az emésztési szervek szövetét; megégeti, ha forró, a gyomrot és beleket; gyomorrákot s más veszedelmes nyavalyákat okoz. A meleg étel célszerűbb hús időben s élemedett embereknek. A hideg étkek magukba veszik a gyomor melegének egy részét s így annak oldó erejét csökkentik, miért hús időben nem használandók.

5) Nem mindegy akármikor iszszuk a vizet. Legjobb reggel éhgyomorra inni, mert felüdüti a száj üreget, torkot és gyomrot meglágyítja a beleket s széket okoz. Evés közben, vagy után sem ajánlatos sok vizet inni, mert megvéknýtíja a gyomornedveket s gyöngíti az emésztést. Nem kevésbbé káros a hideg víz ivása, különösen hevült állapotban, futás, fárasztó munka, táncz sat. után; minthogy ez által a kitágult legnemesebb belrészek rögtön összehúzódna, a sejtek eltépődnek, a bőr s tüdő kigőzölgése rögtön elnyomatik, s az e miatt beállott zavarok hasmenést, görcsöket, gyuladásokat, aszkórt okozhatnak; nem egy virágzó élet fonnyadt el már e szabálynak nem értése, vagy elhanyagolása miatt. - Tisztaságára is vigyáznunk kell a víznek: legyen az világos, tiszta, iz, szag nélküli, léghólyagcsák legyenek benne, mi lég- és szénsavra mutat. Legcélszerűbb a takart kút vize, mint amelyből a szénsavrészek nem illanhatnak el; csakhogy a kútvíz többnyire különféle idegen anyagokkal, gázokkal, savakkal, földnemekkel vagon keverve, melyek az egészségnek nem igen használnak; rajta kell tehát lennünk, amennyire lehet, jó vizet keresni.

6) Az emésztésre szükséges, hogy a tápszert a szájban kelölőleg előkészítsük. Erre rendelvék fogaink és a szájnedvek. Az étel jó megrágása és forgatása fél emésztésnek mondható. Hufeland minden öreg embernél tapasztala, hogy sokáig szokta rágni az ételt, s helyesen; mert nem az, amit eszünk, hanem amit megemésztünk, szolgál táplálásunkra. A fogak tisztaságára és épségére is befolyással van a rágás, s a fönnebbi tudós szerint” nincs jobb fogpor, mint egy darab száraz fekete kenyér. Ez okból, de azért is, mert ha megromlanak, kínos fájdalokat s bűzös szájot okoznak, a fogakra nagy gondot kell fordítunk. Különösen ójuk azokat a meghütéstől, mi leginkább az által történik, hogy hévmérséköket hirtelen változtatjuk. Nincs veszedelmesebb a fogra,

mint forróra igen hideget, vagy hidegre forrót enni és inni ez által megreped a fogmáz, s az így támadt hézagba savany vévén be magát, a fog üszkösödésnek s rohadásnak indul. Tisztítsuk meg reggelenként fogainkat, ha kefécskénk nincs, legalább újjunkkal és szénnel, úgy evés után is öblítsük ki szánkat, nehogy a fogak közt maradt ételrészecskék rohadásnak induljanak s a fogat is megfertőztessék; csakhogy a dörzsölés ne legyen erős, mert a mázt lekaparja, és a foghús is dörzsöltessék meg. Kemény tárgyakat foggal tördösni ártalmas.

7) Az étkezésnél nyugodt, vidám kedélyre van szükség. Azért különösen az öregebbek óvakodjanak olyankor minden felindulástól; ijedés, bú, harag ellenségei az emésztésnek. Ha az emésztési rendszer működni kezd: akkor a többinek nyugodni kell, vagy legalább ne komolyan legyen elfoglalva. Ha akár testileg, akár lelkileg erősen voltunk elfoglalva, pihenjük ki előbb magunkat egy kissé, szórakozzunk s csak úgy együnk; mert minden erős munka azon szervre pontosítja a szervezet erőit, mely a működés központjában áll; s ha ilyenkor, vagy mindjárt rája tápszerrel terheljük, nem képes rögtön más erélyes működésre átmenni. A test és lélek nyugalma igen elősegítvén az emésztést, étkezés előtt s alatt ne szaladgáljunk idestova, ne együnk munka közt, ne olvassunk étkezés alatt, mert amit olvasunk, elfeledjük, s amit eszünk, nem emésztjük meg jól: mindennek megvan a maga ideje, s két úrnak egyszerre szolgálni nem lehet. Étkezés után rendesen ernyednek, restebbnek érzi magát minden állat; már ez is mutatja, hogy az embernek jóllakás után nyugalomra és soknak, különösen pedig az öregeknek és gyöngéknek egy kis szendergésre van szükségök. A játékszerű vidám elfoglaltság kedvezően hat az emésztésre; de ártalmas rögtön rendes munkába fogni, nagy mozgást tenni, mélyen s tovább alunni, úgyszintén hidegben lenni, mert emésztés alatt a test melege kisebbedik. Ártalmas végre az emésztésre a görnyedve való ülés, a szűk, szoros öltöny, szíj, sat. de különösen a nők mellfűzője, mely számtalan női betegségnek forrása.

8. Ide iktatjuk végre azon figyelmeztetést, hogy a szakácsok ezerféle zagyvaléka sok betegségnek forrása. Miért az étel annál emészthetőbb és táplálóbb, minél egyszerűbben van készítve. Öse-

inknek elég gondjok volt gyomrukra, mert bizonyos, hogy a magyar konyhával egy nemzet konyhája sem versenyezhet; maradjunk meg tehát e tekintetben is hívek öseinkhez s ne honosítsuk meg azt, ami drága is, roszt is. A sütés-főzésnél nagy gondot fordítsunk az ónozott rézedényekre; mert a réz veszedelmes mérég, az étel, különösen a savanyu könnyen feloldja, s az így kifejtett mérég nem csak kínos nyavalyákat, de gyakran halált is okoz. Milyhelyt az edény kopni kezd, mindjárt újra ónoztassuk, vigyázzván, nehogy a lelkiismeretlen mester az ónt ólommal keverje.

II. §. Az ürítés.

A testben felhasznált, vagy emésztetlen és emészthetetlen anyagok legnagyobb része mint bélsár és húgy választódik ki. Valamint a tápszer bevétele, éppen oly fontos dolog a székürítés és vizezés is. Ennek folyamata különösen az ételek és italok minősége- és mennyiségétől s a test kisebb-nagyobb mozgásától függ. Minél durvább, szilárdabb a tápszer, annál kevesebb lesz a székürítés; minél több, főleg szénsavtartalmú borszeszes folyadékot költünk el, annál nagyobb, minél erősebb a mozgás, bőrkigöngölés, annál csekélyebb lesz a kikülönített vizelet-mennyiség. Vannak, kiknek igen ritkán van székök s mellette egészségesek, vagy legalább nincsenek nagyobb bajaik; de általában véve a dolgot, a dugulás mindig károsan hat nem csak az emésztésre és belekre, hanem az egész szervezetre is; s ha némelyek sokáig húzzákis, de előbb-utóbb mégis kitör a baj és pedig annál nagyobb mértékben, minél később. A has puffadtsága, fájdalmas feszülése, felbőgés, étvágyvesztés, keserű szájíz, hányás, szorult légzés, szorongás, fejfájás, nyugtalanság kínozzák a székrekedésben szenvedő embert; vére szabálytalanul kering, s a máj, tüdő, agy felé torlódván, különféle gyuladásokat s keményedéseket okoz, és ha, mint némelyeknél, csak 5-10 napban történik ürülés, a fölszitt sárrészek a vért el is rontják. E baj az ember természetéből is kifejlődhetik; de rendszeren a rendetlen étkezés, gyakori visszatartás szokta eléidézni. Hogy ellenben a gyakori és bő ürülés sem hasznos, sőt hogy az emésztést akadályozza, a vért fogyasztja, az erőt és meleget csökkenti s rendkívüli fokra jutva halált is okozhat: mindenki tudhatja, kinek a hasmenésről, hagymáztól, hány-

székelésről fogalma nagyon. A vizelet visszatartása még veszedelmesebb; nem csak az úgynevezett követ okozza, hanem rögtönhalált is idézhet elé. Nem szabad tehát az ürülést visszatartani, kivéven, ha az gyakori volna; és másrésztől, ha rekedésben szenvedünk, igen könnyen emészthető, nedvdús tápszerekkel éljünk, nagyobb mozgást tegyünk, minden nap árnyékszékre menjünk, ha mindjárt nincs is eredménye, mert így lassankint akaratumk alá vethetjük szervezetünk e működését s ebben is rendre szoktat-hatjuk magunkat.

II. FEJEZET.

A teng élet légzési rendszerének nevelése.

12. §. A lég, mint a légzés rendszerének tápszere.

Ami az étel ital a gyomorra nézve, az a légkör lége a tüdőre s általában a légzés rendszerére nézve. A közönséges levegő 100 része közt 21 rész éleny és 79 rész légeny s kevés szén-sav nagyon egyesülve, de csak keverékben, nem vegyülekben. A levegő különféle folyamaton megy keresztül. Ugyanis a naptól világosságot nyer, folytonosan villanyos állapotban van, a földrajzi szélesség, a vízi és szárazföldi viszonyok, a földkéreg minősége, a légfolyamok irányai s a nap- s évrészek szerint különböző melegséggel bír, sok vízgőzt képes fölvenni s azt ismét vízalakban a földnek visszaadni, és rétegeinek különböző sűrűsége és nehézsége szerint különböző légfolyamokat vagyis szeleket kelt. Mind-ezen tulajdonságai a légnek nagy befolyással vannak az embernek nem csak testszervezetére, hanem egész életére is.

A levegő az emberi életre úgy legalkalmasabb, amint van, keveréke legczélszerűbb; mert ha több volna benne az éleny, életünk gyorsabban járna le. Tiszta élenylégben az életerő élénkebb^ az elevenség nagyobb, az ütér lüktetése gyorsabb, a visszér vére élénkpirossá válik; de erre csakhamar bágyadtság következik; végre maga az élet is megszűnik, mint azt azon állatokon tapasztaljuk, melyek üvegharang alatt tiszta élenyt színek be. Tiszta élenyt legfőlebb csak tíz, perczig szíhatunk be életveszély nélkül: azért van az éleny légenynyel keverve. Valamint a víz a bor föl-

eresztésére, úgy a légeny a légkörben az éleny ritkítása- és szétosztására szolgál, az égésre s így az életfolyamatra nem alkalmas. Szénsav csak kis mennyiségben vagy a légkörben. A szénsav halálhozó. Kifejlődik a zárt termekben, hol sok ember van együtt, főleg nagy világításnál, mely szintén sok élenyt emészt föl; továbbá pinczékben, különösen borforráskor, burgonya- és gabona- vermekben, sírboltokban, de legnagyobb mennyiségben ott, hol szén szabad lég hozzájárulása nélkül ég, vagy hol a kályha száját és szelelőjét bedugják, mielőtt a fa egészen elégett volna. Az ilyen zárt helyekre csak szellőztetés után lépünk, vagy vessünk előbb égő szalmát beléjük, hogy ez léghúzást idézván elé a szénsavat kihajtsa, vagy megritkítsa, ha ezt nem tesszük, akkor égő gyertyát tartunk magunk elé, és pedig valamivel alább szánkánál, mert a szénsav nehezebb levén a közönséges légnél, földre száll; ha a gyertya elalszik, térjünk vissza, mert halálunkat leljük, ami a lángot eloltja, az eloltja az életet is.

A szabad lég legvidámabban tartja fön a vért s egészséget; de nem mindegy, akárminő levegőt szíjunk be; sok függ a lég hőmérsékétől, nedvessége-, szárazságától és az uralkodó szelektől. Míg az ember vérének melege 28-29 R. fokot tesz: legegészségebb s legkellemesebb rá nézve a küllégnek 12-18 foka; fölötte nagy forróságban és hidegben egyaránt elcsenevész az ember mind testileg, mind lelkileg; így a sarkvidék lakói, a lappok és grönlandiak többnyire törpe, satnya és szellemileg gyöngé emberek; valamint a forró földöv lakóinál is hiányzik az erő és tevékenység: míg a mérsékelt égálg legczélszerűbb mind a testi, mind a lelki fejlődésre; nagy ember még nem került ki sem a sarkokról, sem az egyenlítő vidékeiről. A forró légben a test részei nem nyughatnak, a vér igen fölizgul, a kigőzölgés rendkívüli fokozódik, s az egész szervezet elgyengül, ellankad. A nagyfokú hideg ezzel ellenkező tüneteményeket idéz elé, annyira, hogy a vérkeringés mindinkább lassúbb lesz, a vér a mell, alhas és fej felé tolul, báyadt-”ság, a végtagok zsibbasztó fájdalma lepi meg az embert; míg végre minden érzés eltompul, szédelgés, ellenállhatlan alvási vágy áll be, s a vérkeringés lassankint végkép eláll, s elsőben tetszhalál, azután valóságos halál következik be.

A lég szárazsága és nedvessége is különbözőleg hat a szer-

vezetre. Ugyanis az igen száraz lég akadályozza a testszervezetet, hogy igenleges villanyának fölöslegét a légnek adja, minthogy a száraz, ruganyos lég úgyis terhelve van olyannal. Világos példáját láthatjuk ennek az amerikai angolokban, kik a szárazlégű Éjszakamerikában nagyon megváltoztak nem csak testre, hanem szellemre nézve is. Az igen nedves lég gyöngíti a rostok ruganyosságát, gyorsan elvezeti a test villanyát s zavarja az egyensúlyt a be- és kilehelés közt. Ha mellette meleg is, akkor igen lankasztólag hat a testre; mert a vízgőznek kiválasztását igen megnehezíti, mi által a légzés lassúbb lesz, az étvágy és szomj eltűnik, az érzékiség ernyed, s általános lankadság áll be. Még rosszabb a hideg-nedves lég; mert elrabolja a test melegét, akadályozza kigőzölgését, s az egész légzési folyamatot igen alászállítja. Mind ez, mind az sok nyavalyának szülője.

A szelek aszerint, amint különböző tájakról fúnak, különbözően hatnak az egészségre; az éjszakai hideg és száraz, a keleti száraz s néha hús, a déli és nyugati meleg és nedves.

Ami pedig a világosságot illeti, ennek befolyásáról első tekintetre meggyőződhetünk, ha akár növényeket, akár állatokat sötét helyeken tartunk. A pinczében tartott virág szintelen és vízkorra hajlandó; a többnyire borongós égélj alatti gyümölcs nem fejlődik ki, nem ér meg tökéletesen. Mily színetlenek, mily satnyák a szegény emberek, kik szűk, sötét viskókban laknak, vagy a sötét tömlöczökben tartott rabok, kiki tudhatja. Ha az embernek nincs elegendő világossága, lassankint elhalványul, elsápad, felduzzad s más bajokon kívül vízkorra lesz hajlandó. A világosság hatása nagyban kitűnik a növények és állatok légzéséből is. Ugyanis tekintetbe vévén a szénsav mennyiségét, mely annyi millió ember és állat légzése, nem különben tüzelés, forrás és rothadás által képződik, azt hihetnők, hogy az állatoknak már meg kellett volna fullniok. És csakugyan úgy is történnék, ha növényélet nem volna; de így a Gondviselés bölcs intézkedése szerint a növények és állatok kölcsönösen föltétezik és biztosítják életüket. A növény alkrészeinek legnagyobb mennyiségét a légkör szénsavából kapja, melyet alkrészeire bont, a szénenyt egyesíti, az élenyt pedig kileheli, s így mialatt az ember s állat a szénsavat ki- s az élenyt beleheli, azalatt a növény a szénsavat beszítja, az élenyt pedig kibocsátja;

következéskép a levegő e két alkrésze egymást kiegészíti. A növény ezen működésére azonban világosság szükséges; sötétben, éjjel ezen vegybontás csak igen tökéletlenül megy véghez, s a növény nagymennyiségű szénsavat lehel ki, úgy hogy megfűlást is okozhat.

Vége a légkör villanyossága is befolyással van a testszervezetre, különösen az idegrendszerre, izmokra és a vérkeringésre.

13. §. A szabad lég élvezése.

Látván, hogy a lég nélkülözheti en tápszere a tudónek, rajta kell lennünk, hogy egy nap se múlt el anélkül, hogy szabad, friss levegőt élvezzünk, és pedig nappal, mert éjjel szénsavat lehelnek ki a növények. Ezen élvezettel nem csak a lég jótékony hatása, hanem a napi egyformaságtól való megszabadulás, szórakozás, fölvidulás is össze van kötve. Mennél többször és mennél hosszabb ideig tartakozunk a szabad légen; annál inkább, ha ülő életre vagyunk kényszerítve. Miért oly hosszúéletűek a gazdák és papok? Bizonyára egyéb okokon kívül leginkább azért, mivelhogy sokat vannak a levegőn. Az azonban magától is értetik, hogy itt is az egyedi természethez kell alkalmazkodni és a légnak érintettük tulajdonságaira kellő tekintettel lenni. Nagy forróságban és hidegben, nagyon nedves, vagy igen szeles időben csak rövid ideig legyünk künn; ha pedig betegesek vagyunk, vagy talán olyan bajokban szenvedünk, melyeket az időjárás szélsőségei súlyosbítni szoktak, olyankor honn kell maradni. Egészséges gyermekeket azonban mennél gyakrabban kell vinni a szabad légre, hogy testök a lég befolyásaitól függetlenebbé tétessék; ha mindennap legalább kétszer vannak a levegőn, és pedig akár meleg és hideg, akár száraz és nedves az, akkor megedzik testöket s nem egykönnyen esnek meghűlési bajokba. Későbbi években a gyermekeklégelvezete a testgyakorlatokkal köthető össze. „Itt – mondja Stoy¹⁾ – könnyen beláthatni, hogy Aristotelesnek teljes igaza van, midőn a test lehető edzését mennél korábban megkezdetni követeli.”

¹⁾ Stoy, Encyklopädie der Pädagogik. S. 45.

14. §. A lakás.

Az emberi lak kellékei a tiszta lég, elegendő világosság s kellő légmérsék. A ház szabad, száraz helyen álljon, hogy a levegő és világosság könnyen járhassa; ne legyen vágó híd, szappanos, posvány és temető közelében; a szoba kelet-nyugati irányban álljon, ablakaival nyáron éjszának, télen délnek fordulva. Nyáron naponkint többször szellőztessük, vagy egyik ablakát nyitva tartjuk, télen pedig legalább egyszer szellőztessük. Melege mérsékelt legyen; mert ez nemcsak kellemesen esik a testnek, hanem szükséges is, különösen a gyermekeknek, Öregeknek, gyöngélkedő s olyan embereknek, kik ülő életet élnek. Legjobb télen 16, nyáron 10 R. foknyi meleg. Az embernek egy órában 190-200 köbláb tiszta légre levén szüksége, elgondolhatni, hogy a színházak, iskolák, gyűlési termek, műhelyek, ha zsúfolásig megtelnek, mennyire ártanak az egészségnek. Hát még a táncztermek, melyeknek élenyét a sok lámpa is nagyban emészti?

A nagyobb városok szegény embereinek laka rendszeren igen kicsi; gyakran 8-12 személyből álló családot látunk egy kis szobába szorulva. Ha mégis nyílt, szellős helyen állana, megjárna, de többnyire zugokban, sötét, nedves utcákban áll. De még úgy is sok betegségtől óvhatná meg magát a szegény, ha a légtisztítás szükségességét belátná; ha tudná, hogy a levegő legszükségesebb, legjobb s mindamellet legolcsóbb tápszere az embernek; hanem így senkitői sem világosítatván föl kellőleg, nedves, penészes, sötét szobájának levegőjét csak az ajtónyitás alkalmával tisztítja; sőt nehogy a hideg beférkezzék, még ablakait is betapasztja s minden nyilast betöm. Mit szóljunk még ahhoz, ha a kézműves és napszámos, ki egész héten át valamely műhely, vagy gyár romlott levegőjét szítja, még szabad óráit, a vásár- és ünnepnapot is arra tékozolja, hogy zsúfolásig telt szurtos korcsmában üljön, hol anynyi ember, gyertyavilág, kigőzölgés, dohányfüst mételyezik meg a levegőt? Az orvosoknak teljes igazuk van, ha azt mondják, hogy a napszámosok s általában a szegényebb sorsúak betegségeinek okát többnyire azon körülményben kell keresnünk, hogy szűk, gőzös, bűzökkel telt szobákban laknak, s daczára annak, hogy ott egyúttal főznek, fűtenek, dolgoznak és alusznak, mosnak és szárítanak, az ajtót, vagy ablakot egy perczre sem nyitják föl.

Ha betegek van, az nem csak maga pusztul el a romlott légben, hanem néha az egész családot, vagy családokat is megfertőzteti, úgy hogy néhol valóságos kórházra találhatni. Ez az egyik oka, hogy míg a kisebb városokban 25-28, falvakon 25-30 ember közül hal meg egy, addig nagy városokban 19-24 emberre esik egy halálozási eset. Ha már a szegény népnek nem lehet elegendő tágas laka, legalább arra nézve világosítsák fel az illetők, hogy, amennyire lehet, kevesen lakjanak egy szobában; állat, káposzta, zöldség, burgonya, szóval ami nem szobába való, ne tartassék benn; az ablak, ajtó legalább egyszer napjában nyitassék föl, s ha sokan vannak együtt, vagy talán műhelyül is szolgál a szoba, többször is szellőztessék, nyáron pedig álljon nyitva ablaka. A műhelyek léghuzó kályhával láttassanak el, milyenek a lak levegőjének tisztítására igen alkalmasak. Az állati és növényi maradványokkal s mérges érczekkel foglalkozó mesterségeknél fődolog a tisztaság s különféle ovakodási szabályok megtartása. – A szobának különféle szerekkel való kifüstölése nemhogy javítná, sőt jobban elrontja a levegőt, mert a romlott léghöz még a szemrontó füst is járul; az eczet elpároltatása azonban, mivel a rothadó anyagokat főlemészti, czélszerű, de akkor is jó a szobát kiszellőztetni. Forró téglára, vasra, kályhára eczetet önteni, hogy forrjon, nem szabad, mert az így kifejlett gőz ártalmas. Jó a mészhal vag elpárologtatása is, különösen oly szobák tisztítására, melyekben nehéz beteg, vagy halott volt; de előtte s utána a szobát ki kell szellőztetni.

A fűtésre kellő gond fordítandó. E célra legalkalmasabbak a cserépkályhák, különösen a belül fülök, mert a levegőt szellőztetés nélkül is tisztítják; de nemroszak az alföldi bábos kemenczék sem, mint amelyek tartós és egyenletes meleget adnak s a szén-gőz veszélye ellen biztosítanak; a kis pléh-, vagy vaskályhák azonban minden szempontból ártalmasak, mert gyorsan felmelegülvén és kihűlvén, a légmérsék gyakori változását okozzák, mi, mint fönnebb láttuk, egészségtelen; aztán csak a kályhácska mellett van meleg, míg attól távol hideget érezünk; fát pedig épen nem takarítunk meg a kis kályhával, mert előbb melegszik, de hamar ki is hűl, s így többször kell fűtenünk. – Megtörtént már nem egyszer, hogy a kályha szelelője, vagy ajtaja bezáratván, a

benlevő parázs szénsava a kályhanyílásokon a szobába folyt, s az alvók megfúltak. Sokkal könnyebben történik ez kőszén által. Nem egy fuladási eset adta már magát elé az által is, hogy szemet vittek volt be melegítkezésre a szobába.

A végtagok, fül, orr sat. elfagyása nem annyira a nagy hidegtől származik, mint inkább a hirtelen változástól; ha igen meleg szobából nagy hidegre, vagy fordítva, megfázás után igen meleg helyre megyünk, bizonyosak lehetünk benne, hogy tagjaink elfagynak, s szerencse, ha belbajokat, gyuladásokat, aszkórt sat. nem kapunk. Azért, midőn meleg szobából nagy hidegre megyünk, főleg szeles, zivataros időben, jó ideigkendőt tartsunk szánk és orrunk előtt; hidegről pedig ne menjünk hirtelen nagyon fűtött szobába, hanem maradjunk kissé az előszobában, vagy sétáljunk a folyosón. Ez leginkább a fadús vidékeknek szól, melyeken a kemenzéből úgyszólván soha sem alszik ki a tűz; ha egyebe nincs, gondolja magában a szegény ember, legalább melege legyen. Ideje volna a népnek, valamint sok más dologban, úgy az egészségi szabályokban is legalább némi oktatást adni. Kinek legyen ez kötelessége, ha nem a lelkésznek és tanítónak?

15. §. A ruházat.

Ruházat és lak képessé teszik az embert, életét bármely égalj alatt is föntartani, míg az állatok határozott égaljhoz kötvék, úgy hogy az ellentétes égalj alatt tönkre jutnának. Egyedül az ember képes mindenhol megélni, mint aki a külbefolyásokat, melyeknek az állatok teljesen alárendelvék, belátása szerint módosíthatja s tetszése szerint hasznára fordíthatja. E tekintetben a természet keveset igényel az embertől; de a hiúság szerencsétlen szülöttje, a divat, itt is gyakorolja zsarnoki hatalmát, sok oly foszlányt aggatván testünkre, melyek nélkül bízvást ellehetnénk, sőt, ha egészségnek akarnánk örvideni, el is kellene lennünk. Mi mosolygunk és szánakozunk, ha chinai nőt látunk, ki rézczipőbe szorított kised lábain réczeként döcög; nevetünk, ha olvassuk, hogy a vad népek átluggatott orrczimpáikba csontdarabokat, karkákat, dugnak, bőrüket összemetszik: de hát okosabban cselekszünk-e mi ezeknél? Nem elég tyúkszem és bőrkéreg kínozza-e a mi hibáinkat is? Nem kötjük-e nyakkendőnket és nadrágszíjunkat

oly szorosra, hogy a vérkeringés és az alhas működése tetemesen akadályozva van? Nem luggatják-e át hölgyeink füleiket, hogy fémkarikákat hordozhassanak azokban? S ha az indus tollkötényt visel, nincs-e hölgyeink feje is tollal, virággal s más mindenféle foszlány nyál megrakva? Bizonyára egy vad népnek ruházata sem tesz oly pusztítást a nőkben, mint a mi mellfűzőnk. Ha valakit e mellvértbe szorítanak, kegyetlennek kellene mondanunk a büntetést: s a leányka, csak hogy karcsú legyen, napokon, éveken át e présben sínlődik; sínlődik, mondhatjuk, mert mikép lehetne ott virágzó élet, hol a testszervezet legnemesebb, legfontosabb szervei, a tüdő, gyomor, máj, lép, belek oly csekély térre szorítvák, s az emésztés, vérkeringés, légzés annyira gátolják? Hátha még hozzáveszszük, hogy ily préselten egész éjeken át tánczolnak is! Honnan van a legtöbb női betegség, ha nem egyenesen a zsarnok divat eme kínszközétől? A mellfűző akadályozza az emésztést, veszélyezteti a májat, gátolja az epe elválasztását, úgy hogy a tápszer nem hathat be kellően a vérbe, puffadást, szagos szájat okoz, a beleket a has alrészére szorítja, mi által könnyen sérülés támad, hajlandóvá teszi a nőt a fehér folyásra, görvélyre, aszkórra. S minthogy a hátizmok mozgása akadályozva van, azért azok erejüket veszítik; és mivel a fűző letevése által a vér a fejből hirtelen lefelé rohan, sok leánynál ájulásokat okoz, valamint fordítva a vérnek fölfelé való todulása is. Igen rossz ízlés az, mely a karcsú derékban szépséget lát. A természet legszebbnek alkotta a nőt; s e szépség eszményét a görög minták fejezik ki, melyekben a nő teljesen szabad fejlődébe szerint van eléadva. A fűző épen ott préseli össze a testet, hol annak a szépség aránya szerint gyöngén emelkednie kell. A ruhának egészen más a rendeltetése, sem hogy azzal hiúságot üzzünk. Nem kábaság-e azzal büszkélkedni, ami azelőtt birkának, borjúnak volt, még pedig sokkal szebb, mert természetes öltönye? Mivel az ember nem hozza magával a világra ruháját, de természeténél fogva mégis szüksége van arra: azért ebből is az ember tökélyesedési kötelességére kell következtetnünk. Az ember utalva van e tekintetben is eszét használni, hogy ebbeli hiányát pótolhassa. De a tökélyesedés kötelessége épen ellenkezőjét parancsolja a hiúságnak; a ruházásnál pedig a természet kijelelte célra utal. E cél nem egyéb, mint testünknek a

küllég ártalmas befolyása elleni megóvása s a testszervek működésének előmozdítása. Mindaz, mi e célra nem szolgál, vagy fölösleges, vagy ártalmas.

Hogy miképen mozdítja elő a ruházat az életműködést, azt következőkben fogjuk látni röviden. A ruha a meleget, hideget és nedvességet kellő viszonyba hozza a testtel, előmozdítja a bőrkigözlögést, lényeges befolyást gyakorol a bőridegekre s föntartja az állati meleg egyenletességét, bár a légmérsék változik. Természetes, hogy ezt nem minden ruha teszi egyenlően, hanem csak az, mely a légmérsékhez s az egyed természetéhez van alkalmazva. Mert ha a ruha a légváltás okozta villanyáramlásokat gátolja, vagy csökkenti, akkor a bőridegek ingere elvonatván, a bőr, következésképp a vér- s idegrendszer s ezzel az egész testszervezet tevékenysége is akadályozva vagyon. Sem igen vastagnak, sem igen vékonyknak nem szabad tehát a ruhának lenni, hogy így a levegőt a bőrhöz ereszhesse s a testet mind nagy hideg, mind nagy meleg ellen egyaránt oalmazhassa. Eszerint a ruházat czélszerűsége legelőször attól függ, vajjon jó, vagy rossz melegvezető-e; mert minél rosszabb melegvezető valamely kelme, annál kevésbé hűl a külhideg által s melegben annál kevésbé melegedik át; a testet tehát az első esetben melegen, másodikban hűsen tartja. A természetben e tekintetben biztos utasítással szolgál: a gyapjú, szűcsáru, selyem rossz melegvezetők, a len, kender, gyapot pedig jók. A rossz melegvezetőknek az a tulajdonságuk is van, hogy a bőrre villanyzólag hatnak, a jók ellenben a villanyt elvezetik. Fiatalkor és erős egyének ne hordozzanak igen meleg ruhát; de a kisdedeknek, asszonyoknak és a kevés mozgást tevő, ülő embereknek ártalmasak a vékonyabb ruhák, minthogy azok légzése gyöngébb, s belmelegök kisebb fokú, mint akik sokat mozognak. - Másik tulajdonsága a ruhának, melytől czélszerűsége függ, az, hogy fölveszi-e a légkör páráit, vagy nem. A gyapjú és gyapot kevés vizet vesznek föl s csak lassan bocsátják el, következésképp akadályozzák a test meghűtését; a len és kender azonban könnyebben és több vizet vesznek magukba és a bőrkigözlögést visszatartják s így enyhítőleg hatnak a testre. Hufeland minden tekintetben a gyapjút ajánlja bőrruhául, különösen mindazon egyéneknek, kik a 40. éven túl vannak, kiknél a kipárolgás, az állati

meleg és az ingerlékenység fogyni kezd; mindazoknak, kik már természetöknél fogva is kevés belmeleggel és ingerlékenységgel bírnak, az úgynevezett hideg természetűeknek; továbbá azoknak, kik ülő életet visznek, főleg ha folyton erősebb szellemi munkával vannak elfoglalva, kiknek tehát, minthogy kigőzölgésök fölötté csekély, bőringerre van szükségök; végre üdvösnek mondja mindenkire nézve, ki a léghőiránt igen érzékeny, mert nincs erősebb vért a forróság, hideg, nedvesség, szél, villanyos és más léghőir befolyások ellen, mint a gyapjúruha. A gyermekeknek azonban, kiknek még nincs szükségök mesterséges melegre, nem ajánlja. A meleg és nedvesség vezetését illetőleg színére is kell tekintettel lenni a ruhának. Valamint a fekete föld melegebb s kedvező időjárás mellett termékenyebb; a fehér pedig hideg és terméketlenebb: épen úgy van a dolog a ruhakelméssel is. A fekete kelme sok világ- és melegsugarat nyel el s így megmelegszik: míg a világos kelme csak keveset vesz magába s hűsebb marad. Ez okból a sötét ruha télre, a világos pedig nyárra való.

Az egyes testrészek öltözetére nézve szabályul álljon: a fej és nyak hidegen, a has és láb melegen tartandók. Mi a fejre illeti, ennek elegendő a természetes takaró, a haj; a nehéz, meleg főveg minden tekintetben ártalmas, mert gátolja a fej kipárolgásait s számtalan fejnyavalyákat okoz, emellett a gyermekeknél a férgek elszaporodásának fölötté kedvez. Csak első évben legyen a gyermeknek, de csak könnyű fej takarója, mert fejcsontja még gyöngé, de szörkucsmát, különösen báránybőrt, soha se viseljen; későbbi éveiben aztán, kivévén az esős és igen hideg, vagy meleg időt, főveg nélkül járjon, ez sok bajtól meg fogja óvni. A classicus ókor népei, mint sok másban, úgy erre nézve is jó példát hagytak számunkra: ők csak útközben s betegség alatt takarták be fejüket, míg rabszolgáik kalapot viselének. Rosz szokás a házisapka viselése, úgy a nőknél a fejbekötés. A magastetejű kalapok, amily rútak, oly czélszerűtlenek is, mert alkalmatlanok és a világosság s eső ellen nem oalmaznak; czélszerűtlenek a kiskarimájú pörge kalapok is, főleg nyáron. – Épen oly czélszerűtlen a nyakkendő is, melyet a férfiak hordanak; mert a nyakon igen vastag idegek és erek vonulnak keresztül, melyek nagy hideget képesek kiállani, mit eléggé tapasztalunk a

nőknél, kik meztelen nyakkal, mellel s karokkal járnak, mégsem szenvednek annyit torokgyulladásban, köhögésben, mint a férfiak. Szoktassuk tehát gyermekeinket pusztá nyakkal járni; de ha már nyakkendőhöz vannak szokva, csak fokozatosan, lassankint szoktassuk le őket, mert a hirtelen átmenet mindenben árt. Valamint a gyöngébőrű arcz végre a legkeményebb hideget is kiállja: úgy tessünk bármely részeit is igen megedzhetjük szoktatás által; nincs veszedelmesebb a testre, mint annak elkényeztetése, ez pedig napjainkban ugyancsak mindenféle alakban garázdálkodik, ahonnan gyermekeink többnyire üvegházi növények. – A mellfűzőről már szólván, itt még a népnél divatos mellényt, az úgynevezett pruszlikot említjük. Ez fölötte veszedelmes; mert minél erősebb a munka, minél nagyobb az erőlködés és mozgás: annál nagyobb a testnek természetes melege; annál nagyobb a kipárolgás és izzadás, s így annál könnyebb, kényelmesebb ruhára van szükség; de a pruszlik igen melegít, igen érzékenynyé teszi a bőrt s így épen azt idézi elé, aminek elhárítására czélt, t. i. a meghűtést. – A has már melegebb takarót igényel, mert ez elősegíti a belek működését; nagyon melegnek azonban ennek sem kell lenni. – Legmelegebben tartandók a lábak, mint amelyek legtávolabb esvén a szívtől, kevés meleget nyernek a vértől s könnyebben meghűlnek. E czélra télen gyapjú-, nyáron pedig czérnaharisnyát vagy kapczát húzzunk az időjáráshoz alkalmazott csizmába.

Mindezek arra utasítanak, hogy ruházatunkban ne a számtalan nyavalyának forrását képző s gyakran halált okozó zsarnok divatot, hanem a czélszerűség szabályait kövessük. Válaszszuk meg ruháinkat idő és egyediség szerint, tartsunk fokozatot, midőn nyárról őszre és téle s viszont megyünk át, szoktassuk gyermekeinket a légkör változásainak elviselésére, edzzük meg korán testöket.

16. §. A bőr tisztán tartása.

Hogy a tápszereknek fölvétele s a nem használhatóknak, vagy fölhasználtaknak kiküszöbölése nem csak a tüdő, gyomor, vér és belek, hanem a bőr által is történik: azt már a testszervezet leírásánál is láttuk. A bőrnek is rendeltetése levegőt, különösen élenyt és vizet fölvenni és az elhasznált anyagokat gözalakú kipá-

rolgás és izzadás által kihajtani, a vért sűrűbbé, a testrészek táplálására alkalmasabbá tenni. Bőrünk párolgása legfontosabb eszkoze a test szükséges kihülésének; minél szabadabban párolog testünk, annál könnyebben illantathat el minden fölösleges meleget, jön az belülről, vagy kívülről, s annál egyenletesebb leszen melegségi foka: a bőr tehát szabályozója a vér és test melegének. A bőr kigőzölgése nem csekély. Szoros viszonyban áll minden belrészekkel, a tüdővel, vesével, belekkel sat. Miért, ha működése szabálytalan, a belrészek is háborítást szenvednek. Mindenki tudja, mily veszedelmes bajokat okoz az izzadság elfojtása vagyis a hirtelen meghülés. Ha valaki izzadván, öltönyét rögtön leveti: nem sokára hascsikarást s hasmenést kap, mivel a bőr kipárolgása elnyomatván, e helyett a belek erősebb kiválasztása állott be; de ha ilyenkor az ember hamar ágyba fekszik s valami meleget iszik, nemde izzadni kezd, s hasmenése megszűnik? Máskor mellfájás, köhögés, tüdőgyulladás sat. származik a meghűtésből; de ha a bőrt elég korán ténykedésbe hozzuk s kellően izzadunk, bajunktól mihamar megszabadulunk; holott ha elhanyagoljuk, vagyis bedugulását úgy hagyjuk, veszélyes, halálos betegség áll be. Hogy nyáron keveset, télen többet vizelünk: abból a bőr és vese közti szoros viszonyra kell következtetnünk. A bőr által érezzük a meleget és hideget is; azon keresztül szivárog be nem egy betegség, például a rüh, ótvar, bujakór, himlő, vörheny; a mérges anyagok porai is legelsőben bőrünkhöz tapadnak, melyeket aztán az izzadság, minthogy vizet, különféle savanyokat és sókat tartalmaz, felold s a vér vegyoszlását annál inkább előmozdítja.

Így állván a dolog, azt hihetnők, hogy a bőr tisztán tartása minden embernek gondos teendői közé tartozik: azonban fordítva áll a dolog, mert bőrüket csak nagyon kevesen ápolják, a nagy tömeg pedig rá sem gondol. Ha a bőr tisztaság-ára nagyobb gondot fordítanak: sokkal, sőt sokszor kevesebb betegség gyötörné az emberiséget; vagy ha keletkeznék is, könnyebben lenne gyógyítható, mert ha a bőr nyilasait szenny borítja, akkor az a test gyógyítására kijelelt működést nem teljesítheti. De a nép, valamint sok egyebet, mi legközelebb áll hozzá, épen e közelsége miatt nem ért, nem becsül, a bőr tisztán tartásával is úgy van: ez egyik főföltéte egészségének, élete vidorságának, munkaképességének;

nem kerül pénzbe, mint nem élünk nélkülözhetlen föltéte, a levegő; az Úristen azért adta oly bőségben a vizet, hogy boldognak, boldogtalannak jusson belőle, s az emberiség legnagyobb része be nem látja, nem használja azt. Pedig mindennapi tapasztalás igazolja, hogy a piszokban élő ember mindenféle nyavalyának ki vagyon téve; hogy ronda testben rendesen ronda lélek lakik. A tisztaság az emberi életnek egyik eleme.

Ha szeretjük egészségünket; ha magunkat a küllég befolásai s mindenféle bajok ellen edzeni akarjuk: akkor a szabad levegő mellett használjuk szorgalmasan a vizet is; különösen azok, kik piszkos, poros munkával foglalkoznak, mennél többször használják, legalább kétszer naponkint. Ha egész testünket megmoshatjuk: akkor csak mossuk, meg mindennap; ha körülményeink nem engednék, akkor legalább felső részeit testünknek, a fejet, nyakat, mellet s a hast mossuk, dörzsöljük meg; ezt mindenki megteheti. – Ami a víz hőfokát illeti, bizonyos betegségeket kivévn, melyekben meleg ásmányfürdő használandó, legjobb a hideg víz, mintegy 18-14 R. foknyi, melyet lassankint egész 12 R.-ra is lehet szállítani. Egészséges embernek csak nagyon néha-néha kell lágymeleg fürdőt használni, t. i. ha bőrét jobban akarja megtisztítani; mert a meleg víz gyengít, a vért közelebb hozza a bőr fölületéhez, csökkenti az erőt, elevenséget, növeli az érzékenységet s szaporítja a meghűtési eseteket. Ellenben a hideg víznek az az előnye van, hogy használata, nem is számítva ide általános befolyását a bőr tisztaságára, a vérkeringést igen élénkíti, az izmokat, idegeket erősíti, a küllég befolyásai ellen megedz, a lelket fölvidítja, munkára serkent. A mindent elevenítő éleny a fris kútés forrásvízben nagy mennyiségben találtatik s ezen oknál fogva üdítőleg, erősítőleg hat az egész testszervezetre. Kísértsük meg csak néhányszor, mossuk meg magunkat, mielőtt munkához lát-nánk: s tapasztalni fogjuk, hogy munkánk gyorsabban halad, étvágyunk nagyobb, emésztésünk könnyebb, s a felhasznált anyagok kikülönítése is szabályosabb. Ki nem tudja, hogy a sértéseknél, fej-, torokfájásnál a hideg vízzel való borogatások igen sikeresek? Ki nem tapasztalta, mennyire fölfrisíti az embert forró nyári napokban a fürdés? „Semmi sem üdíti föl annyira testünket, semmi sem teszi azt keményebbé, mint a víz, főleg járással, futás-,

testgyakorlással összekötve” – mondja Herder.¹⁾ Az arcz szépségének késő öregségig való megőrzését is a hideg víz eszközli legjobban, míg a meleg megkérgesíti és gyuladási bajoknak teszi ki. Itt alkalmilag megemlítjük az arczfestést is, mely amellet, hogy többnyire mérges szerekkkel történik, bedugja a bőr likacsait, kora vénséggel, fogromlással, fejbajokkal fizet; a bőr megránczosodik, kiaszik, elsárgul, a száj бүdös lesz sat. Legszebb marad az arcz, még pedig késő vénségig, ha hideg vízzel mossuk; ha vidám, ártatlan lélek nyugalma mosolyog rajta, és nem torzítják szenvedélyek, indulatok. A lélek szépítésében, ne az arczfőstésben keresse a diadalt, kihez a természet e részben mostoha volt.

Használjuk tehát a mosakodást mindennap s a fürdőt mennél többször; szoktassuk rá gyermekeinket s amennyire lehet, világosítsuk fel a népet ennek nagyjelentőségű előnyeiről.

Majdnem ellenállhatlan ösztön vonzza a gyermeket a fürdésre, ha bizonyos büntetés vár is rá: azért a fürdést tiltani nem szabad, sőt rá kell szorítani a gyermeket; arra azonban gondunk legyen, hogy hol nagy folyók, tavak vannak, alkalmas helyeket jeleljen ki és korlátozzon el az elüljáróság, hova szabadon, de mindig együtt mehessenek a növendékek. A kijelelt korlátot átlépő szigorú büntetést kapjon. Hol ezt tenni nem lehet, a tanító menjen az ifjúsággal a fürdőhelyre, szemelje ki a veszély nélküli helyet, s felügyelése alatt fürödjék az ifjúság, a szemérem tekintetéből gatyában, a leánykák ingben. Figyelmeztessük azonban őket, hogy fölhevült, vagy izzadt testtel hideg fürdőt ne használjanak; mert így a vér a belrészek felé húzódván, gutaütést, hosszadalmas, sőt halálos betegségeket is okozhat. Jóllakva is veszedelmes fürödni, minek okát az emésztési rendszer működéséből tudhatjuk. A vízbe ne fokonkint, hanem egyszerre menjünk be; mert különben a vér az úgyis kevésbbé meleg lábokban lustább lesz s a fej felé torlódik, mi, ha mást nem, legalább fejfájást okozhat. Jó előbb arczunkat, mellünket, fejünket kissé megnedvesíteni. A vízben ne legyünk veszteg, hanem mozogjunk. Rosz szokás derekára felfútt hólyagot kötni s úgy úszni. Megtörtént már többször, hogy a hólyag a lábakra csúszván, ezeket feltárta, s akkor a fejnek a víz alá kellett buknia. – Megjegyzendő még, hogy csak addig ma-

¹⁾ Herder, Werke zur Phil. u. Gesch. IV. 15.

radjunk a vízben, míg borzogatás nem áll be; minél hidegebb a víz, annál rövidebb időt töltsünk benne. Fürdés után a testet szárazra kell törölni s kényelmes mozgást tenni, hogy a benyomult körfutás a bőr kicsi hajszáledénykéiben ismét élénkebbé legyen, s a test melege emelkedjék. – A fürdőhöz tartozik a láb víz is. Langyos lábvíz jó venni meghűtésből származott főfájáskor, vagy ha lábaink mocskosak. Ha lábainkat kiveszszük, jól törölgessük meg s menjünk azonnal ágyba.

III. FEJEZET.

17. §. A tengélet vérrendszerének nevelése.

Ha az emésztés és légzés rendszerének szerveit a kijelöltük módon ápoljuk: akkor egyúttal a vérrendszer szerveit is ápoljuk. A vérrendszer működése tulajdonképen a másik két rendszer működési folyamatának eredményét képezi; mert az emésztési rendszertől anyagát, a légzésitől pedig életét kapja. Ha tápszereünk kellő mennyiségű és minőségű vizet, fehérnyét, rostanyt, sajtanyt, vas- és sórészeket tartalmaz; ha a légkörben, melyet szívünk, elegendő éleny vagyon: akkor vérünk alkrészei közt is kellő arány leszen. Ha tiszta, friss levegőt szívünk, és bőrünk működését mindennapi mosdás és gyakori fürdés által elősegítjük: akkor a vér szabadon újulhat meg. S ha erősen s mélyen lélekezünk, az izomrendszert önkényes mozgás által működésre serkentjük s elegendő friss vizet iszunk: akkor a természetes vérkeringést is elősegítjük. Friss víz, egészséges lég, gyakori mozgás és természetszerű változatosság az étel, ital mennyisége- és minőségében adnak egészséges vért, vidám, eleven életet. „Sustine et abstine! Epiktet eme kitűnő élet-szabálya legyen törvénye, jelszava mind magad, mind növendékeid életrendjének, hogy így tengéleted hármas rendszerének kellő tápszereit eltalálhasd és az élet meghosszabbításának mesterségét gyakorolhasd.”¹⁾

¹⁾ Buch der Erziehung v. K. Schmidt. S. 82.

IV. FEJEZET.

A tengéletnek a kor különbsége szerinti nevelése.

18. §. A tengéletnek az első hét évben való ápolása.

Mihelyt a gyermek anyja méhét elhagyja, új életet kezd élni, s a szervek, melyeket előbbi világa kialakított, a külvilág ingerei következtében működni kezdenek. A légköri levegő erősen benyomul a tüdőbe, s a sejtek s edénykék szokatlan kitágítása kiáltásra, sírásra készíti a gyermeket. Ugyanekkor megkezdődik a vérkeringés is, mely a méhgyümölcsben úgy történt, hogy a vér a jobb szívkamrából egy külön vérerén keresztül a nagy ütérbe vitetek. A bőr, minthogy eddig meleg folyadékban vala, igen finom és gyöngye, úgy hogy a légmérsék változásait csak lassankint bírja megszokni. Hasonlóképen az emésztésnek sincs még úgyszólván semmi ereje, a gyomor és belek még igen gyöngék, s az emésztésre szükséges nedvek és erők még hiányzanak. A gyermek kilencz hónapig a születés után még mindig az anyáé, mint övé vala a születés előtt; de ezután mindinkább szabadabb lesz, s a testszervek mindinkább erősödnek; a harmadik évben a húsz tejfog már megjelenik, s ezzel az emésztési rendszer is fejlettebb lett; a száj mirigyei már több nyálat és a megtárgult gyomor több nedvet választ ki; a mellkas és a tüdő kitágul, s a gyermek, ki születésével hetvenszer is lélekzett egy perez ben, az ötödik évben már csak 34-30 lélekzetet vesz; a szív- s érverés lassúbb, de erősebb lesz. így jár le a gyermek első hétévi kora, melyre egy másik fejlődési folyamat következik.

A megszületett kisded erői még egészen határozatlanok lévén, a lélek és test szerveinek működése úgyszólván egybe foly: miért az ápolásra nézve nem is jelelhetni ki határozott irányokat; a szellem egyenes neveléséről még nem igen lehet szó, legalább a szellem fejlesztésére nézve e korban tett kísérletek egészen sikertleneknek, sőt károsoknak bizonyultak be. Mivel a gyermek ilyenkor még nem érvényesítheti akaratát, hanem teljesen a nevelők hatalma alatt van: azért nevelése egyrésztől könnyebb, másrésztől meg, minthogy szükségeit nehéz megérteni, sokkal nehezebb, mint későbben. Azonban jóllehet minden egyes esetre szabá-

lyokat kijelelni igen nehéz, sőt lehetetlen, vannak mégis szabályaink, melyeknek ismerete s alkalmazása minden anyának szükséges. E szabályok igenlegesek- és nemlegesekre oszlanak. Az igenlegesek azt mutatják, mikép kell tetteleg a kisedet tengeleti fejlesztését intézni; a nemlegesek pedig azt, mit nem kell cselekedni, hogyan nem kell bánni a gyermekekkel. Mi e szabályokat egybe foglaljuk.

A megszületett kisedet 25-28. R. foknyi fürdőbe kell tenni, s addig tartani benne, míg jó nagyot nem kiált. E kiáltás szükséges a gyermeknek, mert ezzel a tüdő erősebb működése kezdődik. Minthogy a gyermek melegegről jött világra: azért meleg ruhában s egyenletesen meleg szobában kell őt tartani, távul nagy világságtól, mert szeme azt még nem bírja el. Meg kell itt említenünk egy bal szokást, mely széltiben uralkodik. T. i. alig hogy megszületik a kised, gyöngö bélsatornáit máris szörp, allô vet által izgatják s az úgynevezett bélszurkot erőszakosan kihajtják. Ennek mindenestre ki kell takarodnia, de nem egyszerre, nem erőszakosan, hanem fokokint, mint azt az anya hashajtó erejű teje eszközli. Néhány órára a születés után, ha anyja kissé megerősödött, szopni lehet adni a kisednek. Legelső, legszükségesebb tápszere a gyermeknek az anyai tej, melyet semmi más nem pótolhat.

Midőn a bölcs Teremtő emlőt ada az anyának, ezzel nyilván kijelentette azt is, hogy isteni bölcsesége ellen cselekszik azon anya, ki szülöttjét a maga tejével nem táplálja. Csak az anyai tej az, mely a kised szervezetének megfelel; mert hashajtó, béltisztító erővel bír; a korábban lebetegedett dajka és a tehén teje sűrűbb, semhogy a gyermeket kitisztíthatná. Isten és a természet ellen vétkezik tehát azon anya, ki kényességből, kényelemből, gazdagságának fitogtatásából, szépségének féltéséből nem szörnyűközik fület dugni a természet szent szózata előtt, melynek a vad állatok is éltök feláldozásával hódolnak. Voltak ugyan dajkák már a görögök- és rómaiaknál is; de jól jegyezzük meg, csak akkor, midőn az erkölcs megromlott, a fényűzés határt nem ismert, s az állam a felozlás folyamatába lépett. De a nevelők mindig az anya egyik legszentebb kötelességének hirdetek vala a szoptatást. S helyesen jegyezi meg Curtman,¹⁾ hogy már csak azért sem kellene

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846, I. Th. §. 76.

dajkát fogadni, mivel ez tágas utat nyit az erkölcstelenségnek, minthogy a leánykák hibás lépését kedvezőbbé teszi; aztán mivel ily szerencsétleneknek gyermekei anyatej nélkül maradnak s a nyomom ápolás alatt többnyire elvesznek: nem valóságos emberkereskedés s gyermekgyilkosság-e ez? Ilyen anyák rendesen vagy kéjenczek, vagy emancipáltak, vagy tudatlanok. A szenvedélyek hullámaintól hányatott anyának talán jobb is, ha nem szoptat, mert mételyes tejétől előbb csenevészne el szülöttje; de a jobbak, ha tudnák, mily dülást tesz sokszor a dajka teje a kiseded teste- és lelkében, bizonyosan éltök veszélyeztetésével is törekednének megmenteni a magzatot, kit szívók alatt hordoztak, kiért felelni tartoznak. A dajka teje mindig csak dajkatej marad, nem édes anya teje; az édesanya életrendjétől, vérmérséklete- s szellemétől különböző, idegen szervezetnek eredménye az, különböző az anyaméhben nyert tápszertől, mely ha talán aránylag lehető legjobb volna is, nem az anyai szeretet éltető erejének kifolyása. A dajka tejével átmegy annak testi és szellemi állapota is, a vérmérséklet, jellem, indulatok és szenvedélyek, habár nem is egészen. Hozzá kell adnunk, hogy a gyermek első szellemi ingerét is a dajka által és a dajkától kapja. Tiberius részeges és Caligula kegyetlen természetét dajkáik befolyásának tulajdonították. Annyi tagadhatlan, hogy a kiseded jövő testi és szellemi fejlődése nagyban függ annak első ápolásától; s ha az ápolás el volt tévesztve, csak igen egészséges szellemerő s gondos nevelés képes a beoltott kóranyagot kipusztítani. Még egyszer nyomatékoljuk tehát, hogy az anya legelső, mert természetes ápolója, dajkája, nevelője a kisedednek.

Vannak azonban esetek, midőn a kisedednek más eledelt kell adni, vagy dajkát is fogadni. Ilyen az, ha az anya megbetegszik, vagy igen gyöngé, beteges, vagy aszkórra hajlandó, ha elméjében megzavarodik. Ha az anya gyöngé, s a gyermek erős: akkor úgy tehetni, hogy a gyermek előbb egy kis anyatejet s melléje más tejet kap. A tej olyan tehéntől veendő, mely nem régen borjazott, s felényire vízzel; melege 30-40 foknyi legyen, amennyi t. i. a testszervezet folyadékainak hőfoka. A tehéntejnél jobb a számar-tej, mert közelebb áll az asszonyéhoz. De ha a gyermek nem erős, a mesterséges etetés kevésbé ajánlatos; a dajka tejénél azonban

még ez is jobb, ha nagy gondossággal intéztetik; mert e személyek tisztasága és egészsége, főleg napjainkban, mindig kétes marad, aztán hányadik dajka viszi lelkiismeretesen a kisedet ápolását; és az erkölcsi veszély nem méltó-e figyelemre? Ha azonban a körülmények olyanok, hogy a dajkát nem kerülhetni el: akkor a legnagyobb gondot kell fordítani kiszemelésére. Legyen erősalakú és egészséges színű. Ha saját gyermeke erős, egészséges, az egyik bizonyítéka az ő egészségének is. A nagyon kövér dajka nem ajánlatos, mert teje zsíros. A barnának teje több sajtanyival, tejczukorral és vajjal van vegyítve, mint a szőkée. Korra nézve ne igen álljon távul az anyától. Saját gyermekének kora igen közel álljon a szoptatandóéhoz, mert a tej időről időre megváltozik; s így ha nagyobb korkülönbség volna a gyermekek között, a tej kevésbé felelne meg a gyermek szervezetének. Nedvalkatra nézve ne legyen heves, ingerlékeny, mert az indulat és szenvedély megmérgezi a tejet s a gyermeknek kínos fájdalmakat okoz. Kerülje a szeszes italt, mert ez szintén megrontja a tejet s a kisednek gyomor- és hasbajokat okoz.

A szoptatás hat hónapig tart. Ez idő alatt a gyermek csak anyatejet kap; a következő három hónapban szoktatni kell őt más étkekhez is, például tejhez, de csak fokozatosan; az emlőket először csak éjjel vonjuk meg tőle, azután a nappali szoptatást is kevesbítjük, míg végre egészen abban hagyjuk. Ha pedig mesterséges étkezésre szorult a gyermek: akkor a második, harmadik hónaptól fogva kevesbíteni kezdjük a tej vizezését, az 5.-6. hónapban híg darapépet adunk a gyermeknek a tej mellé s lassankint tiszta tejre, levesre át fogjuk. – Bármiképp tápláljuk is azonban a gyermeket, óvakodnunk kell az uralkodni szokott sok hibától, melyeknek többiközt a mértékletlenség és a rendetlenség. A gyermek környezetének gyöngéd szeretete minduntalan tömné azt, valahányszor csak elfogadja, vagy sír. Nem mindig azért kiabál a kised, oíivel éhes; sokszor egészen más okai vannak, például, vagy hasfájása van, amidőn a szoptatás még rosszabbá teszi baját, vagy valami féreg csípi, vagy valami szűrő test, faszálka, gombostű, csomó stb. nyomja érzékeny testét, vagy talán vizesben, piszkosban fekszik a gyermek. Senkinek sem jut eszébe, hogy a sírás okát puhatolja, a gyermeket kipólyázza; hanem a komám-, szomszéd-,

nénémasszony legfőlebb azt gondolja, hogy a gyermek éhezik, habár csak az imént bocsátotta ki szájából az emlőt, vagy a tejet már ki is hánnya; mire aztán száját az úgynevezett szopósával tömik be, s a szegény gyermek annak savanyu ízetlen tartalmát folyvást színi s gyöngéd száját, gyomrát, beleit megterhelni kénytelen, - Nem csak nem czélszerű, hanem veszedelmes is a kiseded érzéki ösztönét akkor is kielégíteni, mikor nem is jelenkezik; ez által uralomra segítjük az ösztönöket. Ne féltsük a gyermeket; ha anyja ápolása alatt nagyon, bizonyosan nem fog az éhség miatt megbetegedni; az legfőlebb is az idegen kezekre bízott zabgyermekkel történhetik, kikkel némely lelkiismeretlen asszony valóságos nyereszkedést üz. - Miután a gyermek erősebb lett, undorító és veszedelmes szokás az anya, vagy dajka által rágott ételt nyomni szájába; így legkönnyebben vihetni át betegséget a gyermekbe; ép oly hibás dolog, ha a kisededet az asztalhoz viszik s ott a felnőttek étkével tömik. Rend legyen az etetésben! Nem nehéz azt megfigyelni, hogy hányszor kíván a gyermek enni; ha ezt kitanultuk, állapítsunk meg határozott időt s ne egykönnyen engedjük magukat attól eltéríteni a gyermek sírása, álmosága által; majd hozzászokik, s táplálása könnyebb és sikeresebb lesz. A kiseded ápolási terhének jelentékeny részét maguk a szülők csinálják maguknak, mert mindjárt kezdettől fogva rendetlenek.

Valamint az etetésben, úgy kell mértéket, rendet tartani mindenben, ami a kiseded tengéletének ápolására vonatkozik. Ilyen mindenekelőtt a tisztaság. Ha a kisededet piszokban, mocsokban hagyjuk: ez által nem csak bőrének légzési működését hanyagoljuk el, hanem az undorító bűz belehelése által vérét is megferdítetjük. A tisztaság ezen elhanyagolása többnyire az anya restségéből származik. Azonban ezen utálatos bűn eléggé megboszulja magát már ilyenkor is; mert a csípős vizeletben s ganéjban kellemetlen érzéssel fekvő kis ártatlan, talán a derekas nagyságú férgektől is kínoztatva, sokat sír és a gondatlan anyának álmát egyre háborgatja. Saját nyugalma is parancsolja tehát az anyának, hogy kisededét tisztán tartsa. A fűrésztés a kisedednek még szükségesebb, mint a felnőtteknek. Vize elejénte 24-26 R. foknyi legyen; későbbben szálljon alább, egy év múlva egész 20, azután 15 fokra. A fürdés csak 4-6 perczig tartson, s a bőr gyorsan szárazra

dörzsöltessék, hogy természetes melegét mihamar visszanyerje. A fürdésnek sem az emésztés ideje alatt, sem rögtön a fölébredés után történni nem szabad.

A tisztaság ne csak a bőrre, hanem a szobára, a gyermek öltözetére ágyneműjére is kiterjedjen. Ami különösen a szobát illeti, ne a legrosszabbat válasszunk, mint az rendszeren szokás, hanem épen a legjobbat, mely szellős és a napnak kitett és zörejtől távol levő helyen van, száraz és így egészséges. Levegőjét többször frisítsuk föl, ne szárítsunk benne ruhát, ne tartsunk ott virágot, kigőzölgő anyagokat; téli hőmérséke 14-16 foknyi legyen. Az ágyneműje elejente jó meleg legyen; de amint a gyermek erősödik, az is mindinkább hűsebb lesz, hogy a test fölösleges izzadás által el ne kényesedjék.

Minthogy továbbá a fris levegő legelső életszüksége a gyermeknek: azért tartsuk őt mennél többet a szabadban. Az ember szintúgy, mint a növény, csak a levegőn díslik. Innen van, hogy a nép gyermekei télen oly sápadtak, véznák: míg tavasszal a szabad levegőn mihamar nekipirosodnak s megegészségesednek. „Mindazok, mondja Jean Paul¹⁾, kik másfél századig éltek, koldusok voltak; s valóban, ha az ember nem akar más lenni, mint öreg és egészséges, akkor legyen koldus. S mégis az anyák azt vélik, hogy a gyermek elég levegőt kap, ha az ablakot néha-néha fölnyitják. „Tavasszal és nyáron már a második hétben vihetni ki a gyermeket, ősszel és télen csak szelídebb időben, Természetes, hogy elejente csak rövid ideig vagyunk vele a szabadban s fokonkint szoktatjuk a hosszabb künlételhez, míg végre, ha és mikor lehet, egész nap élvezzi a fris levegőt. Hogy az időre tekintettel kell lennünk, a ruhát az időszakok- s különböző légmérsékhez alkalmazzunk, a gyermeket hirtelen hidegre s fordítva nem vinnünk, léghuzamra ki nem tennünk, szemét verő fény általi megromlás ellen óvnunk sat.: azt már a fönnebb eléadott általános törvényekből is fogjuk tudni; a ruhára nézve azonban meg kell még valamit jegyeznünk. A megszületett gyermek ruhája meleg legyen, nehogy az anyaméh s a küllég hőmérsékének nagy különbsége károsan hasson szervezetére. Csak fokozatosan kell átmenni könnyebb öltözetre. Mikor már a gyermek erősödni kezd,

¹⁾ Jean Paul, Levana, Paris, 1837. S. 430.

se nyáron igen könnyen, se télen igen melegen nem kell őt öltöztetni, hogy így minden időjáráshoz szokják. E tekintetben azonban két szélsőség uralkodik: némely szülő a fuladásig beburkolja gyermekét, míg másik kelleténél könnyebben öltözteti. Sem az egyik, sem a másik szokás nem üdvös, mivel a gyermek meghűtésnek, köhögés-, nátha, szamárhurut-, torokgyuladásnak van kitéve; s az első esetben teste el is puhul, elkényeztetik. Az elkényeztetés pedig nem csak a testi, hanem a szellemi és erkölcsi fejlődésre is kártékonyan hat; mert amely gyermek testileg el van kényeztetve, mikép lehetne attól várni, hogy az erény göröngyös útján hajlandó legyen fonákul szoktatott testi ösztönein erőt venni? Emellett ki nem tudja, mennyi mindenféle bajoknak van kitéve az elkényeztetett gyermek?! Nem bír ő a szokottnál nagyobb mértékű hideget, vagy meleget kiállani egészségének veszélyeztetése nélkül. Nem kábaság-e elkényeztetni a gyermeket, kivált olyat, kit, ha felnővekedik, majd saját szükségei, majd polgári kötelességei a szabadba fognak utasítani, anélkül hogy hideg, meleg, eső és vihar mentésére szolgálnának?

Ha az anya ezen szabályokhoz tartja magát: akkor remélheti, hogy magzatának erős, izmos teste leszen, mely a küllég változatait könnyen eltűri.

Mindezek a legelső vagyis a szoptatási korra vonatkoznak. Ha már a gyermek a csecsemő-kort szerencsésen túlélte: akkor mindig erősebb és erősebb, de nem kövér eledelekre kell őt fogni, megtartva, mint mindenütt, úgy itt is a kellő fokozatot. Az étkek változatosak legyenek, nehogy a gyomor egyformasághoz szokják; de azért a túlságos változás nem ajánlatos. Legjobb tápszerekszen korban a leves, könnyű tészta- és tejétel, gyümölcs, hús, de jól megfőve s kisebb adagban, és a friss forrásvíz; a nehezebb emésztésű eledeleket, a tojást, zsíros húst, nehéz kenyeret, hüvelyeseket általában kerülni kell; a sokat mozgó falusi gyermekeknek azonban e két utósó, ha kellőleg van elkészítve, nem árt. Kerülni kell a fűszereket, melyek az ügyis eléggé élénk emésztési szervekre izgatólag s így lankasztólag hatnak; a cukor sem jó nagyobb mennyiségben, mert tejsavat képez. E korban, mely a tejfogak korától a hetedik évig vagyis a második fogzásig terjed, a tested-

zés nagyobb mérvben folytatandó; ennek szabályait azonban, mint az eddigiekből önkényt kínálkozókat, mellőzzük.

19. §. A tengéletnek a hetedik éven túl való ápolása.

A hetedik évtől fogva a gyermek új életkort kezd, mely a tizennegyedik évig, a gyermekkor végéig s az ifjúnak kezdetéig, tart. A gyermek tejfogai kihullnak s erősebbekkel váltatnak fel; az emésztési csatorna kitágul; a gyomornedvek bővebben választódnak ki, a légzés erősebb s mélyebb lesz, mert szervei megnagyobbodtak és megerősödtek; a vérképzés gyarapodik mind erőben, mind tápképességben, mert a szív és üterek is élénkebb és erélyesebb tevékenységet fejtenek ki. Láthatni ezt abból is, hogy a növendék 15. évében 24 lélekzetet vesz egy perczben s hogy ugyanannyi idő alatt 80 érverése legyen, míg születés után 130 volt.

A harmadik hét évre az ifjúság korának első fele esik, melyben a szervezet még tovább gyarapodik, míg e korszak második felében, 21-28 évek közt, fejlettsége legmagasabb fokát éri, hogy azon a következő háromszor hét évben vagyis a férfiúi korban megállapodva maradjon s azután az utolsó háromszor hét évben lefelé szálljon.

A hetedik évtől fogva a gyermek gyomra már a felnőttek eledelet is képes feldolgozni. Most már tehát a felnőttekkel étkezhetik. A kellő fokozatot s az általános táplálási törvényeket azonban mindig szem előtt kell tartani s különösen a tápmennyiségre figyelni, mert a gyermek gyors fejlődésben levén, igen jó étvágygyal bír s igen hajlandó többet enni, mint a mennyit megbír. Ha olykor-olykor eltérünk az étkezési rendtől és időtől, az a gyermek emésztési rendszerét csak edzeni fogja. Természetes, hogy ami sok, megárt, s így a túlzástól ebben is óvakodni kell. A bőr tisztán tartása és a légfürdő most már a testgyakorlatokkal kötendő össze.

Ezen első kétszer hét évben a gyermek Solon szerint már bevégezte gyermeki életkorét s a következő kétszer hét évben az ifjúság életkorét éli. A serdülő növendék most már csupa élet, csupa tűz, fejlődése gyorsan halad előre: azért ha a teljesen kifejlett embernek táplálóbb s nehezebb eledelek kellenek, még inkább szűkebbek ezek az ifjúnak, kinek étvágya igen nagy, s kiben a táp-

szerek jelentékeny része lerakodik, míg a felnőtteknél kiválasztódik. Eledelt tehát eleget kapjon az ifjú; de másrésztől óvni kell őt minden szeszes italtól és fűszertől, minden izgató s igen tápláló eledeltől, mert nemző ösztöne kora ébredésétől tarthatni.

A férfiú megállapodik, mint delelő pontján a nap, s a tengeri rendszer általános törvényeihez illeszkedik.

Az öreg végre mindinkább nyugatnak tart, ereje hanyatlík, rágása hiányos, a szájmirigyek már nem választanak ki elegendő nyálat, a gyomornedvek apadnak, s az egész emésztési és vérképzési folyamat alább száll. Ilyenkor ismét könnyű eledelekre szorul az ember, de amelyeknek erőseknek kell lenni: jó húsleves, puhára főtt gyöngye hús, tápláló növényétkek, ezek valók az öregnek; míg ellenben a savanyu, puffasztó s minden nehézemésztésű eledelt kerülnie kell. így végzi be az ember életét, mely Solon szerint minden hetedik évben új kört kezd s rendszeren a tizedik 7 évig vagyis a hetvenedikig terjed.

E két utolsó pont nem tartozik ugyan szorosán a gyermekneveléshez; de a nevelőnek az ember egész életének folyamatát kell ismerni, mert az által is könnyebben észlelheti a gyermeket s jobban eltalálhatja az eljárás módját. Az egészsznek kiegészítésül szolgáló illetén rövidke vázlatok, ha csak érintések is, nagyobb világosságba helyezik a részeket.

II. SZAKASZ.

Az állati élet nevelése.

L FEJEZET.

Az idegrendszer nevelése,

20. §. Az agyvelő tápszerei a szellemmel való viszontlátásában.

A test és lélek legbensőbb viszontlátásban élnek egymással, úgy hogy a kettőnek működésében éles határt vonni alig lehetséges. Ahol valódi egészségről van szó, ott a test és lélek működéseinek tökéletes egyensúlyban, összhangzásban kell lenniök, a szellem földi létében nem szabadulhatván testi korlátai közül.

E fejezetben az agyvelő nevelését ezen összhangzás vagyis a test és lélek közti viszonyhatás szempontjából akarjuk tekinteni, míg a tengélet növelésében a testet inkább mint csupán tenyésző; lényt tartottuk szem előtt. Itt már tehát az emberi élet szellemi körébe megyünk át; mert a velőnek fejlődése a szellemi tevékenység minősége- és mennyiségétől függ. Távul legyen azonban tőlünk ezen harmóniát a test és lélek ugyanazonságának tartani. Részünkről a mindenséget az isteni szellem nyilatkozatának, isteni szellemtől áthatottnak ismerjük; a látható világ végökát tehát az örökkévaló szellemben találjuk, nem úgy, mint korunk legtöbb úgynevezett természetvizsgálói, kik csupán az észlelést tartván az igazság alapjának, az ész eredeti igazságait s a gondolkodás által megvilágított érzelmvilágot nem veszik számba; akik ennél fogva egyes véges dolgokban nagy felfedezéseket tehetnek, de ezek alapjára, mivel-tára, örök igazságára soha sem jönnek rá; az egyes dolgokban az isteni eszmének tükrét látni s azt maguknak megmagyarázni soha sem fogják; hanem szükségképen az anyag turkálásába vesznek, anyagelviségbe esnek. És ez valamint az egész látható világra, úgy annak egyedeire, tehát az emberre nézve is áll: az ember veleje, mint szerv, szintén szellemnek nyilatkozata. A lélek tevékenységei, legyenek azok gondolkodás, érzés, vagy vágyás; párhuzamo-

san járnak az agyvelő működéseivel. „Ami a szellemben gyakran és erélyesen nyilvánul, az a velőre is erősen rá van nyomva s fordítva, sok és élénk működésű velősejtek nélkül a földi ember szellemi élete épen oly kevésbé lehetséges, mint lehetetlen a tudatos érzés és mozgás azon idegrostok nélkül, melyek a tagoktól a gerinczvelőn keresztül a velőhöz s ettől ismét a tagokhoz vissza sugároznak. De azért a velő még nem alapja, oka, forrása a szellemnek! S a szellem nem pusztán működése a velőnek: sőt inkább fordítva, a szellem a velőnek alapja, midőn azt korlátul jeleli ki magának, melytől földi létében elválaszthatlan.¹⁾ „Minden erő működése – mondja Herder – összhangzásban van szervezve.”²⁾

A velő a szellem háromegységes rendszerének szervét képezi. De e szerv élete, hasonlóan a mindenség s a mindenségben létező egyedek szervezetének életéhez, ingereket vagyis tápszereket téteztől, melyek nélkül nincs működés. A nevelésnek feladata tehát az idegrendszernek, mely az agyvelőben központját bírja, természetéhez illő ingereket, tápszereket nyújtani. Az agyvelő e tápszerei egészen összeesnek a szellem tápszereivel, mert a velő a szellemnek szerve, ez pedig szellemi működés által fejlődik. A szellem úgy fejlődik, ha szerve, az agyvelő, fejlődik. Ha a velőt nem tápláljuk, nem gyakoroljuk: akkor a gondolkodás, érzés és vágyás erőtlen marad. Ami az izmoknak a testi munka, az a velőnek a szellemi működés; ez működésbe hozza a velőt, kifejleszti sejtjét, élénkíti véredényeiüket és idegeinek életét.

A szellemnek s így a velőnek is ingereit vagy tápszereit a világ és Isten teszi. A világot szerves egészében természetnek nevezzük. A természet nem holt anyag, él az minden részecskéiben; élet lehel felénk az illatos rózsából úgy, mint a zajló tenger hullámaiból; Isten szelleme beszél hozzánk, va lamint a tengerek mélyéből, úgy a mérheti en ég miriadnyi csillagaiból is, melyek mint megannyi istenszemek ragyognak felénk. A mindenség végtelen számú égitestek rendszerét képezi, mely alrendszerekre oszlik; a holdak, földek, napok egy nagy szerves egésznek tagjai, melyek azonban egyediségi czállal, önczállal is bírnak; s valamint ezek, úgy ezeknek egyes legkisebb részecskéje is, a

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 124.

²⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 227.

legparányibb nappor, az egésznek bélyegét hordja egyediségén; az is egy önmagában bevégzett élő szervezetet képez; minden egyes lény a maga nemében, a maga helyén legtökélyesebb, a virág nygy mint az állat, de legtökélyesebb csak a maga fokán és legcél-szerűbb csak az egészszel való összefüggésében; mindenik magában bevégzett egyed, de mégis nem önmaga, hanem a világ valamennyi más egyedei által; mindegyik egyed valamennyi másnak kedvéért s mégis önmagáért van, azaz öncél is egyszersmind. Bárhova tekintünk, mindenütt az Örökkévalónak nyomára, tükrére találunk, valamint a tündöklő napban, úgy a kis fűszálban is hallhatjuk szavát, ő áll a nagy mindenség központján. – E nagy mindenségben az ember egy kis mindenséget alkot; az ember a természetben s a természet az emberben él; a természet a maga törvényeivel az emberben egyedítve vagyon s uralkodik rajta; az embert ellenállhatlanul vonzza a természet, hogy annak élet- és szellembőségéből életet és szellemet meríthessen. Első ingere, tápszere tehát a szellemnek s így szervének, a velőnek is, a természet. Lényegileg a természet a velő gondolkodási szervének teszi tápanyagát, mert a természet a gondolatoknak mintegy megtestesült világa. Midőn az ember szemlél, képzeteket alkot, leír, hasonlít, elvon, ítél, következtet: semmi egyebet nem tesz, mint a természetben valósággal s elevenen levő fogalmak, ok és okozat, ítéletek és következtetések törvényeire figyelmez, vagyis tudást, tudományt szerez magának a természet életéről. E tudás aztán, mint az emberi szellem fürkészésének eredménye, a tudományok különféle ágainak tartalmát képezi, milyenek: a mennyiségtan, természettan, vegytan, csillagászat, természetrajz, földrajz; de legmagasabb foka a természettudománynak az embertan, mely az ember s az emberiség lényét és történetét kutatja. Mindezen különféle oldalait a természet életének magába kell fogadnia az embernek, hogy így a világ s az ember törvényeit kiismerhesse s magát azok szerint fejleszthesse. „Jóllehet pedig a természet kiválólag a gondolkodás rendszerének nyújt tápanyagot: mégis az érzelemhez és akarathoz is szól; mert a természetet szellem hatja át, a szellem élete pedig nem csak gondolat, hanem érzelem s akarat is. Ezért van, hogy a természet a maga működése által az embert is működésre lelkesíti. Midőn egyes lényei a maguk önelhatározásában az önkor-

látozást és ebben szabadságukat mutatják: akkor a természet kitarja előtted a szabadság valódi mivoltát s fölhi, hogy te is szabad akarj lenni, de valódi szabad, nem szabados, nem ábrándos szabadságra törekvő. Midőn továbbá a természet az Istent minden kis virágban megmutatja; ha a kő is életről beszél, s minden ahhoz utal, ki oly nagyszerű dolgokat teremtett s legbölcsebben elrendezett; ha a természet, mint csupa szépség, a szépnek létét és törvényeit hirdeti; ha a világtörténet alkotó személyiségei lelkesültségre ragadnak: akkor érzelmed is szí tápot a természetből. „ 1) De ha a természet minden részeiből, úgy mint egészéből istenség szelleme nyilvánul: mi természetesebb, mint hogy az ember velejének s szellemének ingere, tápszere azon lény is legyen, melytől nyeri maga a természet is saját táperejét? Nincs természetesebb, szükségesebb tápszere az embernek, mint az Isten. A természetről való tudásunk is csak akkor lesz kellően világos, ha Istentől forrásozik. Ha a hideg természetbúvár, mint fönnebb említettük, az egyedeket az egésztől elszakasztja, amit Isten összekötött, szétbontja; ha a követ, növényt állatot sat. csak egyenkint, elkülönítve észleli s nem a szerint is, amint azok összesen egy szerves egészet alkotnak, melynek központjában, úgy mint a legparányibb elemben isteni szellem uralkodik; ha ő a világ életető szellemét nem vévén észre, minden életet halálra elemez s a halálból akarja az életet megfoghatóvá tenni; de azt, mikép támad az öntudatlan létből tudatos, mikép az anyagból lélek, nem magyarázhatja meg: akkor a természetvizsgáló működése csak eldarabolt mn, hiú gépiesség, halál, anyagászat; s ha Istene nincs, akkor a világtörténet vak eset, önkény kifolyása, nem egyéb szeszélynél, mely ördögi kárörömet érez az ember gyötrésében. – Ha azonban a természetvizsgáló nem csak észlel, hanem gondolkodik is és érez s egész életével a természet s ember életére támaszkodik: akkor a világot s történelmet nem Istenen kívül, hanem Istenben fogja találni. Csak ha Isteni vagyunk, szemléljük Istent a természet- és történelemben, kitől, mint mindenütt jelenlevő, mindenható, mindentudó, örökkévaló szeretet forrásából, mint minden létnek, minden életnek alapokából, származik minden, mi véges; akiben mindennek kezdete és vége van; aki föltéte a világnak, de

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 124.

akinek nem föltéte a világ; aki a világban van s mégsem maga a világ; megfoghatatlan a maga egész lényében s csak a természetben szemlélhető. Isten szelleme hat át mindent, tebened is az működik; de azt csak úgy fogod fel, ha a hit szárnyain hozzá emelkedel; ha Isten világosságában élsz, ha belőle táplálkozol, azaz ha hitet gyakorolsz, mert a hit nem egyéb, mint Istenben, Istentől való élet, melynek szükségességéről már csak azért sem kétkedhetel, mert a hit, a vallásosság, az Istenhez való ragaszkodás az embernek eredeti, veleszületett tehetsége. A hit kiválólag az érzelmvilághoz tartozik s azt táplálja; de azért Isten a gondolkodásnak és akaratnak is főczélját képezi; mert a gondolkodás csak akkor éri legmagasabb fokát, ha a véges hatások- és okokról a végtelen okra jut, s mert az emberi akarat végczélja az, hogy Isten akaratát akarja.”¹⁾ Ha ilyen alakban nyújtjuk növénydeikeinknek tápszerül a természetet s Istent: akkor a legtöbbet tettük, mit nevelő tehet.

21. §. Az agyvelő nevelésének törvényei.

Az agyvelő természetes fejlesztésében következő szabályok szerint kell eljárunk:

1) A velő foglalkoztatásában mértéket kell tartani. Ha semmit sem gyakoroljuk, akkor a szellem erélye elcsenevész; ha szerfölött foglalkodtatjuk, elgyengül, ha csak egyoldalúig foglalkodtatjuk, akkor egyoldalú világnézetünk lesz s csak egy irányban fejthetünk ki hatást. A velő kimerülését könnyen észre veheti mindenki arról, hogy feje zavart, elfogult s az egész szervezet lankadt. Nem szabad tehát az agyvelőt sem munka nélkül hagyni, sem megterhelni. Különösen a túlterhelésből magyarázandó meg azon jelenség, hogy némely gyermek, kinek szellemi tehetségei kisebb korában majdnem bámulatot keltettek volt, későbben egész egyszerit emberré lett, sőt el is tompult. – Ez okból a szellem napi munkájának az egyediség tulajdonságai által kijelelt határidőre kell szorítkoznia, mely annál rövidebb, minél több erőt vesz igénybe a munka. Bölcselőknek például, kik az igazságot szellemök legmélyében fürkészik, nem szabad sokáig dolgozni. A mennyiséget kinek-kinek saját természete határozza meg, melyet kiismerni egyik

¹⁾ Buch der Erziehung. S. 125.

kötelessége. Valamint a testi, úgy a szellemi erő közt is nagy egyediségi különbség mutatkozik; egyik ember sokat, másik csak keveset bír emelni, kiállani: épúgy van a dolog a szellemi erőre nézve is, midőn az egyiket néhány órai működés teljesen kimeríti, addig a másik két-hárommannyi ideig képes élénken foglalkozni, anélkül hogy ártalmára volna.

2) A testi nevelés azon általános törvényére, mely ugyanazon szervnek folytonos elfoglalását tiltja, különösen az agyvelőnél kell tekintettel lennünk; mert más testrészek, például az izmok, ha kimerültek is, még helyre állanak s meggyógyíthatók: de a megzavart agyvelőt rendbe hozni, vagy a megfeszítés által elgyengültnek erejét visszaadni a legritkábban sikerül. Miből azon szabály következik, hogy az agy velőnek majd egyik, majd másik szervét hozzuk működésbe; majd a gondolkodás, majd az érzés, majd a vágyás legyen a központban, s ezeknek is hol egyik, hol másik iránya legyen túlnyomó, például bölceleti kutatásra zene, vagy más művészet következzen; a nehéz, komoly tanulmányozást a természet élvezése s a társas életben való szórakozás, felüdülés váltsa fel.

3) Nem minden viszonyban s az év s nap nem minden részében levén egyenlően képesítve munkára a velő, az embernek ezt is számba kell vennie. Tavasszal, midőn a növény új életre éled, s ősszel, midőn a nyári hőség lankasztó ereje elmúlt, legélénkebb az érzés és kedélyhangulat; nyáron az egész szellem bágyadt, télen legerősebb a gondolkodás. De ez csak általános jelenség; mert vannak egyének, kik nyáron bírnak legerősebben dolgozni. A naprészeket illetőleg legerősebb a gondolkodás reggel, miután a velő az álomban új erőt gyűjtött, csakhogy nem közvetlen fölébredés után, mert előbb bele kell szoknia a munkába; este a gondolkodás nyugalomra készül s a bensőbb érzélemvilágnak ad helyet.

4) Minden változatosság mellett is, melyet a velő kisebb-nagyobb működtetésében követünk, mind a velő, mind a szellem megbetegednék s képtelen lenne működésre, ha munka után pihenést, nyugalmat nem engednénk neki, hogy elvesztett erejét visszaszerezhesse, kipótolhassa. Az ébrenlét és alvás az ember életének mintegy egymást föltétező, egymást kiegészítő ikrei; az

ébrenlét a tudatos gondolkodás érzés és vágyás, az alvás az öntudatlan, melyben az emberi szervezetnek minden működései, melyek által az magát a külvilággal egységbe s ellentétbe helyezi, legkevesebbre (minimum) szállanak, s melyben a szervezet semmi által le nem kötött és nem korlátolt állapotában képzési erejét kifejtheti, úgy hogy az álom a test elvesztett erőit visszaadja s a nap sokféle ellentétei következtében összhangzásukból kizavart szerveket ismét összhangzásba hozza, a következő nap munkáira erélyessé teszi. De erről többet alább a mozgás és nyugalom cikkében.

5) A velő nevelését korán kell ugyan kezdeni, de a fokozat elvételése könnyen kora érettséget s tompulást okoz. Ez okból a nevelőnek a gyermek velejének fejlődési menetét jól kell ismerni. Ezen menet következő. A kisdud első évében a dúczrendszer az uralkodó, de a második év lefolyása alatt már a velő kezd túlsúlyra kapni. Ilyenkor a velőtömeg még lágy, és felületének redőzete még nincs élesen határolva, ahonnan a külvilágot feldolgozni nem képes, könnyen lankad s álomba merül; csak a táp- és életösztön nyilatkozik határozottabban, s későbbben némely térszervek és ösztönök is jelét adják ébredésöknek. A harmadik évben azaz a tejfogak korában a velő határozottabb alakot kezd öltetni, valamint egészben, úgy részeinek viszonyaira nézve is, s a szürke s fehér állomány élesebben kivál; ennél fogva a szellemi működés is, kivéven a nemi ösztönt, napfényre igyekszik, míg a második fogzás vagyis a 7. év körül mindinkább világosabban kialakul, bár a részek közti összhangzás még nem teljesen vehető ki. A második fogzástól fogva a gyermek velejének részei közt már mindinkább nagyobb összhangzást láthatni: a velőtömeg tagolt-sága élesebben kivál, a nagyvelő gyarapodása csökken, sa kisvelő jelentékenyen kialakul mind mennyiségre, mind minőségre nézve; ezekkel aránylag a gondolkodás és érzés rendszere is igen előhalad, míg végre az ifjúság kora áll be, mely a világot új világosságba helyezi a növendék elé, ki is azt eszménye szerint átalakítani akarja. Ezen fejlődési folyamat gondos figyelemmel kell kísérni a nevelőnek s az ingereket annak fokaihoz alkalmazni. Szabályul tartsa, hogy az első évek szellemi munkájának csak játéknak szabad lenni. Kik ezt szem elől tévesztik s gyermekeiknek korán jelenkező szellemi tehetségeit komolyabb

működésre erőltetik: azok kárt tesznek a gyermek tengéleti rendszerében; következésképp az ily gyermeknek szelleme, mely elejénte bámulásra ragadott, későbbben elcsenevész vagy eltompul, mert kora fejlesztése a tengélet rovására történt, mely e miatt gyöngé, törpe maradván, vagy betegessé levén, a szellemnek akadályul szolgál, ha mégis már előbb agy velő-baj véget nem vetett az életnek. Nem így, hanem ellenkezőleg kell eljárni a gyermek szellemének kora ébredtével; minél erősebb a szellem nyilatkozata, annál több gond fordítandó a gyermek testi életének fejlesztésére, izmosítására; mert így erős testben erős lélek fog lakni, amúgy pedig a szellem elnyomja a testet, mi által a gyermek öszszervezete íz, szag, szín s erő nélküli üvegházi növényhez fog hasonlítani. – Ha a gyermek erősödni kezd, adjunk neki szellemi munkát is, de csak könnyűt s ebben is kellő fokozatot tartsunk, mert ha valamiben, úgy bizonyára a szellem nevelésében veszedelmes az ugrás. Minden következő szellemi működés az előbbinek gyakorlásán alapuljon s kellő változatosságban történjék; a nehezebb munka mindig előbb tétessék, míg az erő vidám, s azután a könnyebb. 5-ik évéig maradjon a gyermek egészen a természet körében, szabadon a tulajdonképi munkától, s csak akkor kezdjünk vele elejénte egy-egy óráig, későbban 2-3 óráig napjában tanulni; de az órák föl legyenek osztva s a tanulás is könnyű, a gyermek által felfogható legyen; általános szabály ugyan nem tanultatni olyat, amit a növendék nem ért, de legveszedelmesebb azt gyöngé korban tenni. Hatodik éve előtt nem kell iskolába adni a gyermeket, mert csak akkorra erősödhetett meg annyira, hogy teste a hosszabb ülést a mellkas veszedelme nélkül kiállani, veleje huzamosabb munkát elviselni képes. Ha a velőt előbb megerősödni engedjük s csak úgy fogjuk komolyabb munkára: akkor a szellem élesebben, erősebben s élénkebben fog felfogni s az ifjúkorban lehető legnagyobb erélyt kifejteni; így remélhetni azt, hogy az ifjúból lett férfiú mint gondolkodó és akaró lény a természetbe s az embervilágba mintegy belenyúl s mint érző lény összhangzásban él Istennel, ne ha a gyermeket korán küldjük iskolába: akkor testi gyöngeség és szellemi kedvetlenség lesz az, mit a gyermekben a világnak adunk; nem igen fog az ily gyermek örömet találni a világban, de a világ sem őbenne.

II. FEJEZET.

Az érzékek rendszerének nevelése.

22. §. Az érzékek nevelésének általános szabályai.

A testi szervek közt az érzékek azon csatornák, melyek a külvilágból a belvilágba vezetnek, úgy hogy a teremtett világ azon tárgyai, melyek érzékeinkkel érintkezésbe nem jönnek, gondolkodásunkra nézve nem létezőkül tekintendők: szükséges tehát az érzékeknek a külvilágot érzékelni vagyis magukba fogadni, a gondolkodás számára feldolgozni, valamint a gyomor feldolgozza a külvilág nyújtotta tápanyagot a vérrendszer számára. Miből önkényt következik, hogy az érzékeket épségben tartani, fejleszteni, erősíteni, romlástól óvni s működéseiket irányozni kell, úgy, miszerint azok az ész szolgálatára mindinkább hajlandóbbak legyenek. Ez a nevelésnek egyik fontos feladata. Igaz ugyan, hogy az érzékek gyakran minden célzatos eljárás nélkül is szerencsésen kifejlődnek; de az is áll, hogy nemegyszer egyoldalúlag erősíttetnek, vagy erősítők alkalmas idejét elmulasztjuk, gyakran csak a jelenre neveljük őket s jövőjüket képtessé, vagy válságossá tesszük, sőt nem egyszer erkölcstelen ösztönök szolgálatára képezzük. Nem mindegy tehát, mikép dolgozzák fel az érzékek a külvilágot. Mikép kelljen az egyes érzékeket nevelnünk, azt a következő cikkben fogjuk látni; itt előbb azon általános törvényeket kell megismertetnünk, melyek szerint az érzékek a külvilágot feldolgozzák. 1) Az érzékszerveknek a külvilág általi ingerlése bizonyos ideg- s velőváltozást idéz elő, mely változás nem csupa szenvedőleges, hanem munkás is, működése az idegnek és velőnek. Ezen képességét a velőnek ingerlékenységnek nevezzük, és ez nem csak különböző egyéneknél különböző, hanem ugyanegy emberben is idő, kor, körülmények szerint változik. 2) Az ingerre következő érzés gyöngébb, vagy erősebb lehet, amint az inger gyöngébb, vagy erősebb; de ha az inger hatása túlzott, annyira hogy az ideg és velő működését gátolja, életét fölötte zavarja: akkor semmi érzés nem következik. Az ingernek tehát az érzékszervek természetével arányosnak kell lenni. 3) Valamint az egész testszellemi szervezetnek; úgy az érzékeknek is a működés képezvén életelemét, az érzékeket gyakorolnunk kell; gyakorlás által

a tökély magas fokára emelhetők, míg annak hiányában erőtlenekek maradnak. A gyakorlás arra törekedjék, hogy az érzékek biztosan, gyorsan, élénken működjenek és semmi csalódást ne okozzanak. 4) De e gyakorlásnak határozott korlátok közt kell maradnia, mert valamint a semmi, úgy az erőltetett működés is veszedelmes az érzékekre: a vakító fény megvakít, a nagy hang megsüketít. E korlátok a gyakorlás tartamára nézve is értendők: működés és nyugalom kellő arányban legyenek egymással; mert a folytonos elfoglaltság az érzékeket elgyöngíti, tompítja, sőt meg is semmisíti. 5) Ámbár a túlingerlés és hosszabb működés egyaránt ártalmas: abból nem következik, hogy hát a tárgyakat röviden s talán csak fölületesen, mintegy futtában érzékeljük. Ily figyelem mellett az érzék csak zavartan venné föl a tárgyat s így nem is dolgozhatná föl; a túlzás kerülendő, de a teljes megfigyelés szükséges.

23. §. Az érzékek nevelésének különös szabályai.

Minthogy az egész embert kell nevelni, ha azt akarjuk, hogy nevelése összhangzatos legyen: azért az érzékeket is valamennyit fogjuk nevelni; de mégis kitűnőleg a lát- és hallérezék azok, melyek leggondosabb s legtöbb gyakorlást érdemelnek. Ezek ugyanis központját képezik az érzékek rendszerének s föltárlják a szellemnek a világ s emberiség életét; miért fensőbb érzékeknek is nevezzük őket, midőn a szaglást, ízlést, tapintást alsóknak mondjuk. Azon álláshoz képest, melyet a szervezetben elfoglalnak, ez utósók is kellő ápolásban részesítendőek ugyan; de elegendő, ha míg a lát- és hallérezék a központon állanak, azok körülük foglalnak helyet.

Mily nagy becszel és fontossággal bír a szem, már csak azon tény is mutatja, hogy azt a bölcs Teremtő finomnak s mégis igen erősnek is alkotta és veszélyek ellen csontbástyák közé helyezte. A szem a szemgödörben, a homlokcsont alatt, az orr mellett van, úgy helyezve, hogy az azt fenyegető ütést a környező falak elfogják; a szempilla, mely a legérzékenyebb szőrrel van ellátva, a legparányibb tárgy, például a füst érintésére is lecsukódik; hogy a por, izzadság a homlokról bele ne essék, szemölddel, mintegy előtöltéssel van védve; s ha valami idegen testecske férkezik

hozzá, mindaddig könyezik, míg az ki nem takarodik; emellett külső hártája is igen erős. Csak látérzékünkkel a világosság s ennek szemekre való hatása által vagyunk képesek a tárgyakat, ezeknek sziliét, alakját s egyéb tulajdonságaikat megkülönböztetni s céljainkra felhasználni. És a vakság a legnagyobb szerencsétlenségek egyike. A szemre tehát, annak épségben tartására, élesítésére nagy gondot kell fordítanunk, valamint azt mindennemű káros befolyástól is óvalmaznunk.

A gyermek látérzéke igen korán kezd működni; már az első hét után vonzódik a csillogó tárgyhoz, s a második hóban már oly befolyása van a szellem térérzékeire, hogy a gyermek bizonyos tárgyak megpillantásánál mosolyog s a csecsemőkor végével már a színeket is meg tudja különböztetni. A szabályok, melyek a szem épségének eszközzésére nézve szem előtt tartandók, oly általánosak és annyira minden korra érvényesek, hogy azokat nem szükséges külön eléadni; azokból, amiket itt eléadandók vagyunk, azok a kis gyermek szemének ápolására is vonatkoznak.

Mivel a szemnek világosság az élete: azért világosságot kell neki nyújtanunk; de hogy milyen a világosság, az nem mindegy. Az igen kevés, vagy igen sok semminél nem árt annyira, mint a szemnél. A megszületett gyermeket sem sötétben, sem nagyon világos helyen nem kell tartani, még kevésbbé hirtelen világosságnak kitenni; mert megtörtént már nem egyszer, hogy a sötét helyen tartott foglyok a világosságra hozatván, fekete hályogot vagyis úgynevezett farkas-szemet kaptak, mely rendesen gyógyíthatatlan vakság; annyival inkább történhetik ez a gyermek gyöngeszemidegével. A szem erős világosság behatásánál hirtelen összehúzódik, sötétben pedig kitágul, s ez okozza a romlást. Óvjuk a kisedet az igen fényes tárgyak s kirívó színek hosszas szemlélésétől is, miben annak nagy kedve telik. Óvjuk ezektől nemcsak a kisedet, hanem a nagyobbakat és magunkat is. Óvakodjunk csekély világosságnál, reggeli, vagy esti szürkületkor olvasni, írni, vagy más valami apró dolgot csinálni; s ha oly mesterségünk van, melyben finom, apró, fényes tárgyakkal sokat kell foglalkoznunk, (metszők, betűszedők, szobrászok, óra-, ékszerművesek sat.) vigyázzunk, hogy szemünket túl ne fárasztjuk; gyakran kell azokat pihentetnünk; munka közben gyakran távolabbi tárgyakat

nézzünk, ahányszor csak lehet, szabadba igyekezzünk, hol zöld mezőkön, réteken és hegyeken legeltessük szemeinket, mert e szín igen kipihenteti és erősíti a szemet; ami pedig legfőbb, moszuk igen gyakran hideg vízzel szemeinket, de ne, ha melegünk van; ez legjobb szemerősítő. A testgyakorlás is jó hatással van a szemre. Ártalmas a mozgás, kocszás közben való olvasás is. Szemrontó továbbá a megvilágított óra, falra, általában teher tárgyakra nézegetni, melyekre a nap süt; fölötte szemrontó a holdba, napba nézni, vagy villámlásban gyönyörködni; ha az utósó sötét éjjel történik, könnyen vakságot okoz. – Árt a szemnek a por, a füst s kivált a sok szivarzás, főleg szobában, a maró, mérges szerek kigőzölgése. – Ami a világítást illeti, arra nézve jegyezzük meg, hogy a gyertya, vagy lámpa fénye mindig fönnebb álljon a szemnél, mert ez különben igen meggyengül. A lámpavilág, főleg ha ernyője, vagy áttetsző üveggömbje vagyon, sokkal jobb a gyertyavilágnál, mert világa szelídebb, lángja nem lobog. – Ámbár a rövidlátás s kivált az öregeknél a messzelátás, az első mint már születéssel öröklött, a másik mint az embernek önhibája nélkül is lassankint kifejlődő szemhiba elég gyakran fordul elő; de még gyakrabban okozza azt a czélszerűtlen foglalkozás, vagy elhanyagolt ápolás. A szemnek ugyanis az a sajátsága van, hogy szerkezete a tárgyhoz közeledik, alkalmazkodik. Ennélfogva, ha a szem igen közellevő tárgyaknak erőltetett és folytonos szemlélése következtében a távullevő tárgyak nézésétől elszokik, rövidlátó, ellenkező esetben pedig messzelátó lesz. E bajon szemüveggel szoktak segíteni. Ehhez azonban csak a legvégső szükségben folyamodjunk s lassankint szoktassuk hozzá a szemet; elsőben gyöngébbet használjunk s csak azután erősebbet, és ne hordjuk folytonosan. Megválasztását mindig szakértő orvosra bizzuk; mert semmi sem rontja a szemet annyira, mint a rossz szemüvegnek, látcsőnek sat. szükségtelen s helytelen használása. De persze ezzel az arszlánok s a szellemi kamaszok, kik tudósdi játszanak, nem törődnek, csak akkor, ha szemüket megrontották, vakarják fejüket. A rövidlátók gyakran távullevő tárgyakat nézegessenek, a messzelátók pedig közelebbieket és aprókat. Ha szemfájásban szenvedünk, óvakodjunk kuruzsolókhöz folyamodni, mert vaksággal fizethetjük meg szereiket. A kancsalság a szemek hibás hely-

zetéből ered, melyben azok tengelyei nem egyenlő irányban találkoznak. Okai többnyire a hibás, gondatlan dajkálás. Sokszor a szülők, balga dajkák, testvérek szoktatják rá játékkal az ölbeli kisedet a sandításra. A mindig ugyanegy emlőből való szoptatás és ugyanazon karon való hordozás is okozhat kancsalságot. Gyermeknél az újabb időben gyakorlatba hozott műtét rendesen gyökeres orvoslást eszközöl.

A magasabb érzékek másodikát a hallás képezi. Ez később jelenkezik a gyermeknél mint a látás, úgy hogy némely gyermek csak a harmadik, vagy negyedik hóban veszi észre a hangot; de az első év vége felé már a távolságot is mindinkább kiveszi. Ami a szemnek a világosság, az a fülnek a hang. Ápolása nem annyira tevőleges, mint nemleges. Tartsuk a fület tisztán, azaz mossuk ki, mert a fölösleges fülzsír megkeményedik s nem használ; legyünk mennél többet a szabadban, hogy füleink a légmérsék változása ellen megedződjenek; óvjuk különösen a kisednek erős hangokhoz nem szokott fülét a lármától, zörejtől, de kivált lövéstől, csattanástól, mert könnyen elpattan dobhártyája, s mellette nyavalyatörést is kaphat; óvakodjunk a gyermeket pofon csapni, fejbe ütni, mert ennek is süketség lett már nem egyszer következménye. Fölötte ártalmas a fülnek a meghűtés is, mely rendesen kínos szaggatásokkal jár. Ha valami új, szokatlan hangot hall a gyermek, mutassuk meg neki, ha lehet, a hangadó tárgyat is, hogy felfoghassa annak okát, amennyire t. i. fejlettségi foka engedi.

Ami a tapintás érzékét illeti, ez becsre nézve a magasabb érzékek és a két utósó között foglal helyet. Ápolásáról már a bőr tisztán tartásánál (1. 16. §.) is szólván, itt csak rövidre szorítkozunk. A tapintást sem korán megkeményíteni, sem elkényeztetni nem szabad. Szoktassuk a gyermeket arra, hogy amiről beszélünk, vagy amit neki adunk, azt tapintás által is tanulja megismerni; továbbá, hogy a sötétben tájékozni tudja magát. De különösen arra kell törekedni, hogy a gyermek finom érzékenysége, mely a kézen s főleg az ujjak hegyén van, kiképződjék, hogy a hegyes testeket a tompáktól, a keményeket a puháktól, a gömbölyűket a szögletesektől pusztá érintés által is élesen megkülönböztesse. Ezt el fogjuk érni, ha a gyermek ebbeli ügyesítésében kellő fokozatot

tartunk; ha elejente, midőn csak kezd tapintani, sem igen érdes, vagy sima, sem fölötte kemény, vagy puha tárgyakat nem adunk kezébe és a gyakori változtatást kerüljük s a bőr ápolásáról mondottakat szem előtt tartjuk. Az elfagyás, az igen hideg, vagy forró s tüzes tárgyaknak fogása, úgy a durva munka igen érzéketlenné teszi a kezet, mint azt az alnépnél tapasztaljuk, mely az égő üszköt is fájdalom nélkül megfoghatja. – A tapintás finomsága nem zavarandó össze a test érzékenységével, mert a test igen erős, edzett lehet, úgy hogy azon semmi légváltozás ki nem fog, de azért a kéz és az ujjak igen finomak, érzékenyek lehetnek; s fordítva, a kéz érzéketlen lehet, bár a bőr általában véve igen elpuhult. Az ujjak érzékenysége ápolást, finomítást, a test pedig megkeményítést igényel. A gyermeknek szokni kell hideget, meleget s minden légváltozást elbírní, magát minden testi kellemetlenségeknek alávetni, keményen fekünni, terhet hordozni sat.; mert az érzékenység igazi csapás az emberre nézve, bármely osztályba tartozzék is; nem csak testileg gyöngé az érzékeny ember, hanem rendesen lelkileg is; a gyávaság is az elkényeztetésben leli, ha nem is alapját, legalább előmozdítóját. Fájdalom, korunk a pulya szibarita neveléshez ért inkább, mint a spártaihoz!

A szaglás érzékét az emberek számba sem szokták venni, pedig ennek is vesszük hasznát. Szaglás nélkül a virágok kellemes illatában nem gyöngyörködhetnénk, az egészségre ártalmas, undorító büzt nem éreznők s így ki nem kerülhetnők, a romlott ételeket s italokat, p. a dohos lisztet meg nem ismernők, a tűzveszélyt, mielőtt az kiütött volna, észre sem vennők sat. Ezen tulajdonságiért a szagérzék is minden bizonynyal megérdemli, hogy legalább nemleges neveljük, azaz mindentől óvjuk, mi azt eltompítja; eltompítja pedig az igen erős, csípős, maró szag, valamint a dohány is. Az orr igen kényes levén, veszedelmes azt piszkálni, megsérteni, a sebeket róla levakarni; sokan orrukkal fizették már ezt. Gry érmeknél a gyakori orrviszketés giliszta jele.

Az ízlést a szájüreg, fogak, nyelv tisztasága által tartjuk természeti épségében; elrontjuk pedig igen ingerlő, fűszeres, forró étkek és italok által. Az ízlés nevelését illetőleg nagyon elegendő, ha annak természeti épségét fentartjuk s finomítására nem gondolkunk, mert az inyenczségre, ez pedig más bűnökre visz. Nem ké-

nyeztetni, hanem edzeni, szabályozni kell az ízlést. Ha valamely gyermekben túlságos mértékben mutatkozik: ellenállási erejére, becsületérzésére kell hivatkozni, a mértékletlenség s torkosság következményeire mutatni, a mértékletesség s egyszerűség hathatós erejére példákat felhozni, hogy lássa, mily szükséges tulajdonsága az embernek az önmegtagadás, az önuralom. Óvakodjunk a gyermeknek valamely tettét holmi nyalánkságokkal jutalmazni, vagy azt, mint sok értetlen szülő teszi, engedelmességre hajtani. S ha magunk rabjainvá lettünk gyomrunknak, legalább ne fitogtassuk gyermekeink előtt ebbeli gyöngeségünket, halgassunk róla, ne szánakozzunk azokon, kik egyszerűbb életre szorítvák, vagy önkényt szokvák; mert így a gyermekek nem a szellemi, hanem érzéki élvezeknek adnak elsőséget, sőt igen könnyen csupán testöknek fognak élni.

III. FEJEZET.

A mozgás rendszerének nevelése.

24. §. A mozgás általában.

Ha valamelyik, úgy bizonyosan a mozgás rendszere az, melynek életeleme működés. A mozgás életnek jele, ami nem mozog, az holt. Csak természetes működés által kapják az izmok a táplálásukra, életökre szükséges vérmennyiséget, csak az ad nekik erőt, szilárdságot. Ha az izmok eléggé gyakorolvák, ez az egész testszellemi szervezetre üdítőleg, erősítőleg hat) valamint fordítva, az izomrendszer munkahiánya nem csak önmagára nézve gyöngítő, puhító befolyással van, hanem az egész állati és tengéleti életfolyamot alább szállítja, akadályozza s különféle bajoknak teszi ki; innen van a sápadtság, elsoványodás, az egész test gyöngesége, a lélekzésnek, vérkészítésnek, emésztési szervek működésének lomhasága, kedvetlenség, munkára való képtelenség sat. Ha lábainkat menésben nem gyakoroljuk, soha sem fognak azok nagy utat tenni. Kezeink gyakorlás nélkül ügyetlenek, erőtlenek, mint azt a bal kéznél tapasztaljuk.

Nem mindegy azonban, bármilyen, bármennyi mozgást te-

szünk. Mint mindenben, úgy itt is bizonyos törvények uralkodnak, melyeknek mellőzése az izmok és csontok működését nem csak jótékonytá nem, de sőt ártalmassá teszi. Szabályul álljon, hogy valamint a mozgáshiány és izomtétlenség, úgy a túlzás, az egyoldalúság és a test erejét fölülmúló aránytalan működés is káros következményeket von maga után, pl. ha gyermekeket és ifjakat igen erős munkára fogunk. Ha a mozgás túlságos, az csak oly káros, sőt még károsabb lehet, mint annak hiánya. Ugyanis mindenki tudja, hogy az erőltetett mozgás, például igen sebes futás, heves tánczolás sat. által a lélekzés megrövidül s nehezzé válik; hogy erre szívdobogás, vértolulás s izzadás következik. Ha ilyen kimerülésre eleget pihenünk, a rend visszajő, anélkül hogy az egészség szenvedne; de ha ismételve teszszük, nem törődve a kimerültséggel, bizonyosabb, mint nem, hogy véredények elszakadása, vérömlés, orr- és tüdővérzés, tüdő- és szívbajok, sérvek általnak be, sőt sokszor rögtönhalál is, a test kimerülése, elfogyása pedig s kora halál legtöbbször. Épen oly káros az egyoldalú mozgás is, mint azt az ülve foglalkozó embereken, gyárosokon láthatni, kik többnyire igen rossz színben vannak, mirigydagokban, görvényben, szédelés-, dugulás-, emésztési s májbajokban, aranyérben sat. szenvednek, lehangoltságra, mélázásra, kedvetlenségre hajlandók s életuntak. Természetes, mert minél huzamosabban dolgozik valaki ülve, görnyedten, lehajtott fővel, összenyomott mellel, hassal, annál többet szenvednek a belrészek s annál könnyebben s hamarabb betegednek meg. S valamint az ülés, úgy a folytonos állás sem szolgál egészségére az embernek; mert akadályozza a lábak vérkeringését s különféle fekélyeket, csomókat, kútegeket, elgyengülést okoz a visszerekben s gyakran alhasi bajokat is, mint azt az esztergályosokon, köszörűsökön, kereskedőkön, pékeken tapasztalhatni.

A működés foka részint az egész mozgási rendszernek, vagy, egyes szerveinek adott ingertől, részint a rendszer s egyes tagjainak ingerlékeny s égi fokától függ; mert ingerlékenységek nem mindig egyenlő erejű, hanem néha nagyobb, néha kisebb; s ezen különbség részint az izomrostok alkata- és összetételétől, részint külső körülményektől függ, milyenek az éghajlat, légmérsérsék, kor sat. Végre megjegyzendő, hogy minden szervnek saját külön

ingere vagyon, minél fogva ami az egyik szervre ingerlőleg, vagy tompítólag hat, az nem szükségképpen hat így egy másikra, vagy valamennyire.

25. §. Természeti és művészi mozgás.

Mozgás és nyugvás közt foly le életünk. Ezek nagy befolyással bírnak egészségünkre. Maga a természet is utal az élet ezen egyik föltétének fölhasználására) mivel a gyermeket, úgy mint a serdültet s nagykorút, ellenállhatlan ösztön sürgeti a mozgásra, minden ember, kinek életvidorságát nem nyomta el ferde nevelés, különféle testgyakorlásokat tesz, anélkül hogy valaki vezetné)]s e gyakorlásai annál elevebbek s gyakoriabbak, minél egészségesebb, úgy hogy sok ember soha sem ülhet veszteg. A gyermek jár, fut, ugrál, mász, birkózik, terhet emel és húz, mindennel, mi csak szeme elé kerül, foglalkozik locskol a vízben, nyargal, ha nem lovon, legalább vesszőn; sár, víz, hó neki kedves mulatsága; mindent megragad, min erejét kísértheti. (Mindezeket természet i gymnastikának nevezhetjük!) Ezt akadályozni semmi esetre sem szabad, hanem föl kell ügyelni, nehogy veszélyessé váljék.

(De ezen természeti mozgások művészet által képző erőt is nyerhetnek mind a testre, mind a lélekre nézve, czélszerűbbek s az ifjúságra nézve érdekesebbek lehetnek, sőt államgazdasági értékre is emelkedhetnek. A mozgás illetén szabályozását művészi mozgásnak, testgyakorlásnak (gymnastika) nevezük. A görögök és rómaiak az állam életébe vágó fontos intézménynek tekintették a gymnastikát; de ezek letűntével elvesztette az abbeli jelentőséget. A legújabb idő azonban, úgy látszik, újra fel fogja azt éleszteni. Jelentőségét alábbi czikkre hagyván, itt a mozgás különféle nemeit soroljuk el:

1) A szabadban való jár k ál a s legtermészetesebb és legjobb mozgása Ha naponkint hosszabb sétát teszünk, nem törődve sokat az időjárással: ez által a testszervezet működésit igen elősegítjük, a testet megedzzük és sok betegségtől megójuk. Azért jó lesz Seu-mének Stoy által idézett eme szavait figyelembe vennünk: „Mind-den jobban menne, csak többet mennénk.”¹⁾ Különösen ajánlatos

¹⁾ Stoy, Eucyklopadie dur Pädagogik. 15. 45.

pedig a mezőkön, ligetekben, erdőkben s halmokon való járkálás. Reggel és általában nappal jobb a séta, mint este, mert ekkor a növények szénsavat lehelnek ki, s általában minden ártalmas gőz-nemnek a föld közelében tartakoznak. A mozgás ezen mérsékelt nemét soha se mulasztás el, kik ülve foglalkoznak, vagy szellemi téren működnek. Evés után nem czélszerű a nagyobb mozgás, mert háborgatja az emésztés folyamatát. Menésünk néha gyors, néha lassú legyen; a test egyenesen tartandó, se nagyon előre, se nagyon hátra, hogy a súly se a sarkakra, se a lábbujjakra ne nehezédjék. – (Olykor-olykor nagyobb és nehezebb sétát is kell tenni, például hegyekre, sziklákra fölmenni, járatlan utakkal küzdeni s általában a sétával más érdeket is összekapcsolni, például szép vidékeket megtekinteni, természeti tárgyakat gyűjteni saŰgy a járást soha sem unjuk meg, s a változatosság kedélyünkre is igen jól fog hatni, nem említve, hogy az anyatermészet ezer és ezer szépségei iránti fogékonyságunk mindinkább fejlettebb s ennek következtében érzelmvilágunk nemesebb, gondolkodásunk helyesebb lesz. Ilyen járás által testünk megedződik ugyan; de azért nem fog ártani azon általános szabályokra emlékezni, hogy a hideg és meleg halálos ellenségei egymásnak; hogy tehát gyors menés után sokáig állani, ülni, kivált hűvös, nedves, léghuzamos helyen veszélyes.

(2) A futás gyorsított menés. Célja gyorsaság és kitartás. Mértékletes, nem erőltetett futás a szabadban, kivált zöldből, nagyon egészséges, az izmokat, a mellet s általában a belrészeket igen erősíti. Azért a lapdajáték gyermekeknek igen egészséges testi gyakorlás, melyet a tanító soha se tiltsa el tanítványainak, csak arra figyelmeztesse őket, hogy az erőszakos, egészen a iaukadásig folytatott futás ártalma hogy továbbá játék közben ivástól, hideg földre, vagy kőre való fekvéstől őrizkedjenek, mert ez sorvadást s így kora halált okoz. A futásnál a mellnek szabadon, előre kell állania, menten minden nyomástól; a karok az oldalakhoz szorítassanak, hogy a mellizmok nyugalomban lehessenek, a felső test kissé előre hajoljon, a légzés ne gyorsítassék) Ha a gyermek elfulad és elsápad, nem neki való a futás; legalább a nagyobb fokú még nem. – A futásra fokozatosan kell vezetni a

növendékeket. Legjobb előiskola, ha hosszabb és gyorsabb sétákat tesznek.

(3) Az ugrás. Az ugrás vagy távolság, vagy magasság és mélység szerint történheti. Igen erősíti a lábakat, a mellét és a kereszttetemet. (A művészi ugrás rúddal és fa-lóval emellett a karizmok edzésére is szolgál; de ennek tapasztalt mester vezetése alatt kell történnie, míg amaszt kellő óvatosság mellett a műkedvelő is alkalmazhatja. Az ugrásnak előgyakorlatai a lábujjhegyen való menés és az ugrálás. Az ugrás, előbb minden nekifutás nélkül, később kisebb-nagyobb nekifutással gyakorlandó. A sarkra való ugrás fölötté veszedelmes, mert az agyvelőt és általában az egész testszerkezetet annyira megrendítheti, hogy különféle agybajok és sérvek következnek be. Azért erre nézve kellő felvilágosítást kell adni a növendéknek. Az ugrás helye se csúszós, se igen kemény ne legyen. A fölfelé való ugrásnál a keresztülugrandó lécz, vagy kötél úgy legyen megerősítve, hogy gyöngé érintésre is leessék.

4) A mászás a létrán és hágcsókkal ellátott oszlopokra való felhágás leginkább a felső testrészeket, különösen a kart veszi igénybe. Előiskoláját azon gyakorlatok teszik, melyeket az úgynevezett nyújtón szoktak véghez vinni: a kereszt rudon való függés, a testnek arra való felhúzása, a kezekkel való menés, a lábaknak puszta izmok általi felhúzása a rúdra továbbá a korláton teendő legtöbb gyakorlat, különösen a testnek fölemelése és leszállítása anélkül, hogy a láb a földet érje. Ilyen gyakorlatok után következhetik a mászás, elsőben póznán, azután az úgynevezett árboczon, úgy kötélen, és pedig elejénte kézzel-lábbal, később csak kézzel. Ezen, valamint egyéb gyakorlatoknál is a tanítónak igen szemesnek kell lenni; de a túlságos aggodalom nem használ, sőt egyenesen árt, mert a tanító könnyen rákiálthat a gyermekre, midőn az veszélyben forog, mi által a gyermek elveszti lélekjelenlétét és veszélybe rohan, melyet magára hagyatva kikerült volna.

(5) Az egyensúlyozás az életben sokszor szükséges ügyesség megszerzésére képesít: miért igen czélszerű. E czélből a növendéket szoktatni kell vékony gerendán és deszkán biztosan járni, elejénte egészen közel a földhöz, nehogy a leesés ijedést, vagy kárt tegyen; később azonban magasabban is állhat a

gerenda, sőt az ügyesebbeket olyanon is kell gyakorolni, mely csak közepéig van megerősítve, egyik vége pedig szabad, mozgékony. Ezen fokonkint gyorsabb és gyorsabb léptekkel haladni és egymásnak ki is térni kell tudni a növendékeknek. (A kötélhinta sem veszélyes, ha nem sokan vannak a növendékek, de soknak jelenlétében könnyen szerencsétlenség történik.) A gerendákon való hintázás csak úgy veszélytelen, ha támpontja meg vagy erősítve. Végre a falábon való járás is ide tartozik.

6) Birkózásra nem igen kell ösztönözni a gyermekeket, eleget birkóznak maguktól is. A művészi testgyakorlásnak kötelessége a növendékek birkózási hajlamát szabályozni, őket arra szoktatni, hogy kár nélkül birkózzanak. Tudjuk, hogy a gyermekek nem igen nézik, hova terítik ellenfeleiket, sem a testrészekre nincsenek tekintettel, hanem sokszor veszélyes sérüléseket kapnak. Fejnek, nyaknak, mellnek és hajnak kímélve kell maradni; a birkózás csak homokon, vagy gyepen engedtesse meg, s az ilyenkor közönségesen kifakadni szokott nyersség, sőt a düh is, mely némelyeknél mutatkozik, kellő korlátok közé szorítandó; minden veszélyes bökés, ütés, rúgás akadályozandó, s a ruha megkímélendő/ Ha a tornamester az, akinek lennie kell, nevelő is egyszerismind, könnyen rá fogja szoktatni növendékeit a mulatságnak kímélő szeretettel párosult módjára. A birkózásnak művészinak kellvén lennie, csak előre ment gyakorlatok után veendő elé; nevezetesen a növendékek előbb kinyújtott kézzel emeljenek, kéz- és lábujjaikon tartsák föl magukat a föld fölött, kötélhúzásban kísértsék meg erejüket:)

7) A hajítás. Ez lapdával kezdendő. A szőr- és léglapdajáték egyike a legegészségesebb testi mozgásoknak; a gyermekek szeretik. Mell, kéz, láb, szem egyaránt erősödik általa. Jó a kövel való dobálás is, melyet későbbben néha a hajító korong p a r i t t y a, v e t d á r d a vált fel; de ezen gyakorlatok szigorú renddel s minden oly helytől, hol kárt okozhatnánk, távul történjenek.

8) Az úszás és korcsolyázás a testet erősebb és célszerű mozgásba hozza, annak minden részeit erősíti, edzi. Jótékony hatásához még az is járul, hogy fürdés által felüdülünk, korcsolyázáskor pedig éltető, élenydús téli levegőt élvezünk. Maga-

tól értődik azonban, hogy a meleg- s hidegről mondott szabályok itt is szem előtt tartandók.

9) A lovaglás a legegészségesebb mozgások egyike; s oly emberek, kik sokat ülnek s ennek következtében máj s egyéb alhasi bajokban szenvednek, lovaglás után nagy könnyebülést éreznek. Sokáig és sebesen, igen nagy hidegben, vagy melegben ne lovagoljunk. A gyermekeknek és ifjaknak a lovaglás nem tanácsos, mert könnyen önszeplősítésre visz. Dupanloup is tiltja.

10) A vadászat mint testgyakorlás sem ajánlható, mert rendszeren túlságig viszik. A vadász kész nélkülözni, mindent leküzdeni, sőt éltét is vakmerően kockáztatni egy szegény vad elejtéseért; feledve viszonyait, a társas élet követelményeit s néha legszentebb törvényeit tapodva, vakon rohan, úzi kegyetlenül a vadakat, és úzi őt magát is féktelenül a vad szenvedély. Nem mondjuk, hogy néha s annak idején ne használjuk ez élvezetet; de tartsunk mértéket, mert nem csak egészségünket veszélyeztetjük, hanem a rombolási ösztönt is tápláljuk. A papban lenni kellő szelíd lelkülettel sehogy sem fér össze a vadászat. A vadászok suhanczokat és gyermekeket is szoktak vinni magukkal a vadászatra: ez minden tekintetben ártalmas; de még ártalmasabb, ha serdülő ifjaknak fegyvert adunk kezökbe, mint az jelenleg a felső és középső osztályokban általában divatos. Halász, vadász, madarász mind éhen kórász' mondja a nép, és esze járása valamint általában, úgy itt is fejére talál a szögnek Itt az időlopást akarja megróni, mely az ilyen embereket rendszeren tönkrajuttatja.

11) A táncz. Erről külön czikkben fogunk szólani.

12) A tulajdonképi f e g y v e r g y a k o r l á s főiskolákra esik. Ennek a hadsereg gyakorlataihoz kell hasonlítani; de a szuronyal és karddal való vívásra a közéletanoda legfelsőbb osztályai is megérték már.

E pontokban csak rövid vázlata van adva a tornának. A sokféle rendgyakorlatokat, a hadi fordulatokat meg sem említettük. Mindezeket külön művekből, s mi legjobb, gyakorlásból kell tanulni. Hogy pedig ezen gyakorlatoknál kellő mértéket s fokozatot kell tartani, azt a nevelés általános szabályaiból is tudjuk. De álljanak még itt a következő különleges utasítások. Minden gyakorlatnál arra kell tekintettel lenni, hogy az ne csak erővel s ügye-

sen, hanem szépen is tétessék. Ami kétoldalúlag vihető ki, annak nem szabad egyoldalúnak maradni. A veszélyesebb gyakorlatok, hova a nyújtó legtöbb és a korlát némely gyakorlatai, nemkülönben a mászás tartoznak, csak az erőnek ezen irányban való edzése után veendőek elé. Minthogy pedig a torna legközelebbi célja a testedzés, és a távolabbi, a szellemi élénkség, rend és kitartás, csak úgy érhető el, ha a gyakorlások kedvvel történnek: azért minden vas kalaposságnak távul kell maradni, s a tornamester élénk részvételt mutasson.

26. §. A torna (gymnastika) fontossága a nevelésben.

Ha a testgyakorlásnak nem is volna egyéb előnye, mint az, hogy a testet a szellem hatalma alá vetni szoktatja: már az is oly fontos nyereség, melyért azt a nevelés egyik kiegészítő részének kell tekintenünk. A gyermek, ki maga lábán kezd járni, midőn feláll, egyik helyről másikra lassabban, vagy sebesebben mozog, ugrik, mász, egyenesen vagy görnyedten ül sat. mindez által bizonyos benső működést fejez ki: gondolatát valamire irányozza, figyel, örül, ha sikerült neki a földről fölkelni, valamely óhajtott cél felé közeledni, valamely emelkedettebb helyre feljutni, s aszerint, amint azt elérnie sikerült, vagy nem sikerült, örömmel, reménynek, szomorúságnak adja jeleit, célját maga erejéből akarja elérni, a segílyt elutasítja. – Ha a gyermeket mint újoncztanulót tekintjük, mily érdeklődéssel hallgatja mások érdekes elbeszéléseit, hogyan keresi, sőt mintegy erőlteti ki a gondolatot, például a fejbéli számvetésnél, a legközelebbi tárgyából, tollból, falszegből, ablakokból, gomjaiból! sat. Ilyenkor egész teste, nem csak a mindenféle fordított arc, beszélő alakot ölt. Kz a természetnek szótlán nyelve. De tapasztalhatni-e ezt oly gyermeknél, ki midőn már bizonyos állást bír adni testének, rendetlen nyugtalanságban a földön, pamlagon sat. hentereg, vagy határozott cél nélkül egyik székről másikra mász? Van-e ezen mozdulatokban más, mint unalom, melyben a képek összevissza-úzik egymást? S mégis órákig képes a gyermek ily állapotban ellenni. Az anyák és dajkák szeretik az ily gyermeket, mert nem alkalmatlankodik, de nem fogják fel, hogy a gyermek a tétlenségnek és gondatlanságnak első alapját veti meg azzal; hogy egyetlen hentergése kör-

nyezetének, például testvéreinek ártatlanságát, szemérmét könnyen veszélyezteti, s kezei szemérmetlen játéokra tévedhetnek. E példát azért hoztuk fel, hogy lássuk, miszerint a testtartásra már igen korán kell gondot fordítani, és pedig úgy testi, mint kiválóan lelki előnyéért. A későbbi években, a serdülés és ifjúság korában is van elég rossz, mit a testtartást illetőleg akadályoznunk, vagy kiirtanunk, s elég jó, mit előmozdítanunk szükséges. A nevelésnek feladata a növendéknek második természetévé tenni, hogy testét mindig úgy tartsa, miszerint az bizonyos szellemi működést fejezzen ki, vagy határozott külső működéssel legyen összekötve. Ha a nevelés már a legelső korszakban gondoskodnék a szellemnek a test fölötti uralmáról: akkor a szórakozottság, gondatlanság, könnyelműség sat. sokkal gyéresebb jelenség lenne.

Hogy itt a testtartás alatt nem az illem külső szabályait értjük, kiki beláthatja. E részben nincs hiány, sőt a túlzás ellen kell szólnunk. Semmire sem fordítanak a szülők nagyobb gondot, mint épen az üres bókokra; az illem ellen elkövetett hibákat szigorúan veszik, de a lelki mozdulatok ferdeségeit nem igen veszik észre - vagy ha igen, könnyen kimentik; pedig a lélek állapota szoros összefüggésben állanak a testmozdulatokkal; ezek belálatokból indulnak ki s szokássá válván, visszahatnak a belsőre. S épen abban áll a gymnastikai művészek tökélye, hogy megfontolással minden testi erőt határozott célra felhasználni, minden nehézséggel majd erőfeszítés, majd ügyes engedékenység által megküzdni, előnyét észre venni s fokról fokra fejtegetett ügyességével még a hihetlenné látszó dolgokat is keresztülvinni képes legyen. Midőn gyakorlatokat tesz, figyelmét össze kell szednie, különben veszélyben forog. Nem erősbül-e vajjon a lélek is azon biztosság, erő, hajlékonyság, ügyesség által, melyet a testgyakorló magának szerz? Bizonyára, aki szoktatva van testét akarata alá hajtani, azt a gyakorlatok kivitelében az akarat szolgájává, eszközévé tenni, az véletlen veszélyben bátrabb, elszántabb, komolyabb lesz, lélekjelenlétét nem veszti el egykönnyen, gyorsabban, világosabban fogja fel helyzetét, helyesebben választja meg az eszközöket gyávaságra, kislelkűségre nem igen hajlandó.

Szintolyan s még nagyobb befolyása vagy az tornának a testi nevelésre. Tudta ezt a történelem legünnepeltebb nemzete, a gö-

rög, s a testgyakorlatoknak igen nagy jelentőséget tulajdonított, sőt gyakran túlbecsülte azokat. Annyi bizonyos, hogy a testi arányosság és szépség, melyre a görögök oly nagy súlyt fektetnének, a testgyakorlásban bírta egyik főtényezőjét. De nem is szükséges ezt a nemzetek tanítómesterével bizonyítatnunk: látjuk annak nagy fontosságát mindennap. Ugyanis ki ne tapasztalná, mily nagy különbség létezik oly gyermek között, ki soha sem szabadul a jár-szalagról, hanem kit minden mozdulattól mint valami veszélytől, sőt büntől, gondosan őriznek, és olyan között, ki, tagjait már első éveitől kezdve egyesítette, s minden veszedelmet kikerülni, ha jelen van, ártalmatlanná tenni volt szoktatva?. A hintázás, mászás, ugrás, futás s egyéb gyakorlatok által nem csak minden izom és ízület edződik és erősödik, nem csak a test némely görbülései és eltörpülései, gyöngeségből és mozgáshiányból származott némely betegségek, hanem sokszor a belrészek bajai is megszűnnek. Tudjuk, hogy minél fiatalabb az ember, minél hajlékonyabbak tagjai s ízületei, annál könnyebben árthatnak neki a külbehatások: ami ezek ellen biztosítékot nyújt, az a testgyakorlás, mely a gyöngé testalkotású, elgörbült, talán már pólyáiban összezsugorított ferdenövésű gyermekből erős, egészséges, vidor ifjút nevel. Haszna van a tornának a fölserdült, sőt korosabb egyénekre nézve is, főleg olyanokra, kik vagy folytonos ülés és állás, vagy egyoldalúig megfeszített szellemi, vagy testi munka által testszellemi szervezetöket megrongálták.

Azért teljesen egyet értünk Stoyval¹⁾, ki Fichte eme szavait idézván: „A testgyakorlás, mely az egész embert neveli, nélkülözhetlen alkrésze a nevelési működésnek” megczáfolja Rosenkranzot, ki a hegyvidékeken és falvakon nem tartja szükségesnek a gymnastikát, minthogy a nép úgyis eleget mozog. Mozog, az igaz, de azért mégis ügyetlen; más a művészi s több oldalú mozgás.

Hogy a testgyakorlás itt-ott túlhágott a mértéken; hogy néha nem csak a kevésbé óvatos, hanem még a gondos testgyakorlás is veszélylyel jár: az nem kelthet ellenszenvet ellene; mert visszaélés és szerencsétlenség mindenütt s mindennel történik, ott-hon úgy, mint iskolában, s az ember nem lehet minden esélynek

¹⁾ Encykl. der Pädagogik, S. 46-47.

ura. De a sokkal nagyobb és gyakoribb veszély, melynek a tehetetlen, ügyetlen test ki van téve) nagyobb bizonyíték arra hogy a testgyakorlásnak elhanyagolása megbocsáthatlan hiba. Már csak egy ember életének megmentése is megérdemli, hogy testünket ügyesítsük, s hány életet nem ment meg az ügyes ember tűz, víz, háború sat. veszélyeiben!

(A test elpuhulása szibariták sorsára juttatja valamint az egyeseket, úgy az államokat is. A görög világ az emberiség egész életére tanulságos adatokkal szolgál; ahhoz kell mérnünk mindent, s mindennek megtudjuk becsét. Mit tehet a torna, s annak elhanyaglása mily következményeket von maga után, azt is a görögök életéből látjuk legjobban. Míg Athénében a görög eszményi élet virágzék, minden polgárnak, ki a szabad névre méltó kívánt lenni, kötelessége volt a nevelés és oktatás három folyamán, a gymnastika, zene és grammatika iskoláján keresztül mennie. S míg e nevelést komolyan vevék, addig Atheae is nagy volt; de midőn az hanyatlék. hanyatlott maga az állam is, míg végre elsülyedt. Amint a perzsa háborúk dús zsákmányai utat nyitának az élvhajászatnak, vége lett a gymnastikának is. A puhuló nagyoknak elejénte túlszigorúnak, későbbben igen erőltetőnek tetszett a testgyakorlás; az alsóbb osztályok pedig, melyek már igen is nyereszkedők lettek volt, nem látták közvetlen hasznát. (Azért a palaestrák s gymnasiumok üresek lettek; s az ifjúság inkább a borbély műhelyekben, illattárakban, fürdőkben, a piac fecsegői közt tölti vala idejét, mint a birkózók soraiban. Emellett a fegyelem is meglazult: Solonnak a nép testi és lelki erejére, a jó erkölcsök fentartására célzó intézményei hatályon kívül helyeztetek; a palaestrában a felnőttek a gyermekek közé keveredtek, kik most már egészen meztelenül kezdenek vívni; a gymnasiumok lassankint polgárok s idegenek gyűlhelyeivé lettek, hol azok egyik-másik művészeteket fitogtatják vala. A következmény csakhamar meglátszott: az athenei ifjúság gyöngye, ügyetlen lett mind a harczra és földművelésre, mind a szent tánczok lejtésére. A gymnastika elvesztvén népies jellegét és nemzeti jelentőségét, az atheneiek elpuhultak s így maguk készítették elő maguknak sorsukat. Ugyanez történt Spartában és más államokban is. Ezen egy példa is elég arra, hogy az államok nagyobb gondot fordítsanak

az ifjúság testi nevelésére. – Egyébiránt nem kell annyira mennünk; találunk példát felvilágosult századunkban is. A „Revue des deux Mondes” 1867. évi folyama elléptetvén maga előtt Francziország 325.000-nyi fiatal emberét, azok közt 109.000-et talált katonai szolgálatra képtelent; 18.000 a nagyon leszállított katonai mértéket nem ütötte meg, a többi különfélekép nyomorék volt. E romlottságnak okai sokfélék; főforrása minden esetre korunk ledér felvilágosultsága, melynek jelszava: élvezni! de a mely élvezet irtózatossá boszút fog venni s már is vesz egyeseken s nemzeteken. Csak rettenetes áron fog kiábrándulni az anyagelviségbe merült fékevesztett világ. Úgy hisszük, hogy a férfúkorig folytatott torna sok ezret megmentett volna ez ifjak közül.

27. §. A testgyakorlás eszméjének terjedése s valósítása századunkban, különösen Németországban.

Nem levén feladatunk a tornának történetét megírni, mellőzük, micsoda méltatásban részesült az a keresztény világ különböző korszakaiban, csak a legújabb kor enemű vívmányaira akarunk egy pillantatot vetni, hogy lássuk, miszerint a kormányoknak legnagyobb érdekökben fekszik a testgyakorlásról csakúgy, mint az iskoláról gondoskodni.

Ha a testgyakorlás jel en alakját a göröggel összehasonlítjuk: úgy találjuk, hogy azok elvre nézve megegyeznek. Ezen jelenség onnan van, mert, amint a nevelés története igazolja, a görög testgyakorlás, bár módosult, de végkép soha sem szakadt meg, hanem összefüggő lánczot képez, melynek egyik végső szemét a mi korunk teszi. A humanisták az ó kor szellemanyagával szükségképen a gymnastikát is a figyelem körébe vonták, bár inkább csak elméletileg. A sok közül itt csak Sadolet (*De pueris recte et liberaliter iustituendis*, Basil, 1538.) könyvére utalunk. Valamint a humanisták általában, úgy Sadolet sem elégedhetett meg azzal, hogy az ó kort csupán mint valami szétrombolt fönséget szemlélje, hanem a jövőnek feladatául tűzte ki, hogy azt újra fölépítse. Miután a görögöket mint minden képzés és műveltség előpéldányait magasztalta, a gyinnastikáról így nyilatkozik: „Mivel a gyermekek igen tüzes és eleven, még tüzesebb és elevenebb, mint az ifjúságkora, s általában soha sem nyughatik, s a fecsegésnek, ide stova

való futkározásnak s lármának vége-hossza nincs: azért a görögök legelőször is azon művészeteket alkalmazták, melyeket különösen alkalmasaknak tartának amaz életkor vezetésére s mérséklés általi képzésére, t. i. a gimnastikát és zenét, melyek közül az elsőnek a test, a másoknak a lélek kicsapongó s féktelen mozdulatait bizonyos törvények alá vetni volt hivatása, úgy hogy a természetnek szabad folyást engedjen ugyan, de mégis annak a művészet és fegyelem bizonyos színét kölcsönözze, ama mozdulatoknak kellemet, a testnek épséget, a léleknek erkölcsi-séget adjon.” Ugyanezt tették a philanthropisták is. Legnagyobb lendületet adott a testgyakorlásnak a quedlinburgi születésű Guths Muths János, Frigyes, a múlt század végén és a jelennek elején, kit csak oly jogosan lehet a mostani európai gimnastika alapítójának nevezni, mint a mily joggal Jahn a különleges német és Ling a különleges svéd gimnastikai irány alapítójának tartatik. Guths Muths volt az első, kiben egy általános nemzeti nevelés nagyszerű gondolata megfogamzott, csak hogy azt egyelőre eszményinek tartotta, a kivihetőség határán túl fekvőnek mint az egyik barátjához küldött leveléből kitetszik: „Teljes igazad van, mondja, mert én eszményről beszélek, mely eddig még nincs valósítva, az ifjúságnak nemzeti szokássá leendő gimnastikai neveléséről szólok; s hogy én ez eszmény rajzolásában egy szóval sem mondtam többet, hanem kevesebbet kelletténél, arról meg vagyok győződve. „Ha a gimnastikát úgy akarjuk látni, mint az Guths Muths kezei közt kialakult: azt következő saját nyilatkozatából ismerhetjük: „Nem volna a test gyakorlásának annak alakjára és képzésére is befolyása? Tudva van, hogy a görögök testi arányosság és szépség által is kitűntek. Erre más okok mellett bizonyára a testgyakorlásnak is igen erős befolyása vala. Sem túlfeszített munka nem rontotta el a tagokat, nem emésztette föl az ábrázatot, sem férfiatlan puha nyugalom nem ernyesztette el azokat. Mindenik tag élvezte a maga szabadságát és mozgását, amint azt egyedi alkata igényiére. Mindegyik tag gyakorolva volt, de különösen az, melynek legtöbb szüksége vala gyakorlásra, hogy így a többivel lehetőleg kedvező arányba jöjjön. Így növekedének föl a görögök természetarányos nagyságra; így emelkedének ki az izmok szép férfias alakká; így

képződének a gyermek s ifjú vonásai folytonos szellemi munka és erőt, bátorságot igénylő foglalkozásai közt a testnek a férfiúi aicz egyetlen szépségévé.” Ezen aesthetikai oldalával a testgyakorlásnak aztán a szellemit is összekapcsolja; de ezt már nem találja el szerencsésen, minthogy az anyagelviség felé hajlik. Nemzeti jelentőségének eszméjét azonban tökélyes világosságban fogja fel, midőn a görög előpéldányra támaszkodva így szól: „Dicső nép! Te egészen átszenderedtél az Elysiumba. De a test és szellem közti arány még él, az örök! Te kiművelted szellemünket: miért nem méltattuk figyelmünkre azon tanaidat is, melyeket testünk fentartására és szépítésére nézve adtál?! Gimnasztikai gyakorlatok tették nálad főrészt az ifjúság nevelésének; testi edzés, erősítés, ügyesítés, szebb képzés, bátorság, erély, lélekjelenlét a veszedelemben és azokon nyugvó honszeretet voltak azoknak céljai. Már csak az állam által alkalmazott tanítók, a minden városban felállított, részben roppant nagyságuk és föltűnő pompájok által kitűnő nyilvános gyakoroldák is eléggé hirdetik vala a magas becsét, melyet a testgyakorlásnak tulajdonítottál. Itt szónokok, bölcselők jelenének meg, hogy eszméket cseréljenek; ifjak és férfiak, hogy tanuljanak és magukat gyakorlás által erősítsék; fiatal és öreg, gazdag és szegény, hogy lásson, fölviduljon, részt vegyen. S ami a nemzeti játékokat illeti, épen nem szükséges rajongónak lenni, hogy valami szívemelő dolognak tartsuk, ha egy zöld koszorú egy egész nép ifjúságát az elpuhultságnak oly igen kedvező éghajlat daczára is a puha nyugalomtól annyira megóvta és a legszebb férfias érzületre hívta. E játékok valának kiválóan a nemzeti szellemnek fentartói, az ifjúság elpuhultságának akadályozói, férfiak és hősök nevelői.”

E néhány soraiból Guths Muthsnak tisztán láthatjuk, hogyan értette ő a gimnasztikát s mily lelkesedéssel csüggött rajta. Láthatjuk annak fontosságát is. De ő inkább csak az elméleti téren, maradt, s inkább csak gyújtólag, előkészítőleg hatott, mint előtte Rousseau és mások. Sokan egyet értettek vele s buzgón közreműködtek az eszme elterjedésén, némelyek szintén csak elméletileg, mások gyakorlatilag is. Mi hatása volt Guths Muths működésének, mutatja azon megtisztelés, melylyel emlékét a német nemzet 1859-ben megüllötte. Guths Muths, ki a német gymnasiumot

csak úgy találta kielégítőnek, ha a görög gymnasiummal egyesül, ki a testgyakorlást hazájában s ennek következtében egész Európában megalapította, a halhatlanok közé tartozik.

Sokan működtek közre, mint említettük, az eszme terjesztésén és valósításán; de mindnyáj okra nem terjeszthetvén ki figyelmünket, csak néhányat említünk. Jahnról már emlékeztünk, ki a különleges német iránynak képviselője a testgyakorlásban, Scharnhorst 1807-ben már oly intézvény létesítésével foglalkozott, melynek célja a honvédelmet általánossá tenni s a testgyakorlatokat már csak ezen célból is legalább a városi iskolákba behozni. Három év múlva ugyanezt kívánta a népnevelésre nézve is. Ily előzmények után 1811-ben Berlinben megnyílt a torna. Ez volt a kezdet, az első elvetett mag, mely Poroszországban hatalmas óriási fává gyarapodott, s mely nem sokára az egész német nemzetre kinyújtja gyökszálait, s melynek magvait más nemzetek is kénytelenek lesznek hazájok földjébe ültetni. Még csak Spiesz Adolfot hozzuk fel, ki a német iskolai torna ügyét messze kifejtette. Testgyakorlásának nevelési, anyagi és elméleti tekintetben való törekvéseit ezen alapelvben fejezi ki: Föltétlen beosztása a testgyakorlásnak az iskola szervezetébe, nem mint üdítő, hanem egyenesen mint szellemi és testi képző eszköznek; a gyakorlási anyagnak az egyesek és tömegek természetes mozgási viszonyaiból való lehozása; a gyakorlási eszközöknek az elérendő cél alá való szigorú rendelése; rendszeres tökély a mozdulati viszonyok eléadásában s ezeknek határozott fősztályokra való felosztása. A tengely tehát, mely körül Spiesznek tornája mozog, a rend. Spiesz iskolája ugyan még nem foglalta el egészen a tért; sok gymnasiumnál Jahn rendszerét alkalmazzák, az elemi iskolákban pedig a svédet: Spiesz azonban túlnyomó pártolásban részesül. Legjobb lenne a rendszereket egymással kiegyeztetni. Így tesz legújabb időben a drezdai központi testgyakoroldának igazgatója, Klosz, ki ugyan Spieszhez ragaszkodik, de eclecticus.

Ily előzmények után a gymnastika ügye Németországban, de különösen Poroszországban jelenleg azon a ponton áll, hogy a kormányok egyik főgondját képezi; s bizonyosnak tarthatni, miszerint Poroszországnak spártai honvédelmi rendszere az egész műveit világot hasonló erő kifejtésre fogja kényszeríteni. Ezen erő,

föltéve, hogy csupán katonai célokra használják fel, mint Spar tában, nem nagy dicsőségére és javára válnék a világnak; de ba nem támad, csak véd, akkor békének, anyagi és szellemi jóllétnek képezi zálogát, békének, melyre már testalkota is utalja az embert. „Való – mondja Herder –, hogy már testalkata is kiválokig önvédelemre, békeségre, nem támadásra és rablógyilkosságra utalja az embert: első jele az e m b e r s é g n e k (Humanitát.)”¹⁾ Minél jobban gyarapodik az ész az emberekben: annál világosabban kell belátniok, hogy sokkal szebb nagyság van a zsarnokinnál; hogy nehezebb és jobb országot alapítani, mint szétrombolni; hogy a szorgalmas egyiptomiaknak, az elmés görögöknek, a kereskedő phöniceknek nem csak szebb alakjuk van a történelemben, hanem életök is kellemesebb és hasznosabb volt, mint a romboló perzsáké, a hódító rómaiaké, a kapzsi karthagóiaké.²⁾ Nem is lehet máskép; mert Európa törvényhozása és politikája a harci szellem helyett a rendes szorgalmat és a népek nyugalmas közlekedését fogja mindinkább előmozdítani.³⁾

S talán nincs is mit félni a gymnastika elfajulásától; mint-hogy a testben, lélekben erősebbé válandott emberiség józanabb, okosabb leszen, és spártai erejét a kereszténység szelleme által megtisztult athenei műveltség fogja szelídíteni s a jogtalan, erőszakos támadásoktól visszatartani.

Ha eltekintve a jövőtől a honvédelmi rendszernek csak mostani nemzetgazdasági előnyeit számítjuk is: könnyen rájöhettünk, hogy Guth Muths eszméje roppant következményű lett már csak e tekintetben is; s hogy a porosz kormány nem rosszul számított, midőn a testgyakorlást pártfogásába vévé. Ugyanis mindenkinek hő óhajtása, hogy a katonakötelezettség terhei, a honvédelem csökkentése nélkül, sőt annak gyarapodásával, lehető legkisebb mértékre szálljanak; hogy annyi virágzó erő ne szakasztassék ki nagy időre a társaság s munka köréből. Erről lelegelőször is azon porosz férfiak gondolkodtak, kik a derék porosz honvédelmi rendszert teremtették. Meg voltak győződve, hogy e rendszer alapját a nép tornai képzése teszi; mert ez nem csak a testet erősíti s ügyesíti, hanem a férfias érzületet, bátorságot, lélekjelenlétet is

¹⁾ Werke, zur Philosophie und Gesch. Wien. 1813. III. 198.

²⁾ Ugyanott V. 305. VI. 33.

nagyban kifejti. Látták, hogy a csatákat most már nem a nyers erő, hanem és kiválóan a testi és szellemi ügyesség dönti el. Ez okból pártfogásukba is vették a tornát, csak hogy inkább csak a közéletanodáknál, s ott is sok helyen magán intézménykép. Az utóbbi tizedekben azonban mindinkább terjed az eszme valószínűsítése, míg végre 1860-ban a közoktatási miniszter minden kormányt felszólított, hogy a tornát az elemi iskolákban is tehetőségük szerint előmozdítsák. Így történt, hogy most a porosz honvédelmi rendszer, mondhatni, a legtökélyesebb és legolcsóbb. Amely újoncz tornai képzettséggel bír, s akinek Spiesz rendgyakorlatai is vérebe mentek, annak csak néhány hétre van szüksége, hogy a szó teljes értelmében derék katonává legyen. S változtassák bár a hadviselés módját akármi kép is, csak párheti gyakorlásába kerül annak elsajátítása, Téves azon hiedelem, mintha ez által csupán az újoncz begyakorlására fordítatni szokott néhány hónap volna megnyerve; a mozdulatokban való otthonosság, szabadság, könnyedség, a katonai szellem, bátorság, lélekjelenlét, számítás, óvatosság, eszély s a harcban fölötte előnyös egyéb tulajdonságok azok, mik a torna iskolájában növekedett honvédnek fölényét képezik bármily vén katonára fölötte, ki a tornához nem ért, – Nem kell ezt elméletben védenünk, elég hangosan szól a mellett az újabb hadviselés története. A porosz állam ezen intézvénye által roppant sokat nyer. Először is az egész nemzetet egyes katonává képezi, melyet megtámadni nem egykönnyen jöhet valakinek kedve, ki e rendszerről fogalommal bír. Már ez maga is igen nagy nyereség'; mert ha a porosz nemzet nem vágyik más nemzetek jogainak megrablására, békében élhet, iparát, kereskedelmét fejlesztheti s mind szellemi, mind anyagi jólétet élvezhet. Ha megtámadják: a nép mint egy ember kelhet föl, még pedig rögtön s hatálylyal hazája védelmére. – Minthogy továbbá csak néhány évig tart a szoros szolgálati idő: azért a rendszer nem von el annyi fiatal erőt a társadalomtól; az ifjú ember képezheti magát, folytathatja üzletét, nem pusztul el, mint az a 10 évi szolgálat mellett rendszeren történni szokott. Hogy pedig a honvédelmi rendszer nem csak sokkal, de sokszor olcsóbb, mint az állandó seregek tartása: azt első tekintetre kiszámíthatni. De legfőbb nyereség az, hogy a népművelés rövid idő alatt nagy

haladást fog tenni s így egy jobb kornak veti meg alapját. S minthogy e rendszert más népek is kényszerítve lesznek követni, remélhetni, hogy a jognak holt anyaggal való védelme, az igazságnak puskatusával való bebizonyítása lassankint háttérbe szorul, s az erkölcsi, szellemi ügyeket csakis erkölcsi és szellemi eszközökkel intézik cl. Ideje is volna már, hogy megszűnjék valahára ama természetellenes állapot, melyre Herder e gúny szavai mutatnak: „Volt-e valaha több hatalom és gép egész nemzeteknek egy nyomással, egy új mozdítással való megrendítésére? Két vagy három gondolat hegyére van állítva minden! íme itt egy hadsereg, eme legszebb ős képe az emberi társaságnak (?) Mily tarkán és könnyen öltözővék, mily könnyen táplálvák! Egyformán gondolkodnak, szabadok és kényelmesek minden tagjaikban, s mily nemes testtartásuk van! Mily csillogó, pompás fegyverek kezeikben! Az erény, melyet naponkinti gyakorlataikban tanulnak az emberi szellem és világkormányzás legmagasabb ügyessége lemondás (?) Az engedelmesség, béke és biztosság, erényeink és jóllétünk fentartására zsoldosaink s európai egyensúlyunk van! Boldogok mi, örök béke, biztosság és engedelmesség lesz Európában (?)” 1) – A honvédelmi rendszer, egyik legközelebbi eszköze lehet a természetellenes állapot megszüntetésének, vagy legalább enyhítésének. S amint most állanak az ügyek, a kormányok szükségképen utalvák e rendszer behozatalára; mert a nagyszámú állandó seregek már végkép kimerítették az államok erejét; segíteni pedig máskép nem lehet, mint a sokszorta olcsóbb s mégis célszerűbb honvédelmi rendszerrel.

28. §. A tanodai testgyakorlás.

Újabb időben a testgyakorlás Európa majd minden államának gymnasiumaiban részesül kisebb-nagyobb méltatásban; né; mely gymnasiumokban rendes tárgyat képez s a legtöbbször legálább magán intézménykép áll föl: de az elemi tanodákra nézve igen nagy időn keresztül csak eszménynek vala tekintve a leglelkesebb testgyakorló mesterek részéről is. A legújabb időkben azonban nem annyira nevelési, mint politikai érdekekből, úgy lát-

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. 1813. II. 317-320.

szik, az elemi tanodáknál is igen nagy jelentőségre fog emelkedni. Mi a „si vis pacem, para bellum!” elvnek állami tekintetben éppen nem vagyunk barátai s a katonaszerkezetű államokban mindig ellenségét láttuk az emberiség való jóllétének; de mint-hogy az eszményért való lelkesülésben az emberiség jelen állapotát nem szabad szem elől téveszteni; a honvédelmi rendszer pedig oly eszme, melyet minden államban valósítani fognak: azért az ezen rendszerrel történhető visszaéléseket nem tartjuk oly veszélyeseknek, mint aminő nagyoknak tartjuk azon előnyöket, melyekben általa az utókor részesülni fog, értjük azon előnyöket, melyek a védelmi rendszer igényelte iskolai testgyakorlásból fognak az emberiségre háramlani. A tornának honvédelmi szempontból való ápolását jelenleg még csak Svaizban és Poroszországban veszik kellő komolysággal, hol 1860 óta az elemi iskolába is bevitték. Ha az ily testgyakorlás célja az, aminek lennie kell, nevelés, de úgy rendezve, hogy egy úttal az állami célt is elérjük általa: akkor mi szívesen adjuk rá szavazatunkat sóhajtjuk, bárha hazánkban is mielőbb erős gyökereket verne. A magyar kiváló testi ügyességgel bír és szeret is olyan dolgokkal foglalkozni, melyek anyagi erőkifejtést és gyakorlati ész igényelnek. Ezen természete őt egyrésztől ügyes honvéddé képezné, másrésztől önuralomra, nagyobb szellemi kitartásra, tanulmányozásra szoktatná, mert, amint említettük, a tornának nagy hatása vagy a szellemi fejlődésre is. E célból óhajtjuk, sőt szükségesnek tartjuk, hogy a torna ne csak a közép-, hanem az elemi tanodákban is a rendes tárgyak között foglaljon helyet. Viszonyainknál fogva egy napig, de egy napig sem volna szabad ezzel késedelmeskednünk.

Természetes, hogy a gymnastikának a tanoda minőségéhez kell alkalmazkodnia. Nem akarunk itt az egyes gyakorlatok elszámálása- és leírásába ereszkedni, hanem az enemű munkákra utalván, csak általában azt tűzzük ki szabályul, hogy a falusi tanodák testgyakorlása sokkal egyszerűbb legyen, mint a városiaké, s a szabad gyakorlatoknak azon nemeivel kötendő össze, melyeknek minden honvéd hasznát veheti. Mily gyakran megtörténik például, hogy egy vékony gerendán kell a patakon átmenni, meredek hegyen, alig néhány kiálló kő s bokor segítségével mászni, patakot, sövényt, falat átugrani. Ilyen esetekben nem csak jó szolgálatot

tesz, hanem az életet is megmenti a mászás, ugrás, egyensúlyozás. Ha a falusi tanodák testgyakorlatai czélszerűen intézvék, nem telik bele húsz év, s a népnek oly kedves és mégis mind testi, mind erkölcsi tekintetben oly hasznos mulatsága leszen, mely nemesebb emberképzésének alapját képezi, rendes, egészséges életmódjának előnyeit fokozza, egyoldalú tevékenységének hátrányait ellensúlyozza; mert hiszen nyers munkával úgy is eleget foglalkozik, de ügyessége, gyorsasága, fűrgesége, finomsága, ruganyossága nincs; ezt csak aczélszerű testgyakorlás adja meg. Ez leszen a korcsmai dözsolésnek, iszákosságnak s az erkölcstelenség sokféle nemeinek is egyik óvszere.

Jöllehet pedig a Spiesz-féle rendszernek lelke, a rend, a falusi tanodák gyakorlatainak is lelkét képezi: még is e rendszer teljes alkalmazása leginkább csak a városi tanodákban érvényesítendő, melyeknek tanoncjai kicsapongóbbak, fegyelmetlenebbek, rendetlenek. A városi testgyakorlási helyiségnek földöttnek kell lenni, hogy az ifjúság kedvezetlen időben is gyakorolhassa magát; jobb időben azonban s haladottabb korában, miután a testnek már elég ideje volt megedződni, a szabadban tegye gyakorlatait. A falusi gyermekek már kis koruktól fogva-megszokván a légváltozást, mindig künn gyakorolják magukat, kivéven a szigoru napokat. A városi testgyakorlás már egészen rendszeresen történjék, sőt a nagyobb s ügyesebb növendékek már szigorúbb s a honvédelem szabályaihoz közelítő módon gyakorlandók.

A gyakorlatokat közvetlenül evés előtt és után nem szabad tartani; reggel sem czélszerű, mert sok erőt emésztenek föl s a szellemi foglalkozásra is bágyasztólag hatnak. Legjobb idő a szellemi foglalkozás utáni, de nem közvetlenül, előbb egy kis pihenés szükséges.

Ami végre a középtanodákat illeti, ezekben már Spiesz teljes rendszere alkalmazandó, s a vívásnak is elérkezett ideje.

Egyébiránt az anyagnak iskolák és korok szerinti felosztását illetőleg testgyakorlói szakművekre utalunk, melyekben falusi növendékek számára 2-8, a városiakra nézve 4 folyam van ki jelelve; a negyediket az iskolázás utáni gyakorlatok teszik. Önképzésre leginkább ajánlható Ravenstein műve, mely Jahn, Eise

len, Spiesz kiegyeztetése, elemi tanítóknak pedig Lion Leitfadensja (1863).

Hogy ki tanítsa a növendékeket, az a helyi viszonyoktól függ. Nálunk egyelőre szakemberre van szükség; de ha tanítóink a testgyakorlásban is kiképeztetnek, akkor ők maguk vezethetik növendékeiket. És ez nevelési szempontból is sok előnnyel járna; mert eltekintve attól, hogy a növendékek a saját tanítójuk alatti testgyakorlás iránt sokkal nagyobb érdeklődéssel viseltetnének, a tanítónak igen tágas tere nyílnék gyermekei szellemi és erkölcsi egyediségének kiismerésére, s a gyakorlatokat is könnyebben alkalmazhatná a gyermekek testi és lelki szükségéhez, mint a testgyakorló mester.

Itt még az a kérdés merülhet fel, szükséges-e a leányoknak a torna? Vannak nevelők, kik szükségtelennek tartják, sőt, mint Niemeyer is, erkölcsi tekintetből sem pártolják. Részünkről ellenkezőről vagyunk meggyőződve s kivéven a honvédelmi szempontot, a fitorna mellett felhozott érveket a leánytornára is érvényeseknek ismerjük. Rosenkranz elégnak tartja a tánczot, mert a leánykát nem kell amazónná nevelni; de igaz van Stoyuak¹⁾, midőn mondja, hogy az amazoni képzés és a test elhanyagolása közt tudományosan igazolt, egészséges közép is van; különbség van az evangélium és G. Saud asszonya közt. Az anyának a torna s általában az egész ségtan már csak azon egy igen fontos célból is szükséges, hogy gyermekeinek jó dajkája lehessen. Természetes, hogy a gyakorlatoknak a leánykák természetéhez kell alkalmazkodniuk. Már Guths Muths is kiterjesztette a tornát a leányokra, úgyszintén Jahn is, de az ő szeme fénye a komoly, tetterős férfiaság volt, Elias Londonban több úrhölgynek adott tornaleczkéket. Többet tett ezeknél Werner s végre Spiesz, ki a nőtornamesternek eszménye volt. Ő a tánczot visszavezette oda, ahova való, a tornába. S ha a tánczmesterek tornai képzettséggel bírnának és Spieszt tanulmányozásuk tárgyául tennék, akkor remélhetnők, hogy a táncz igazi művészetté lenne. Ami a leánykák mesterét illeti, mi valamint általában a nőnevelésre, úgy a tornára is nőket alkalmaznánk.

¹⁾ Stoy, Encyclopaedic der Paedagogik. Leipzig. 1863. S. 83.

29. §. A játék.

Jean Paulként ¹⁾ csak foglalkodás az, mi vidámmá, boldoggá teszen. A gyermekek játékaik sem egyebek, mint tevékenységnek nyilatkozatai, de könnyű lepkeöltönyben. A játék legelső költészete az embernek, az evés, ivás pedig prózája. A játék minden erőt képez, anélkül hogy valamelyiknek túlnyomóságot engedjen. Sokan a játékban csak időtöltést, mulatságot látnak; de az hibás nézet, mert a játék már csak azon tekintetből is, hogy a gyermeket káros unatkozástól óvja, erkölcsi értékkel is bír, másodsor, ha czélszerűen kezelik, test-, szellemképző eszközül is használható. Plato szerint minden embert, kinek valamely szakmában nagy emberré kell lenni, gyermekkorától fogva a játék óráiban kell arra képezni. Játékok által a gyermek hajlamait oly foglalkozásokra vezethetni, melyekben egykor tökélyre emelkedhetnek.²⁾ És Aristoteles szintén követeli, hogy a gyermekjátékoknak a jövő foglalkozásokhoz hasonlóknak kell leülnök.³⁾ Innen minden tekintetben ártalmas némely szülőknek és nevelőknek ama szokása, mely a gyermektől minden játékot megvonna és azt látná szívesen, ha a gyermek mindig csendesen ülne, komolyan foglalkoznék, sőt már pénzt is keresne.

A kisebb gyermekek játékáról, minthogy az nem csak testi, hanem és kiválóan képzeleti gymnastika is, a képzelem nevelésénél szándékozván szólani, itt csupán a nagyobb növendékek játékát fogjuk méltatni, és pedig annak szellemi s erkölcsi mozzanatára való tekintettel. Az ember társaságra levén teremtvé, a gyermek is emberek, de különösen gyermekek közt érzi magát legjobban. Ha a hasonlókkal való társalkodás általában a leggazdagabb forrása az ember szellemi táplálásának, a legtermészetesebb eszköz szellemének élénkítésére, fölvilágosítására és nemesítésére, ennél fogva egyik lényeges életszükség: úgy még inkább az az a gyermekekre nézve. Társaságban a gyermek egyediségének oly tulajdonságai is életre kelnek, melyek elszigetelt életmódnál vagy éppen nem, vagy csak későn és nehezen ébredtek volna fel;

¹⁾ Jean Paul, Levana. Paris, 1837. §. 47.

²⁾ Plato, de legibus. L. I.

³⁾ Aristoteles Polit. VII 17.

a kölcsönös érintkezés, versengés élesztő, vidító, ingerlő erővel bír; a találékonyosság, vidámság, élez, elszántság, biztosság ezen forrásból merítik főtáplálékukat; az utánzási tehetek, mely a gyermekkorban legerősebb, itt működhetik legélénkebben, s a gyermek benseje mindennemű befolyások előtt kitarul. Ez okból, ha a gyermeknek nincsenek testvérei, kikkel játszhatnak, gondoskodni kell, hogy másképp jusson társaságba; még ahol több testvér van is, czélszerű az idegen gyermekekkel való összejövetel, mert a képzés több oldalú lesz. Amely gyermek elszigetelten nő fel, rendesen különcz, méla, az életre nem igen alkalmas emberré leszen. Igaz, hogy a ferdén intézett játékok sok helytelenségre, sőt bűnös tulajdonságokra is vihetnek; de itt nem ilyenekről van szó; a czélszerű játékok nem csak többféle erénynek forrásaivá lehetnek, hanem az érzés és akarat rendezésére is vezetnek, az akaratosságot, daczot, szeszélyt, önhittséget, ingerlakenységet, puha érzékenységet stb. illő korlátok közé szorítják. A boszantó, csúfolódó, gúnyoló, irigy, kárörvendező, hiú, kevély természet is igen javul a nevelő részvétele mellett folytatott játékok által, mert a derék nevelő figyelemmel kíséri a gyermekek szellemi nyilatkozatait s azokat a gyermek dicséretes tulajdonságainak fejlesztésére, rossz tulajdonságainak pedig ernyesztésére, fékezésére fordítja. – A játszó társakra nézve megjegyzendő, hogy korra ne igen különbözzenek egymástól, s csak a legjobb indulatnak választassanak társakul; túlságos féltékenység azonban nem szükséges, csak kellően vigyázzunk, hogy semmi aljas, vagy veszélyes mag, mely többé-kevésbé mindig fog közbe hullani, gyökeret ne verjen; a látott hibák hasznára lesznek a gyermekeknek, ha azokat a nevelő kellően földeríti; a rosszat, a hamisat, helytelent sokkal hamarabb és teljesen lehet fölismerni másban, mint magában; az árnyék a világosság nagyobbítására szolgál.

Mi a játékrendet illeti, a játékban is rendnek kell uralkodni; de jobb inkább semmi rendet nem tartani, mintsem hogy a szülő és nevelő mindent szabályok szerint intézzen, a növendékeknek minden lépését kimérje.

A néhány éves gyermekek játékaiban, különösen a magánjátékokban nem szükséges részt venni a felnőtteknek, mivel a

játék lényeges célja, hogy a gyermek maga is tanuljon erejéhez képest foglalkozni, s képzelete szabad röptére hagyassék; a felnőtt eleget tesz, ha vigyáz, hogy baj ne érje a gyermeket és segít, hol a gyermek elé le nem győzhető akadályok gördülnek; a többiben legfőlegb is serkenti, ösztönzi, bátorítja a gyermeket. De a nagyobb és iskolás gyermekek játékaiba már lehet s néha kell is elegyedni a nevelőnek. Vannak, kik ezt tilosnak, a nevelő tekintélyével össze nem férőnek tartják. Ha a játék csakugyan nem egyeztethető össze a nevelő állásával: akkor nem szabad benne részt vennie; de vannak játékok, melyek nem csak nem ártanak a tekintélynek, de sőt a nevelés és tanítás sikerét elő is mozdítják, mert nevelik a gyermekeknek nevelőjükhöz való ragaszkodását. Ilyen játékok azok, melyekben a nevelő és növendék teljesen egyenjogúak, s melyeknél csupán ügyesség, gyorsaság, lélekjelenlét, készség döntenek, milyenek például a tornai gyakorlatok s az ezekhez hasonló játékok. S ha mindjárt gyermekiek is a játékok, nincs ok a nevelő visszavonulására, míg a gyermekek azt látják, hogy szeretete leereszkedik hozzájuk, ve-lők gyermek lesz: hogy nekik és nem magának örömet szerezzen, hogy a játékot jobban rendezze s érdekesebbé tegye. Belátják pedig mindezt, ha a nevelő tulajdonságai olyanok, milyeneknek lenniök kell; ha a nevelő vidám, élénk, tisztos, de fesztelen alakban mozog növendékei közt. Ha úgy fordul a dolog, hogy a növendék nevelője ellen kel: az nem fog ártani tekintélyének, csak legyen tapasztalása, ne akarjon itt is első lenni, ne legyen érzékeny s igen ügyetlen.

De óvakodjék a nevelő oly játékokban vagy multságokban részt venni, melyek természetöknél fogva a férfiú méltóságát könnyen sérthetik s a viszonyokra nem figyelnek. Ilyenek mindazon játékok és multságok, melyek némi pajtáskodást tetéznek föl, például ha a növendéknek megengedjük tanítóját testileg megtámadni, ütni-verní minden mérték nélkül; vagy melyek tréfából kez-dődnek, de valamelyik félnek fölhevültével könnyen komolyabbakká válnak s kellemetlen jeleneteket idéznek elé; vagy v,égre olyanok, melyek a nevelő komoly állásával feltűnően ellenkeznek, például ha a nevelő családi színjátékoknál valami bohóc-zszerepet játszik.

Vegyen-e részt a nevelő a gyermekek játékában, vagy ne, az attól is függ, milyen háznál van, milyen fogalmai vannak a népnek a tanító tekintélyéről, s végre milyenek a gyermekek. A házi nevelőnek ki kell ismerni a szülők s rokonok gondolkodását, érzését, hogy ahhoz alkalmazkodhassék, természetesen csak anynyiban, amennyiben tekintélye engedi. A nyilvános tanító vegye tekintetbe, mikép gondolkodik a közönség a tanító komolyságáról, tekintélyéről; óvakodó legyen, mert az emberek igen különösek; a felnőtteknél, kik a tanító gyöngéire igen leskelődnek, az is szemet szúr és árt, ami a gyermekre semmi káros befolyással nincs. A gyermekeket illetőleg pedig tegyen különbséget a jók, roszak, engedelmesek, makacsok, szelídek és nyersék között, mert a nyersék és roszak könnyebben visszaélnek jóságával.

Az magától is értődik, hogy a szenvedélyes tanító a játékoknál igen könnyen kimutathatja gyöngé oldalait. Mielőtt tehát részt venne valamely multságban: vizsgálja meg magát, vajjon elég nyugalommal, higgadsággal s ügyességgel bír-e arra, hogy a tréfa- és játéknál is megtartsa tisztas alakját. Ezt különösen a fiatal tanítók figyeljék meg, az öregebbek és tapasztaltabbak már itt is biztosabbak lehetnek.

Legcélszerűbb szerepe a tanítónak a játékoknál, ha azokat kijeleli, vagy vezeti, vagy ha döntenit kell, dönt, de igazságosan. Ha a nevelő elegendő tapintattal bír a játékokat úgy intézni, hogy a gyermekek az ő részvételét irántuk való szeretetének, leereszkedésének jeléül veszik; ha az ő vezetése daczára is magukénak ismerik a játéktervet és szabadon mozoghatnak; ha a tanító érdeket mutat a játék iránt: akkor a gyermekek a legőszintébb odaengedéssel, bizalommal fogadják minden intézkedését, s boldogok, ha nevelőjük vezetése alatt játszhatnak. Ily körülmények közt a nevelő nem csak sok bajt elhárít, hanem ízlésre és rendre is szoktatja gyermekeit s ami igen fontos, lélektani észleleteket tehet.

30. §. A táncz.

A táncz a vidor kedv s fokozódott öröm, vagy a túlbuzdult életerő kitörése; itt és ott a felforrnt nedvek nyomasztólag hatnak a kedélyre, mely helyzetből az ember ösztönszerű taglejtés által

menekülni igyekeznek. Ez oka, hogy az ember jó és bal sorsban egyaránt tánczol. A néger, ki naponta kegyetlen urának ostora alatt vérez, ha munkáját végzi, mint zivatar kerekedik föl és lejt, tánczol végképi kimerülésig. Minden népnek saját faji nedv-alkatához mért táncza vagy; ahonnan a táncz, ha eredeti, a nemzet jellemét tükrözi vissza. A német mindig csak kering szédelő körökben, vagy lomhán topog ugyanazon tánczosnéval. Ki ne látná ebben a német egyszerűségét, állhatatosságát és korlátokat tűrő jellemét kifejezve? Nem úgy a francia! Ez csapodárkodva lengi körül a kört, udvariasan simul minden nőhöz, de alig várja be a viszonzást s másikhöz libben. A spanyol elkülöníti magát, csak hasonrangúval tánczol, majd olvadoz, majd gögösen, kihívólag, feszesen, kimérten pöffeszkedik. A magyar majd lebegő szellő s epedő szerelemre olvad, majd egyedül száll ki bajnoki tánczra s rengeti a földet. így levén a dolog, a táncz a nemzeteknek egyediségi sajátságuk. De azért művészettel sokat lehet és kell is módosítani rajta. Minél durvább valamely nép, annál nyersebb taglejtése is; így a néger táncza majdnem hasonló a majomtagi ejtéséhez, míg a műveltebb népnek táncza is műveltebb, művészi.

Ha a táncz ész és illem határai közt történik, minden esetre egyik nemét képezi a művészetnek és magasabb élvezetnek; de ha kórsággá fajul, élet- és erkölcsrontó. Mint művészetnek az volna rendeltetése, hogy míg egyrészt mulatságot nyújt és testgyakorlásul szolgál, másrészt a szépérzék fejlődésére is jótékonyan hasson. De a mostani tánczmód e kettős szempontnak éppen nem felel meg, sőt fölötte veszélyes is. Az egy francia és magyar kör, mely útósó azonban rövid virágzása után kimúltni készül, még csak megjárják; de a többi, milyen például a csárdás is, emberre bizony igen sok. Mértékkel, tágas, nem tömött termekben a táncz nem rossz testi mozgás. De hány ifjú dőlt már kora sírba a táncz, által! Allg. van pusztító nyavalya, mely annyi virágzani kezdő életet hervasztott volna el, mint az oktalan táncz. Most már annyira jutottunk, hogy a táncz nem is számítható a tornai gyakorlatok, hanem a szilaj élvezetek közé. Amit a táncztanuláshoz nyerünk, azt alkalmazásában bizonyosan elvesztjük. Többnyire inkább örjögésnek, mint üteny szerinti mozgásnak mondható. Az összepré-

selő ruha, a téli és éji idő, a lég élenyét fölemészítő s a szemet rontó tündéri kivilágítás, a hevítő italok, fagyaltat sat. ez mind ki volna küszöbölendő, ha egészségi szempontból indulunk. Ha hozzá- veszzük, hogy teljes kimerültségig szoktak táncolni: valóban arra kell fakadnunk, hogy a mostani tánczmód egyike azon szőr nyetegeknek, melyek legtöbb áldozatot emésztenek föl az emberiségből! Mit mondjunk erkölcsi rombolásáról! „Ki számlálhatná meg az áldozatokat, melyeket a táncz a szülők szemeláttára kíván!” kiált föl Niemeyer. Régóta remélek a nevelők, hogy majd okosabb alakot ölt a táucz; de fájdalom, a remény most is csak remény, s a táncz sehogy sem akar a torna egyik ágává lenni, hanem marad kéjlegő, szédelgő körében. Okos szülő óvni fogja gyermekét a mostani őrzöngő tánczmulatságoktól, lehető legkeve- sebbre szorítván az azokban való részvételt.

Ha tánczolunk, szigorúan ragaszkodjunk következő szabá- lyokhoz. Egész éjen át soha se tánczoljunk; mert az elmulasztott éji álmat nappali soha ki nem pótolja. Szüntelen senki kedveért ne tánczoljunk, hanem minden táncz után nyugodjunk ki magunkat. Ha táncz után nehéz légzést, mellszorulást vagy köhögésre való ingert érezünk, hagyjunk fel a tánczczal örökre, mert nem nekünk való. Táncz után ne menjünk a szabad, hideg légre hűtöz- ködni, inkább tőrjük a meleget, mert sok nyavalyát kaphatunk. Táncz után, vagy közben fagyaltat enni, hideg vizet inni a leg- veszélyesebb, amit tehetünk, s ha azt nem is mindjárt, több hó- nap, vagy év múlva majd tapasztaljuk. A gége és tüdősorvadás vigyázatlanságunk s oktalanságunk díja. Hazamenet jómeleg ru- hába kell burkolódnunk, hogy a test párologása vissza ne ve- rődjék.

31. §. A gyermekbálok.

„Az ütenyre való ugrálás vagyis a tánczjáték jelentőséggel bír a test képzésére s annak a szellem uralma alá való szoktatá- sára nézve, s a kis gyermekek iskoláiban ápolandó is: de a gyer- mekbálok s a francia divatnak hasonló kinövésai csak érzéki él- vezet szempontjából védhetők; minden komolyan gondolkodó, kinek a természetszerű életről fogalma van, tudja, mit kell azok- tul tartania.” Schwarcz ezen ítéletét veszzük alapul, midőn a

napjainkban annyira elharapódzott gyermekbálokról akarunk szólni. Nem elméletből, hanem többszöri fájdalmas tapasztalásból szólunk, midőn kimondjuk, hogy ezen bálokban a testi és erkölcsi nevelés egyik mételyére ismertünk. Hogy nem túlozunk, kiki beláthatja, ha a gyermekbálok lefolyását figyelemmel kíséri. Kísérjük tehát rendre, és pedig, mivel a szellemi nevelésnél újra elé kellene vennünk a tárgyat, ne csak testi, hanem erkölcsi szempontból is.

Már maga az eszme is rontólag hat a gyermekekre. Mihelyt megtudják, hogy táncmulatságuk lesz: vége a tanító és tanítónő minden ügyekezetének; a gyermekek esze már hetek előtt a bála van irányozva; figyelemről, szorgalomról szó sem lehet többé; beszélhetsz nekik, intheted őket, az mind elhangzik. így van a bál után is Ha már közeledik az ünnepély, akkor épen semmi hasznukat sem vehetni; ingerlékenységek fokozódik, s túlcsapongó örömük nem ismer határt. Ami először is a leánykát illeti, annak képzelete a bál előtt egészen elmerül a tetszelgésbe, hiúságba, esze a szép öltözetben és a táncban kivívandó győzelmen csapong. A szülők oktalansága ilyenkor szintén nem ismer határt, a tetszvágyat, hiúságot, kevélységet, ha azok ekkorig szunnyadtak volna, ők maguk ébresztik fel az ártatlan lélekben: fölciczomázzák a leánykát a legújabb szabású foszlányokkal, miközben azt mondogatják, hogy a mi leányunk szebb lesz, mint N. N. leányai, s utasításokat adnak neki, hogyan negélyezzen. A folbokrétázott tündér-királynőt magasztalással halmozza el a cselédség, atyafiság s maguk a szülők is.

Ily előkészületek után a ragyogó terembe vezettetik s üres bókók után helyet foglal, vagy társnői közé keveredvén, méregeti, kinek milyen öltözéke van. Ő szegényke nem is jönne rá ilyen szemle eszméjére, de az otromba mamák körülfogják s dicséretekkel halmozzák el őt. Kell-e ennél jobb iskola a fény-, rangkóra, hiúság-, irigységre, kaczerkodásra sat.? – Mikor a zene megszólal, örömkönnyek ülnek az anyák szemeiben, s az ostoba apák arczáu nyájas mosoly látszik, mintegy jelentve, hogy kedves leánykáiknak ma sokat fognak engedni. A leánykák szíve sebesebben kezd dobogni, s a vér máris forrongásnak indul. Kezdetben szelíd, lassú lejtéseket látván, azt gondolhatnók, hogy az illemes és mértékletes mozgás csak hasznukra lehet a kicsinyeknek mind

testileg, mind lelkileg. De csalódásunk nem sokáig tart; sokszor maguk az anyák és apák adnak jelt a szilajság kitörésére, kerengők, vágatatók, tombolók cserélik föl a lassú mozdulatokat, beteges gyermekek, a leggyöngébb leánykák, kik a sorvadás jeleit hordják bágyadt arcukon, őriöngő lejtésekre ragadtatnak. Rajta! kiált az apa, mulassatok, gyermekek! Hadd tombolják ki magukat, mondja szomszédjának; csak így ér a táncz valamit, mi sem voltunk jobbak, majd ráérnek még búsulni.” A jó tánczosnők, főleg ha szépen öltözték s külülem szerint nevelték, kézről kézre adatnak; s míg a fiú kipihenheti magát, a leányka egyre járja a tánczot, hogy ne mondjuk, a bolondját, annyira hogy lélekzetét veszi, arcza lángol, mintha a legingerlőbb italok forrnának vérében, keze, lába reszket, egész teste izgalomban varn Vegyük hozzá, hogy még holmi gyomorrontó nyalánságot és fagyaltat esznek, kávé s ha hozzáférnek, hideg vizet is isznak, hűtköznek: s teljes alakjában látjuk a tánczkórt. Hátha még azt fontoljuk meg, hogy a gyöngéd testet idestova hányó, a vért forrongásba, az agyvelőt szédelésbe hozó eme tombolás, melyet a gyermekek örömmámorukban és a zagyva-zajban nem is vesznek észre, közönségesen délutáni hat órától éjfélig, sőt ha a szülőknek kedvök kerekedik, viradtig is tart: akkor szörnyűköznünk kell a szülők könnyelműségén, vagy oktalanságán, mely az ártatlan csemetéket ily romboló viharok dobja áldozatul. A vér ily huzamos forrongásának előbb-utóbb szomorú következményének kell lenni. Láttunk leánykákat, kiknek veleje a bál után több napig is folytonos, nem mondjuk, lázban, hanem lázongásban vala, izmaik még mindig reszketének, szemeik égnek, lángolnak vala, míg végre bágyadt, hervatag szín telepedett arczukra. Ki mondhatja ezt művészetnek? A rombolás remeklésének igen.

A fiúk együtt járnak a leánykákkal, s így a szomorú következmények rajok nézve is ugyanazok, csakhogy ezek a nagyobb szabadság, a pajkosság, a hidegre való szaladgálás és merészebb vízivás és az ez alkalomra megengedett poharazás által még veszedelmesebbekké lesznek. Ha a fiúk valamelyike féligmeddig, sőt olykor-olykor egészen is megittasodik: azt a szülők megmosolyogják, semmibe sem veszik. A lakoma a kis dőzsölök rikácsoló népdalával, sőt hogy a szomorú gúnykép még jobban kitérjék, a hy-

mnus megszeplősítésével végződik, melybe a szülők és nevelők mormogása is vegyül. Ki csak kissé észlelé is meg a test fejlődésének főnnebb eléadtuk föltételt, az nem tekinthet fájdalom és bosszankodás nélkül ezen kimenthetlen vétségre.

S ha csupán a testre hatnának rosszul a gyermekbálok, még hagyján, de amint főnnebb érintettük, sokszor az erkölcsöt is megmetélyezik. Máskor gondunk van rá, hogy a különmemű gyermekeknek egymással való érintkezését őrszemmel kísérjük: a bálban a fiú majdnem átlátszó öltönyben látja a leánykát, magához szorítja s órákig lejt vele forrongó állapotában. Azt hiszitek, a gyermeknek semmi fogalma sincs még a nemi különbségről. Úgy kellene lennie, hogy ne volna; de fájdalom, amilyen oktalanságot tesznek a szülők a gyermekbálokkal, épen úgy járnak el másban is: sem szavaikra, sem tetteikre nem figyelnek; a *m a g n a p u e r o d e b e t u r r e v e r e n t i a* nálok ismeretlen, s a gyermek 9-10 éves korában már sokat tud oly dolgokról, melyekről nem kellene tudnia. Csak észleljétek, micsoda érettséget negélyeznek, mennyi üres szót fecsegnek össze a kicsinyek, hogyan teszik egymásnak a szépet, s nem fogjátok azt ártatlan gyermeki mulatságnak tartani. Csak egy legyen a fiúk közt, kinek szeme nyíltabb, s bizonyos, hogy egy vagy két bál elegendő az erkölcsi gyom elterjesztésére. De ha mind ártatlan volna is a gyermek, még akkor sem lehetünk biztosak a veszély ellen; mert nem egy esetet tudunk, hogy a kicsinyek közt szerelmi regénykéek szövődtenek, melyek különösen a leánykára nézve végzetessékké lettek. Ha a szülők megtudják, ártatlan gyermekeskedésnek mondják. Hallgassátok csak, mily édes, mily lekötelező nyilatkozatokat tudnak egymásnak tenni, hogy udvarolnak, s ha ismeritek az indulatok és ösztönök fejlődési menetét, bizony gondolatokba merültök. A kora érettségnek itt van egyik fő forrása. „A kétneműek szabadabb társalkodása nem szállította-e alá az illemt, tiszteletet s fegyelmet? - Rang, pénz, udvariasság nem nyitotta-e fel a világ minden lakatait? A férfinem első és a nőnem legnemesebb gyümölcsei mily károkat vallottak már!”¹⁾ Aztán ki nem tudja, hogy az ily ünnepléses tánczok örökre emlékezetében maradnak a gyermeknek? Tudván, hogy a szülők annyi költséget tettek éret-

¹⁾ Herder, Werke, zur Phil, und Gesch. 1813. II. 359.

te; hogy annyi néző előtt érdekes, vagy talán főszerepet játszott: nem vágyik-e a tündéri színben mindig előtte lebegő multságok ismétlésére; nem tekinti-e magát oly érdekes személyiségnek, ki legalább egyszer-kétszer központban áll vala, midőn a szülők is szolgálatára valának? Igaz, hogy ebből hála is fejlődhetnek a szülők iránt; de ezt csak a nevelést józanon intéző szülők gyermekétől várhatni, ezen józan nevelés pedig a legjitékább madár; sőt mivel fordítva áll a dolog, s a legtöbb szülő ferdén neveli gyermekét, azért a kora élvezetekhez szoktatott gyermekek rendesen követelők, daczolók, kik szülőiket új meg új élvezetekért kínozzák, vagy hízelgéssel, csúsás-mászással törekednek czéljaik kivitelére. Említhetnők még, hogy a korán élvező gyermek mindig szabadabb és szabadabb akar lenni: a gyermekkor már unalmas neki, s már a felnőttek élvezeteire vágyik; így lesz belőle nyomorék testben, nyomorék lélekben, ki a világot már meguntta, mikor élnie kellene, kinek e miatt senki sem veszi hasznát. Innen van ama tünemény, hogy fiatal embereink már nem is kíváncsoznak bállokba, vagy ha valami más érdekből elmennek is, nem tánczolnak, a hölgyeket nem mulattatják, hanem éretlen gyerkőczékre hagyják őket. Azelőtt a 25-30 éves emberek voltak a bál hősei: most gyerkőczék viszik e szerepet. A gyermekbálok szomorú példája mindennapi, s az okatlan szülők még sem okulnak. De mikép is okulhatnának, hiszen a tanító s igazgató urak nyomják azokra a helyeslés bélyegét, midőn azokat becses jelenlétökkel megtisztelik, a kicsinyek közé keverednek s maguk is járják a – bolondját! Ilyenkor valamint a neki hevült szülők nem egy sikamlós szót csúsztatnak ki száj okon s nem épen épülésre szolgáló mozdulatokat tesznek, melyeket a gyermek szeme, füle nagyon észre vesz, úgy a tanférfiak egyike-másika sem képes mindig uralkodni magán s tisztán megőrizni dicsfényét.

A gyermek ártatlanságának nincs vésesebb ellensége mint épen a nyilvános élet, s a meggondolatlan szülők épen abba dobják gyermekeiket, midőn gyermekbálokba viszik őket, vagy mitöbb felnőttek multságába hurczolják magukkal. Persze, a gyermeket hozzá kell szoktatni korán a világhoz, a társas élethez kell őt idomítani, kiköszörülni, kisimítani, ne legyen emberkerülő, tanulja meg a bontón finomságait, tudjon emberek közt élni, fejleszse ki

nyelvét, értelmét sat. (?) Mind szép! Csakhogy ezen eljárás egész olyan, mint midőn a facsemetét gyümölcsözésre erőltetjük; mi ennek következménye, mindenki tudhatja. Amely szülők így okoskodnak, azok nem értik Kölcseynek ezen nevelési elvtételét: „Csendes magányban fejlődik a talentum, világi zaj között állandó character. „A zaj csak akkor keresendő, ha előbb talentumra tetünk szert, hogy azzal aztán megküzdhessünk.

De azért mi az okos táncztanításnak s rövid ideig tartó tánczprobának nem vagyunk ellenségei, mit azzal is bizonyítunk, hogy cikkünket Jean Paul e szavaival zárjuk be: „Nem tudom, a gyermekbálokat gyűlöljem-e jobban, vagy a gyermektánczot dicsérjem inkább? Amazok nem egyéb mint haláltánczra vezető út, ezeket pedig dicsérni akarom. A testgyakorlás edzi, erősíti az egyes erőket és izmokat, a táncz mint testi költészet kíméli, gyakorolja és kiegyenlíti azokat.”¹⁾

32. §. A beszédszervek nevelése.

A beszédszervek tápszerei a beszéd és ének; következésképp azok fejlődése is beszélés és éneklés által történik. A beszéd a szellemtől nyeri mozderejét; csak a gondolkodás világának s nyelvtelhetségnek fejlődésével kezd a gyermek beszélni tanulni. Szókat utánoz, mihelyt azok jelentményét felfogta; akkor elélép a vágyás tehetsége s a hangot ki akarja mondani s a beszédszerveket mozgásba hozza. E mozgásnak, azt mondhatni, száz eset közt csak egyszer kell segélyére lenni; ha a gyermeket kellően vezetjük, nyelvkerekei lassacskán maguktól is megerednek, és nem szükséges nyelvét fölívágni, mint az az alnépnél sok helyen kártékony divatban van. Ha valamely gyermeknek nyelve le van ragadva: értelmes sebészszel vitessük véghez a műtetet s ne magunk tegyük, mert könnyen bénulás, elvérzés, görcsök lehetnek következményei. A gyermek nyelvének korábbi, vagy későbbi megoldása a hall- és nyelvszervektől és az értelmi tehetségektől függ[^] továbbá a gyermek környezetének viseletétől és a módtól, mely szerint azt beszélni tanítják. Szabályul áll, hogy minél korábbi szükségévé tesszük a gyermeknek a beszélést, annál korábban és könnyebben fog beszélni. Hogy némely gyermek oly későnbe-

¹⁾ Jean Paul, Levana. Paris, 1837. §. 56.

szél jól, annak legtöbbször a szülők az oka, kik sem a gyermeket nem szoktatják a szók helyes kiejtésére, sem ők nem nevezik a tárgyakat való neveiken, hanem például a vizet tütűnek, vagy bumbunak, a kenyeret k á c s i n a k, Gyurit D u j i n a k mondják, így a gyermek nyelvszervei csak későbbben fogják az erősebb hangokat kimondhatni s kétszer tanulják a nyelvet. Csak-hogy aztán az is szélsőség, ha a gyermeket korábban akarjuk beszédre fogni, mint azt természete engedi, mert ez által rendesen igen halk, szakadozott, sőt hebegő, dadogó nyelvet kap. Mondjuk ki a szókat világosan, tisztán, lassan, hogy a gyermek kivehesse azokat, s gyakoroljuk őt azoknak szintolyan kiejtésében. A kiejtés elleni hibákat, minő a betűcsere és betűkihagyás, a gyors, vagy igen vonó, a nagyon halk és nagyon hangos kiejtés sat., amennyire erőltetés nélkül lehet, igazítassék ki a gyermekkel, mert az ilyen hibák szokássá válnak s későbbben nehezen írthatók. Tartsunk kellő fokozatot, előbb egyszerű, könnyen kiejthető szókban gyakoroljuk a gyermeket s csak fokról fokra menjünk összetettekre és. nehezebb kiejtésűekre. Ne feledjük, hogy a nyelvképzésnek lépést kell tartani a szellem képzésével; a szóval mindig annak képzete s a képzet helyes szóval kapcsolandó össze. Mivel a nyelv gyakorlás által fejlődik: azért azon gyermekek, kik több ember közt növekednek, hamarabb, könnyebben s helyesebben tanulnak meg beszélni, nagyobb szókészletők s gépi készségők van, mint azoknak, kik valami gondolatszegény, szótalán s komor dajkára hagyvák.

Ha a gyermek ki tud már egyes szókat mondani, tegyük szükségévé, hogy a kívánt tárgyat nevezze meg. Erre a rövid mondatokban való gyakorlás következik, melynek lehetőségét maga a kis gyermek adja tudunkra az által, hogy alanyt és igehatározat - laut kezd kimondogatni. A mondatoknál is tiszta, világos kiejtésre kell törekedni, nem unva el a gyakori ismétlést, a gyermek kiigazítását, mely még szánk mozdulatának észrevételével is könnyítendő. Ha már rövid mondatokban is haladást tett a gyermek: most már abban gyakoroljuk őt, hogy elején te rövidke, de mindinkább bővülő mondatból s későbbben mondatokból álló kérdéseket tegyen egyik-másik családtagnak s feleletet adjon rajok. Végre apró elbeszéléseket mondánk el neki, melyeket ő kezdetben kér-

désekre, későbben segítség nélkül elmesélni tartozik, míg elvégre a maga élményeit is el fogja beszélni. Ily gyakorlatok nem csak a beszédszerveket ügyesítik a szemléletek-, képzetek- és fogalmak szóbeli kifejezésére, hanem visszahatólag is a szók és mondatok a szemlélet és gondolkodást képezik. Megtörténik, hogy a gyermek már folyékonyan beszél s még is egyes betűket nem bír tisztán kimondani: ez annak a jele, hogy nyelvszerveit nem tudja használni. Ilyenkor nem elég csak mondani, hogy így meg így modd ki ezt és ezt a betűt, hanem saját példánkkal mutassuk meg, miképp kell a száznak, nyelvnek, fognak, ajaknak állani, midőn ezt és ezt a betűt kimondjuk.

Ami az éneket illeti, ennek főadata a nyelv-, illetőleg az énekszerveket a hangérvék szolgálatára ügyesebbekké tenni s úgy gyakorolni, hogy azok a hangérvék nyelvét beszéljék. S ezt már igen korán lehet tenni. Tanítása nem nehéz, mert a gyermek természeti vonzódással viseltetik az ének iránt s énekel, mielőtt fogalma volna a hanglépcsőről, vagy hangjegyekről. Valamint a nyelvet előbb bírja, mint annak művészi kezelését: úgy a dallamot is csupán hallásból tanulja el; az anya s testvérek énekelnek s a kis gyermek velők. Minthogy tehát az éneklés az utánzás és gyakorlás által fejlődik: azért kötelessége a szülőnek és dajkának már korán, a bölcsőnél, kedves, szelíd dallamokat zengeni a kisednek, hogy hallérzéke ébredessen. Midőn a gyermek már énekelni kezd; elejénte együtt az anyával, testvérekkel és dajkával énekeljen, későbben pedig szoktassa az anyja, hogy a halottat vele és aztán egyedül énekelje el. Ha már egyes kisebb dalokat énekel a gyermek, tovább halad az anya egyes ütenyekre és hangokra; ezeket is előbb előéneklí, aztán a gyermek vele. Ennyire kell terjeszkedni a nyelv- és énektanításnak az első hét évben.

A későbbi vagyis az iskolázási korban a hanglejtéses és szavaló beszélésre szoktatjuk a gyermeket; az énektanítás pedig művészi leszen. Habár a hall- és nyelvérvek eredeti minősége gyakran igen megnehezíti, sőt lehetetlenné is teszi az e tekintetben való nagyobb haladást: de annyira még is minden növendék művelhető, hogy legalább helyes társalgási hangja legyen s gondolatait, érzelmeit találóan, célszerűen s kellemesen bírja kife-

jezni. Amint magában is érthető, itt már az írva-olvasás gyakorlatai is eléveendők. Az ének, az írás, olvasás az izmok mellé már kiválóan igényli a szellem működését. Itt t. i. már az a feladat, hogy ne csak egyes izmok, vagy izomcsoportok legyenek tevékenyek, hanem hogy több izom és izomcsoport összhangzatosan működjék s ebben az akaratnak engedelmeskedjék. Az ezekben való gyakorlás tehát egyrészt a belső szellemi tehetségekre, különösen a térérzékekre vonatkozik, hogy t. i. ezek a betű jegyeit stb. felfogják és eleven képzetekké dolgozzák; másrészt határozott izomcsoportokra, hogy ezek működési nyilatkozataikat készségekké fejleszték; végre arra, hogy ama képzetek s eme készségek közvetlenül együtt működjenek. Azért eme gyakorlatoknak csak akkor jó meg idejük, midőn a növendék elég szemléletet s képzetet szerzett magának, melyeken a beszéd már gyakorolva volt, s amelyeken most már azzal összefüggésben az írás, olvasás és éneklés is gyakorlandó. Ezekről azonban, minthogy nagyrészt a szellemi neveléshez tartoznak, a tanítástan külön részében fogunk érdemileg szólni.

33. §. A munka.

A munka természetszerű tevékenysége, gyakorlása a mozgási rendszernek. Erre nézve figyelembe vévén a 2. §-ben mondottakat, megjegyzendő, hogy az soha se múlja fölül a munkás erejét. A munkaidő, még a 16-18 éves ifjagnál is, 8, legfőlebb 10 óránál tovább ne tartson: de a korosabbak se terjeszszék továbbra munkájokat s különösen az éji dologtól kíméljék magukat, mert a pillanatnyi nagyobb nyeresmény korántsem ér föl ama veszteséggel, melyet az előbb-utóbb bekövetkező erőhiány és kimerültség okoz. Aki munkájában változást tehet, különösen ha a szobai, műhelyi munkát mezei, vagy kerti munkával cserélheti föl, az szerencsés; aki nem teheti, használja legalább szabad idejét s az esti órákat sétálás-, úszás- s egyéb testgyakorlatokra, kerülve a kávéházakban, vendéglőben való dőzsölést, játékot. Ha a munka a testnek határozott állását igényli: akkor az egy húzómban nagyon sokáig ue tartson, hanem időről időre szakítsuk meg, vagy helyezzük testünket más állásba; például, ha többnyire állnunk kell, ülünk

le, pihentessük tagjainkat; ha ülnünk kell, álljunk fel, vagy járjunk. A szellemi munkával foglalkozók igen czélszerűen tesznek, ha a nap egy részét kézi munkára fordítják, például a kertben, vagy valamilyen műhelyben.

A gyermeknek szintén szükséges valami házi kézmunka, mely őt az életben való foglalkozásra előkészíti, hasznos munkásságra szoktatja és a sok rosznak forrásául szolgáló unalomtól, henyéségtől megója, testszervezetét erősíti, szellemét fölvidítja s kellemesen foglalkoztatja. Minden gyermek szellemi foglalkozásán kívül holmi kézmunkával is foglalkozzék; a leányka pedig ne csupán kötéssel, tűzéssel, franczia s neki nem való nyelvekkel töltse idejét, hanem tanuljon a konyháról és más házi munkáról is gondoskodni. A kézmunka ügyességet ad a gyermeknek, melynek nem csak nagyobb korában, hanem már most is hasznát vesz, amennyiben a szülői háznál egyet-mást megcsinálni segít s a szépség és czélszerűség iránti érzékét fejleszti. Ha a gyermek szellemi munkáját elvégezte: leghasznosabban foglalkozhatik olyan munkával, mely míg egyrésről játékul, másrésről alkalmul szolgál arra, hogy a gyermek szoros tanulás nélkül könnyű, kellemes úton különféle ismeretekre tegyen szert. Ilyen foglalkozás a kézmunka, mert abban a gyermek nagy kedvét leli, a szülő pedig és tanító alkalmat nyer sokféle hasznos ismeretek közlésére; hozzá járul, hogy a növendék érdeke egyik-másik tantárgy iránt igen fokozódik, midőn annak törvényeit a játékszereken s kézmunkáján alkalmazva látja. A czélszerű kézmunka képzi az értelmet, a feltaláló tehetéket, az ízlést és sok olyan képzetet szerez, melyek nélküle vagy éppen nem támadtak, vagy legalább nem lettek volna oly világosak, oly határozottak. A szokott játékszerek helyett, melyeknek rendszeren sem érteményök, sem czéljok, test- és szellemképző hasznos munkát adjunk a gyermekeknek, milyen a papírmunka, agyag- és viaszkalakok, faragás, építés, kertészkedés stb. Nagyobb gyermekek maguk csinálhatják maguknak játékszereiket s más szükséges apró dolgait, pl. ládácskákat, hálót s többefélét. Az efféle apró foglalkozások gyakran nagy tehetségeket ébresztnek életre, melyek különben talán örökre szunnyadva maradtak volna. Továbbá, nem tudja az ember, mire szorul egykor; lehet, hogy oly körülmények közé

jut, melyekben nagy előnyére volna a fiatal korban tett kézműi gyakorlás és szerzett ügyesség.

34. §. A nyugvás.

Mozgás és munkálkodás után nyugvásra van szükségünk, és pedig annál nagyobb mértékben, minél nehezebb s tartósabb volt a munka, s minél gyöngébb az ember. Hogy a testszervezetet nem szabad túlingerleni, túlterhelni, hanem foglalkozása és pihenése közt bizonyos arányt kell tartani: azt már a testi nevelés általános törvényeiből is kivehettük; de mivel e tárgy igen fontos, azért tüzetesen is kell róla szólanunk.

Az álm a megszületett kisdéd fejlődésének egyik nélkülözhetlen föltéte, a nélkül a kisdéd elhalna; de későbbben is oly elkerülhetlenül szükséges az, mint az evés, ivás, s arra való, hogy a munkában elfáradt testet megnyugaszsa s a testi, lelki erőket fölvidítsa, megújítsa. Csendes álom által újjászületünk. Az álomban megszűnik az érzékek s mozgási idegek működése; minden tudatos gondolkodás és cselekvés nyugvóban van, az agy- s gerinczvelő működése a legkevesebbre száll. A testnek ezen működését bizonyos szabályok szerint kell intéznünk. Ami a mértéket illeti, az a kor és nem, alkat és szokás, elfoglalás, egészség és évrészek szerint különböző; általában azt lehet fölvenni, hogy a gyermek alvása $\frac{1}{2}$, a felnőtté $\frac{1}{3}$ az öregé $\frac{1}{4}$ napot tesz. Az anyaméhben levő gyermek létének egész idejét alva tölti; születés után több hétig majd mindig, későbbben a nap nagyobb részén át alszik, csak akkor ébredvén föl, ha az emésztési rendszernek elfogy tápszere, s ha jóllakott, megint elalszik. Minél távolabb van születésétől, annál kevesebb álmra van szüksége. Gyermek- és ifjúkorban az alvás a növést igen elősegíti. „Az álom az első hat hónapban – mondja Hufelaud – szent álom. Műhelye ez a szakadatlanul alkotó és képző természetnek. Az embernek alunni kell, hogy a növény tenyészhessen; s ne zavarjuk semmikép se. Álmából soha se ébreszszük föl a gyermeket, de különösen óvakodjunk zörgéssel kelteni őt föl, vagy mint értetlen szülők és dajkák tesznek, ijesztgetéssel altatni el, mert könnyen nyomorékká leszen mind testileg, mind lelkileg. Ha már a gyermek az anyatejen kívül mást eszik, akkor nem kell mindjárt elaltatni, hanem gyöngéden körülhordozni.

A gyermek ágyneműje könnyű, fesztelen legyen, de nappali ruhájánál melegebbnek kell lennie, mert álomban a meleg forrásainak, a tüdőnek és szívnek működése lassúbb. Az ág kemény legyen, legjobb alul kemény szalmazsák, ha telik, lószőrrel töltött párna és arra tiszta lepedő. A tollas ág általában ártalmas s melegsége által ugyanis a bőrt szüntelen nagy párolgásban tartja s így a testet elpuhítja, meghűtésre igen előkészíti. Az ágyruha nagyon tisztán tartandó. Zsibvásáron ágyneműt, kivált tollasat venni veszedelmes, mert ki tudja, mily ragadós nyavalyájú betegé volt az.

Nem csak az egészséget, hanem az életet is veszélyezteti a bölcső. Hány eset nincs tudva, hogy például az idősb testvér sebesen rigatván a bölcsőt, abból a kisedet kiejtette és összezúzta, vagy a pólyát felborítván és azt visszafordítani nem bírván, sem segítség nem lévén, a gyermek megfuladt alatta?! Sőt nem tudunk-e esetet, hogy a pólyában alvót sertés szaggatta szét? De minek is a gyermeknek a bölcső, hiszen ő semmit sem tud arról, valamint a ringatás szükségéről sem? Hozzá járul, hogy a ringatás a velőre csak kártékonyan hathat. Kutya, macska ne legyen a szobában, mivel több eset adta már magát elé, hogy az állat a kised meleg testére fekvén, azt agyon nyomta. Szintoly veszélyes a kisedet éjjel az ágyba fektetni a szülők közé, mert több szerencsétlen eset tanítja, hogy azt álmukban agyon nyomták. De azért sem tanácsos a kisedet, vagy általában a gyermeket felnőttek mellé fektetni, mivel alvás alatt a bőr működése legelevenebb, akkor vesz fel és párologtat el legtöbb anyagot, s így a gyermek a felnőttek romlott gőzeit, míg a felnőttek tőle az egészséges elemeket szíjják el. Innen van azon jelenség, hogy a fiatalokkal, különösen a gyermekekkel való hálás öregeknek használ, a fiatalokat pedig elcsigázza. Ez okból igen szükséges, hogy mindenki külön fekügyék. Figyelmeztetnünk kell itt a szülőket egy bűnös szokásra, mely a gyermekekkel bajlódni nem szerető dajkáknál s olyan emberkereskedő asszonyoknál dívik, kik kosztos kisedeket tartanak. Ezek a kisednek, hogy sírása ne háborgassa őket, álomport, mákonyt adnak. El is alszik a kis ártatlan, de nem sokára örökre. Ártalmas ez azért is, mivel a nemző ösztönt idő előtt fölébreszti.

– A kised majd egyik, majd másik oldalon fekügyék, fejével kissé magasabban.

Ami az embernek a gyermekkor későbbi éveiben s felnőtt korában való alvását illeti, arra nézve következőkhöz tartsuk magunkat. Általában véve a gyermeknek tíz éves koráig 10, későbbben 9-8 órai álmot engedjünk, míg az egészséges felnőttnek elegendő 7-8 óra, föltévé, hogy foglalkozása rendes. Asszonyoknak, gyöngé, vérszegény egyéneknek több álomra van sztik-ségök, mint a férfiaknak, erőseknek és vérmeseknek; forró napokban az alvás tovább tart, mint hidegekben. Vajjon kialuttuk-e magunkat, mutatja az üdeség, elevenség s életkedv, melyet föl-keltünkben érezünk. Ki sokat alszik, az nem érzi ezen elevensé- get, hanem lankadt, levert, kedvetlen s álmos, de a keveset alvó sem érzi azt. Rosz szokás több éjt dolog, vagy dombérozó mulat- ságok miatt alvás nélkül tölteni s az alvást kávé-, thea- s más ingerlő szerekkel távolítani akarni: ennek nem marad el rosz következménye. Alvásra a természet az éjét rendelte; akkor minden állat nyugszik, kivéven kevés ragadozót; a homály, a csend nyugalommal kínál bennünket, s az elmulasztott éji álmot nappal- lal kipótolni nem lehet, már csak azért sem, mert éjfélig a föld függése és szenvedőlegessége is fokozódik, és az embert is mint egyik részecskéjét magával ragadja, minek, ha az ember a ter- mézet soha boszulatlanul nem maradó törvényének hódolni akar, engedelmeskedni kell. „Azon amerikai medve, mondja Herder, melyet Linné leírt, Svédországban is meg tartotta amerikai nap- palát s éjféltől délig aluvék, éjfélig sétála.”¹⁾ Legjobb ideje tehát az alvásnak az éj, még pedig 3-2 órával éjféel előtt kezdve. Legegészségesebb esti 10 órakor lefekünni s 5, vagy legfőlebb 6 órakor fölkelni. Hogy nagy városokban éjjel fenvan- nak, nappal pedig alusznak: az fonák, képtelen, természetellenes szokás. Délben csak az igen gyöngé és munkában nagyon kifá- radt embereknek, öregeknek s kis gyermekeknek engedhető meg, de csak rövidke szendergés; de kövér s általában egészséges em- berek ne alugyanak. Napfényen alunni, mint a napszámosok, földmívelők tesznek, veszélyes, mert fejfájást, napszúrást, agylobot okozhat; keressen árnyékos helyet, ha erős munkának közepette

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil, und Gesch. 1813 III. 77.

a déli szünetet nyugvásban töltheti a kaszás, arató sat. Nedves helyre ne fekügyék, tátott szájjal ne alugyék, mert béka, kigyó, gyík s más állat mászhat szájába, mint az már nem egyszer történt. – Az ágy úgy legyen állítva, hogy a világosság az alvó szemébe ne essék, s elég hosszú legyen, hogy kinyújtózkodhassunk. Este befűteni nem jó. Alvás előtt ki kell magunkat pihenni, minden erősebb testi és szellemi foglalkozást abban hagyni, indulatoktól őrizkedni s vacsorára csak keveset enni; mert a gondolatok és érzelmek nem igen akarnak nyugodni menni, a tele gyomor pedig zavarja az álmodást s nem emészt kellőleg. Azért a szegény ember rendszeren nyugottabban alszik, mint az indulatok és szenvedélyektől hányt dúsgazdag. Rosz, veszélyes szokás az ágyban olvasni, mert ezt több ember a legrettenetesebb égési halállal fizette meg. Legjobb elsőben jobb oldalra fekünni s csak azután balra; mert különben a vér a szívhez tolulván, nehéz légzést, fuladozást okoz, mit a babonás nép boszorkány-nyomásnak nevez és hisz. Ha napi munkánkat derekasan végeztük, s lelkünk tiszta, nyugott, bizonyára jól fogunk alunni. Reggel föl ébredtünkkor tüstént keljünk föl, mert az ébren való heverészás tunyává, puhává tesz, a gyermekeknél pedig még veszélylyel is jár, amennyiben a nemi ösztönt ingerli; azért úgy szoktassuk a gyermekeket, hogy lefekvéskor elcsendesedvén, azonnal elalugyanak, reggel pedig, mihelyt fölberednek, fölkeljenek.

35. §. A mozgás rendszerének a gyermek első korában való nevelése.

Mint mindenben, úgy a mozgás rendszerének nevelésében is az ember fejlődésének természeti menetéhez kellvén magát a nevelőnek alkalmazni, ha a gyermek izmosítását okosan akarja intézni, szükséges az izomrendszer fejlődésének fokozatait ismernie.

A megszületett gyermek izmai igen puhák, de csakhamar erősödésnek, szilárdulásnak indulnak, úgy hogy a gyermek az első kilencz hónap lefolyása után fejét és derekát tartani s kezecskéivel tárgyak után nyúlni képes. Az első két év után megtanul ülni, mászni, aztán állani, végre jární, s a 7-dik évig szabad, erős járásra tesz szert, szalad és ugrik. A gyermekkor véghatárán az

izmok már teljes erőre fejlődtek. Ami a csontrendszert illeti, az kezdetben porczogónemű, de már az első évben annyira megszilárdul, hogy a gyermeknek elég támaszt nyújt, mire a következő években nem csak gyarapodik, hanem keményebb is lesz, s a csontokban velő képződik. A légcső az első években csak keveset fejlődik, ahonnan a beszéd hangja változatlan marad; a gyermekkor végéig azonban kitágul, a porczgyűrűk megkeményednek, a gége kifejlődik, s a hang fokról fokra leebb száll.

Mi az izomrendszer ápolását illeti, az következő szabályok szerint intézendő. A gyermek izomrendszere már a születéstől fogva igényli az ápolást, mely abban áll, hogy azt a kártékony befolyásoktól, túlingerlés- és elpuhulástól megóvjuk s fejlesztésére minden alkalmas szert fölhasználunk. Azonban már a születés után is oly hibát szoktak az értelmetlen falusi bábák elkövetni, mely a kis ártatlannak könnyen életébe kerülhet, vagy ha nem, fejbetegségeket s elmetompaságot okozhat, értjük a születésnél rendszeren hosszúkás fejnek erőszakos nyomogatását, hogy az gömbölyűvé legyen; magától is meggömbölyödik. az idővel, kivált a sírás által, mivel sírás közben avéra fejbe tolul és azt szétrnyomja, A csecsemő mozgása még csak szenvedőleges; miért ilyenkor csak az óvatos, lassú kocsizás s a hordozgatás vagyon indokolva. A kocsizásnál arra kell vigyázni, hogy a gyermek veleje ne rázódjék, mert ez veszedelmes; a hordozgatásnál pedig szabályul tartandó, hogy elejénte fekve s csak későbben ülve hordozandó a gyermek, s ne mindig ugyanegy karon, mert könnyen görbén nő valamelyik tagja. Rosz szokás a gyermeket vállon, vagy háton hordani, vele szaladni. Rosz szokás az is, hogy a gyermeket igen erősen befáslizzák, mert nyomja a gyomrot és mellet, akadályozza azok szabad működését és így fejlődését is; ez az oka egyrészt, hogy annyi horpadt- és laposmellű ember van. Ha a gyermek be van fáslizva, nem kell szoptatni, vagy ha ideje van a szoptatásnak, a fáslit föl kell tágitni. Miután a test kissé megerősödött, a fáslizás elmarad.

Teste erősödttével a földön engedjük henteregni a gyermeket, de ruhán, vagy pokróczon, hogy meg ne hűtse és meg ne sértse magát. Ez által tagjai igen erősödni fognak, míg a folytonos hordozgatás, dajkálás mellett lassan s tökélyetlenül fejlődnek. Vala

mint minden, úgy a testi fejlődés is határozott egymásutánban történvén, kártékony dolog a gyermeket állásra, járásra erőltetni, mit leginkább az úgynevezett álló és futó székekkel szoktak eszközölni. Ezen székektől vannak a kifelé, vagy befelé hajlott lábak; mivel a kisdud lábszár-csontjai még gyöngék, az idő előtti sok állásban a test súlya alatt meggörbülnek. Aztán hányszor rogy le a gyermek a futó székekben, amidőn orrát, száját összezúzza. De legveszedelmesebb oldala, hogy a gyermek egész testének terhével az igen gyöngé mellcsontokra nehezedik, mellével taszigálja és hajtja a széket s így horpadtmellű lesz. Játékot olyat kell adni a gyermeknek, mely tehetségeit gyakorolja, de amelylyel semmi kárt nem tehet magának; különben engedjük a gyermeket kelni, esni mászkálni, csak veszélybe ne ereszszük, távul tartván tőle mindent, miben nagyon megsérthetné magát.

III. SZAKASZ.

A tanoda a testi nevelés szempontjából.

36. §. A tanodának, hogy a testi nevelés céljának megfeleljen, bizonyos kellékekkel kell bírnia.

Ha a tanodának a növendékek testi nevelésére vonatkozó kötelességét vizsgáljuk, azt következőkben találjuk kifejezve. A tanodának a növendékek összhangzó testi fejlődését nem csak akadályozni, vagy a testet megrontani nem szabad, hanem kötelessége azt előmozdítani: ennél fogva gondjának kell lennie arra, hogy a testi és szellemi nevelés egyensúlya megóvassék; hogy a tanoda külszerkezete a testi egészség minden megzavarásának elleneműködjék, belső szervezete által pedig a vidám fejlődésre szükséges erőket fentartsa, megőrizze. Nem mondhatnók, hogy a jelen kor a tanodák eme kül- és belszerkezetét szem elől téveszti; haladás mutatkozik ezen tekintetben is: de azt sem tagadhatni, hogy különösen a néptanodák legnagyobb része a legszánandóbb állapotban vagyon;

s hogy azon tanodái épületek is, melyek századunknak dicséretére válnak, csak jó akaratnak, de nem szakismeretnek is hordják bélyegét magukon. Sok tanoda, bár palotának mondható, nem egészen felel meg a czélnak. Ugyanis látunk olyanokat, melyekhez helyet nem választottak olyat, minőt ilyen, vagy olyan iskola kíván; másutt az épület és a termék fekvése nem célirányos; néhol a mekkoraság, másutt a terméknek rendezése, építési alkata, bútorzata, fűtése sat. üt el a czéltől; s ennél fogva megtették a nagy költséget, s a cél még sincs elérve. Aki palotát tud építeni, nem következik, hogy iskolát is czélszerűt tudjon állítani; ilyet csak oly mester építhet, ki a nevelés kellékeit is ösmeri. Nem mindegy, akármily tanodában történik a tanítás. A tanodái épület előmozdítólag, vagy akadályozólag hathat a nevelés céljára. Igaz, hogy a nevelők tudománya és a tanításmódban való jártassága legszükségesebb kelléke a tanításnak: de az is igaz, hogy a nevelő a szükséges eszközök szűkében minden tudományossága s ügyessége mellett is csak annyit tehet, mennyit akármely művész, kinek sem jó műhelye, sem jó eszközei nincsenek. Ezen eszközök közt az iskolaépület s annak kellékei nagy figyelmet érdemlenek.

A következő czikkekből az iskolai helyiség némely külön és belviszonyait akarjuk ismertetni, amennyiben a tanoncok egészségére vonatkoznak. Ezeket a tanítónak ismerni és hasznára fordítani kell; mert épen az ebbeli ismerethiány az oka, hogy sok tanító egészsége oly korán hervadásnak indul. Hasznát veszi ennek a tanító akkor is, midőn új iskolát építenek, vagy a régit átalakítják.

37. §. Az iskolának külkellékei.

Ha új iskolaház épül, minden előtt szakértő orvossal kell közleni a tervet, ki meg tudja ítélni, vajjon megfelel-e a czélnak. Az iskolaház helyét illetőleg arról kell gondoskodni, hogy az alkalmas legyen mind egészségi, mind tanulási szempontból. Ilyen hely az, mely valamivel emelkedettebb, legalább nem áll nedves helyen; melyhez közel nincs mocsár, posvány, álló víz, vágó híd, szemétdomb, korcsma, kovács- és más zajos műhely; mely nem fekszik valamely eldugott zugban és sötét, szűk utczában, hanem világos, száraz téren, távul minden zajtól, piactól,

kocsizörgéstől; mely oly tágas, hogy udvarra (melyeknek egy része földel alatt legyen) és elegendő nagyságú kertre is jusson hely, miszerint a gyermekek néha a szabad levegőn pihenhessenek és a kertben gyakorlati oktatásokat kapjanak a természetrajzból, gazdaságtanból. Arra is kell tekintettel lenni, hogy a tanoda a város, vagy városrész és helység közepe táján legyen, nehogy a gyermekeknek messze kelljen menniök; útja ne legyen nehéz; a tanyákon pedig, hol a házak messze esnek egymástól, egy kerületben több tanoda építendő, mert a nagy hőség, hideg és sok gyaloglás sárban, vízben, hóban megrontja a gyermekek egészségét. Fekvését illetőleg legjobb, ha keletnek, vagy délkeletnek áll; éjszokról semmi napot nem kap, délről és nyugatról pedig igen is sokat, úgy hogy nyáron kiállhatlan. Akár felsőbb, akár elemi az iskola, mindeniknél szükséges a tornác, és ha emeletes, a széles, könnyű lépcső.

Az iskolaházban legtöbb tekintettel kell lenni a tantermekre. Hol az elemi vagy legalább falusi tanító az iskolai épületben lakik: ott az iskola el legyen különítve a tanító lakától, és ha lehet, úgy álljon, hogy a házi kert és udvar közt keresztben fekügyék, mivel így a terem szellőztetése s a csend legjobban eszközölhető. Az iskolában baromfinak, burgonyának, káposztás hordónak, a segédtanító ágyának és ládájának, puskának, vadásztarisznyának, pipáknak nincsen helyök. – Mily nagy legyen a tanterem, azt a városnak, falunak népesége s a tanulók száma határozza meg. Mivel a népesedés mindig nagyobbodik; iskolát pedig nem lehet minden huszadik évben építeni: azért tanácsos, sőt szükséges is, hogy az iskola mindig tágasabb legyen, mint a jelen népesedésnek elegendő; a középtanodáknál pedig a tanoncoknak azon száma veendő alapul, mely az iskolázásra módosítólag ható körülmények számbavételével legnagyobbnak bizonyul. – Mikor pedig az iskola mekkoraságát meghatározni akarjuk: nem csak azt kell tekintetbe venni, hány pad szükséges, és ezek mekkora helyet foglalnak el, hanem azt is, hogy a padok két sorban állván, mindegyik sor mellett két-három lábnyi üres tér legyen, hol mind a tanító körüljárhasson, mind a tanulók könnyen ki- s bezállhassanak. Természetes, hogy a középtanodák felsőbb osztályaiban és a főtanodáknál ezen üres tér nem szükséges. Ide

kell számítani továbbá azon üres tért, hol a tanító asztala áll, hova a táblákat lehessen helyezni, úgy hogy a kihívott tanulók szorokodás nélkül elférjenek. Ezen tér kisebb iskolákban legalább negyedét foglalja el az egésznek, magasabbakban kisebb lehet. Számba kell venni továbbá az elegendő nagyságú kályha helyét és, kivált elemi iskolákban, azt is, hol egy pár szekrény állhat, melyekben iskolai könyvek, példányiratok, tollak, kréta, szivacs és a tanulás és tanítás egyéb kellékei, például természetrajzi gyűtemények tartatnak. Mindezeket számba vévén, egy-egy gyermekre 6, vagy legalább 5 D lábnyi tért veszünk és ezt a növendékek számával szorozván megtudjuk, hány ölnyi nagyságúnak kell az egész teremnek lenni. A megállapított nagysághoz kellő arányban legyen a magasság is az építészet elvei szerint. A terem alakja hosszudad négyszeg legyen. Közép- és feltanodáknál egy nagy terem is szükséges az ünnepélyek megtartására, úgyszintén a különféle gyűtemények számára való termek is. – Ami a szoba talajját illeti, legjobban, ha deszkából van; ahol pedig a költségek nem engedik, ott legez élszerűbb az úgynevezett beöntés, mely erős mésztapaszsral történik. Ez jobb a téglánál, mely hamar kikopik és porzik. Nagy befolyással vannak az egészségre az ülések. Amerika tanodái helyiségei mintaképül szolgálhatnak; de nem szükséges, hogy elkülönzött ülő helyeiket behozzuk, minthogy az egészség czélszerűen készített és sokkal olcsóbb padok mellett is föntartható. A padoknak oly szerkezettel kell bírniok, hogy a növendékeket a több órai ülés el ne fárasztja; hogy azok ne legyenek kénytelenek görbén ülni, szemeiket megrontani, mellüket s alhasukat a padhoz szorítani, támla hiányában meggörbedni s ez által emésztési bajok, kinövések veszélyének tenni ki magukat, lábaiknak lefüggése, vagy összehúzása által a vérkeringést akadályozni (ez utósóval a légzési és nemző részek ingerlődése is össze van kötve). Hogy a padok az egészségnek minden tekintetben megfeleljenek, következő szerkezettel kell bírniok. Ne legyen az egész padsor egy talpgerendába vésve, mint közönségesen szokás, hanem minden pad a maga düleszkedőjével vagy asztalával külön talpon álljon, hogy a tanulók számához képest a padok számát kevesbíteni, vagy szaporítani lehessen; de leginkább azért kell mindegyik padnak, főleg a kisebb iskolákban,

külön állani, hogy a tanító minden padhoz hozzá férhessen s az író gyermekeket figyelemmel kísérhesse. A támla nélküli padok, milyenek majd minden falusi iskoláinkban vannak, egészségi szempontból fölötte kártékonyak; még az erdők közt fekvő falvakban is láttunk ilyeneket, hol pedig semmi költségbe nem kerülnének. Sok helyen csak durva lóczák állanak a szutykos iskolában. Már hogyan mulathatna szívesen a gyermek oly helyen, hol két-három óráig kell neki guggolni, meggörbedve ülni, hol sem könyvét, sem iratkáját nem tudja hova tenni; hol a tanulók egy része, mivel még ilyen bárdolatlan lócza sincs elegendő számmal, a földön ül és ír? – Az sem czélszerű, ha a padok egyenlő magasságúak, mert a tanító és a tanulók nem láthatják egymást. Az utósó pad legmagasabb s a következő a mögötte levőtől egy vagy másfél ujjnyival alacsonyabb legyen. Ami a padok asztalait illeti, ezek három szál deszkából legyenek összeállítva, oly formán, mint valamely földetlen láda oldalára fektetve, hogy a tanulók szükségtelen könyveiket s irataikat oda tehessék. Az asztalok lej tősege csak csekély legyen. Minthogy utunkba esik, megemlítjük, hogy a padokba minden két tanuló közt egy luk legyen vésvé a tentatartók számára, különben azokkal sok baj, alkalmatlanság történik.

Nem kevésbé fontos a világosság minősége is. Hogy a magasabb osztályok tanulói közt oly sok gyöngeszemű található, annak az iskolán kívüli körülményeken kívül minden esetre nem legutósó oka az, hogy a tantermek világítására nem igen van tekintet. Közép- és főtanodáink helyiségei többnyire régi épületek, zárdák levén, melyeket nem iskolai czélok szerint építettek, ezen a hiányon keveset segíthetni; de ahol új iskolák épülnek, ott ezen igen jelentékeny kellékre több gond volna fordítandó. A világosságnak csak oldalról szabad a terembe esni; de ez sem mindegy, a jobb oldalról jövő világ árnyékot vet az író tanoncz keze elé s nem csak az írás szabatosságát akadályozza, hanem az árnyék mozgása miatt a szemet is rontja; ugyanezt teszi a hátulról jövő világosság is; az egyenesen szembe jövő pedig rövid idő alatt is igen megronthatja a szemet, valamint a megtört s visszahajtott sugarak is. Legjobb ennél fogva a balról eső világosság. Árt továbbá az igen nagy, vagy kétes világosság is. Ezen okok-

nál fogva az ablakoknak a terem mekkoraságához elegendő nagyságúaknak s bal oldalon kell lenniök. Nagy világosság ellen zöld, vagy szürke függönyök használandók. Ahol télen 4 óra után is tartanak leczkét, ott kellő világításról kell gondoskodni.

Figyelmet érdemel a fűtés is. Legtöbb helyen vaskályhát használnak; de nem csak természettani törvényre támaszkodva, hanem saját többszöri tapasztalásunknál fogva is mondhatjuk, hogy a tanulók nem egy betegsége a vaskályhától van. A légmérsék az ily fűtés mellett oly változékony és a terem különböző részeiben oly egyenetlen, hogy a gyermekek kisebb-nagyobb baja úgyszólván kimaradhatlan. Már csak azon egy körülmény is ellene szól a vaskályhának, hogy sok gyermek elfagyasztja mellette kezét, lábát, fülét, orrát. Több gyermek meg is égette magát és megrontotta hallását, látását. Legjobbak a belül fűlő agyagkályhák mind egészségi, mind takarékosági tekintetből. Azon iskola, melyben belül fűlő agyagkályha van, soha sem oly bűzös, mint más, és levegője sokszorta tisztább, melege egyenetlen.

Mivel a tanoda levegője a sok tanuló légzése s párolgása által igen gyorsan megromlik: azért szellőztető nyílása is legyen, de oly helyen, hol a gyermekeknek nem árthat. A belül fűlő kályhák szellőztetőül is szolgálnak. Hogy az iskolát a leczke után meleg időben egész éjjel, hidegben pedig legalább egy órára nyitva kell tartani, azt mindenki tudhatja, kinek a lég befolyásáról fogalma van.

Az iskolaszoba mindig tiszta, takaros és rendezett legyen; meg ne feledkezzék arról a tanító, hogy az iskolaház egy részről szenthely, más részről az élet iskolája, különösen a kisebb gyermekekre nézve. Olyan legyen annak mind külseje, mind belseje, hogy az szinte vonzza, édesgesse a kisdedeket magához, hogy szívesen jelenjenek meg és örömmel mulassanak benne, s hogy az iskola takarosságához, rendességéhez hozzászokván, idővel ők is csinosan, tisztán, takarosán tartsák házukat. A kisöprés közép- és főtanodáknál szolgálta által történjék, de ne csak egyszer heten - kint, mint az szokásban van; az elemi iskolákban pedig, ha nem is minden nap, de gyakran és szívesen megteszik a nagyobbacska tanulók. Ha az iskolát mindennap söprik: akkor nem nehéz s nem kellemetlen annak kitararítása; de ha sokáig nem söprik, az a

sok szemét és por miatt kellemetlen foglalkozás, és a tanulók nem teszik szívesen. Természetes, hogy a nagyobb városok elkényeztetett, finnyás gyermekeitől ilyesmit kívánni senkinek sem juthat eszébe, mert ugyancsak meggyúlne baja.

Végre meg kell még említnünk az árnyékszékeket, melyek nem csak testi, hanem erkölcsi nevelés szempontjából is nagy figyelmet érdemelnek. A falukon nem igen szoktak ezzel törődni. Az árnyékszék egyik legszükségesebb része a tanodaháznak. Az árnyékszékek kellő helyen legyenek, hova fődél alatt juthatnak a tanoncok; továbbá a tanulók számához képest elegendő számmal legyenek; az elemi iskoláknál, hol kétnemű tanulók vannak, a leánykák számára külön árnyékszék állítandó, a fiúkétól kissé távolabb.

38. §. A tanodának belkellékei.

A belkellékek azon védszerekre vonatkoznak, melyek a tanulókat a tanulásban idő előtti s erejükkel aránytalan, egyoldalú megerőltetéstől óvják, más részről azon módról gondoskodnak, mely az ülve foglalkozó tanulók szellemi fejlesztését a testivel összhangzásba hozza.

Az első pont az iskolázás természetes kezdetére s azon fokokra vonatkozik, melyek szerint a tanulók magasabb osztályokba átteendők. Mikor kezdjen a gyermek iskolába járni, az a szellem szervének, a velőnek, ama képzettségi fokától függ, melyen az komolyabb szellemi munkára alkalmas, anélkül hogy kárát vallaná. Vannak gyermekek, kiknek szellemi erejük későbbben, és ismét, kiknek korábban fejlik. Ha a szellem korán jelentkezik, de a test gyöngé, vagy talán beteges: akkor a gyermek testi fejlesztésére, erősítésére kell előbb gondot fordítanunk; óvakodjunk azt rendes foglalkozásra fogni, míg testileg meg nem erősödött. Ha pedig a gyermek testileg izmos, szellemileg gyöngé: akkor korábban lehet kezdeni a tanítást, de igen vigyázva a fokozatra, nehogy megerőltessük s eltompítsuk. A tanulás rendes idejének eltalálásától igen sok függ, valamint az idő előtti, úgy az elkésleti: fejlesztés is a körülmények szerint kisebb-nagyobb kárral szokott járni. Ugyanez tartandó szem előtt a tanulónak felsőbb osztályokba, az elemi iskolából középtanodákba, ezekből az egyetemre való áthelyezé-

zésére nézve is. Éretlen tanulót ne bocsássunk fölebb, mert ez mind az iskolatartásra, mind és különösen magára a tanulóra nézve igen kártékony. Az áthelyezésnél gyakran adja magát elő azon eset, hogy a tanuló, ki eddig mind testileg, mind lelkileg igen szépen fejlődik vala, egyszerre elmarad, megállapodik vagy az egyik, vagy a másik tekintetben, sőt mind a kettőben is: ilyet föl eresztetni nem tanácsos, mert megerőlteti magát. Miből azt is kivehetni, hogy az áthelyezésnél nem csak a szellemi eredményre, hanem a testi fejlettségre is kellene tekintettel lennünk, de amire csak némely tanárok szoktak gondolni, mert csak kevésnek van fogalma egészségtanon alapuló testi nevelésről. Szomorú dolog, hogy úgy van, de úgy van, hogy sok tanító, különösen a középtanodai, többnyire csak tanító, de nem nevelő is egyszerismind.

A belkellékek második része azt parancsolja, hogy egy iskolára sem szabad annyi terhet róni, vagy attól oly eredményt követelni, hogy az egész ember összhangzó fejlődésére zavarólag hasson; következésképen valamint a tanodái folyamatok összegére, úgy az egyes folyamatokra, fél évekre, hónapokra, sőt hetekre is annyi tananyagjelelendő ki, amennyit az egyes osztályok testi és szellemi ereje kár nélkül megbír. Itt figyelembe veendő, hogy a mostohán megáldott gyermekek nem tartoznak a magasabb iskolákba, de a középszerűek, különösen a példás erkölcsűek igen, kiket tehát mindig számba kell venni, midőn a tananyagot kijeleljük. A beteg tanulók nem valók tudományos iskolákba; csakhogy a tanító is vigyázzon, nehogy ő maga legyen oka a betegségeknek. Ezen szempontból arra is kell gondot fordítani, hogy a szellemi foglalkozások közt elegendő nyugidó legyen, melyben a testszellemi szervezet kipihenheti magát. Minél nagyobb volt a szellemi munka, annál több nyugalomra van szükség. E nyugalom részint a szünnapok, részint az órák közti 10-15 percznyi szünetek által eszközöndő. Sok tanár azonban a szünnapot nem nyugalom napjának tekinti, a nyugalmat abban véli állani, hogy a tanuló nem megy iskolába; mert különben hogyan történhetnék amaz indokolhatlan eljárás, mely szerint a tanulóknak a szünnapra annyi elméleti és gyakorlati munkát adnak, hogy szinte nyögnek bele? E tekintetből a jó tanulók jobban szeretik az iskolanapot, mint olyan szünidőt, melyre csak gyúnyosan illik neve.

IV. SZAKASZ.

A testi betegségek gyógyítása.

39. §. A betegségeknel követendő eljárás.

Minthogy az emberi testszervezetnek igen mesterséges, szövvényes alkata a legnagyobb összhangzást igényli arra, hogy egészségesek legyünk; ez összhangzást pedig sokszor már belökök is zavarják, jóllehet az egészségföntartásának szabályait szigoruan és okosan alkalmaztuk; más részről meg a tekintetbe nem vett külbefolyások okoznak, még pedig leggyakrabban zavart: azért az ember könnyen betegségbe eshetik. A nevelőnek, legyen az maga a szülő, vagy tanító, a gyermeket gyógyítani általában véve nem szabad; de rögtöneseteknél, milyenek a vízbefülés, megfagyás, széngőz általi megfülés, mérgezés, veszett állat általi megmarás, sebzés, felakasztottak megmentése, pokolvar, himlő, égetés, forrázás s más ilyen bajoknál, ha orvos nincs kéznél, s a várakozás veszélyt, sőt halált okozna, nem csak szabad, sőt kötelessége is segíteni. Különösen a falusi tanító gyakran jöhet oly körülmények közé, hol a népnek jó szolgálatot tehet, valamint általában köteles a lelkész és tanító a népnek a gyógyítás körüli bal ítéletei ellen okosau küzdeni s azt a helyesebből meggyőzni. Természetes, hogy a tanítónak az ilyen veszélyes bajokban követendő eljáráshoz értenie is kell. Érthet is, mert a rögtönesetek gyógytana nem kivan orvosi tanfolyamot; nem valami nagy titok az: egy kis egészségtan, minőt e sorok írója is eléad vala egykor képezdei tanítványainak, de amelyet a hazánkat irtózatosan boldogító Bach-féle civilisatio a képezdékből több más szükséges tárgygyal együtt kiutasított, nagyon elegendő és biztos kalauz a gondolkodó népnevelő kezében, főleg ha orvostól is igyekszik valamit tanulni.

A rögtönesetek gyógytanát azonban, minthogy túl kellene terjeszkednünk, a képezdékre hagyjuk, s itt csak a betegségek körüli szabályokat adjuk elé, különös tekintettel a nép ebbeli hibáira.

A köznép között, miként sok egyéb dologra, úgy a betegségek- s azok gyógy módjára nézve is számtalan babona és bal ítélet

uralkodik. Némelyek éppen nem akarnak gyógyszerekkel élni, úgy okoskodván, hogy Isten adta a nyavalyát, s ha akarja, orvosság nélkül is meggyógyítja azt; ha pedig halálos a baj, úgy sincs orvos, ki segíthetne. Ezen bal ítéletre vonatkozólag a nevelő egyebek közt ezeket mondja: Igaz ugyan hogy az Úristen meggyógyíthatja a beteget orvos-szer nélkül is; de tudhatja-e azt a beteg, hogy ily módon meg is akarja őt gyógyítani? Nem látni-e, hogy az eb, a macska is füvet keres, ha baja van? Valóban, mivel az Úr mindent legbölcsebben teremtett, a fűbe, fába nem adta volna a gyógyerőt, ha nem akarja, hogy azt használjuk is; sőt ezzel egyenesen kijelentette, hogy a gyógyszerrel élnünk kell, s ne várjunk tőle csudát. Aztán mondhatja-e minden beteg, hogy az Úr adta rá a nyavalyát; nem sokan dobzódó, részeges életöknek köszönhetik-e ezt? Igaz ugyan továbbá, hogy halál ellen nincs orvosság; de az is igaz, hogy orvos keze által igen sok nyavalya meggyógyul. Sokan kora sírba jutottak azért, hogy annak idején nem orvosoltatták magukat. Tehát nem istenben bízás, hanem istenkáromlás az, ha valaki az orvosi segílyt megvetve Istentől csudát vár sat. – Mások azért nem élnek gyógyszerekkel, mivel nyavalyájokat rontásnak, igézésnek, boszorkányságnak tulajdonítják. Ezen bal vélemény ellenében kösse szívökre mind tanítványainak, mind a népnek, hogy az mind a józanésszel, mind az igaz isteni hitnek tanításával ellenkezik, mivel embereknek mindenható, mindentudó erőt tulajdonít; aztán ha léteznének olyan emberek, kik mások egészségének csupán szóval és ránézéssel árthatnak, bizonyosan leginkább ártanának az elüljáróknak, kik őket rossz viseletükért talán meg is büntették, ártanának a tisztviselőknak, uraknak; de ezek semmit sem tudnak a megrontásról, igézésről sat. Minden nyavalya természeti okból származik: vak balgaság és vétkes babonaság tehát a betegnek nyavalyáját kiküldeni, rovásra metszeni, ruháit kiakasztani, a betegre ráolvasni, babonás szavakat mormogni, mert a nyavalya csak természetes szerekkel gyógyítható.

Vannak továbbá olyanok, kik élnek ugyan gyógyszerrel, de nem rendes orvosok utasítása szerint, hanem kuruzsolókkoz, vén asszonyokhoz, borbélyokhoz folyamodnak. A kuruzsolókra nézve, kik falura falura járván tele torokkal kürtölik az általok meggyó-

gyított betegségeket és szemtelen vakmerőséggel tolják magukat a szerencsétlen betegekre s néha oly tekintélyt is adnak maguknak, mintha felsőbb hatalom segítne őket, kik drága pénzen tolják a szegény köznépre az élethosszabbító essentiákat, lapdacsokat, porokat, csöppeket, melyek szerintök minden bajt megorvosolnak, valóban pedig minden embert megrontanak, – ezekre nézve legjobban cselekszik a tanító, ha a lelkészt figyelmezteti, ki a csalót kiutasítja; továbbá, ha a népnek az ilyen csalásokból eredő szomorú eseteket leírja, vagy az irodalomban följegyzett eseteket felolvassa s megmagyarázza. Most már azonban gyéribben találhatók ilyen házalók, mivel a rendőrség nagyobb figyelemmel kíséri őket, és sok helyen a nép is értelmesebb már. Épen ily ártalmasak a fürdősők, borbélyok; ezeknek borotválás, haj nyírás, az orvos rendeletére teendő köpölyözés, klisztérozás hatáskörük, azon túl menniök nem szabad. Vannak, kik sárfűmagot, alkörmös gyökeret s több erős hánytató és hashajtó szereket használnak, melyek orvos rendelete nélkül mindig ártalmasak lehetnek, s ha nem is mindjárt vehetni észre káros hatásukat, de nem marad el, ha későbben jó is. – A beteg alnép legelőször izzadás által akar menekülni bajától. E végből a beteget vastag tollpárnákba takarják, téli időben a szobát fuladásig befűtik s a beteget órákig, sőt napokig izzadni hagyják. Ezen balgatag bánásmód által sok nyavalya gyógyíthatlan lesz. Meleg bort, vagy pálinkát borssal, paprikával, gyömbérrrel és más izgató szerekekkel adnak a betegnek, mi máisokakat sírba vitt. Ha mindez nem használ, érvágáshoz folyamodnak. Az érvágás gyakorta az életet menti meg, de nem orvos által rendelve sokféle bajokat s halált is okoz. Aztán az érvágás, amint azt a nép gyakorolni szokta, már csak azért is veszedelmes, mivel a természet annyira rászokik, hogy azt bizonyos időbeu veszély nélkül elmulasztani nem lehet, miből végre a test kiaszása s legtöbbször vízkór következik. Mindezen szereket kerülni kell a népnek, legfőleg is gyöngye székfü- vagy hársvirág-forrázatot szabad bevennie, mikor bizonyosan tudja, hogy meghűtötte magát. Meg kell még említenünk a rüh gyógyításánál történni szokott koruzsolásokat is. A gyermeket összehúzó szerekekkel, minők a timsó, tölgyfahéj-főzet, gálicz, salétrom, puskaapor, higanykenőcs sat. kenik be és kenyérgiszta után meleg kemenczébe búj-

tatják, ami által már nem egy gyermek fuladt meg. Ezen ártalmas szerek a rühet a bőrről a belrészekre, különösen a tüdőre hajtják, és ekép sok szülő gyermeke éltevel fizeti hiszékenységét.

Mindezekre nézve kötelessége a lelkésznek és nevelőnek fölvilágosítólag hatni a népre. Minthogy a kuruzsolás vagy fős-vénységből, vagy szegénységből, vagy végre tudatlanságból származik: az első ellenében azt kell mondani, hogy a sokszor adott marok liszt, só, szalonna, túró stb. sokkal többre rúg, mint amit a rendes orvosnak és orvos-szerekért kellett volna fizetni. Másodszor, figyelmeztetni kell a népet, hogy a vármegyének orvosa van, ki a szűkölködőket ingyen tartozik gyógyítani és gyógyszerekkel ellátni. A tudatlanokra vonatkozólag legcélszerűbb holmi példákat hozni fel, melyekből kitűnik, hogy az értetlen kuruzsolók a legirtóztatóbb fájdalmak és kínok közt végezték ki az életből a beteget, kit az orvos talán egy-két krajczárára szerrel könnyen meggyógyított volna. – A csecsemők betegségeinél legjobb tüstént orvoshoz folyamodni, s míg az megjő, tartsuk melegen a gyermeket, adjunk neki, ha meghűtést gyanítunk, igen hígított székfű-forrázatot, tegyünk hasára meleg ruhát. Más szerek használatától óvakodjunk, mert nem tudjuk, mi baja a gyermeknek. Amely anya rendesen él, puffasztó eledelektől óvakodik, nem indulatos, kisdede gyomrát nem terheli meg, mindenben rendet tart, az keveset tud gyermekbetegségekről. Ha pedig valamely nagyobb gyermek érzi magát rosszul, hagyjon fel minden munkával, s ha gyöngye, lankadt, fekügyék le, nyugodja ki magát. Megtörténik azonban, hogy a gyermek nyavalyája csak színlett. Ilyenkor fektessük le a gyermeket, ne adjunk neki rendes ételmet, tiltsuk meg a játékot, s igen rövid idő múlva meg fog az gyógyulni. De ha a nyavalya valóban bizonyul be, elsőben is azon kell lennünk, hogy a gyermek vallja be nyíltan, ha tudja, honnan keletkezhetett baja. Gyakran rájöhetni a betegség forrására szeretteljes, okos bánásmód által; ha pedig titkolná a gyermek, akkor a testvérek, játszó társak, általában a gyermek környezete veendő elé, még pedig szigorúan, mert megtörtént már elégszer, hogy a testvér, vagy cseléd semmit sem szóltott, s e miatt a baj, melyet könnyen lehetett volna gyógyítani, veszélyessé lett. Azután, ha a baj veszélyesebbnek lát-

szik, nem kell a vén asszonyokra, bábák- és rokonokra hallgatni, hanem orvost kell híni, mert sok nyavalya, mely annak idején gyógyítva elmúlt volna, mulasztás következtében orvosolhatlanná, vagy legalább igen válságossá válik. Az orvos parancsai pontosan teljesítendőek mind a bevételre, mind az életrendre nézve. A szülő szemes legyen, nehogy a gyermek, vagy környezete a rendeleteket kijátszsza. Itt is nagy hibát követnek el sokan; ugyanis ha első bevételre jobbulást nem éreznek, abban hagyják az orvoslást, pedig sok makacs nyavalya csak hosszabb orvoslással gyógyítható. Mások ismét tüstént abban hagyják a bevételt, mihelyt könnyebbülést éreznek, mi által a gyermek visszaesik nyavalyájába, mely aztán mindig makacsabb az elsőnél Ennek az az oka, hogy a szülők vagy nem tudnak parancsolni a gyermeknek, ki az orvosságot nem akarja bevenni, vagy sajnálják az orvosságtól irtózót s engednek kéréseinek. Okos szülőnek itt kérlelhetlennek kell lenni. Az orvos-szerek pontosan veendőek, úgy mint rendelve van; nem kell az adagot nagyobbítani, azt kanál számra venni, mit csöppenként rendelt az orvos, vagy épen egyszerre, mit felosztva parancsolt bevenni. Nehéz beteg mellett mindig legyen valaki, ki minden körülményre vigyáz. Alvásából a beteget nem kell fölkelteni; mert az alvás legjobb gyógyszer, kivéven, ha az orvos másképp rendelné. Közvetlen evés előtt és után nem kell orvosságot adni a betegnek, evésre sem kell kényszeríteni. Gyógyításra a test nyugalmán kívül a lélek nyugalma is szükséges levén, minden gondosan kerülendő, mi a beteget fölingerelhetné. Midőn a beteg annyira javult, hogy az ágyat elhagyhatja, ne véljük, hogy már minden veszélyen túl van; sőt inkább még jobban vigyázzunk rá, mint addig, hogy meg ne hűtse magát, a beállott étvágy mellett gyomrát el ne rontsa, testi vagy szellemi munkával vagy indulatoskodással, mire a föllábadók igen hajlandók, magát ki ne merítse; mert visszaeshetik, s nyavalyája könnyen halálössá lesz. A gyermek megúván az ágyat, egészségesnek mondja magát; de arra nem kell hallgatni, különösen vörhenynél óvakodjunk másképp cselekedni, mint az orvos rendelte, mert egy

kis meghülés örökre nyomorékká teheti a gyermeket, ha épen halálát nem okozza.

Ami a tanítónak tanítványainak betegségei körüli gondoskodását illeti, az leginkább ezekre terjed. Vigyázzon a tanító, hogy a gyermekek rühöt, himlőt ne kapjanak egymástól. Ez okból, ha valamelyiken rühöt vesz észre, azonnal küldje haza s jelentse szülőinek, hogy azt gyógyítsák; ha nem akarnák, adja fel a dolgot a rendőrségnek. A gyógyszer maga a nevelő is elérhatja a szülőknek; ha van valami népszerű egészségtana. Ha himlőjárvány van, azonnal küldje haza a gyermeket, mihelyt fejfájásról panaszodik, vagy ha bágyadt, élettelen, és mellette arcza piros. Gondja legyen rá, hogy a gyermekek beoltassanak. – Fejére is vigyázzon a gyermeknek, vajjon nem varas, vagy tetves-e. Ha a varas fej kellemetlen szagú, akkor a gyermeket nem tanácsos a többi közt tartani. A tetveket tetűszírral szokták kipusztítani, de ez mérges, mivel higany van benne; legjobb s egészen biztos szer a tetvek ellen egy kis langyos, eczet faolajjal keverve; ez megöli a serkékét; s a tetvek is kipusztulnak. – Némely gyermeknek lába igen kellemetlen szagú, másiknak meg a füle foly; ezekre nézve is kell érintkezni a szülőkkel és orvossal. Végre vannak gyermekek, kik a vizeletet nem bírják tartani: ezeket annak idején ki kell ereszteni, mivel annak erőszakos visszatartása kínos nyavalyákat, sőt halált is okozhat.

40. §. Az indulatoknak és szenvedélyeknek egészségi szempontból való fékezése.

Nincs ember, ki részint magán, részint másokon úgyszólván kézzelfoghatólag nem tapasztalhatta volna, hogy az indulatok és szenvedélyek fölötté nagy befolyást gyakorolnak egészségünkre. A lélek nyugalma, megelégedettség, jó kedv talpköve az egészségnek, hosszú életnek, a földi boldogságnak. A boldogság eszközei minmagunkban léteznek s nem függnek kincsektől, címektől. Nagyobb boldogság lakik a szalmafedött kunyhókban, mint a fényes palotákban, mert kisebb ott az indulatok és szenvedélyek hullámozása, csöndesebb a lélek s így egészségesebb a test. A szenvedélyek hullámaiktól idestova hányt ember mindig természetellenes állapotban van, mivel majd túlságosan ingerült, majd

túláságosan levert s ekép soha sem élvezheti azon édes nyugalmat, mely a valódi boldogságnak kútforrása, s így belső erejét fölemészti, egészségét rongálja. Ami az egészségre kedvezően hat, az az öröm és remény; ami pedig veszedelmes befolyással van rá, az a harag, szomorúság, félelem, irigység, fősvényesség, gyűlölség. „A világ szépsége – Herderként – csak nyugott élvezetre van teremtve.”¹⁾)

A sorsával megelégedő ember csaknem minden lépten talál okot öröme: örül életének s egészségének, örül ol végzett munkáinak, örül rokonai és embertársai boldogságának és szerencsésének, örül a természet szép ajándékainak, szóval minden jó és szép örömet ébreszt benne. Úgy kell tehát földi létünket felfognunk, hogy annak örvendetes oldalait észre vegyük s fölhasználjuk. Azonban örömben is mértéket tartunk, mert elég példa van rá, hogy sok embert nagy öröm, p. o. nagy kitüntetés, örökség s nyereség hallatára guta ütött meg. Indulatainkat mérsékelni s mindig hatalmunkban tartani törekedjünk. Örömmünket gyakran nevetés kíséri. Ez egész valónkat kellemesen megrázza, elűzi a bút, bánatot, elősegíti a vérkeringést s emésztést, s így neveli az életerőt, de csakis a valódi érzésből, lelki vídamságból, szívből jövő öröm, nem pedig az erőltetett röhögés. Vígtség a megelégedés szülöttje; ki ezzel nem bír, valódi víg, jó kedvű nem lehet, kivéven, ha könnyelmű. Ha ki élte célját tévesztve, félre ismerve mindig csak vigalom s multság után sóvárog, annak nincs boldogító szív- és elmederültsége, hanem megfélekedezik mind magáról, mind rendeltetéséről. – Ki reményiét tud, az éltét hosszabbítja, mert lelke nyugott, s jövő boldogsága már a jelenben boldogítja őt; lelke egész megelégedéssel s boldog átadással csügg azon, amit elérni óhajt s elérhetésében bizik is. De nem csak a földi, hanem a síron túli javakra irányzott remény is édes és boldogító, sőt édesebb, boldogítóbb, mert tisztább: azért a hit és remény legbecsesebb ajándékai Istennek, melyek nélkül az ember a földi bajok súlya alatt eldőlné. Nagy szerencsétlenség által bükörba s más testi, lelki bajokba esett sok ember mintegy újjászületik, új erőre ébred s legyőzi azokat, ha reményt sikerült benne ébreszteni.

¹⁾ Werke, zur Phil, und Gesch. IV. 28.

Valamint az öröm és remény kedvezőleg hat a testre: úgy a harag a test- és lélekdúló indulatokhoz számítandó. Aki haragos embert csak egyszer is látott, nem fog kétkedni, hogy az ily ingerült állapot egyike az egészség főellenségeinek. Nézzed csak ama vad tüztől csillogó, félelmet szikrázó szemeket, vörös, elsápadó s eltorzított arcot, a csikorgó fogakat, remegő ajkakat, hebegő beszédet, tajtékozó szájt, görcsösen összeszorított kezeket, gyors légzést, szoruló mellet: s nem fogsz kétkedni, hogy a harag feldúlja az egészséget. A haragos ember esze használatától megfosztva sokszor olyanokat követ el, miket egész életében megsirat, magát s másokat a szerencsétlenség örvényébe taszítván. A harag igen gyorsítván a vérkeringést, az életerőt fölemésztí, fölösleges epét készít s így különféle betegségeket, lázt, lobos bajokat, görcsöket, nyavalyatörést okoz; mit már csak abból is tudhatni, hogy a gyermek, ha harag után szoptatják, hirtelen megbetegszik, gyomor-, hasfájdalmakat, görcsöket kap. Azért tanuljuk mérsékelni haragunkat, soha se engedjük magunkat elragadtatni tőle, de különösen óvakodjunk ingerült állapotban valamit cselekedni, alügyünk egyet a haragra és sok bajt elkerülünk.

Épen oly veszélyes befolyása vagyon az egészségre a szomorúságnak is; mert a szomorkodó ember magába elveszve, minden iránt, mi körötte történik, közönyös és szüntelen saját bajával foglalkozik: elméje és érzékenysége eltompul; étvágya emésztése s minden testi működése gyöngye; innen arcza sápadt, szemei homályosok, bágyadtak; testi, lelki munkára egyaránt képtelen; sőt különféle betegségeknek is ki vagyon téve, mivel minden ok könnyebben fog rajta. Korán tanuljuk meg tehát a földi jóllétet nem mint éltünk egyedüli célját tekinteni; bízunk az isteni gondviselésben, ettől várjuk szomorúságunk enyhét, bal sorsunk eltávolítását; de tegyük meg magunk is, amennyit tehetünk, boldogságunk megszerzésére s a veszélyek elhárítására; s ha reményeink nem teljesülnek, új erőre, új munkásságra ébredjünk, mint a méhek, hangyák, melyeknek fészkeiket szétrombolták, mert ha elcsüggedünk, méltán kislelkúségről vádoltatunk.

Ha valamely veszély környez bennünket s azt el nem távolíthatónak képzeljük: akkor f é l e l e m b e n vagyunk. A félelem sok rosznak kútfeje: elrabolja erőnket, a lélekjelenlétét, elszánást,

szóval az ész és test minden tehetségeit megsemmisíti; innen van, hogy a félelemtől elfogult óriáson a bátor törpe is győzedelmeskedhetik. A félénk ember csak igen kevésre használható; izmai petyhedtek, teste azonnal remeg, melle feszül, légzése elmarad, vérkeringése rendetlen; innen a félénk ember sok betegségnek van kitéve. A nagyfokú félelem vagyis az ijedés ájulást, tetszhalált, nyavalyatörést, szívszorulást, örültséget okozhat s okozott már nem egyszer. A félelem legtöbbször a gyöngé testben, puha nevelésben, kislelkűségben alapszik. A gyermeket bátorságra szoktatni minden tekintetben nevelési kötelesség; de napjainkban épen ellenkezőleg történik a dolog, mert hiszen a hegykeség, szemtelen vakmerőség, mely korunk nevelésének egyik kinövése, épen nem bátorság; valamint az sem képes bátorságot fejleszteni, ha a kis gyermekeket zörgéssel dobolással, lelkekről sat., a nagyobbacskaakat tátosokról, lelkekről, lidérczekről való mesével ijesztik a szülők és dajkák, úgy hogy sötét szobában egyedül lenni, vagy éjjel a szobából kimenni nem mer. Mint növekedjék aztán az ily gyermekből bátor, elszánt, az élet viszonyaival küzdő férfin?

Ami végre az irigységet illeti, ez mások szerencséjén, előmenetelén s boldogságán való szomorkodás, agyarkodással párosulva. Jól mondják az irigyről, hogy önmagát emészti; mert csakugyan arcza sápadt, beesett, sárga, teste sovány, fonnyadt. Az irigységnek majdnem elválhatlan társa a fősvénység, mely az egészségnek szintúgy ellensége, mint a gyűlölség.

Sok szülő és nevelő van, kik a gyermekekben szunnyadó indulatokat és szenvedélyeket ferde eljárásukkal igen korán fölébresztik, nem gondolván meg, hogy azok a szellem és test nevelésére jótékonyan ható más befolyásokat nem csak ellensúlyozzák, hanem egyenesen megsemmisítik, a gyermekek egész test-szellemi szervezetét megzavarják s későbbben szét is rombolják. Szoktassuk tehát minden előtt minmagunkat indulataink zabolására, hogy a növendékek soha se lássanak rajtunk veszélyes példát; szoktassuk növendékeinket is mennél korábban, úgyszólván a bölcsőtől kezdve, s mutassuk meg nekik a dulakodást, melyet az indulatok és szenvedélyek az emberi testszervezetben okoznak. Milyen képen kelljen ezt cselekednünk, azt a szellemi nevelés illető czikkeiben fogjuk látni.

41. §. Az önszeplősítés.

A nemző ösztön az emberiség fönmaradásának föltéte ugyan de ha ész nem fékezi, a legnagyobb veszélyt is rejti magában mind a testre, műiid a lélekre nézve. A gyermekben még nem ébredt ugyan föl, de mesterséges ingerlések által könnyen fölébred, amidőn aztán az avval való visszaélés az egész testszellemi szervezet elrombolását idézheti elé. E borzasztó veszélyre nézve a legnagyobb figyelem szükséges minden nevelő, de különösen az anya részéről; mert ha egyszer beállott, nehéz azt kiirtani. Áll pedig a nyavalya abban, hogy a gyermek nemző részeit kezével, vagy más tárggyal dörzsöli, mi neki ondófolyással összekötött kéjningert szerez. Gyakorlás által annyira jut a dolog, hogy az ondó ingerlés nélkül is kifoly, különösen éjjel, s az ifjú egészen kiaszik, elbutul, elpusztul. Veszedelmes e nyavalya, mert a lélekre nézve bűn is egyszersmind; nehezen gyógyítható, mert a beteg nem csak nem panaszkodik, desőt titkolja is baját, mivel kedves neki, és mivel a nyavalyának eszközeit éjjel-nappal magával hordozza; végre, mivel a nyavalya fölől kérdezősködni sok esetben igen veszedelmes lehetne, kórjelei más okokból is keletkezhetvén.

A betegséget könnyebb levén megelőzni, mint gyógyítani, használjunk fel mindent, mit a neveléstan a gyermek testi és szellemi biztos fejlődésére s különösen teste edzésére nézve ajánl, s óvjuk minden veszélyes alkalmótól. Erre nézve ismernünk kell a következő okokat, melyekből az származhatik. Vannak gondatlan anyák, kik a gyermekeket egymás előtt lemeztelenítik és még szeméremtagjaikat is fogdossák, sőt maguk testét sem őrzik a gyermek szemétől. Ez kiöli a gyermekben a szemérmert. Ez még inkább megtörténik, ha több gyermek hál egy ágyban; ha a gyermeket álomtalanul hagyják heverni az ágyban, ha az igen meleg, puha tollas ágyban fekszik; ha elkényeztetik; ha többen meztelen fürdenek; ha a gyermek pálczán, vagy igazi lovon lovagol; ha ebek és más állatok párosodását nézi; ha ilyen bűnben sínlődő gyermek társaságába kerül; továbbá ocsmány képek és beszédek s csókolódzás által, történjék az akár a gyermekek, akár a szülők közt; a lábaknak keresztbe tevése és táncz által. Vannak dajkák és testvérek, kik, hogy a gyermeket elaltassák, vagy a sírót el-

csendesítsék, annak szeméremtestét illetik, ingerlik, ami aztán kellemes érzést okozván a gyermeknek, az utóbb maga is rákap testének kellemes izgatására.

Ismervén az okokat, tegyünk meg mindent mind igenlegesen, mind nemlegesen, hogy a gyermek tisztán maradjon. Az óvszabályokat leginkább a tanítóknak és nevelőknek keli szem előtt tartaniok, mert egy beteg gyermek az egész iskolát is képes elcsábítani, mint azt egy neveidéről tudjuk, hol a gyermekek sorba ültek s úgy üzék e pusztító gonoszt. A növeldékben, hol sok gyermek hál egy teremben, igazi argus-szem s a legnagyobb nevelői tapintat szükséges arra, hogy a nyavalya be ne fészkelje magát; annyival inkább, mivel az orvosok és nevelők bizonyosága szerint a titkos bűnre való hajlam az ifjú nemzedék közt messze el van terjedve, s 10-12 éves gyermekek is sokat tudnak már a nemzés folyamatáról, minél fogva a gyermek megőrzése is nehezebb. Az óvszabályok alkalmazásában azonban bölcsesség vezérelje a nevelőt, mivel a nélkül a legjobb akarat is többet ront, mint használ. „Ha a növendékek minduntalan azt veszik észre, hogy őket valamitől óvni akarjuk; – mondja helyesen Niemeyer – ha folytonos gyanakodást látnak tisztaságuk irányában: akkor gyakran nem csak oly gondolatokat és érzelmeket kelthetünk, melyek szunnyadva maradtak volna, hanem a rászedés veszélyének is kiteszszük magunkat.”¹⁾ Sehol nem szükségesebb a bölcs körültekintés, mint a titkos bűnök körüli óvásnál és oktatásnál.

Vajjon czélszerű-e a növendékekkel e titkos betegséget s a nemzés folyamatát megismertetni, hogy az azzal való visszaéléstől megóvjuk őket, arra nézve nem egyenlően vélekednek a nevelők. Gyermekekkel semmit sem kell megismertetni, elég levén, ha őket a test ápolásának szükségességéről meggyőzzük; ha a másféle nyavalyák okainak leírása alkalmával az általános egészségi szabályokra figyelmeztetjük. A bűn megismertetése majd minden „gyermekre veszélyes lenne, épen ellenkezőt eredményezvén, mint kívántuk. A 16-18 éves ifjakat azonban, mivel a mostani szabados nevelés igen kedvez az érzékiségnek, nem csak lehet, de sőt kell is mind a nemzés folyamatával, mind a nemző ösztönnel elkövetetni szokott visszaélés borzasztó következményeivel mégis-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. B. §. 37.

mertetni, és pedig mind erkölcsi, mind testi tekintetben, mind elméletileg az által, hogy komoly, ünnepélyes hangon ecseteljük az önszeplősítés s a nemző ösztön dúlásait s valami jó könyvet, vagy értekezést adunk kezökbe; mind gyakorlatilag az által, hogy bujasenyves kórházba vezetjük őket. Bizonyára sok virágzani kezdő élet mentetnék meg ily eljárás által. – A fiatal emberek könnyen tréfát űzhetvén a hozzájuk intézett előadásból, arra csak tudomány és szilárd, tiszta jellem által kitűnő s tiszteletben részesülő s ezen kívül helyes tapintattal bíró nevelők vállalkozhatnak, különben az előadás hatása elvesz. – A leánykák ebbeli oktatását az anyákra, vagy ezek képtelensége esetében az apákra kell bízni; a nevelőnő még megteheti, ha tapintattal bír, de nevelő nem. Ez az óvszerekre vonatkozik.

„Az óvás mellett másik fontos szabály az, hogy felfödözzük, nincs-e már a betegség jelen. Ha a gyermek semmi gyanúra nem ad okot, óvakodjunk, ha mindjárt csak messziről is példázgatni. Csak ott, hol gondos észlelés nyomán gyanúskodhatni, kell a dolgot közelebbi észlelésünk tárgyául tenni. Erre nézve figyelmezzünk következő kórjelekre: sápadt, gyakran változó arcz-szín, mélyen beesett, gyűrűs szemek, pattanások az arczon, sokaknál szagos száj, lassú, lankadt járás, gyöngeség az állásnál, gyors kimerülés testi foglalkozásnál, játéknál; bensőleg: kedvetlenség, leverettség, a kedély gyakori változása, olykor-olykor komorság, mogorvaság, ijedezés, a magánynak keresése, fajtalan képek- és szavakban való gyönyörködés, a szellem növekedő tompultsága, figyelemhiány, feledékenység.”¹⁾ Gyanúra ad okot, ha a gyermek a fölvidító multságokat és játékokat kerüli s eldugott, homályos helyeket szeret; ha tagjait rendetlenül tartja, mozgatja, ha ültében izeg-mozog, nyugtalankodik s a nevelőre merően néz, a nélkül hogy figyelne; ha kezét ruhája, vagy takarója alatt tartja, ha heverészni szeret. Hosszabb üzése után a bűnnek teljes testi és szellemi aléltság áll be, gyakran kétségbe eső búkor, sőt örültség és öngyilkosság is. – „De óvatosak legyünk ezen kórjelek megítélésében, mivel ezek más okokból is keletkezhetnek, s nem

¹⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya. I. K. 58-59. 1.

mindenike van meg mindig.”¹⁾ „Legbiztosabb, ha a gyermeket tetten érjük, vagy ha ágyruhája, gatyája mocskos, kérges.”

Ha valamely növendék elég szerencsétlen volt beleesni a nyavalyába: mindent kövessünk el, hogy őt megmentsek. Ez nehéz ugyan, de nem lehetetlen. Legtöbb függ a nyavalya fokától és a növendék értelmi és érzelmi tulajdonságaitól. A gyógyeszközök részint testiek, részint szellemiek és erkölcsiek. A bölcsesség, melyet ezek alkalmazásában a növendék különböző egyedisége szerint a nevelőnek követnie kell, nem igen vonható általános szabályok alá, ami itt leginkább kívántatik, az a tapasztalás. A kis gyermekeknek nem levén még titkuk, a szülők előtt is ingerlik szeméremtestöket, ha egyszer rákaptak; s így könnyen tudomására jutunk a betegségnek. Kicsinyeknél fölvilágosításról nem lehetvén szó, szigor leszen alkalmazandó. A nagyobbaknál pedig első teendő az, hogy a növendéket szeretetteljes, bizalmas beszélgetés által nyavalyája őszinte bevallására bírjuk, hogy lássuk, mennyire terjedt, s gyógyszereinket megválaszthassuk. Az ifjak e tekintetben őszintébbek, mert ha okosan fölvilágosítjuk őket, készek hallgatni az ész szavára; de az 5-13 éves gyermekek, kiket ösztön vezet, makacsabbak, az intelmet nem fogják fel. - Ha a növendék megvallotta állapotát, s ha ez nagy zavart idézett már elé a testszervezetben, orvoshoz kell folyamodnunk, s ezen kívül következő eszközöket alkalmazzunk. Ha a növendék még gyermek s fölvilágosításunkra nem javul, legjobb éjjelre a kezét megkötni, hogy ne férkezhesék szeméremtestéhez, Ezt különösen ott kell tenni, hol a nyavalya már igen nagy fokra hágott, s az akarat minden erélyét vesztette. E mellett oly életrendre fogjuk a gyermeket, mely a talán elpuhult testet edzeni, a vért tisztítani, csillapítani fogja. Ezen életrend Hufeland szerint következő: ¹⁾ Vonjunk meg a növendéktől minden fűszeres, erős és tápláló eledelet, különösen este semmi hús- és tojásféle eledelet ne adjunk neki. ²⁾ Használjuk a hideg mosakodást és fürdőt, a szabad levegőt, ruházzuk a gyermeket vékonyan. ³⁾ Kemény és hideg ágyat jeleljünk ki neki; este felé erősebb mozgást tétessünk vele, hogy elfáradjon s így könnyen elaludgyék; ha reggel felébredt, tüstént

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. B. §. 39.

²⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya, I. K. 57. 1.

hagyja el az ágyat. 4) Tétessünk vele naponkint tornai gyakorlatokat, hogy erőkészlete az egész testben szétszórjon. 5) Távoztassunk tőle mindent, mi képzeletét ingerelhetné, hova az enemi olvasmányok is tartoznak. 6) Kísérjük őrszemmel a cselédeket, különösen a dajkákat. 7) Óvjuk a gyermeket a gyanús társaktól, tartsuk szemeink előtt s általában távoztassunk el minden okot, mely nemző ösztönét ingerelhetné. – Ha az oktatás és eme kényszerítő szabályok nem használnának: kérlelhetlen szigort, kemény testi büntetést kell alkalmaznunk. A vessző itt egészen helyén van; a büntetéstől való félelemnek a vágyat le kell győzni s a gyöngé akaratot segíteni. Az ifjúnál a testi büntetés már nem igen orvosol; többre megy itt az oktatáson kívül a nevelő leverettsége, szomorúsága, a szülők keserősége, melyet azok az öndúló sorsából éreznek, az isteni és természeti törvényre való figyelmeztetés. Ott, hol a gondolkodás és érzés rendszere elég erős, a testi gyógyításon kívül lelki és erkölcsi eszközöket is kell használnunk. Ezek ugyan az erkölcsi nevelés körében volnának eléadandók, de nehogy elszaggassuk, itt szólunk rólok. A szellemi és erkölcsi eszközök első föltéte az, hogy őszintén beszéljünk a beteg állapotáról. Minél természetesebben, nyugottabban és szelídebben szólunk a növendékhez, annál nyíltabb lesz az. Óvakodjunk úgy bánni vele, mint valami gonosztevővel. Az oktatás körülbelül következő lehet. Élénk színekben ecseteljük neki a borzasztó következményeket, melyek a titkos bűnből származnak; de túlzástól óvakodni kell, mert ez könnyen azon gondolatra viszi a növendéket, hogy rajzunk nem való, s így a szándékolt erkölcsi hatás elmarad. Ébreszszük fel a növendék becsvágyát, figyelmeztetvén őt, hogy vétkét szeméből fogja kiolvasni mindenki s megveti, kerüli őt. Ébreszszük fel az önbecset, mondván, hogy aki önmagát megsemmisíti, az önmaga előtt is megvetés tárgya. Figyelmeztessük a növendéket Isten jelenlétére, ki még legelrejtettebb gondolatinkat is látja; hogy semmit sem szabad tenni, mit Isten, a szülők s az egész világ előtt titkolnunk kellene; utasítsuk és szoktassuk a növendéket, hogy forduljon gyakran a mennyei Atyához szükséges segélyért, erőért, azaz imádkozzék.

Különösen figyelmet érdemel e tárgyra nézve a jeles Jais

Egyednek műve, mely imént jelent meg Toldy László által e cím alatt: „Mi a legfontosabb szülők, nevelők, az ifjúság felügyelői, különösen pedig lelkészekre nézve?” a 6-ik német kiadás után magyarítva, 1868. A romlottság emez áradata ellenében lehetlen buzgón nem ajánlanunk minden ily mételty ellen harczoló művet.

V. SZAKASZ.

A növendékek testi önképzése.

42. §. A növendékeket úgy kell szoktatni, hogy maguk is ápolhassák testi erőiket.

Hogy a gyermeknek maga magát is kell nevelnie s így testi ápolásáról gondoskodnia, azt már a gyermekkorak és nevelésnek természete hozza magával. Ugyanis nem lehet mindig a gyermek dajka és nevelő kezei között, melyek őt mindenütt vezetik, hanem magától kell egykor mindent cselekednie. Aztán a leggondosabb nevelés sem adhat a gyermeknek teljes biztosítást minden akár erkölcsi, akár testi veszélyek ellen. Szomorú volna, ha az ember egészsége mindig csak másnak belátásától és gondozásától függne: ha, mihelyt ilyen hiányzik, magán segíteni nem tudna. Valamint fülével hallani, szemével látni, lábával járni kell tanulni a gyermeknek: épen úgy kell neki már kiskorúságában is testi épségét fentartani, minden kártékony hatástól őrizni tanulni s később, miután nagykorúvá lett, önmagát óvni, önmagának tanácsolni, önmagán segíteni. Számtalan a veszély, melyek a testet fenyegetik; a testszervezet némely részei igen sérülékenyek: szükséges tehát a növendéket arra szoktatni, hogy testi állapotait megismerje s gondozni tudja, nehogy az ifjúságnak ama majdnem általános gondatlanságába essék, mely testi erejének tudatában semmit sem vesz” föl s a legnagyobb veszélyektől sem retten vissza, melyek az ifjú pajkosságot gyakran a testi jóllét gyöngeségével, sőt szétválásával büntetik. Lássá a növendék teste egészséges állapotának fontosságát s vigyázzon rá.

Ennél fogva ne mulassza el a nevelő növendékét alkalmilag

helyes példák, különösen a növendék szeme előtt történtek által figyelmeztetni, mily könnyen rombolhatja el az ember a maga testi jóllétét; mily szomorú következményei szoktak az óvatosság hiányának lenni; mily borzasztóan kell az embernek sokszor egy órai vagy néhány percnyi könnyelműségért lakolni; mily kábaság pillanatnyi élvezetet évek szenvedéseinek árán vásárolni; mily fölösleges nem csak a közelebbi, hanem a legtávolabbi következményekre is gondolni; mert habár a szétbomlás nem is jó nyomban, de a szomorú következmények, ha későbben is, nem maradnak el. A szemléleti oktatás vagyis egyes eseteknek látása sokkal hathatósabb, mint a még oly alapos intelmek. Ha emellett mérsékletre és önlegyőzésre, önmegtágadásra szoktatjuk a növendéket s minmagunk jó példával járunk előtte: akkor sokat tettünk a növendék testi jóllétének biztosítására nézve s önsérelme ellen. Hány ember nem eszik és iszik magának halált csupán azért, mivel nem volt szoktatva önmagán uralkodni, a kártékony és jótékony külhatásokat kellőleg megkülönböztetni, a veszélyeket ismerni! „Isten tudja, sóhajt fel egyik áldozata az önfertőztetésnek, mily végtelen szerencsésnek és boldognak tartottam volna magam, ha egy jó barát, atyám, tanító, vagy más értelmes emberbarát e tárgyról kora ifjúságomban fel világosítót! : volna! Mert a világnak minden kincseit oda adtam, a legnagyobb vagyonosságot a szegénységgel örömezt fölcseréltem volna, ha egészségemet oly borzasztóan el nem játszom s a megtörténtet meg nem történtté tehetem vala.”¹⁾

Kiki beláthatja, hogy az egészségre így, vagy úgy ható körülményeknek okos felhasználása csak azon növendéktől várható, ki a testszervezetnek mind egészével, mind különösen a legkönynyebben megrontható részeivel ismeretes, és pedig egészségtani szempontból. Ezen oknál fogva kötelessége mind a szülőnek, miud kiválóan az iskolának a növendéket lassankint testének ismeretére vezetni, csak így lehetővé foganatuk az egészségtani szabályoknak, melyeket szintén közlenünk kell a növendékekkel. Ezen oktatásnak nem szabad a boncz-, élet-, kórtan sat. rendszere és előadására terjeszkedni; fölösleges lenne a test állapotára kártékonyan, vagy jótékonyan ható valamennyi helyzeteket és tár-

¹⁾ Legújabb eb legbiztunb fölfödözés sat. Peat, 1852.

gyakat eléadni, mindenféle betegségeket, forrásaikat, ismertető jeleiket, lefolyásukat és gyógy módjukat elsorolni, vagy felvilágosítani akarni. Ezek orvosnak valók; növendékünkre nézve pedig elégedjünk meg annyival, hogy a köznapi életben eléjövő s talán az ő egyedi helyzetével járó ártalmas dolgokra nézve kapjon kellő felvilágosítást; hogy ismerje azon betegségeket, melyeknek maguk az emberek teszik forrásait, s melyeket, ha vigyáznának, könnyen kikerülhetnének; többre neki nincs szüksége. Ezen oktatás természetesen a növendék felfogó erejéhez s általában külső és belső egyediségéhez, annak külső körülményei és viszonyaihoz fog alkalmazkodni, hahogy czélt akar. S minthogy ezen oktatás egyszersmind életrendi zsinórmértékül is szolgál a növendéknek, azért az nem csak értelmét világosítsa fel, hanem akarátára is törekedjék hatni, hogy ez, mit az ész belát, hajlandó legyen követni. Van elég alkalma a szülőnek úgy, mint a nevelőnek a gyermekek fokonzintú oktatására, csak tudják a módját, idejét sat. Elég anyag van elszórva az olvasó könyvekben is, melyek alapul szolgálhatnak nekik egyik-másik testrész ismertetésére s egészségügyi szabályainak közlésére. Elég példát látnak a növendékek az életben is, melyeket a szülő és nevelő eredménydúsan fölhasználhat, mi által oktatása szemléleti s így sikeresebb leszen. A középtanodában már rendszeresebb oktatást fog kapni a növendék az ember testéről, s az egészségügyi szabályok is természettani törvényekre fektethetők, úgy hogy azoknak helyességét úgyszólván kézzel foghatni; de azért szorosán tudományos életrendtannak itt sincs helye; legjobb lenne az egészségügyet a természettudományokhoz csatolni.

Midőn azonban testi önképzésre vezetjük a növendékeket, a túlzást, mint mindenben, úgy itt is kerülnünk kell. Óvakodjék a nevelő a maga növendékét testének túlovtatos gondozására szoktatni, mert ez még kártékonyabb mind a lélekre, mind a testre nézve a semmi oktatásnál. Azon kell lenni a nevelőnek, hogy a” növendék a test sérülékenységének tudata által kellő óvatosságra ösztönöztessék, más részről pedig az emberi természet erős voltának s a visszaszerző erő nagyságának tudata által minden kislelküségétől, egészségének a külső munkásságot megbénító, az élet élvezeteit megkeserítő túlzott gondoskodásától mentve legyen. A túlzott gondo-

zás félenkségre vezet, mely csak szaporítja s nagyítja a veszély esélyeit; a félenkség anyja a veszélyeknek, sokkal több kárt tesz, mint amennyitől megóv. A félenk gyermekek nem csak nyomorultak s későbbi években hasznavehetlenek, hanem több veszélynek is tevők ki, mint mások. Mily számos körülmények közt van az embernek szüksége bátorságra! S még is maguk a szülők fejlesztik ki gyermekeikben, különösen a leánykákban, a félelmet. E hiba egyik főforrása a gyermekek bal eseteinek. Valamint a könnyelműség, úgy a túlzott félelem kártékonyságáról is meg kell győzni a növendéket. Tanítsuk őt a szükségképi káros befolyásokat a csupán lehetőktől megkülönböztetni; ne túlozzunk az intelmekben, öntsünk bátorságot belé mind magunk, mind mások példája által, ébreszszük őt önbizalomra, Ha mindig csak aggodalmat lát a gyermek; ha egyre csak óvjuk és soha magára nem hagyjuk, hanem örökké kézen vezetjük: akkora gyermeknek természet-szerűleg félenkké kell lennie. Mutassuk meg a gyermeknek, mikép kerülhetjük ki a veszélyt, p. o. az esést. Ha a gyermek fél sötétben járni, vagy valamely tárgyat ijesztőnek, rossz embernek néz: vezessük s mutassuk meg neki, hogy félelmének semmi oka nem volt. A szédülés gyakran az idegek gyöngesége és ingerlékenységében alapszik; de éppen oly gyakran támad félelemből is: a helyzet szokatlansága, az önbizalom hiánya, a veszély lehetőségének homályos érzete, az ügyefogyottság tudata az, mi ezen állapotot elidézi. Azért vezessük a szédülésre hajlandó gyermeket gyakrabban oly helyekre, melyeken önmaga iránti bizalma és bátorsága gyakorlódik s növekedik. Természetes dolog, hogy a kellő fokozatról itt sem szabad megfélekedezni, sziklákra, tornyokra, igen keskeny utakra sat. csak későbbecsken szabad őt kellő felügyelés mellett vezetni. így jár el a nevelő más esetekben is. Ily eljárás után remélhetni, hogy növendéke sem félenk, sem könnyelműen vakmerő nem lesz, hanem az egészségére ható körülményeket okosan fogja tudni felhasználni.

II. R É S Z.

Szellemi nevelés.

I. SZAKASZ.

A gondolkodás rendszerének nevelése.

I. FEJEZET.

A gondolkodás rendszerének neveléséről általában.

43. §. A gondolkodási rendszer nevelésének szükségessége.

Hogy mi a szellemi nevelés, mi a célja s eszközei, azt már az Általános Neveléstanból tudjuk, és így nem akarván a dolgot ismételni, közvetlenül kezdjük meg a szellem gondolkodási rendszerének nevelésmódját előadni. Itt először is ennek fontosságáról kell bizonyosokká lennünk.

Mi nem tartozunk azok közé, kik Cartesius: „gondolkodom, tehát vagyok!” mondatához ragaszkodva, az embert csupán értelménél fogva tartják magasabb lénynek az állatnál. Olyan joggal mondhatjuk: „érzek, teli át vagyok” és „akarok, tehát vagyok.” – Mert a lélek mind a három főtehetsége egyképen fölötte áll az állatok tehetségeinek, úgy hogy legczélszerűbb ezt mondani: az ember abban különbözik az állattól, hogy e m b e \ Mivel azonban gondolkodás nélkül semmi ismereteink nem lennek s így sem az érző sem a vágyó tehetségnek nem lenne tárgya, mert ignoti nulla cupido: azért mindenesetre áll az, hogy az embernek az állatok fölötti főfő-fölénye a gondolkodás. – Így levén a dolog, a gondolkodás rendszere már önmagában is, mint az emberi méltóság s az Istenre való hasonlatosság alapja, nagyfontosságú, s nevelése kiváló gondot érdemel. Az igazság, mely a gondolkodásnak teszi feladatát, már önmagában is egyik legfőbb java az embernek. Érzelmek és érzületeink a képzetektől függenek. Fej és szív nem kölcsönös viszonyban állanak-e egymással; képzelhetjük-e azokat teljesen elszigetelteknek egymástól? Továbbá nincs-e erkölcsiségünk is legszorosabb viszonyban értelmi képzettségünkkel? Nem mindennapi e a tapasztalás, hogy sok

erkölcsi tett az értelmi tehetségek összhangzásában és sok erkölcs-telenség azok tévedéseiben bírja forrását? Ha egyszer az értelem letért az igazság útjáról, hasztalan várjuk, hogy az akarat a jog kerékvágásában maradjon. Igaza van Zillernek midőn így szól: „A lélektan tanítja, hogy míg a képzetek szilárd alappal nem bírnak a szellemi életben, addig az érzelmek, vágyak, indulatok s a kedélynek minden efféle állapotai tűnékenyek.”¹⁾ Nem kevésbé fontosnak bizonyítja a gondolkodás művelését a polgári állás is; mert nem csupán testi erőink Összege, hanem és kiválólag értelmi műveltségünk határozza meg, mennyire veheti hasznunkat a társadalom. Hogy pedig az embernek társadalmi céljai is vannak, melyeket okvetlenül eszközölnie, s ennél fogva értelmét is az egészre nézve mennél hasznosóbbá tennie kell: azt az I. Könyv 46.§-ben láttuk. De maga az embernek saját jólléte s éltének örömei is kívánják a fej művelését. Ugyanis a tudatlan ember hányszor nem szerez magának bajokat, melyeket az értelmes könnyen kikerül! Mennyi tiszta, mennyi nemes élv marad a sötétagyú ember előtt ismeretlen, melyeket a műveit föllel s okosan élvez? Fontos tehát a gondolkodás rendszerének nevelése minden emberre nézve, te kintsük őt akár önmagára, akár az egészre nézve.

Hogy a szellemi erőknél csak úgy ingerre van szükségök, mint a testieknek, azt már eléggé láttuk; azt is tudjuk, miszerint az inger által működésbe jött erők tévútra is kerülhetnek és elfajulhatnak: a nevelés tehát a gondolkodás rendszerénél részint gazért szükséges, hogy annak szerveit működésbe hozzuk, részint azért, hogy működésök természetes, czélszerű irányban történjék. Nem tagadhatni ugyan, hogy egyes egyének gondolkodása részint benső ösztönnél, részint esélyes külső befolyásoknál fogva önmagától is megindul s természetes kerékvágásban marad; mert hiszen szomorú dolog volna az emberiség haladására nézve, ha a jótékony anyatermészet sok esetben nem jobban gondoskodott volna az emberek értelmének alakításáról, mint a hibázható művészet: mindamellett is bizonyos, miszerint a célzatos, tudatos hatás vagyis nevelés az értelmi fejlődésre nézve általában szükséges, s az emberiség műveltségi állapota egészen másképp állana ha a természet mellé mindig célirányos művelés is járulna.

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzieh, Unterricht. Leipzig, 1865. 8. 212.

44. §. A gondolkodási rendszer nevelésének az egyediség ismeretén kell alapulnia.

Az Általános Neveléstan 68-dik §-ében láttuk, hogy a nevelésnek az egyediséghez alkalmazottnak kell lenni; mert az anyatermészet még két egyént sem lát el teljesen egyenlő tehetségekkel. De ha e törvény az egészre nézve áll, akkor kiválóan áll az a gondolkodás rendszerére nézve is, minthogy e tehetség az, mely a legnagyobb különbséget mutatja. Amily bizonyos, hogy a gyöngé tehetség czélszerű nevelés által sokra vihető, époly tagadhatlan az is, miszerint némely tehetség mivolta gyakran hatalmas, sőt legyőzhetlen akadályokat gördít a nevelés, különösen annak egyes ágai elé. Nem minden gyermekből képezhetni mélyen gondolkodó fejet, nagy költőt sat. Némely gyermeknél mindent a legkedvezőbben találunk szervezve, úgy hogy csak kevés segélyre van szüksége : míg másoknál a legnagyobb buzgalmat, a legfinomabb tapintatot kell kifejtenünk, hogy oda vigyük, hova. az előbbi úgyszólván magától jutott. Egyes gyermekek képzelme és értelme már a legelső években minden különös művelés nélkül is bámulatos fokra emelkedik: míg más ugyanazon családhoz tartozó gyermekeket gyöngeség és tétlenség jellemez, úgy hogy ama tehetségeiket csakis a legingerlőbb szerekkel s azt sem maradandólag vagyunk képesek munkásságba hozni. Eme természeti bódalom (lethargia) legszomorúbb állapota a gyermekek szellemi életének s a legnagyobb akadálya a művelésnek. Azért nem elegendő a nevelőnek, ha a gondolkodás képzésének általános törvényeit ismeri, hanem e mellett szükséges, hogy azokat a növendékek fölismert egyedisége szerint módosítani s alkalmazni tudja. S ez a nevelői foglalkozás legnagyobb nehézsége; mert általános nevelési szabályokat tudni s egyenlően valamennyi növendékekre alkalmazni nem mesterség ; hanem azoknak egyes eseteknek megfelelő módosítást adni már egészen más. E utósó a legnagyobb jelentőséggel bír; minthogy nincs hiba ártalmasabb, mintha minden gyermeket egy kaptafára akarunk húzni.

Hogy a gyermek gondolkodási rendszerét czélszerűen képezhessük, minden előtt egyediségét kell helyesen kiösmernünk, A nevelőnek tehát tudnia kell, milyen foka és tulajdonsága va-

gyon a növendék minden egyes értelmi tehetségének, milyen kölcsönös viszonyban állanak azok, milyen eljárást igényelnek, mely tévedésektől kell azokat leginkább óvni, milyen eszközökkel művelhetők legkönnyebben és legbiztosabban, hogyan kell hibáikat, betegségeiket gyógyítani stb.

45. §. A növendékek gondolkodási egyediségének észlelésében követendő törvények.

A növendékek gondolkodási rendszerének kiösmérése az Általános Neveléstanban (II. R. VI. Sz.) kijelölt általános észlelési elvek határai között két módon, közvetlen és közvetve történhetik. Mind a kettőre nézve azonban előbb az általános törvényeket kell megismernünk. Ezek következők:

1) Az észlelő nevelőnek tudnia kell, hogy a közönségesen használtatni szokott fej vagy ész szó különböző fokú több tehetséget jelent, melyek közül egyik-másik majdnem egészen hiányozhatik, vagy legalább igen kis mértékben lehet meg, míg egy másik és mások erősen kialakítvák. Nem szabad tehát a növendéket egyoldalúlag, például, mint azt sok nevelő teszi, csak emlékezete szerint ítélni meg. Ezen egyoldalúság az oka, hogy az egy osztályban működő tanárok érdemsorozata közt sokszor oly homlokegyenest ellenkező különbségekre találunk; mindenik csak a tantárgyához megkívántató szellemi erőt veszi zsinórmértékül. Hogy is tudhatná a tanár, miszerint a növendék egyes tehetségéből annak összes szellemét megítélni, erre általános Ítéletet mondani tudatlanság, igazságtalanság, ha az ember lelki tehetségeit, a lélektant nem ismeri?

2) Nem csak a tehetségek egymás között, hanem az egyes tehetség egyes sajátosságai is különféle árnyalatokat mutatnak, melyek az ítéletnél gondosan szem előtt tartandók. Például a képzelem megítélésénél nem csak az elevenség, gazdagság, hanem a rendesség is számba veendő. Némely fej inkább cselekvőleges, másik szenvedőleges, egyik elméletre, másik gyakorlatra hajlandó; némelyiknek elméje gondolkodással van összekötve, másiké merőben gépies stb. Minélfogva a tehetség egyik oldalról kitűnőnek, másíkról gyöngének bizonyul be; de e kifejezések közt

annyi az átmenet, hogy a jó, gyöngé s másféle határozatlan kifejezésekre a gondolkodó nevelő semmit sem adhat.

3) A gyermekkor első éveiben mutatkozó jelek könnyen csatlódásba ejthetnek. Például, vannak gyermekek, kik zsenge éveikben, melyekben az alsó tehetségek működnek túlnyomólag, csekély szellemi életnek adják jeleit, sokáig zárva maradnak, úgy hogy tompaszerűeknek tetszenek: de megjő az idő, s a legjobb fejeknek bizonyulnak be. Várakozzunk tehát a gyermek idejére, ne kívánjunk tőle érett gyümölcsöt, megemlékeztvén, hogy az érés némely gyümölcsnél, kivált a jobb-, nemesebb-, tartósabbnál, későbbre esik. – A gyümölcs, mely korán érik, rendesen gyöngé, ízetlen levén, ne sokat adjunk arra, ha valamely gyermek, idejét megelőzőleg, mint mondani szokták, okosnak, eszesnek mutatkozik. Ama természeti élénkség s egyes élezés ötletek, melyeket az elfogult, vagy tudatlan szülők bámulni szoktak, nem mindig erő, sőt inkább gyöngeség jelének tekintendők, minthogy gyakran a a benyomások gyöngeségéből erednek, melyeket a szellem lekötni nem képes, s gyakran az eszmélődés teljes hiányából; következőkép csakúgy lehetnek gyöngeség, mint szellemerő jelei. Némely gyermekek merészsége, csacskasága csak is csacskaság, nem egyéb mint gyöngeségből eredő elbizakodás, önszeretet; gyermetegségnek tartott tulajdonságuk sokszor nem egyéb együgyűségnél. Ilyenkor mennyi mindenféle tehetséget aggatunk a gyermekre, mily reményeket kötünk jövődjéhez! De amint a 3-4 éves csudagyermek növekedik: a bámulás alább és alább száll, míg végre 10-dik éve körül kisül, hogy biz az nem ritka, desőt egészen egyszerű; s vége minden költőiségnek! Igaza vau Garvének, (Ueber die Prüfung der Fähigkeiten) midőn mondja, hogy amely gyermek igen korán elvont szemlélődésre hajlik s érzéki szemléletek iránt nem bír érzékkel, az rendesen gyöngé fejnek bizonyul be.

4) Az összlángész, aki t. i. minden tárgyban a lángész” teremtő erejével dicsekedhetik, világritkaságok közé tartozik; akit közönségesen összlángésznek nevezünk, az egy szakban sem emelkedhetik túl a középszerűsége: részleges lángész azonban, aki egy, vagy legfőlebb két tárgyban tündöklöklik, van elég. Miből az következik, hogy a gondolkodás rendszerének egyediségi minő-

ségét vizsgáló nevelő e tárgyra is tartozik tekintettel lenni; mert a fej nem lehet mindenre nézve egyiránt szervezve. Ha valamely növendék nehezen tartja meg a neveket, vagy számokat, vagy a megtanultakat könnyen feledi: nem kell hinni, mintha másban is ily gyöngé, hűtlen emlékezettel bírna; ha valamelyiknek nincs zene tehetsége, nem következtetetheti, hogy általában minden képzelő erő nélkül szükölködik; lehet, hogymint költő, mint képző művész remekeket fog alkotni. Nem egy jeles tehetség örök szunnyadásban marad, mivel oly munkára erőltettük, melyre nem termett, 5) De abból, hogy valamely növendék bizonyos tárgy iránt nagy előszeretetet, érdekeltséget, hajlamot mutat és szép előmenetelt tesz benne, óvakodjunk mindjárt lángészre következtetni; mert e jelenség gyakran egészen más okokból származik. Epen úgy hibáznánk, ha egyik-másik növendék figyelemhiányából, némely különösen elvont tárgyban tett csekélyebb előmenetéből szellemi gyöngeségre következtetnénk. A növendék hátramaradásának, mint azt számtalan esetben tapasztalhatni, sokszor nem a növendék az oka, hanem a tanárnak ferde tanmódja s a növendék érzületére rombolólag ható nevelési tapintatlansága. De más oka is lehet a dolognak. Azt is tudjuk, hogy sok jó fej nem igen szereti a gépies, szolgálai szorgalmat, nem engedi magát korlátozni, anyaghoz, időhöz, alakhoz kötni, gyűjteni nem, hanem teremteni akar, a tanulás szokott menetét lassúnak, unalmasnak, a minden napi alakot undorítónak tekinti; miért az iskolában kevésre mén, de azért nem gyöngé fej. Az ily fejeket igen talpraesett nevelő és tanító még sikerdúsan irányozhatja; de ha kontárkezdek közé kerülnek, a természetellenes, értetlen vezetés alatt többnyire elárvulnak.

46. §. A növendékek gondolkodási rendszerének egyedisége közvetlen és közvetett utón észlelhető.

Tudván így a nevelő a növendékek gondolkodási egyediségének észlelési törvényeit, az észlelést két úton, *közvetlenül és közvetve*, fogja eszközölni. Szóljunk ezekről külön.

A közvetlen észlelés egyik legszokottabb módja a vizsgálat. De, amint Szilasy helyesen megjegyzi, e vizsgálat, úgy amint az van, legfőlebb a szerzett ismereteknek s ügyességeknek, de nem

a gondolkodási tehetség fokának is, lehet mérvesszője. Nehéz a vizsgálatokból megkülönböztetni, mi számítandó be a tehetségeknek s mi ezek gyöngébb, erősebb alkalmazásának. A vizsgálandónak érzülete kedélye, ilyenkor nem rendes állapotban vagy; s így a valódi tehetség vagy fokozódott, vagy gyöngített világosságban tűnik fel. Épen a legerősebb fejek szoktak a vizsgálatoknál gyöngébbeknek látszani, mert testszervezetök általában ingerlékenyebb, vérök forrongásban van, s így sem testeknek, sem leiköknek nincs meg ama nyugottsága, mely a szabatos feleletre szükséges; míg ellenben a tudatlannak nem igen van félelme.”¹⁾ Ha azt akarjuk, hogy a vizsgálatok ne csupán az emléről tanúsodjanak: akkor azok másképp szervezendők. Többre megyünk az észleléssel, ha a növendéket folytonosan, lassú, de épen azért biztosabb, nyugott és gondolkodással összekötött figyelemmel kísérrjük, a nélkül hogy észrevenné; ha tehát nem csak a tanodában, hanem a közéletben is, szóval minden adott alkalommal észlelésünk tárgyául teszszük (1.1. K. 74. s köv. §.); ha észleleteinket följegyezzük s időről időre összehasonlítjuk.

Ami különösen a szemléelő tehetséget illeti, ennél meg kell figyelünk, mily fokban kötik le a külvilág tárgyai a gyermek figyelmét: vajjon csak erősebb benyomások, vagy talán gyöngék is képesek azt tenni; vajjon a gyermek egész tárgyakat, vagy talán azoknak csak egyes részeit képes kellően megfigyelni; a tárgyak halmaza nem teszi-e szórakozottá; huzamosabban marad-e egy tárgynál, vagy talán egyikről másakra szállingóz? Ezen állhatlanságot sokan élénkségnek veszik, holott nem egyéb, mint a gyermek közérzésének gyöngesége; és fordítva a gyermeknek lassúbb átmenetét egyik tárgyról a másakra rendesen szellemi tétlenségnek, gyöngeségnek tartják, pedig az sokszor az erősebb közérzésnek s beállott megfontolásnak jele. A szemléelő tehetség észlelésénél még az is megfigyelendő, mennyire helyes, világos, tiszta, élénk, tartós a gyermek szemlélete, azaz a hasonló tárgyakat könnyen megkülönbözteti-e, a szemlélteket könnyen fölismeri-e, a jelen nem levőket könnyen leírhatja-e.

A szemléletek után a szoros érteményben veendő gondolkodás vagyis értelm észlelendő. Az értelem sok gyermeknél

¹⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya. I. K. 106. 1.

csak későbbcskén kezd fejledezni; mit a nevelőnek tudnia kell, nehogy a gyermeket idő előtt elítélje. Itt következőkre kell figyelnie: könnyen és gyorsan veszi-e észre a gyermek a tárgyak általános jegyeit; képes-e többféle tárgyakat általános rovatokba sorozni, osztályozni, rendezni; nem von-e le mindent egyes esetekre, vagy inkább általánosságban ad elé; példákat keres e inkább, vagy elméleti meghatározásokat és általános szabályokat? Nyelvét illetőleg figyeljük meg: megválasztja-e a kellő szokat, vagy kétes, határozatlan kifejezésekkel is megelégszik; teremt-e gondolatokat, vagy talán csak a szemlélteteket adja elé; s ha ilyeneket ad elé, pusztán gépies-e előadása, vagy talán eszmélődő; elmondja-e az eseménynek, tüneménynek okait és következményeit is, észre veszi-e ezek összefüggését; midőn véleményének kimondására szólítják, teszi-e azt és mikép; észrevételekkel, ellenvetésekkel mondj a-e ki ítéletét, vagy talán inkább szenvedőlegesen, gondolkodás nélkül viselkedik, mindent elfogad, semminek sem mond ellent; nem hajol-e meg minden tekintély és szép, élénk előadás előtt, annyira hogy egy órában így, más órában úgy van meggyőződve, vagy talán meggyőződése tartós, okokon alapuló; gyors-e Ítélete, vagy lassú, határozott-e, vagy ingatag; az élet egyes eseteiről, vagy általános igazságokról ítél-e könnyebben és helyesebben; elvont végokokra viszen-e vissza mindent sat.? Ha mindezeket gondos észlelése tárgyául teszi a nevelő: föltéve hogy van észlelő tehetsége, habár nem minden tévedés nélkül, de minden esetre eléggé kiösmérheti az értelem milyenségét.

Hogy továbbá a növendék képzelmét megismerhessük, figyelünk kell először játékaira: vajjon találékony-e azokban és könnyen alakítja, módosítja s változtatja-e, vagy örökké úgy hagyja azokat; továbbá azon részvétre, melylyel a meséket, történetecskéket hallgatja, az ízlésre, melyet szemléleti előadásoknál mutat, az élénkségre és könnyedségre, melylyel a hallottakat s látottakat elmondani tudja, vagy a hazudságot és igazolását véghez vinni törekszik. Figyeljük meg továbbá, milyen tárgyakkal foglalkozik képzelme leginkább, s van-e foglalkozásában rend, összhangzat, természetszerűség és czélszerűség, ízlés, mindezekben értelem vezeti-e a képzelmét.

Ami végre az e ml ét illeti, semmit sem szoktak könnyebb-

nek tartani, mint ennek kiösmérését. Majd mindenki azt hiszi, hogy annak van jó emléje, aki könnyen tanul be valamit. De ez csalódáson alapszik, mert az emlének többféle tulajdonságai is vannak; s ha ki gyorsan képes betanulni valamit, nem következik, hogy kitűnő emlével is bír; s aki a számokat könnyen elfeledi, még nincs gyöngé emlékezete. Az emle fokának megítélésénél több rendbeli tulajdonságra kell tekintenünk: vajjon a növendék könnyen emlékszik-e a hallottakra és látottakra; könnyen fölismeri-e azokat; milyen tárgyakat tart meg leginkább; gyors, vagy lassu-e emléje, világos, élénk-e; vajjon a visszaemlékezés önkénytelen-e, vagy önkényes; gépies-e az emle, vagy gondolkodó. Csak úgy, ha mindenezen jelenségeket kellően megfigyeltük, remélhetni, hogy a növendék emléje fölötti Ítéletünk alapos leszen. Ezek közvetlen kiösmérésére vonatkoznak a gondolkodás rendszerének, de lehet a gondolkodást közvetett utón is, még pedig sokszor könnyebben megismernünk, csak értsük a módját. Tudjuk a), hogy a szellemi tehetségek összeköttetésben állanak egymással s egymástól függnek; így például a képzelem a szemléelő tehetségtől, a gondolkodás a visszahozó tehetségtől függ. Ha tehát ezeknek egyikét ismerjük, könnyű a következtetés a másokra, b) Amely gyermekre a szép, a rend, összhang semmi benyomást nem tesz, aki a tetszésről, vagy utalásról mit sem tud, hanem a legmeghatóbb események szemlélésénél és rajzánál is közönyös, hideg marad, hol mások lelkesülnek: annak szemléleti tehetsége gyöngé, vagy tompa, hacsak más oka nincs az érzelmihiánynak. A növendék érzélemvilágából is lehet tehát az értelmi tehetségekre következtetni. De különösen a képzelem az, mit az érzelmekről fölismerhetni, mivelhogy az erős, eleven képzelet mindig élénk, erős, tüzes érzelmekben nyilvánul s fordítva, c) A vágyás rendszerének állapota is gyakran biztos mérvevesszeje a gondolkodási erőknek. Ez okból kísérjük figyelemmel a növendékek hajlamait, vágyait; mert ezekkel, ha nem is” mindig, de többnyire határozott szellemi tehetségek szoktak szövetkezni, így például a kedvencz játékokban gyakran észre vehetni a növendék főtehetségeit. Ha a gyermek vágyai erősek, hirtelenek, de mulékonyak, az hasonló benyomásokra mutat; ha nyugottak, lassúk s mellette erősek, akkor a benyomásokat lassan

fogadja magába a gyermek, de nem könnyen ereszti el. A gyakori és hatalmasabb indulatok és szenvedélyek tüzes, szilaj képzetemre mutatnak; de ahol vágyak, indulatok, szenvedélyek nem is jelentkeznek, ott bárgyúság található. Ahol csekély és munkátlan az értelem és ész, ott annál nagyobb a nyers érzékiségre, állati szenvedélyekre való hajlam. Minél óvatosabb, mérsékeltebb s eszélyesebb valaki hajlamai s vágyai kielégítésében: annál több értelemre mutat. Ha valaki erkölcstelen állapot mellett nyugott, megelégedett lehet: annak belérzéke gyöngé, műveletlen; az erkölcsi tompultság biztos jele a gyakorlati ész műveletlenségének. Ha ki az elvont dolgoktól idegenkedik s csak a külszemléletekben leli örömet: az erős képzetemmel bír. A szórakozottság, úgy a magány iránti hajlam is gyakran a képzelem tevékenységének következménye; de ha valaki csak akkor foglalkozik, mikor valamit hall, lát, s munkája végeztével tétlenség szállja meg, az világos jelét adja annak, hogy képzelme erőtlen, d) Végre a külsőről és a nedvkatról is lehet a gondolkodás rendszerének minőségére következtetni, mint az Általános Neveléstan VI. Szakaszában fejtegettük.

Mindezen s más az általános részben eladott észleléseket kellő előkészültséggel, helyes tapintattal s buzgalommal kell a nevelőnek intézni, ha a növendékek gondolkodási egyediségét kiösmerni s ezen ismerethez képest a nevelés eszközeit helyesen megválasztani óhajtja.

47. §. A gondolkodási rendszer nevelésének általános törvényei.

1) A gondolkodási rendszer nevelésének alakinak és anyagának kell lenni. A gondolkodás rendszerének nevelése tulajdonképpen azt célozza, hogy a növendék gondolkodási tehetségei serkentetvén, kellő tápszert kapván, kellő irányban vezetvén s minden tévedéstől megóvatván, nagykorúságra vagyis önálló tevékenységre jussanak, melyben kitűzött rendeltetésöket önállóan munkálhatják. Másképen: tanuljon a növendék a nevelő vezetése alatt s öngyakorlás útján képzeteket alkotni, azokat összehasonlítani, azoknak közös, vagy elütő jegyeit észrevenni, a képzeteket összekötni és szétbontani, az egyes képzetekből az általánost elvonni,

vagy ezt egyes esetekre lehozni, az érzék fölöttire emelkedni, alakokat fölkeresni s az adottakat megítélni sat. A nevelés ezen nemét alakinak mondjuk. Ez a mondottak szerint belső művelésére vonatkozik a gondolkodási erőknek; nem bizonyos ismereti tárgyakkal, hanem bizonyos tehetségekkel foglalkozik. De midőn ezt teszi, nem szabadulhat végkép az ismereti anyagtól.

Az anyagi nevelésnek célja ismeretek szerzése. Minden igazi szellemtápnak vagy eszköznak alak és anyagi képző ereje van, csak hogy egyik eszköznél az anyagi, másiknál az alak a túlnyomó; de egyik a másikat végkép kiszorítani, mellőzni nem képes; miből az következik, hogy kizárólagos, általános alak, vagy szintolyan anyagi képzési eszköz nincsen. Mert habár bizonyos képzetek részben általános szabályul, mintául szolgálhatnak más képzetekre, úgy hogy például az éleseszű számvető gondolkodása élességével talán más dolgokról is világosan ítélhet; de ezen általános minták még sem szabadok minden korláttól, hanem határozott tehetségekhez kötvek, úgy hogy a világosfejű számvető más téren, például a vallásban, igen homályosan gondolkodhatik. Hasonlóképen áll a dolog az anyagi képzéssel is. Semmi anyag nem vihető be a szellembé anélkül, hogy azt ne fejlesztené, föltévé, hogy a bevitel módja helyes. Ami anyagilag képez, az képez alakilag is és fordítva. Midőn a növendék valami szellemi tápot feldolgoz: erősödik általa, de egy úttal tartalmat, tárgyi anyagot is kap, mely az ő tulajdonává lett, melylyel szabadon rendelkezhetik. A tartalom nincs az alakon kívül, s az alak nem képzelhető tartalom nélkül. Vegyük például a nyelveket. Nemde egy részről a gondolkodás rendszerét fejlesztik és erősítik; más részről meg a bennük levő szellemi kincsek, az emberiség örök eszméinek, a szép és erkölcsi eszméinek tudatára vezetnek, vagyis tartalmat, anyagot nyújtanak? A természettudományok a természet anyagát nyújtják ugyan; de midőn ezt teszik, nem fejlesztik, erősítik-e a szellemi erőket is? „Hogyan csinálhat valaki szép alakot, ha nincsenyaga hozzá; szépen hogyan beszélhet, ha nincsenek gondolatai.”¹⁾

Ami a két alak közti különbséget illeti, azt már említettük, de álljon még itt a következő részelés. Az alak nevelés a belső képzésre, az anyagi azon ismeretek közlésére céloz, melyeket

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. §. 1814. XIII. 49.

egyeseknek önmaguktól megszerezni fölötté nehéz s úgyszólván lehetetlen lenne, melyekre nézve tehát az ember mások segítségét igényli. Az alakit serkentés és gyakorlás, az anyagit oktatás, útmutatás eszközli. Az alaki valamennyi tehetséget összhangzásban, kellő arányban törekszik nevelni és így mindent fölkarol; de az anyagi nem terjeszkedhetik minden ismeretre, mivel azok tömege roppant nagy; s míg amaz minden emberre nézve ugyanaz marad, ez más és más. Az anyagi képzésben tett mulasztásokat könnyebben pótolhatni, mint az alakiban; s aki élte délpontjáig nem tanult gondolkodni, az többé nem is lesz képes gondolkodni tanulni. Abban is különbözik a két nevelési alak egymástól, hogy nem mind a kettőre bír mindenki egyenlő fogékonysággal: valamely ember igen sok ismerettel dicsekedhetik, de abból épen nem következik, hogy gondolkodni is tud; s fordítva, valakinek igen éles, mély gondolkodása lehet, anélkül hogy ismeretekben bővelkedjék. – Hogy nem mindenik tudomány veszi egyaránt tekintetbe az alaki és anyagi képzést, az bizonyos; de ennek nem a tudomány, hanem az egyoldalú kezelés az oka, mely vagy pusztán alaki, vagy csupán anyagi célra törekszik. De ha nem hamis elvből, hanem az emberi természet törvényeiből indul ki s mindent ahhoz vezet vissza, akkor az a szellemi tápszereknek mind alaki, mind anyagi képző erejét tekintetbe fogja venni; amint kell is tekintetbe vennie, még pedig úgy, hogy a két alak összhangzatosan használtassék. Ugyanis, ami

a) az alaki nevelést illeti, e nélkül az ismereteknek mégoly halmaza sem teszi képpé az embert ön- és a társadalom iránti céljának lehető tökélyesen megfelelni. Sok ember bővében van az ismereteknek, általános szabályoknak és elveknek; de azokat megemészteni, szabad tevékenység által gyarapítani, az egyes esetekből általános szabályokat elvonni, ezeket egyes esetekre gyorsan s helyesen alkalmazni nem bírja; hanem mihelyt nem találja a dolgot a paragraphusban, ügyetlenné, nehézkessé lesz s nem tud magán segíteni. Miért? Mert nem tud gondolkodni; hiányzik nála a szellem szabad, önálló működése, mely az értelmet vak utánzási bilincsektől szabadon tartaná; hiányzik a vizsgálódás szelleme, mely hasonlítani, különböztetni, az okokat, eszközöket fölkeresni, következtetni stb. tudna; míg a gondolkodásban gya-

korlott fej, melynek sokkal kevesebb ismerete van, mindenben könnyen tájékozza magát és segít magán. Mit is ér a kincshalmaz, ha élvezni nem tudjuk?! Mondható-e hadvezérnek, orvosnak az, ki a hadviselés, vagy orvoslás bármennyi ismeretét is magáévá tette, de nincs esze ezen ismeretek rendezésére és alkalmazására?

De valaki azt mondhatná, hogy az ismeretek közlése szükségképpen alaki képző erővel is bír, s így ezzel az alaki képzésnek elég van téve. Ez nem áll; mert a szellem belereje nem szükségkép gyarapodik a külterj vagyis az ismeretek aránya szerint. Az anyagi képzésnek még igen sok helyen szokásos módja, melynél a gyermek majd egészen szenvedőleges állapotra van kárhozthatva, nem hogy serkentené és fejlesztené, sőt inkább bénítja s megöli a szellem munkásságát; aki csak arra van szoktatva, hogy mások gondolatait hallgassa s utánmondja, annak soha sem lesz önálló gondolkodása, szolgáléiék marad; természetes józan esze egészen elpusztul; ha ki pedig sok ismeretet gyűjt, de nem gondolkodik, az ismeretei tömkelegébe vesz, összerogy a súly alatt, ismereteit rendezni, megítélni, alkalmazni nem tudja. A pusztán anyagi alakban közlött ismeretek tehát nem fejtik ki a gondolkodást, sőt el is rontják a józan észet. Nem elegendő tehát a növendékeket csupán ismeretekre segíteni, hanem az ismeretek olyatén közlésére is kell gondot fordítani, mely azok alaki képző erejét is érvényesíti. Természetes, hogy a nevelés ily alakja nagyobb fáradságot, több ügyességet igényel, mint amennyi az, ha valaki naponként egy pár óráig gépies felolvasásokat tart, vagy leckéket hallgat ki. Az alaki nevelés nagy önképzést, sok lélektani ismeretet, észleléseket, gondolkodást s különösen a gyermekek gondolkodásához való nyájas, szeretetteljes, de okos leereszkedést tétezt föl. Aki a növendékek szellemi látköréhez leereszkedni, azok gyöngegsége s lassúsága iránt türelemmel viseltetni, beszédjeiket szívesen s észleléssel hallgatni, körükben örömet mulatni nem képes: az nem való a gyermekek gondolkodási rendszerének alaki nevelésére.

b) De amily jogosult az alaki, époly jogosult az anyagi is. Voltak idők, midőn az anyagi nevelést vagyis a tanítást egészen

fölöslegesnek, sőt kártékonynak hívék; mire leginkább néhány elsőrangú tudósnek életfolyama szolgáltatott okot, kik t. i. magán után nagy ismeretkincset bírtak. Összehalmozni, kiket nem iskola nevelt. Hogy az anyagi nevelés fölösleges, azt néhány tudós példájával épen nem bizonyíthatni be; mert hiszen hányadik az, kinek oly kitűnő tehetsége, annyi ernyedtlensége volna, hogy öntevékenysége által is sokra vihetne; s mily nagy azok száma, kik közepszerű tehetséggel megáldva tanítás által jeles emberekké lesznek, s kik ha magukra hagyatnának, vagy igen kevés ismeretre tennének szert, vagy egyoldalúakká, önfejuékké, rövidlátókká lennének?! Nem fölösleges tehát, hanem szükséges a tanítás. Ami pedig a kártékonytságot illeti, nem tagadhatni, hogy a tárgyak ferde kezelése inkább ront, mint javít a növendék értelmén; de ebből csak az a tanulság, hogy a tanítónak érdemesnek kell lenni nevére. Legyen a tanító nevelő is egyszerismind, s akkor tantárgyát oly alakban fogja tudni közölni, hogy az mind alakilag, mind anyagilag képezni fogja a növendéket,

2) Tartsunk mértéket a nevelésben. Ne ingereljük túl a növendékek szerveit, hanem csak annyi tápot adjunk nekik, amennyit feldolgozni képesek. Ez a mérték; s csak a mérték ad kielégítést, erőt, összhangzást, míg a túlzott, vagy csekély munka gyöngít.

Sokan vannak, kik e törvényt nem ismerik, nem adnak elegendő munkát a gondolkodási rendszernek, balul azt hívén, hogy ha a növendék nem használja erejét, annak semmi káros befolyása nincsen; s nem gondolják meg, miszerint a szellemi erők csak úgy elgyengülnek, elromlanak, sőt gyakran meg is semmisülnek, mint a testiek, ha tápot nem kapnak, vagyis működésre nem indítanak. A gondolkodás világa ugyanoly törvényeknek hódol, mint az emberi szervezet teng- és állati rendszere; annak is munkásság teszi elemét, munkában leli az kedvét, munka ad neki könnyűséget rendeltetésének teljesítésére. De e munkásság az egyedi lények amaz általános törvényének hódol, mely szerint az csak külingernek lehet eredménye; a külinger hiánya halálát okozza minden erőnek. A szellem működését a külvilág indítja meg, s e megindításnak mennyiségre úgy, mint milyenségre nézve a gondolkodás rendszerének s egyes tehetségeinek mennyisége- s minőségével

kellő arányban kell lennie; mert ha gyöngé, akkor a szellemi tehetség nem is ébred működésre, ha pedig igen erős, vagy huza-mos, a tehetség ellankad, kimerül. Ezen oknál fogva nincs kártékonyabb valami, mint a jó szándékból eredt, de értelmetlen beöntése az ismereteknek a növendék fejébe és a tanulást majdnem játékká elfajító módszerek, melyeket az újabb kor némely nevelői, de különösen a philanthropismus emberei oly hévvel terjesztenek vala: az első elfojtja, a második fölöslegessé, vagy bíbelődő játékká teszi a gondolkodást. Amely növendékbe mindig csak belebeszélnek a tárgyakat, annak észlelő tehetsége tompa marad; szemei lesznek, még sem fog látni, hanem mindig más szemeivel fog nézni, más fejével gondolkodni, s eredeti tehetségeinek kitűnő volta mellett sem lesz önálló gondolkodása. Legjobb eszköz az elbutításra s az önállóság elfojtására, ha a serdülő ifjakat folytonos előadásokkal tömik és semmi időt nem engednek nekik az emésztésre; ha mindent beléjük visznek, mindent elérnek, önmunkásságuknak sem tért, sem időt nem hagynak. Ilyen ifjak szemfény vesztő, üres zárünnepélyeken szerepelhetnek ugyan, de nevére méltó vizsgálaton nem; s bármily híres érettségi bizonyítványt mutatnak is elé, az élet foglalkozásai közt többnyire gyámságra szoruló, parancs szóra cselekvő, önállás nélküli ügyefogyott lényeknek bizonyulnak be. Hasonló tévedésben vannak azok, kik az előadó (acroamaticus) tanalak iránti ellenszenvökben a kérdező (catechetical) alak túlzásába esnek. Ezen alaknak minden esetre nagy a becse, de csak a maga helyén, idején és bizonyos határok közt; mert ha a növendéket egyre csak vezetgetjük, mindent eszközök alkalmazásával húzunk ki, úgy hogy az magától egy lépést sem tehet: akkor az nem is fog tudni járni. Napjainkban az elemi iskolai reformátorokat szállta meg nem is annyira a dialogicus, mint inkább a kérdező tanalak, melyet a szemléleti oktatás elválhatlan társának tartanak. Ha a növendék is kérdezhet, az még megjárja, bár mindig azt alkalmazni szintén veszélyes a gondolkodás önállóságára nézve; de ha a növendék csak akkor beszél, ha kérdezik, ez minden esetre önmunkásságának rovására történik. Az okos nevelő ennél fogva nem engedi magát a munkakönnyítés hamisan értett elvétől tévútra vezetettetni; hanem bizonyos mértékben a növendék megerőltetését is igénybe veszi; nem fogja an-

nak erőit fölöslegessé tenni, tétlenül hagyni; sőt inkább azon lesz, hogy a növendék a hallottakat, látottakat megemészsze, ott, ahol lehet és kell, a maga szemével nézzen s a maga eszével gondolkodjék.

Midőn azonban a növendék gondolkodási rendszerének killingereket nyújtunk: vigyáznunk kell, nehogy másik szélsőségbe essünk, kelleténél korábban és mértékletlenül fogván a növendéket szellemi munkára. A szülő és tanító eme hibáját szellemi el-tompulásával fizeti a növendék. Némely szülők és nevelők nem kezdhetik elég korán növendékeik mutatkozó erőit fejleszteni, nem gondolván meg, hogy ebbeli nevelői hibájoknak kora érettség s kora halál lesz gyümölcse. Legközelebb a 45-dik §-ben is kifejtettük, hogy a korán feltűnő tehetség inkább rossz, mint jó jelnek veendő; s az ilyet a test túlnyomó ápolásával inkább akadályozni kell fejlődésében: de az Általános Neveléstan is figyelmeztet az ilyen esetekben követendő szabályokra. Mennyire ártalmas a kora erőltetés mind a testre, mind a szellemre nézve, eléggé bizonyítja az úgynevezett csudagyermek sorsa. Egy Helffeld, ki tíz éves korában tíz nyelven beszél, egy Heinecke, ki negyedik évében Justinianus codexét emlézi, Varatiers, ki éltének 13. évében mint író lép föl és 14-dikben tudorrá lesz: vagy mint gyermek hal el, vagy huszadik évében már a gá l e s z e n mind testileg, mind l e l k i l e g, intelmül szolgálván, hogy a szellem- és testszervezet fejlődése határozott időszakhoz van kötve; hogy a mesterség a természet menetét megkönnyítheti, segítheti, de megelőzni csak kárral előzheti meg. Sokszor magára az érzelemvilágra s az egész jellemre is hátrányosan hat a gondolkodás rendszerének kora erőltetése; hideggé, szárazzá, sivárrá teszi az a keblet; kedvhiány, komorság, keményszívűség, kevélység is szokott azzal járn. A túlzás, rajongás, képzelődés nem leginkább olyanoknál található e, kiknek képzelmét fiatal korukban mértéken túl fejlesztették? – De valamint a kora, úgy a későbbi erőltetés is ártalmas. A tápszer és mozgás szükséges a testnek; de a mértékletlen, vagy nehezen emészthető tápszer gyöngíti s elrontja az emésztési szerveket; a túlzott mozgás kimeríti az izmokat. Szintúgy szükséges a gondolkodás rendszerének életére is a munka, a gyakorlás, mert a nélkül végkép el-

csenevész; de az egyedi erőt meghaladó, vagy kelleténél tovább tartó szellemi foglalkozás, az erőltetés meggyöngíti, sőt gyakran egészen el is pusztítja a szellemi életet. Megtörtént már nem egyszer, hogy a gondolkodásnak huzamosb túlfeszültsége rögtön tom-pultságot, bárgyúságot okozott. Ez okból igen fontos dolog, hogy az anyagi és alaki képzés közt egyensúly legyen; mert ha a tudás a gondolkodó erőt meghaladja, akkor az értelem nem bírja az anyagot megemészteni, megerőlteti magát, kimerül, elbénul, sőt teljes bomlásnak indul. – A túlterhelést illetőleg ugyanazt kell értenünk az egyes tehetségekre nézve is; valamint az egész rendszert, úgy annak egyes szervét sem szabad túlterhelni, különösen ugyanazon tápszerrel; mert eltompul, elveszti fogékonyságát, mint termő erejét a föld, melybe mindig csak búzát vetünk. Ezt tudva ki ne látná be, hogy a mi sok nyelvtanulásunk a nyelvtelhetséget nem ki-, hanem elképezi? „A növendéknek – mondja Ziller – a tanítás által nem szabad gyöngébbé lennie; egyik erejét sem szabad túlfeszíteni vagy kimeríteni. Minden foglalkozás ellenkezik a nevelési törvényekkel, ha az a gyermek szellemi erejét alászállítja, vagy testi egészségének árt; mert a lélek és test közti viszonyhatásnál fogva mind a kettő kedvezőleg, vagy rontólag hathat egymásra.¹⁾

3) A gondolkodás rendszerének tápszereit a növendék fejlődéséhez aránylag kell erősíteni. Elsőben az összetes adandó, úgy az elvont, előbb a különös, úgy az általános, előbb a könnyű, úgy a nehéz, előbb az ismeretes, aztán az ismeretlen, előbb az egyes, úgy az egész, előbb a tartalom, úgy az alak, előbb a jelen, aztán a távol levő, előbb az alsó, aztán a felső, előbb az egyszerű, úgy az összetett, előbb a közelebbi, úgy a távolabbi, előbb az érzéki, úgy az érzék fölötti – ezt ne felejtjük, valamint azt se, hogy a nevelésnek és tanításnak mindig a gyermek élte és tapasztalása köréből kell kiindulnia, abban támpontját bírnia; soha se menjünk fölebb, míg a gyermek elegendő erőt nem gyűjtött arra, hogy öntevékenységgel küzdje fel magát oda. Így örömet-fog a gyermek munkásságából érezni s ösztönt kap fölebb és fölebb törekedni.

4) Hogy a gondolkodás nevelésének összhangzónak kell lenni, azt az Általános Neveléstan 70. §.-ben általánosságban már

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. S. 226.

láttuk: itt azonban közelebbről is akarjuk a dolgot tekinteni. A gondolkodás rendszerének egyes szervei szoros és szükségképi, még pedig alárendelt viszonyban állanak egymással. E viszony-
nak, La sikeres működését akarjuk a szervezetnek, soha sem szabad zavartatnia, mert az egyoldalú, csonka működést s az egyes tehetségeknek közvetett gyöngítését eredményezi. Nagy hiba a nevelésben, ha valamely erőt a másikkal való összefüggéséből kiszakítunk s azt a többinek elhanyagolása- vagy éppen feláldozásával művelni, valamely alárendelt tehetséget fensőbbek fölé helyezni akarunk. Helytelen a képzelet és értelem művelése, ha annak anyagára, a szemléleteknek gyűjtésére kellő gondot nem fordítunk; minthogy azok működési foka a szerzett szemléletektől függ. Amely növendéknek szemlélő és ítélő tehetségét nem gyakorolták: annak esze eszméssel igen, de való tárgyakkal nem igen fog foglalkozni tudni; csak általános elveket, új rendszereket bír majdan létesíteni, de magas állásából a valóságba szállani s ott magát tájékozni képtelen lesz.

Egyes tehetségek, a többiből kiszakítva, még oly kitűnőségek mellett sem vihetnek célra; csak valamennyinek az alárendeltség viszonyai szerinti nevelésétől várhatni sikert. Mit ér az emlének bármily nagy fejlettsége is, ha a felhalmozott ismeretanyag a többi tehetség elhanyagolása miatt hasznavehetlen, holt anyag marad. Egyensúly, összhangzás legyen tehát a jelszó! Ezen egyensúly, ezen összhangzás azt parancsolja, hogy minden egyes erő a természet kijelelte határok közt műveltessék.

E törvényt leginkább a képzelet művelésénél szokták szem elől téveszteni, mi aztán számtalan szellemi és testi nyomornak szülője. Oly gyermek, kinek képzeletét a szemlélő tehetségnek alája rendelték, nemigen fog felfödözéseket tenni, a világ helyzetén keveset fog lendíteni; mert fejébe sem ötlük, hogy a világ másképp is állhatna, mint ahogy áll; ő marad a jelenhez szögezve. Ellenben ha a képzelmet a magasabb gondolkodás rovására ápoljuk: akkor ez nem bír amavval, s az ember értelmét, eszét vesztve képzelgővé lesz, a képzeleteket való képzeteknek veszi, csalódásait megítélni nem bírja, képzeletének áldozatul esik.

Hogy sok növendék igen jól tudja a történelmet, de azért nem sokkal okosabb és bölcsőbb, mint lenne a nélkül: annak az

az oka, hogy szemlélő tehetségét a gondolkodás rovására képeztek; minélfogva a tárgyakat csak külsőleg látja, a külvilág egyes tárgyait csak bámulja, de egyesek fölé emelkedő, általános elveket alkotó tehetsége nincsen; s habár egyes „esetek észlelésében, felfogása- s megítélésében ügyes is, de az általános dolgokban rendszeren tévedésbe esik, általános elveket, szabályokat elvonni nem tud. Miből önkényt következik, hogy a történelem úgy adandó elé, miszerint ne csupán a szemlélő tehetségnek, vagy emlékek, hanem az értelem- s észnek is képezze tárgyát.

Mivel továbbá egy tárgy nem bírhat annyi képző erővel, hogy a gondolkodás rendszerének minden szervére kívánt mértékben hathasson; mivel az embernek rendeltetésénél fogva többoldalú műveltségre van szüksége: azért óvakodni kell azon nevelői bal fogástól, mely a gyermeket csak egy, vagy két tárgyban akarja oktatni. Maga a mennyiségtani képzés is, melyet gyakran általános nevelési szerképen dicsérgetnek, egyoldalúságra visz; s a pusztán szakmáj okkal foglalkozó mennyiségtanárok más ügyekben bizony csekély szellemi ügyességet s ítélő tehetséget mutatnak. Ha valakinek egyes ismeretekben való vagyis anyagi képzettsége csekély: azt csak bizonyos körülmények közt róhatni fel hibául; de az alaki ügyefogyottságot, fogékonytalanságot nem igen legezgetik, sőt mivel gyakorta kártékony és nevetséges egyoldalúságban lép föl meg is róják és kinevetik. Vagy talán nem káros-e, ha az ember csak egyetlenegy szűk körben lát helyesen, de más még legegyszerűbb dolgokban is helytelenül ítél, egészen tudatlannak bizonyul be? Nem nevetséges-e sokszor ily embereknek viselkedése? Jó, ha a növendék valamely életpályát választandott, szentelje magát túlnyomóig tárgyának; de a kiskorúság szakában nem szabad azt tenni, hanem a szellemképzés minden eszközét föl kell használni; de ami nem zárja ki azt, hogy a növendék egyediségének leginkább megfelelő tárgyra fősúlyt fektessünk, vagyis azt központtá tegyük. Ismételjük tehát: egyen-¹súly, összhangzat a gondolkodás nevelésében.

5) Nem kell felednünk, hogy a szellem egységes szervezet, melyben nem csak az egyes gondolkodási tehetségek, hanem az érzés és vágyás rendszere is szervileg egyesülve vannak, úgy hogy míg egy részről az egyes szervek és rendszerek a többi nélkül

nem képezhetők, mivelhogy egyik a másikat támogatja, erősíti, más részről megint mindeniknek a maga különleges munkája van, melyet egy másik szerv nem vihet véghez. Az összhangzás törvényét tehát ne csak a gondolkodási rendszer csoportjai- és szerveire, hanem az egész szellemi szervezetre nézve is tartjuk meg.

Midőn a növendék gondolkodási rendszerét fejlesztjük, adjunk egy úttal a másik két rendszernek is munkát; használjuk e célból a szemléltetést, mert az érzelmeket és vágyakat is ébreszt. „Egy szó, – mondja helyesen Curtman – egy szó Isten mindenhatóságáról a csillagos ég alatt, vagy vihar idején mondva egészen másképp hat, mint egy egész beszéd az iskolában.”¹⁾ Használjuk fel továbbá a növendékek tapasztalatait is, mert az élmények nem csak a képzeteket, hanem az érzelmeket és vágyakat is emlékezetben tartják. De azért ne véljük, mintha egyik rendszer képzése által a másikat is teljesen s természetesen fejleszthetnők. Épen nem! Aki éles elmével bír, nem következik, hogy az érzelem, vagy vágyás világában is kitűnő legyen s fordítva; mindenik rendszert, sőt az egyes tehetséget is csak a maga világában és a maga módja szerint nevelhetni.

Elég rossz, hogy tanodáink azt nagy részben szem elől tévesztik, mint melyek csak a gondolkodás rendszerének nevelésére s még ott sem mindegyik tehetségre fordítanak gondot, az akaratot egészen mellőzvé, az érzelmvilágban pedig csak a tetszvágy-nak, önbecsnek kedvezvén. A tanodák eme ferde irányából magyarázza Schmidt K. korunk észbolondjainak s igazságbirtokosainak (?) szabadalmazott szörnyű számát, mely az értelmet mesterré, istenné tette s a földet mindennemű nyomorúság völgyévé változtatta; mely-minthogy az érzés tehetségéből csak a hiúságot s dőlyföt s az ezekből sarjadzó indulatokat, irigységet, gyűlöletet, féltékenységet stb. bírja, a magasabb érzelmeket nem ismeri – megveti, kigúnyolja azt, mi az emberiségnek legfőbb java, a kereszténységet; s ha a külsőt bizonyos eszélyes tekintetekből némileg megtartja is, szíve az atheismusnak valóságos zaharája; családi, polgári élete maga a zűrzavar s így mind magának, mind a társadalomnak ostora. „Némelyek – mondja Baco Wysz után –

¹⁾ Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846. I. Th. S. 7.

nyugágyat képesnek a tudományban zajló szellemök szendergésére; mások tornyot, hogy büszkén lenézhessenek róla; mások várat, hogy harcolhassanak benne; mások műhelyt és sátrat, melyben dolgoznak, üzérkednek, s csak kevesen keresik benne Istennek dús kincstárát s nagy dicsőségének fegyvertárát.”¹⁾ „Meg kell bélyegeznünk azt az önistenítést, melyre újabb időben a tudomány vetemedett, nem csak önczélnek jelentvén ki magát, hanem az erkölcsiséggel s így éltének okfőjével sem törődvén. A bölcelet, melynek az volna hivatása, hogy az emberi élet legmagasabb érdekeit vizsgálja, tudományosan megállapítsa és képviselje, leginkább van elmélyedve a tudás bálványozásába.”²⁾ Középtanodáink – tisztelet, becsület a kivételnek – csak úgy nevelnek, jobban mondva, tanítanak, mintha az embernek csupán értelmi tehetsége volna; az érzelem és vágyak világára, a jellemfejlesztésre csak annyiban fordítanak figyelmet, amennyiben a kijelent olvasmányok s tárgyak maguktól keltenek föl a növendék szívében nemesebb érzelmeket és vágyakat; ez pedig, mint az érzés és vágyás nevelésének szabályaiból látni fogjuk, nem elég, „mert a képzeteknek bölceleti szabatosságig vitt világossága, felbontása, elemzése nem erősíti, hanem gyöngíti az érzelmeket.”³⁾ A tanár csak az tekinti, mit tud a tanuló, nem azt is, ami fő, mit cselekszik, mikép viseli magát. Mintha bizony az emberiségnek, Istennek csak oly emberekre volna szüksége, akik tudnak, s nem inkább olyanokra, kik bár keveset tudnak is, de becsületesek, jellemesek, tetterősek. Mintha a politikai s egyéb téren többet használnának az eszes gazok, mint a kevésbbé tudós, de derék jellemek. Ne csupán értelme, hanem szíve és akarata, tulajdonsa gainak összege szerint becsüljük meg a tanuló értékét; az ember lelke nem csak értelem, hanem háromegység; s úgy hiszszük, az érzés minőségének mindig van annyi értéke, mint a jó fejnek. „Mit ér minden tudomány, ha a lelket jó érzületre nem képezzük?”⁴⁾ Jó fej rossz szív mellett olyan, mint templom gyilkosbarlang mellett, és tudomány erkölcs nélkül olyan, mint sárban a gyöngy.”⁵⁾ De mit tesz, kérdjük, e tekintetben az iskola? A nyílteszű,

¹⁾ Wysz, Vorlesungen über das höchste Gut, I. 220.

²⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845. II. 84.

³⁾ Milde, Lclirbuch der alig. Erziehungskunde. 1811. II. Th. g. 15.

⁴⁾ Herder, Werke zur Philos., und Gesch. 1814. XIII. 4. 12.

könnyen tanuló (tehát e tekintetben semmi érdemre sem méltó) növendék, bár jelleme nem csak kétes, de az észlelni tudó nevelő előtt bizonyosan olyan is, mely jövőben mint süheder, kamasz, önző, ledér legfőlegb csak magának és magáért fog élni s értelmét roszt fordítani – az ilyen növendék a tanoda minden jótéményeiben részesül, könnyen végzi iskoláit s a polgári életben zsíros falatra tesz mert: míg az emlében, vagy értelemben gyönges így a magasabb tanulásban csak lassan haladható ifjút, de kinek tiszta jelleme több kezességet nyújt a társadalomnak egykori hasznavehetőségére nézve, mint amaz, a tanoda mostohán ítéli meg. Ha tanodáinknak nem ember-, hanem fejmívelő intézeteknek kell lenniök; ha a végtelen finom szálakkal egymásba fonódott, egyszerű, feloszthatatlan lelket három külön részből állónak tartjuk; s ha ezen felosztás álltával a becsületes polgári pályára elég a puszta fej, a puszta szív, a puszta akarat: akkora tanodák dívó bíraskodási módját felfogjuk.

Ha iskoláink több gondot fordítandnak az érzés és vágyás rendszerének nevelésére, vagyis ha nevelési rendszerünk a lélek összhangzatos képzésére irányozandja tevékenységét; ha minden egyes szellemi szervet a természete kijelelte fokozat szerint rendeltetéséhez segítő: akkor lehet reményleni, hogy a tiszta, kiforrott jellemek, átszürenkezett eszmevilágban élő lelkek nem lesznek oly ritkák, mint a fehér holló. – Természetes, hogy e célra a szülői háznak s a közéletnek is közre kellene működnie; de ott épen ellenkező történik. „Ma nem érnek rá a szülők gyermekeik közt élni s velők törődni; többnyire a tanodának adják át az egész nevelési kötelességet. így a fegyelem és erkölcs mindinkább alászáll. a tudós fölülkerekedik, felfuvalkodik, s a jellem mellékes dologgá leszen. S e viszasság bő tápot szí a közéletből is. Értelmiség dönt mindenütt: a tehetek és lángész mindenütt kitüntetéssel s jutalommal találkozik tekintet nélkül az erkölcsi ségre. A nagy költő, ha mindjárt semmi szíve sincs is hazája s az emberiség szent érdekei iránt, bizton számíthat arra, hogy dicsősége az egész polgárisult világra kisugárzik. Most ahelyett, hogy a lángésznek elismerést szavaznának, de mellette sajnálatukat is kifejeznék a fölött, hogy nem az élet és szeretet ős forrásában keresi a maga életét és tüzét, egyedül a mű szépészeti

szellemének adják át magukat s nem lelik határát és mértéket a lángész dicsőítésének. Így járja nagyban, kicsiben a polgárisult világban úgy, mint a házi körökben. Ezen általános korhibát aztán a kormányok is előmozdítják. Minden vizsgálatnál kizárólag az értelmiség dönt; ezt tüntetik ki, jutalmazták meg mindenütt; kivétel nem gyakran fordul elé. A tanárok képzésénél, vizsgálása- és alkalmazásánál is a szakképzettség a fődolog; megemlítik ugyan a jellemet is, de az nem is egyéb megemlétsénel, mellékes dolognál. Vajjon valamely tanár nevelő-e is, azt senki sem kérdezi. Mitöbb újabb időben gyakran még igazgatóságra is oly egyéneket neveznek ki, kiknek fogalmuk sincs nevelésről.”¹⁾ Szomorú, hogy e jeles nevelő szavai sokkal inkább illenek a mi korunkra mint az övére!

Hogy a nevelő összhangzatosan művelhesse nem csak a gondolkodást, hanem az egész szellemet is: tudnia kell, hogy a Rzellemi tehetségek egymással viszonyban állanak, melynél fogva egymást vagy erősítik, vagy akadályozzák és elnyomják, amint t. i. rokonok, vagy ellentörők. Rokonok: a gyermekszeretet a jó akarat- és ragaszkodással; a hit a reménnyel, jó akarat- és eszményiséggel; a remény a szerzési ösztönnel; az életösztön a tápösztönnel; a titkolódzás az óvatossággal; az ellenállás a rombolással és szilárdsággal; az önérzelem a tetszvágygal; a tárgyérzék az alak- és nagysággal, súly- és színérzékkel; a hangérzék az időérzékkel; a számérzék a tárgyérzékkel; az élez a hasonlító tehetséggel; a hasonlító tehetség az eseményérzékkel s következtető tehetséggel. E lie n törő tehetségek: a nemző ösztön az értelmiséggel és erkölcsi érzelemmel; az ellenállás az óvatosság-, tetszvágy- s jó akarattal; a romblási ösztön a jó akarral, tisztelet- tetszvágy-, óvatosság- és lelkiösmerettel; a titkolódzás ösztöne a reménnyel, ellenállás-, tetszvágy- és rombolással; a szerzés ösztöne a jó akarat-, tetszvágy- és tisztelettel; az önérzet tisztelet-, óvatosság-, lelkiösmeret- és értelmiséggel; a tetszvágy az értelmiséggel; az óvatosság az ellenállással, reménnyel, jóakarat-, tisztelet- tetszvágy-, eszményiség- és hittel; a jó akarat az önérzet és értelmiséggel; az élez a jó akarat-, tetszvágy- és lelkiösmerettel; a mély elme a tisztelettel és eszmé-

¹⁾ Gräfe, Allg. Paedagogik, 1845, II. 84.

nyiséggel; a nyelvtelenség az önérzettel, óvatosság- és titkolódzással. A tehetségek eme rokonságát és ellentétességét a nevelőnek jól kell ismernie, mert különben nem lesz képes valamely területen levő tehetség ingereit elvonni s azt az ellentörő tehetségek fejlesztése, izgatása által akadályozni azaz a szellemi munkásságot összhangzóvá tenni.

6) Mind az alaki, mind az anyagi nevelésnek az életből kell kiindulnia s oda visszamennie. Minden tudás az életben gyökerezzen s gyakorlattal járjon, úgy hogy a növendék szemléleteiből s gyakorlati foglalkozásából maga, vagy legalább csekély segítség mellett találja föl az általános tudástételeket, s fordítva, azokat gyakorlati fogékonysága által életté dolgozhassa fel. Ez másképp annyit jelent, hogy csak olyant adjunk a növendéknek, ami életre való, amit nemcsak azért tanul, hogy elfeledje. Félre ne értessünk azonban: életre való alatt nem csak a kenyeret, értjük, hanem és kiválólag mindazt, mi az igazán emberi vagyis vállalkozási életre szükséges. „A legirtózatosabb ajándék, mit az ellenséges nemtől valamely korszaknak adhat – mondja Pestalozzi – talán az ismeret ügyesség és készség nélkül.”¹⁾

7) Végre tartsa szeme előtt a nevelő, hogy a gondolkodás rendszerének egyes tehetségei különböző időben ébrednek, s így művelésükben az időt is számításba kell venni. Az új szemléleteken és képzeteken keresztül fogalmakra, ítélet- és következtetésre visz. A gyermek legelső nevelési kora a szemléletek- és képzetekkel foglalkozik; de ez még a második kor első felébe is átnyúlik, bár abban már a fogalom- s ítéletalkotás hajlama is jelenti magát; e kettő azonban s a legfőbb, a következtetés, a második életkor második felében indul igazán működésnek. S a gyermekkor végével végre a gondolkodás- és érzésvilág együttes tehetsége, az ész is, megkezd működését, mely egységet, összefüggést hoz a tudás minden ágaiba. Ezen fokozatokon mindenütt ott vannak a talentumok is, hogy a szellem a nyert ismeretnek alakot adhasson, azt gyakorlatba vihesse.

8) A gondolkodás rendszerének nevelésénél a test és a kedélyállapot befolyása is számba veendő. Valamint az egész test-szellemi szervezet egyes szervei közt kölcsönös viszonya-

¹⁾ Pestalozzi, Wie Gertrud etc. S. 335.

tás vagy: úgy a gondolkodás rendszere sem áll elszigetelve, hanem szoros viszonyban van a többi tehetséggel, nevezetesen a testtel és a kedélyvel, melyek tetemes befolyást gyakorolnak rá. Ki tagadhatná például, hogy a szemlélő tehetség működésének foka a megfelelő testi szervek alkatától is függ? Nem gyöngül, nem korlátozódik, nem bénul-e meg a szellem működése is, ha testi szervei gyöngülnek, vagy elromlanak? Az értelem természetellenes működése, a képzelet túlmerészsége, az emle gyöngesége hányszor nem bírja forrását a test egyes betegségeiben? Ki ne ismerné a nemi ösztön visszaéléseinek borzasztó hatását az egész gondolkodási rendszerre?! Nem is lehet másképp; mert hiszen a test a léleknek szervegésze, s ennek részei a lélek egyes nyilatkozatainak szerveiül szolgálnak (L. Ált. Neveléstan 5. §.); amint tehát egyik-másik szerv beteggé lesz, a szellem sem nyilatkozhatik kellően. Ezen oknál fogva a nevére méltó nevelő a gondolkodás rendszerének nevelésénél a test alkatát is számba fogja venni, mindent akadályozván és elhagyván, mi közvetlenül a testnek és közvetve a léleknek ártalmára lehetne, s mindent fölhasználván, mi azoknak előnyükre szolgálhat. S hogy ezt tehesse, kötelességének fogja tartani a növendék testi egyediségét mennél pontosabban kiösmerni. Ha a gyermek testszerkezetét gyöngének találandná: nem erőlteti azt szellemi munkára, hanem mint azt másutt eléadtuk, a test izmosítására fordítja figyelmét, nehogy ez a nagyobb fokú munka alatt összeroskadjon; ha a testet igen ingerlékenynek látandja, akkor óvakodni fog a gyermek képzelmenek túlfeszítésétől; az egyes szervek erőtlensége, fejletlensége a megfelelő szervek mérsékelt, óvatos működtetésére fogja őt inteni. Hogy egyes esetekben nem boldogulhat, annak okát gyakran a testszerkezetben találja; s ezen felfedezés megtanítja őt arra, mily eszközökkel éljen a szellemi nevelés akadályainak elhárítására s egyes elfajulások gyógyítására. – De ha”sonlóan a testhez a kedélyállapot is nagy hatással van valamint általában az egész testszellemi szervezetre, úgy különösen a gondolkodás rendszerére is. A kellemes indulatok, ha mérsékeltek, előmozdítják, a kellemetlenek gyöngítik, bénítják azt; egyes fokozott kedély áll apótok egy időre hatalmas működésbe

hosszú ugyan a fejet, de tévútra is terelik, például az értelem igen könnyen veszi szabadságát, ha a szív forrongásba kerül. Ha nyugottak vagyunk, másképp látunk, másképp gondolkodunk és ítélünk, mint ha a megítélendő tárgy iránt vonzalommal, vagy idegenkedéssel viseltetünk; az indulatok, de különösen a szenvedélyek vakká teszik az értelmet. Ebből azon szabály következik, hogy a növendékeket korán indulataik és szenvedélyeik fékezésére kell szoktatni, mert különben nem lesznek képesek figyelmüket valamely tárgyra szabadon lekötöni. A kedély ezen befolyásán alapulnak a mesterséges serkentő eszközök, melyekkel a növendékek szellemi munkásságát ösztönözzük, de amelynek megválasztása nagy tapintatot igényel, ha azt akarjuk, hogy, amint lennie kell, egyaránt hassanak fejre, szívre.

II. FEJEZET.

A gondolkodás rendszerének nevelése különösen.

I. CZIKKELY.

A szemléző tehetség nevelése.

48. §. A külső szemléző tehetség nevelésének szüksége.

A gondolkodás rendszerének első alapterhesége, mely munkára ébred, a szemléző tehetség, a szemléletek gondolkodásunk első alap-alkrészeit teszik, s ezek mivoltától függ minden fogalmak mivolta, ha azok hiányosak, olyanok lesznek ezek is. A gondolkodás köre a szemléleti kör szerint szűkebb, vagy tágasabb; mert az értelem csak azt az anyagot dolgozhatja fel, melyet a szemléző tehetség ad neki; következésképp az értelem tevékenysége a szemléző tehetség milyenségétől függ. Már Amos Comenius mondta ki, hogy a növendéknek jól kell látni, ha gondolkodni akar tudni; a természet s mesterség műhelyeiből vett helyes, világos s lehető tökéletes szemléletek sokkal hathatósabbak, mint ama megszámlálhatlan üres formák, melyekkel a fiatal embernek fejét megtönni szokták. Comenius után leginkább Pestalozzi volt az, ki a szemléleti tehetség nagy fontosságát fölismerte, s annak művelését a nevelő

egyik legelső feladatának vallotta. „Minden ismeretnek – mond – föltétlen alapja a szemlélet, más szóval: minden ismeretnek a szemleletről kell kiindulnia s arra ismét visszavezettetnie.” És: „Minden tanításnak mechanikai alakja örök törvények alá van vetve, melyek szerint az emberi lélek tiszta szemléletről tiszta fogalmakra emelkedik. E fölemelkedés kiindulási pontjának a szemlélet tekintendő. Arra kell ügyelni, hogy a gyermekek a tárgyakat egyenkint, ne kétes, homályos távolságban, hanem közelről, tisztán nézhessék; aztán hogy jellemző példányok állíttassanak eléjük.” Nagy különbség van a látás és a hallás között. A gyakorlott tengerész igen messziről veszi észre a hajót, kiveszi annak lobogóját is, a jó mérnök a legnagyobb távolságokat méri ki szemével, az erdész kiszámítja a fa tömegtartalmát, a vak megkülönbözteti ujjával a leghasonlóbb pénznemeket, az ausztráliai már messziről megszagolja a vadat. S ezen tehetség nem egészen a külérzések tulajdonságaitól függ, mert az éles szem is rosszul láthat (Ált. Nev. 15. §.) s fordítva, a legjobb fülnek is rossz zene érzéke lehet. A szemlélő tehetség egyik eredeti benső tehetsége a szellemnek, azaz minősége az egyediségi sajátosságokhoz tartozik; mert akinek például alakérzete igen csekély, annak szemmértékét gyakorlás útján lehet ugyan képezni, de sokra nem mehetni vele, az nagy arcfestész, szobrász soha sem lesz, bár még oly éles szeme van is. De hogy a képzés, mint minden más tehetségeknél, úgy a szemléletnél is sokat tehet, hogy soknak szemlélő tehetsége nevelés hiányában fejletlen marad, az bizonyos. Miből annak nevelési szükségessége következik.

Sok embernek igen jó érzékszervei vannak, jól hall, lát stb., és szemlélő tehetségének benső része is eléggé ki van alakulva: mégis ha valamely képcsarnokban, természetgyűteményekben, gépiállásban stb. szemléljük, azt tapasztaljuk, hogy sem lát, sem hall. Miért? Mert szemlélő tehetsége műveletlen, gyakorlatlan. Ha tehát azt akarjuk, hogy a növendék tiszta, világos szemléletre tegyen szert; hogy ne csak azt lássa, ami csillog, ragyog, hanem azt is, ami egyszerű, de fontos; ha akarjuk, hogy a különbség finomabb árnyalatait is észre vehesse; hogy a távolokat szemmel kimérje és a hangokat messziről kivegye, szóval, hogy szemléleti látköre mennél tágasabb és tisztább legyen: akkor szem-

elő tehetségének már kis korában kell kezdeni megvetni alapját; annyival inkább, mert annak nem csak a gyakorlati életben van nagy jelentősége, hanem, mint Pestalozzi is mondja, a szellem minden működésének alapját képezi. A legtöbb ember tökéletlenül használja érzékeit, mi egészen másképp volna, ha a benyomások figyelmes észrebevésére s tiszta felfogására szoktatják vala őket. „Nagy különbség van a között, ha a gyermekek szemei elé korán sok tárgyat állítunk s azokat kellően szemléltetjük, közelebb, távolabb visszük hozzájuk, állásukat változtatjuk, forgatjuk s minden oldalról jól megtekintetjük, és a között, ha a gyermekeket szűk szobába zárjuk s csupa egyalakú tárgyakkal környezzük; továbbá, ha arra szoktatjuk, hogy magukat a messze levő tárgyak fölismerésében gyakorolják, vetélkedjenek, melyik lát jobban, melyik tudja legpontosabban megbecsülni a tárgyak hosszát, szélességét, magasságát vagy mélységét, az adott vonalakot és tereket felosztani, finom árnyéklátokat megkülönböztetni, igen hasonló tárgyakon az alig észre vehető kicsi jegyeket feltalálni; vagy ha megengedjük nekik, hogy a tárgyakat (könyv, kép, rajz sat.) mindig csak közlelről nézegessék.”¹⁾

49. §. A külső szemléelő tehetség nevelésének feladata s törvényei.

Amint az előbbi cikkben s már másutt is láttuk, a szemléelő tehetség nem azonos a külérzésekkel. De mivel ezek annak nélkülözhetlen szerveit képezik, s így a szemléelő tehetség működése ezen szervek minőségétől is függ, azért az érzékszervek művelésére is kell gondot fordítani. Ezt előre bocsátván, a külső szemléelő tehetség nevelésének feladatát következő főpontokban akarjuk megállapítani: a) Azon kell lenni a nevelőnek, hogy növendéke a kultúrtyakat helyesen és világosan vegye észre, azaz valamint az egésznek, úgy egyes részeinek s megkülönböztető jegyeinek benyomásait is jól fogja fel. b) A szemléelő tehetséget finommá és erőssé kell nevelni, hogy az az első tulajdonságánál fogva ne csak az erős, heves, hanem a gyöngébb benyomásokat s a nehezebben észrevehető jegyeket is könnyen s helyesen észrevegye s erősségénél fogva a heves, erős hatások befogadása alkalmával a szük-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. Th. §. 46.

séges nyugottságot el ne veszítse, c) Legyen a szemlélő tehetség éles; mi annyit jelent, hogy a hasonló tárgyak különbségét gyorsan, könnyen észre vegye, d) Legyen képes egy tárgyat mennél több érzékkal felfogni s egy érzékkal mennél több tárgyat szemlélni, e) Ne csak közelről, hanem távolról is vegye ki s ismerje föl a tárgyakat. Ezek képezik a szemlélő tehetség nevelésének feladatát, közelebbi célját.

A feladatból önkényt következnek annak nevelési törvényei is, melyek következők:

1) Ne csak kimért órákban gyakoroljuk a szemlélő tehetséget, hanem minden adandó alkalommal. S hogy ezt tehessük, ne zárjuk a gyermeket négy fal közé, hanem vigyük a természet végtelenszámu terményei közé, a művészek, iparosok műhelyeibe; otthon pedig használjuk fel a minden háznál található eszközöket, bútorokat sat. Ne higye azonban a nevelő, mintha csak nagy csarnokokban vagyis ritkaságok tárában, nagy mesterek művein volna a szemlélő tehetség gyakorolható; az ilyen nevezetességeket a gyöngé növendék csak bámulja inkább s az egyes részeket vagy épen nem, vagy csak kevéssé fogja fel. A közel mezőkön mindenütt van annyi növény s a háznál mindig van annyi eszköz, hogy a növendéknek, kivált a kisebbnek szemlélő erejét elegendően képezhessük.

2) A szemlélő tehetség fejlesztése határozott lépcsőzet szerint intézendő mind a növendék korára, mind a tárgyra nézve. A legkorábbi években eleget teszünk a szemlélés nevelésére, ha elegendő mennyiségű tárgyakat állítunk a gyermek elé s figyelmét rajok irányozzuk, ha tehát a gyermeket szakadatlan kül- és belmunkásságban tartjuk. Ez sokkal jobb, mint ha a gyermeket egyre beszéddel tartjuk; mert fölnyitja a gyermek érzékeit, fölkelti tudványát, figyelmessé teszi s eszméinek kifejezésére ösztönzi. Hogy a szemléltetésnek nyelvgyakorló eszköznek is kell lenni, magától értődik. A haladottabb korban már mesterséges érzékgyakorlatok használandók, melyeket annyival könnyebben alkalmazhatni, minthogy nagy részt játékkal, mulatsággal köthetők össze. Ezekről aztán főlebb és főlebb megyünk, amint a növendék szemléleti látköre tágul s ereje gyarapodik. – Ami a tárgyak különbségét illeti, az egyszerűek könnyebben szemlél-

hetők, mintáz összetettek, a mesterkéltek; kisebb távolok könnyebben mérhetők, mint nagyobbak. Ez okból előbb oly tárgyakat kell szemléltetnünk, melyek erősebb benyomást tesznek a szervekre, melyek a figyelmet jobban lekötik, következőkép, melyeknek szemlélése kevesebb élességét, finomságát kívánja a szerveknek; például, ha a gyermekkel a malom gépezetét akarjuk szemléltetni, előbb a legegyszerűbb részeket ismertetjük meg, úgy megyünk át az összetettekre; elsőbnek a nagyobb, a főrészek, melyek az egésznek mintegy vázát képezik, úgy a mellékesek, aprók vagyis végrészek. Ha a részek szemléltetése rendetlenül történik: akkor a szemlélő növendék úgy jár, mint aki a gyárakban és iparosok műhelyeiben mindent összevissza nézeget s utójjára semmit sem, vagy igen keveset tud. Midőn azonban a szükséges fokozatra figyelmeztetünk: nem azt akarjuk, hogy e fokozattól hajszálnyira se távozzék a nevelő, hanem mindent szigorú rendszerességgel szemléltessen; mert ez annyi lenne, mint lehetetlenséget követelni. A rendszeres eljárás nem mindig követhető, egyéb körülményeken kívül már csak azért sem, mivel véletlen esetek jönnek közbe, melyeket a nevelőnek szem elől téveszteni nem lehet, de nem is szükséges.

3) Mint mindennek, úgy a szemléltetésnek is megvan a maga határa, melyen túl mennie nem szabad. A szemléltetés igen sokáig el vala hanyagolva, s csak a múlt század utolsó tizedeiben kezdték belátni fontosságát. Mily buzgóságot fejtének ki az emberbaráti nevelés emberei a tanügy javításában, az köztudomású dolog. A holt és csupán emlei idomítás (Ab-richten) helyébe, mely a szellemet csak eltompítá vala, ébresztő, felvilágosító, élesítő tanmódot törekvének állítani. S ezt a behozott tiszta gondolkodási gyakorlatokban vélték feltalálni. E módszer, melyet az iskolákban azelőtt dívott holt tananyag-tól való irtózás szült, nem sokára az alkalmazott gondolkodási gyakorlatoknak adott helyet, mert belátták volt, hogy a gondolkodás működésére anyag szükséges. De innen nem volt nehéz belátni, hogy a külön intézett gondolkodási gyakorlatok fölöslegessé válnak, ha az iskolai tárgyak úgy adatnak elé, hogy a szellemet is gyakorolják. Pestalozzi megmutatta volt az utat, s

lassankint a népiskolák tananyaga a szemléleti tanmód elvei szerint lett kidolgozva. Csakhogy a szemléleti tanmód is szélsőségbe tévedett: a gondolkodási gyakorlatok formalizmusát a szemléltetés formalizmusa váltotta fel. Miudeut szemléleti utón akartak a gyermekbe vinni, még a létrát is a táblára rajzolván, hogy beszélgethessenek róla, miközben a gyermek azt a tanulságos megjegyzést tévé, hogy az udvaron sokkal nagyobb létra van. Nem kell feledni, hogy a czélszerűség egyik törvénye a nevelésnek; hogy az érzékek gyakorlása nem főczél, hanem eszköz egy magasabb célra, A szemlélő tehetség csak annyiban gyakorlaudó, amennyiben a növendéket a szükséges szemléletek képzésére ügyesíti. Nem minden érzéket kell egyenlő fokban nevelni, s a mesterkélttség mindenikénél kerülendő.

Mindezekről azonban a tanítástan fog tüzetesebben értekezni.

50. §. A belső szemlélő tehetség nevelésének szükségessége, feladata, törvényei.

A belső szemlélő te h e t sé g alatt azt értjük, melynél fogva az ember arról, mi bensejében történik, tehát eszméiről, vágyai-, indulatairól stb. tudattal bír. E tehetség nagy fontossággal bír, mert föltéte az önismeretnek és önképzésnek, melyek nélkül tökélyesedés nem is képzelhető. Ha az ember javulni akar, ismernie kell magát, különben a javítandó hibákat nem látja. Miképp fojtsa el hajlamait, miképp fékezze indulatait és szenvedélyeit, miképp törekedjék más érzületre, ha nem tudja, mi történik belsejében? Ha nem ismeri szellemi műveltségének állapotát, miképp képezhesse magát? A külérzések és a külszemlélet tökélyesítésére még tehet valamit a természet, az élet, de a belsőre nézve semmit sem, vagy csak föltéte keveset; ez többnyire alva marad, ha czélzatos, szándékos hatás által nem ébresztik és nem ápolják; sőt elég példa van rá, hogy különben sokoldalú műveltséggel dicsekvő egyéneknél is szűnyadozni szokott; vannak elegendő, legtöbben, kik előtt bensejük legfontosabb erői, legfeltűnőbb állapotai egészen ismeretlenek, kik mindent látnak, csak, ami legfontosabb, önmagukat nem, kik előtt Sokrates: „Ismerd meg magadat!” szavai ismereté-

nek. Oka az, hogy a belső szemlélő tehetség nevelésére semmi gond nem volt fordítva. Ez annyival veszedelmesebb jelenség, mert a belérzék tárgyai elvontak, gyakran gyorsan elröppennek, s így a benyomások majd gyöngék, majd erősek arra, hogy könnyen és világosan felfoghatók legyenek: következésképp a belérzék nevelése nagyobb figyelmet igényelne, mint sok egyéb tehetség. Tanáraink között nem sokan értvén és akarván érteni a neveléshez, tanodáink többnyire csak tan- de nem nevelő intézetek is egyszersmind, s így csak kevés ifju részesül oly vezetésben, hogy magára figyeljen, magát észlelje, kiösmérje. A nagy tömeg mindig csak a külvilág tárgyaira utaltatik, és saját énjére csak elvétve veti figyelmét, mely akkor is csak pillanatnyi. Ha a gyermekeket korán nem szoktatják az önismeretre: soha sem, vagy csak ritkán lesz azoknak magasabb beléletek. Hiába várjuk, hogy a fiatal emberek más emberek szellemi állapotai iránt érzékkel bírjanak, ha ők a magukét észre nem veszik; még kevésbé remélhetjük, miszerint amaz Örömekeket, melyeket az igaznak, szépnek és jónak szemléletei keltenek, érezzék, ha saját érzésökben semmi olyast nem találnak, mi azoknak megfelel.

Ami a belső szemlélő tehetség nevelésének feladatát illeti, az ugyanazon pontokból áll, melyekből a külsőé, csakhogy a belsónél beltárgyak értendők. Nevelési törvényei pedig következők: A gyermekkor első évében a belső szemlélésre nézve csak igen keveset tehetni; mert hogy a gyermek belvilága felé irányuljon, arra gyakorlott figyelem, éles látás és észlelés szükséges, mi a gyermeknél még hiányzik. De mihelyt lehetőségét látjuk, azonnal fogjunk hozzá belérzékének is műveléséhez. Ifjabb gyermekeknél nem tehetni még egyebet, mint benső én-jökre vezetgetni őket, emlékeztetni, mikép éreznek bizonyos esetekben, milyen változáson megy keresztül állapotuk valamely jó és rossz tett előtt és után. Aki a gyermeki lelkeket ismeri s a maga gyermekkorára visszaemlékszik, az a gyermekek belső életét oly szabatosan, világosan fogja ecsetelni, hogy a gyermekek azt hiszik, miszerint fejök és szívök legtitkosabb rejtekeibe is be tud nézni. De épen ez által tanulnak, bár elejénte igen tökéletlenül, bensejökbe tekinteni, megfontolva cselekedni. S ezzel meg-

becsülhetlen szolgálatot tettünk nekik. „Mondjuk meg nekik az illető állapot, érzület, vagy erő nevét, figyelmeztessük a jellemző jegekre s hozzunk fel olyan eseteket, amelyekben ezen állapotot egy másikkal fölcserélik, vagy elnevezését tévesen használják, p. o. minő a jó szív, jó fej, kit nevezünk irgalmasnak, engesztelékenynek, mi a bánat, könnyörület, rokonszenv? sat. Ezen közvetlen gyakorlás legjobb ugyan, de nem mindig vihető ki, mert a növendék nincs ama kérdéses állapotban, s nem is helyezhetjük őt abba bele, „¹⁾ Ilyenkor közvetve képezzük a belérzékét. Tudniillik mások lelki állapotának kifejezésére figyelmeztetjük a gyermeket. S ezen képzésnek sokkal több a sikere, mint az elvontnak, még serdültekre nézve is. Ha azt mondom a gyermeknek: Tégy úgy, mint én; ne tégy úgy, mint amaz! – akkor ezen felhívásnak egészen más hatása vagyon, mint ha arra oktatom a gyermeket, hogy ezt, vagy azt az okosság, a józan ész, isteni törvény parancsolja, vagy tiltja. Vagyis minél ifjabb a gyermek, annál kevésbé szabad őt elvontan oktatni. De amint mondtuk, még a nagykorúak is jobban szeretik a szemléleti tanítást. Kinek szívét ne indítaná meg jobban a szerencsétlenség látása, vagy elbeszélése, mint a könnyörületről való értekezés?

51. §. A szemlélésnek nem pusztán szemlélésnek, hanem észlelésnek is kell lennie.

Ha valaki a kül- és belszemlélés által csak szenvedőleges elfogadását értené a benyomásoknak, az igen téves nézetben volna. A szemléletek alapját képezik a szellem képzésének, de legnagyobb jelentőségök abban áll, hogy a szoros gondolkodás és szemlélés közt szoros viszony vagyon, amely viszonyból származó szellemi működést helyesen észlelésnek nevezhetünk. Az észlelés eszerint az egész gondolkodási rendszerre, nem csupán a szemléletekre terjed. Ezen tehetség működési célja az, hogy a szemlélés ne csupán szenvedőleges legyen, hanem karöltve járjon - a gondolkodással, vegye t. i. észre, vizsgálja a szemlélt egyes akár kül-, akár beltárgyak összefüggését és kölcsönös befolyását, gondolkodják azok eszközeiről és céljairól, okai- és következményeiről, értékéről sat. Aki ily érdemében tanult szem-

¹⁾ Szilasy, A Nevelés Tudománya. I. K. 126 l.

lelni, az sokra haladt, az értelmes ember céljának feleútjáiig jutott. Azért az észlelés nagy figyelmet igényel a nevelő részéről.

Fejlesztése, hasonlóan a szemléléséhez, a természet és tapasztalás tanulságdús könyvében bírja főforrásait. „Aki e könyveket olvasni tudja, az a leggazdagabb könyvtárt bírja, mely nem egy könyvet nélkülözhetővé teszi. Fájdalom, csak igen kevés ember tud e könyvekből olvasni s még kevesebb helyesen olvasni. Nem az, ki sokat, hanem az, ki helyesen látott, nem aki sokfélét, hanem aki gondolkodva élt, használá a nevelés eme nagy eszközeit. Némelyek a fél világot utazták be, s mégis keveset láttak, némelyek a legnagyobb szem anyagi és szellemi forradalmaknak voltak tanúi s mégis semmit sem tapasztaltak. Mert észlelési tehetségek gyakorlatlan. E tehetség mostoha ápolásának szomorú következményei vannak.”¹⁾ Némely növendékeket csak kintárgyakkal tömnek, anélkül, hogy azokat a gondolkodás feldolgozná; másokat pedig csupa általános, elvont ismeretekkel halmoznak el. Mind a két esetben hiányzik aztán az, mit egészséges észnek mondunk. Ezen egészséges, józan ész hiányának fölötté szomorú példáját tapasztaltuk a közelebbi két évtized politikai kísérleteiben; borzasztóan kell azért szenvedni itt is, ott is. A kormányon ülő férfiak nem bírtak észlelő tehetséggel, a szellem gyakorlati ügyessége, ama nyugalmas lélekjelenlét, határozottság, a képzett találékonyság és előrelátás tehetsége, szóval mindazon tulajdonságok, melyek a nyilvános és magán ügyek vezetésére nélkülözheti ennek, hiányoztak nálok. Hol ez, hol az áll a kormányrúdhöz; de egyik sem volt képes a hajót révbe vezetni. Nem is lehetett másképp. Mert mit ér a hajózás mesterségének elméleti tudása, ha sem a vizet, sem a hajó szerkezetét nem ismerik? Mint mindenre, úgy az állam hajójának vezetésére is egy szükséges, ez az egy – a gyakorlati ész, melyet a letűnt rendszerben nem találunk. Minden kigondolható, változásokon keresztülvittek bennünket ez emberek; nincs az a kísérlet, melyet elé ne vettek volna, – s hova jutottunk? A gyakorlati ész, mely az észlelés tehetségének helyes fejlesztéséből ered, nem forog ki-

¹⁾ Milde, Leinbuch der alig. Evziehungskunde, 1811. I. Th. §. 187,

zárólag az általánosban, elvontban, hanem számba veszi a természeti, rendkívüli, esetleges akadályokat is; tekintettel vagyon a mellékkörülményekre és viszonyokra is; egy pillantással átlátja az egészet; előre látja az eredményt s eszközeit a körülmények szerint választja, szóval, hogy ne ismételjünk, úgy veszi a dolgot, amint van, és nem úgy, amint az valakinek agyából a papírra ugrott. Az észlelő tehetség, a gyakorlati ész hiánya végkép kimerítette a birodalom mind a két felét. így van az nagyban, kicsiben. A gyakorlati ész művelésének elhanyagolása sokszor rettenetes leczkét ad nemzeteknek úgy, mint egyeseknek.

A céljának tiszta tudatával bíró nevelő ennél fogva fontos kötelességének fogja tartani növendékeinek észlelő erejét minden adandó alkalommal fejleszteni, ebbeli működését nem csak az iskolai órákra s az olvasásra szorítani, mint azt sokan tévesen teszik; nem csak általános, elvont dolgokkal fogja elfoglalni növendékeit, hanem mindent egyes esetekre visz vissza, tantárgyait nem pusztá ismeretközlésül, hanem és minden előtt szellemképzésül is használja; növendékeit nem csak látni, hanem helyesen látni, összehasonlítani, különböztetni, összekötni s elválasztani, rendezni, a czélszerűség, hasznavehetőség s többféle fölött gondolkodni fogja tanítani. Ilyen utón megtanul a növendék a tárgyak származásáról, anyaga-, készítése-, alakja-, alkérszei-, használata- s egyéb tulajdonságairól gondolkodni, és ez által sok oly ismeretre tesz szert, melyeket ha nem ismer, gondolkodásának és társas életi hasznavehetőségének hátrányára válik. Valóban, nem nagy dicséretökre válik a nevelőknek, hogy az ifjúság oly szörnyű keveset tud például az üveg, posztó, bőr, papír sat. tárgyak készítéséről, melyeket élelmére, ruházatára, kényelmére használ anélkül, hogy csak eszébe is jutna, honnan vannak mindezek. S helyesen mondja Niemeyer: „Oly ismereteket fog magának a fiú szerezni, melyekről sok tudós nem is álmodik, s melyeket tudosságuk legkisebb kára nélkül (sőt annak előnyére) - könnyen megszerezhettek volna maguknak, ha többet foglalkoznak vala dolgokkal, mint szókkal. 1) Az észlelés továbbá megtanítja a növendéket a jelenségek okainak és alapjainak, a hatásoknak és következményeknek kifürkészésére, a szándék, cél, esz-

¹⁾ Grundsätze der Erz. und des Unt. 1834. I. Th. §. 48.

közök, eredmény, akadályok sat, észrevezésére. Elejénten csak a legközönségesebb eseményekre figyelmeztetjük őt, csak a köznapi cselekmények fölötti gondolkodásra szoktatjuk, például a család mindennapi eseményeiről, kisebb vállalkozásai-, vagy játékokról tanítjuk őt ítélni; micsoda eszközzel vihető ki e, vagy ama dolog; miért nem sikerült ez, vagy az; mikép lehetett volna azt biztosabban elérni? sat. S ha az értelem szeme erősödött, főlebb és főlebb vezetjük a növendéket, oly eseményekre is irányozván figyelmét, melyeknek rugóit, okait, következményeit csak éles szem fedezheti föl. így lesz lassankint képes a növendék a dolgok okviszonyait észre venni, azokat más hasonló esetekre alkalmazni, ugyanazon oknak különböző hatásait, ugyanazon hatásnak többféle okait fölismerni, elhamarkodott, hamis ítélettől óvakodni, a cél igényelte eszközöket megválasztani sat., vagyis így fog gyakorlati észre szert tenni.

52. §. A figyelem fogalma s nevelésének szükségessége.

Hogy élénk és tartós szemléletekre telessünk szert, fi gyelemre van szükségünk. Figyelem alatt a szellemnek a tárgy felé aló osztatlan odafordulását értjük, úgy hogy a szellemet tárgyatól más tárgyak benyomásai elvonni nem képesek. Ennek ellenkezője a szórakozottság. Nem kell azonban azt vélnünk, mintha a figyelem a gondolkodás többi tehetségétől külön álló tehetség volna, a figyelem minden tehetségnél meglehet.

A figyelmet vagy valamely külinger, vagy az akarat ébreszti föl; és így van önkénytelen és önkényes figyelem. Az önkénytelen figyelemnél a szellemet valamely tárgy magára vonja s kényszeríti, hogy az osztatlan figyelmet fordítson rá, ha t. i. ezen tárgy rokonságban vagyon a szellemmel, ha tehát valamely szellemtehetség kiválóan nagy s természeténél fogva tápot keres. Így fordul önkénytelenül a zenész figyelme valamely szép zeueszerzeményre, melyet hall, a vadász a vad felé, mely látkörében tova iramlík, az ínycenz a kedves tál felé, melyet mellette elvisznek sat. Ha a figyelem saját akaratunkból támadt: akkor az annál erősebb, minél érelyesebb az akarat, minél jelentékenyebb az egység vagy az összpontosítás ösztöne. Az akaratból származó figyelem csak akkor lesz élénk és erős, ha egy részről az egység

ösztöne nagy s erős, más részről a külinger ébresztette figyelem már tartósabb ideig tevékeny vala; s annál erősebb lesz, minél több oly képzet van a szellemben, melyek már tagokba, csoportokba sorakozvák s a magasabb gondolkodási erő által fogalmakká, ítéletekké s következményekké alakítvák; mert akkor ezek saját tevékenységi ösztönüknél fogva hajlanak a tárgyak felé.

A figyelem bizonyos tekintetben lelkét képezi a gondolkodásnak. Nélküle hasztalan minden erőlködés a növendékek nevelése és tanításában; szemek lesznek, és nem látnak, fülek lesznek, és nem hallanak, minden érzékeik lesznek, s nem vesznek észre semmit sem; mert nem figyelnek. Lelkők vagy állandó szunynyadásban van, vagy örökké szórakozott. Semmi tárgy nem bírja lekötöni figyelmüket. Miért nem is szerezhetnek semmi tárgyról világos ismeretet. Gondolkodnak, de semmit sem gondolnak át, semmit sem visznek ki, semmit sem vizsgálnak meg alaposan; emlékeznek, de semmire sem egészen, tökéletesen, biztosan; képzeletük gyakran gazdag és tevékeny, de terményei összefüggés nélküli bevégtetlen töredékek. Fölületes, röpke működéssel semmire sem megy a szellem. Az egyes képzeteknek világossága s határozottsága, az Ítéletek alapossága, helyessége, az észlelések mélysége s kimerítősége, a képzelem természetessége s teljessége, szóval a gondolkodás rendje s összefüggése nagy részt a figyelemnek lekötésétől függnek; e nélkül csak homályos, tökéletlen képzeteket nyerhetni.

Fontos dolog tehát, hogy a növendék figyelmét mennél korábban kellően ápoljuk, szemét és értelmét a tárgyakra erősen és tartósan függeszteni szoktassuk. Ez azonban nem minden gyermeknél eszközölhető hasonló sikerrel. Már a gyöngye korban is nagy különbséget vehetni észre e tekintetben; mert némely gyermeket gyöngébb benyomások, kevésbé érdekes képzetek is nem csak fölébresztnek, hanem le is kötnek; míg mások majd minden hatás iránt érzéketlenek maradnak. Vannak továbbá, kik a tárgynál huzamosabban mulatnak, azt minden oldalról vizsgálják, kérdezősködnek s nem könnyen elégíthetők ki, míg némelyek egyik tárgyról másikra szállingálnak, mind-egyiket csak felületesen tekintenek meg s csak nagy erőlködéssel képesek egy tárgynál huzamosabban mulatni. S valamint

általában, úgy különösen az egyes tehetségek és tárgyak szerint is különbözik a figyelem; egyik gyermeknél a szemléző tehetség, másiknál az értelem, másiknál ismét a képzelem köttődik le könnyebben; egyik ezen, másik más tárgynál képes jobban s tartósabban figyelni. Az egyediség itt is nagy változatosságot mutat, mit a nevelőnek szem előtt kell tartani, mielőtt növendékei figyelmének nevelésére gondol.

53. §. A figyelem ápolásának törvényei.

Gyakori és általánosan a szellemnek minden tehetsége, következésképp a figyelem is nagy tökélyre vihető. A figyelem gyakorlásában következő szabályokhoz tartsa magát a nevelő. 1) Ne rójuk fel szigorúan kisebb korában a gyermeknek, ha az könnyen szórakozik s csak nehezen tudja magát összeszedni, vagy nem bír egy tárgynál sokáig időzni. Mert nem mindig akarathány ennek oka; a gyermek gyermek. 2) Nem minden tárgy kötvén le egyenlő mértékben a figyelmet, csak olyan tárgyakra nézve kívánjuk a növendék szellemi működésének lekötését, melyek egyediségének megfelelnek. A gondolkodásban még gyakorlatlan gyermekre nézve nehéz, sőt lehetetlen lenne elvont dolgokra figyelni; míg ellenben érzéki tárgyak, vagy szemléleti előadások könnyen lekötik figyelmét. 3) A figyelmezés ideje elejénte csak rövidre terjedjen; ne igen húzzuk azt tovább, mint amennyire a gyermek hajlama engedi; de a gyermek erősödésével a figyelmezés idejét is hosszabbítjuk. Aki azonban azt kívánná, hogy a serdülő gyermeknek és ifjúnak figyelme órákig legyen egy tárgyra szögezve, az nem ismerné a lélek természetét; mert gyakorlás által sokra vihetni ugyan figyelem dolgában is, de az erőlködésnek, mint mindenben, úgy itt is rossz következményei vannak. 4) Minél gyakorlatlanabbak a gyermek szellemerői: annál inkább óvakodni kell azokat egy időben sokféle tárgyakkal elfoglalni; mert ez nem élesíti, hanem tompítja, szórakozottá teszi a figyelmet. Ha a gyermek szeme előtt egész halmaza van a tárgyaknak, vagy ha sokat kell hallania: akkor figyelme megoszlik, s elveszti belterjében, mit külterjben nyerni látszik, s hamarabb is elfárad, mert a lélek érzi, hogy annyi mindenfélét egyszerre felfogni nem képes. Csak lassacskán, fokokint szokja a gyermek a sokfélét megfigyelni. Azért

kezdetben mindent el kell távolítani, mi a gyermek figyelmét megoszlatná. 5) A növendék figyelme annál nagyobb, minél jobban függ össze a tárgy az v hajlamaival. Ami a természetes tudvágyat ingerli, ami kellemes érzelmeket kelt, ami a hajlamoknak kedvezni látszik, azt érdeklél, feszült figyelemmel szemléli. De nem lehetvén minden tárgynak ilyen érdeke, törekedni kell, hogy közvetve kapja meg azt; mit az által eszközölhetni, hogy a tárgyat a gyermek valamely hajlamával, ösztönével kapcsolatba hozzuk; például, ha valamely géptani törvénnyel akarnók megismertetni, azt úgy tehetnök leg sikeresebben, ha azt a gyermek játékaival összekötjük. Némelyeknél az önérzelem is megteszi azt, mit másoknál az ösztön és hajlam, csak értsünk annak ápolásához s a gyermekek közti versenynek intézéséhez. Az akarat is sokat tehet. Minél erősebben hatunk a növendék akaratára, annál nagyobb érdeklél fordul a tárgy felé. Gyakran a legnagyobb zaj közt is halljuk a halk beszélgetést, mert akarjuk, ellenben a hallhatóbbat nem halljuk, mert nem akarjuk. 6) Sokszor nem igen engedelmeskedik a szellem az akaratnak. A legnagyobb gondolkodóval is megtörténik, hogy nem mindig ura fejének; azon ereje, melynek működésére szüksége volna, akarata ellen is szunnyad, s nem képes azt éber működésre indítani, míg egy másik erő folyvást akarata ellenére működik, mint azt például a képzelelemnél találjuk, mely nyugalmas munkásságunkat gyakran megzavarja. S ha ez már a nagykorúaknál is így van, mennyivel inkább az ifjúságnál és a nagy tömegnél! Az önkényes figyelmet már igen korán szükséges gyakorolnunk, ha azt akarjuk, hogy a növendék ura legyen tehetségeinek. Nem lehet ugyan annyira vinni a gyakorlást, hogy a szellemi működés minden más behatásoktól menten egyedül az akaratnak legyen alávetve; a test befolyása, a tehetség gyöngesége, vagy gyakorlatlansága, egy másik tehetség túlnyomósága, a túlerős ingerek, vagy valamely külső tárgynak nagy érdeke, a kedélyállapot gyakran megfosztják az embert erőinek szabad használatától: de a nevelés gondoskodhatik róla, hogy a szellem mennél kevesebbszer engedjen idegen benyomásoknak s rendesen az akaratnak engedelmeskedik. 7) Figyelelemnél földolog a gyakorlás, gyakorlás által szokássá válik a munkásság; ha pedig valamely erőt nem gyakorlunk, gyöngé marad az és en-

gedetlen. 8) Akadályozzuk egyik-másik erőnek, de főleg a képzelemnek túlsúlyra való vergődését, mert így az akarat nem igen lesz képes a többi erő tevékenységével rendelkezni. 9) Ha a figyelemhiány forrása a test, vagy képzelem betegségében van, ilyenkor azok gyógyítása által fogjuk a figyelmet erősíteni. 10) Gondunk legyen rá, hogy a növendék, különösen a serdülő, egész lélekből tegye azt, amit tesz, ne félig játszva, félig tanulva, egyik szemét erre, másik szemét arra a tárgyra irányozva; komoly kitartásra, állhatatosságra szoktassuk őt. Szokjék egy tárgynál időzni még akkor is, ha a szellem elejénte megtagadná is szolgálatát, ha az erőlködésnek nem volna is kellő sikere. Aki ifjúságában nem szokta meg erőt venni szellemén, akit az első kísérlet megghiúsulta, az első akadályok is elijesztenek, az nem igen lesz ura fejének. Ezen kényszer szükséges s gyakran a legdúsabb, legfőnségesebb elmeszüleményekkel jutalmaz bennünket, melyek, ha az akadályoktól és fáradságtól visszarettenünk, elmaradnának, 11) Szoktassuk a növendéket, hogy ne csak erős benyomásoknak, vagy csak kedvének engedjen, hanem ezektől szabadon határozza el magát tevékenységre, a kicsi, jelentéktelen, de gyakran igen fontos dolgokra is legyen figyelemmel; ne csak ott munkálkodjék, hol élvezet kínálkozik, hanem és kivált, hol kötelesség int; ne engedje magát a külszíntől elragadtatni, a külfénytől elvakítatni, hanem tekintsen arra, ami való, fontos, kötelező. 12) Ugyanez áll a kedélyállapotra nézve is. Rajta kell lenni, hogy a szem és értelem ne legyen rabja a hajlamoknak és vágyaknak, Ezek függetlenségét nem lehet ugyan mindig és mindenkorra kivívni; de mégis már a gyermeknél is eszközölhetni annyit, hogy legalább a szellemet bénító és tévútra vezető kedélyállapotoktól legyen szabad; a későbbi években pedig arra nézve is sokat tehetni, hogy az ifjú hajlamaitól, ösztöneitől egészen függetlenül, mitöbb azoknak ellenére is legyen képes gondolkodni s ítélni. 13) Ha a növendék figyelme ferde tanmódszer és sokféleség miatt szórakozottá, gyöngévé lett; ha érettebb éveiben önmaga is panaszkodik, hogy figyelmét nem bírja összpontosítani: akkor az ilyet gondos dajkálás alá kell fogadnunk s úgy vezetnünk, mintha kezdő volna; mert tanulni és okosan cselekedni szórakozott lélekkel nem lehet. A kevésbé figyelmes gyermekeket oly tárgyakkal foglaljuk el, melyeknél lé-

pésről lépésre kell figyelniök. E tekintetben a fej béli számvetés és a kérdező tanalak legjobb szolgálatot tesznek.

II. CZIKKELY.

A képzelem nevelése.

54. §. A tágasb érteményű képzelem nevelése.

A képzelem (Ált. Neveléstan 14. §.) tágasabb és szorosabb érteményű képzelemre oszlik. A tágasb érteményű alatt azt a tehetséget értjük, mely egyedi képzetekkel vagyis általánosnak egyedesítésével foglalkozik s a külső és belső tárgyak szemléleteit visszalétesíti, mi gyakran oly elevenséggel történik, hogy a tárgyakat úgyszólván újra szemléljük, s hogy a képzetek oly erővel hatnak az érzelmvilágra, mintha a tárgyak valóságban volnának jelen. E képzelem önkényes és önkénytelen s ugyanaz a visszaemlékező erővel; helyesen mondja Cams psychológiája I. kötetében, hogy a képzelem nem egyéb, mint csupán világosabb színre fokozódott megemlékezés. A képzelemnek nagy része levén az emberélet kiművelése- és szépítésében, annak fontosságát nem lehet kétségbe venni. Ugyanis fölkelte és támogatja az érzelem cselekvőségét; mert bizonyos, hogy az általános és elvont tárgyak fölötti gondolkodás annál könnyebb és sikeresebb, minél jobban és minél nagyobb mértékben létesíti vissza a képzelem a gondolkodásnak alapul szolgáló tárgyakat, eseteket sat. Egy ember sem fog sokra mehetni értelmével, ha nincs elegendő képzelme, mely az értelemnek szükséges anyagokat mennél nagyobb érzéki világosságba helyezné. A képzelem vigasztal és fölemel, midőn a jelen szorongat és lesújt bennünket, tudatunk elé állítván a jobb múltat; de le is sújt és gyötör, ha múltunk nem tiszta. Ami a szoros érteményű képzelem (phantasia) a jövőre, az a tágas érteményű a múltra nézve.

Mindezek elegendő ösztönzésül szolgálhatnak a nevelőnek arra, hogy e tehetségre is kellő gondot fordítson. Hogy ezt megtehesse, következő szabályokhoz tartsa magát: 1) A képzelem élénk, világos és helyes működése a szemléletektől függvén, minden előtt a szemléletek élénkségére, világosságára kell törekedni,

mert az kézzelfogható dolog, hogy a már eredetükben is homályos, zavaros képzetek a visszalétesítésnél még homályosabbak lesznek. 2) Emlékeztesse a nevelő a növendéket gyakran és élénken egyes tárgyakra, helyzetek- és eseményekre; törekedjék őt élénk rajzok és teljes leírások által előbbi körülményeibe és kedélyhangulatába visszahelyezni, hogy ez által képzelmet serkentse és táplálja, s tétesse ezt növendékével is, de kellő fokozatban. 3) Vigyázni kell, nehogy a phantasia a tágasb érteményű képzelem működésébe zavarólag elegyedjék, mi oly könnyen és gyakran megtörténik. Innen van azon sokak által fel nem fogható jelenség, hogy némely ember szándéka és akarata ellenére is valótanságot kever az események közé, s azt néha még figyelmeztetésre sem bírja a valótól megkülönböztetni. Erősödjék meg előbb a képzelem, s akkor adhatni dolgot a phatasiának is. 4) De azért óvakodni kell, nehogy a képzelmet fölötte erősítsük, mert annak túl nagy, aránytalan s főleg önkénytelen uralma a többi szellemi erőre és magára az érzelem világra is kártékonyan hat.

55. §. A szoros érteményben veendő képzelem növelésének szükségessége.

A szoros érteményben veendő képzelemnél fogva az ember a szemlélő tehetség által nyert képzetekből, az összekötőiteknek szétválasztása, a külön állóknak összekapcsolása, hozzátevés, elvevés, nagyítás, kisebbités útján új képzeteket alkot, melyeknek a valóságban semmi sem felel meg; maguk az észnek érzékített legmagasabb eszméi is, az eszmények, az ő szüleményei. Nem csak szoros összefüggésben áll a többi szellemi erővel, különösen a szemlélő és érző tehetséggel; hanem az által, hogy ezeknek a tárgy iránti rokonszenvét, bensőségét s lelkesültséget fokozza, az ember minden törekvéseire a leghatalmasabb befolyást gyakorolja. Az új képzetek anyaga ugyan adva van, de az alak, a szerkesztés a képzelem műve. A képzelem a gondolkodás és eszményiség együttes működésének eredménye. A szemlélő és gondolkodó tehetség, mondja Combé, eléállítják a tárgyakat és gondolatokat, amint azok rendesen léteznek; az eszményiség felruhazza azokat szépséggel; az összehasonlító tehetség hasonlatokat keres és hasonlóságot követ határozatlan tereken; eme

szellemi vegyület a képzelem. Működése majd önkénytelen, majd önkényes. Első esetben a képzelem képzeményeit képzeleteknek, az álomban alakítottakat álmoknak nevezzük, a másodikban költeményeknek. Ha ezen utósó képzemények az értelem ösztönzésére történnek, azon célból, hogy annak feladatát valósítsák, találmányoknak mondjuk; ha pedig az ész serkentésére támadnak, hogy annak legmagasabb általános elveit szolgálják eszményeknek neveztetnek. Mindezen képzemények a képzelemnek bizonyos nyilatkozatai összeköttetésben más tehetségekkel.

Már csak ez általános vonásai is a képzelemnek elegendők lehetnének annak bebizonyítására, hogy a képzelem igen fontos és ápolást igénylő tehetség. Minél fogva azt hihetnők, hogy arra mindenkor kellő gond volt fordítva. Azonban épen ellenkezőleg áll a dolog. A szellemnek semmi tehetsége nem volt annyi vitatásnak tárgya, mint épen ez, s egyikkel sem követtek el annyi hibát, mint épen ezzel: min, minthogy irányzása, nevelése nagy emberismeretet, kitűnő nevelési tulajdonságokat igényel, nem is csudálkozhatni. Volt idő, midőn a képzelem műveléséről semmit sem akartak tudni, sőt annak teljes elaltatását tűzték ki célul, minden költőit, minden eszményt veszedelmes rajongásnak tartván; minden gondot az értelem művelésére fordítottak. Bár most más elvek állanak fenn; de a képzelmet a gyakorlatban még mindig nem méltányolják eléggé; amely tanodákban művelik is, rosszul művelik. Ha azt hozzák fel, hogy a képzelem tévútra juthat és szerencsétlenné teszi az ifjút: arra csak igennel felelhetünk; de kérdjük, hányszor nem kerül tévútra az értelem is, mely az emberi ész és az érzelmvilág mélyebb szükségeit semmibe se veszi és az embert elvontságokkal akarja kielégíteni?! Vagy nem legnagyobb egy oldal uság-e az, ha a legmagasztosabb, a legszellemibb dolgok, miket; az emberi léleknek nyújthatni, emleczikké alacsonyítvák? Minden tehetség, képzésében juthatni tévútra. Miből csak az következik, „hogy a képzésnek helyesnek kell lennie. De nem helyes az, mihelyt nem az egész testszellemi szervezetre irányul; nem helyes, midőn a növendéknek csupán értelmére céloz, midőn elvonásra megy, anélkül hogy meggondolná, miszerint az értelem, legyen képzése mégoly szükséges is, száraz, üres, holt marad, mihelyt a

képzelemmel való frigyét felbontja. Az értelem működésének eredménye az általános tudás; de minden tudás holt elvontság marad, ha nem egyedesítik, vagyis szemlélhetővé nem teszik; ez a munka pedig a képzelem hatáskörébe tartozik. Minél erősebb, gyakorlottabb, fejlettebb a képzelem: annál többet nyer az értelem s az egész szellem tevékenysége életben, szemlélhetőség- és kellemben.

Ha részletesen tekintjük a képzelem működését, legkevésbé sem kételkedhetünk annak nagy jeletőségéről. A képzelem gyarapítja képzeleteinket, megszabadít a jelennek békéiből; ő teremtője a nagy, magasztos eszereknek, a nagyszerűség, szépség legmagasabb eszményének, anyja a szépművészeteknek, forrása minden találmányoknak, fölfedezéseknek s az emberi állapotok javításának. A művésznek először képzelnie szemével kell látni a remeket, melyet a világ bámulni fog. A képzelem továbbá az érzelemlágra is hatalmasan befoly, hatványozza tevékenységünket, erősíti akaratainkat terveink kivitelében, emeli erőnket az akadályokkal való küzdelemben. Az emberiségnek legnagyobb szerű vállalatai, legszebb alkotmányai a képzelemnek köszönik létüket; merőíéi-külc a legjobb tehetség is aluszékony, a bátorság lankadozó lenne. Az emberiség éltének legszebb oldala soha sem kerülne napfényre, ha a képzelmet elfojtani sikerülne.

Ezen nagyszámú fényoldalait tekintve a képzelemnek, sokan másik szélsőségbe estek, minden gondjokat a képzelemre fordították és csupa képzelem-embereket akartak nevelni. Ez még veszedelmesebb, mint ha végkép elhanyagolnók a képzelmet; mert babonára, rajongásra, erkölcstelenségre visz. Ha valahol, úgy itt igaz az, hogy középen van a való. A képzelem a legjótékonyabb befolyást gyakorolhatja az ember belképzésére, a legtisztább örömeknek lehet forrása s nevezetesen a természet és művészet nyújtotta élvezeteket végtelenül emelheti; de tömkelegbe is vihet, melyből sokszor maga az ész sem vezethet vissza, minthogy elveszti a fonalat. Ha elfajul, ha uralkodóvá lesz, vagy oly tárgyakkal esik, melyek az erkölcsiséggel ellenkeznek: akkor szomorú, sőt borzasztó következményei lehetnek. És ezen elfajulás könnyebben is történhetik, mint bármely más tehetségnél; és semmi más tehetség elfajulásával nem jár oly veszély, mint ezzel. Így levén a do-

log, minthogy a képzelem az Istennek egyik legbecsesebb adománya; minthogy azt, ha akarnók is, kiirtani nem lehet, de mivel eredeti tulajdonukat teszi, Isten és természet törvényénél fogva nem is szabad; minthogy oly sok fény- és árnyoldalai vannak, és könnyen elfajulhat: a nevelésnek elengedhetlen kötelessége a képzelmet minden elfajulástól megóvni, kellően fejleszteni, működésének helyes irányt adni, az eltévedtet útjára visszavezetni, szóval mindent elkövetni, hogy az az ember földi s vég-rendelteséuek egyik hathatós eszközévé lehessen.

56. §. A képzelem nevelése a növendék egyediségéhez alkalmazandó.

Tudjuk, hogy két ember sincs teljesen egyenlő. így van a dolog a képzelemre nézve is. Minden emberben máskép látjuk azt kialakulva.

Különbözik a képzelem először fokára nézve. Egyiknek képzelnie ingerlékeny, tüzes, élénk, dús és kimeríthetlen: a másiké munkátlan, tompa, hideg száraz, szegény, még pedig testvéreknél is. Az első legnagyobb különbség tehát az egyediségben rejlik. Isten egyiknek ilyen, másiknak olyan mértékben osztotta ebbeli adományát. Ez adományt ugyan nem változtathatni meg; de hogy nevelés által sokat módosíthatni rajta, az tagadhatlan. Ha a gyermeknek képzelnie igen korán oly mértékben kezd működni, hogy veszélytől tarthatni: akkor az ilyen képzelmet nem annyira ébreszteni, serkenteni, mint vezetni s kellő korlátok közt tartani szükséges; ha pedig a gyermek ellenkezőnek adja jeleit, akkor serkentésnek, erős ingereknek van helyök.

Tárgyát illetőleg is különbözik a képzelem: az egyik gyermeknek ezen, másiknak azon tárgyon akad meg képzelnie; ez a szomorú, borzasztó, rémítő dolgokhoz vonzódik, amaz egészen ellenkező oldalra, a vidámságra, nevetségesre hajlik; egyiknek a komoly, nagyszerű, a másiknak a szelíd, kicsi, kedves tárgyak tesz az elemét. A nevelőnek jól kell ismerni növendékeinek ebbeli egyediségét, hogy azt szüntelen szeme előtt tartván, mindenkor helyesen megválaszthassa azon eszközöket, melyek növendékei képzelmének növelésére legalkalmasabbak.

Végre a képzelem a többi vele összefüggésben levő szellemi

erőtől, p. o. a szemlélő tehetségtől, nem különben a test befolyásától és egyéb külhatásoktól is függ. Ugyanis minél gazdagabb szemléleti tárral bír a képzelem, annál termékenyebb lesz az, s fordítva; mert tnlajdonképi teremtő erővel nem dicsekedhetik, hanem a szemléleteken alapul. Hogy a test az egész szellemi szervezetre, következésképp a képzelemre is nagy befolyással legyen, azt már eléggé kifejtettük máshol. A testvervezet gyöngesége, ingerlékenységése, hiánya, némely betegségei tompává, étellelenné, erőtlenné teszik a képzelmet; ellenben vannak oly betegségek is, melyek azt annyira felfokozzák, hogy az ész szabta korlátokat semmibe sem veszi. Az ifjú életereje pezsgésben van, s így képzelnie is élénkebb, forrongóbb; a nagykorúsággal szelídül, azután többet-többet vesz, míg végre az Öregséggel majdnem egészen kialszik. Ezen összeköttetésnél fogva nagy befolyást gyakorol a képzelemre az életmód és az éghajlat is. Nem minden étel és ital hat egyenlően a képzelemre; a nehéz, hideg-ételek és italok gyöngítik, a melegek, ingerlők erősítik, ha mértékletesen használják. A meleg égöv lakóinak képzelnie fölötté dús, csapongó, míg a hideg tájakon szegény. A vidék, melyen valaki lakik, a környezet, melyben él, a személyek, olvasmányok, műremekek, a társas élet és állam viszontagságai, az indulatok és szenvedélyek vagy serkentőleg vagy tompítólag hatnak a képzelemre, ilyen, vagy olyan képzeményekre terelik azt. A képzetemnek a külkörülményektől való eme függését is jól kell ismernie a nevelőnek, hogy növendéke fölött helyesen ítélhessen, képzelnie elfajulásának forrásait kikutathassa, képzésének akadályait elmozdíthassa s eszközeit eltalálhassa. „Semmi nevelés nem képes ugyan azt, mit a természet épen nem, vagy csak szűk marokkal adott, pótolni: a finom szervezet, a belélet élénksége csak az ő műve; de minden esetre nagy különbséget tesz, vajjon a gyermek már kis korától fogva sokféle vidám, vagy szomorú, világos, vagy sötét képpektől volt-e környezve; vajjon alsóbb vagy felsőbb tehetségei voltak-e ápolva korábban; vajjon erősítették-e szellemi tevékenységét vagy eltompították; élesítették-e, vagy talán szórakozottá tették figyelmét. Csend, háborítatlan magány, a természetnek gyakori élvezése, a természet s az embervilág nagy tüneményeivel való foglalkozás – mindez képezte a legnagyobb költőket.”¹⁾

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. Th. 1834. S. 55.

57. §. A képzelem növelésében követendő szabályok.

Ismervén a képzelem egyediségi sajátságait, azt ezen sajátságokra való tekintettel következő módon fogjuk nevelni.

1) Első tudni való az, hogy a képzelem nevelése közvetett és közvetlen úton történik; közvetve a szemlélő, észlelő tehetőségnek, az emle- és értelemnek s a tágasabb érteményben veendő képzelemnek okszerű nevelése által, közvetlenül pedig czélszerű ébresztés, serkentés s vezetéssel összekötött gyakorlás által. A képzelem közvetett neveléséről az illető czikkeiben szólunk, azért itt csak a közvetlent tárgyaljuk.

2) A gyakorlás a növendék képzelmi egyediségéhez legyen mérve. Továbbá, csak akkor kezdendő, ha az anyagot szállító s a képzelmet vezető szellemi erők a fejlődésnek legalább némi fokára jutottak. E szerint előbb a fönnevezett tehetségeket kell művelnünk. De az értelem szoros művelését ne kezdjük igen korán, se az emlét ne fogjuk érthetlen, elvont dolgok, üres szóhalmaz tanulására, mert ez a képzelmet megrontja, elgyöngíti.

3) A gyakorlásoknak mindig kellő vezetés mellett kell törtenniök; a képzelemnek idestova szállingózó rendetlen működése csak cél- és értelem nélküli vagy célellesenes műveket alkotna,

4) „A gyakorlásokban fokozat tartandó. Kezdetben külszemléletekkel gyakoroljuk a képzelmet. Tegyük figyelmesekké a növendékeket arra, hogy a tárgy némely jegyei nem szükségesek és megváltoztathatók, anélkül hogy a tárgy is változnék. Aztán abban gyakoroljuk őket, hogy gondoljanak maguknak olyan változtatásokat és különbségeket és alkossanak hasonló képeket. – Ezen fokról a rajzokra megyünk. Egyes ismeretes eseménykéket, rövid történetkéket a dünk nekik feldolgozásra s úgy vezetjük őket, hogy először az adott anyagot módosítsák, tágítsák és összevonják, azután hasonló elbeszélések föltalálásában gyakorolják magukat. Ha ebben elég ügyességre vergődtek a növendékek: akkor maguk „találjanak ki maguknak anyagot ilynemű elbeszélésekre, rajzokra, leírásokra.”¹⁾ – Ide tartozik a jelvényes iránti érzék fejlesztése is költeménykéek, mesék, mondák, különösen parabolák által; hadd szokják a növendék mindenben valami jelentőséget keresni, az

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erziehungskunde, 1811. I. Th., §. 210.

élettelen tárgyakban is életet és értelmet találni, az anyagot szellemmel felruházni. „Hasonló fokozatban gyakoroljuk a növendéket a cél igényelte eszközök, az elvek, szabályok, észrevételek s végre az eszmények felvilágosítására szükséges példák föltalálásában. Csak ezek után mehetünk át a képzelem magasabb terméneire. Az, ki gyakorlatlan fiútól hőskölteményt, vagy nagy ódát követel, az nem ismeri növendékének erejét s a művelés alsó fokainak átugrásából származó hátrányokat.”¹⁾

5) A képzelmet, amennyire természete engedi, mennél termékenyebbé, dúsabbá kell tenni. Erre úgy vezetjük a növendékeket, ha minden előtt sok, sokféle élénk, helyes szemléletekre segítjük, mert a képzelem teremtő erővel bír ugyan, de csak a szerzett szemléletek alapján, melyek ha csekélyszámúak, vagy hiányosak, a képzetemnek is csak kevés és hiányos anyaga lesz. Aki sokat látott, hallott, tapasztalt, akinek látköre tág, annak képzelnie többet, többfélét s nagyobbbat fog alkotni, mint akinek képzeteti szűk körre szorítvák. Ha a körülmények nem engedik, hogy a gyermek szemléleti látkörét közvetlenül tágíthassa: akkor közvetve kell azt történelem, élénk rajzok sat. által tenni. Ennek az a haszna is lesz, hogy a növendék nemcsak a jelennel, hanem a multtal is fog foglalkozni, mi az értelem és képzelem művelésére nézve nagy jelentőséggel bír. A földrajz messze országokba vezeti a növendéket, a történelem a legtávolabbi időket hozza képzelnie elé, az egyes elbeszélések és rajzok által pedig mások helyzetébe s körülményeibe helyezi magát. Erre szolgálnak továbbá a különféle olvasmányok is, ha azokat a növendék egyedisége szerint választjuk meg. Itt főhelyen állanak a kitűnő költők művei, melyek nem csak táplálni, hanem vezetni is képesek a képzelmet. A költészeti művek legillőbbek az ifjú korhoz, mivel épen a nemzet ifjú korában készülnek. Amely ifjúnak semmi érzéke nincs a költészet iránt, arra nézve bizonyosak lehetünk, hogy férfúkorában száraz, hideg lesz, mint azt sok képzelemszegény tudósnál s üzleti egyéneknél tapasztaljuk. Még több tápanyagot kap a képzelem, ha a költészet terméneit színpadon szemlélheti. A jó szín darabok nagyon művelik a képzelmet s általában az egész embert. Ilyeneket azonban napjainkban csak elvétve találhatni; a ledér-

¹⁾ Milde, Lehrbuch d. allg. Erziehung kunde 1811. I. Theil., §. 210.

ség nagyon lábra kapott a színpadon is. Mit mondjunk még azon színészekről, kik a közönség érzékiségének csiklandoztatásában keresik a hatást! Ilyen színészet csak kificzamítja a képzelmet, elrontja a tapasztalatlan ifjúnak egész lényét. A gyermekeket általában semmiféle színdarabba nem kellene vezetni, az ifjakat pedig csakis olyanokba, melyek mindenkép kiállják a próbát, s melyeket nevékre méltó színészek játszanak. Niemeyer a képzeleműs növendékekre nézve veszélyesnek tartja a színházat. – Az olvasmányokra nézve szabályul álljon, hogy minél érdekesebbek, hasznosabbak, a korhoz s képzettségi fokhoz arányozottabbak s erkölcsileg derekabbak, annál jobbak; kártékony, tisztátlan képek, minden, mi érzéki és erkölcsi érteményben torz, zárassék ki. – A mesék és mondák igen ügyesítik és gazdagítják a képzelmet; de okos választást kell köztök tenni. Némelyek végkép ki akarnák azokat küszöbölni, maga Rousseau is határozott ellensége volt azoknak; de mások, köztök Herder, Beneke, Niemeyer, pártfogásukba veszik és méltán. „Mert – mondja helyesen Herder – mi emberek úgy vagyunk alkotva, hogy a költészetet nem nélkülözhetjük. Eszünk csak költemények által működik; soha sem lehetünk el költészet nélkül. A léleknek az értelem támogatta s az ész rendezte költésében találjuk létünk boldogságát. A gyermek soha sem érzi magát boldogabbnak, mint ha költ és magát idegen helyzetbe beleképzeli.” Nem kell attól tartani, hogy az ily olvasmányok a „nil admirari” ellenére a csudálatos iránti érzéket táplálják, babonára visznek stb. Aztán a csudálatos iránti érzék művelését nem is kell elhanyagolnunk, minthogy az veleszületik az emberrel. A csudálatosnak érzéke nem fajul el babonává, ha az értelem a természet törvéyeire nézve fölvilágosítást kap. Fődolgoz, hogy a mesék okosan legyenek megválasztva; a lélekj arás-félék gondosan kerülendők, mint melyeknek kártékony hatása még az érettebb korra, sőt az egész életre is kiterjed.

6) A képzelmet élénkké kell nevelni. Nem csak az érzés és vágyás rendszerére való befolyása miatt, hanem már csak önmagára nézve is előnyös sajátsága a képzetemnek az élénkség és világosság; homály, zavar, hidegség gyöngítik, csökkentik termenyeinek hasznavehetőségét. Ha a képzelemnek a fönnbbi pontokban kijelelt nevelési eszközeit a nevelés általános törvényei

szerint használni tudjuk, akkor a képzelem élénkké lesz. E tekintetben tehát nincs más teendő, mint hogy a nevelő ismerje a tért, melyen forog.

7) Minthogy a még oly élénk és dús képzelem sem használ, sőt árt, ha rendetlenül működik: azért szabályosságra is kell azt szoktatni. Rendetlen a képzelem működése, ha képzeményei természet-, cél- és ízlésellenesek, Minél tüzeesebb a képzelem: annál gondosabb vezetést igényel, hogy fejlődése szabályos, finom műveit legyen, hogy ne csapongjon összevissza. Erre nézve szabályul álljon, hogy a féktelen, műveletlen, vagy elművelt képzelem hitvány terményei, a regénygyártók maszlagai, melyek mind erkölcsi, mind értelmi tekintetben a legkártékonyabbak, az ifjúságtól távul tartandók. Az éretlen ifjúság mohón szokott neki esni ily érzék- és képzelemcsiklándoztaló műveknek; azért igen szemesnek kell lennie a nevelőnek, nehogy az ifjú titkon férjen hozzá ilyenekhez. De ha mégis hozzáférne, figyelmeztesse őt az ily mű értelem-, ízlés-, célelleues oldalaira, hogy a hatást csökkentse s az ifjút az utánzástól, melyre könnyen hajlik, visszatartsa. Csak tökélyes művekhez szoktassuk már kora gyermekségüktől fogva a növendékeket; mutassuk meg nekik, miben áll tulajdonképen valamely műnek becse, szépsége, összhangja, természetessége stb. Ily vezetés mellett remélhetni csak; hogy a növendék ízlése finomulni, a remek felé hajlani, az irodalom korcs szülötteit, melyek az ifjúságnak jobban szoktak ízleni, megvetni s így képzelmét szabályosan művelni fogja.

8) A nevelésnek főadata azt, mit a természet adott, fõntartani, erősíteni, képezni; de nem szabad feledni, hogy a képzelem csak úgy lesz jótékony, ha a többi szellemi erővel összhangzóan fejlődik. Az összhangzás törvénye pedig azt parancsolja, hogy a képzelem a fensőbb szellemi erők irányában alárendeltségi viszonyban álljon, azok fölé soha ne kerekedjék, hanem maradjon azon korlátok közt, melyeket az értelem és ész jelelt ki számára; különben zavarja a gondolkodást, az észlelést, elvakítja az észet, úgy hogy az ilyen növendék vagy épen nem, vagy mindent más kép lát, mint van. S ha képzelmének uralma minden időre és minden tárgyra kiterjed, akkor az olyan növendék kiszakítván magát a való világból, egy másikat teremt magának, melynek agy-

rémei örökös forrongásban tartják képzeletét, nyugtalanítják kedélyét s döntőleg hatnak akaratára is; képzelnie világának képeit valóknak veszi, folytonos álmodozásban él, élte szakadatlan csalódás, úgy hogy gyakran nevetséges, vagy szájalomra méltó lelki állapotba merül. Vigyázzunk tehát, nehogy okszerűtlen külíngerlés által és mértékletesség s óvatosság hiányában ily állapotra jusson növendékünk. Az örködés, az óvatosság annál szükségesebb, minél erősebb a növendék képzelmi tehetsége, minél gyöngébb és fejletlenebb az értelem és ész. A szemes nevelő gondosan megfigyeli növendékének minden egyes tehetségét, s a képzelem munkásságát mindig, de kivált az ifjabb korban a többi tehetség erejéhez íogja aranyozni; soha sem fogja azt a többitől elszigetelten, vagy nagyobb mértékben működtetni mint a gondolkodást; ha netalán túlsúlyra való hajlamot venne észre a képzelemben, azonnal elvonja, vagy a szükség szerint kevesbíti annak tápszereit, szárazabb, elvont tárgyakat ad a növendéknek s a magasabb gondolkodás erőit foglalkoztatja, hogy így a megzavart egyen súly helyreálljon. – A képzelem azon működése, melyben az az értelem és ész szavára nem hallgat, legrendetlenebb és legveszedelmesebb levén, úgy lesz vezetendő, hogy amazokkal való szövetségét soha föl ne bontsa. A növendék serdülő korában elegendő lesz e tekintetben csak arra figyelmeztetni, hogy az újság és élénkség még nem teszi ki a mű derékségét; hogy földolog az, vájjon megegyezik-e az értelemmel, a czállal, az észszel. Ez okból hozzunk fel egyes eseteket, melyek vonzó alakkal bírnak, újságuk és élénkségükkel meglepnek, de közelebbről tekintve czél-, természet- és észelleneseknek bizonyulnak be. Későbbben, midőn a növendék szelleme erősödik, úgy hogy a szépnek elméleti szabályait is megértheti, könnyebb lesz őt az irodalmi nyegleség konkoly- és vadóczterményeinek földismerésére vezetni. – De hányan vannak, kik növendékeik ebbeli betegségét észre vennék; hányan, kik a képzelem művelésének szabályait értenék?! Könnyen meg számlálhatjuk őket. Hány középtanoda ifjúsági könyvtárára vau lelkiösmeretes, józan gond fordítva? Nem mindenféle képzelemrontó művekkel van e telve a legtöbb? Megválasztja-e a tanár, mit ad a növendéknek? Nem kapnak-e már az alosztályok növendékei is képzelem- és észficzamító könyveket közökbe? Nem egy

ifjút, sőt gyermeket is tudnánk mutatni, kit a regényolvasás egész életére tönkre tett. Vannak, kik semmit sem tanulnak, mert nem csak nappal, hanem éjjel is maszlaggal táplálják képzelmeiket: ezek igazi regénydühönczök! Inkább bezárni a könyvtárt, inkább egy könyvet sem adni a gyermeknek és ifjúnak, mint mindenfélét össze-vissza-olvasatni! Az édes semmit-tevésnek, a komoly munka kerülésének, az ábrándozó sühederségnek ez egyik igen bőforrása. Kant is igen ója az ifjúságot a regényolvasástól, mondván többiközt, hogy annak semmi egyéb haszna nincs, mint hogy abban a pillanatban, melyben olvassuk, mulattat. Hiányzik benne az okos cél: azért elpuhítja az embert, és gyöngíti szellemerőit, pl. az emlétet, mert nevetséges volna regényeket emlékezetben tartani s másoknak elmesélni akarni.¹⁾ – Ugyanez értendő a serdült leánykák regényolvasására is. A csizmadia-kisasszony, vagy jobban mondva nagysám (nagysám (!)) – de mit is törödnének korunk piperkőcsei oly haszontalansággal, mint a nyelv szelleme?) mindent össze-visszaolvas, miközben oly könyvekhez is jut, melyek képzelmet uralomra segítik, a bűnt szép színben ecsetelik, a kisasszony fejét képzelődés tömkelegévé alakítják a szánandó lényt szerencsétlenné, boldogtalanná teszik, ki egyre csak légvárakat épít. Kérdjük: mióta szaporodnak nálunk az emancipált nők, a vallástalan anyák, a socialistico-communisticus elvű, szabados-szívű hölgyek, az égalité, liberté ábrándos hetaerái, a regényhős-nők? Nemde, mióta leginkább a francia képzelgés agyrémeivel tömik lelkeiket? A nőnek nincs iskolája, s képzelnie úgyis igen eleven: annál szűkebben s annál gondosabb megválasztással kellene tehát regényt adni kezébe; ha nem tartunk mértéket, nem csak a roszirányú, hanem a legjobb regények és költemények is kártékonyán hatnak a nő képzelmére.

9) Minthogy a képzelem az érzés és vágyás rendszerére is tetemes befolyást gyakorol: azért nem mindegy, akármily tárgya kat adunk neki. A hajlamok, vágyak magukhoz hasonló képeket keltenek a képzelemben; de gyakran fordítva is a képzelem a szemléleteket igen felfokozza, s szeme erkölcsi tekintetben sokkal veszedelmesebb, mint a látás. Vigyázzon tehát a nevelő, ne hogy növendékei képzelnie oly tárgyakra vesse szemét, melyek

¹⁾ Über Paedagogik, v. Kink 1803 S. 84.

erkölcstelenek és tilos vágyakat, indulatokat és szenvedélyeket ébresztenek. Minden, mit a növendék képzelmenek művelésére használunk, az erkölcsiség mér vesszejével mérendő. Ne is igen ámítsa magát valaki azzal, hogy hiszen ez, vagy az az ő erkölcsiségére sincs veszélyes hatással; tehát a növendék is olvashatja, láthatja sat. Mert a mi képzelünk s a tüzes ifjú ki nem forrott képzelnie közt nagy a különbség; amit mi hidegen szemlélünk, az az ifjút fölhevíti, nekünk nem tesz semmit, de neki árthat. A sikamlós, kétérteményű jelenetek, képek, erkölcstelen cselekmények, melyeket áttetsző öltözetbe szoktak burkolni, hamindjárt remek is, mindig ártalmas tápszerűl szolgálnak a gyermekek és ifjak képzelmenek.

58. §. A képzelet-játékok.

A játék a kora években fontosabb minden tanulásnál, mert tulajdonképen ez az első évek elemi iskolája. A szoros munkától abbau különbözik, hogy a munkánál az erő bizonyos célra történik, míg ellenben a játékra az inger, gyönyör vezérel.

A játékoknak, hogy képző erejük legyen, bizonyos tulajdon ságokkai kell bírniok; mert vannak olyanok is, melyek majd testileg, majd erkölcsileg ártalmasak; ilyenek a kicsi gyermekekre nézve a tápszeres némelyikei, aztán a mérges festékekkel színezett és a szűrő, bökő, metsző, végre az erkölcsrontó játékszerek, ledér képek stb. milyenek vásárok alkalmával özönnel láthatók, vagy a miklósnapi alakok. A játékokat általában két főcsoportra oszthatni: az első, melybe a felfogó és tanuló erő gyakorlását eszközlő játékok tartoznak, a második hova az alkotó, a cselekvési erőnek játéka sorozandók; azoknál a működés kívülről befelé irányul, mint az érzékszerveknél; ezeknél belülről kifelé, miu ta mozgás rendszerénél. Tekintsük a dolgot közelebből.

A legelső hónapokban a gyermek még nem ismer semmi alakító, teremtő játékot, még csak nézni, hallgatódzni, fogni, tapintani akar; megrakja ugyan kezeit mindenfélével, de nem tud vele mit csinálni. Csak később, ha az érzékek a külvilággal megismerkedtek, s a hallott szó a szellemet mintegy fölszabadította, kez dődik az önjátszás nagyobb szabadsága; a képzelem lassankint szárnyra kezd kelni, melynek tollazatot a nyelv ad. Legelső játéka

a gyermek képzelmenek az érzéki tárgygyal való foglalkozás, mely tulajdonképen önfoglalkozás. Egy báb vele egy egész népet, vagy színésztársulatot tesz, s ő a színműköltő és rendező. Minden darabka fa, fényesített virág karócskául szolgál, melyhez a képzelet száz- és száz-színű rózsát képes kötni. Mert a képzelem csudálatos erejétől minden Áron-vessző virágot hajt.”¹⁾) A gyermek képzelete nem fogja fel a halált, azért mindent, mi környezetében van, a gyertyát, vizet, cserepet, bubát stb. étellel ruház fel. Adjunk csak a gyermekeknek szép művészi játékszereket, mindenféle tárgyak és alakok csoportulatait, a leánynak cifra bubát, melyek tehát csak nézésre szolgálnak s a képzelem teremtő erejét nem veszik igénybe: mindezek csak pillanatnyi örömet szereznek nekik. A képzelem munkát keres s azt megtalálja az egészen egyszerű játékszerben, vagy valamely idomtalan fadarabban. Gazdag valószágon elhervad, elszegényül a képzelem. Innen Locke azt ajánlja, hogy a gyermeknek semmi kész játékszer ne adjunk, csinálja azt ő maga, ez képezvén tulajdonkép játékát. A dolgok keletkezési menete a legnagyobb ingerrel van a gyermekre, ki ha élénk, napokon át dolgozik a legnagyobb kedvvel, lankadatlan erővel egy lapdán, melyet már az első hajításnál elveszt, vagy órákig épít valamit sárból, hóból, gallyakból stb., bár az elkészült épület csak néhány perczig áll; de ő azért nem vigasztalhatlan. Úgy tesz a gyermek, mint az építeni szerető ember, ki míg háza épül, minduntalan mellette van, minden részének emelkedését újult örömmel szemléli, de ha felépült, alig néz rá többé. Csak az, mit a gyermek maga csinál, vagy ha nem is, legalább aminél képzelmenek röptöt adhat, érdekli őt. Ez okból az építészeti szerek, a természeti tárgyak gyűjtése, kerti munkák, virágápolás stb. hasonlíthatlanul hasznosabbak, mint a közönségesen használtatni szokott játékeszközök, melyek legfőlebb is arra szolgálnak, hogy azokat a gyermek néhány nap alatt összerombolja, amidőn aztán az ilyen megcsonkított szer sokkal kedvesebb neki, mert alkalma van azt foltozni, toldozni, gyógyítani stb. azaz képzeletét foglalkodtatni. Ez az oka, hogy a leánykák oly szívesen játszanak egy egyszerű bubával, mely nekik jövőendő asszonyi rendeltetésükre nézve előiskolául szolgál; sohasem unják azt meg; s ha a régi, kopott buba

¹⁾ Jean Paul, *Levana*. Paris, 1837. §. 49

helyébe újat, cifrát kapnak; elejénten ugyan elbíbelődnek vele, de csakhamar a régihez vonzódnak vissza, azt gyöngéd szeretettel ápolják, s a cifra kisasszonyra csak ritkán kerül a sor. Az ilyen cifra bubánál, mely egészen készen van, melyet nem kell mosni, fésülni, öltöztetni, melyet levetköztetni s lefektetni sem lehet (mert a ruhában való lefektetés sehogy sem fér akis lány fejébe, azt minden tekintetben helytelennek találja; s ha a bubát mégis lefekteti, azt hiszitek, hogy eme semmisnek tetsző dolog nem fog rontólag hatni a leányka jövő rendtartására?), csak igen kevés teendője marad a leánykának, s így mulatsága rövid ideig tart: míg az egyszerű bubával, vagy az azt helyettesítő fadarabbal órákig tud elmulatni, s irántai érdeke mindennap újra fölbred. A gyermek nem szereti a könnyű játékot, sőt egyenesen nehézségeket keres, melyeknek legyőzésében találja tulajdonképen a mulatságot. Ki nem tapasztalta, hogy a gyermek kis kocsijával nem egyes után megy, fölkeresi az akadályokat, ha nincsenek, teremt azokat, s nagy óvatossággal húzza kocsiját hegyen, völgyön, vizén, sáron s más akadályokon keresztül, hogy fel ne dőljön? Neki nem kell a pihenés, hanem eszköz, alkalom erőnyilatkozatnak, önmunkásságának kielégítésére; az ember munkára van teremtve. Szabályul áll tehát, hogy a játékok, különösen elejénte, mennél egyszerűbbek legyenek, miszerint a gyermek alakító erejének, önmunkásságának mennél tágasabb tere lehessen.

Második szabályul vehetjük, hogy ne árasztjuk el a gyermeket játékszerekkel, mert ez mértékletlenséget, kielégíthetlenséget, érzület-tompultságot fejleszt ki. A bőség csak hamar eltűnő érzékcsiklándozást szül, s a gyermekek azt sem tudják hamarjában, mihez fogjanak. A játékszerek különfélesége által tett benyomások összezavarodnak, a gyermek figyelme nem pontosulhat össze, hanem lepkemódra szállong egyik tárgyról a másikra, nem vonatik tartósan egy eszmemenethez; a gyermek ellenállhatl inul tovább sodortatik, így csélcsap, elégedetlen, könnyelmű, érzéketlen, tompa, unatkozó leszen. Ezek mind semmis dolgoknak látszanak; de aki a gyermekvilágot szakértőleg s gondosan észleli, az nagyon is fontosoknak fogja azokat találni. Ha azt akarjuk, hogy abból jó kedv, vidámság, cselekvési erő, ügyesség és szépérzet származzék: akkor takarékosak legyünk a játékszerek osztoga-

tásában. De mivel a képzelem a játékszert végre minden öltözétekből kivetkezteti s az alakokból, melyekbe azt öltözteti, lassankint kifogy; azért czélszerű a játékszert néha elzárni. Ha az ismét napfényre kerül, nincs hossza-vége az örömmek, s a képzelem újra erélylyel megkezdi teremtő munkáját. A karácsonfára is nagyobb gondot kellene fordítani, legalább az ajándékok minősége okosan volna megválasztandó.

A sokféle esztergályos-bohócságok helyett sokkal nagyobb örömet talál a gyermek a homokban, mi neki Jean Paul¹⁾ szerint az, mi a leánykáknak a víz. Órákig játszik a fin a homokban, s ezer- és ezerféle anyagnak, eszköznek használja azt képzelete, itt egészen magára lehet őt hagyni, csak arra vigyázzunk, hogy játékszerét meg ne egye; mi más játékszerekre nézve is szem előtt tartandó.

59. §. A képes könyvek.

A gyermek egyik jellemző vonása a külbenyomások iránti fölötte élénk fogékonyság. Mindent kíváncsi tudni, látni, hallani, ami körötte történik. A szóbeli érintkezés, oktatás és mulatás legjobb módja ugyan a gyermek képzésének, tudványa kielégítésének; de a képek és képes könyvek sem megvetendő eszközei annak. Némely nevelők ugyan nem barátai a képes könyveknek; de amit ellenök felhoznak, az részint félreértésen és visszaélésen, részint a képes könyvek czélszerűtlen szerkezetén, alapszik. Amit a képes könyvek védelmére felhozhatni, az először a kellemes mulatság. Ha nem szolgálának is másra, mint amire más játékszer; már azért is pártolást érdemelnének, minthogy a gyermeket megóvják a veszedelmes unalomtól. A kép ingerrel bír a gyermekre, munkásságba hozza annak minden tehetségét, fejleszti lát- és szépérzékét, eleveníti, rendezi s nemesíti látkörét, gyakorolja, műveli s gazdagítja nyelvét is. Már maga a képek megnevezése sem kevésbé fontos a gyermekre; hát még a képekhez kötött elbeszélés, melyet a gyermek mennyiszor-annyiszor utánmesél! Hasonló jótékony befolyással vannak a képek a kedélyre és az erkölcsi érzületre is. Mindezen okoknál fogva a képes könyveket a gyermeknevelés eszközei közé sorozzuk.

¹⁾ Jean Faul, Lcvana. Paris, 1837. §. 51.

Kezdetben nincs szükség terv szerint rendezett képes könyvekre; de mihelyt szorosán művelési célzt akarunk elérni általuk, akkor már nem közönyös dolog, mily könyveket adunk a gyermekek kezébe és mikép alkalmazzuk azokat. Erre nézve álljanak itt a következők:

1) A gyermekkor első éveiben még nem fogékony a gyermek a képes könyvek iránt, nem becsüli azokat, eltépi s a darabokban csak oly, még nagyobb mulatságot talál, mint az egészben. Ehhez járul, hogy a gyermek későbbben nem nagy érdekléssel fog viseltetni a képek iránt; pedig éppen akkor lenne legtöbb képző erejük. Ezen okoknál fogva a gyermek legelső éveire nem ajánljuk a képes könyveket: elegendő munkát adnak még ilyenkor a gyermeknek az őt környező tárgyak is játékszerek, melyeknek bármelyike is alkalmasabb az érzékek első gyakorlására, mint a kép. Mennyi mindenféle tulajdonságokat nem lát a gyermek csak egy kövecskén, kockányi virágon is! Egyiknél ezt, másiknál azt az érzéket, némelyiknél több, sőt valamennyi érzékét gyakorolhatja! ez mind nem történhetik a lapos kép szemlélésénél. – De ha a gyermek a képzés legelső fokán túl haladt, az 5-6. évben; ha az itt-ott látott képekre is figyelmessé s azok jelentésére, értelményére kíváncsi kezd lenni: akkor már itt az ideje, hogy ezen kedves és tanulságos mulatságot megszerezzük neki.

2) Nem mindegy, akármily tartalma és felosztási rendje van a képes könyvnek: a) Semmit sem szabad tartalmaznia, mi a gyermek felfogó erejét általában meghaladja, s amit érzékíteni nem lehet, például a lélek tulajdonságait. Kezdetben az allegóriái lényeknek nincs helyök, az erkölcsieknek pedig csak, amennyiben cselekvésök érzékeltethetők. Némelyek csak az ismeretlen, idegen terményeket akarnák ismertetni a gyermekkel; de mi ellenkezőleg vagyunk meggyőződve, már csak azért is, mivel a nevelés egyik általános törvénye az, hogy a nevelés legelső eszközei a gyermek legközelebbi köréből veendők; másodsor azért, mivel csak így jöhet rá a gyermek a kép és tárgy közti viszonyra felfogására, b) Legyen a képes könyv tartalma való és hű. Az írónak, az ecsetnek oly kevésbé szabad hazudnia, mint a nyelvnek. Amint a szóban, úgy a képes előadásokban is igazságot tartozunk mondani a gyermekeknek, az eszményítés bizonyos foka és az

alkotás szabadsága azonban érvényesítheti magát a képen csak legyen neki benső valósága s külső lehetősége, s kerülje azt, mi a gyermeknek hamis képzetet adhatna Istenről, a világ-, természet- és emberéletről. Valótlansághoz számítjuk például, ha a kép mértékviszonya hamis, midőn egy lapon a szék oly nagy, mint a torony, az alma olyan, mint a ház. Maga a gyermek is mihamar megérzi ez aránytalanságot s más ismeretlen tárgyakra nézve tévútra vezetetik, e) Legyen a képes könyv tartalma tisztán, határozottan erkölcsi, hogy csak jó, nemes érzelmeket s vágyakat keltsen és tápláljon. Ezzel nem azt értjük, hogy mindig csak a jónak példái legyenek benne; gonosz tettet és érzületet is kell szemléltetnie, de mindig úgy, hogy mindjárt mellette álljon az erkölcsi ítélet is, s az erkölcsileg nem-szépét ne szépítse, a rutát ne vonj a be arannyal. A csataképek közül csak olyanok vehetők fel, melyek Isten országa- és dicsőségeért, a nemzet és haza legfőbb javaiért vívtak; a boszú irtó háborút nem gyermeki szemnek valók. Ugyanez oknál fogva a vadászjelenetekből is csak azok engedhetők meg, melyekben nem vadhajszolás, pajkos nyersség és kegyetlenség, hanem az emberi szellemnek az állatok ereje és ravaszsága fölötti hatalma nyilvánul. – Erkölcsi tekintetben, mint legképzőbbet, a képes bibliát ajánljuk. Egy jó képes biblia valóságos kincstár a család körében. Elmondhatjuk, hogy amily joggal a szent írás kitűnően könyvnek, úgy a képes biblia kitűnően képes könyvnek nevezhető. Magától is értődik, hogy a bibliában is vannak jelenetek, melyeket csak későbbben lehet előadni, melyek tehát képes bibliába nem valók, d) A képek, amennyire lehet, szépség és jó ízlés törvényei szerint legyenek készítve. A gyermek nem igen törődik ugyan a rajzalakok tökélyével, és mint a játékszerek cikkénél láttuk, a színezett képek nem is igen ajáulandók, mert a képzelem nem talál annyi tenni valót rajtok: de ez mind nem oldja fel a gyermekek számára dolgozó művészt abbéli kötelessége alól, hogy mindent, ha még oly egyszerűen is, de mindenesetre szép alakban adjon elé. Azért a maszatolások, milyeneknek bőviben vagyunk, gondosan mellőzendők. Ezek nem képezik a szépérzékét, hanem megrontják. A gúny- és torzképek is csak takarékosan és okos megválasztással használandók, e) A képek bizonyos terv szerinti egymásutánban következzenek; de lo-

gikai osztályozásnak az első években épen nincsen helye. Valamint ugyanis a való világ a legtarkább alakokban tűnik föl: úgy annak utánzása, a képes könyv is, hasonló alakokban lehet szerkesztve; s épen nem lenne czélszerű, ha a képeket a természet három országa szerint akarnók rendezni, ennek csak a tudományos tanítással jön meg ideje. De azért a rendetlenséget sem tűrhetni, mert ha a tárgyak összevissza vannak hányva, a gyermek szórakozottságra szokik. Annyit minden esetre kívánhatni már a kis gyermekek képes könyveire nézve is, hogy az egyszerű tárgyak az összetetteket, az egyes tárgyak rajzai a történeti képzetek tárgyait megelőzzék, legalább addig, míg a gyermekek szemei gyakorlottabbak nem lesznek.

3) Későbbecsken szaki képes könyveket adhatni a gyermeknek. Ilyen könyvecskék már nálunk is találhatók némi részben, de a legtöbb nem igen sikerült. A szaki képes könyvek közt első a képes ABC-s könyv. Ennek szerkesztése finom tapintatot igényel; csak a legegyszerűbb, legismeretesebb tárgyak veendőek fel bele, szigorú valóság és hűség jellemezze a rajzokat, s az egész az olvasástanulás céljára vonatkozzék. Ez utósó tekintetből, és mert a gyermekek már korán jóllaknak azzal, aminek még későbbi korban is ingerrel kellene bírni rajok, nem ajánlhatni a határozott irányú, például csupán természetrajzi, kezműtani sat. ABC-s könyveket. – A szaki képes könyvek másik nemét azok teszik, melyek az értelem és szív elemi művelésére szolgálnak. Ezek csak úgy felelnek meg céljuknak, ha tárgyaik a gyermek szemléleti és érzelmi körén belül fognak, és sokoldalúlag érdeklők; ha továbbá a szöveg nem csak eléolvasásra, hanem a gyermekek kellemes mulattatására és gondolkodásuk gyakorlására is használható. Az enemű könyvek közt leggyümölcsözőbbek azok, melyek összefüggő történelmi rajzokat is tartalmaznak, természetesen csak a már kissé gyakorlottabb gyermekek számára írva. Ha mesék és tanulságos költeménykéek is vannak bennök: akkor nem csak a tisztán, egyenesen erkölcsi irány határozza meg értéköket, hanem a gyermekek szükségéire való tekintet s ízlés kivitele is. Gyermekmeséket és költeménykéket írni nem oly könnyű, mint sokan vélik, kik anélkül, hogy a szellem fejlődési menetét ismernék, gyermekirodalomhoz fognak. Még a legnevezetesebb nevelő-írónak sem sikerül az mindig. Alapos elmé-

leti és gyakorlati iskola hiányában az író nem bírja írmódját a gyermekkorhoz alkalmazni, unalmassá, egyoldalúvá, ízléstelenné, gyermekessé s a gyermekeknek mihamar ellenére lesz. – Vannak továbbá történelmi képes könyvek a nagyobbacska gyermekek számára. Ha ezek szabályos metszeteket tartalmaznak: mondhatni, örökre bevésik a gyermek elméjébe az eseményeket. És így az enemű könyvek igen ajánlatosak. Anyagot igen bőven nyújt nekik az egyetemes és hazai történelem. – Ide tartoznak továbbá a természet- és műterményeket ismertető képes könyvek kezdők számára. A szöveg, mint mindenütt, úgy itt is figyelmet érdemel; de sokkal fontosabbak a rajzok, minthogy ezek már nem csak mulatságra, hanem tudományos tanulásra is czéloznak. – Végre megemlítendő az encyklopaediai képes könyvek. Ezek az egész szemlélhető világnak elemi ösmertetését tárgyalják. Mint tudva van, ezeknek alapját Arnos Comenius Orbis Pictus-a vetette meg, melyet Basedow igen tökélyesített, s mások egészen a mai napig kisebb-nagyobb szerencsével utánoztak. Az enemű könyvek sok tekintetben, de főleg nyelvképzést illetőleg ajánlatosak.

4) A képes könyvek kezelésmódját illetőleg műveit, ismeretdús nevelőknek és emberbarátoknak kevés mondani valónk van; mert hiszen ők jól tudják, mit követel e tekintetben a gyermek kora, szüksége, hajlama, s ahhoz fognak alkalmazkodni. De nekik sem lesz felesleges kezdetben Löhr gyakorlási menetét (*Erste Lehren und Bilder* sat. Leipzig 1805), úgy az újabbak közül Gailer Orbis Pietis át és Güll Systimatische Bilderschule-ját is megtekinteni, valamint Barth Jugendblätter-jeit is megszerezni. A kevesbbé tapasztalt nevelők kedvéért álljon itt Niemejernernek következő utasítása: „Fogassuk fel a gyermekkel, mi a kép és mi lehet csak, micsoda közös jegyei vannak tárgyával, s miben különbözik attól. Mindezt, mint magában is értetik, nem meghatározás, hanem szemléltetés által kell eszközölni. Ez pedig úgy történik, hogy elejéute csak szemléltetjük és megnevezzük a képet, de úgy, hogy a megnevezésben a főjnév is benlegyen, például: ezen madárnak neve holló, ezen fának neve almafa; aztán képet rajzolunk a gyermekek előtt, megmutatjuk, mikép áll az elé, s velők is rajzol-tatunk valamely tárgyat, például szekrényt, kályhát, lovat sat. Óvjuk a gyermeket a fölületes, szállingózó szemléltetéstől. E

czélből legjobb, ha több tárgy van egy lapon, azokat kivágni és kemény papírra ragasztani. Akkor a gyermekeknek nem lesz alkalmuk tova iramlani, s a tárgyat is szabatosabban szemléltethetni. Épezért egész képes könyvet adni a gyermekek kezébe nem ajánlatos; mert keresztülfutnak rajta néhányszor s hamarabb elunják, mint gondolnók, minden nap mást akarnának. A képes könyv ne maradjon a gyermek kezében, mert így mihamar csökken ingere. Továbbá magunknak kell a képeket mutogatnunk, a gyermek ezt igen szereti. Ő hallani akar valamit a képről, látni akarja annak különösségeit s tulajdonságait, hasznát, használatát, magukat a hibákat is. Újra és újra kéri a gyermek a hallottakat, látottakat ismételni; és magunk vagyunk okai, ha az alaposságra és biztosságra való eme törekvés a gyors, fölületes szemlélés miatt mindinkább alászáll. A tanításnál nagy részt nem a gyermekek a türelmetlenek, hanem a tanítók.”¹⁾

III. CZIKKELY.

Az emle nevelése.

60. §. Az emle nevelésének fontossága és lehetősége.

Mint már tudjuk, az emle azon tehetsége a léleknek, melynél fogva az ember a kül- és belérzék által szerzett benyomásokat vagyis képzeteket megtartani képes. Az emle nem csak a visszaidéző erő minden tehetségének alapját, hanem a gondolkodás valamennyi működésének nélkülözhetlen segédeszközét is teszi, annyira, hogy ha az emle bizonyosfokú tökélyt el nem ért, az értelem művelése lehetetlen. „Az emle bizonyos erőssége nélkül a bölcsészti szellem oly lánghoz hasonlít, mely táplálék nélkül szükkölködik, és amely fellobogni s csillámlani, de folytonosan égni és világítani nem képes.”²⁾ Természetes, mert a szellemnek képzetekre vagyon szüksége, vagyis tudnia kell; de a tudás emlékezet dolga. A gyors felfogás és megtartás kiszámíthatlan becscsel bír mind az iskolára, mind az életre nézve. Az ember külső és belső, legmagasabb úgy, mint legalsóbb tevékenységei folytono-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze der Erziehung und des Unt, 1838. I. ih. IV. Boil. S. 420

²⁾ Garve, über die Kunst zu denken S. 45.

san az emlékezet ezen forrásából merítenek; tudomány, művészet, ipar mindig e csudálatos tárba járnak szüksége s anyagokért. Zárjuk azt el, akadályozzuk az avval való szabad rendelkezést: s hogy csak egy példát hozzunk fel, a festesz festesz lesz-e, ha sem ecsete, sem festéke? Igen nagy előny tehát, ha jó emlével áldott meg bennünket a Teremtő, s fontos dolog, hogy azt erősítsük, tökélyesítsük. Még harmincz év előtt is nagy gondot fordítanak, különösen hazánkban az emle gyakorlására; de mivel az rendesen a képzelem, értelem s az egyediség rovására történt, nem levén más, mint csupán emlegyakorlás, azért manap sok nevelő a másik szélsőséghez hajlik, vagyis az emlét egészen elhanyagolja s csak az értelmet fejleszti. Aki helyesen gondolkodik, könnyen belátja, hogy középben van a jó, s az emle elhanyagolását annál kevésbbé fogja megengedhetőnek tartani, minél inkább szaporodik az iskolai ismeretek s főleg nálunk a nyelvek halmaza. Nem nehéz belátni, hogy az értelem kizárólagos művelése, mint azt az emle kizárólagos művelésének ellenségei tették, szintén nem vezet célhoz; mert hiszen lehetetlen nem tapasztalni, miszerint az értelemnek minden előtt anyagra vagyon szüksége, hogy erejét gyakorolhassa.

Amely tanrendszer egész nap iskolában tartja a tanonezot s a végtelenszámú tárgyakat csak játszva, fölületesen akarja elsajátítani, az hibás; mert hiszen a teljesen kimerült tanonezok úgyszólván semmi ideje sem marad emlézésre, s csak annyit tud, amennyi a csupán elmefejlesztő előadások alatt rá ragadt. Az elemi tanodákba behozott szemléltető tanmód azért is túlzott, mivel az emle rovására történik. Több évi tapasztalásból tudjuk, hogy a középtanodák első osztályainak tanulóival részben azért is lehetni oly kevésre, mert amely tanodákban szemléltetve tanítanak, ott a szemléltetés többnyire ferdén történik, s így míg egy részről értelme sem fejlődik a gyermeknek, más részről emléje egészen elhanyagolják; ahol pedig a nézleti tanmódot alig híréről ismerik, ott csupán az emlét foglalkoztatják, azt is rendesen rosszul. Akik a gyermekkorban is az értelemfejlesztésre fektetik a fősúlyt, igen csalódnak; mert az értelem a gyöngé korban úgyszólván minden mesterséges vezetés nélkül fejlődik, részint belülről kifelé, részint a külvilág által ébresztve. Ha igen korán

fogunk hozzá rendszeres műveléséhez, csak elművelését várhatjuk; de ha az emle gyakorlásának idejét elmulasztjuk, hiába akarjuk azt későbbben pótolni; mert ami a gyermeknek csak játék lett volna, az a szellemi szervezetében előhaladott és a képzelemnek s a sokféle tanulandónak miatta szórakozottabbá lett ifjút megerőlteti. Aztán a történelmi s pozitív dolgokat okvetlen emlézni kell a tanulónak, mert azok fensőbb lelki tehetségeinek szükséges anyagát képezik s a priori nem szerezhetőek meg. Maguk a pusztán emle-emberek sem mondhatók egészen hasznavehetleneknek a társaságra nézve; mert, mint Kant mondja: Már az is elég érdem, ha valaki' nyers anyagot hordott össze, hamindjárt más fejek szükségesek is annak feldolgozására. Többször hallottuk, hogy szülők vigasztalólag említették, miszerint fiaiknak nincs emléjük, de igen nyílteszű, egészséges ítéletű fejük. Ezzel nem nagyon vigasztalódhatni; mert igaz ugyan, hogy az ítélethiányt emle nem pótolhatja, de az is áll, hogy sok jó fej azért mehet oly kevésre s ítél minden ítélő tehetsége mellett is gyakran oly ferdén, mivel keveset tanult. Van szerencsétlenségünk akárhány oly szerencsétlen furolyást, égből csöppent lángész (?) ismerni, kik nem rossz ítélettel bírnak, de mivel sem ifjabb korokban nem gyűjtenek vala ismereteket, sem jelenleg nem tanulnak, nem tudván, hogy sok dolog, mit ők újnak tartanak s miről kétkednek, régen bevégzett tény, boldogtalan homályban, kételygésben botorkálnak. Továbbá az ítélő erő is annál tökélyesebb, minél több oldalú, de ilyen csak a képzetek nagyobb tömege által lehet, melynek hiányában rendesen egyoldalúság, korlátozottság jellemzi. Bizonyos, hogy a történelem nagy emberei többnyire emle által is kitűntek. Akár tudományos és eszmélődő a pálya, - mondja Niemeyer – akár gyakorlati, melyre a növendék lép, mindenütt nagy értékét fogja tapasztalni jól gyakorlott emléjének, mely könnyen felfog, könnyen eszmél és hi ven megtart.”¹⁾ Figyelmet érdemel az is, mit Plutarchus mond: „Minden előtt emléjét kell a gyermeknek gondosan gyakorolni, mert ez kincstára a tudományoknak.”²⁾ Azért a hitregében is Mnemosynét a múzsák anyjává tették, annak jeléül, hogy semmi sem táplálja és

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834 I. Th. S 456.

²⁾ Plutarchus, de puerorum educatione.

erősíti annyira a szellemet, mint az emle. Fontos tehát és szükséges az emlének nevelése.

Hogy pedig az emle nevelése lehetséges is, arról úgy hiszünk, senki sem kételkedhet, aki tudja, miszerint ápolás által az embernek valamennyi testi és lelki tehetségei igen magas fejlettségi fokra emelkedhetnek. S ha valamelyik, úgy bizonyosan az emle az, melyet leginkább képezhetni. De más részről nincs egy szellemi erő sem, melyet oly könnyen, oly sokféleképen meg lehetne rontani, mint éppen ez. Vegyük csak például az egy testtel való összefüggését, már maga a gyomorterhelés is kártékonyán hatra; innen eredt a: plenus venter non studet libenter. A fejfájás, részegség, dobozódás, de különösen a nemi ösztön kicsapongása igen ártanak az emlékezetnek; az önszeplősítés nagyobb fokánál az emle egészen eltompul. Maga a gyakorlás is megronthatja az emléket. Az iskolákban csak nem régen is dívott módszere az emberművelésnek sokszor lelki tompaságot, benuultságot, értelmetlen szajkózást, gépies, vak utánczást, tudomány-gyűlöletet okozott. – Művelése nem minden növendéknél történhetik hasonló sikerrel. Némelyeknél maga a természet is igen megkönynyíti azt; minek oka majd a belérzék szerveiben rejlik, melyekkel az emle igen szoros, bár meg nem magyarázható viszonyban van, majd meg a korán és czélszerűen intézett fejlesztésben. Mások ellenben oly szerencsétlen szervezetűek, hogy alig mehetnek valamire. De egészben véve mégis számtalan példa által bebizonyodott tény, hogy az emle fölötté képzékeny; hogy művelés és gyakorlás hiányában a legjobb emle is elpusztul. Ezen tulajdonságára mutat az is, hogy az emberek emlegyöngeségről igen, de értelmi gyöngeségről nem szoktak panaszkodni, ezzel azt akarván jelenteni, miszerint ez utósó természet, amaz pedig mulasztás hibája. Jóllehet az emle különbsége isteni adomány, mégis igen sok függ a külhatásoktól, a gyakorlástól is. így állván a dolog, a nevelésnek főadata az emlére ható külviszonyokat megismerni, azok előnyeit felhasználni, kártékony befolyásaikat akadályozni s az emlének erélyét gyakorlás által kifejteni.

61. §. Az emle művelésének elvei.

Quintilianus az emle művelésének eszközét következő szavaiban adja: „Siquis tarnen unam maximamque a me artem memoriae quaerat, exercitatio est et labor: multa ediscere, multa cogitare, et si fieri potest, quotidie, potentissimum est.”¹⁾ Ennél jobb eszközt mi sem tudunk. Tehát 1) komoly tanulás, sokféle, ha lehet, mindennapi gyakorlás a jelszó. 2) A gyakorlásnak korán kell kezdődnie; mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy az emle képzetkészsége a legelső korban legnagyobb. 3) A gyakorlásnak terv szerintinek, tehát folytonosnak, mindennapinak kell lenni. Azonban azt tapasztaljuk, hogy e tekintetben is igen sok hiba történik; a tanító szeszélyének és a véletlennek itt is szabad keze vagyon. Ritkán üzik az emlegyakorlást tudatosan; kevés tanárnak van gondja, különösen a szaktanításnál arra, vajjon nem marad-e a tanuló egyik-másik napon egészen emlemunka nélkül, vagy nincs-e túlterhelve. A tárgyaknak úgy kell egymásra következniök, hogy mind az emlének, mind az értelemnek legyen foglalkozása. De ez ott, hol nem a növendék nevelése, hanem a tanárok könnyebbsége, kényelme a főtekintet, nem várható; ott, hol a tanárok egymás dolgaiba soha bele nem szólnak, a mások által tett észrevételek miatt még boszura is készek s egymástól tanulni nem akarnak, hanem kiki a maga felvilágosult (?) feje szerint tesz és a többivel nem törődve úgy tanít, mintha csupán egy tanár, egy tárgy volna az iskolában: ott, mint minden tekintetben, úgy az emle gyakorlásában is szörnyű garázdálkodás lehet. Lelkiösmeretes dolog, hogy a szaktanárok közös terv szerint működjenek s a tanulónak összes teendőit mindig szem előtt tartásák, az emle és értelem művelésének szabályait ne csak gondolom-formára, hanem szakavatottan értsék. 4) Ki kell tudnia a nevelőnek a növendékek emléjének egyediségi minőségét, mert csak akkor fogja helyesen megválaszthatni művelésének eszközeit. E tekintetből tudnia kell „hogy az emle nem csupán a gondolkodás rendszerének egy részét teszi; az emle az érzés és vágyás rendszerében is megvan, az utósóban szokásnak az elsőben érzületnek nevezve. Vagy ki tagadhatná, hogy szere-

¹⁾ Quintilianus Instit. Or. XI. C. II.

tés által a szeretet elevenebb, hívés által a hit bizonyosabb akarással által az akarat erélyesebb lesz? Nem kell vélnie, hogy az emle külön álló tehetsége a szellemnek egy másik, például a szemlélő, vagy gondolkodó tehetség mellett. Miért is annyiféle emle van, ahányféle képzetek s gondolkodási erők vannak, s a szervek különbsége szerint az emle is különféle. Azért valakinek a képzetek bizonyos körében nagy, a másokban csekély emléje lehet, például nagy név- és kis számemléje, amint t. i. a szellemi tehetségek minőségre és mennyiségre nézve jobban, vagy kevésbé fejlettek. Amit közönségesen jó emlének neveznek, az nem egyéb, mint jól kifejlett tárgy-, eseményérzék és nyelvtehetség.”¹⁾ Egyik ember képes valamely elvont bizonyításnak igen hosszú eszmesorát sokáig és híven megtartani; de a történelemre csekély fogékonysága vagy. Különösen fontos a gépi és okoskodó emle közti különbség. Az első a benyomások alakja- és rendjéhez van kötve, a másik mindig meggondolással jár, s logikai eszmetársításnak következménye. Neme lyik megtartja a történetet és az alakokat, de annyira rabja a rendnek, hogy nem mozdulhat, ha csak egy képző eszméje, vagy szava hiányzik is; egy másik az egyes részeket elfelejti, de az egész tisztán lebeg előtte, az egyes tények elmosódhatnak, de az összefüggést, a forrásokat, következményeket, eredményt nem könnyen szalasztja el. Az emle eme különbsége gyakran a művelés, gyakorlás következménye, de oka gyakran magában az emle egyediségi minőségében, a test befolyásaiban s a szellem többi tehetségében keresendő, például az érzékek élességében, szemlélés, értelemben sat., úgy a kedélyben; innen van, hogy a képzetek megtartását ezeknek a kedély állapottal való hasonlósága igen megkönnyíti. Tudván ezt a nevelő, minden előtt a növendék emléjének minőségét fogja gondosan megészlelni; mert ha erre nézve nincs tisztában, bizonyos, hogy hibákba esik.

62. §. Az emle gyakorlási anyaga.

Ha a nevelő az emle gyakorlásában biztosan akar eljárni: szükséges, hogy a gyakorlás anyagát a növendékek egyedisége szerint helyesen megválassza. Nem mindegy, akármily anya-

¹⁾ Buch der Erziehung, v. K. Schmidt., S. 187.

gon gyakoroljuk a gyermek emléjét; vannak tárgyak, melyeket fölötte nehéz, sőt lehetetlen megtartani, melyekkel tehát idő és munka kárba vesz. Erre nézve szabályul tartsa a nevelő semmi olyas tárgyat nem választani emlegyakorlásra, amit a gyermek nem érthet, mert így emlézése egyoldalú s nem alaki s anyagi is lesz egyszerismind. Van e az ily szajkózásnál tekintet az emle s értelem közti viszonyra? Többet ér-e a gépies emle az okoskodónál? Nem pusztúl-e el az értelem az emészthetlen anyagok nagy tömege alatt? Helyesen mondja a Ratio educationis publicae: „Quod memoriae committi debet, perspicue prius intelligatur, secus enim frustra torquetur caput.”¹⁾ Ami nem szükséges és nem hasznos a növendéknek, olyat sem kell vele emléztetni. Valóban, ha a nevelő elég hasznavehető anyagra talál, kábaság a gyermeket haszonvehetlen dolgokkal kínozni. – De még az sem közönyös dolog, a megválasztott gyakorlási anyagot mily mennyiségben s mily egymásutánban dolgoztatjuk fel a gyermekek emléjével. Ami a mennyiséget illeti, arra nézve jó lesz Quintilianus eme mondatához ragaszkodnunk: „Elejénte csak keveset s olyat, mi nem okoz unalmat. „ És: „Minden nap néhány verset! „²⁾ Csak lassankint erősödik az emle, s így a gyermektől is csak fokról fokra várhatunk többet. Az egymásutánt illetőleg azon tényállásból kell kiindulnunk, hogy az emle, mint a visszalétesítő erők egyik ága, csak azon képzeteket tarthatja meg, melyeket az alkotó erők képezni képesek; hogy tehát a kiszemelt gyakorlási anyagot még a szellem munkásságának jelen foka szerint is kell rendezni. A legelső korban, midőn csak a szemléző tehetség működik, nincs helyök általános fogalmaknak, elvont tantételeknek, hanem csak egyes érzéki képzeteknek és tényeknek. Leggyakrabban gyakoroljuk a gyermekek emléjét kis dalokkal, elbeszélésekkel, melyeket még játszó társaiktól is örömet tanulnak. De a beemlézést se mulasztjuk el. Ez legjobb előgyakorlata jövő iskolai szó, név- és számemlére.”³⁾ Későbbben, hogy az emle szokjék csupán önmagára is támaszkodni, oly tárgyakban is gyakoroljuk a kicsinyeket, melyekben az emlék nem segíti eltelem, pl. az abc betűit rendben betanultatjuk, úgy az egyszeregy

¹⁾ Ratio educationis publicae. §. 237.

²⁾ Quintilianus, Istit. Or. XI. C. 11.

³⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834, I. Th. §. 400.

könnyebb részeit is sat. Ide tartoznak a rövid, kedves történetkék is, érzéki tárgyak leírása, parabolák, mesék. A hosszabb, általános, elvont dolgokra csak későbbben menjünk. Ezek közül a beszélgetéseket könnyebben megtartja a gyermek, mint az általános okoskodmányt, a kötött alakot könnyebben, mint a kötetlent, mint-hogy annál a rhythmus és rím segítségére van az emlének. – „Az iskolázás korában már az emle természete is követeli, hogy egyes dolgokat, mint nélkülözhetlen anyagát, inkább rá bízunk, míg másokat az értelemnek nyújtunk feldolgozásul. Sok dolog marad ugyan emlénkben anélkül, hogy legkisebb fáradságot fordítanánk annak megtartására, vagyis sokat tudhatunk tulajdonképi emlézés, tanulás nélkül is. Ezt bizonyítja a gyakorlati nyelvtanulás. De ez által semmi biztos és tartós tudás nem származik. A nyelvtani alakokat, legalább a szabályokat, melyek szerint azok képezvék, idegen nyelvbeli szók bizonyos készletét nevezetes embereket, állatokat, városokat, folyókat, történelmi számokat: mindezeket épen oly szorosán be kellene tanulni, mint az egyszeregyet s a tíz parancsolatot. Még az oly tárgyaknál is, melyek inkább gondolkodásnak teszik dolgát, pl. erkölcsi, vallási sat. tárgyaknál, sokkal jobb lenne, legalább a gyakorlatlanokra nézve, ha egyet-mást, mint elvtételeket, vezéreszméket, emléjökbe vésnének, hogy azok által magukat tájékozthassák; mert a gyöngébb gondolkodó tehetségnek nincs egyebe, mire támaszkodhatnék. Ezen kívül, valamint a tudományos, úgy a gyakorlati embernek is igen nagy előnyére válik, ha egész gondolatcsoportokat hézag nélkül felfogni s biztosan visszaadni képes. Segédeszköze ez a honi, vagy idegen nyelv tanulásának is, és a társas életben nagy becse van annak, ha alkalmas időben derekasan tudunk előadni, anélkül hogy könyvhöz kellene folyamodnunk. És ez a szellemi képzésre is nagy fontossággal bír. Ugyanis belehelyez bennünket a jeles emberek eszmemenetébe, érzésmódjába, a szellemnek benső mulatságot s önelvezetet nyújt, mely minden esetre méltó azon fáradságra, melynek árán véve van. Azért a remekírók nevezetesebb helyeinek, vagy egész kisebb költeményeknek jó betanulása igen sok haszonnal jár.”!) – Az emle minősége is tekintetbe veendő, midőn a tárgy fokozatáról van szó. Azon tárgy, melyre legkisebb fogé-

¹⁾ Grundsätze d, Erz, u. d. Unterrichts. 1834, I. Th. S. 461-462.

konysága vagy az emlének, kiváló, de nem legelső képzési anyaga leszen neki.

63. §. Az emle gyakorlásának módszere.

Az emle tulajdonságainak általános s a növendékek emléjének különös ismerete mellett a nevelőnek az emleművelés módjait is kell tudnia. Ezek szabatos ismeretének hiányában meg- esik, hogy a nevelő a gyöngé tehetségű növendéket nem ápolja, nem gyakorolja eléggé, holott épen annak van több ingerre s könnyítő szerekre szüksége; meg- esik, hogy a növendéknek túlnyomó erejét fogja elősegíteni, a gyöngébbet, mert nem ismeri, teljes árvaságra juttatni s az összhangzás helyett veszedelmes zavart fog eléidézni. Némely gyermek gyorsai» fog fel, de felejt is. Már ha az emle művelésének eszközeit nem ismerjük kellőleg, honnan fogjuk azt tudni, hogy őt sok és sokféle tárgyak emlézésére fogni nem szabad, hanem hogy egy tárgynál tovább kell mulatni, azt pontosan szemléltetni s ismétlésről gondoskodni? Nem könnyen fogunk-e egészen ellenkezően eljárni s a gyermeknek feledékenységét előmozdítani? Nincs-e rá elég példa, hogy a tanár a feledékeny tanoncot figyelmetlennek bélyegezte, holott az csak feledékeny volt, miről ő nem tehetett, annál kevésbbé, mivel a tanárnak sem esze, sem szíve nem volt a tanuló ebbeli természet- hibáját, mint az a nevére méltó tanítónak kötelessége, orvosolni?

Az emle művelésének módjára nézve jegyezze meg magának a nevelő a következőket. Ha a növendék emléje hűtlen, azon csak az első szemléltetés világossága javíthat. Ha az emle csak egyik-másik tárgyra irányul, a nevelésnek kötelessége azt tulnyomólag más tárgyakra irányozni. Ha az emle gyöngéségének oka az anyagszállító, vagy közre működő erők munkássághiányában rejlik: akkor ezek lesznek serkentendők és művelendők, hogy az emle közvetve erősödjék. Az világos, hogy minél tisztábban és élesebben fogjuk fel a kultárgyakat; minél világosabb tudatunk van a fogalmak egyes jegyeiről; minél tovább szegez- zük figyelmünket a tárgyakra és képzetekre; minél nagyobb összefüggésbe tudjuk hozni képzeteink tömegét; minél munkásb a fürkésző s összehasonlító tehetség az ítéletek alkotása- vagy felfogásában: annál nagyobb mértékben

könnyítjük és mozdítjuk elő az emle munkásságát is. Fordítsunk tehát kellő gondot a szemlélés, értelem és ész egyediség szerinti művelésére s az emlet csak ezekkel összhangzásban képezzük. Minthogy továbbá a képzelem a jövő önteremtette képeivel, az emle pedig a múlt való tárgyaival foglalkozik; s ennél fogva semmi más szellemi munkásság nincs hátrányosabb hatással az emlére a képzelemnél, mint mely a képzetek tiszta, világos felfogását s megtartását gátolja: annak túlnyomóságát és uralomra vergődését telhe tőleg akadályozni kell. Ezen közvetett művelésmód az, melyet Kant okoskodó n ak nevez a pusztán gépiesnek ellenében. A gépies emleművelés nem egyéb mint gyakori betű szerinti ismétlés, melynél a szellem többi ereje nem működik. Az okoskodó vagy ítéletes (judiciosa) emlézésnél a gondolkodás magasabb erői is közre működnek, s ez Kant szerint egy táblához hasonlít, melyen valamely rendszer felosztása vagon. E tábla segítségével aztán úgy jutunk az elfeledett dolog emlékezetére, hogy a felosztásnak megtartott tagjait elszámoljuk.

A képzetek megtartásának első föltéte, hogy a gyermekek a tárgyakat minden oldalról figyelmesen megszemléljék. Ha ez megtörtént, mondassuk el a gyermekekkel többször azon tárgyakat, vagy amit azon helyen, ahova vezettük, és az emberek közt láttak, még pedig határozott rendben, és másodszori, harmadszori ismétlésnél behunyt szemmel is mondassuk el. Ez által önmaguktól is bizonyos fogásokra, műeszközökre találnak, pl. hogy a dolgok helyrendje által magukon segíteni, egyik dolog, vagy jelenet által a másokra emlékezni lehet.

Neveket, számokat, összefüggő mondatokat többszöri elmondás vagy ismétlés által tanulhatni meg legbiztosabban, mert az ismétlés itt is anyja a tanulásnak. Innen a régente dívott verses tanulás igen nagy előnnyel bírt, különösen a nyelvtanulásban. Nem is kellene a verseket egészen számúzni az iskolákból, mint azt sok fiatal tanár teszi, kik önhittségökben azt tartják, hogy az öregek semmit sem tudtak. Több szerénységet, kevesebb elbizakodást, több munkásságot, kitartást, alaposágot, kevesebb vak lármát, nyegleséget várunk egyik-másik fiatal tanerőtől, több kegyeletet a nevelés terén becsülettel megöszült s az irodalomnak is önzetlenül szolgáló tiszta jellemek irányában. Igénytelenségünk tapasztalatait

senkire sem akarjuk rátukmál ni; de Niemeyer, Milde-féle emberekre mégis csak adhatnánk valamicskét. Ha roszak a versek, csináljunk jobbakat. De neveljük, hogy ha egyik-másik műre nagykönyvedén oda vetjük: nem ér semmit, barbarismu s – azzal már bizonyítottunk valamit. Csináljunk jobbat, különben majd azt tartják rólunk, hogy ezt a vak lármát és füstöt ama hazaboldogító civilisatoroktól örököltük, kik csak a magyar csúfolásába helyezek volt magas műveltségöket, míg végre ők maguk lettek legcsufabbakká, önmaguk által vallván gyalázatos kudarczot, midőn Zaharává változtatott hazánkat tarthatlan térnek kelle beismerniök. A gyermekek a verses szabályokat üteny és dallam szerint tanulták; és így agyon gébbek és hanyagabbak is megtanulták azt, mire okvetlen szükség' vala, megtanulták úgy, hogy késő vénségökben is tudták; megtanulták már csak azért is, mert társaságban, jó kedvvel, vidoran valának elfoglalva, míg egyedül levén csak igen keveset dolgoztak volna.

A tulajdonképi emlézésre jegyezzük meg a következőket. Habár különösen a nevelés első szakában, midőn a képzeteknek nem annyira jegyeire, mint megtartására kell tekintettel lenni, fölösleges, sőt kártékony is lenne mindent emlébe vésni: mégis a szigorú emlézés mindazon esetekben mellőzhetlen, melyeknél bizonyos határozott formák és szabatos rend, alapos, kimerítő, lehetőleg tökélyes, szigorúan rendes tudás szükséges. Quintilianus főnnebb felhozott művének ugyanazon részében ezeket is mondja: „Leghathatósabb az emlézés. Egyik erő sem gyarapodik annyira gyakorlás által, és csenevész el oly könnyen elhanyagolás által, mint az emle. Azért már a gyermekeknek is sokat kell emlézni, hozzá kell szokniok a kellemetlenséget, melyet az olvasottak és leirottak ismétlése okoz, legyőzni.”¹⁾ „De az emlézést a fej egyedüli képző eszközének tekinteni és minden bölcseséget emlézés által vinni be a növendékbe nagy hiba lenne. Mindaz, minél nem szóhalmaz, hanem tárgyak, nem szolgálai rend, hanem belső logikai és történeti összefüggés a cél, mindaz nem csupán a gépies, hanem az okoskodó emlének is tárgya, de az emlézés nem az utósót, hanem az elsőt gyakorolja.”²⁾

Hogy az emlézés czélszerűen történhessék, csak fokonkint

1) Quintilianus, Instit. Or. XL G. 11.

2) Milde, Lehrbuch der alig. Erziehaukskunde 1811. I. TU, §. 235.

gyakoroljuk növendékeinket; kezdetben csak keveset kapjanak fel, aztán mindig többet és többet, míg a feladott mennyiség erejük véghatárát el nem éri. Rendre nézve elsők legyenek a költészeti darabok, aztán szónoklatiak, végre egészen szabadok is mérték és rím nélkül, sőt a nyelvből formák is veendőek elé. Az emlékezésben a legnagyobb pontosságot ajánlja Quintilianus, annyira, hogy egy szótagnak se legyen szabad hiányozni. A nehézség ellen azt hozza fel, hogy a gyakorlási eszköznek nehezebbnek kell lenni mint az, mire a gyakorlás történik, hasonlóan ahhoz, midőn a hős önsúlyokkal gyakorolja karját a csatára.

Jó szolgálatot tesznek, de csak az üres óranegyedekre szorítkozva az emlei versenyjátékok is, ha nem csupán pillanatnyi játszásért vétetnek elé, és ha a nevelő érdeket tud nekik adni. Például a nevelő felhíja a növendékeket, ki tudja hibátlanul elmondani az általa lassan elmondandó névsort, vagy történeti adatokat, érzéki s aztán elvont fogalmakat, valamely költeménynek egyes szakát s későbbben valamely levélnek tartalmát, mennél kevesebb eltéréssel, valamely leírt s elolvasás után letörölt nagyobb számot sat. Azonban, amennyire lehet, könnyítsük meg a gyermek munkáját, minthogy e könnyítés mellett is eléggé igénybe lesz véve erejük. Ezt először is a már ismert tárgy felosztás, az egymásután eszközli. Buzdítsuk a növendékeket bel- és külingerszerekkel, ismertessük meg vele az akadályokat és könnyítési eszközöket, legyünk tekintettel az időre, helyre, a képzettség fokára s minden az emlézésre befolyással bíró körülményre. Az emlézés könnyítésének eszközeit az eszmetársítás törvényeiből ismerjük meg. Az emlékezés ugyanazon törvények szerint történik, amelyek szerint az egyes képzetek a szellemben képzettagokká és képzetrendszerékké kapcsolódtak. E törvények következők: a) Az egész összekapcsolódik a részekkel, a lényeg a tulajdonságokkal, az ok a hatással, a cél az eszközökkel; következésképp egyik a másikára emlékeztet, b) Ellenmondó és ellentétes képzetek: erény és bűn, nyár és tél sat. társulnak a képzetvilágban. Hasontó képzetek is kapcsolódnak és fölkeltik egymást, még pedig hasonló körülmények között annál könnyebben, minél hasonlóbbak, c) Amely képzetek időben és térben együtt kerültek elé, azok együtt járnak, egymást fölbresztik, még pedig a korábbiak

könnyebben fölébresztik a későbbieket és a közelebbiek a távlabbiakat, mint fordítva, d) Azon képzetek, melyek kedvencz foglalkozásaink- és véleményeinkkel függnek össze, szintén társulnak és fölidézik egymást, e) Legkönnyebben ébreszthetők föl azon képzetek, melyek eredetileg legélénkebbek és legtisztábbak voltak, melyeket csak nem régen alkottunk, vagy melyeket csak nem régen alkottunk, vagy melyek időközben gyakrabban ismételve v alának, és fordítva. Ezen törvényeknél fogva a főfogalmak eléidézik az alárendeltek; a jegyek, melyekkel a nehezen megtartható helyeket megjegyeztük, emlékeztetnek a megjegyzettre; amit fenszóval olvastunk, az könnyebben megmarad, mint amit magunkban olvastunk; maguk a nap részei is megkönnyítik, vagy megnehezítik az emlézést. Ha tehát valamely tárgyra eszmélni akarunk: akkor azon időbe, térbe és viszonyokba kell magunkat belegondolnunk, melyekben a tárgy képzete a szellem sajátjává lett, azután a társítás törvényei szerint azon időből, azon helyről és viszonyokból valamely képzetet kell felfognunk, mely aztán a kerestük képzetre visz bennünket. Jóllehet pedig az eszmetársítás törvényeit sem szaporítani, sem kevesbíteni nem lehet: mégis czélszerű művelés által a növendék képzeteinek tömegében könnyebb, szorosabb, erősebb s többféle Összefüggést hozhatni létre. Törekedjék a nevelő a növendék egyes képzeteit rendbe, összefüggésbe hozni s minden fontos képzetet más ismerttel s gyakran visszatérővel összekötni. És ezt ne mindig ugyanazon társítási alak szerint, hanem szoktassa rá növendékét a társítás mindenféle fogására; különösen pedig azon legyen, hogy a társítás ne csupán a képzeteknek esélyes összeköttetéséből, hanem a szellem magasabb és szabad tevékenységéből támadjon, azaz a társítás okoskodó legyen. Így aztán a képzetek nem fognak egyes elszagगतott darabokként heverni a növendék szellemében, mint az oly embernél tapasztalható, ki bár tudja a dolgot, de nem jut eszébe. Már csak e tekintetből is vigyázni kellene a gyermekek és ifjak magán olvasására; mert a rendetlen össze-vissza való olvasás, a nagyon különnemű tárgyakkal való foglalkozás, gyermekkönyvtárak, gyermekújságok olvasása, mivel ezekben az emberi tudás legkülönneműbb töredékei s ágai halmozvák egymásra, egészen megrontják a társítás tehetségét. Ez okból –

legyen mellékesen megjegyezve – az újságok szenvedélyes olvasása senkinek sem ajánlható.

Szólanunk kell itt még a mesterséges emleművelésről is. Ez a régiéknél mnemonik néven volt ismeretes és az eszmetársítás törvényein alapult. Módja abban áll, hogy a képzetek felfogását és megtartását valamely látható s könnyen felidézhető tárgy, vagy kép segítségével eszközli. Ezen majdnem végfeledésbe ment emleművelést a bajor Aretin e század 4-10-dik évében Münchenben és Nürnbergben kiadott két művében igen terjedelmesen kifejtette. Főszközei három csoportra oszlanak: az első a szót, vagy képzetet valamely kép alatt gondolja (jelvtan, Symbolik); a második a képet valamely hely és időszerű tárggyal köti össze, mely épen előttünk áll, vagy előttünk fog állani akkor, mikor valamely képre eszmélni akarunk, a harmadik az egymásután, mely a megtartandó szókat, vagy képzeteket más tárgyak igen ismert egymásutánjával köti össze. A második csoport nem egyéb mint a régiéknél localis memóriája. Ennél az emlében megtartandó szókat és képzeteket valamely ház, hajó, játék stb. részeihez kellett hozzágondolni, vagy valamely szobát és általában tért több részre osztani és mindenikhez valami képzetet kötni, a nyelvtanulásban az igeidők származását a nyelvtanban levő fa részeihez gondolni stb. Ha már most valaki az így lekötött képzeteket és szókat föl akará eleveníteni, csak a nevezett tárgyakra kellett tekintenie s célját érte. Már ami a mesterséges emleművelés becsét illeti, annak nagykorú egyének, kiknek sok és sokféle érdekes dolgokat kell emléjükben megtartani, hasznát vehetik, de gyermektanításra nem tartjuk alkalmasnak. Hogy a képzeteknek érzékeltetése, az ismeretlennek ismeretessé való összekötése, a hely és idő szerint való beosztás a képzetek felfogását és megtartását megkönnyíti, az tagadhatlan; de mivel semmi belső képző erővel nem bír, maga az emle nem tökélyesedik általa; sőt ha nem vagyunk eléggé ügyesek és óvatosak, a túlzott élvezés, a különböző, idegen tárgyaknak összekötése, az örökös beosztás és alosztályozás zavarba ejti a fejet. Kant is ellene nyilatkozik.

II. CZIKKELY.

64. §. A gondolkodási rendszer képzet-csoportjának nevelése.

Eddig általában tekintettük a gondolkodás rendszerét: szükséges még az egyes csoportok s egyes tehetségek neveléséről is szólanunk röviden.

Tudjuk, hogy a képzetcsoporthoz tartozó tehetségei tér- és idő-érzésekre oszlanak, melyek másképen ismeret tehetségeinek is nevezhetők, minthogy a külvilágot tudatunkba hozzák. Ezeknek működése képezi az alapot, melyen a gondolkodás világa épül. Helyben és időben tűnik fel minden; s az embernek az ember- és természetvilágot hely- és időben kell felfognia, mivel szellemének hely- s időérzékei előbb ébrednek munkára mint a felsőbb gondolkodás tehetsége.

Szemléletek és ezeknek képzetekké való fokozása: ez az első, mivel a nevelés a növendéknek tartozik. Az első szemléltetési anyagot, amint láttuk, a természet és a képes könyv képezi. Midőn a gyermek a természetet és az embervilágot valóságban és képben ismerni tanulja: akkor figyelmessé tesszük őt először is a tér különféle oldalaira, a súlyra, színre, alakra, nagyságra stb., s tudatába viszzük azokat, úgy hogy képes legyen azokat különféle oldalairól szerinti leírni. Ezt az által eszközöljük, hogy a tárgy oldalait pontosan megmutogatjuk, vagy elévesszünk különféle tárgyakat, melyeken egyes tulajdonságok túlnyomóan kifejezvék; e tárgyakat aztán összehasonlítjuk másokkal, melyeken e tulajdonságok kevésbé vehetők észre. Legjobb a természeti tárgyak, még pedig kezdetben csak a szabályosak és olyanok, melyek a gyermeket legjobban vonzzák, pl. az eb. – Ami a gyermek figyelmét először leköti, az az alkat, de csak általános vonásokban; azért más tulajdonságokra is figyelmeztessük őt, a nagyságra, színre sat., például mutassunk neki lovat is, és a gyermek képzeteket nyer az ebnek és lónak nem csak alkatáról, hanem” nagysága- és színéről is. Az alkatrészeket az által is élesíthetjük, hogy a már elemeztük tárgyakat rövidebb, hosszabb idő elteltével egyedül, vagy társaságban másokkal ismét elémutatjuk s fölismertetjük, s ily módon mindaddig gyakoroljuk a gyermeket, míg minden elébe kerülő tárgyat, első tekintetre is minden időben fölismerni s fővő-

násaiban leírni nem képes. – Hogy a gyermek távérzékét fejleszszük, vigyük a közel levő tárgyat messzebb s találtassuk el a távolság különbségét; mérassunk meg két különböző nagyságú tárgyat szemmel s azután mértékkal sat, – A súlyérzék gyakorlásának céljából adjunk különféle súlyú tárgyakat a gyermek kezébe, mondassuk el a gyermek véleményét előbb egyes, úgy több tárgy súlyáról; hasonlítsa azokat össze s ítéletének voltáról valódi súlyok által is győződjék meg. – A hely érzéket az által gyakoroljuk, hogy a gyermeket az őt környező helyre figyelmeztetjük s annak minden oldalait, pontjait felfogni, magának megjegyezni, az utat, melyen járt, leírni s a leírton egyedül menni szoktatjuk sat. – A színérzék ne csak színeket különböztessen, hanem színeképeket is élvezzen, hogy azokat szóval és kézzel viszszafejtse, ne csak emlékezzék rajok, hanem teremtse is azokat. – A számérzék nevelésénél olvassa össze a gyermek a szemlélt tárgyakat; ujjain és játékszerein, kövecskéken, gyümölcsön tanulja a számlálást és számvetés alapműveletét, az összeadást, kivonást; a számot csak későbbben vonjuk el a tárgyaktól. – A tárgyérzék csak az előbbieknél művelése után gyakorolható. Ha már t. i. az egyes térérzékeket fejlődésre serkentettük: akkor a gyermeknek több tárgyat adunk; azokat, amelyekben a hasonló, vagy elentétes oldalak, tehát nagyság, szín, súly sat. vagy kitűnnek, vagy kevésbé vehetők észre, külön csoportokba állítatjuk; s végre mindenikét különböző oldalainak daczára s mint egy egészet fogatjuk fel, mely minden más egésznek ellenében áll. – Végre pedig, mondja Schmidt K. ¹⁾, úgy fejleszd a térérzékeket, hogy együttesen, vagy egyes csoportokban működjenek; mert a való életben az egyes szervek nem elválasztva egymástól működnek, hanem mindig több szerv egyszerre. Ily összhangzó működéstől függ aztán például az írásban és olvasásban való siker, minthogy az írásnál az alkat, nagyság érzéke és az alkotási, szerkezeti (Constructionstalent) tehetség összhangzásban működnek mind egymással, mind bizonyos izomcsoportokkal. Miért az olvasás, írás, rajzolás sat. legjobb eszközeiül szolgálnak a térszervek összhangzó működésének gyakorlására. – Mindezen gyakorlatokat előbb a nevelőnek kell megcsinálnia s a gyermekeknek utáncsi-

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 215.

nálniok. Ismételje azokat a nevelő mindaddig, míg a növendék készségre, ügyességre nem viszi, mely készség a jövőendő föld- és természetrajzi tanításnak, rajznak, festésnek, számvetésnek sat. alapját képezi.”¹⁾ „De minden gyakorlásnál – mondja Schwarz – kerülnünk kell a kimértséget, szörszálhasogatást; nagy hiba lenne ott is kísérletezni, hol maga a legnagyobb mester kézzel foghatólag tanítja a növendékeket.”

Az időérzéseket, folytatja Schmidt K., az által gyakoroljuk, ha a gyermeket az életre s a természeti dolgok fejlődési folyamataira, ennek egyes fokaira figyelmeztetjük, ha időmértéket és eseményeket fogatunk föl vele sat. Tanuljon növendéked ütenyt mindenben: ütenyre beszélni, olvasni, írni, énekelni, kezét, lábát mozgatni, gyors és lassú hangot megkülönböztetni, az időt, mely két hang között lefoly, eltalálni, az időmértéket, mely szerint valamely dallam kifejlik, vagy melyben valamely költemény van, követni: és növendéked időérzékének megvan tápláléka. – Szoktasd továbbá növendékedet észlelésre; kérdezz és kérdeztess, hogy semmi esemény ne repüljön el lelke előtt nyomtalanul; választasd el élesen a tényeket azok magyarázatától; beszélj el és beszéltess el eseményeket, melyek közvetlen történtek, vagy a történelemben kerülnek elé, de oly rendben, tagokban és rendszerekben, mint azt a fönnebbi czikkekből kifejtettük, és mindig a magasabb gondolkodással összekötve; azért például a történelem ne legyen pusztá emlézés tárgya, mert ez az eseményérzést túlingerli és eltompítja. Ha így járunk el, akkor növendékünk eseményérzéke egész életére bírja azon alapot, melyen tökélyesedését folytathatja.

S ha így képezzük növendékeinknek mind tér-, mind időérzékét, akkor bírni fogják azon alapot, melyre fogalmaikat, ítéleteiket és okoskodásaikat építhetik, mely alap nélkül a fensőbb tehetségek nem képesek eleven, tetterős és valóságban alapuló vagyis valódi tudást eszközölni, hanem csak ábrándozó szózatócsokat nevelni.

Hogy ezen gyakorlatoknak nincs általános vagyis minden növendékre nézve egyenlő értékök, hanem hogy ez a növendékek különböző egyedisége szerint különbözik: hogy a tér- és időtehetségeket mind egymásra, mind az egész testszellemi rendszerre

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 216.

nézve összhangzatosan kell művelni; hogy a siker tekintetéből minden előtt a nevelő ebbeli érzékeinek kell jól kifejlődve lenniök – mert a tér- és időérzék hiányában szenvedő nevelőt nemigen szeretik a gyermekek –: azt már több alkalommal kifejtettük, – Aki a képzet-csoport neveléséről többet akar olvasni, vegye elé Schmidt K. „Buch der Erziehung” című jeles művét.

V. CZIKKELY.

65. §. A szellemi adományok vagy tehetékek, talentumok nevelése.

Előre bocsátván, hogy a talentumok nevelése szintazon általános törvényeknek hódol, melyeknek az egész gondolkodási rendszer, azoknak nevelését a következő pontokban fogjuk adni:

1) A rend tehetéke. A rend lelke a háztartásnak, az istennek úgy, mint az emberinek. Azért a rend a nevelés hatásának és eredményének föltétét s mérvesszóját teszi. Isten lényéből, kit a szent írás a rend és nem a rendetlenség Istenének mond, és a teremtés művéből, melyre már első levésében is a rend bélyege volt nyomva, a rendnek az egyes képzendő személyiségre is át kell mennie, részint természeti és öntudatlan, részint szellemi s tudatos közvetett úton; mi másképp azt jelenti, hogy a rend tehetéke kétféle: eredeti, mely egyik emberrel nagyobb, másikkal kisebb mértékben jó világra, és műveit, mely a nevelésnek következménye. Némely gyermek, anélkül hogy szoktatták volna, nagyon rendszerető, pontos mindenben; míg a másik maga a kuszátság. A rend tehetéke közel rokonságban áll a szépérzékkel. Igaz ugyan, hogy vannak jeles eredeti teremtő tehetségek, melyek a külsőségekben nagy rendetlenséget mutatnak, úgy hogy a láugészt és a külső – ha nem a belsőre is! – rendetlenségre való hajlamot sokan társaknak tartják, mit több jeles ember példájával lehet bebizonyítani: de bizonyos, hogy a rendérzéknek az ember kialakulására nagy befolyása vagyon. Példáját látjuk ennek több lángeszű író műveiben. A rend felemunka.

A nevelőnek kötelessége az eredeti rendtehetséget annak egyediségéhez mért eszközökkel fejleszteni, annyival inkább, mert ferde nevelés mellett a nagyobb eredeti rendérzék is eltompul,

elalszik, vagy hamis irányt vesz, elfajul, például kicsiségekbe, szőrszálhasogatásba, bajmócságba megy át. Mennél korábban kell szoktatni rendre a gyermekeket; mert áll az, hogy amint kis korukban valának szoktatva, rendesen olyanok maradnak későbbben is. Jönni fog az idő, úgy hiszszük, nem sokára, midőn az iskolákat kissé katonásabb rend szerint fogják kezelni, és pedig nem csak a tanulókat, hanem a nevelőket illetőleg is. Legtöbb iskola azért rendetlen, mivel a tanulók csak rendetlenséget látnak: pedig a nevelőnek felevesződsége lenne velők, ha a rendben példával járna előttök. Amit rendre fordít, az nagyon kamatozó. Számtalan az alkalom, majd kisebb, majd nagyobb, melyekben a nevelő rossz példát adhat növendékeinek. De erről alább fogunk szólni bővebben, itt csak ezeket említjük. Szoktassuk növendékeinket, hogy mindent, amit tesznek, bizonyos rendben s határozott időben tegyenek; hogy munkájokat, nyugvásukat, lefekvésüket és ébredésüket határozott időhöz szabják, könyveiket, játékszereiket bizonyos helyen és rendben tartsák; munkáikban határozott s rendszeres egymásután kövessenek, más munkát addig ne vegyenek elé, míg az elsőt be nem végezték; ruházatban, evés ivásban is tartsanak időt és rendet; a tornagyakorlatokat pontosan látogassák sat. De ennek egyik nélkülözhetlen föltéte az, hogy környezetében s különösen nevelőiben is rendet lásson a növendék, mi által nem csak rendszeretét, hanem utánzási tehetségét is fejlesztí és erősíti.

2) A szerkesztés tehetéke. Ezen és más tehetségei közt a szellemnek gyakran már a leggyöngébb korban is nagy különbség mutatkozik. Mert vannak gyermekek, kik nyelvek, történelem iránt nagy hajlandósággal bírnak, de anyagi munkákban, például játékszerek készítésében igen ügyetlenek; míg másokban ezmestert gyanítunk, de akik a fogalmak világában semmire sem mehetnek. A nevelőre nézve azért is nevezetes ezen tehetek, mivel legelőbb ébred föl a gyermekben. Korán kell tehát annak tápszereiről, elfoglalásáról gondoskodni. Milyen eszközökkel s tápszerekkel kelljen a szerkesztés tehetségét ápolni, fejleszteni, azt bőven kifejtettük már a képzeletjátékoknál (1. 58. §.); itt csak arra figyelmeztetjük a nevelőket, hogy az írás és rajz szintén hathatós

eszközök, valamint későbben a gyalu, eszterga, véső, kés, olló, ecset is.

3) A hang tehetek – mondja Schmidt K. – hangok, dallamok és összhangzat által fejlődik és művelődik. Gyermeked e tehetségét úgy fogod nevelhetni, ha már bölcsőjétől kezdve minden nyers, durva hangot gondosan eltávolítasz és csak zengzetes hangokon szólasz hozzá; ha gyakran zeneszereken játszolsz a gyermekkel utánzásra fogod; ha előbb egyes hangokat előénekelsz neki, és ő azokat utánéneklei; aztán különféle helyes és hamis hangokat megkülönböztetni tanítod énekekben és zongorán, végre hasonló lépcsőzetben és módon rhythmusokra, harmóniákra és dallamokra mész. De ez természetesen, nem mindenik növendékkel történhetik; nem mindenikből lehet énekest, vagy zenészt képezni, s nem minden szülőnek van arra költsége. De dallamokra s két hangú énekekre a kisebb tehetséget is rávihetjük, s ha a nevelő talpra esett ember, a legkisebb falusi tanodában is mehetni ennyire. Legalább nem hallanánk annyi éktelen ordítást, mint amennyit most sok templomban vagyunk kénytelenek hallani. Eunyit mindenesetre kellene tenni még a legutósó tanyai iskolának is, annyival inkább, mert a hangtehetség az érzelmek nyelve, s amit a szó ki nem fejezhet, az apályt és dagályt, a rengetést és tombolást s nyögdecselést és bánatot sat. az érzelemben, azt kifejezi a hang, mely ennél fogva nagy befolyással bír az érzelem világra, a hangtehetség művelése egy úttal az érzelemnek művelése is. Az éneket a tanítástanban fogjuk bővebben tárgyalni.

4) A nyelvteheték. A nyelv nevelése tulajdonképpen a tanítástanhoz tartozik; de szükségesnek látjuk azt is, legalább a gyermekkorra nézve, röviden megérteni. A nyelvképesség szoros összefüggésbe áll különösen a szemléletekkel, de az egész gondolkodási rendszerrel is. Innen a különbség ember és állat között. Jean Fault épen nem vádolhatjuk túlzásról, ha ezt mondja: „Már csak egy,ugyan'-ban is egy kis bölcsész rejlik.”¹⁾ Ha a siketnémák szellemi működéseit tekintjük: könnyen beláthatjuk, hogy valamint gondolkodás fogalmak nélkül, úgy világos fogalmak szók nélkül nincsenek; ahonnan a nyelv nélküli műveltség csak igen szűkkörű lehet. „Amely népnek nincs szava valamely eszmére, annak azon

¹⁾ Levana, §. 131.

eszme sem tulajdona; az élénk szemlélet homályos érzet marad, míg a lélek jegyet nem talál rá és azt szó által az emlébe, értelemben nem vési; tiszta ész nyelv nélkül lehetetlen.”¹⁾ A történelem bizonyossá teszi, hogy a nemzetek nyelve értelmi műveltségükkel egyenes arányban vagyon: ugyanoly alaposan következtethetünk tehát egyes emberek műveltségi fokára is. Minél nagyobb készséggel bírja valaki nyelvét használni: értelmi műveltségének is annál tökélyesebbnek kell lennie. Mi igen természetes; mert a nyelvbőség egy részről képzetbőséget tétező föl, más részről idegen eszmék elsajátítására képesít.

E jelenség azon nevelési szabályra tanít bennünket, hogy a gyermek nyelvképességét korán kezdjük fejleszteni, különben szellemi látköre csak későbbben fogna tágulni. Érti is a tökélyesedés hajlamával felruházott ember a nyelv szükségét: azért korán is erőlködik az előtte még csak zúralakban feltűnő világ tárgyait osztályozni, rendezni, amit lát, érez, gondol és óhajt, bizonyos hangok s későbbben szók által kifejezni. Hogy a nyelvérzék néhány hangból oly végtelenül különféle összeköttetéseket képes alkotni s ezekkel egész gondolatvilágot kifejezni: az csodával határos; de még inkább kell bámulnunk azt a kimondhatlan könnyűséget, melylyel a gyermek anyanyelvét megtanulja, mihelyt egyszer rá kapott. A haladás majdnem hihetetlen, úgy hogy ha az ember szelleme későbbben is olyan arányban haladna, mint az első 3-4 évben, igen magas tökélyre emelkedhetnék. Minél korábban nyílnak meg a gyermek ajkai: annál több reményünk lehet, hogy az képzeletgyönyörű lesz. Megnyílnak pedig akkor, ha gondolat- és érzelemlélekvilága fölébredt. – De a nyelv megoldását nevelés által is elő lehet segíteni. Kötelességünknek tartjuk tehát a kis gyermeket minél korábban beszédhez szoktatni, mert különben hátra marad, mint azt a nyelvszegény körben nevedett falusi gyermekeken látjuk. Már a legkisebb gyermeknek is mondjuk meg a tárgy nevét, melylyel játszik, melyet óhajt. Igazítsuk ki a rosszul ejtett szókat; gondunk legyen rá, hogy a gyermek dajkája ne fecsegő ugyan, de beszédes és nyílteszű legyen; hogy a gyermek környezete tisztán, helyesen beszéljen. „Szerencsés azon gyermek, ki a maga dajkájától, anyjától, öregebb testvérei- a barátaitól végre

¹⁾ Herder, W. τ. Ph. u. G. 1814. XIII. 102.

legelső tanítóitól a nyelv hangja- és kimértségében is észrt, illetve s kecsét (gratia) tanulhatott.”¹⁾

A gyermek nyelvtehetségének ápolása ne legyen egyoldalú, hanem a gondolkodás és érzés rendszereinek tehetségeivel szoros összefüggésben történjék, mert ezek adják neki a tartalmat, úgy hogy a nyelvtehetség a többi szellemi tehetség által erősödik, midőn az eléveendő gondolatok és érzelmek, szókat létre hozni segítik, és a szókba öltöztetett gondolatok és érzelmek meghatározatnak és megvilágosítatnak. Már a szemléltetésnél kell kiválóan azon lenni a nevelőnek, hogy a szók a szemlélésből eredő képzeteket szabatosan kifejezzék; és ezen benső párhuzamosságot a képzetek, gondolatok, érzelmek, tettek és szók között a későbbi nyelvtanításban is mindig főfeladatnak tartsa a nevelő, mely tanításnak célját eszerint nem csak a gondolkodás, hanem mind a három rendszer fejlesztése, gyakorlása teszi. A szoros nyelvtanításnak azonban csak akkor szabad kezdődnie, mikor a növendék magasabb tehetségei kezdenek működni. Ilyenkor már úgy kell vezetni a növendéket, hogy az az élő nyelvből a nyelv szabályait, t. i. a nyelvtant kihozza; hogy szó- és mondatkötéseket elemezzen, szó-csoportokat képezzen, rendezzen, sat., de mindezt úgy, hogy érezze és értse s gondolatainak és érzelmeinek szó- és írásbeli helyes kifejezését megtanulja, mely célból először anyagot és alakot, aztán anyagot alak nélkül, továbbá alakot anyag nélkül s végre csak tételt, feladatot adunk neki.

Mint mindenben, úgy a nyelvtanításban is a nevelőnek kell ama mintaképnek lennie, mely szerint a növendékek idomulnak, melyre áhítatos tisztelettel föltekintenek; vagyis a nevelő, ha mindjárt mennyiségtanár is, értse minden előtt nyelvét, még pedig ne csak beszélni, mert ezt sok olyan ember is tudja, ki iskolába nem is járt, hanem szakavatottan, tudományosan; a nyelv legelső, legszükségesebb eszköze minden nevelőnek, úgy mint honvédnek a fegyver. Legsomorúbb dolog, ha a tanár anyanyelvet tanít, és maga is csak annyit ért hozzá, mint a falusi czizmadia.

Ha a növendék már megtanulta anyanyelvét: akkor idegen nyelv tanulására fogjuk, hogy ne csak népe, hanem az emberiség

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesell. 1813. IV. 203.

tagjának is érezze magát s hogy gazdagabb legyen szellemben, gondolatok- s érzelmekben. Ennek nem pusztán gyakorlatinak kell lenni; hanem hasson bele a növendék a nyelvnek szellemébe is, fürkészsze ki annak tulajdonságait, hasonlítsa össze anyanyelvével, csak így fogván anyanyelvének is bel élete jobban feltárulni előtte. Az idegen nyelv tanulását szóemlézéssel kell kezdeni, részint azért, mert a szótehetség igen korán kezd működni a gyér · mekben, részint, mert a szók a nyelvtehetségnek szemléletei, míg a ragozásra sat. más szellemerők is szükségesek. Miért veszszük elé az idegen nyelv tanulását csak az anyanyelv meglehetősen elsajátítása után, annak természetes oka abban rejlik, hogy az idegen nyelv képzetei, fogalmai, gondolatai, érzelmei, vágyai sokszor egészen idegenek a növendékre nézve, amelyeket tehát felfogni elsajátítani fölötte nehéz, sőt gyakran lehetetlen. Már ha a növendék saját nemzetének szellemi életét, a saját anyanyelvének szavai által kifejezett tárgyakat sem ismeri, hanem bírja annak képzeteit fogalmait sat., akkor semmi előiskolája, semmi előismerete nem lesz az idegen nyelv tanulására, s majdnem legyőzhetlen akadályokkal kell küzdenie annak megtanulásában. De ha az anyanyelvnek legalább meglehetősen ismerete után fogunk az idegenhez, akkor annak szelleme által ennek szellemét is könnyebben felfogjuk. Ez az oka, hogy a gyakorlati szempontból tanuló német növendékekkel jobb előbb az angol s úgy a francia nyelvet tanultatni, minthogy az angol nyelv tartalma s az angol jelleme rokobb a német nyelv tartalmával, s a német nemzet jellemével, mint a francia. A görög és római nyelvek tanulása nehezebben esik, mint az élőké, mert ezek a keresztény műveltséget tartalmazván közelebb állanak a mienkhez, míg azok mind szellemi életünkre nézve, mind tartalmilag idegenek, holtak; nézeteink egészen mások, mint ama régi népekéi, s nyelvek mélyebb tanulása jelentékeny elvonási képességet tévez föl, mely azonban csak a magasabb gondolkodás működésével s az akarat kifejlésével jön meg. De épen e nehézségben találjuk a szellemi tehetségek magasabb gymnastikáját. Végre megjegyezzük, hogy az idegen nyelvet egyszerre kezdeni az anyanyelvvvel vagyis a párhuzamos nyelvtanulás nem czélszerű, mint azt a szórnom emlékezetű időszak iskolai felügyelői akarák, kik még a tanyai iskolákba is be-

erőszakolták a német nyelvet. Ennek okszerűtlensége úgyszólván kézzel fogható, mert a gyermek szóemléjét túlterheli, gondolatai és érzelmei nem juthatnak világosságra, minthogy azokat egyik nyelvben így, másokban úgy fogja fel, következésképp fogalmai ingatagok, Egyszerre sokféle nyelvet tanulni csak bábeli zavart idézhet elé a gyermek fogalomvilágában. Azért int Ziller is: „De legkevésebbé szabad kis korban tanítani idegen nyelvet; nem szabad a gyermeket más nép gyermekkorába vezetni; élje magát bele előbb anyanyelvébe, melynek beszélésénél nem csak gondol valamit, hanem érez is; ha ellenkezőt teszünk, akkor elfojtjuk nemzeti érzelmét már csirájában s gyöngítjük gyakorlati eszének erélyét.”¹⁾

5) Az él ez teli et ék az ítélő erő élességén alapszik ugyan; de eme tehetség csak úgy teremthet élczetek, ha a képzelemnek főrésze vagyon benne. Mint minden tehetség, úgy ez is kisebb, vagy nagyobb fokban van meg az emberben, de a tapasztala szerint a nevelés itt sem marad eredmény nélkül. Hogy pedig az élcztehetség ápolása megérdemli a fáradságot, azt, Jean Paul következőleg erősíti: „Mielőtt kifejlődnék a test, árt neki a lélek minden mesterséges fejlesztése; az értelemnek bölcséleti és a képzelemnek költészeti megerőltetése szétrombolják a gyöngye erőt. Csak az élez fejlesztése, melyre oly ritkán gondolunk, a legártalmatlanabb, mert csak könnyű, röpke munkát igényel; leghasznosabb is, mert az új eszmekereket gyorsabb és gyorsabb mozgásra készíti, mert a föltalálás kedvet, szeretetet gerjeszt az eszmék iránt. Miért van oly kevés feltalálónk s más részről annyi tudósunk, kiknek fejében csupa merev kincs fekszik? Miért? Mivel a gyermekeket inkább eszmékre, mint eszmék kezelésére tanítjuk.”²⁾ Az élcztehetség egyrésztől vidám, kedélyes emberekké képezheti a gyermekeket, más részről a gondolkodás rendszerének egyik lényeges segéd-eszközét képezi, összetételeivel a dolgok hasonlóságait és ellen-tétéit öntudatba viszi. „Nagyon jól ismerte Voltaire az élez erejét; azért élez és gúnyor volt ama fegyver, melylyel legtöbbet ártott a kereszténységnek. Ugyanezt tették a különben általa többször üresnek, éretlennek, túlzottnak bélyegzett encyklopädia

¹⁾ Ziller, Geundleguiig zur Lehre vom erzieh. Unterricht. Leipzig, 1861. S. 465,

²⁾ Jean Paul, Levanna, Pari«, 1837. §. 136.

szerkesztői is. Ugyanezt teszik napjainkban is mindazok, kik könnyű szerrel óhajtnak célt érni. Voltaire Femeyben egy büvös világító tornyot állított Európa fölé. Az üres Protheus ezer alakját öltötte föl a csábításúak. Iszonyatos mérgét élvezetekbe keverte. A nevetés adományával fegyverkezve, az észszel játszva, hazudságot, élvét, gúnyt szórva a csalódást sokféle ruhába öltözteti, uralkodik a tudatlanon, kineveti a tudóst. Magas szelleme még a népsöpredékhez is le tudott ereszkedni, s a vétségéből játékot, a gyalázatból iskolát csinált.”¹⁾

Ami nevelésmódját illeti, arra nézve csak igen kevés szabályt mondhatni; azt inkább jó példák megfigyelése által fogja megtanulhatni a nevelő. Amit szem előtt kell tartania, az az, hogy figyelmeztesse a növendékeket azon hasonlóságra, mely több látszólag egyenlőtlen tárgyakon mutatkozik, továbbá a látszólag egyenlő tárgyak különbségére, és kerestesse föl ezeket a hasonlóságokat s különbségeket elsöben szembe ötlő, késöbben mélyebben fekvő tárgyakon. Tegye és tétesse ezt ne csak érzéki tárgyakon, hanem beszédben is. Állítson bonyolódott eseteket a növedékek elé, adjon fel nekik igen hasonló, de mégis egyik másik pontban különbözö szökat, mondatokat, elvtételeket és cselekményeket, hogy azokat különböztessék meg; közöljön velök finom nyelvészrevételeket, pl. valódi és látszatos hasonszökat; mondjon nekik továbbá szöjátékokat, élezés ötleteket, hogy megtudja, érzik e és élvezettel fogadják-e azokat; meséljen el nekik nevetségés vonásokat, melyek öket élczezésre késztetik; szoktassa öket, hogy szellemdús összevetéseket tegyenek a látszatosan hasonló tárgyak között, elöször az érzéki, aztán az erkölcsi világban is. De midön ezt teszi, kötelességének ismerje minden valótlan, üres éiczet, gúnyoskodást távoztatni. Ezt úgy fogja eszközölni a nevelö, ha erre semmi tápot, ingert nem szolgáltat a növedékeknek és rámutat az élez beteg, erkölcostelen oldalára. De ami legföbb mint mindenütt, úgy itt is, az a tanító személyisége. Sajnos, hogy sok tanító nem is álmodik ebbeli kötelességéröl; arra, hogy még az éleztehetséget is ápolni lehessen és kelljen, nem is eszmél; mert hiszen neveléstant csak nevéröl ismer, föleg a középtanodákban (mert a néptanítók csak tanulnak a képezdében valamilyest); az-

¹⁾ Genie du Christianisme, T. II. Not. 1.

tán csak kevés neveléstant találhatni, melyekben e tehetség kel-
lőleg volna méltatva. Innen van, hogy némely élelés tanár élczes-
kedik ugyan, de élcei esetlenek, nyersék, otrombák, sokszor le
derek, gorombaságok, gúnyok, melyek a növendékeknek nem
kellemesen tanulságos mulattatására és élcztehetségök fejleszté-
sére, hanem annak megrontására, szívök keserítésére és a ledér
szellem meghonosítására szolgálnak; a gorombaság nem élcz.
Vannak fej és szív nélküli emberek, kik nem tűnhetvén ki más-
kép, nyers, szabados élczekkel akarják szellemök magasabb vol-
tát bebizonyítani.

Többire nézve utaljuk a nevelőt Jean Paul „Bildung zum
Witze” című cikkére, ¹⁾ melynek nyomán a kellemes, tanulsá-
gos, képző élczeknek egész halmazát találja; s ha gondolkodik
fölöttük, azoknak képző erejét és használmódját is észre fogja
venni. Ugyanott látni fogja, hogy a Niemeyer. I. Könyvének
62-dik cikkében elsorolt elmejátékok, u. m. betű-, tagrejtvények,
melyeknél kigondolni, kitalálni kell valamit, nem alkalmasak az
élcztehetség képzésére; de némely társas játékokat kiveszünk.

6) Az utánzásí rátermettség. Az ember szokás
rabja' mondja a példabeszéd. Ebben ki van mondva az utánzásí
tehetek fontossága és növelésének szükségessége, mert a szokás
utánzásból ered. Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy az után-
zásí tehetek a legkorábban ébredő szellemi tehetségek közé tar-
tozik s hogy minden más tehetségnek segítségére szolgál. A gyer-
mek utánzás által tanul beszélni s ezzel fogalmakat, gondolato-
kat gyűjteni; érzelmeket gyűjt, úgyhogy az utánzás az egész be-
léletnek ébresztőjéül tekintendő; általa nyeri minden készségét,
ügyességét, cselekvés-, eljárás módját sat. Ezt is korán kell tehát
fejlesztetni kezdeni „Fejleszted pedig úgy, – mondja Schmidt¹⁾
K. – ha gyermeked szeme előtt természeti és művészeti alako-
kat raksz össze s aztán általa téteted; ha metszésre, gyalulásra,
általában műtani ügyességekre vezeted, az által, hogy a látotta-
kat és kellően megmagyarázottakat utánoztatod; ha szépen, hang-
súlyozva, érzelemmel, ütenyre olvasasz s a gyermekkel is így
olvastatsz; ha fejlődése haladtával arczkifejezésre, taglejtésre

¹⁾ Jean Paul Levana. Paris, 1837. §. 136.

¹⁾ Bucii der Erziehung v. K. Schmidt. S. 234.

szoktatod, gondosan kerülvén a sokak által szépnek tartott szenvedélyes előadást, érzélgést, negélyzést,” különösen az ifjak előtt annyira kedves tombolást, például Petőfi Őrütljét, mely az iménti években számos tanodában dívott, meg holmi pöffeszkedő, pathetikus, álhazafias szavalmányokat. De itt minden előtt magának a nevelőnek kell mesternek lennie, magát e tekintetben is szorgalommal képeznie. Ha talán nem volna képessége, gondoljon Demosthenesre s ne hagyja abban a gyakorlást. – Hány remek példa van az ó classicusokban utánzásra! Mily nagy, mily magasztos személyiségek, mily főséges példái a nagyszerű jellemeknek állanak itt rendelkezésére a nevelőnek! Nagy, dicső, nemes tetteknek lehetnek ezek szülői, ha kellőleg állítvák a növendékek utánzási tehetsége elé. Hogy pedig ezen utánzási remekeknek annál biztosabb, nagyobb hatásuk legyen: távoztassunk el növendékeink köréből mindent, mi az aljasnak, gonosznak, rútának, közönségesnek sat. bélyegét hordja magán; szoktassuk őket szánalommal tekinteni kevésbé erkölcsös társaikra, megvetéssel a remek művekben elékerülő selejtes, hitvány jellemekre, „Törekvéseidnek azonban csak úgy lehet sikere, ha növendékeid előtt e tekintetben is mint tiszteletre méltó személyiség állasz, ha benned éltök eszményét szemlélhetik, mely szerint alakulniok kell; ha tehát semmit sem teszesz, amiért pirulnod, vagy amit növendékeiden roszalnod kellene.”¹⁾ A divatról lásd a nőnem nevelését.

VI. CZIKKELY.

A gondolkodási rendszer gondolkodás-csoportjának nevelése,

66. §. Az összehasonlító tehetség nevelése.

Ha a közmondásnak: „M é g n e m n ő l t b e a f e j e l á g y a” értelményét tekintjük: úgy látszik, a nép, bár öntudatlanul, nagyon jól tudja, hogy az alsóbb tehetségek bizonyos foka, képzettsége,¹⁾ nagy emle és élénk képzelem még nem teszik ki az igazi embert, hanem hogy ezekhez még a magasabb gondolkodás tehetsége azaz értelem is szükséges, mely a fogalmak világosságában nyilvánul. Az érzékek már gyakorolvák mind külső, mind belső szem-

¹⁾ Schmidt. K. Buch der Erziehung. S. 235.

leletek által; az emle és képzelem az eszméknek és képeknek gazdag készletével dicsekszik; a figyelem már élesítve van: most már az értelem gyakorlása következik, vagyis a képzeteket mindinkább tisztábbakká kell tenni, helyesen összekötni, egyeztetni és szétbontani azaz biztosan ítélni és végre az ítéletek összekötése által a belátás és meggyőződés új nemeire jutni. Ez feladata az értelem vagy szoros érteményű gondolkodás nevelésének.

Hogy pedig az értelem nevelése fontos és szükséges, azt már csak abból is tudhatni, hogy az az embernek állatok fölötti fölényét és rendeltetése elérésének föltétét képezi, s hogy a kultúr-gyak vagy erélyes benyomások ezen tehetség művelésére nézve sokkal kevesebbet tehetnek, mint a szemlélő tehetség ébresztésére. Az ítélő és okoskodó tehetség legbecsesebb tulajdonságai az embernek; csak ezek segédelmével lehető erkölcsileg jó, sorsával megelégedett, boldog. Akiben ezen tehetségek el vannak hanyagolva, az csak lát, hall és érez, mint az állat, nem ítél, nem okoskodik, a tárgyakat nem hasonlítja össze, az ok és okozat között nem keres, nem talál összefüggést. Azért az ily szerencsétlen ember agya, szíve tárva áll a legkább tanácsok előtt is. A kitűnő növendékek között egyik-másik önmagától is fölemelkedik magasabb gondolkodásra; de a kevésbé dúsan megáldott tehetségű fej nem lesz képcs önmagát művelni. És sok gyöngé gondolkodású ember helyesen tudna gondolkodni, ha ifjabb korában el nem hanyagolták, vagy, mi még rosszabb, czéllellenesen nem képezték volna. Értelmet adni nem lehet ugyan senkinek sem; a gondolkodás sem vihető be kívülről: de a nevelés mindenestre sokat tehet az által, hogy az értelem előkészületül szolgáló tehetségeket műveli, részére anyagot gyűjt, azt serkenti és helyesen vezeti, a sokfélét egységgé kötni, az egészet részekre tagolni, a hasonlóságot és különbséget észre venni, a képzeteket jegyeik hasonlósága és különbsége szerint összekötni és rendezni szoktatja.

Ami különösen a hasonlító tehetséget illeti, ez előbb ébred a gyermekben, mint az okoskodó, a gyermek előbb érti meg azt, mit hasonlatokban teszek neki világossá, mint aminek igazságát következtetés segítségével kell belátnia; az igazságok, melyeket mesékbe, parabolákba burkolva adunk a gyermeknek, szívébe nyomulnak: azért amely tanító hasonlítás nyelve nélkül szűkölkö-

dik, nem igazi gyermektanító. Művelésének szabályai következők:

- 1) Hasonlatok, mesék, parabolák sat. által fogja a nevelő a hasonlító tehetség művelését kezdeni. Erre elegendő eszköze van; s ha nem találna is, ott áll szolgálatára az új szövetségi szentírás, mely a hasonlatoknak, képeknek örök mintáját képezi, talál abban eleget és legjobbat.
- 2) Olvasson és olvastasson a nevelő, de ne győ, hogy a gyermek soha se elégedjék meg értetlen szóval, mi által gondolkodó erejét vesztheti. Szoktassuk a gyermeket minden tárgyat szabatos képzetbe és minden képzetet illő szóba foglalni; a nem értett fogalmat eleven szemléletek- és képzetekből származtassuk vele, szóval, ne tűrjük, hogy a gyermek gépiesen osonjon végig az olvasmányon. Ez okból jó olvasó könyvek szerkesztése nem oly könnyű dolog, mint némely könyvgyártók vélik; nem elég csak úgy ítélni a darabok fölött: ez könnyű, szép, ez nem könnyű darab; hanem a lélek fejlődésének legkisebb mozzanatait is szem előtt kell tartania annak, ki gyermekek számára könyvet ír.
- 3) Kerestessük fel továbbá a növendékekkel a külső tárgyaknak jegyeit, bontassuk alkrészeikre a fogalmakat, azaz kívánjuk azok tartalmát. Ha valamely jegyet kihagynának, vezessük őket kérdezgetés által annak feltalálására.
- 4) Hasonlítottassunk össze többféle tárgyakat, azaz kerestessük fel közös és egyedi, hasonló és elütő jegyeiket, hogy a növendék egyes képzeteket általános nevezet alá foglalni, általános fogalmakat egyes egyedekre vinni tanuljon; hogy általános képzetekre, magasabb és magasabb fogalmakra, nemekre és fajokra emelkedhessek, a szabályokat ő maga találja fel s mindezek által tiszta, helyes, határozott fogalmakra vezettesék és az emlének annyira becses élességét, mely nélkül az ember gyakori tévedéseknek van kitéve, telhetőleg megszerezhesse. A közös jegyeknek összekapcsolása s az egyedieknek kihagyása főmunka a fogalmak és általános szabályok alkotásánál. A tévedések legnagyobb része onnan származik, hogy az értelem művelésének ezen ágát elhanyagolják, s az, mit közönségesen „jó an” és „szék” mondunk, éppen ezen művelésnek eredménye. Mit érnek az általános szabályok, ha azokat az ifjúság alkalmazni nem tudja? Mit ér neki az egyes dolgok ismerete, ha azokat általános elvekre vinni nem érti?
- 5) Hogy az előbbi czélt annál biztosabban elérhessük, gyakoroljuk növendékeinket a képzetek rendezése, osztá-

lyozása- és csoportosításában. Rendezzék azokat összefüggés, hasonlóság, vagy különbség és azon fok szerint, mely azokat jegyeiknél fogva megilleti. 6) Jó és szükséges gyakorlás továbbá a fogalmak lényeges és mellékes, szükséges és esetleges tulajdonságainak megkülönböztetése is, mert ez által a fogalmak területe- és logikai tartalmára tesznek szert az ifjak. Ha az ember a lényegtelen tulajdonságokat a lényegesekkel fölcseréli, sok tévedésbe esik. 7) Ha az értelmi erő gyakorlásában célzott akarunk érnit, szigorúan szem előtt kell tartanunk az egyediséghez való alkalmazkodás törvényét. Ha valahol, úgy itt kell ügyelnünk arra, hogy a gyakorlatok kezdetben könnyű és kellemes alakúak legyenek. Azonban épen oly hiba lenne az érettebb ifjakat mindig csak könnyebb módon foglalkodtatni, minden erőltetést kerülni akarni. A fokozatot, anélkül hogy külön kelljen szólnunk, kiveheti a nevelő az eddig fejtegettük szabályokból is. Gyakorlási anyagra pedig bőven talál minden tantárgynál, ha kellőleg tudja kezelni; erre szolgál például az olvasás, a nyelv, történelem, mennyiségtan, az iránygyakorlások sat. 8) Akármelyik tárgyat használja a nevelő, az magától értődik, hogy az alaknak, melyben a növendék összehasonlító tehetőségét gyakorolja, gyakorlatinak kell lennie. Így például, ami a nyelvtanítást illeti, elemeztessünk a gyermekekkel mondatokat, mondassuk el azok értelmét más szavakkal, változtassunk azokon különféleleképen stb. És ezen elemzés és változtatás, ha derék tanító vezeti, nem pusztá szójáték lesz, hanem valóságos gondolkodni-tanítás. Általában a nyelvtannak, különösen a szókötésnek célszerű tanítása, mely nem csupán száraz meghatározásokból, osztályozásokból és a ragozás emlékezéséből áll, hatalmas logikatanítás. 9) Jegyezzük meg, hogy amit a gyermek kedv, öröm nélkül tesz, annak nem sok a látszata; ha erővel akarjuk őt bölcsesé tenni, nem sokra fogja vinni; azért itt is sok függ attól, hogy a nevelő személyisége a gyakorlatokat kellemesekké, érdekesekké tudja tenni. 10) Mindezen gyakorlatoknak kezdetben csupán érzékieknek kell lenniök, s csak úgy következzenek az elvontak. A gyakorlásoknál a nevelő csak a vezérszerepet viszi; a munka tulajdonkép a növendéké, s a nevelő csakis ott segít, hol okvetlen szükséges, ha a növendék leterelődik az útról; mert a cél az, hogy a növendékek önálló ítéletre tegyenek szert. Aki a növendékeknek, hogy

úgy szóljunk, mindig csak eléggondol, az azt éri el, hogy növendéke nem fog gondolkodni, minthogy az embert kényelemre, munkátlan-ságra nem nagyon kell biztatni; könnyen elhárítja ő magától a fáradságot, mihelyt észre veszi, hogy nem igen követeljük tőle. Innen van azon jelenség, hogy oly kevés ember gondolkodik saját fejével; innen a szolgálai utánzás, ingadozás az életben s bűnös megnyugvás a furfangos, fogárdos eszűek agyrémeiben! Ha a nevelő az ilyen emberek ügyis nagyszámú osztályát szaporítani nem akarja: akkor csak a legszükségesebbeket mondja és tegye a gyermekeknek; hadd keressenek és fedezzenek föl ők maguk. Hibás ítéleteiket, melyeknek sokszor rossz külérzések, csalékony szín, tapasztaláshiány lehetnek okai, ne ítélje el kíméletlenül, ne verje le a növendékeket; mert hiszen az ő álláspontokból teljes igazuk lehet, mit ha be nem ismerünk, az összehasonlításra szükséges minden bátorságukat, nyugalmaikat elvesztik és soha sem fognak merni saját fejökkel gondolkodni. Számptalan botlásal jár az értelem útja; de ezeket nem az útról való leterelésre, hanem okulásra kell fölhasználni; a bilincsbe vert szellem nem lesz szabad, önálló soha.

67. §. Az okoskodó tehetség nevelése.

Az értelem második és magasabb tehetsége az okoskodó, következtető tehetség. A magyar igen találóan nevezi okoskodásnak, mert az csakugyan kézzel fogható okát adja az ítéletnek. Innen az okos és oktalan elnevezés is igen jellemző nyelvünkben; mert a dolgoknak okát csak ember bírja:ulni, az állat nem, azért oktalan. Már csak ebből is láthatni, hogy az okoskodó tehetőség, mint az embernek a föld lényei fölötti fölénye, az emberre s így a nevelésre nézve is legnagyobb fontosságú. S ha már az összehasonlító, ítélő erőt is gondosan kell ápolnunk: annyival nagyobb figyelmet érdemel annak koronája, az okoskodás. Az okoskodó tehetség észre veszi az okok és ezeknek hatásai közti viszonyt, egybe foglal két, tény, midőn az egyiket oknak, alapnak, a másikat következménynek, eredménynek bizonyítja be, midőn általában a világ minden érzéki és érzék fölötti eseményeiben az azokon keresztül vonuló vörös vonalt keresi. E tehetség nélkül nincs semmi terv, nincs semmi számítás, semmi gyakorlati eljárás; mert

mindez az okoskodó tehetségnek kifolyása, minden ebben bírja okát. Akinek e tehetség mostohán jutott ki s mellette nem is tökélyesült: az az eseményeket csak pillanatra veszi észre, nyom talanul hagyja azokat elrepülni maga mellett, belső összefüggéseket nem vizsgálván, azért csak igen köznapi lény marad. Az ily ember kineveti azt, ki a társaságokban kitűnő gondolkodó ereje daczára is hallgat s esetlennek, ügyetlennek látszik; ez előtte pusztá elméleti ember. A magasabb rendszeres tudományokra, bölcséleti vizsgálódásokra stb. az okoskodó tehetség nélkülözhet len föltét.

Ami ápolását illeti, az következő módon intézendő. Mihelyt a gyermekben a kíváncsiság ébredsz, kötelességének tartsa a nevelő azt nem elfojtani, mint sokan föltötte hibásan teszik, hanem gondozni, inert a kíváncsiság első jele az okoskodó tehetségnek. A gyermek t. i. okát, összefüggését is kívánja tudni annak, amit lát, hall, fog stb., és ki nem fogy a kérdésből. Aki tudja, hogy ez az ember okosságának; az élénk értelemnek világosságra törő csirája, örülni fog-e kíváncsiságnak, támogatni fogja azt és édes örömet elégíti ki a gyermeknek kérdéseit, amiben lehet. De jegyezzük meg Herderrel ¹⁾, hogy hét éves gyermekkel okoskodni nem lehet. Ha olyan dolgokról tudakozódik a gyermek, melyekre egyenes feleletet adni nem lehet: vagy más tárgyra vezessük észrevétlenül a gyermek figyelmét; vagy ha ez épen nem sikerülne, mondjuk neki: majd ha nagyobb leszesz s többet tanulsz, meg fogod tudni, most még nem érted; de ne utasítsuk el magunktól boszankodva a gyermeket, se ne adjunk neki holmi kába, helytelén, hamis feleleteket; mert az elutasítás kiöli belőle a tud vágy igen becses ösztönét, a hamis feleletet pedig vagy valónak veszi a gyermek s ragaszkodik hozzá, vagy azt fogja gondolni, hogy nevelője hazudott, vagy végre azt is gondolhatja, főleg a nagyol) bacská s élesebb eszű gyermek, hogy nevelője tudatlan, ki nem képes helyes feleletet adni, s akkor vége a nevelési siker egyik föltétének, a bizalomnak, tekintélynek. Az a rosz is jár még ez zel, hogy a gyermek megszokik tényeket és tárgyakat szemlélni anélkül, hogy viszonyaikkal, összefüggésekkel törődnék. Szokják a gyermek mindig okosan azaz okkal, okból cselekedni s mások

1) Werke. Zur Phil. u. Gesell. Wien, 131.». IT. 242.

cselekvéseinek is alapját, okát keresni. De attól óvja meg növendékét a nevelő, hogy az mindegyre kérdésekkel ostromolja, akkor is, mikor tulajdonképp en nem is gondolkodik; mit az által érhet el, ha kérdésére nem ad mindig közvetlen feleletet, hanem illő kérdések s feleletek által magával a növendékkel keresteti ki a feleletet; továbbá ha a növendék első korában, mintegy a8-ikévig, maga a nevelő is takarékosan bánik a kérdezősködéssel, s ha már a gyermek okoskodó ereje kifáradt, mi ilyen korban igen hamar bekövetkezik, hagyja abban a kérdéseket. Valamint ha a gyermek nem ad kielégítő feleletet, ne türelmetlenkedjék a nevelő, mert a gyermek gyermek. A 10-dik év körül azonban, amint t. i. a gyermek korábbi, vagy későbbi fejlődése parancsolja, már célzatos, kimért leszen ebbeli foglalkozásunk; a gyermekkel következtetéseket csinálunk s aztán vele is csináltatunk. E célra felhasználjuk azon ítéleteket, melyeket vele alakítottunk, midőn ítélő tehetőségét gyakoroltuk. Legjobb eszköze azonban az okoskodó tehetőség gyakorlásának a nevelő példaképe. Ha a nevelő nyelve mindig szabatos; ha mindig helyes Ítéletek és következtetések hangzanak a növendék füleiben: akkor lassankint ő maga is elsajátítja az ilyen nyelvet vagyis okoskodást s végre odajut, hogy a világon mindenütt okokat és okozatokat lát és az okok okához – Istenhez emelkedik.

II. SZAKASZ.

Az érzés rendszerének nevelése.

L FEJEZET.

Az érzés rendszerének nevelése általában.

68. §. Az érzés-rendszer nevelésének fontossága.

„Az érzés is megismerés, de önmagának és az emberi szellemnek, mint Isten képmásának, megismerése; érzése ez és nyelve a belső tapasztalásnak, melyet a lélek tesz, midőn Istenénél vagyon. Az érzés, illetőleg a függés érzelmvilága nem alulról való, sem lefelé nem megy, hanem hozzácsatolja magát Istenhez; vágyódása sovárgása az a léleknek az ő nehézkedési pontja

felé, szentélye a szellemnek!” Schmidt K. e magasztos szavai is elegendők lehetnének az érzés tehetségének nagy fontosságára figyelmeztetni. De nézzük meg a dolgot közelebbről.

Az érzés tehetsége abban különbözik a gondolkodás az ismerés tehetségétől, hogy bizonyos képzetek és felfogott hatásoknál kellemes, vagy kellemetlen állapotot érez. Az érzés legelső kifakadása az alvó szellemi életbimbónak, melyet részint a külső érzékek, részint természeti benső szerkezete fejt ki; mielőtt valamely tárgyról képzetek lehetne a gyermeknek, már bizonyos jelét adja annak, hogy érez.

Hogy az érzés rendszerének fejlettségi minősége nagy befolyással vagyon egész valónkra, azt nem nehéz bebizonyítani. Tekintsük csak az olyan szerencsétlent, akin az indulatok, érzéki érzetek erőt vettek! Minden kellemetlen testi és lelki benyomás elviselhet lennek tetszik neki, s erkölcsi akarata könnyen szolgaságra jut. Aki közönyös az igazság s érzéketlen a tudás örömei iránt, fog-e az szellemének művelésén úgy dolgozni, mint akit minden fölfedezés és találmány élvezettel tölt el, ki a tévedéstől irtózik? Mennyi durva szokástól, mennyi erkölcstelenségtől tartanak vissza bennünket az esztétikai érzelmek! Hát a rokonszenvi érzelmek nem nyujtanak-e számtalan örömet lelkünknek? Nem kötnek-e tiszta, nemes frigyeket, nem fejlesztnek-e szép, jótékony érzületet? S habár a vallási érzélgőségnek nincs is értéke; de tagadhatni-e, hogy a tiszta vallási érzelem az ember kebelét fogékonyabbá teszi az igaz, szép, jó iránt? Ha pedig elfajulásait tekintjük az érzés tehetségének: akkor még inkább meggyőződünk arról, hogy annak világa iránt nem lehetünk közönyösek. Az érzéketlen szívü ember előtt hasztalan zokogja ki az élet balságaitól sújtott kebel keserveit; s ha talán szinte lábai előtt bukik is életveszélybe, a segédkez nyújtása helyett talán azzal mutatja ki érzését, hogy a szerencsétlen mellett elmenve azt pokoli örömmel kikaczagja. Mit mondjunk, egyebeket mellőzve, a fönséges természet végtelenszámú csudaműveiről! Képes e a durva, zord, műveletlen szív az ezekben rejlő ezer-és ezerféle gyönyört, örömet élvezni? Képes-e azoknak szemléléséből a láthatatlan, mégis az érző szív által oly könnyen látható mindenható kéznek megismerése- s imadására emelkedni? Oh nem! Az ily műveletlen szív csak darab hús, mely csak akkor

dagad föl, vagy lohad le, midőn a has töltözik, vagy éhezik. Mint-hogy az egyes érzelmeknél úgyis elé fog kerülni, nem akarjuk itt példákkal szemléltetni, hogy a fékevesztett érzelmek, legyen az jó, vagy rossz, az értelmet és észet megvakítja s tévútra vezet, csak annyit említünk meg, miszerint annak, hogy az ember jobb belátása s akarata ellen cselekszik, gyakran az érzelmek elfajulása az oka. így állván a dolog, senki sem kétkedhetik azon, hogy az ér-zésrendszernek nevelése nagy gondot igényel. A nevelés e tekintet-ben sokat tehet. Igaz ugyan, miszerint a különféle érzelmek alap-ját magával hozza az ember a világra, s az az egyedek szerint kü-lönböző, mint azt már a kisdede knél is tapasztalhatni. Sokat függ az érzelmek minősége az ember természeti alkatától is. Ki ne tudná, hogy a testi izgatottság mily fogékonyvá teszi az embert egyik-másik érzelmre; hogy a leányok s általában a nőnem könnyebben izgathatók bizonyos érzelmekre, mint a férfiak; hogy a kor halad-tával némely érzelmek elvesztik tűzőket, erejüket? Nem kevesebb befolyása vagon az érzelmek világra a gondolkodás, kivált a szem-lélő és képzelő tehetség képzésének is; mert vannak érzelmek, melyek nem csak bizonyos képzeteket, hanem az alaki fejlettség-nek bizonyos fokát is föltétezik, melyeknek hiányába!i maguk is hiányosak. Mindazáltal sok függ azon körülményektől is, melyek között az ember nevelve volt, azon bánásmódtól, példától, szel-lemtől, melyek szerint nevelését intézték, vagy amelyekre a ne-velésnek szándék ellen is befolyása volt, A nyers, durva módon nevelt gyermeknél, bár talán elég hajlékony s gyöngéd szívvel volt megáldva az anyatermészettől, vagy teljességgel hiányozni látszik minden szellemi érzék, vagy hasonlókép durva, kemény, gyalu latlan őbenne is, mint nevelőjében. Ezen tehetség nevelése nap-janikban annál szükségesebb, minél nagyobb az émelygős érzel-gösség otromba ápolása, minél túlzottabb egyes érzelmek finomí-tása, minél közönségesebb az épen nemesebb, magasabb érzelmeké nek végképi elhanyagolása, sőt tompítása. – Voltak idők, midőn némelyek az érzelmeket nem ápolandóknak, hanem teljesen elnyo-mandóknak vélték. De nem bűn-e azt hinni, hogy a végtelen böl-cseségű Teremtő valami, nem mondjuk, fölöslegest, hanem egye-nesen célelleses tulajdonságot adott az ember lelkének? Semmi sincs fölösleges az emberben, s minden szükséges arra, hogy is-

teni remekmű, tökéletes testszellemi szervezet legyen s rendeltetésének megfelelhessen. Az érzelmek is jótékonyan hatnak az ember munkásságára, hevítik, lelkesítik az igazság jog, szép iránti kedvet, bátorságot, erőt öntenek bele, ha akadályokkal kell szembe szállania, s élte örömeinek igen dús forrásaival szolgálnak s rendeltetésének nem akadályozói, hanem előmozdítói. Ne irtsuk ki tehát a jóra való érzelmeket, hanem óvjuk azokat minden elfajulástól. Vagy csak ezek fajulhatnak el? Melyik tehetséggel ne lehetne vissza élni, ha az túlingerlés miatt a természet kitűzte helyét elhagyván, fölülkerekedik s összhangzatos működés helyett túlságra, egy uralomra kap? Legyünk rajta, hogy az érzéki érzés mindig alávetettje maradjon az erkölcsinek, mint azt Isten és a természet kijelelte, és nem félhetni elfajulástól. Az elfajulás épen azt bizonyítja, hogy rosszul volt az érzés rendszere fejlesztve: neveljük tehát okszerűen s ürem helyett örömet fogunk ízlelni belőle.

69. §. Az érzésrendszer növelésének szabályai.

Amint imént említettük, az érzésrendszer elfajulása leginkább a ferde nevelésben rejlik. E ferdeség pedig a tápszerek vagyis eszközök okszerűtlen megválasztásában nyilatkozik. Az érzés ugyanis, valamint a többi szellemi tehetség és a gyomor, tápot kíván, hogy élhessen. Már a mint a test egészségére nézve nem mindegy, akármily tápszereket nyújtunk a gyomornak – mert hiszen vannak életrovidítő, nyavalyákat, sőt halált okozó étkek és italok is; valamint igen fontos dolog, mily mértékben és mily módon kapja a test a tápanyagokat: úgy az érzés rendszerére nézve sem mindegy, akármily ápolásban részesül; a ferde ápolás mellett az érzelmekkel is az történik, mi a testtel. Az érzés ápolásának bizonyos törvények szerint kell intézteni, melyeket a következő pontokban kívárniuk röviden és csak általánosságban előadni, a részletezést az illető külön cikkekre hagyván.

1) Minden előtt azt kell a nevelőnek tudnia, hogy az érzés tehetségének tápszereit s nevelési eszközeit érzelmek teszik. Oktatás, bizonyíték nem lehet az érzésnek tápja. Érzelmet csak érzélem által támaszthat; s az idegen ingerek, például jutalmak, büntetések ellenkezőt szülnék, különösen a parancsok és büntetések képmutatókat képeznek. Az érzelmeket nem lehet senkire

sem ráparancsolni, azokra ígéretek, fenyegetések, büntetések által serkenteni. Az üres, hosszadalmas prédikálás, más gyermekek érzelmeinek túlságos dicsérése nem használ, hanem árt az érzelmevilágnak. Eleven érzellemmel találkozik a növendék a nevelőben, környezetében, a természetben s minden előtt az Istenben.

Következésképp 2), a szülőknek és nevelőknek a jót, szépet, igazat, a szentet, az istenit mind beszédeikben, mind viseletükben mindig tisztelniük kell; egész személyiségük át legyen hatva az égi érzelemtől, hogy a gyermekek mindenütt azt láthassák. S a fogékony és tápot kereső gyermeki szív ez élő érzellem hatásának nem fog ellenállhatni, hanem azt, mintegy bűverőtől vonzatva, tudva és tudatlanul érezni és követni fogja. A példa leghathatósabb eszköze az érzelmek fölindításának. Ezzel sokat, nélküle semmit sem, vagy csak igen keveset eszközölhetni. Minden képzet nyom nélkül repül el a gyermekszív előtt, ha a nevelő nem érzi azt, mit növendékével éreztetni óhajt, mitöbbször talán ellenkezőnek mutatja példáját. *Si vis me flere, dolendum est primum ipsi tibi.*¹⁾

3) Ez okból gondoskodni kell arról is, hogy a háznép olyan legyen, melytől a gyermek jónál, nemesnél egyebet nem lát, nem hall; így aztán nem fogván gonosz érzelmeket ismerni, ilyenekkel nem is bírhat. De ha a gyermek környezete nem olyan, aminőnek lennie kell, akkor vagy igen fejletlen marad érzéstehetsége, nem lévén neki elég korán tápja; vagy meg is semmisül, ha gyakran az érzelmekkel ellenkező képzeteket kell szemlélnie; így gyöngül és semmisül meg például az erkölcsi érzellem erkölcstelen cselekmények gyakori látása által, így az emberiség iránti szeretet s tisztelet az embereken sokszor tapasztalt gonoszság és ostobaság által. Hát a hol a gyermek érzelmét még ki is nevetik, férfiatlan rajongásnak, vagy bolondságnak nevezik?!

4) A műrecek szemlélése is neveli az érzés rendszerét; mert azok az isteni életvilágot, a fajokat és eszméket, melyekben minden egyes lény nyugszik, érzéki jelenetekben adják elé. A műrecek által az érzellem a köznapiságból a szellem magasabb tájaiba emelkedik s így nemesedik, Aki gyermekkorától fogva

¹⁾ Horatius, *Ars poet.* v. 102.

széptani tárgyaktól vau környezve s ilyenekről hall beszélni is: annak szeme és füle lassankint annyira hozzászokik a szépséghez, hogy a legcsekélyebb rútság is felöltlik neki és kellemetlenül illeti. „A nagy elődök élettelen képei szótlan nevelőikké lettek unokáiknak, mondja Polybios. ¹⁾ Aki gyakran nagy cselekményeket, vagy azoknak remekrajzát szemlélheti, az nemes, nagy tettekre fog lelkesülni.

5) Ezen műremekekről a legfönségesebb remekmű s a legmagasabb művész szemléletére kell vezetni a növendéket, – a természetre és Istenre. A világ tüneményei mind megannyi kisugárzásaiul tekintendők az isteni érzelmvilágnak. Mutassuk meg növendékeinknek a földre szállott emez égi érzelmeket; de ne tépjük, ne bonczoljuk szét, ne elemezzük azokat holtra, és az isteni érzelem feltárul a növendék rokon érzelme előtt.

6) Igen jó szolgálatot tesz az érzelem fejlesztésére nézve a képzelem, is Ugyanis a nagy, dicső jellemeknek élénk rajzolása, a szépnek, jónak, nagynak, igaznak stb. élénk szemléletei és képzetei hasonló érzelmeket keltenek. Ki ne tapasztalta volna, micsoda mély hatása van a gyermekek kedélyére egy jól elmesélt szent írási, vagy történelmi rajznak? De mivel a képzelemnek oly jelentékeny része vagyon az érzés rendszerének nevelésében: azért a könyvolvasás a legnagyobb figyelmet érdemli. Azt kiki tudja, hogy a képzetek érzelmeket képesek gerjeszteni, következésképp azt is, miszerint a képzetek bárminemű hiányossága szükségképpen csak hiányos érzelmeket szül; de ez az érzés rendszerének a gondolkodás rendszerével való szoros összefüggésére mutat. Ha tehát az érzelem tehetségét nevelni akarjuk: előbb a gondolkodást, különösen annak képzelem ágát kell nevelnünk. Minél szemléletibbek és elevenebbek a képzetek: annál erősebb érzést gerjesztenek. Nemes cselekményeknek, barátságoknak, nagylelkűségnek, sat, élénk, nézleti előadásai és leírásai hatalmasan ragadják magukkal az ifjú szíveket. De az olvasmányok szintén rajzok lévén, ki állíthatná, hogy azok czélszerűen megválasztva s annak idején s kellő mértékben nyújtva nem fejlesztik az érzés tehetségét? Fejleszthetik, de szintúgy el is ronthatják. Vagy némely érzelmeknek ama nagy ingerlékenysége, másoknak meg teljes kimé-

¹⁾ Polybios. C. VI,

rültsége, eltompultsága, mely korszellemünk majdnem általános nyavalyájának mondható, legnagyobb részben nem a mételyes irodalmi termékek olvasásának köszöni-e létét? De igen! Elég legyen itt csak újra figyelmeztetnünk e kórra, melyről későbbben tüzetesebben akarunk szólni. – Óvakodjék a nevelő csupán képzelem által hatni akarni a növendék érzésére. Egészen más dolog értelmi képzeteket élénken szemlélhetőkké tenni, s ismét más az érzelmet a szoros érteményű képzelem szülöttjei által táplálni. Ellenkezőleg, mutassuk meg az érettebb növendéknek, mily kábaságokra visz a csupán képzelem által vezetett érzelem. Minden túlzás ártalmas az előadásokban, rajzokban; mert mit ér, lia az érzelem gyorsan támad s erős is, de nem való?! Nem ilyen túlzott rajzokból következik-e az, hogy sok növendék hideg, egykedvű marad a természet legfőbb szépségei iránt is, részvétlenül uézi a nyomort s hallgatja a szegények panaszait? De igen. Mert hiszen a könyvben sokkal erősebb jeleneteket és rajzokat látott, a gyöngébb hatások tehát már nem igen indítják meg keblét. A képzelem által túlfokozódott érzelem többnyire valótlan, részint mert a csekélyebb tárgyak benyomásait is erőseknek veszi, részint mert az érzelem oly rögtön támad, hogy az értelemnek semmi ideje a fontolásra.

7) A szellemi fejlődésnek már több helyen felsorolt általános törvényeit tartsa szem előtt a nevelő. Különösen óvakodjék az örökös egyformaságtól és túlterheléstől; mert a legszebb vidék sem érdekli lakóit, holott az utasokat elbájoslni képes; a túlterhelés, történjék az a legfőbb, legmagasztosabb érzelmekkel is, a legszentebbet is megunatja. Ha a gyermeket vallástalanná akarjuk tenni: ahelyett hogy vallási érzelmeit okszerű fokozatban keltegetnők, halmozzuk őt el minduntalan külsőségekkel és száraz hitágazatokkal, s bizonyosak lehetünk benne, hogy mihelyt elhagyandotta az iskolát, feléje sem néz a templomnak. Vagy nem világos példa-e erre az, hogy a sebészekés betegápolók rokonszenvi érzelme a betegek szenvedéseinek folytonos szemlélése által igen meggyengül, sőt ellenszer hiányában egészen eltompul?.. A megszokás, egyformaság gyöngítőleg, a változatosság, újság, ritkaság, ellentét ellenben erősítőleg hatnak az érzelmekre.”¹⁾

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erziehungskunde, 1811. I. Th. §. 16.

8) Az egyediséghez való alkalmazkodást itt se tevésszük szem elől. Mivel t. i. az érzés tehetsége már eredetileg is különböző; mivel a test- és nedvkatnak, továbbá a szellemi, különösen a képzelmi erő minőségének nagy befolyása vagyon rá: azért nem lehet minden gyermeket egyenlően nevelnünk. Ugyanazon eszköz egyikre gyöngén, másikra túlerősen hatna; egyiknek ezen érzelmét könnyen, másikat nehezen gerjeszthetni föl, vagyis nincs minden gyermeknek egyenlően erős, tartós, hathatós érzése. És ezt a nevelőnek jól kell tudnia, hogy a gyermekre kellő eszközökkel hathasson. Akkor kevesebbszer fog esni azon tévedésbe, hogy a gyermeknek hibául rója fel azt, miről nem tehet; nem fogja tőle egyik-másik érzelmnek olyan fokát követelni, melyre vagy épen nem, vagy csak a legokosabb ápolás mellett emelkedhetik. Akinek érzésrendszere még eredetileg is csekély, azt okszerűen ösztönözni, serkenteni fogja, míg a nagyon kialakult erőnek gyakran inkább mérséklésre, mint serkentésre van szüksége. Ha az akadály a testben, vagy a gondolkodás rendszerében van: azt gondosan ki kell kutatni, eltávolítani s arányos képzési eszközök ről gondoskodni.

9) Mint mindenben, úgy az érzés rendszerének növelésében is határozott fokozatot jelelt ki a természet, melyet átugrani csak veszélylyel lehet. Nem függ a nevelő önkényétől akkor gerjeszteni föl érzelmeket, mikor neki tetszik. A lélektanokban rokonszenviek alatt ismeretes érzelmek legelőbb ébrednek a gyermekben, például mára csecsemő is mosolyog édes anyjára s megijed az idegéntől, ezek után az e r k ö l c s i e k, úgy az é r t e l m i e k és szé p t a n i a k alatt ismeretesek jelentkeznek, mely két utósó már a szellem fejlettségének bizonyos fokát igényli. E fokozatnál fogva vallási érzelmeket rokonszenviek előtt gerjesztem, a gyermeket Isten iránti szeretetre, imádásra vezetni, mielőtt arról legkisebb képzele volna, egészen természetelleni, sikertelen eljárás. Az eltelem fejlettségének foka is számba veendő; mert különben az érzelmek túlsúlyra vergődnek, s az ész uralmát veszti. Mindig csak olyan érzelmek ébresztését tűzze ki czélul a nevelő, melyeket a növendék szellemi fejlettségének foka befogadhat, melyek tulajdonaivá lehetnek; mert csak akkor alakulnak ki valódi érzelmekké, míg az olyan érzelmekre való erőltetés, melyeket nem

érezhet, nem egyéb, mint érzéketlenség ápolása. Általában oly fokozatot tartunk, hogy az érzelmek se rossz gyümölcsöt, se korán ne teremjenek.

10) Az érzelem annál erősebb és elevenebb, minél gyakrabban volt már eleven, minél erőteljesebb érzési szervhez tartozik s minél több más érzelem támogatja: ellenben annál kétesebb s ingatagabb, minél kevésbé alakult ki, s minél hamarabb történt az átmenet más érzelmek ápolására, fejlesztésére, mi az érzés rendszerének szórakozottságát, figyelmetlenségét idézi elé. Ezt tudván a nevelő, szabályul fogja tartani a gyermek érzelmét nem csak fölületesen, hanem derekasan serkentetni, mielőtt egy másikra átmenne. Kezdetben több egynemű érzelmeket sem fog egymás mellett, vagy után gerjeszteni, mert ezek határai egymásba folynának, egymást elhomályosítalak s egyik sem domborodnék ki kellőleg. Ugyanez okból attól is fogja óvni növendékét, hogy egyik érzelméből a másikba, harmadikba csapongjon.

11) Az érzés rendszerének nevelése csak úgy fog a növendék rendeltetésének megfelelni, ha „azt összhangzatosan intézzük. Egyik érzelmeket sem szabad tehát elhanyagolni, még kevésbé megsemmisíteni, hanem mindegyik azon rang szerint ápolandó, melyet számára a természet kijelelt. Hiba lenne valamelyik érzelmeknek nagyobb fejlettségét másoknak rovására, vagy megsemmisítésével eszközölni, vagy valamely alárendelt érzelmeket a magasabbak fölé akarni helyezni, mert ennek mindig szomorú következményei vannak. Ha csupán a rokonszenv érzelmét ápoljuk, megfélemedkezvén arról, hogy azt csak az ész és erkölcs határai között szabad érvényesíteni: akkor olyan apákat, anyákat, bírakat fogunk nevelni, kik értelmetlen jószívűségökben gyakran sokat rontanak s a jó szív czíme alatt a legnagyobb igazságtalanságokat elkövetik. Époly hiba lenne, ha csupán a széptani érzést neveinők. Sajnos, hogy ily nevelők nem csekély számmal találhatunk. Ezek csak arra szoktatják figyelni a növendéket, vajjon szép, vagy magasztos-e valami, de nem arra is, vajjon való, igaz-e egyszerűs mind. Az ily növendékek aztán nem is fognak keresni egyebet az iratokban, festmények- és cselekményekben, mint szépet és nagyot. Az ily emberek nem igen lesznek alkalmasak az életre, mert túlfeszített képzelők csak a rendkívülit keresi, a világ kö-

zönséges folyását érdektelennek, unalmasnak, figyelemre méltatlannak tekinti.

12) Az érzélemélet legmagasabb élete ugyan a szellemnek, de csak úgy, ha nem egyedül, hanem a gondolkodás rendszerével együttesen neveljük. Magában sem ez, sem az nem vezet célhoz. „Van-e agyrém, melyet az értelemnek érzélem nélküli nyegléi ne védelmeztek volna?! S mily borzasztóságra nem vetemül a szív, melyet értelein nem vezet! A gondolkodás nevelése nem teremt erkölcsöt és vallást, nem erényt, jámborságot, szilárd jellemet sat. Tudni nem erény. Azt mondani: légy igazságos, munkás! sat. annyi, mint ha mondanók: légy mathematicus. Mind az igazságosság, mind a mennyiségtan gyakorlás által szerezhető meg; de a mennyiségtan az által, hogy a gondolkodást, az igazság az által, hogy az igazságosság érzelmét hozod munkásságba vagyis igazságosságot gyakoroltatsz; de soha nem fog mennyiségtan igazságosságot nevelni, s a legnagyobb mennyiségtanár nem legerényesebb ember is egyszersmind s fordít va. A gondolkodás kizárólagos neveléséből kell magyaráznunk ama jelenséget, hogy az ismeretekkel az emberi boldogság épen nem gyarapodott, hanem kételygést terjesztett, mely tagadja Istent és a világot, más részről meg értelmi okokat hoz fel minden dologra. Minden esetre az érzélem központja a szellemi életnek, s a vallási s erkölcsi nevelés kezdete és vége a nevelésnek.”¹⁾ De az érzelmi rajongók azért époly hibásak, mint az értelmiek.”Az érzésnek csudálatos éltető ereje van; túlzása épen úgy fölemésztí a lelket, mint a tiszta éleny a testet.”²⁾ Azért összhangzás, egyensúly legyen itt is a jelszó!

13) A rossz érzelmeket úgy fogja fékezni és megsemmisíteni a nevelő, ha elvonja tőlök az ingereket s az ellenkező ingereket hívja fel ellenök, például a harag ellen a jó akaratot sat.

14) Az ember csak annyit ér, mint amennyit tesz; vagyis hasztalanok a legfinomabb érzelmek is, ha meg nem testesülnek. Mit ér az olyan lágy szív, melyet minden szerencsétlenség zokogásra indít, de ő maga semmit sem tesz annak enyhítésére? Mi haszna van az üres hazaszeretnek, mely fecsegni, lármázni, tüntetni, nagyot inni tud a hazáért, de annak javán egy ujjal sem

¹⁾ Buch der Erziehung, v. K. Schmidt. S. 187.

²⁾ Gräfe, Allg.. Pädagogik, 1815. I. 70.

mozdít? Ha valahol, úgy az érzelem világban áll az, hogy gyümölcseről ítélik meg a fát. Nem mindenik, aki kiáltja: Uram, Uram! megy be mennyországba, hanem aki teljesíti a parancsokat: úgy nem mind igazi érzelem az, amit az emberek ajkukon hordanak. Tégy a hazáért, s hiszem, hogy van honérezmed. Sok embernek érzelmvilága hamis, tettetés. De vannak olyanok is nagy számmal, kik éreznek, de érzésök érzélgés; egyre fonják érzelmeik fonálát, egyre gyönyörködnek bennök, de szövetté soha sem alakítják. Az ilyen emberek napokig, sőt mint a közel politikai mnlt igazolta, évekig képesek sóhajtozni, óhajtozni, tűnődni, érzelmeik kábító szenderében ringatózni, ország- és világfájdalmaskodásban tölteni a drága időt, de kezöket nem mozdítják; panaszkodnak mások hidegsége, érzéketlensége miatt s mégis kevesebbet tesznek, mint az általok becsmértel egyének. Bölcs Leo korában bírt egyik jeles nemzeti sajtóságunkra: „natura taciti”-ra visszazárándokolni, t e n n i – legyen jelszavunk! Úgy vezessük növendékeinket, hogy amint éreznek, úgy cselekedjenek is. Óvjuk őket az émelygős, üres érzélgéstől, melyet napjainkban különösen a nőnem egyik műveltségi bélyegnek hajlandó tekinteni. Nem mind arany, ami fénylik, mondja a példabeszéd: azért másrésről attól is óvakodjunk, hogy a külsőnek föltétlen becsét tulajdonítsunk; a könnyek nem mindig biztos jelei a szívjóságnak, de a kevesbbé nyilatkozó érzelem sem mindig gyöngé, mert sok egyediség olyan, hogy nagyon is mély és valódi érzelmének bizonyos körülmények közt nem tud külsőt adni.

70. §. Az észnek az érzelmek fölötti uralma.

Az állatnak nem levén esze, következőkép a rendeltetésére szükséges eszközöket nem választhatván meg önkényesen, vak ösztönöknek kénytelen hódolni, melyek tudatlanul is céljához vezetik; de az ember szabadon választhatja meg azon eszközöket, melyekkel természetéből kiösmérhető közelebbi és távulabbi célját munkálhatja. Nincs tehát, mint az állat, kényszerűségnek alávetve, következőkép érzelmeit sem tartozik vakon követni. Sem az érzelem, sem az értelem nem főkincse az embernek, hanem a kettő fölött álló ész. Ez az isteni szikra, mely világot nyújt a szellemnek, hogy az az emberi dolgok értékét fölismérje. E világ-

nál látja az ember, hogy érzelmét szabad fékre nem eresztheti, mert úgy sem földi, sem végcélja nem lenne, hanem mindent az ész uralma alá kell hajtania. Az érzelmek fölötti uralomban van letéve egy része ama léleknagyságnak, mely a kötelesség állhatható betöltésére oly nagyon szükséges. Azon állapot, melyben az ember indulatait, szeszélyeit kormányozni és mérsékelni nem bírván, rabjává lesz érzelmeinek, mindenkor ellenkezik az emberiség céljával. A nevelésnek feladata a növendéket ezen néha ugyan kisebb-nagyobb mértékben menthető, de soha jóvá nem hagyható állapottól megóvni. És ezt a nevelés meg is teheti. Mert igaz ugyan, hogy az indulatokat majdnem lehetetlen egészen kikerülni; de az okszerűen rendezett nevelés minden esetre sokat, igen sokat tehet azoknak fékezésére s a szabad akarat megőrzésére nézve. Erre a célra ugyan az egész nevelési rendszernek közre kell működnie, úgy hogy ami czélszerűt a test és szellem kellő fejlesztésére akár igenleges, akár nemleges úton cselekszünk, mindaz az érzelmek világára is befoly; de álljanak itt mégis következő nevelési szabályok:

1) Úgy vezessük növendékeinket, hogy belássák, miszerint az embernek érezni, de gondolkodni is kell; szoktassuk őket érzelmeik vizsgálására, legyőzésére; ha jog és kötelesség követeli, tanuljanak érzelmeik ellen is cselekedni; ne cselekedjenek hebehurgyán, hanem előbb fontolják meg, mit akarnak, s mit szabad akarniok. Bő alkalom van erre már a gyermekkorban is; sokszor a legeseke lyebbnek látszó dolog is igen jó gyakorlási eszköze az önuralomnak.

2) Ugyané célból szoktassuk őket arra, hogy magasabb érzelmeiknek elsőséget adjanak az alsóbbak fölött; mert míg azok vannak túlsúlyban, addig az ész uralma biztosítva van, míg ellenben az alsóbbak túlsúlya a szabadságnak legveszedelmesebb ellenje.

3) Mivel a képzelem túlápolása az egész testszellemi szervezetre veszedelmes: azért óvakodni kell, nehogy azt az értelem és ész rovására gondoljuk, vagy az egyes érzelmeiket mindig csak a képzelet és nem az ész által is támogassuk. Veszedelmes az érzélgést mint valami szép tulajdonságot feltüntetni, az úgynevezett jó szívből eredő, de jog és kötelesség elleni tettet jóvá hagyni, vagy csak menteni is.

4) Szintúgy óvakodni kell az érzelmeiket is az ész rovására erősíteni akarni; sőt fordítva tegyünk, mert minél műveltebbek a fen-

sőbb gondolkodás tehetségei, annál könnyebben lesz az ember ura érzelmeinek. 5) Az érettebb ifjút világosítsuk fel arra nézve, mily fontos az érzelmek fölötti uralkodás; mutassuk meg neki, mily kártékony és nevetséges dolgokra vetemednek sokszor az emberek, ha csupán érzelmek teszik cselekményeik rugóit; ha megfontolás, vagy indulataiktól elragadtatva úgyszólván öntudat nélkül cselekesznek.

II. FEJEZET.

Az érzés rendszerének nevelése különösen.

I. CZIKKELY.

71. §. A gerjedelem nevelése.

Láttuk az Általános Neveléstanban (19. §.), hogy a gerjedelem az érzés rendszerében nem egyéb, mint amit a gondolkodás rendszerében érzésnek, észrevevésnek nevezünk. A gerjedelem még nem érzelem, mert a lélek még nem egészen s nem igazában érzi a gerjesztő tárgyat, s a gerjedelem oly villámgyorsasággal tűnik el, mint amilyennel feltűnt. A nevelőnek tehát az a feladata, hogy a gerjedelmet tartósabbá, maradandóbbá tegye s tovább fejlessze. Ezt úgy fogja tehetni, ha a következőkhöz tartja magát. 1) A gerjedékenység nem minden gyermekben egyenlő: azért a gerjesztés módja és eszköze is különböző. Némely gyermeknél nem nagy inger szükséges, s azonnal fölébred érzéke a tárgy iránt, másiknál meg erősebb izgató szerekkel sem boldogulhatni könnyen, mert gerjedékenysége tompa. Ennél fogva a nevelő azon lesz, hogy a gyermek ebbeli egyediségét okaival s nevelési eszközeivel együtt kiösmérje. 2) Az alsóbb érzelmeknél nem szükséges oly erős inger, mint a felsőknél. De épazért, mivel ezt a nevelés nem igen veszi tekintetbe, van oly sok ifjú, kiknek az igaz, szép, erkölcsi iránt semmi érzékök. Elmondhatni,* hogy csak kevés ember van, kik érzelem világuknak homálya és sötétsége miatt a természetet okolhatnák; rendesen a mostoha, vagy czélelles nevelés az oka. Ha a gyermek érzelem világára már a legkisebb korban nem fordítottunk kellő gondot, későbbi években nagyon nehéz lesz azt ápolni; ha például a gyermek

gyakran minden részvét nélkül hallja a nyomor jajveszéklését s irtózat, utálat nélkül látja a gyalázatos tetteket; ha Istenről nem hall tisztelettel, alázattal, szent érzelemmel szólni: ugyan nagy mester legyen, aki ezen érzelmeket későbbi években fölgerjeszteni képes. Megfordítva, a kis korban gyakran fölgerjesztgetett nemes érzelmek könnyen lesznek maradandókká. 3) Ami a gerjedelem eszközeit illeti, azok ugyanazok, melyeket a 69. §-ben eléadtunk. Ismerje tehát a nevelő jól azoknak hatását, ismerje az egyed eredeti tulajdonságait, korát, fejlettségi fokát sat., alkalmazza a szerint az eszközöket. „De különösen jegyezze meg, hogy a gerjedelem tárgyát ismételve kell a lélek elé állítani; hogy a gerjedelmi állapotot képzet, gondolat által is kell újra eléidézni, azt világosabbá, határozottabbá tenni vagyis a tárgyat szóban is kifejezni, s hogy, ami fő, a gerjedelem ténynyé is váljék; például, ha a gyermek keblében kül-, vagy bel okoknál fogva gerjedelem támad az emberiség szeretete iránt, s ezt ismételve serkentjük az által, hogy a gyermeket a nyomor lakaiba vezetjük s annak enyhítésére alamizsnát kérünk tőle, s ő ad is azt; midőn magunk is tettben mutatjuk ki emberszeretetünket; midőn az embereket Isten egyenlő fiainak rajzoljuk, kiket ő egyenlően szeret, kiket tehát nekünk is szeretni kell, hogy hasonlókká legyünk Istenhez: akkor a gyermek gerjedelme erősebb és erősebb leszen, érzelemmé s ténynyé alakul.”¹⁾)

II CZIKKELY.

72. §. A tetszés vagy vonzalom és érzület nevelése.

Az érzelmenek teljes életre való fejlődését vonzalom és érzület tétezi föl, mint az Alt. Neveléstan 19. § ében láttuk. Ugyanott láttuk, hogy a tetszés az érzésrendszernek mintegy figyelmét képezi s önkényes vagy önkénytelen, amint az érzés maga keresi tárgyát, vagy a tárgy áll elébe. Az önkénytelenek fejlesztésében következő módon kell eljárni. Kiösmervén a gyermek érzésrendszerének egyedi sajátosságait, gondoskodni fogunk, hogy eredetisége- és szellemi fejlettségének fokához arányzott tárgyak kerüljenek érzése alá, tehát olyanok, melyek érzel-

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 296.

meivel legrokonabbak. Továbbá magunk is ugyanolyan érzelemlágyban mozogjunk mind szóval, mint tettel, aminőbe a gyermeket vezetni akarjuk. Midőn így a növendék tetszését fejlesztjük, óvakodni fogunk azt egy vonzalomhoz szegezni, azzal egészen ki fárasztani, hanem kellő nyugalmat is engedünk neki, különben a hajlam gyöngül, sőt kivesz. Egyik tetszésről másikra csapongni ne engedjük a növendéket, de arra is vigyázzunk, nehogy valamely tetszésbe egészen beleveszszzen, annak vakon engedje át magát, hanem legyen képes másra is átmenni, ha lényegesen új tárgy lép körébe. Természetes dolog, hogy e tekintetben minden előtt magának a nevelőnek kell jó példát mutatnia. Ha így érzelmeket keltettünk a gyermekben, akkor az önkénytelen vonzalom önkényessé válik, mintegy magától fordulván a tárgyak felé, minthogy már érdekelve van. Vannak azonban vonzalmak, melyeket nem ápolni, hanem gyöngíteni, ellensúlyozni, megsemmisíteni kell. A vonzalnak támadását senki nem akadályozhatja; de azokat kellő irányba terelni, fölöttük uralkodni igenis lehet, mit már szabadságnak nevezünk. Mivel a vonzalmak jóra, vagy rosra, a legmagasztosabbra, vagy a legaljasabbra is irányulhatnak: azért a nevelésnek fele data a jókat ápolni, fejleszteni, különösen a vallás-erkölcsi érzés szerveket erősíteni s az önzés érzelmei fölé segíteni, a rosakat pedig elnyomni. Ez utósót úgy éri el, ha nem vaskényszerrel, ha nem fokozatos gyöngítéssel él; ha az elfojtandó vonzalomnak minden ingereit elvonja és a növendék figyelmét, érdekét érdekesebbre vonja és úgy szoktatja, hogy gondolkodás- és vágyásrendszere uralkodni bírjon a vonzalmakon. A jó vonzalmat pedig úgy vezeti céljához, ha azt az említettük eszközökkel és módon any nyira erősíti, hogy érzületté legyen, mely az érzés rendszerében az, rai a gondolkodásában az emle.

Az érzületben az érzelem már teljes életre izmosodott, s bár még mindig elmúlhatik, mint az emle is sokat felejthet, de mégsem oly könnyen. És így nem szükséges bizonyítgatnunk, hogy az érzület művelése kiváló figyelmét érdemli a nevelőnek; mert minek is volnának az érzelme, ha feltünésök után azonnal, vagy nem sokára enyészetbe merülnének? Ha például a jog,hála érzelme épen akkor tűnnék el, mikor jótékony hatásának tettekben kel-lene nyilvánulnia? Az érzület vagyis azon tehetség, mely az ér-

zelmeket megtartja, veleszületik az emberrel; de azért gyakorlás által csakoly magas tökélyre emelhetni, mint az emlétt. És e gyakorlás szükséges is; mert a nélkül még az eredetileg nagyon fejlett érzés-szervek sem juthatnak egész az érzületig, a gyöngébbek pedig gyakorlás által erőtt, elevenebb életet nyernek. Hogy ezt tehesse a nevelő, minden előtt arra nézve kell tisztába jönnie, milyen a növendéknek érzületi tehetsége. Ezt megtudja részint megkérdezni a szerveknek vagyis tehetségeknek mennyiségi és minőségi szerkezetéből, részint a szilárdság érzelmének fokáról, melyben a többi érzélem legerősebb támaszát bírja, részint a test- és nedvvalkatból. Ami különösen a nedvvalkatot illeti, tudnia kell a nevelőnek, hogy a vérmesnek nincs támpontja, hanem idestova hanyatlik az érzelmek hullámaintól, míg az epés erősen áll s hatatosan visszahat; a nyálkásnak meg nincs ereje arra, hogy idestova hányassék. Tudván ezt a nevelő, az érzület nevelését következő módon fogja intézni:

1) Minden egyes érzélemet erőssé, tartóssá iparkodjék tenni, mert tulajdonképen ez a tartalma az érzületnek. Némely emberben könnyen támad rokonszenv, könnyör, tisztelet, de ez mind csak tünékeny. „E röpkesség – mondja Milde – igen gyakori az ifjúságnál s könnyebben is menthető; de ártalmas leszen, ha állandó tulajdonságává válik. A könnyelműség és ledérség, melyek gyakran rendkívüli fokra hágnak, oly két állapot, melyek ellen mindenképen dolgozni kell. A könnyelmű nem egészen érzéketlen, sőt pillanatra nagyon is érzékeny; de érzémei csak tünékenyek, semmit sem vesz szívére, rögtön más érzelmekre megy, csekélységek is el- és leterelik és szórakozottá teszik. Ezen állapotnak főforrása a tüzes képzelem.”¹⁾ A képzelem művelésében tehát nagyon óvatosan és tapintatosan járjon el a nevelő. Erősek lesznek az érzelmek, ha a nevelő a képzeteket huzamosb időn át megtartja, megújítja s ez által maradókká teszi; ha nem ápol több érzélemet, főleg rokont egy időben, vagy különműeket is gyorsan egymás után; ha a növendék a függés érzémeit, mint a legmagasabbat, leglényegesebbet, mivel ember bírhat, kiválóan ápolja, Isten, igazság, emberiség iránti érzémeit elveivé, elvtételeivé teszi; ha a nevelő derék példaképeket tart elébe, melyek mélyen érzületébe

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erz. II. Th. §. 17.

hatnak; ha maga is minden gondolkodásában, érzése- és cselekvésében tiszteletet mutat minden nemes érzület s megvetést minden érzéketlenség iránt.

2) De midőn azt mondjuk, hogy az érzelmek erősekké, tartósakká teendők, ne véljük, hogy valamely érzelmenek soha sem szűnő ápolása célhoz visz bennünket; sőt megfordítva, csak a változatosságtól várhatni sikert. Valamint az állás nehezebb, mint a mozgás, mert a mozgás a test minden izmain eloszlik, míg az állásnál ugyanazon izmok vannak szüntelen feszült állapotban, s így kora elzsibbadásuk természetes: úgy az érzelmek világában is ugyanazon érzelmek, habár a legkellemesebb is, végre nyomasztólag hat kedélyünkre. „Innen van, – mondja Rónay Jácint – hogy a legremekebb beszéd is elaltatja hallgatóit, ha nem változtatja hangját. Nem öröm, nem szerencse, hanem változatosság fűszerezi az életet, teszi kedvessé az utazást, játékot sat. Innen van, hogy az újságnak és ritkaságnak, legyen az érdekes, vagy érdektelen, fenséges, vagy vérfagyasztó, egyaránt nagy hatása van az emberre. Mennyit nélkülözünk, hogy Pompeji, Herculanium romjait láthassuk; pazaran szórjuk pénzünket, hogy Rómában ama nyomorú közhalmazra állhassunk, melynek falai közt az emberek legnyomorabbika, Nero, kéjelgett! Aranynyal mérjük fel azon tört, melylyel e szörny saját anyját és barátait legyilkolta? Ilyen az ember! Bámulja azt, mit megkímélt az idő vasfoga, mert ritka, rendkívüli. Herostratus ismerte nemünket s célját érte; mert neve él, míg sok jeles férfiú feledésbe merült. A világ bámulja N. urat, mert egy kis rézdarabot Domitianus pénzének ismer fel, míg mások, kik népnevelésről alaposan írnak, épen azért, mivel mindennapi dolgról szólnak, elhanyagolják.”¹⁾ így levén a dolog, ne foglalkoztassuk mindig ugyanazon érzelmét a növedéknek.

3) A szellemi műveltség nagy befolyással levén az érzésrendszer művelésére, a nevelésnek azon kell lenni, hogy a növendék szelleme helyes, okszerű művelésben részesüljön. A műveletlen embernek ugyanis nem lehetnek magasabb és tartósabb érzelmei; hivatását, méltóságát nem ismervén, csak állati szükségeire tekint. A félszeg műveltség nélkül, mivel még mindig az állat túlnyomó ben-

¹⁾ Lélektan, 14. 1.

ne, szintén nem található tiszta, emberi érzelmekre, hanem csak indulatra; az ily ember vágyai úgyszólván megelőzik érzelmeit, az akarat kivan, még mielőtt tudná, mit és miért. A különben rendes, de csupán elméleti műveltség szintén nem kedvez az érzelmek erősödésének, mivel egyoldalú s az életben kivihetetlen levén, gúny és megvetés tárgyául szolgál s végre is egészen visszavonul. Az érzelmekre tehát csak a valódi műveltségnek lehet kedvező befolyása. Ziller azt mondja, hogy az erényre való nevelésnek, hogy tettleg lehető legyen, a képzetművelésből kell kiindulnia. ¹⁾ A valódi műveit ember ismeri rendeltetését, s ennél fogva szellemi s erkölcsi élete nem lehet közönséges, mint a nagy tömegé, hanem nemesebb érzelmek hónába tör; képzelmet fékezni tudja; öröme és fájdalma nem csapong szélsőségekben; indulat csak ritkán zavarja kedélye nyugalmit; szenvedélynek nincs rajta uralma; érzelmei tiszták, mélyek, erősek, tartósak és így érzületté erősödnek.

4) A szellem tulajdonává lett érzelmek nem állanak mindig központjában tevékenységünknek, hanem el is mosódhatnak, más elevenebb, erősebb érzelmek háttérbe szoríthatják őket, s bár bennünk vannak, de vagy egészen, vagy féligmeddig tudatunkon kívül léteznek. De valamint az erüiénél a képzetek, úgy az érzés rendszerében az érzelmek is új életre ocsíthatók, és pedig a társítás törvényei szerint. Ennek tiszta ismerete s alkalmazása is jó szolgálatot tesz tehát az érzelmek s így az érzület erősítésére nézve. Az érzelem-társítás törvényeinél fogva: a) Hasonló vagy rokon érzelmek fölébresztik egymást; s így valamely külbenyomás gyakran nem csak a megfelelő, hanem a vele rokon s együtt létező érzelmeket is fölkelti. „Leonidas a maga maroknyi csapatával eszünkbe juttatja Szigetvár dicsó hőseit, s szívünk feldobog. A színeskedés, sima udvariasság, pártoskodás, önzés, vallástalanság szívünk húrjait érintik, mert Hellas és Róma sorsára terelik figyelmünket, melyek hasonló bűnöknek lettek martalékaivá. A hasonlóság törvénye teszi, hogy szép testben szép lelket, az ő és jelen kor hőseiben testi nagyságot is képzelünk.” ²⁾ b) Az ellenkező érzelmek is fölkeltik egymást, s a külső inger keltette érzelemhez gyakran

¹⁾ Ziller, Grundlegung z. Lehre v. erzieh. Unterricht, Leipzig. 1865. S. 217.

²⁾ Rónay Jácint, Lélektan, 34-36. L

egészen ellenkező csatlakozik. „Például, ha Mátyás aranykorát idézzük lelkünk elé. örömrünk csakhamar ellebben, mert annál élénkebben támad fel bennünk az ellenkező gyászos kornak emléke, melyet nagyravágyás, belviszály idézett elé. Gondolhatjuk-e Újzriny építőjét az ellene agyarkodó Montecuculi nélkül!? Az úri lak, melynek fényes falai közt a dúsgazdag kéjeleg, elejénte kellemesen hat kedélyünkre: de érzelmeink mihamar lehangolodnak, mert egy nyomom viskó képe merül fel lelkünkben, „¹⁾ c) Az agy időben és úgy agyazon helyen támad érzelmek is felkeltik egymást. Fölebred az érzelem az által is, ha azon helyre és időre gondolunk, amelyen és amikor tevékeny volt, s fordítva, az érzelem eszünkbe juttatja a helyet, ahol, és az időt, amelyben az legelőször feltűnt. Így például a legélénkebb honvágy szállja meg szívünket, midőn a távolban kéklenni látjuk hazánk bérceit, mert e látmány gyermekkorunk boldog érzelmeit idézi vissza. Kellemetlenül érinti szívünk húrjait a halotti zene, mert e hangok kísérték talán egykor sírba kedveseinket. Üstökös megjelenése fönséges tünény: s mégis milliók szívét aggodalomra hangolja, mert vagy egy század előtt az ilyen üstökös megjelenté vésznapokkal volt összekötve, s a hiszékeny utókor híven őrszi és gyáván rettegi az apák előítéleteit. Crom veil, Robespier, bár királyi hatalmat gyakorolnak vala, miért nem vették föl annak címét is? Mert tudták, hogy a korona és gyűlölet együtt léteznek.”²⁾ d) Az egymásra következő érzelmek is kölcsönösen fölkeltik egymást; például, ki gondolhat Mohácsra, Sajóra anélkül, hogy mély gyász ne szállna meg szívét? e) Végi-e, mivel legerősebb érzelmeink támaszul szolgálnak a gyöngébbeknek, azért az erősek fölkeltésévei fölkelnek a gyöngébbek is.

Ha tehát az érzületet elmosódott érzelmek fölélesztése által is akarjuk erősíteni: ismerjük és használjuk az eszmetársulás törvényeit.

III. CZIKKELY.

73. §. A kedély nevelése.

E szónak értelménye még mindig ingatag, mivel azt egyik így, másik úgy magyarázza. Kant kedély alatt a lélek minden

¹⁾ Rónay Jácint, Lélektan. 34-30. 1.

működésének központosítását érti Másoknál érzélem és kedély nem különböző dolog; vannak ismét, kik a kedélyt ellentétbe teszik a szellem magasabb tehetségeivel s az ösztönszerű hajlamokat származtatják belőle, Schillerrel tartván, ki azt éneklí, hogy amit az értelem be nem lát, azt egy ötlet és gyermeki kedély kitalálja. De nem nehéz belátni, hogy a kedély minden esetre az érzelmek összegét jelenti ugyan, de nem akármilyen, hanem az indulatokkal homlokegyenest ellenkező állapot(okban) (1. Ált. Neveléstan 19. §.), melyben az érzelmek egymás mellett fekszenek, anélkül hogy tomboló öröme fellobbannának, vagy a szomorúság összhangzatlanságára, jajveszékésre ragadtatnának. Az érzelmek kedély világa hasonlít a hold világította varázséhez, melyen Aeol karfájának szelíd harmóniája hangzik keresztül. Benne az egyes érzelmek lehetnek és vannak is központban; ahonnan vallási, szeretetteljes, hálás, szerény stb. kedélyt különböztetünk meg; de kiváló uralomra egyik érzélem sem emelkedhetik, hanem csak alaphangulatát képezi a lélek életének; ebben rejlik lényege a kedélynek.

Ezekből könnyen kivehetni, hogy a kedély nevelésének legelső teendője az, miszerint az érzelmeknek indulatokká való elfajulását akadályozza. Az indulatok az érzelmeknek az élénkség legmagasabb fokára való emelkedését jelentik, melyen a lélek összes tehetségei, különösen az értelem zavarba jó, a vér forr, s a habozó, zaklatott lélek az ingerültség első hevében határoz, mi ni azt Cicero is jól megjegyzi. Az indulat hasonlít a zuhanó patakhoz, mely szirtekbe ütközve felforr s tuirontva gátjain, romboló hullámaival mindent eláraszt. Azért:

1) Ne engedje a nevelő az indulatokat uralomra jutni, sőt inkább, mint a 70. §-ben kifejtettük, úgy vezesse a növendékeket, hogy az ész föltétlen uralma alatt maradjanak. Hogy az érzelmek indulatokká ne fajuljanak, annak legjobb óvszere az azok fölötti uralom. De ezt csak oly föltét alatt reményelhetni a növendékektől, ha a nevelő mindent megtett, mi az indulatoknak útjokat állja, s ha különösen maga is mindig féken bírja tartani indulatait; az indulatos, tomboló ember nem való nevelőnek, de a jéghideg sem, hanem a kedélyes.

2) Minthogy a kedélyt kiválóan a függési érzelmek teszik ki:

azért ápoljuk minden előtt a hitet és reményt, ezen nagy, isteni erényeket, mint Hufeland nevezi, melyek a hamisság és csalódás világában ama magasztos lelki nyugalmat teremtik, melyet csak az Istenbe vetett horgony érzelmhajója élvezhet. Az ilyen kedélyű ember nyugottan nézi a háborgó élettenger zajongó hullámain, s a társadalom viszonyainak áradata őt nem ragadja magával. De ő azért nem érzéktelen, nem tétlen. Akiben a függési érzelmek erősek, az önzők kicsinyek s az Ösztönök korlátolva; akiből különösen hit, remény, vallás, szeretet érzelmei és ragaszkodás hangzanak ki; ha mellette a nyálkás nedvvalkból is bír némi részt: az kedélyes ember; az ily ember nem fog búkórosan csupán múltjában élni, sem a jövőbe nem tekint aggodalommal, hanem minden órának leszakasztja virágát (Kölcsey); nem ugyan úgy, mint azt a lepkéskedő csapodárok értik, hogy t. i. állati világukat élük, míg a bűnképesség el nem hagyja őket, hanem úgy, hogy minden nap megteszi emberi rendeltetése parancsolta kötelességeit, minden mozdulatát üdvösen kamatoztatja a nemesb érdekek javára, miből aztán bőven kijut szellemi gyönyöre.

3) „Neveled a kedélyt, – mondja Schmidt K. – ha nein engeded, hogy komorság verjen benne gyökeret, melyből az úgynevezett ingerlékeny jellem szokott kinövekedni; ha foglalkoztatód a növendék gondolkodását; ha hibáit nyugottan és okosan igazítod helyre; ha általában szeretetteljes bánásmódban részesíted s vidám, kedélyes környezetben tartod; ha különösen magadnak is életöröm, vidám, összhangzatos lelki állapot sugárzik le arcodról. Öröm, boldogság teszi alaphangját az életnek. Öröm és boldogságban mozog az egész mindenség. Örömet sugároz ki a nap, s a föld örömmel fogadja a napot. Örömet zeng a csalogány dallama, a fák virágtengere, a rózsák helye, a kis fűreg, a felhők fölött repülő sas – mind örömet hirdet. Öröm az embernek is öröke, eleme. Tartsd növendékedet ezen elembe. Adj neki örömeket, fejleszd azon örömeik iránti érzékét, melyeket az apa, anya, testvérek, jó emberek társasága, melyeket a természet szépségei kimeríthetetlen bőségben nyújtanak boldognak, boldogtalanoknak. Neveld gyermekedet vidáman, örömmel, öröm által, örömeire. Hiszen a gyermek csupa öröm, vidámság, élénkség, s fájdalma könnyeit gyorsan megszártítja az öröm napja. Ha így neveled gyer-

mekedet: akkor oly alapot adtál neki, melyen állva bátran nézheti az élet viharait, az biztos menedéke leszen.”¹⁾

4) De midőn így neveljük növendékeink kedélyét, óvakodásra van szükségünk, nehogy túlhajtsuk a dolgot. A gyermek könnyen érzélgővé, ábrándozóvá leszen. Ne neveljünk belőle lágyérmű lelket, mely minden kicsiségnél könybe lábad s a tettek mezején tehetetlen. Ha növendékünkben hajlam mutatkoznék ilyen állapotra, gondolkodó tehetségét foglalkoztassuk, mely az érzelmeknek szárnyát szegi. „Ugyanis érzeményeink annál tartósabbak, minél homályosabban bírjuk azokat öntudatilag; a szigorú gondolkodás a gyönyört és fájdalmat egyaránt eloszlatja; ez oka, hogy érzelmeink titkait nem ismerjük, mert épen akkor lebbennek el, midőn elmélkedünk fölöttük.”²⁾ Az általános érzésből, melybe a növendék merülni hajlandó, egyes határozott érzelmekre vezessük őt s testesítsük meg azokat a gyakorlati életben. Végre jegyezzük meg, hogy vidámság csak meglegedettség szülöttje lehet, s így ki ezzel nem bír és mégis jókedvű, az könnyelmű. Ha valaki élte célját tévesztve, félre ismelve csak vigalom, multság után sóvárog, az ilyen állapot magáról és rendeltetéséről való megfeledkezést jelent, de nem boldogító szívderültséget, kedélyességét. Ilyen emberek özönnel vannak. Puhatólja ki a nevelő, nem szenved-e már növendéke is e nyavalyában, és ha igen, gondolkodják kellő gyógyszerekről.

IV. CZIKKELY.

74. §. A lelkesültség nevelése.

A lelkesültséget nem kell az indulattal összezavarni, úgy vélekedvén, hogy a lelkesültség sem egyéb, mint az érzelem magas fokra való emelkedése. Az igaz, de a lelkesültség nem felhőszakadás által hirtelen megáradt hegyi patak romboló természetéhez hasonlít; ennél az ember nem veszti esze használatát, hanem tudva, számítással cselekszik; a lelkesültségnél egy határozott érzelem nagy erőre emelkedik ugyan, s a lélek mintegy neki izzul, lángra gyúl, de azért a kedély világ nincs háborítva. Természetes, hogy

¹⁾ Buch der Erziehung v. K. Schmidt. S. 306.

²⁾ Rónay, Tap. Lel. 16. I.

ez csak az ész megvilágította lelkesültségről érthető, de nem az idestova hajtható tanulatlan néptömeg felháborodásáról, mely indulatnak, rajongásnak megjárja, de lelkesültségnek nem mondható. Aki esemény létesítésén működik, az csendesen, nyugottan, de mégis a legnagyobb buzgalommal, tűzzel, lángoló szeretettel vagyis lelkesülten törekszik célja felé. Az igazi lelkesültség ritka embernek sajátja, mert az önérzelem s óvatosság többnyire oly mértékben van meg az emberekben, hogy sokkal inkább elvannak foglalva önmagukkal, semhogy valódi lelkesedésre gyuladhatnának, mely önmagáról egészen megfeledkezik s egészen tárgyának adja át magát.

Már ami művelését illeti, az összeesik a fontosabb függési érzelmek művelésével, minthogy ezekkel szövetkezik kiválóan. Fejlesztjük tehát a hit, remény, szeretet, lelkiösmeret, eszményiségérzet mert, és növendékünk lelkesülni fog a szépért, erkölcsiért, természet-, ember- s Istenért. De okszerűen intézzük a fejlesztést, nehogy a lelkesültség ábránddá, rajongássá fajuljon, melyet nem ész világa, hanem féktelen képzelem vezet. Lelkesedés nélkül semmi nagyszerű nem jött napvilágra; a tudományok és művészetek fölvirágzása, a haza boldogságának emelése lelkesedésnek köszönhetik eredetüket; nagy és nehéz vállalatokhoz lelkesültség szükséges: de ábrándozás és rajongás végtelenül sokat ártottak már az emberiségnek vallás dolgában úgy, mint politikában. Egyik kor sem alkalmasabb nagy eszmények képzésére és nem hathatósabb magasztos tervek kivitelére, mint az ifjúság kora. Nem szabad ugyan semmi hamis képzeleteket, semmi túlcsapongó érzelmeket gerjeszteni: de a nagynak és fönségesnek csiráját sem szabad elfojtani az ifjúban. A későbbi évek tapasztalatai úgyis hideget és közönyt teremnek sok szívben: minek tehát az ürességet és hideget már az ifjúban föl-sarjasztani, őt tétlenségre szoktatni, éltének szép kilátásait, reményeit kíméletlenül összezúzni? Tartsunk erőteljes példákat a növendék lelke elé, melyekből megtanulja, hogy az emberi társaság mindenkitől, ki értékkel akar bírni, mást is követel, mint csupán lágy érzést; hogy erély, határozottság, bátorság, erő és lélekjelenlét is szükséges; hogy mindezek segítségével egy szebb, boldogabb jövő előkészítésére, a jelen hibáinak gyérítésére kell működni; hogy az embernek gondosan őrizni és tőkélyesíteni kell a szellem

amaz erejét és szabadságát, mely már többször megszabadította a népeket. A görög és római történelem nagyszerű, erőteljes példákat szolgáltat e célra a nevelőnek, csak tudja azokat használni; de az újabb irodalom és saját történelmünk is bő anyagot nyújt. Az igazi lelkesülés fejlesztése soha sem volt szükséges annyira, mint korunkban; mert igaz ugyan, hogy a lelkesülésnek látszólag nagyon is bőviben vagyunk; de ha komolyan vizsgáljuk, nagy részt ábrándos, rajongó lelkesülés az, csupán képzelemmel, tiltott élvezekkel s nem felsőbb rendű érzelmekkel szövetkezett; az igazán nagyszerű, magasztos többnyire mosoly tárgya. Szükséges a lelkesülés ápolása továbbá különösen azért is, mert korunk egyik jellemvonása, az anyagelviség, minden magasabb érdeket közönyt nyel fenyeget, a lélek idegeinek elpuhításán működik, ezt tartván bölcséleti célnak, felvilágosultságnak.

Végre jegyezzük meg, hogy növendékünk lelkesülésének fejlesztésében csak úgy boldogulunk, ha magát a lelkesültséget használjuk főszközül, vagyis ha a nevelő nem valami prózai ember ki illetlenülül megy el a természet tárgyai s Isten művei mellett. Amely nevelőnek nincs lelkesültsége, beszélhet az akármennyit növendékének, magyarázhatja neki, mily dicső, mily fönséges a szép, jó, igaz iránti lelkesülés, nem fog az lángra gyúlni, inert ellenkezőt lát rajta. Tüzet csak tik gyújthat, valamint eszmét is eszme kelthet; az erény erényt, a bűn bünt szüleszt, a jég nem gyújt. „Plato azon hasonlítása, hogy a lelkek tüzelik, vonzzák és lelkesítik egymást, mint vonzza magához a delej a vasat, igaz; s annak különösen az iskolákból, tjjz ifjú, vidám, gyúlékony kedélyek eme szent gyülekezetéből sojia sem kellene hiányoznia.”¹⁾)

V. CZIKKELY.

Az ember személyiségi érzelmeinek nevelése.

75. §. A szilárdság nevelése.

Minden jó, mit az embertől rendeltetése követel, az által nyeri legfőbb tökélyét s az egész személyiséggel való egységét, hogy állhatatossággá és jellemmé leszen. Erre pedig mindenkinek

¹⁾ Herder, Werke, z. Ph. u. Gesch. 181-1. XIII. 28.

nagy szüksége van. Ugyanis az élet tengerén igen sok viharral kell küzdeni az embernek, melyeknek hullámai sokszor elnyelésel fenyegetik s el is nyelik, ha szilárd, erős kézzel nem tartja a kormányt. Az állhatatosság fejlesztésében következők tartandók szem előtt:

1) Az állhatatlanság az ideoda való ingadozás, melynél fogva a gyermek érzelmei, hangulatai csak kuszált ötletekhez, pillanatnyi szeszélyekhez hasonlítanak, leginkább onnan ered, hogy a szülő, a nevelő s a gyermek környezete maga is ingatag, állhatatlan, jellemtelen. Midőn a gyermek folytonosan összhangzatlan lát és hall; midőn majd ilyen, majd olyan jellemű nevelőnek kerül kezei alá s a nyilvános szaktanításnál naponként 4-6 tanár lezékét hallgatja, kiknek egyike ezt, másika azt, gyakran egészen ellenkezőt ajánl a növendéknek: mikép verjen itt, kérdjük, gyökeret a szilárdság? Ha a szülők és nevelők bánásmódja a szeszély bélyegét hordozza magán, mely különböző elveket és elvtételeket közöl a növendékkel: honnan várhatni ott állhatatosságot? A gyermek lelkiületét csak akkor lehet szilárddá, tartóssá képezni, ha minmagunk is bírunk azzal; ha magunk is következetesek vagyunk gondolkodásban, érzés- és cselekvésben, erősek Istenben, szeretet-, jog- és igazságban; ha a gyermeknek legalább leggyakoribb környezete is ilyen, vagy legalább nem szórakozott és könnyelmű, jellemtelen. A növendék állhatatossága a nevelő állhatatosságára támaszkodjék, mint rácsozatra a lugas, mondja Grube.

2) Az állhatatosság fejlesztése nem egy kisebb-nagyobb időszaknak, napnak órának, hantim az egész nevelési folyamtnak a dolga. A fácska, melyet pár óra előtt ültettünk, nem verhet gyökeret, ha a szél idestova ingatja; csak lassankint erősödik az meg annyira, hogy kedvezetlen külhatásoknak is ellenállhasson. így van a dolog az állhatatosság érzelmével is.

3) Igaz ugyan, hogy gyöngéledő emberek is lehetnek erőselküek, míg sok izmostestű nádként ingadozik; de mégis általában véve az erős idegek s a jó egészség nem jelentéktelen befolyással bírnak az állhatatosságra; a testi gyöngeség, petyhüdség, de különösen a kimerültség félelemmel, ingatagsággal, tétlenséggel szokott szövetkezni. Miért a test elpuhítása gondosan kerülendő.

4) Öntsünk bizalmat, bátorságot a növendékbe, serkentsük

őt az általa és mások által már is kivívott eredmény nyel is; mutassuk meg neki egyes példákban, mennyit tehet az ember, ha akar, s hogy mily érdemes már csak a törekvés és kísérlet is, bár siker nélkül maradt. Szemléltessük vele, hogy a reménytelenség s bizalomhiány igen gyöngíti az akarat erejét; hogy bizonyos tekintetben még az erényre nézve is van érteménye az: „Audaces fortuna iuvat, timidosque repellit” biztatásnak, Természetes, hogy bátorság alatt nem merészséget, vakmerőséget kell értenünk, melyek nem önbizalomnak, hanem elbizakodásnak, megfontolatlanságnak, elhamarkodottságnak, babonának, rajongásnak, az erő túlbecsülésének szülöttjei. A bátorság e táplálása végett ne csináljunk játékot a növendék kötelesség-teljesítéséből, ne rakjunk el minden nehézséget, akadályt útból, sőt inkább arról gondoskodjunk, hogy a növendék akadályokkal találkozzék, jól tudván, hogy minden egyes akadály legyőzése csak nagyobbítja az erőt. Vonjuk meg olykor-olykor a vezető kezét a gyermektől, hadd álljon maga és szokják önállósághoz, hadd csúszszon, essék, kövessen el ártalmatlan dolgokban megfontolatlanságot is. De az akadályoknak mindenkor az általános nevelési törvények szerint kell választva lenniök, tehát nem olyanoknak, minőket a növendék vagy épen nem, vagy csak káros erőltetéssel bírna legyőzni.

5) Követeljen a nevelő határozottságot, állhatatosságot és teljességet a növendéktől mindennemű kötelességeinek teljesítésében. Mutassa meg neki, hogy a fél munka, a határozatlan, ingatag tevékenység nem vezet célhoz és mindenkor értelmi és érzelmi gyöngeséget és akarathiányt bizonyít; hogy a töprenkedés, a nagyon is számítgató ildom, a késlekedő lomhaság, a puha gyöngeség, mely minden akadálytól borzad, nagy hibái az embernek.

6) Mivel az állhatatosság mind a három szellemi rendszerre kiterjed: azért a fönnebbi szabályok nem csak az érzelem világra értendők. Erre nézve álljanak itt még a következő szabályok. A gondolkodás szilárdságának alapját a szemléltetés teszi. Ezt e cél tekintetéből határozott egymásutánban kell intézni. Hogy a legtágasb érteményű szemléletekről fogalmakra kell menni, arra nézve egyek a nevelők; de már az érzéki szemléltetés körében való huzamosb megmaradásra csak kevesen gondolnak, hanem a fogalmak mezejére sietnek. Igaz, hogy a gyermekek természetüknél

fogva vármesek, lány velejök még nem képes tartósan egy tárggyal foglalkozni, s az erőltetett figyelem csakúgy árt szemléelő tehetségeiknek, mint a csekély; de azért a szükséges változatosság nagyon megegyeztethető a renddel, a munkaság öszpontosításával. Ahonnan a lenge ugrálást egyik tárggyról másakra, sokféle tárggyaknak ízlelgetését soha sem kell túrni, különben a gyermek állhatatossága nem erősödik. Kiválóan pedig a képzelem- és szellemdúsakat kell a nevelésnek fegyelme alá venni, hogy valóságát tekintsék a dolgoknak s ne elégedjenek meg külszínnel, látszat- és fölül ettél. – Ugyanezt kövessék a fogalmi gondolkodásnál is. Jól rendezett, derekas gondolkodás és tudás, mondja Pascal, jótékony befolyást gyakorol a jellem s akarát szilárdságára. Ami az érzelmek s erkölcsi vágyak állhatatosságát illeti, azt úgy mozdíthatni elé, ha arról gondoskodunk, hogy a gyermek mielőbb képes legyen önmagával rendelkezni. Tanuljon a gyermek tudatának már legelső hajnalától kezdve magán uralkodni, a benyomások- és ingerekbe ne veszszen bele, legfőbb élvezetében, az evés-, ívásban is, szokjék környezetére hallgatni s az alsóbb érzékek vágyait visszanyomni, lia magasabb érzékeit új jelenség veszi igénybe. Sajnos, hogy a szülők és cselédek szinte vetélkednek a gyermek kívánsága és érzékisége fejlesztésében, midőn minduntalan évessel csitítják a kis türelmetlenkedőt, vagy midőn önmaguk esznek, a követelő kicsinyeknek is adnak étkeikből. Ez ugyan semmisnek látszik, de mégis nagy befolyással van az állhatatosságra; mert az így szoktatott gyermeknek nem lesz türelme másoknak evését nyugottan nézni, míg a rendhez szokott már az által is szilárdul. Szoktassuk a gyermeket, hogy becsület dolgának tartsa az anyagi szükségeknek nem nagy becsét tulajdonítani; ne legyen például rabja az álomnak, ne legyen érzékeny a lég befolyásai iránt, ne igen törődjék az időjárással, túrje férfiasan a kisebb sebzéseket, betegségeket. A gyermeknek soha sem szabad sírással, daczczal valamit kierőszakolni, tudja meg, hogy a nevelők akarata szilárdabb az övénél. A gyermeknek nemcsak a parancsolásban, hanem az engedelmeskedésben is szilárddá kell lennie. Ez okból akarátát, minthogy az kezdetben csak szenvedély és az érzékinek vágya, meg kell túrni. És ez még nem nehéz, mert a gyöngve vessző még túri a meghajtást. Tanuljon a gyermek énjéről mint önzésről lemondani, hogy azt mint igazi én-t nyer-

liesse vissza; tanuljon okos akaratnak engedelmeskedni, érzelmeit vágyait fékezni. A gyermeknek még nincs esze, tudatosan, szabadon belátással még nem cselekedhetik: azért mi vagyunk az ő esze, s o parancsainknak rabja, hogy ezáltal eszes és szabad lehessen. Emlékezzünk arra, hogy az öregek hallgatásra is tanították gyermekeiket, minek mind a szilárdságra és engedelmességre, mind beszédjeikre nagy befolyása volt. Napjainkban egészen ellenkező divat uralkodik. Bőbeszédűség, csacszkodás, üres fecsegés nélkülözhetlen kellékkévé kezd válni különösen a nőnemnek, úgyhogy a józanabb férfiú nem élvezetet, hanem boszankodást talál a nők társaságában, főleg olyanokban, kik magasabb (?) nőneveléskből kerültek ki. Már lia az anya is ilyen, mit várhatni a kicsinyektől? Talán, hogy hallgatni tudjanak? A világért sem! Tanuljon a gyermek beszélni, emberek közt élni, kedvesen társalogni sat. – ez a jelszó. Mint mindenben, úgy a beszédben is kora érettségre erőltetik a gyermeket; s ha úgy tud kerepelni s a felnőttek társaságában részt venni, hogy azt mondhatják: oh, mily kedves, mily okos gyermek! – akkor a mama remek nevelőnő. Nem így szoktatjuk a gyermeket állhatatosságra, jellemre! Az ily kedves gyermek okossága lassankint annyira megy, hogy a szülők félnek neki parancsolni. így növeljük nagygyá a könnyelműséget, szeszélyt, dacot sat. A gyermek szilárdsága csak a szülők és nevelők szilárdságán erősödhetik meg; azért a k i m o n d o t t p a r a n c s o t v i s s z a h ú z n i, a t ö r v é n y n y e l, m i n t a z s o k i s k o l á b a n t ö r t é n i k, j á t s z a n i nem szabad. De a szülőnek s különösen a tanárnak vigyáznia kell, nehogy olyasmit parancsoljon, minek okszerűtlenségét maguk a növendékek is belátják; a szeszély fölötté kártékony a nevelésben. Többire nézve, hogy a növendékek állhatatosságát azok egyediségi tulajdonságai szerint kell szilárdítani; hogy például a parancs általában a bánásmódnak a kor szerint módosulnia kell; hogy a növendéket emberi rendeltetésének tiszta megismerésére, érzelmeinek s akaratának a szerinti irányzására szoktassuk; hogy a mulandóban az örökkévalót, az anyagiban a szellemit, az emberi ben az istenit kell keresnünk és ezen hitünkben állhatatosan megmaradnunk: mindezekre, valamint az azokhoz vezető eszközökre nézve is neveléstanunk minden része bő útmutatással szolgál.

76. §. A jellem nevelése.

A gondolkodás, érzés és vágyás szilárdsága nélkül nincs jellem. A jellem szilárdságának is a szilárdság teszi alapföltétét, mérvesszejét. A szilárdság kellő nevelése tehát a jellem kialakulására viszen. Mindamellett sem lesz fölösleges külön cikket szentelni a jellemnek.

Ha a jellemet legrövidebben akarjuk meghatározni, úgy az e néhány szóban leli kifejezését: A jellem személyes életté lett erkölcsösség ¹⁾ Az erkölcsösség a jellemben egyedi kifejezést nyer, anélkül, hogy a maga általános mivoltát feláldozná, úgy hogy az erkölcsös ember nem csak pusztán egy példányát képezi az erkölcsös emberek fajának, hanem egyedül is az s más személyiségekkel ki nem cserélhető. S fordítva, anélkül hogy az egyed a maga én-jét az általános törvénynek feláldozná, melynek szigora mindenkit egyenlővé tenne, nem önkényes egyediség, mely magát központnak tartja, hanem olyan, mely jót akar s azért feláldozni is kész magát. E szerint a jellem ellentétek egysége. Csak jellemben érzjük el, hogy a kötelesség erénynyé leszen, mert csak abban lesz egységgé a szabadság és szükségesség, melynél fogva azért akarunk és cselekszünk valamit, mert nem mulaszthatjuk el, s mégis teljesen szabadoknak, függetleneknek tudjuk magunkat.

Akinek jellemét ismerjük, előre megmondhatjuk, mikép fog ezen, vagy azon esetben cselekedni, mert ez már el van határozva, s ő másképp nem akarhat, nem cselekedhetik. A jellem azt, ami tárgyilag kötelesség, könnyen és kedvvel teljesíti; ez lényegéhez tartozik, s ennél fogva csak a jellem a valódi képviselője az erkölcsnek. Kissé más a törvényszerűség (Legalitat), mely csak azért cselekszik, mert parancsolva van. Az ilyen még mindig a tisztességes, jó emberek sorába tartozik; de becsületességéből hiányzik az élet üde lehelete; erélyes tettet, hatalmas szót hiába vársz tőle. Különbözik a jellem az egyes jó tulajdonságoktól is, melyek egyes embereken láthatók; a jellem egység, amaz egyes tulajdonságoknak pedig nincs összetartó kapcsuk, – az illetén szanaság annyira megy, hogy az egyed ma egészen ellenkezője képes lenni annak, ami tegnap volt, vagy tagadja azt, mit mások előtt

¹⁾ Rothe. Ethik. I. §. 637.

szóval és tettben elvkép állított: az ilyenről azt mondjuk, hogy jellemtelen. A jellemtelen ember nem cselekszik elvek, hanem önkénytelen akarata, hajlamai szerint. A jellem fogalmában bevagyom, hogy az egyed egyenesen önkényes akaratánál, önelhatározásánál fogva az, ami. Míg az akarat nem emelkedik a természeti hajlamok fölött szabadságra: addig bár erőteljesen s szilárdul lép is föl valaki, nem illeti meg a jellem nagy, nemes neve. Az sem közönyös dolog, micsoda tárgya van a természeti hajlamnak. A jellemes ember akaratának mindig értékes tárgyra kell irányozva lennie, melynek mélyebb jelentősége vagyon. Aki mindig csak kicsiségekkel bibelődik, kinek vágyai a köznapi társas életen, evés-iváson s unalmas társalgás körén túl nem terjednek, főleg ha azokban még magasabb, legalább költői vonás sincs, annak minden következetes életmódja mellett sem tulajdoníthatni jellemet; mert az ily élet nem egyéb, mint a tengésnek emberi alakja, vagy ha némi változatosság mutatkozik is benne, nem egyéb, mint vagy a nyálkás nedvokat szívóssága, vagy gyerekeskedés, mely némely felnőtteket is jellemez.” Így Hegel.¹⁾ Az is igaz, hogy a jellemes embernek műveltnek kell lenni, (nem zavarandó össze a tanulttal) s fordítva, aki műveit névre igényt tart, jellemesnek kell lennie. De az igazi műveltség csak erkölcsös lehet. Ziller szerint az egész jellemnevelésnek kiválóan tanítás által kell történnie, minthogy a szilárdság és állhatatosság leglényegesebb tulajdonságai a jellemnek, de ezek, mint minden állandó és maradandó, csak a gondolatkör képzése által létesíthetők.²⁾ A tanítás is tényező, az igaz, de nem kizárólagos. A szilárdság magában nem, csak a függési érzelmekkel teszi ki a jellemet, miből az isteni és emberi törvény iránti engedelmesség áll; aztán az ellenállás és rombolás ösztönével, mi erélyt és tetterőt szül, ez teszi ki az igazi jellemet,

Szükségesnek láttuk tisztázni a jellem fogalmát, mert arra nézve csak kevés ember van tisztában, s mert egy úttal azt is kívántuk szemléltetni, hogy a jellem főfeladatát képezi a nevelésnek, a teljes keresztény nagykorúság csakis jellemes embernek lehetvén tulajdona.

¹⁾ Hegel, Encycl. W. VII. S. 86.

²⁾ Ziller. Grundlegung zur Lehre vom erziel). Unterricht. Leipzig 1865. S. 218,

A jellem, mint isteni kegyajándék, hasonlóan alapföltétéhez, a szilárdsághoz, veleszületik az emberrel; s így nem függ tetszésüktől ilyen, vagy olyan színezetű jellemet nevelni a gyermekből: de az minden esetre hatalmában áll a nevelésnek, hogy a gyermek derék jellemmé legyen. Föltevé, hogy ami az állhatatosság neveléséről mondva volt, az a jellemre is értendő, nézzük, mit kell tenni a nevelésnek a jellem fejlesztésére nézve.

1) Ha a gyermek hajlamai még semmi állandóságot nem mutatnak: akkor oda kell törekedni, hogy ezen lengesség, röpkeség, ezen folytonos váltakozás maradandóvá ne erősödjék. Szoktatni kell a gyermeket, hogy a tárgynál megállani, huzamosb ideig maradni, kitartani bírjon; amit egyszer kívánt és megnyert, azt őrizze, megtartsa; a másokkal való érintkezésében, barátságában, az emberek és dolgok fölötti ítéletében állhatatos legyen. „Rajta kell lenni, mondja Herbart, hogy arról, amit tegnap akart és beszélt, meg ne feledkezzék, s hogy belássa, miszerint a kuszáltság, szószakozottság, a színváltoztatásépen nem dicséretes tulajdonság.”¹⁾ De ha eme váltakozás a nevelés befolyásából ered, mint az főleg a sok nevelő alatti magán nevelésnél gyakran megtörténik, akkor ilyen utón nehezen lesz a gyermekből jellem, mindig függésben marad; a szoktatás által azonban annyi sok jó tulajdonságnak jöhet birtokába, hogy jellemnek nem, de jellemtelennek sem mondhatni, mi még mindig jobb, mint a gonosznak önállósága.

2) Ha a gyermekben vagyon ugyan már állandóság, de rosra: akkor azt fegyelmezni kell, úgy vezetvén a gyermeket, hogy a rosztat megvesse s a rosztól való irtózás jellemvonásává fejlődjék. Olyan vonásai lehetnek a gyermeknek, melyek erényekké, de bűnökké is alakulhatnak, amint t. i. jól, vagy roszul irányoztatnak; például, ha a gyermeknek mindenben ellenmondunk, józan kívánságát okadatlanul, önkényesen megtagadjuk, vagy megnehezítjük, akkor abból, mi kellő ápolás mellett jellemmé alakult volna, önfejűséget, makacsságot nevelünk: azért az ilyen gyermek jellemfejlesztésében igen finom tapintat szükséges.

8) Ha pedig a gyermek állandósága jóra irányul, akkor növeljük azt benne. Ha a gyermek egyre-másra vállalkozik, mi nem veszedelmes és kártékony: ne akadályozzuk a kivitelben, sőt in-

¹⁾ Herbart. Allg.. Päd. S. 303.

kább, ahol szükséges, legyünk segítségére, hogy kedvet kapjon, s akarata erősödjék. Minden siker új erőt és kedvet önt a gyermekbe, a sikeretlenség pedig alkalmat nyújt a nevelőnek arra, hogy a gyermeket eszközeinek helyesebb megválasztására tanítsa. Jó jel az is, ha a gyermek szenvedőleg viseli magát idegen vélemény és fájdalom ellenében, kivévén, ha az daczból ered, mint például, midőn a gyermek a büntetés alatt egy hangot sem ad. Igaz ugyan, hogy a jellem veleszületik az emberrel, de nem kialakulva, hanem csak csirában, ami azt kialakítja, az minden előtt az elvek. Gyermektől ugyan nem kívánhatni, hogy mindig elvek szerint cselekedjék, mert hiszen ahhoz már elmélkedés szükséges; de az ifjaknak már elvből kell kiindulniuk s oda visszamenniök. E célból igen jó a történelem nagyszerű jellemeinek helyes ismertetése. Jellemek mint éltének megannyi bástyái álljanak a növendék körül. Vezessük a növendéket a történelem és költészet országiba s varázsoljuk közelébe ama hőseket, kiknek erkölcsi nagysága minden időket bámulatra ragadott, kik verőket, életöket ontották azon isteni eszmeért, melyet keblökben hordoznak vala. Intézzük előadásainkat úgy, hogy a növendék e magasztos jellem valamelyikét eszményül szemelje ki magának, kihez aztán testtel, lélekkel ragaszkodjék. – De nem csak az irodalom, hanem az élet sokszerű surlódásai is fejlesztik, sőt lehet mondani, kiválóan fejlesztik és szilárdítják a jellemet. „Világ zaja közt fejlik állandó character”, mondja Kölcsey Gröthe után Parainesisben. Csak az élet viharos tengerén jó az ember erejének s kötelességének tudatára, mert ott küzdenie kell. A szülői háznál különféle okok miatt le nem köszörülődött szögletességeket az élettel való surlódás leköszörüli, lesimítja. Itt, az idegen Ítélet alatt, tisztábban vehető ki mind derékségünk, mind fogyatkozásunk, s ez tisztítólag hat jellemünkre. Azért igen szükséges, hogy az ifjú, ha már kellő útra valóval bír, ha Kölcseyként előbb talentumát csendes magányban fejleszté, ha tehát nem csak korára, hanem szellemi és erkölcsi fejlettségeié nézve is elég-erős, világpróbalni menjen. Korántsem értjük tehát ez alatt amaz általánossá lett romboló szokást, mely már a gyermeket is kidobja a világ ezer és ezer veszélyei közé, mely a gyermeket felnöttek mulatságaiba hurczolja s élvezteti vele azt, mi

csak felnőtteket illet. Ezen otrombaság nem jellemeket, hanem olyan életunt egyéneket nevel, kik alig oldák le lábaikról a gyermeksarukat, már is fenéig ürítették az élet örömpoharát, s midőn az élet delén mint tettdús férfiaknak kellene föllépniök, nincs mit tenniök, nincs mit élvezniök. A tanoda a jellemfejlesztést illetőleg közepet foglal el a szülői ház és az élet között. Nagy levén a tanoncok száma, nem fordíthat minden egyedre annyi gondot, mint a szülői ház; de mégis a tanoda minden általános törvénye s munkaközössége mellett is elég alkalma van a nevelőnek az egyediségi jellemeket észlelni s azokat megismert tulajdonságaik szerint képezni; sőt gyakran több alkalma van, mint a szülőknek, minthogy ítélete nem részre hajló, mint azoké szokott lenni.

4) Bármiképp fejlesztjük is a jellemet, mindig szemünk előtt lebegjen, mit Kant neveléstanában mond: „A jellemképzés alapja a példa; és melyik példa lehetne kártékonyabb, mint a viselet, a jellem hiányossága, melyet már a gyermek is észre vesz a szülőkön és mondhatjuk, sok nevelőn is?”¹⁾ Longum iter per praecepta, breve et efficax per exempla!

77. §. Az önfejűség.

Az önfejűség a szilárdság elfajulása. Hogy az embernek önfeje legyen, a szó tágasabb értelményében, vagyis hogy saját észszel, akarattal, önmunkasággal bírjon, azt nem csak akadályozni nem szabad, hanem a nevelésnek egyenesen az a célja, hogy a gyermeket keresztény nagykorúságra, önállóságra vezesse. Következésképp, ha a gyermek önállásra való törekvésnek adja jeleit, annak csak örülni lehet, mert akinek önállása nincs, attól nem sokat reményelhetni. A hivatásának tudatával bíró nevelő serkenteni, bátorítani fogja a növendéket, hogy keresse az okokat, érveket; hogy ne fogadja el mindenkitől azt, amiről nem győződött meg, maradjon véleménye mellett, míg ellenkezőről meg nem győződött. Természetes, hogy ahol a növendék még nem képes meggyőződést szerezni, ott tanuljon engedelmeskedni a tekintélynek. Az önállásra való törekvés azonban könnyen betegséggé, önfejűséggé fajul, mely, ha már csirájában nem gyógyít-

¹⁾ Kant. über Pädagogik v. Rink, S. 97.

jük, rendesen egész életen át megmarad és sok szomorú következményeket szül mind magára az önfejűre, mind másokra nézve.

Az önfejűség természete az, hogy tarthatlan gondolatokhoz, érzelmekhez és cselekvésekhez ragaszkodik, melyeket mindenkire nézve irányadókul akarna tenni. Természetes, hogy az önfejű mások véleményével semmit sem törődik, s ha helytelen nézetének ellenszegülnek, az leveri, fölindítja s mások lenézésére, büszkeségre sat. vetemíti. Ez tehát nem egyéb, mint elfajult szilárdság.

Az önfejűség sokféle forrásból keletkezik. Ilyen legelőször is a test gyöngé szervezete, beteges állapota. A gyöngé, beteg gyermeknek rendesen sokat szoktak engedni s így szeszélyessé teszik. Másik gyermek, mivel gyöngé szellemi erővel bír, nem látja be a helyest, jót s így mindaddig téves nézetéhez ragaszkodik, míg fel nem világosítják. Ennek gyakori ismétlése szintén önfejűségre visz. Ugyanezt szüli a ferde bánásmód: az elkényeztetés és ennek ellentéte, a nevelési zsarnokság. Az első a gyermek vágyait mindenben teljesíti, mert hiszen még kicsiny, és nincs esze; minek aztán az a természetes következménye, hogy a gyermek legfontosabb személynek tartja magát a háznál s követelő, parancsoló, önfejű lesz, addig sír, ordít, ruháját tépi, magát földhöz veri és amit elkövethet, mindent elkövet, míg akarata nem teljesül. A szülők illetén eljárását méltán sújtják Rousseau eme szavai: „Van-e valami botrányosabb és sértőbb, mint midőn az elvakult szülők gyermeik parancsoló hatalmaskodó hangját jóváhagyják, sőt abban gyakorolják is őket, hogy így dajkájoknak s majd később nekik is zsarnokaikká legyenek?!¹⁾”) A zsarnokság ellenben soha sem enged a gyermeknek, mindent kívánsága ellenére tesz, keményen, kegyetlenül bánik vele, szüntelen pirongatja, szidja, veri, s bármiként viseli is magát a gyermek, jó szót nem hall, derült arcot nem lát soha. Azt hiszi a zsarnok szülő és nevelő, hogy így szokik a gyermek engedelmességhez, holott ellenkezőleg fásultságra, dacz-, makacsság-, megátalkodottság-, színeskedésre neveli a gyermeket. Legtöbbször nem a gyermek, hanem a szülői ház és a tanoda az oka, hogy a gyermek önfejűvé lett. Gyakran hiúságból is ered az önfejűség, különösen számos és nagyobb növendékek közt, kik közül egyik sem akar ki-

¹⁾ La nouvelle Heloise, Partie V. Lettr. III. de Saiat-Preux a Milurd Eduard.

sebbnek, értelmetlenebbnek látszani a többinél. Végre szellemi tompaság, ügyefogyottság és álszégyen is párosulhat az önfejtés-gel. Ez utósó esetben nem annyira önfejtés az, ami szótlanná, tétlenné teszi a növendéket, hanem ügyefogyottság, melynél fogva magát egyik-másik helyzetéből kiségeteni nem bírja.

Úgy hiszszük nem szükséges vitatnunk, hogy az önfejtés, dacz, makacsság kifejlését gátolni, a fejlődöt, vagy fejlettet pedig gyógyítani szükséges. A bánásmódra nézve álljanak itt a következő szabályok: 1) Könnyebb levén az önfejtés kifejlődését gátolni, mint a lábra kapottat visszaterelni, távoztassunk mindent, mi azt bármikép is előmozdíthatná, s kövessünk el mindent, mi annak ellenkezőjét, az engedelmisséget és szilárdságot fejleszteni képes. Ne engedjük meg a gyermek környezetének, hogy faggassa, bosszantsa őt s méltányos kívánságát visszautasítsa; hogy mindent helyébe hordjon, mindenben kedvét tegye sat. Más részről bánjunk vele emberségesen, szeretettel, jósággal; még a büntetéseknel se hagyjon el bennünket nyugalunk és szeretetünk; indulatot, szenvedélyt s általában gyöngeséget ne lásson rajtunk a gyermek akkor se, legyünk magunk is állhatatosak. – A kisebb gyermekek önfejtésének kitörése gyakran legjobban megbüntethető, ha rá sem figyelünk; ha nem is halljuk, amit a gyermek daczczal akar kierőszakolni. Ha pedig kívánságát helyesebbre változtatja, mutassuk magunkat készebbnek annak teljesítésére. Ha tapasztalja, hogy daczczal semmire sem megy, majd alább hagy vele. Ha pedig mégsem tenné, akkor, úgy látszik, igen természetes gyógyszer az, ha a szülő megenged a kis gyermeknek olyasmit, mit ez makacsul kívánt, de amiből a szülő előre látja, hogy bizonyosan, vagy valószínűleg kellemetlenség fog az önfejtésre következ ni; mi megtörténvén, a gyermek át fogja látni, hogy nem jó neki mindig saját belátása szerint cselekedni, amidőn aztán a szülő intó szavai is fogatosabbak lesznek. 2) Ha a baj már megvan, minden előtt forrását és fokát kell kikutatni, hogy az eljárást a szerint lehessen módosítani. 3) Az első, ami a gyermek önfejtését megtöri, az engedelmisséghez való szoktatás. Ennek, minta vágyás rendszerénél látni fogjuk, a gyermek egyedisége szerint különbözőnek kell lennie; itt csak annyit jegyezzük meg, hogy a nagyobb mérvű önfejtés ellenébe szilárd akaratot kell állítani s szemesnek lenni,

nehogy a gyermek más úton juthasson kívánsága céljához. Látván a gyermek ingathatlan akaratakat, azt is belátja, hogy amit kíván, nem tarthatja föltétlenül elérhetőnek, mint azt eddig tévé. Ez által elhomályosodik az óhajtott és elért dolog közti társulás, a kívánság meggyengül s lassankint összeesik. Természetes, hogy ezen eljárásnak csak úgy lesz sikere, ha a nevelő tekiutélylyel bír s nem szeszélyes. 4) Legkisebb duzzogást, daczot, haragot se tűrjünk a növendékeknél, főleg a nagyobbaknál. A kicsinyeknél ne vegyük észre, ez legjobb gyógyszere; de a nagyokat azonnal rendre kell utasítani, nem pedig, mint sokan teszik, bizonyos feszült állapotban lenni több napig, sőt hetekig is. Ha az ifjút magunk elé állítjuk és szívére beszélünk (természetesen nem hosszadalmas prédikálásban); ha megjegyeztetjük, hogy az ember mint keresztény és polgár számtalanszor kénytelen lemondani saját akaratáról; ha példákat hozunk fel neki, hogy az önfejűség mennyi veszélyt hozott már egyesek és nemzetek fejére: akkor a javulás mellett még örülni fog, hogy kényelmetlen helyzetéből kiszabadulhatott. 5) Ha hiúság vagy más érzelemből ered az önfejűség: akkor gyógyítsuk azokat, s ez önmagától is elmúlik. 6) A test gyöngye szervezeténél és beteges állapotánál erre kell a gyógymódot alkalmazni.

78. §. Az önérzelem nevelése.

Amily mértékben becsüli valaki önmagát, úgy, gondolja, jogszerűen kívánhatni, hogy mások is becsüljék. E meggyőződés él a legjózanabb, a legszerényebb emberben is. E meggyőződés személyünk,énünk értékének, becsének érzete, önérzelem, önbecs. Ezen érzelemnél fogva az ember erőt érez magában magát az egész világ ellenében föntartani, szellemi és testi erőit a legelőnyösebb módon használni s mindig fölfelé törekedni. S mivel erejét, becsét ismeri, azért követeli is, hogy azt a világ elismerje, őt becsével arányos tiszteletben részesítse. Ezen óhajítás még tiszta elvből indul ki és jogszerű, mert csak így érvényesítheti az ember egyediségét, csak így állhat meg mint egység. Akinek önérzelme vagyon, az nem ereszkedik közönséges emberekkel ismeretségi, barátsági viszonyba, aljas szokásokat nem sajátít el, nemtelen kifejezésekkel soha sem él, mert ilyesmit lealázónak tart. Viselete tiszteletes. Innen nem csu-

dálhatni, ha oly egyénre, ki emberi méltóságát becsüli, az erény főséget ismeri, fájdalmas hatással lehet a megillető tisztelet megtagadása, kivált tanuk előtt; ez oka, hogy gyöngédérzelmű egyének a megszegényítés pillanatában vagy hallgatva távoznak, vagy legalább arcukat elfedik kezeikkel. Szándékosan lealázott s megszegényítéssel zaklatott egyének vagy megvetve az embereket visszavonulnak, vagy elaljasulnak. Láthatni ezekből, hogy az így értett önérzelem nem csak nem hiba, de sőt nélküle nem is képzelhetni emberi tökélyesedést: miért a gyermekben az önérzelmet ébreszteni és fejleszteni szükséges. „A nemesen büszke érdemei és tulajdonságai öntudatában mindinkább magasodik s nagyságát minden aljasságtól megóvja. Czélja a köznapiság homályaiból kifejtekezni s a haladási ösvényen vezércsillagul ragyogni, de szerényen és jótevőleg; törekvése célját nemtelen eszköz, önkor soha nem szentségteleníti. Ily emberek nélkül gyáva poréletet élnénk; a jövő nagyságát hordozzák ezek magasztos szíveikben, ennek hintegetik magvait, melyekről egykor dúsan virágzik föl az utókor boldogsága.”¹⁾ Amely emberben nincs önérzelem, az nem mer egy eszmét sem kimondani, ha előbb más nem mondta ki. Az ily emberek engedelmesek lesznek, de embertársaikra befolyással sohasem fognak bírni. „Történelmi tény, hogy csak azon nemzetet igazhatni le, mely magát leigázni engedi s így szolgaságra méltó; csak a gyáva született szolgál.”²⁾ „Valamint minden gömbnek súlypontja van: úgy minden nemzet önmagában bírja boldogságának központját.”³⁾

Valamint mindenben, úgy kiválóan az önérzelem ápolásában is a példa legfőbb tényező levén, a gyermek önbecsének nevelését minden előtt azzal eszközölhetni, ha a nevelő maga is becsüli magát. Többször volt már említve, hogy a gyermek és ifjú a nevelőben a derék férfiú eszményét keresi, melyhez tisztelettel s utánzási ösztönrel tekint fel; de micsoda hatása lehetne oly eszménynek, melynek tettei szavaival ellenmondásban vannak? Valamint életet csak élet, úgy érzelmet is csak érzelem kelthet: similia similibus! Szemléltessük saját Önérzelmünket a növendékekkel minden alka-

¹⁾ Rónay Jácint, Tap. Lélektan, 161. 1.

²⁾ Herder, Werke, zur Phil. u, Gesch. 1813. IV. 230,

³⁾ Ugyanott, II. 267.

lommal, s ők is becsülni fogják önmagukat. Csak a példákról ne feledkezzünk meg. Eladásokat tartani az önbecsről, különösen kisebbségnél semmit sem használ, hanem igenis az, ha minden szavainkból, tetteinkből, mind otthon, mind idegen helyeken az emberi méltóság tiszteletét, az aljasnak megvetését látják és hallják. Erre jó példákat hoz fel Grube. Többi közt mondja: „Atyám igen boldogtalannak érezte magát, ha nem vala képes adósságát a kitűzött határidőre lefizetni. En gyakran tanúja valék búslakodásának és panaszainak. Inkább éhezni, szokta mondani, mint adósságot csinálni! Én is szégyenlém magam, ha a hitelező házunk előtt elment; de ha fizetheténk, diadallal vittem a pénzt.”¹⁾ Bizonyára ez a legjobb módja az önbecs fejlesztésének.

Továbbá, bízzunk meg a növendékben, tetézzünk föl benne önbecset; ha nincs neki, majd törekszik azt szerezni, hogy bizalmunknak megfelelhessen. A benne helyezett bizalom többet ér a dicséretnél. Bízzuk meg a növendéket oly dolgokban, melyek tiszteletére válnak, ilyenek az iskolai hivataloskodás több ága, pl. a tisztaságra, író könyvekre, tollakra, csendre való felügyelés sat. Ilyen dolgok, ha tapintatosan intézvék, nagyon emelik a gyermek becsületérzését és serkentik a nevelő bizalmának kiérdemlésére. De hivatalát, kivéven a legfőbb szükségét, ne bízza növendékére a nevelő, mert ez a helyettest hiúságra, a társakat pedig irigységre, gyűlölségre viheti. Az is megtörténik nem egyszer, hogy az osztály valamelyik növendéke testi erejénél, vagy a játékban való ügyességénél fogva felsőséget ví ki magának társai fölött. Ezen tiszteletet, ha példás erkölcsessel párosult, nem ellenezhetni; de ha aggodalomra szolgáltatna okot, akkor az ilyen vezért kellő értékére kell szállítani.

Bánásmódunk tapintatos legyen, nehogy az egyik-másik növendékünket, ki kisebb önbecscsel van megáldva, hízélgésre, szolgálai hunnyászzkodásra vezesse. Ne tőrjünk, hogy valamelyik növendékünk magát akár szóval, akár tettel lealacsonyítsa, ne adjunk neki erre példát s ne tőrjünk hízélgő, csúszo-mászó jellemeket a növendék környezetében se. Világosítsuk fel őt arról, hogy a szolgálalelkű, kígyótermészetű embert, ki magát porig alázza, az sem becsüli, ki előtt csúszo-mász, s elveti mint hitvány eszközt, mihelyt fölhasz-

¹⁾ Grube . Von der sittlichen Bildung der Jugend. S. 160.

nálta. Megmutatjuk, mily undorító dolog nagyra vágyó terveket ügyesen titkolni s azok kivitele végett csúszni-mászni, kavarogni féregként a földön, port nyalva a hatalmasok lábairól. Hogy pedig ne csak közelünkben erősödjék önbecse, vezessük őt hasonló nővendékek közé, hol én-jét érvényesítheti, hol arra elég ingert, tápot talál. – Ez okból a nyilvános tanodáztatásnak előnye vagyon a magán, különösen a nagyon elszigetelt nevelés fölött. Ahol és amikor csak lehet, engedjünk szabad mozgást a növendéknek, ne vezessük őt mindig járszalagon, hogy mennél korábban kezdje én-jét érvényesíteni. Természetes, hogy ez úgy intézendő, hogy az önbecs helyett önzést ne neveljünk; mindennek megvan a maga módja és mértéke: *Sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum*. És Aristoles is azt mondja, hogy a középben az erény, a széleken a bűn van. Használjuk fel a történelem nagyszerű jellemeinek rajzait is, lelkesülve mutogatván a nagyobb gyermekeknek és ifjaknak, hogy az erénye hősei csak emberi méltóságuk, becsök, értékök tudata s tisztelése által emelkedhetek ama fönséges magaslatra, hova mi szent bámulással tekintünk fel. Óvakodjunk a gyermek önérzelmét csúfnevekkel, szüntelen szidással, szégyenítéssel megsérteni s fokonzint kiölni, szívét fássulttá tenni. Nagy hiba lenne, ha a növendéket valamely hibája miatt testi hibáinak felhozásával akarnók büntetni, például, ha a fél szeműt vaksinak neveznök; a megbántott önérzélem gyűlölettel, megvetéssel fizeti ezt vissza. Némely nevelőnek szinte természetévé vált a gúnyolódás, annyira, hogy nem csak a gyermekeket boszantja, gyalázza egyre, hanem a szülőket, egyes osztályokat, nemzeteket sem kíméli. Az ilyen nevelő legjobban tenné, ha más pályára lépne. A büntetés hibás alkalmazása is könnyen kiöli a növendék önbecset. Ez okból a számár tábla s más lealázó kép hordozása, a számárpád s a szemérmes sértő testi fenyítéseknek nemei, legalább amelyek nevetséget idéznek elé vagy talán a társakra is nyomasztólag, lealázólag hatnának, száműzendők az iskolákból. Ha valami nagy vétségről a többi növendéknek is van tudomása, s így azt nyilvánosan kell büntetni: legyünk tekintettel azon benyomásra, melyet az ilyen büntetés a gyermekekre teszen. Kíméljük érzékenységüket, mert ebben mindig van valami jó, ha mindjárt helytelenül szánozik is a büntetendő gyermekek. A nagyobb fenyítést, hacsak

lehet, ne hajtsuk végre nyilvánosan. Valamint minden névado-
gatástól, lealázó szidás- és gorombaságtól őrizkedni fogunk: úgy a
növényeknek se engedjük meg, hogy szeretetlenül viseltessenek
egymás irányában, egymást bármiképp is kisebbsíték, megalázzák
és egymáson uralkodjanak. – A czélszerűen intézett versenyzés
azonban és az ezzel járó elő- vagy leléptetés, jóllehet irigységre,
gyűlölségre is vetemülhet, nem rossz eszköze az önbecs emelésének;
csak kezeljük úgy, hogy a növendék, mihelyt önbecse hibás útra
hajlik, vegye észre, miszerint nem sokra becsüljük érdemét; ne
szoktassuk diadalmaskodásra, ha mások esnek, s ő emelkedik; sőt
inkább szánakozzunk az elmaradottnak s buzdítsuk, a győztest pedig
mérsékeljük.

A közöny, mely a növendék derék munkáit és példás vise-
letét észre sem veszi s nem talál szót az önbecs okos helyeslésére,
oly kártékony, különösen a tanodákban, mint a szüntelen dicsér-
getés. Ily úton a rest tanuló még restebb lesz, a jó pedig kedvét
veszti. A jó nevelő e tekintetben nem lehet közönyös, hanem ko-
molytanulmányozása tárgyául teszi, miképp lehessen még a kevésbé
szorgalmas és élénkebb növendékeket is önbecsülésökre s így ere-
jüknek használására vezetni; nem véli leróhatni kötelességét azzal,
ha minduntalan: ostoba vagy, nem neked való a tanulás
s több efféle neveknél még szebb, lealázó, gúnyolódó szavakat han-
goztat egyik-másik növendéke fülébe. Ha a növendéket gyógyítani
akarjuk, ne tegyük azt az által, hogy egy úttal szíven döfjük. A
nyilvános elítélésnek csak akkor van helye, ha a növendék minden
képen érdemessé tette magát arra; ha javítási eszközeinkből ki-
fogytunk, s ha példát kell mutatnunk.

Vannak gyermekek, kik nagyon egykedvűen veszik, bármi
történjék is velők, őket az önbecs soha sem nyugtalanítja. Adha-
tunk az ilyennek jó, vagy rossz bizonyítványt, neki mindegy. Az
ilyen gyermeket, mivel általában erkölcsi tompultságban szenved,
csak a fegyelem kényszerítő hatalma viheti annyira, hogy legalább
azt, ami emberi létére nélkülözhetlenebb, valamiképp megszerezze.
Vannak olyan ifjak is, kik foglalkoznak ugyan, kötelességeiket
pontosan teljesítik, de csak maguknak, magukban, gondolataik-
nak élnek, soha sem gondolván arra, mit ítélnék rólok az emberek,
büszkének is arra, hogy törődjenek az emberek Ítéleteivel. Az ilyet

mindig épen arra kell figyelmeztetni, amire ő maga soha sem gondol, t. i. mit gondolnak majd fölöle. Figyelmeztethetjük, hogy a világ ostobának, pizkosnak, hálátlannak sat. fogja tartani, mintha csakugyan az volna; hogy nem tűrjük, miszerint gyermekünk ily rossz hírbe hozzon bennünket. Megmutatjuk neki, hogy a keresztény jellemhez nem illik ugyan mindenben a világ ítéletéhez tartani magát, mert ez könnyen a külszínnel való megalégedésre vezetne, és mert az emberek Ítélete gyakran fölületes; de a másik szélsőség is helytelen, t. i. ha a világgal semmit sem törődünk. Ennek, az igaz, csak viszonylagos értéke van; de felelősségünk csak akkor szűnik meg, ha mindent megkísértettünk: oktatást, intelmet, feyelmet, kényszert.

79. §. A szerénység és alázatosság nevelése.

A szerénység kisebb fokú önérzelemnek nagyobb fokú tisztelettel és lelkiösmeretességgel való egyesüléséből származik. Igen kedves erény, a saját értékünk fölötti ítéletünk mérséklésének erénye, mely különösen akkor nyilvánul, midőn azt mások irányában kellene érvényesítnünk. A szerénység nem szóvivő a társaságban, nem ostromol kérdésekkel, nem akar első, de még az elsők közt sem lenni, nem tolakodik, nincsenek igényei, jót tesz anélkül, hogy ragyogni kívánna, nem kérkedik előnyeivel sat. A szerénységgel rokon az alázatosság; ez is mint amaz, mérsékelve ítél saját becséről, kevésre becsüli a jót, mit tesz. Valamint amaz, úgy ez is vallási érzelem, csakhogy az önbecs kisebb fokával szövetkezve; miért tulajdonkép nem az emberekre, hanem Istenre vonatkozik; az alázatos szív t. i. érzi a maga tökéletlenségét és méltatlanságát Istenével szemközt. Azonban az emberre is nagy vonatkozással vannak, amennyiben az önérzelem elfajulását megakadályozzák, s így vegyes, Istentől függő és személyiségi érzelmeknek vehetők. Mivel ezen erényeknek oly nagy fontosságuk van az önérzelemre; azért itt és nem ez istenérzelem-uei véltük czélszerűbben tárgyalhatni.

Az alázatosság és szerénység érzi ugyan a maga tökéletlenségét, de azért nem alázza meg magát kelletén túl, sem méltatlan helyen, hanem annak helyén és idején érvényesíteni is tudja magát. Sajnos dolog, hogy napjainkban a keresztény életnek eme

szép két virága mindinkább gyérül; hogy a legtöbb szülő ennek ellenkezőjét, az arcátlanságot, oltja gyermeke szívébe. Ifjaink a szerénnyt gyávnak, anyámasszornynak tartják, a hetvenkedést, elbizottságot, ledérséget pedig a nagykorúság jeléül veszik. Iskoláinkat a legközelebb múltban mindenféle tárgyakkal megtölték; már az első osztályban világtörténelmet kellett a szegény éretlen gyermeknek tanulni; hozzájárult, hogy a műveltség terjesztő tudós tanár urak egyre az ő nagy tudományosságukat s a 'nie da gewesen' tanrendszert magasztalják vala: lehetett-e ebből mást várni, mint hogy szent Pál eme mondata: „A tudás felfuvalkodottá tesz,” ifjainkon is beteljesedjék? Azelőtt is sok szerénytelen ifjút ismertünk, de most szerényét csak igen keveset. Pedig nincs veszélyesebb dolog, mint az ürességével begyeskedő, orrát magasan hordozó ifjúság ama vakmerősége, melynél fogva a legfontosabb ügyekben is, például századokra szóló országos politikai kérdésekben, bíraskodási szerepre vetemedik; azokat, kik egész éltökét a közjónak szentelték, semmibe sem veszi, sőt fölül akar rajtok kerekedni, az alig kikelt csirke anyját akarja tanítani (?) Még visszataszítóbb a szerénytelenség a nőnemnél, különösen a leányoknál. A szerénység ékessége a hölgynek, mert az írás is mondja, hogy csak az Urat félő hölgy dicséretes. Sok nevelő erkölcsösség neve alatt tárgyalja a szerénységet, annyira fontosnak tartja azt, különösen a nőnemre nézve. És ezt nem is tarthatni túlzásnak, mert a szerénység a leányka összes viseletére vonatkozik. De ha végig nézünk társas multságainkon, a felöltő, rendkívüli, majdnem szemérmetlen foszlányokon; ha meghallgatjuk a hölgyek társalgását, bizony a szerénységnek csak itt-ott láthatjuk, azt is nagyon szerény virágát; érzelgőség, negélyezés, üres csacsogás, férfiaszkodás s a divatszerű műveltségnek több efféle szép kellékei nem szerénység! De honnan is tanulhatnak a szerénységet, talált Paul de Kock, Sue műveiből? De bizony majd bibliát olvasunk! – mondják hölgyeink. Már micsoda ötlet is azt kívánni, hogy úri hölgy Jézusnak életét olvassa (??) Elég az, hogy a nő Jézusnak köszönheti személyiségét, emberi méltóságát, szabadságát; hogy nem keleti érteményben tartjuk őt többé asszonyi állatnak; elég ez: minek olvasná a nőszabadító Jézusnak, a szendeség, szerénység, alázatosság isteni példányának életét (!) Bizony pe-

dig újra és újra mondjuk, hogy a francia émelegösségek helyett, ha nem is bibliát, de legalább oly honi terményt olvassunk, melyből szerénységet és nem ledérséget tanulunk, mely nem mételyezi meg a női erényeket. Niemeyer életében még nem állhatott rossz lábón a nők szerénysége; a szerénnyt még nehezen mondták falusi libának, mert csak az ifjakról szól, midőn mondja: „Az egész ókor, melynek neve minduntalan ajkainkon forog, ugyan mit becsült többre az ifjakban, mint a szerénységet? Ideje, hogy visszatérjünk e tanulságra!”¹⁾ De ha ma feltámadna, bizonyosan a nőnemre is kiterjesztené intelmét. És ezt teljes joggal. A korszellem, mely álműveltségét előnyösíté, és annak hamis prófétái, főleg az irodalmi üzerek, haszonleső művészek és szellemi szatócsok mesterei e boldogító (?) haladottságnak, mely az ősi jámborság és tisztas erények árán lőn megvásárolva. Még drágábban, mint a divatfoszlányok a hajdani családi birtokon.

Minden előtt minmagunk, szülők és nevelők, legyünk szerények, alázatosak és hálásak; mert ha a gyermek ellenkezőt lát rajtunk, beszélhetünk neki, inthetjük, büntethetjük, nem lesz annak sikere. Továbbá, ápoljuk gyöngéd kertészkezekkel az önérezelemmel párosult vallásosságot, emlékezzünk az apostol szavaira, melyek szerint az ember Isten kegyelméből az, ami; szoktassuk növendékeinket bizalommal, odaadással megnyugodni az isteni gondviselés kifürkészhetlen rendeleteiben, hálával fogadni minden jót, mi fölülről, a világosság atyjától származik; szoktassuk szerénységgel, alázattal meghajolni ez örökkévaló lény előtt s engedelmességgel viseltetni az iránt, kiben élünk, mozgunk. A legszelídebb Jézus legfenségesebb példája, a haza nagy asszonyának égi szerénysége lebegjen előttünk, s az égből hozott tan melege olvaszsa fel szeretetté önzésünket! Mutassuk meg növendékeinknek, hogy azon jótéteményekben, melyeket naponkint élvezünk, érdemünk nélkül részeszülünk; hogy senki sem lehet büszke a maga előnyeire, miután azokat Istenről nyerte. Éreztessük a növendékekkel az emberi tökéletlenséget, ügyefogyottságot, mely vezetés nélkül semmire sem megy. Csínján bánjunk a dicséréssel; szoktassuk a növendékeket öreg, tisztas személyekről tisztelettel szólani, ha valamire szükségök van, mindig illemes hangon kérni;

¹⁾ Niemeyer. Grundsätze etc. I. Th. 1834. S. 240.

ne engedjük, hogy az öregebb gyermek a fiatalabbak, a jobb tehetségű a gyöngébbek, a jobb módii a szegényebbek fölött uralmat gyakoroljon.

80. §. A kényesség.

Ha a gyermek érzékeny, annak csak örülhetünk, mert reményünk lehet, hogy épen ezen gerjedékenységnél fogva fogja őt a jó megilletni, a gonosz pedig irtózásra indítani. De a túlságos érzékenység hibás, mert az érzés foka nincs helyes arányban a tárgy fontosságával. Igaz ugyan, hogy nagyobb lelki erő és az ész uralma mellett szilárdság és önérzelem is alakulhat ki belőle, de könnyen önfejtűséggé, hiúsággá is fajulhat, mely ellen minden nevelés panaszkodik, s melyet épen azon eszközökkel szoktak nagyra nevelni, melyekkel elnyomni akarják. Az érzékenység a kellemetlen benyomásoknak könnyed befogadása. Forrása vagy testi, vagy szellemi, vagy mind a kettő. A testileg érzékeny, vagy beteges gyermek rendesen a szellemi benyomásoknál is ilyennek mutatkozik. A magyar helyesen mondja kényesnek, mert az ilyen mindent a maga kénye körül szeretne forgatni. A kényesség még nem gonosz vonása a jellemnek, sőt még a felindulás és hirtelen harag sem veendő selejtes jellem jelének; és így nagyon megfontolatlanul cselekszik a nevelő, ha a növendékre igen bosszankodik, midőn az a rendreutasítást, korholást érzékenyen fogadja. Talán jobban szeretné a nevelő, ha a gyermek föl sem venné a kellemetlen benyomást s úgy tettetné magát, mintha semmi sem történt volna? Vagy talán oly fejlettnak tartja már a gyermeket, hogy az magán uralkodni, a büntetést hálával fogadni tudja? Ez még igen sok felnőttél sincs meg. Ne vegyük tehát igen szigorúan a dolgot, hanem lassankint működjunk kiirtásán, nehogy dacz, önfejtűség, állhatatlanság nője ki magát belőle. Minden előtt az okát kell kikeresnünk. Ha azt a test gyöngeségében találjuk: erősítsük, de csak fokozatosan, a testet; rögtöni szigor ártalmas lenne nem csak a testre, hanem a kedélyre is, mely az által elkeserednék, elzárkóznék, daczossá lenne. – De ha a kényesség oka nem a testben rejlik, akkor komolyan hozzá kell fognunk gyógyításához. Nincs hiba annyira elterjedt, mint az elkényeztetés. Rendesen maguk a szülők okai. Némely gyermek

minden hangosabb szóra vagy elpityeredik, vagy indulatos tetteiben tör ki, ellenkezést, parancsot túrni nem akar. Az onnan van, hogy a szülők mindenben kedvét keresik a gyermeknek, kivált midőn még csak egy van, és ha csak legkisebb kedvetlenséget mutat is a kis kényúr, vége-hossza nincs a kedvezésnek, kérlelésnek, kérdezősködésnek: mi bajod, édes gyermekem, mid fáj, mi kell, kell-e ez, kell-e az? stb. Lehetséges-e aztán az így nevelt érzésnek el nem puhulni? Mit mondjunk a sok otromba dicséretéről, melyekkel a gyermekeket elhalmozni szokták! Mit várhat az ily neveléstől a társadalom? Az ilyen puha, sipákoló nemzedéknek veszi-e hasznát a család, a hivatal, a haza, midőn veszélyben forog? Hogy mily kártékony az érzékenykedés, mutatja az, hogy még szellemdús, műveit s mindenkép jól kialakult emberek is gyötörtetnek általa. Az ilyeneknél becsvágyból ered az érzékenység; lelkök mindig őrt áll, már messziről veszi észre az ellenséges mozdulatot, mely sokszor csak képzelem szüleménye, mindent magukra vonatkoztatnak s mélyen érzik a félreismerés minden hiányát. S míg így önmagukat gyöttrik, másoknak terhökre vannak. Itt már az én áll a központban.

Hogy az érzékenység túlsága a testalkaton kívül magából a tehetség eredeti ingerlékenységéből, a szellemi tehetségek természetéből, vagy ferde irányzásából, a vágyás rendszerének befolyásából, az érzékenység hibás neveléséből és esélyes külbefolyásokból, a szülők s a környezet rossz példáiból, olvasmányok- és színdarabokból s a sors üldözéseiből veheti eredetét, s hogy ennél fogva a baj forrásait kell előbb keresni s úgy a nemleges s igenleges gyógyszerekről gondoskodni: azt, valamint a gyógyimódot is, már az érzésrendszer nevelésének általános törvényeinél bővebben láttuk; azért itt csak rövidre szorítkozunk. Nehogy az érzékenység elfajuljon, azon leszünk, hogy azt igazi útjára térítsük. Az első lépést azzal kezdjük, hogy az érzékenység nyilatkozatát észre sem vesszük, hanem csak folytatjuk, vagy folytatjuk a gyermekkel a beszédet, csak amúgy mellékesen jól irányzott, de nem ingerlő szavakkal mintegy feledtetvén a gyermekkel a kitörést. Ez leggyakrabban célhoz vezet, különösen a nagyobb gyermekeknél és ifjaknál. Belátják, hogy helytelenül cselekedtek,

érik a roszalás jogosságát s megjavulnak. Magának a bölcsnek is kell tudni haragudni. Ha azonban az érzékenység nagyobb fokú volna, mely értelmi gyöngeségből, hiúságból és mások minden mozdulatában sértést kereső gyanúskodásból ered: azt, mint az érzékenység gonosz fajtát, komolyan kell irtogatnunk, mert megrentja a jellemet. Kímélet itt nem használ; annál ingerlékenyebb lesz a növendék, minél gyöngédebben bánunk vele. Hogy némely kis gyermek egyre sír, annak gyakran fájdalom az oka, továbbá kényelmetlen, feszes fekvés, erős fáslizás, tisztátlanság, de gyakran ferde szellemi nevelés is. Azért óvakodjunk a fönnebb említett hibáktól. Ahelyett, hogy a síróívó gyermeket szidjuk, verjük, vagy ellenkezőleg szánakozással s mindenféle kedvezményekkel csitítsuk, távoztassuk el legelőször is a testi okokat; a nagyobbacskánál ne igen vegyük észre a sírást, ordítást, mert ha kedvezéssel csitítjuk, ez tetszik neki, kívánja, hogy tovább is körötte legyünk, vele foglalkozzunk, mulassuk, akarátát teljesítsük, s így tovább sír. Hagyjuk a kis haragost magára, majd elunja a sírást, vagy elfárad, araikor aztán vagy elalszik, vagy más tárgyra fordítja figyelmét. De ha a gyermek már 3-4 éves, akkor kérdezzük nyugottan sírásának oka felől, s ha lehet, mutassuk meg annak helytelenségét, fordítsuk a gyermek figyelmét más tárgyra. Ha azonban önfejlés mutatkoznék, hallgatást parancsoljunk; s ha a gyermek nem engedelmeskedik, testileg éreztessük vele, hogy jobb neki, ha engedelmeskedik.

81. §. A kevélység.

Csak azon önérzelem méltó az emberre, mely tisztelettel és lelkiösmerettel vagy szövétségben; ha ezektől elkülöníti magát, az már nem önbecs, hanem kevélység, gög sat., elfajulása az önérzelemnek. „Az evangélium – mondja Chateaubriand megváltoztatta az erkölcsi elveket. Az ő korban például az alázatosságot aljassnak, a gögöt nagyságnak tartották; de a keresztényeknél a kevélység, a főbűnök, az alázatosság a főerények közt foglal helyet. Nálunk a gonosznak gyökere a hiúság, a jónak gyökere a felebaráti szeretet, úgy hogy a vétkes szenvedélyek mindig kevélységgel, az erényesek pedig szeretettel szövetkezvék. Alkalmazzuk csak a főelvet, s azonnal meggyőződünk helyességéről.

Miért szebbek például a bátorsággal szövetkezett szenvedélyek nálunk mint a régiéknél? Miért adtunk mi más viszonyokat a vitézségnek; miért alakítottuk erénynyé a baromi indulatot? Ez a keresztény erény hatása által történt, mely ama indulatot fmgéfekezi és alázatnak neveztetik.”¹⁾ Ezt tudva úgy neveljük a növendékek önbecset, hogy az mindig összhangzásban maradjon a tisztelettel és lelkiösmerettel, a keresztény alázatossággal és szerénységgel.

Úgy kell bánnunk a növendékekkel, hogy önérzelmöket az elfajulástól megójuk. Azonban mit kell tapasztalnunk? Azt, hogy nem csak így nem bánnak a növendékekkel, hanem a szülő már a leggyöngébb korban hintegeti el a kevélység mindennemű fajának magvait a gyermek szívébe, melyek manap már rengeteg erdőségeket képeznek az emberiség érzelmvilágában. A gonosz szellemnek szavai, úgy látszik, csakoly nyílt fülekre találnak, mint első szülőinknél találtak.

Ha az ön érzelem elfajulásának forrásait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy az egy részről társas életünk viszonyaiban rejlik, mint amelyek az ember önbecset könnyen becsvágygyá fajtják, más részről s leginkább a szülői ház az oka. Hány házat mutathatnánk, hol a gyermek minduntalan kevélységnek ne látná példáit? Nem teremt-e a legtöbb család kisebb-nagyobb világot magának, melyet ragyogtatni, más családok fölé emelni akar minden áron? Mikép vezetik e tekintetben a gyermeket már gyöngé korában is? A helyett, hogy engedelmességre, alázatra szoktatnák, többnyire kérés-sel, Ígéretekkal, nyalánkságokkal sat. csalogatják a szófogadásra, minden kívánságát teljesítik. Ez a gyermek önérzelmét hamis útra tereli; látván, hogy az ő személye oly fontos, önfejű, követelő, parancsoló, önző, zsarnok leszen. Óvatosak e a szülők beszédek s tetteikben? Eltitkolják-e gyermekeik előtt, hogy önzés, hasonlesés, hirkór, felfuvalkodottság, gög vezetli őket igen sok esetben? Épen nem! Oly egyént, ki nem tudja azt, amit ök, mindenben járatlan-nak, ostobának mondanak. Mivel másokat közönségesen önbecsök szerint mérnek: azért nem törődve azzal, hogy a gyermek jelen van s családja túlbecsülésére s mások lenezésére vetemedik, akinek nincsenek lovai, ebei, aki nem tarthat nagyszerű vadászatokat,

¹⁾ Genie der Christianisme, T. I. P. II. L. 3. Ch. 1.

nem futtathat sat, azt szegény ördög néven említik s szánakoznak sorsán, míg az ő nagy úri győzelmeik, közönséges emberek előtt ismeretlen magasabb (?) élveik egyre ajkaikon forognak. A finomnak csúfolt divatszerű nevelés uracsai szánalommal tekintenek a könyvbúvárra, ki szerintök csak azért adta árva fejét a könyvpenész tisztogatására, mert nem volt reménye arra, hogy az ő nemesebb mulatságaikkal tölthesse idejét. A bajmócz tudós lenézi a művészt, a művész a kézművest, ez a földmívelőt, egyik szakbeli író a másikat; s így megy az fölülről lefelé, de viszont gyakran alulról fölfelé is. De ki győzné mindazt elszámolni, mi a gyermek önérzelmémár a leggyöngébb korban is elfajítja! Aki csak kissé is avatott a lélek fejlődésének miképenjébe, az látni fogja, hogy a kevélységet már a szülői házból hozza magával a gyermek, sőt mondhatni, már anyja méhéből, minthogy, nem csak az eredeti bűnt örökli anyjától, hanem legtöbbször az indulatokat és szenvedélyeket is, melyeknek az anya rabja.

Mit mondjunk az életről? Ezer és ezer alkalmat nyújt ez a gyermek önérzelmének elfajítására. Nézzünk csak kissé széllal, mit tapasztalunk? Azt, hogy a csábítás kígyójának Mózsés I. könyvében olvasható eme végzetteljes szavai: „Olyanok lesztek, mint az istenek”, még mindig Pandora szelenczójét képezik az emberiségnek, melyből nyomor, ínség, folytonos küzdés és halál áradott a világra. Most is, mintha a paradicsomi gonosz szellem egyre füleinkbe súgdozná ama szavakat, elkábulva a kevélységtől, nem férünk bőrünkbe; kiki más valami akar lenni, csak az nem, mi koronája a teremtésnek, ember. Minden áron kitűnni, ragyogni, becsültetni, kéjt, élvezet vadászni, ez jelszava az emberek nagy részének. Az egyik szerencsésebb lelki tehetségeire építi azt, mit a másik tiszteletkeltő jellemére, a harmadik testi tulajdonságaira, továbbá ősi eredetére, apáinak jeles tetteire, gazdagságára, ruháira, szép lovaira sat. A leány testi bájaival, az ifjú bátorságával és éretlen szellemi kincseivel, a férfiú tetteivel, az öreg dús tapasztalataival követeli e fensőbbiségét. Tagadd meg tőlök ezeket és a megsértett kevélység élethalálharczot kész veled víni. Meglátod, nincs indulat, nincs szenvedély, melyet föl ne használna, vagy czélja úgy kívánván, elfojtani ne bírna. Oly lelki erőt képes a megbántott hiúság kifejteni, hogy a legvérengzőbb tigris a legszelidebb

bárány természetét képes magára öltetni: színlel, mint csak a körülmények kívánják, megtagadja magát, feláldozza pénzét, nyugalmát, meggyőződését, családját, rohamában mindent magával ragad, s ha mindjárt pusztá vadonná kellene is tenni hazáját, száz-
ezrek vérén vásárolnia hamis dicsőségét, nem törődik vele, ő nem lát, nem hall, csak indulata, szenvedélye foglalja el lényét, és azt ki kell elégíteni, ha mindjárt Herostratusként is, – ő hatni óhajt, az egész világot megrendíteni, csakhogy kitűnjék, híre menjen. Ki nem tapasztalt ily jeleneteket, kivált a mozgalmas időszakban? Szegény hazánk hányszor nem jutott örvénybe egyesek szertelen dicsvágya s boszúja miatt!!

A kevélység hozta nemünk fejére a halált és az azt megelőző nyomort. Ez forrása minden rosznak. A kevélység saját kedves énjét tűzvén ki czélul, mások fölött fensőbbiségét akar gyakorolni, magát s létező tulajdonságait túlbecsülván, vagy nem létezőket képzelván magának, embertársait megveti, szívéből számúzvén a szeretetet, én-jének mindent feláldoz, még legszentebb érdekeket is. Nincs az az alak, melyet a kevélység magára venni nem bírna; láthatod azt még az alázatosság és szolgálai hunnyászkodás álarcza alatt is, mint báránybört öltött farkast, mint oroszlánbőrbe öltözött szamarat, mint porban fetregő férget, mini ravasz rókát, hízalgő ebet stb. Itt látsz egy csillogó emberkét, kinek minden érdeme az, hogy nem gunyhóban, hanem palotában született, hogy nem pakrócz- vagy rongyba, hanem selyembe takarva hordozta dajkája: ez a megtestesült gőg. Ennek hiába kiáltod fülébe: ‚v a nitas vanitatum et omnia v a ni tas!’, vagy Croesus kiáltását a máglyán; ő ennek jelentményét föl nem fogván, hanem dicsfényébe burkolódván, megvetéssel pillant az egyszerűség embereire, kiket porban csúszva szeret látni. A gőgnek czélja uralom, ha mindjárt isteni és emberi törvények gázolásával, szét-dúlt trónok romjain s kegyetlenül legyilkolt népek tetemein is.

Oly számosak az Önérzelemnek elfajulásai, hogy a kevélység minden korban, minden nemnél, a csillogó palotáktól le a szegény gunyhóig, az uralkodótól a szolgáláig, a dúsgazdagtól a koldusig, szóval mindenütt föllelhető, s a valódi önbecs, a kellő tetszvágy, mások szeretete bizony csak gyéren fordul elé. A palotában született alatta levő embertársait csak olyan fél ember-félének szereti

hinni, kiknek szenvedés az osztályrészök, kik nem is bírhatnak nemesebb érzelmekkel, kiknek nem is lehet gyöngédebb szeretetők magzataik iránt, mert csak durva kéreg az ő szívök. Ő eltelve nagyságának érzetével, magas polczáról minden halandót megvet, vagy csak amúgy fél vállal néz. Hát még az újdivatú demokratagóg, mely megannyi aristokratafaló – szóval, tetteleg pedig sokkal kiállhatlanabb pöffeszkedésű a szidalmazottaknál! Nézd a kontárkodó iparosokat a vidéki városokban, különösen kikre valódi gúny az iparos név, – hogy politizálnak, bölcseskednek, theologizálnak, míg mesterségükben s a nekik való ismeretekben nem mérkőzhetnek a középkori czéhes művesekkel. Mások alig egy cseppjét ízelevén meg a tengernyi tudományoknak, a mindentagadásban fenhéjáznak, fától nem látják az erdőt, nem látják Istent, mivelhogy mindenütt van. A korcsmáros, mézszáros, kereskedő s más olyan emberek, kik embertársaik zsírján könnyen meghasasodnak, anyagi értékeikkel kérkednek, nyilvánosságot keresvén, hol vastag nyakukat, jó életmódra mutató testöket, gyűrűs ujjaikat, vastag aranylánczaikat általános szemlére kitehessék, A felpiperézett úri s most már széltében a nem-úri hölgy is fel nem foghatja, hogyan lehet az egyszerű, rongyos öltözet alatt nemesérezelmű kebel. Le Sac híres tánczmester, midőn Harleyt oxfordi grófnak és főkincstárnoknak nevezek ki, ezt mondta barátjának; „Nem tudom, mit talált rajta a királynő: két évig tanítottam a tánczra siker nélkül. „Egy francia kérdeztetvén, ki verte meg Marengónál az ellenséget, ezt felelé: „Én és 70 ezren.” Úgy van a dolog egész nemzetekkel is; nincs nemzet, mely valami fensőbbségét ne követelne magának mások fölött. Ki nem tudja az atheneiek, arkadiabeliek és rómaiak származási regéjét? És így kiki a magáét hajtja. Jól mondja Cicero: „Neque enim hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed pro nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitnr. ¹⁾ Enuyi példa közt mikép maradhatna tisztán a gyermek kebele?

Mínthogy az emberiségnek első bűne is kevélység volt; mint-hogy annak dulakodása most is borzasztó mérvű s nem csak egyesekre, hanem családokra és nemzetekre nézve is végzeteljes:

¹⁾ Oratio pro A. Licinio Archia poéta.

azért a nevelésnek mindent el kell követni, hogy az emberrel veleszületett önbecs, mely nélkül a szintén veleszületett tökélyesedés kötelességének teljesítése lehetlenség lenne, medrében maradjon, kicsapása, kevélységgé fajulása akadályoztassák. Természetes, hogy erre igen sok kell, sok házi, társas életi s társadalmi intézvényeinknek egészen másképp kellene rendeztetniök, a botrányoknak, alkalmaknak meg kellene szünniök, a nevelést nem csak Sparta és Athene mintájára, hanem az Üdvözítő által egyenesen parancsolt elveknél fogva is legfőbb, lelelkiösmeretesebb teendőknek kellene tartanunk, minden igeuleges és nemleges eszközt felhasználnunk, hogy a paradicsomi kigyó fönebb érintettük csábszavai ingeröket veszítsék, s az, mi fő, a keresztény nagykorúság ne bízassék véletlenre, hanem szándékosan, tudatosan és biztosan eszközöltessék. A keresztény nagykorúság szeretetben és szeretetből él: s ahol ez uralkodik, ott kevélység nem uralkodhatik.

De ha társadalmi intézvényeinkre tekintünk, ahelyett hogy a fölületességgel megelégedő s az emberiség haladásán örömlükben tomboló értetlenekkel örvendhetnénk, inkább szomorúságra találunk okot; mert úgy látjuk, hogy legtöbbször a keresztény alapon kívül, képzelődéseikre, légalapra akarják építeni az államok boldogságát. Nem tudjuk, hogy a kereszténység elvei a legfönségesebb politikai elvek is egyszerűsége és csak foganatosítani kell azokat, s remeke áll elé az állami életnek. A kereszténység szelleménél tökélyesebbet alkotni még nem sikerült s nem is fog sikerülni. S ha a görög és római államintézvényeket vallás nélkül akarjuk, behozni, jó lesz megfontolnunk, hogy amaz intézvények minden czélszerűségök daczára is csak addig virágoztak, míg a nemzet tiszteletben tartá az isteneket, de aszerint, amint a vallás közönynyé, formalitássá és végre gúnytárggyá lett, omladozni kezdenek, míg végre romba dültek. Tény az, hogy a keresztény emberiség nagy részt csak névleg keresztény. De azért nem kell csüggedni; a jelent forrási folyamatnak kell tekintenünk, melyből tiszta ital fog képződni; ha az emberiség elegendő megpróbáltatáson ment keresztül, majd visszatér a jóhoz, melyet elvetett, s annál hűségesebben ragaszkodik majd hozzá. Az isteni gondviselés megengedi

a rosztat, hogy azt jóra fordíthassa, s az emberiség visszaesése csak látszatos, mert föleszmélvén, a hátra tett lépés helyébe ketőt tesz előre.

Ezt látva a keresztény nevelő elbűsul ugyan, hogy a keresztény szellem – melynél hatalmasabb eszköz az önérzelem irányására s a világot legtöbb csapással ostorozó kevélység kiirtására nincsen – oly kevés kebelben lakik igazán; hogy fáradságának gyümölcseit ezer és ezer veszély fenyegeti; de nem esik kétségbe, hanem megbízva az isteni gondviselés útjaiban, kötelességeit e részről is annál lelkiösmeretesebben teljesíti, minél több veszély fenyegeti növendékét.

Éz okból a fönnebb elsorolt mételyező bánásmód helyett egészen ellenkezőt fog követni. Nem várja, míg a betegség elharapódzik, hanem Ovidius eme szabályához tartja magát: „Principiis obsta. Sero medicina paratur, cum mala per longas iuvaluere moras. „ Valamint a fát is könnyű kiásni addig, míg mély gyökert nem vert: úgy a kevélységet is mindjárt kezdetében kell elfojtani s az önérzelmet medrébe hajtani. A gyöngö csemete, ha görbén kezdett nőni, könnyen hajtható egyenes karó mellé, míg fiatal. Igen hibáznak tehát azon szülők, kik a gyermeknek kevélységre mutató nyilatkozatait föl sem veszik, mondván: majd elhagyja magától is, ha okosabb lesz. Minthogy a gyakori dicsérés kevélylyé teszi a gyermeket: azért takarékosan bánjunk vele. „Ha a szülők a tanító jelenlétében mindig csak jó szívről beszélnek a gyermeknek: – mondja Niemeyer – nem kell-e a gyermeknek igazságtalannak tartani a tanítót, ha helytelenségeiért rendre utasítja, vagy megbünteti? Pedig az a jó szív sokszor nem egyéb, mint röpké érzés, kész bocsánatkérés, vagy könyök, melyek oly könnyen lefegyverzik a szülőket. Ha a gyermekeket már az első években is példás, nemes, jeles viseletűeknek nevezgetjük: ugyan mi marad akkor az ifjú s férfiú részére? A gyermeket szemébe dicsérgetni általában méregnek mondható a gyöngö szívre. Kevélységet, elbizakodást okoz, elaltat s a szükséges intelmek, emlékeztetések ellenében egykedvűvé, daczossá tesz. Veszedelmes a tudatlan, neveletlen gyermekeket, kiknek még semmijök sincs, cizmezgetni, cizmezgetni, mint azt némely szülők teszik. Az ilyen gyermekek aztán feljogosítva érzik magukat parancsolni, ural-

kodni. Mikép higyük aztán a tanítónak, hogy ők még semmit sem tudnak, semmit sem parancsolhatnak, hanem fegyelem alá valók? Ugyanaz értendő az iskolai fegyelemre nézve is. A rendszalagokat s más efféle kitüntetésekét végkép ki kell küszöbölni; mert ha még oly szorgalmassá és jóviseletűvé tenné is a gyermeket, e haszon nem ér fel azon kárral, melyet általa a gyermek önérzelme szenved; tapasztaltuk eléggé, mily gögössé, nem csak hiúvá szokta tenni az érdemjel a gyermeket. Rosz szokás a gyermekeket magázni azon téves hitben, hogy ez önbecsöket fokozza: mi részünkről mindig azt tapasztaltuk, hogy a magázás az önbecsnek ellenkezőjét, az önkort, fejt ki a gyermekben. A középtanodákban sem kellene a növendékeket a 6-dik osztályig magázni. Ugyanoly bal szokás a gyermeknek és ifjúnak becsületszavára hivatkozni. Ez csak legvégső, fontos esetekben történhetik; s ilyenkor föl kell az ifjút világosítani a becsületszó jelentőségéről.

Ha észre vesszük, hogy a gyermek önérzelme igen kialakult: – mit már az első éveken is megtudhatni már csak az által is, hogy a gyermek társait uralma alá hajtani, parancsait föltétlenül érvényesíteni akarja, maga pedig a magasabb akaratnak nem igen kész engedni – akkor gyöngítsük azt egy részről úgy, hogy elvonjuk ingereit, más részről, hogy a kevélység ellensúlyozóit, a tiszteletet, lelkiösmeretet, szeretetet híjuk föl ellene. A világot fentartó örök szeretet, mely a legkisebb féregről is gondoskodik, kezünkbe adta Ariadne fonalát, mely a kevélység legio bűneinek tömkelegéből az igazi emberi méltóság és boldogság hónába vezet. Szeretet hozta az Isten fiát a földre, szeretet, alázatosság, szelídség volt annak élete, miszerint belássuk, hogy csak ezekből forrásozhatik ki a világ boldogsága, úgy, mint eredett kevélységből boldogtalansága. Szeretet tartja fel a világot; szeretet a síron túli boldogság is, mert Isten csupa szeretet. Erre törekedni, ezt magában föléleszteni rendeltetése az ember földi létének. Vezessük Jézus fönségesen alázatos példájára a növendéket, ápoljuk benne a szeretet égi érzelmét, s a paradicsomi kígyónak nem fog az hitelt adni. Minthogy továbbá a kevélység nem egyéb, mint képzelt, vagy való tulajdonainknak mások megvetésével párosult túlbecsülése, következésképp részben értelmi gyöngeségből ered: azért rajta kell lenni, hogy a növendék a dolgok valódi értékére nézve föl-

világosítást kapjon. Kiki tapasztalhatta ugyanis, hogy minél műveltebb (igazi műveltséget értünk) az ember, annál kevesbé vetemül durva kevélységre; minél műveletlenebb, annál ostobább kevélységnek rabja. Minél érettebb lesz a növendék értelme: annál szabatosabban mutassuk meg neki, mily nevetséges dolog a pusztá véletlen adományaival, p. o. a születéssel, gazdagság-, szép test-, jó szellemi tehetségekkel büszkélkedni; mily nyomorú gyávaság, azért, hogy valaki fényes palotában született, s nem daróc-, hanem bársonypólyába takarta a sors, embertársait, kik közt millió és millió minden tekintetben jelesebb nálánál, megvetni, fölöttük uralkodni akarni, magát más anyagból gyúrtnak tartani; mily kábaság címektől fényt kölcsönözni akarni! Az oly emberek, kik a gyermek ebbeli előítéleteinek hízelegnek, eltávolítandók, mert megmételtyezik szívét. A jó tehetségek Isten ingyenadományai levén, figyelmeztessük a növendéket, hogy azoknak csak úgy leszen értékök, ha arra használja őket, hogy Isten képeére mindinkább hasonlóbbá legyen, de amely kép maga a szeretet és alázatosság. – Ha a kevélység nagyobb mérvben mutatkoznék, és más szereink nem használnak: itt már szabad a megvetés és gúny tárgyait is használnunk, de tapintatosan, mert a kevélység még fokozódhatik és gyűlölségre gerjedhet a nevelő ellen. – Hol a kevélység butasággal szövetkezett: ott igen keveset tetheti oktatással; a gúnynak, fenyítésnek sincs mindig sikere. Őe vannak olyan növendékek is, kik féltékenységekben kevélyeknek látszanak, főleg ha gyöngébb értelműek. Az ilyenek irányában előzékeny szeretettel, útbaigazítással járunk el s az illem és viseltetre szoktatjuk őket. Sok nevelő ezt nem tudja s az ifjút igazságtalanul elítéli.

Említettük, hogy a kevélység különféle alakban jelenik meg; de leginkább feltűnő az, hogy még az alázat, szolgálai hunnyászokodás álarczát is magára ölti. Vannak mindent igenlő hízelgők, kik szüntelen a nagyok és hatalmasok körül csúsznak és mindig szolgálatkészek. E simakérgű hajlonczokat meg fogjuk ismertetni növendékeinkkel, hogy utálattal forduljanak el a kevélységtől, mert hiszen a hajlonczokat is kevélység ösztönzi emberi méltóságuk megalázására. Figyelmeztetjük növendékeinket, hogy az e fajta emberi alakok túlfeszített szívességgel karolnak át minden

kit, bármily elvű legyen is, baráti nyilatkozatokban és kéz-szorításokban kifogyhatlanok, port nyálnak a hatalmasok lábairól; de ne higyenek e fondor kígyóknak még akkor se, ha jót tesznek, mert ezt is önhasznukért teszik, s ha céljokat érték, ha magasra emelkedtek, amily alázatosak valának előbb, oly pöffeszkedők, zsarnokok lesznek utóbb. Ha a növendék élénk színekben látja rajzolva a kevélység e faját; nagyon remélhetni, hogy utálattal fordul el oly tulajdonságtól, mely annyira hitványnyá képes tenni az embert.

A kevélység többi faját illetőleg felhívjuk tanúbizonyságot a történelmet s rámutatunk ama borzasztó jelenetekre, midőn a góg, a hódításkor Briareusként száz karral sújtotta, ostromozta az emberiséget s elvérzett népek, szédült trónok romjain övedzte fejét diadalkoszorúval. Rámutatunk a vérszopó zsarnokokra, kik nem bírván kevélységüket fékezni, csúszó férgekké alázták embertársaikat, s nemzeteket áldoztak oda nemtelen büszkeségüknek. Rámutatunk például a római diadalhősre „kinek isteni pírja közé vér is vegyül: rablás, gonoszság, kék környezik szekerét; előtte leigázás, utána nyomor és szegénység.”¹⁾ Megmutatjuk, hogy valamint a valódi önbecs, az emberi méltóságnak érzete s a magasabb kötelességek teljesítése az egyesek, nemzetek s az egész emberiség legfőbb javainak valának eszközei: úgy a felfuvalkodott önérzelem mindig átka volt egyesnek úgy, mint az egésznek. Példát hozunk fel a nemtelen büszkeségre is, mely nem épen mindennapi tehetségét túlbecsülve, senki fensőbbiségét el nem ismerve, állításaihoz vakon ragaszkodik, hibáit, erényeit makacsul védi, s ha egyszer valamire adta fejét, készebb vesztébe rohanni, mint lemondani. Ilyen s hasonló példákkal fogjuk az önkort, eme gyökerét minden gonosznak, magát a gonoszt és bűnt, a növendék szívéből kitépni. Meg kell a bűnös önző akaratot törni, anélkül hogy az akarat összetörjék.

Szólanunk kell itt még a megférhetlen, veszekedő természetű gyermekekről, kik egyre czivakodnak. E betegség szintén az önérzelem elfajulásában alapszik. A vérmérséklet és testalkat előmozdíthatják ugyan, de legyőzhetlenné nem tehetik. Hibás nevelés, szenvedélyes bánásmód, rossz példák teszik főfor-

¹⁾ Herder, Werke. Zur Phil. u. Gesch. Wien, 1813. II. 266.

rását. Amely gyermek egyre perpatvart hall, lát a szülői háznál; ha a cselédek és más függésben levő embereket megvettetni, elnyomatni, bántalmaztatni látja; ha a szülői ház cselszövényeket sző mások ellen: maga a gyermek is könnyen czivakodóvá leszen. De eme rosz példák a jobb természetet nem ölhetik ki végkép a gyermekből; csak gondunk legyen rá, hogy más körülmények közé jusson, s más lesz belőle, s rajta is bebizonyul Horatius mondata: *Nemo adeo férus est, qui non mitescere possit, Dummodo culturae patientem decommodet aurem.* Valamint minden, úgy ezen betegséget is könnyebb megelőzni, mint a már megjelentet gyógyítani. Azért akadályozzuk meg kifejlését. Legyünk rajta, hogy a növendék békeségben, baráti szeretetben éljen társaival. Mutassuk meg békés-szellemű növendékek példájából, mily szép és boldogító az egyetértés. Amely növendék czivakodó természetnek adja jeleit, azt békés növendékek társaságába vigyük; s lha még ezekkel sem fér össze, akkor bánjunk vele úgy, mint ő bánik másokkal: ő másokat eltaszít magától, őt is taszítsuk el másoktól, azaz különítsük el először játszó társaitól, azután minden környezettől; hadd érezze, mily kellemetlenséget okozott magának is, másoknak is; majd belátja, hogy a békés viseletnek nagy értéke vagyon. De a társaságot úgysem szerető növendék elkülönítésében szemeseznek kell lennünk, mert az elkülönítéssel csak hajlamának kedvezünk. Az elkülönítés csak akkor lesz rá nézve büntetés, ha valami nem kedves munkával van kapcsolva. – Érettebb években a történelmet is föl lehet használni, mely számtalan példát mutat arra, hogy a nemzetek legtöbb csapásai viszályokból származtak. Ha uralkodni akar társain, nem adunk rá neki tért, alkalmat; vállalatait, melyek uralomvágyból keletkeztek, tapintatos módon sikeretlenné teszszük s beláttatjuk vele, hogy csak az uralkodhatik, aki már valami és tenni bír. – Még azt se engedjük meg, hogy valamelyik növendék másikat tréfás, elménczkedő multság tárgyául tegye, vagyis amint közönségesen mondják, bolondot csináljon belőle. A gyermekek és ifjak az ilyeneket nem szokták szívökre venni, sőt ha tudják, hogy nem rosz szívből ered, maguk is mulatnak rajta. De az efféle multság lassankint mégis ártalmas lehet egyik-másik növendék önérzelmére. Azonban, mivel a tapaszt-

talás bizonyítja, hogy a legélczesebb, sőt a gunyoros emberek is rendszeren jó szívvvel, emberszeretettel vannak megáldva, ez okból nem lenne tanácsos minden ártatlan éleznék azonnal hegyét törni. Ha a kis kópé valami nevetségest mond, vagy tesz, minek a másikk növendékre legkisebb kártékony hatása sincs, hunyjunk szemet, de tetszésünket akkor se fejezzük ki, legalább ne feltűnőleg. Mindezektol azonban csak úgy várhatunk sikert, ha úgy vezetjük növendékeinket, hogy fogják fel, miszerint az ember mindenét, amivel csak bír, Istentől nyerte; hogy Istené a test, Istené a lélek; hogy minden létező világokat s azok lényeit Isten lelke élteni, következésképp, hogy az embernek épen nincs oka a maga akár kül-, akár beljajaival büszkélkedni; hogy mindnyájan egy atyának egyenlően szeretett gyermekei vagyunk; mutassuk meg növendékeinknek, mily végtelen parányi az, amit az ember s az egész emberiség tud és véghez vinni képes, hogy így a maga kicsiségét érezni és önbecset mérsékelni tanulja. Legyünk magunk is szerények és alázatosak, hajoljunk meg benső tisztelettel, imádassál az örökkévaló előtt, tiszteljük, dicsérjük, magasztaljuk a szerénységet és alázatosságot, mint az öüérzelemnek gyönyörű illatos virágait, szóljunk tisztelettel öregebb és érdemesebb személyekről. „Ne szűnjünk meg a gyermeket a mindenütt jelenlevő Isten tiszteletére, félelmére szóval tettel ébresztgetni, szemeit az Üdvözítő szeretetteljes, szelíd, szerény, alázatos fönségére irányozni, az emberi lélek igazi nemességére, mely a Üdvözítő általi újjászületésben az Isten képmásában áll, figyelmeztetni.”¹⁾ Ezek Zeller szerint erősebben serkentenek a jóra, mint a világ minden dicsősége, s biztosabban óvják meg elfajulás ellen az érzelmet, mint bármi más.

85. §. Az irigység és gyűlölség.

Az irigység szintén az önérzelem elfajulásának, a kevélység-egyik fajának tekintendő. Ez a mások fölényei által megsértett önbecs és tetszvágy következménye, melyek fölingerlik a rombolási ösztönt, hogy amazokat gyűlöljék. De ez csak csekély szeretet és lelkiösmeretlenség mellett történhetik. Fontossága külön cikket érdemel. Ez egyike az önkör legki fejezettebb és legutá-

¹⁾ Lehren der Erfahrung, III. S. 47.

latosabb alakjainak; mert míg a többi valami való, vagy képzelt szükséges találja indokolását, ez csupán a nem akarásban rejlik; nem törődik azzal, hogy neki nincs, csak az bántja, hogy másnak van. Szomorúság és gyűlölet tehát az irigységnek lényege; következőképp a szeretetlenség és igazságtalanság legnagyobb fokával párosult, mert aki még azt sem tűrheti, hogy mellette másoknak is jó dolguk legyen, az, ha nem akadályoznák, mindenkit mindenétől megfosztana. Mivel azonban azt nem teheti, azért folytonosan marja a féreg, s ő a legboldogtalanabbak egyike. Öröme csak akkor van, ha mások szerencsétlenségét láthatja. Az irigy ember nem szeretheti az Istent sem, mert hiszen ő osztogatja az embereknek a különféle tehetségeket. Egyébiránt az irigységnek kisebb-nagyobb fokai vannak. Mily rút az irigység, mutatja azon jelenség, hogy míg az emberek általában bevallják, miszerint indulatok rabjai, az irigységet váltig tagadják; igen, mert szégyenítő, lealázó; s míg egyéb indulatainkat szellemi gyöngeség jellemzi, ezt szeretetlen önelbizottság, nemtelen nyervágy, gyáva büszkeség, kár vágy, szóval rossz akarat bélyegzi. Innen van, hogy az irigy könnyen rásüti másokra az irigység bélyegét, de a maga foudor lelkületét ügyesen leplezgeti, vetélkedésnek, nemes, méltó haragnak nevezvén azt, mi valóságos irigység.

Már csak e kevésből is kitetszik, hogy az irigység kifejlését mindenképen akadályozni és a kifejtetett gyógyítani szükséges. Szükséges annyival inkább, mert veleszületik az emberrel, mint az eredeti bűnnek szomorú következménye. Vagy ki tagadhatná, hogy az már a legzsengőbb korban is nagy mérvben jelentkezik. Nincs életkor, nincs helyzet, hatalom, vagy műveltségi fokozat, hol irigység ne volna található. De leghonosabb a kisebb társulatokban, mivel ilyenek hatása korlátozott, igényök, érdekek egyenlőség visszhangzik itt minden egyes tag ajkairól, egyenlően akarják élvezni a társaság javait, bár nem fáradnak, nem haladnak egyaránt a kitűzött pályán és épen a hátra maradók azok, kik kaján szemmel kísérik a haladót. Az ilyen nyomorú emberkéek ott is szeretnének aratni, hol nem vetettek; legyen a munka másoké, övék az élvezet. Ez az oka, hogy *nemo propheta in patria*. – Az irigységtől különböztessük meg a vetélkedést; ez nemes, nemtelen az; a vetélytárs aljas eszközökkel nem szennyezi kezeit,

az irigynek minden eszköz jó, csak célhoz vezessen. Azt se tart-
suk irigységnek, ha a közjó iránti kötelességének tudatával bíró
egyén olyan ellen, ki álutakon jutván oly állomásra, melyre nem
csak érdemtelen és képtelen, hanem kártékony is, az igazság, a
becsület fegyverével föllép, hogy annak az emberiség javaiban
űzött garázdálkodásait megszüntesse.

Ami keletkezését illeti, az már a születésnél is megvan ki-
sebb-nagyobb mértékben, mint azt szent Ágoston¹⁾ is jól mondja,
de kifejlése nem szükségképi. Hogy oly tágas tért foglal el, an-
nak nagy részt a ferde nevelés az oka. Ha a gyermek gyakran
hallja mások kitűnő tulajdonságait, egyes fölényeit magasztalni,
még pedig úgy, hogy az ő tulajdonságait azokkal összehasonlítjuk
és őt megszegyenítjük; ha egyik gyermeknek kedvezünk, míg a
másikat elhanyagoljuk, talán csak azért, hogy emezt boszantsuk;
ha irigy hangon szólunk mások jóllétéről, előnyeiről; ha tűrjük,
hogy a gyermek mások örömét elrontsa; ha nagyon vigyázunk,
nehogy egyik gyermek több jóban részesüljön, mint a másik, s
azonnal pótoljuk a hiányt, ha valamelyik rövidségről panaszkodik;
s ha a szülő és a gyermek egész környezete irigy szemmel tekint
azokra, kiknek jobb dolguk van, s örül mások szerencsétlenségé-
nek, ahelyett hogy szánakoznék rajtok; ha a gyermeket sohasem
lelkésítjük a legmagasabb, isteni célokra, hanem mindig csak a
köznapiság, földiség porában mászkálunk vele, lefelé függesztve
szemeinket: akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy az undok
irigység buja hajtásokat fog eresztetni a gyermek szívében.

Ismervén az irigység forrásait, első kötelességünknek tart-
suk e források megnyílását, amennyire csak lehet, akadályozni, s ha
a gyermek érettebb leszen, az irigység ellensúlyozóit, a keresztény
szeretetet, a hitet, lelkiismeretességet ápolni, melyek az irigység-
nek burjánzását elölik. Minthogy azonban az irigység már az
első években is nagy mértékben mutatkozik, midőn oktatásról szó
még nem lehet: azért a leggyöngébb korban nincs más eszköz,
mint a fegyelem, mely az irigységnek semmi kitörését nem tűri,
mely annak minden gerjedelmét erős szóval és büntetéssel is el-
fojtja; például ha a kis gyermek irigy szemmel nézi, hogy testvére
talán nagyobb darab kenyeret kapott, mint ő, s a magáéval nem

¹⁾ Confessionum Libri XIII. Lib. I. Cap. VII. Infantia quoque peccatis obnoxia.

elégszik meg, legjobb elvenni tőle a kenyeret. – Szoktassuk a kicsinyeket arra, hogy örömet leljenek mások örömeiben. Érettebb korban aztán az életből merített s történelmi példákkal fogunk hatni a növendékre. Többi közt leírjuk neki az irigység fejlődési menetét, megmutatván neki, hogy az egy kicsi magból terepélyes fává növekedhetik, ha korán ki nem irtjuk. Alkalmas életrajban szemléltetjük vele, hogy csak egyetlen egy remény meghiúsultából is származhatik irigység; ugyanis akinek reménye meghiúsult, eleve csak szomorkodik, utóbb azonban boszankodik a szerencsére, később a szerencsésre, s szívében lassankint fejledezni kezd az irigység, melynek első fellobbanása zajgó, de a zaj mindinkább elhal, s a méreg a szív mélyébe vonul, hol dúlás-, pusztításhoz lát. Leírhatjuk, hogy az irigy testileg is marczangolja magát, mit reszkető tagjain, keserűen epedt ajkain s apadt arczának vérfagyasztó gúnymosolyán, beesett szemén, homlokának boszúság, bú és gond szántotta barázdáin eléggé megismerhetni. Elmondjuk, hogy az irigy kebelben örökös csatája dúl a lázongó érzelmeknek, gond gondot, indulat indulatot úz; nyugtot nem ismerő lelke szüntelen versenytársai körül leng; ha mások szerencsések, ő szerencsétlen; ha mások emelkednek, ő leverődik s kegyetlenül ostorozza önmagát, elfogy testben, lélekben, Szívrendítő jeleneteket idézhetni az irigység rémitő pusztításainak szemléltetésére. Mutassunk rá Athene nagyságára, kísérjük Scipiot Carthago romjai közé, keressük Róma viláгурalmát: mindenütt a kaján irigység rém szellemét fogja látni növendékünk a romokon. Nyissunk hazánk történelmének azon lapjaira, melyeken csak könnyek közt mehetnek végig szemeink, s az ifjú látni fogja, hogy a nemzetek legnagyobb ostroma a pártviszály, az irigység. Miltiadest, ki Göröghont a perzsa járomtól megszabadította volt, irigység vetette fogságra, Columbus, ki egy második világgal ajándékozta meg az emberiséget, irigység füzte azon lánczra, melyet koporsójába kívánt tétetni. Hunyadyt, ki a kereszténységnek védőfala vala, még síron túl is üldözte a kaján irigység.

Ha növendékeinknek jó példát adunk; ha a történelem nagyszerű példáit okosan fölhasználjuk és az irigység ellensúlyozóit, a keresztény szeretetet, hitet és lelkiösmeretességet gondosan ápol-

juk: biztosak lehetünk benne, hogy növendékünk szívében nem a kaján irigység, hanem a szeretet fog lakni.

A gyűlölség mindenben ellentéte a szeretetnek, mert ez tökélyen, amaz tökéletlenségen alapszik. Szeretetben rokonszenv egyesíti, gyűlölségben ellenszenv távolítja a szíveket. Sokszor irigység és gyűlölség karöltve „járnak. A gyűlölség vagy egyes személyekre vonatkozik, vagy az egész emberi nemre. Ez utósó részint mint emberkerülés, részint mint embergyűlölés mutatkozik. Sokan neveltlenségből, mások szigorúbb szellemi foglalkozásból kerülnek a társaságot; némelyek meg nem az embereket, hanem a divat képtelenségeit, a társalgás ürességét, az illem otromba nyűgét kerülnek. Sok van a társas körökben, mit a komolyjellemű férfiú neveltségesnek, méltóságával meg nem egyezőnek tart, s mivel azt az illetőknek tudtára is szokta adni, ez, mint nyersesség, borzalommal tölti el a sima udvaroncok divatszerű lelkét, a társalgás szélségeinek s előítélet szülte szabályainak hőseit. De vannak, kiket méla nedvukatuk, mogorva kedélyök tart vissza az emberektől. Az embergyűlölést meghiúsult remény, hűtlenség, szerencsétlenség, a világ kajánsága, a hatalmasok zsarolása, kegyetlensége s a ferde nevelés szüli. A gyűlölség, ha korán elejét vesszük, meggyógyítható, de ha megrögzött, vagy sóba, vagy igen ritkán.

Kellő dolog tehát, hogy a nevelő ezen elfajulását is ösmerje az Önérzelemnek; mert bár ritkábban, de a gyermekeknél is elékerül, még pedig Összeköttetésben az irigységgel. A gyűlölséget sokszor fonák nevelés szüli. Mindaz, mi a gyermekek szívében a szeretetet szétrombolja, ami az önérzelemnek bárminemű elfajulását okozza, igen könnyen gyűlölségnek is lehet szülője. A nevelők goromba, durva, nyers, szeretetlen bánásmódja, a boszantás, faggatás, igazságtalanság, meg nem érdemlett büntetés igen könnyen fölkeltik a gyermekben a gyűlöletet. Legtöbbször a szülők és nevelők okai a gyűlöletnek. Láttunk már szülőket, kik csupa időtöltésből addig faggatják a kis gyermeket, míg az előbb sírásra fakad, aztán szitkokra is, utóbb hajába kap a szülőnek, vagy jól elpofozza. Némely anya, ha a kisdéd sir, mert talán elesett, vagy más baja van, avagy csupa kényességből nyafog, tüstént hozzá szalad, kéréli a sírót, bajának okát kérdezi, és mivel nem tudja okát adni,

mivel talán beszélni sem tud még, így rakja neki szájába hol az anya, hol az apa, vagy idősb testvér és cseléd a hazugság, boszú és gyűlölet szavait: „úgy-e a szék ütött meg, nemde a kutya taszított el, úgy-e az a rossz apa bántott? Verd meg a széket, üsd meg a kutyát, húzd meg a csúnya papa haját!” És ha mindezt a kisdéd nem teszi, vagy nem képes tenni, az édes anya teljesíti helyette a boszúállást, ő üti a földet, széket, kutyát, ő húzza meg az esztelen apa haját; amidőn aztán az apának, testvérnek stb. sírást kell színlelni, mi annyira tetszik az ölben ülő kis zsarnoknak, hogy a boszúállás öröme szinte döcögő nevetésre fakasztja, – Sokkal nagyobb vétséget követnek el azután, ha a gyermek gyűlöletét erőszakkal el akarják fojtani; a gyermek gyűlölete ugyan visszavonul, nem adja életjelét, de boszúba megy át. – A gyűlölet kifejlését úgy akadályozza a nevelő, ha érti hivatását, vagyis ha úgy neveli a gyermeket, amint nevére méltó nevelőnek nevelnie kell. Ha pedig nem az ő hibájából támadt a gyermekben a gyűlölség, értse azt kiirtani.

VI. CZIKKELY.

Az embernek emberektől függő érzelmei.

83. §. A tetszvágy.

A tetszvágyó ember tetszeni kíván s így arra figyelmez, mit gondol a világ ezen, vagy azon tettéről. Bizonyos adagban minden kedves jellemre szükséges a tetszvágy, mert azon óhajtással jár, hogy másoknak kedves dolgot cselekedjünk; de a nagyobb fokú tetszvágy igen veszedelmes. Akinek mindig csak azon jár az esze, mit ítélnék róla az emberek, az utójára oly aggodalmas és féltékeny, tépelődő, szórszálhasogató lesz a nyilvános vélemény irányában, hogy boldogságát, önállóságát veszíti. Az ilyen embernek nincsenek elvei, hanem a társaság, melyben forog, képezi az ő erkölcsi, vallási, bölcséleti törvénykönyvét stb.

De lássuk a tetszvágy elfajulásának egyes nemeit.

Legelőször is a hiúsággal találkozunk. Ez az önbecs körül forgolódik, de csak is forgolódik, mert az önbecsnek valóságos majma. Hiúnak nevezzük azt, aki olyan tulajdonságoknak és ja-

vaknak tulajdonít erkölcsi értéket, melyek épen nem bírnak azzal, vagy képzelt tulajdonságaira támaszkodva önmagának tetszik s azon véleményben él, hogy másoknak is tetszik, mások is becsülik, csudálják, s azon hitében boldognak erezi magát. A magyar h i ú szó, mely ürességet, hiányt jelent, igen találóan jellemzi. Sokan testi kecskeikre hiúk, ezekkel akarnak feltűnni; azért nem is elégesznek meg az anyatermészettől kapott alakkal, hanem azt minden kigondolható módon érdekesebbé törekesznek tenni, mindent fölhasználnak, mit természet és művészet adhat, hitvány apróságokért a legnagyobb önmegtágadásra, sőt egészségök, éltök kockáztatására is készek. A hiúság e faja leginkább a nőnemnél honos, melynek, mint a világ általánosan hiszi, rendeltetése szépségével, testi kecskeivel hódítani, lebilincselni a szíveket. Hány anya tette már nyomorékká méhe gyümölcsét, hány tagadja meg tőle az anyai tápot pusztán hiúságból! Hány éli le javát éltének tükrei és pipereasztal előtt, míg végre családjának romlása vet véget önkéjelgésének! Mert hiszen hogy testi hiúság fényüzéssel is jár, az magában is értődik. Minthogy pedig nem csak a szép, hanem a rút nők is hiúk, mi természetesebb, mint hogy a természeti hiányokat mesteriséggel pótolják? A durva, mocskos-színű bőrön segít a mérges festék, a vörös hajon a kenőcs, a tagok formátlanságát eltakarják a drága foszlányok, a kopaszságot a vendéghaj. A szép ruha, ékszer, szalonok, estélyek, fogatok nélkülözhetlen eszközei a hiúságnak. Hogy ezek és több effélék mind igen sok pénzbe kerülnek, következképp, hogy a hiúság bizonyos romlása a családoknak, úgy mint az egész nemzetnek is, az kézzel fogható. Ami a bajt még növeli, az azon jelenség, hogy a hiúság e faja nem csak a nőket, nem csupán egy kort, hanem, főleg napjainkban, a férfiakat, gyermekeket; ifjakat, sőt a véneket is bélyegzi. Vannak ifjak és vének, kik szintúgy mindig tükör előtt állanak, mint a leányok és asszonyok. Ezen elpuhult férfiak, kiket a hiúság asszonyokká tesz, e sima, illatos piperkőczök, nevetésre fakasztanak az embert, ha nem volna a dolognak igen komoly oldala; de így, ha megvetést nem, szánakozást minden esetre érdemelnek. – Nem olvasták ezek a francia forradalom előjátékait, nem Pompadour gazdálkodását, nem tudják, hogy a görög és római nagyságnak fényüzés és hiúság vetett végett,

Egy másik faja a hiú emberkének szellemi, sőt erkölcsi való, vagy képzelt fölényeivel törekszik feltűnni. A zene, ének mily émelygős kirakataul szolgálnak különösen a női hiúságnak, mindenki tudhatja, ki csak egyszer is vett részt estélyben, s nem csak testi, hanem lelki szemével is lát. Hányan nincsenek, kik értelmökkel, élceikkel, ismereteik- s szónoki tehetségeikkel sat. bögyeszkednek! Nézzük csak, hogy fitogtatja a műkor művészeti, a tudóskor tudományi való, vagy hazug jártasságát, helyet, embert, körülményt nem tekintve! Itt a műkóros művészeti beszédeivel untatja a szakavatatlanokat s boszantja a műveiteket; amott a tudáskor feszes, kimért léptekkel jó és távozik, leczkéket osztogat, jeles idézetekkel, életbölcseági szabályokkal zaklatva a társaságot. Még a jámborság, ájtatosság álarca alatt is láthatsz hiúságot. – A mű- és tudáskor különczörnek is mondható; de különcz alatt tulajdonképen olyan hiú embert értünk, ki a legérdektelenebb tárgyakban tér el a szokástól, a mindennapitól; minden büszkesége az, hogy nem olyan, mint mások. Ruháit az elhagyott divatból szedegeti, vagy egészen elhanyagolja; életmódja, társalgása vagy elavult, vagy egészen új, eltérő a jelentől. A különcz tetszvágya, amint látjuk, inkább csak magára irányul, magával foglalkozik, az emberek ítéletével nem törődik, tetszeni nem, csak feltűnni óhajt. Ezt bünteti Sokrates, midőn mondja Antisthenesnek: Köpönyöd Lukán hiúságod kandikál ki.”¹⁾)

Legkártékonyabb faja azonban a hiúságnak a ledérség, mely azzal akar feltűnni, hogy mindent, mi mások előtt szent s minden józan ész előtt igaz, megvet, kinevet.

A tetszvágyhoz tartozik továbbá a fen h éj ázás, mely elégli a tekintély külszínét, a dolgoknak csak fölül étén hullámszik, olyan tulajdonságokat színlel, minőkkel soha sem bírt.

Ezzel rokon a dicsekedés és kérkedés, mely szüntelenül kedves én-jét hordozza ajkain s önmagát magasztalja, mondván: ezt én mondom, ezt én csináltam, ezt csak én tudhatom sat. A hírkör is ide tartozik, azon különbséggel, hogy azok a jelenben mozognak, ez pedig a jövőbe tekint és az utókortól akar dicsertetni.

¹⁾ Diogenes Laert, I. II. C. 5,

Mindezen fajtát a tetszvágy elfajulásának ismerni kell a nevelőnek, hogy óvni és gyógyítani tudja növendékét.

Minthogy a nőnem nevelésénél úgyis tüzetesebben fogunk szólni a tetszvágyról: azért itt elegendőnek tartjuk csak általánosan említeni meg, hogy a közép- és felsőbb rendűeknek korunkban dívó nevelése nem egyéb, mint hiúság iskolája, melynek mételye aztán a köznépre is elharapózik.

Mivel a tetszvágy veleszületett eredeti tehetsége az embernek, s mivel az nem csak a tanulásnak és jó viseletnek egyik főemelyűje, hanem a társas életre is szükséges: azért a nevelésnek feladata a tetszvágyat, ha talán csak igen csekély mértékben volna kialakulva, ingerek által ébreszteni, serkenteni, erősíteni, de ahol fejlettnek mutatkoznék, ott mérséklésre van szükség, nehogy megrontsa a jellemet. A szülői ház legelső iskolája a tetszvágnak. Csak az a sajnos, hogy napjainkban éppen a szülők azok, kik s tetszvágyat már a leggyöngébb korban hamis irányba terelik. A külvilág zaja éppen nem kedvező arra, hogy a gyermek szerény séget tanuljon, sőt ott ezer és ezer botránykőbe ütközik az ártatlanság, s a szülők mindenhova magukkal hurczolják, minduntalan az emberek véleményére figyelmeztetik gyermekeiket. A szülői háznál, a gyermekek körében bő anyagot talál a gyermek tetszvágya; nem szükséges azt nagykorúak társaságába, mulatságaiba hurczolni, hol csak hiúságot lát, hogy a többit ne említsük. Semmi tehetségét az érzelemrendszernek nem kell oly szigorú őrszemmel kísérni, mint éppen a tetszvágyat, mert legkönnyebben fajul el; s mégis a legtöbben észre sem veszik, figyelemre sem méltatják, nem csak nem gondolják, de sőt mindenképen tudva és tudatlanul elfajulását mozdítják elő. „Ha – mondja Schmid K. – a szülők maguk bámulják a szép alakot, az új ruhát, az elmés ötleteket, ha maguk ösztönzik ilyen, vagy olyan ügyességeinek mások előtti fitogtatására; ezek meg már csak a szülők kedvéért is bámulásukat fejezik ki a gyermek ügyessége, szeretetre méltó volta sat. fölött; ha gyermekeiket mások otromba dicsérésétől megóvni nem tudják; hamar gyöngé korokban divatmajmokat csinálnak belőlök; ha a megfontolatlan tanító egyik-másik tanítványának hízeleg és azt a vizsgálatokon idegenek előtt túlzólag kitünteti; ha a felnőttek általában szépet tesznek a gyermeknek, ahelyett hogy a figyelmet

magára vonni akarót észrevétlenül hagynák: – akkor nem csudálkozhatni, ha a hiúság vetése oly buján tenyész.”¹⁾

Tudván, hogy a tetszvágy elfajulása hamis önbecsből, saját személyünk, birtokaink értékének, nem különben mások dicséretének helytelen megítéléséből származik, tudhatjuk az e tekintetben követendő legfontosabb szabályokat is. A legjobb eszköz a hiúság kifejlésének akadályozására, ha a gyermek környezetében őszinte jó akarat, tevékeny, feláldozó szeretet, a magasabb érdekek iránti fogékonyság, tehát minden előtt jámborság szelleme uralkodik. Ebben a szellemben minden erő megvan, valamint ellenkezőleg a hiú dolgokon való kapkodásra, czifrázkodásra, fényűzésre hajlandó környezetnek befolyását még a legtapintatosabb nevelésnek is fölötte nehéz ellensúlyozni. Szerény, erkölcsös emberek közt könnyen lesz a gyermek önmagának szigorú bírója, s így könnyebben ellenáll a hiúság kísérleteinek. A dolgok értékét is a nevelők cselekvéseiről tanulja ismerni a növendék, jobban, mint az oktatásokból; annak idején azonban ezeket is föl kell használni. Ahol semmi tetszvágy nem jelentkezik, ott ébreszteni kell azt. „Izgasd, – mondja Schmidt K. – az által, hogy a megérdemlett dicséretet nem vonod meg. Engedd, hadd keresse a gyermek tetszésedet, mely, mint-hogy te erkölcsi tekintélye vagy, többet nyom nála, mint minden más embernek tetszése. De takarékos légy a dicsérésben, ne pazarold minden kicsiségre, mert értékét veszti, hanem csak lényeges dolgokért oszd. Serkentsd a növendéket szóval és tettel hogy jelszavául fogadja nem elégedni meg középszerűséggel, hanem első legyen mindenütt, hol igazért, jóért, szépért kell küzdeni, így fogod benne a helyes tetszvágyat nevelni, mely a jóért és a jóktól akar beesültetni.”²⁾ Ha mégis felütné fejét a hiúság, figyelmeztessük a növendéket arra, hogy az nem csak egyes emberekét, családokat, hanem országokat is elpusztít; hozzunk fel neki, ha már föléri észszel, nagyszerű jellemeket, kiket nemes önérzetem, szerénység és alázatosság tett nagyokká, kik mellett magát semminek fogja érezni. Ha a gyakorlati életben példák adják elé magukat, mutogassuk meg a növendéknek a dolgok valódi értékét, mely tulajdonságok ékesítik igazán az embert, me-

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. u. Unterrichtsw. v. K. Selmád. Gotha, II. B. 74.

²⁾ Buch der Erziehung, v. K. Schmidt. S. 328.

lyek nem, vagy csak alárendelten. Hozzunk fel neki példákat, melyekből láthatja, hogy Isten nem a külsőre, hanem a szívre tekint. Ami pedig az emberek ítéletét illeti, arra nézve azt mondjuk, hogy a jó emberek ítéletére sokat kell ugyan adni; de hogy a nagy tömeg, mivel az egyesek dolgait nem ismeri, sokszor hibásan, fölületesen ítél; hogy a leghelyesebb ítélet kinek-kinek szívében van, ha lelkiösmerete nyugott, tudhatja, hogy jól cselekedett. Mondjuk neki, hogy a becsület és gyalázat iránti érzék természetes és így jogos; hogy tehát derék jellemes emberek tettségét kinyerni, roszalásukat kerülni nem csak szabad, de kötelesség is. De az önérzelemnek s tetszvágnak csak a jó lehet tárgya, ez pedig nem függ az emberek, de még kevesebbé a tömeg ítéletétől, hanem a kereszténység által megvilágított ész tiszta erkölcsstanától. Amit az emberek egy osztálya ambitio név alatt tart becsületnek, az nem egyéb, mint az önérzelem és tetszvágy elfajulása, hamis önbecs. „Az ilyen becsület fogalmánál fogva jegyzi meg jól Niemeyer – bizonyos esetekben öngyilkosnak kellene lenni az embernek, vagy egy másikat párviadalban meg kellene ölnie, eme gyalázatos, még most is dívó ököl jogban, melyben butaság és durvaság nyújtanak kezét egymásnak; kártyaadósságot előbb kellene megfizetni, mint azt, melylyel valamely éhező családnak tartozunk. Ezen becsület értelménye szerint némely emberek szemében az eszes lények nevelése és tanítása nem oly tisztességes foglalkozás, mint ebek és lovak iskolázása sat.”¹⁾ Világosítsuk föl növendékeinket az efféle ferdeségekre nézve. Fogassuk fel velők, hogy csak annak van igazi értéke, ami sajátunk vagyis ami fáradságunknak, érdemünknek díja; hogy a szerencsejavak, magas születés, szépség sat. oly dolgok, melyeket a leghitványabb ember is birhat; mindezek mulandók, csak a szeretet és becsület maradandó.

Mivel a hiúság gyakran nevetséges alakot is ölt: óvakodni fogunk a növendéket kinevetni, gúnyolni, mert semmi sem keserít és idegenít el annyira, mint a hatalmasabbnak gúnya; a tanulóársak általi kinevetés azonban gyakran használ, de a nevelőnek nem szabad abban részt venni.

A tetszvágnak egyik igen szép virága a szemérem vagyis a gyöngeségeink és hibáink miatti aggály, mely mások ítéle-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. Th. §. 105.

tétől remeg. Ha mások gyöngédtelensége okozza, pillanatnyi sápadtság, ha öngyengességünk, szégyenpír követi. Minthogy ez csiráját képezi a józan becsületérzésnek és könnyen durva kéz vagy a ledérségnek úton-útfélen szívszepplősítő mérges fuvalma érheti: azért azt már leggyöngébb kortól kezdve féltékenyen őrizni kell, különösen a nőnemnél, melynek hatalmas védfalul szolgál elfajulás ellen. A gyermeknek lemeztelenítése mindig kárhoz-tatandó; de még veszedelmesebb, ha a szülők, vagy cselédek meztelenül láttatják magukat. Szüksége végzésében is szeméremre szoktatandó a gyermek. – Ha a gyermek valamely hibájánál elpirul, az jó jel; az „erubescit, salva res est” szent mondat; azért a néha elkövetett jelentéktelen hibákat ne taglalgassuk szét, hanem elégedjünk meg néha a gyermek elpirulásával is s legfőleg komoly pillantással éreztessük roszalásunkat; nagyobb hibákért azonban büntetnünk kell, ha elpirul is a gyermek; de prédikáció itt sem tartandó, kivéven komolyabb és a többi nővendékre kártékonyán ható eseteket. – Kíméletlen, de rosz szokás is a gyermek elpirulását hibaképen hozni fel, vagy miután elpirulásával úgyis vallomást tett, őt ünnepélyes bevállásra kényszeríteni, az érzelemnek nem szükséges a szó. Minden megszégyenítésnél fődolog előre gondoskodni, nehogy a gyermek valamikép ártatlanságát veszítse. Ha egyszer a szégyen gyalázattá lett, nehéz azt lemosni. Azért a gúnyolódás már csak e tekintetből is igen megrovandó. De amint az igazi szégyent és szeméremet ápolunk, úgy az ál szégyent irtogatnunk kell, mely magát szabad, sőt dicséretes cselekmény miatt szégyenli, mialatt a tiltottakat megteszi. Így például némelyek szégyenlenek egyszerű öltözetben járni, olcsón, takarékosan élni, lakni, dolgozni; de adósságot, sokszor igen piszkosat csinálni, övéik műveltségét elhanyagolni, hereéletet élni, nyersnek, jellemetlennek lenni, nem szégyen (?) Ne adjunk ál szégyenre példát, s akkor nem igen fog az gyermekeinkben fölburjánozni; de ha mégis megtörténnék, egész erőnkől működjünk kiirtásán, mert az sok rosznak forrása. – Hogy némely gyermek bátortalan, különösen felnőttek ellenében, a miatt ne nagyon aggódjunk, csak ember kerülő ne legyen. Ezen bátortalanság rokon a szerénységgel és alázattal, szeméremmel s nem félelemből ered; azért hagy-

juk azt magára, majd neki bátorodik a gyermek, ha szeretettel, fesztelenül bánunk vele s olykor-olykor illő társaságba vezetjük. Szükséges még a nőnem cifrázkodásáról is mondani valamit. Hogy a leánykák annyira fényűzők az öltözetben, annak nem csekély részben a férfiak az okai. Ezt majd bővebben ki fogjuk fejteni a nőnevelésnél, egyelőre csak annyit mondunk, hogy a férfiak az egyszerű öltözetű s éppen azért feleségnek, anyának, gazdaszónynak való leánykát észre sem vévén s csak a felcziczomázott bábokat dongván körül, ezen otrombaságukkal a nőnemet piperére kényszerítik, mert hiszen szegénykéek mind tetszeni kívannak. Nem egyszer hallottunk már olyan nyilatkozatot, hogy a nőnek szükséges a szép öltözet, s hogy bizonyos mértékben hiúnak is kell lennie, mert különben rendetlen s talán szutykos is lenne. Ebben csak annyi a való, hogy a leánynak minden esetre érzékének kell lennie minden iránt, ami szép, kellemes, Ízletes, rendes, tiszta és erkölcsös, s nem lehetne dicsérni, ha nem törődnék azzal, minő benyomást tesz külsejével; de ez még nem hiúság, hanem azon lenni, hogy föltűnjék, az már hiúság. Ha a nő szép öltözetre, ékszerekre stb. nagyon sokat ad; ha azokkal mások figyelmét magára akarja vonni; ha emellett más dolgaiban rendetlen; ha ebbeli gondossága annyira megy, hogy a divatnak egészségét, sokszor életét is oda áldozza: akkor már nagy mérvben kifejlett benne a hiúság. „E tekintetben – mondja Schmidt K. – igazuk volt Rousseauuak és a philanthropistáknak, hogy az otromba divatnak hadat üzentek. De bizonyos függetlensége az ítéletnek és akaratnak kívántatik arra, hogy ellene úszhassunk ezen folyamnak; az intézetek és a szülők összebeszélése nagyon megkönnyítué a dolgot. „Csakhogy ezt leánynöveldéink mostani szellemétől nem várhatni; mert éppen a leány növeldék azok, - tisztelet, becsület a kevés kivételnek – melyek gyermekeinket másoldalú elferdítés mellett divatbábokká is idomítják, ezekről ragad eme, mondhatnók, nemzeti csapás a többire.

84. §. Az illem.

Illem alatt belső mivoltunknak, belméltóságunknak külső kifejezését értjük, mely szokásunkká, természetünké vált. Vannak, kik valamint általában a tetszvágyat, úgy az illemes viseletet sem pártolják, azt állítván, hogy biz az nem egyéb egyik sem igazi

kevelységnél. De ez éppen nem áll. Mert akkor az emberszeretetet' sem kellene helyeselnünk, mivel ez éppen azt parancsolja, hogy embertársunknak minden kitelhető módon kedves dolgot cselekedjünk, mintha magunknak tennők. Úgy hiszszük, itt is a közepen lesz a való. Ha a tetszvágy magasabb érzelmekkel nem egyesül, bizonyos, hogy elfajul; de ha összhangzásban marad velők, nem csak nem kártékony, de sőt jónak, szépnek, igaznak forrásául szolgál. így van a dolog az illemmel is. Ha emberszeretettel egyesül, amint kell is egyesülnie; ha a belső erkölcsi világnak kifejezéséül szolgál: akkor erénynek mondandó.

Ugyanis a valódi illem (nem a pusztá külső alakosságot, a divatos udvariasságot értjük) elnyomja a nyers természetet, önmegtagadást parancsol mások irányában, következőkép lényege erkölcsi. A természet nyers hatalma például dühös haragra lobban: az illem ezt nem tűri, hanem fegyelem alá veszi az indulatot, még pedig belsőleg is, mert a kitörés akadályozása mindig beiküzdelemnek, győzelemnek következőmnye. Nem mondhatni ugyan, hogy az indulat visszafojtása mindig önzés elnyomását jelenti, mert a tisztátlan szívünél csak számító képmutatás lehet az illem: de a becsületes, őszinte embert mindenesetre kötelességére emlékezteti, és a nyers természetnek a magasabb szellemi természet alá hajtására ösztönzi. A jellem emberénél e szerint az illem nem természet ellenes, nem mesterkélts üresség, hanem benső magasabb életének, emberségi és keresztény szellemének kinyomata E szellemnél fogva az illemes ember nem vonhatja ugyan ki magát a természet, ösztönök, szükségék s általában a természet folyamatai alól, de mindazt, mi ezek területébe esik, tisztaság, szüziesség ruhájába öltözteti. „Ennél fogva még az is, amit mint nem bünös, nem szemérmetlen dolgot nem is kellene eltakarni, illemsértő lehet, mihelyt a természet nyerseségének alárendeltjeként jelenik meg; ha t. i. csupa kényelemből ered, melyet mindenkinek szabad követni, de amely legyőzendő, mihelyt olyannal állunk szemközt, kit tisztelnünk keli, s akinek becsülésére magunk is adunk valamit, mert ezen tisztelet azt követeli, hogy jobbik én-üuk alakjában tűnjünk fel előtte. „Ez már a szépnek orszá-

¹⁾ Palmer, Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmid ect, Gotha, I B. S. 203.

gába viszi az illemet. Szabályul áll, hogy csak az lehet illemes, ami szép is egyszersmind. Az illemnek tehát az ember minden viszonyaiban láthatónak kell lennie. Az illem megtartásával kezdődik az élet nemesítése, az erkölcs csak szép alakban mondható teljesnek, szépség nélkül visszataszító merevséggé leszen. Igaz ugyan, hogy Isten nem tekint a külsőre, hanem a belsőre, de az is áll, hogy erkölcs szép is lehet, hogy bizonyos külsőségek megtartása által a nyers természet fölött uralmunkat mutatjuk, míg a rútnek, nem szépnak, undorítónak el nem távoztatása, vagy szándékos feltüntetése embertársaink iránti tiszteletlenségről tanúskodik, mi éppen nem erkölcsi tökély. Herder szerint: „az embert már egyenes és szép alakja is illemre utalja; mert ez az igazságnak és méltányosságnak szép szolgája és barátja. Álljon a test úgy, mint azt Isten alkotta; az igazi szépség nem egyéb, mint belső tökély és egészség kedves alakja.”¹⁾

Az így értendő illemnek szabályait nem a tánczmesterek írják meg, sem a világ egyezményes (conventionell) szokásai, hanem egyenesen a bibliából tanulhatók; a jó kereszténynek illemesnek kell lennie, Fülöp, Péter és Pál apostolok levelei határozott útmutatást adnak arra. Szellemi és erkölcsi vakok azok, kik egy pinczéből lett tánczmester által írt illemtanból akarják az igazi udvariasságot tanulni: e tekintetben is kitűnőleg könyv nevét érdemli a biblia. A divatos illemtanok természet ellenes üres émelgőségek csupán, míg a biblia illemszabályai, hasonlóan minden tetteihez, az emberiség általános természetiben feneklenek. A divatos udvariasság sok oly dolgot tart illemesnek, melyek a nemesebb természettel, a józan észszel szöges ellentétben állanak. S a bibliai illemtanak birtokában levő ember nem könnyen éli-e be magát minden józan egyezményes illemalakokba? „Az erkölcsileg műveit ember, bár az egyezményes szokások ellen követhet is el ügyetlenséget, tulajdonképi illetlenséget bizonyára nem követ el. A jó szívből nem jöhet sértés. Szerénysége megóvja őt szerénytelen tolakodástól; embertársai iránti szeretete és tisztelete nem engedi mások megsértését, keserítését; jó akarata mindig figyelmezteti őt arra, mi másoknak kedves De aki így cselekszik, az bírja már azt, ami az igazi illemnek lényegét teszi. Szavai talán nem mindig ke-

¹⁾ Werke, Wien, 1813, III. 205-7,

resettek, arczjátéka nem iskolázott, de jó akarata még az egyezményes udvariasság elleni botlásait is megszépíti. Innen van azon jelenség, hogy a szegényebb osztályok erényesen nevelt gyermekei gyakran sokkal kedvesebb illemet tanúsítanak, mint az úrfiak.”¹⁾ íme ez az illen, mely a helyesen intézett keresztény művelésnek elmaradhatlan szövetségese, mely a természetén alapul.

A természetén alapuló s a kereszténység szelleme által megtisztított, átszűrenkezett emez illemen kívül van, amint már eddig is kivehettük, egy másik is, melyet egyezményes illem azaz udvariasság név alatt ismerünk. Ezen illemre egész tömeg formát állított már fel a magasabbnak csúfolt ízlés, melyeknek egy részét az embernek el kell sajátítani, hacsak műveletlen, nyers ízczó névvel nem akarja magát megtisztelve látni. – Mi az egyezményes illemnek csak azon alakjait tartjuk a jó Ízléssel megegyeztetetőknek s így követhetőknek, melyeknek gyökere még mindig valami természetesen, általános-emberiben ágazik el; de ürességet, egészség- s életveszélyeztető, szívmetelyező émelygősségeket megvetendőknek tartunk; ilyen pedig van akármennyi. Minden oly szertartást, mely üres hordó módjára kong és szellemet, szeretetet, tiszteletet, szerénységet csak negélyez, erkölcsrontónak, undorítónak bélyegztink; mert annak nem az a célja, hogy a belsőnek tiszta világát, az erkölcsit, az emberit szemlélhetővé tegye, sőt inkább eszméket, érzelmeket hazud, képmutató. – Különös, hogy jóllehet a divatos udvariasság ürességét mindenki belátja, mégis annak bohócjai nemhogy gyérülnének, sőt mindinkább szaporodnak. A ‚bon ton’ a magasabb körökből már a legyegyszerűbb polgári házakba is elharapódzott. Ennek az az oka, hogy a valódi műveltség sok fáradságba kerül, a műveltséget hazudó udvariasság pedig semmibe sem; aki tehát nem akar tanulni, eme ktilmázt, ezt a velőtlen arcot szerzi meg magának s elbolondítja, akit elbolondíthat, ezt pedig ugyancsak sokkal teheti. Méltán sürgetik már nálunk is a kor e metelyétől még épen maradt lelkek a valódi magyar józanságnak, az ősi romlatlan jellemnek visszaállítását, visszaiktatását, sőt nem kevesen oda nyilatkoznak, hogy inkább legyen nemzetünk kevésbé gyalult, mint elgyalult, inkább ügyetlen, nehézkes,

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834, I. Th. S. 317.

ódoni, mint elványult belsejű, lelketlenül, ravaszul ügyes, kiürültén könnyűded, mázoltan sima sat.

Úgy látszik, hogy csak a saját kárán való okulás fogja a világot e társaséleti rákfenétől megszabadítani, s most hiába táboroznak ellene a nevelők; mert a szülők műveltségi kelléknek tartják azt, annyival inkább, mivel a francia és nálunk is oly igen lábra kapott francziás irodalom bőséges tápot nyújt neki. A finom világ társaságait legjobb erkölcsképző (?) iskolának tekintik; azért a szülő alig várja, hogy gyermekét belevezethesse abba a finomító világba, mely a külmázra oly sokat ad, hogy sok lényeges szellemi és erkölcsi tulajdonságokat elenged az ifjúnak és leánynak, csak tudjon a bon ton szerint forgolódni. „De ha ezen társaságokat, – mondja Niemeyer – bár a legjobbakat is, összehasonlítjuk a gyermekekkel, sőt ifjak és serdülő leánykákkal is; ha fontolóra vesszük, mikép kell ezeknek gondolkodni, érezni és cselekedni; ha tekintjük ama határvonalat, melyet a természet oly bölcsen kijelölt közöttük és az érett kor között, s amely egészen félre tolatik; ha számba vesszük azon kimondhatlan károkat, melyeket az oly kora külműveltség s nevezetesen ama mesterségesen finomított társalgás okoz, mely a két nem között lovagiasság alatt ismeretes: akkor nem kívánhatunk egyebet, mint hogy a gyermeki években egyedül a természetes illemet gondozzuk, az egyezményest pedig érettebb korra hagyjuk.”¹⁾ Mily igazak Duclos eme szavai: Legszerencsétlenebb hatása az úgynevezett udvariasságnak, hogy azon mesterségre tanít, miképen kell valamely erénytől magunkat fölmentetteknek tartanunk az által, hogy azt csak utánozzuk, majmoljuk. Fejtse ki bennünk a nevelés az emberséget és jó akaratot, és udvariasak leszünk. Föltéve, hogy nem fogjuk azt az udvariasságot bírni, mely kellemével tűnik ki, de bírni fogjuk azt, mely becsületes emberre és derék polgárra ismertetés nem lesz szükséges hamissághoz folyamodnunk. Ahelyett hogy értsük, mikép kell tetszenünk, elég lesz csak jóknak lennünk; ahelyett hogy hamisak, hazugok legyünk, midőn mások gyöngeségeinek hízelegnünk kell, elegendő lesz elnézőknek lennünk. – Ez okból komolyan megfontolván a dolgot, nagy vétségnek tartjuk, hogy a szülők oly korán társaságokba hurczolják gyermekeiket; ha a fiúk és leánykák tizen-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834, I. Th. §. 13*J.

negyedik évök körül annyira haladtak már a magasabb társalgás hangjában, hogy a finom világ szívesen látja őket: akkor – jó éjszakát neked nevelés, szív- és értelemképzés! Mire való is lenne az ily érett, műveit növendéknek a nevelés (?) Hiszen bizonyosságát adta már érettségének; a finom világ már neveltnek tartja őt, ő is annak hiszi magát; nevelői kiállhatlanoknak tűnnek fel előtte, s a finom társaságok gondoskodnak arról, hogy e hitben meg is erősödjék. „Élczes szavakra, multságokra ingerlik őket, – folytatja ugyanott Niemeyer, a jeles Arndt Mórt idézván – és örülnek, ha finom arczátlanságot és tudákosságot mutatnak. Most az öregeknek hallgatni kell, a gyermekeké a szó, – mondja egy öreg – velünk játszanak, sétálnak, fecsegnek, isznak stb. A nagy társaságok nem gyermekek szükségeire számítvák. Mindenféle indulatoknak szabad folyása van ott. A gyermek lát, hall ezerféléit, amivel visszaélhet s vissza is fog élni, kora érettségre jut, mely testet, lelket megront. Finom, sima mázt kapnak a fiatalok, annyi igaz, megtanulnak beszélni, meg udvariasan forgolódni, kérkedni, elpirulni nem könny nyen fognak, hangosan, teleszájjal, tudákosan fognak fecsegni, tolakodók, negélyezők, követelők, rátartók sat. lesznek. Örüljön, aki teheti, e nyereségnek!” – Nem mondjuk, hogy a növendék, különösen a felsőbb osztályokban, ne tanulja a helyes finomabb szokásokat; nem csak megengedhető ez, hanem szükséges is több tekintetben, hadd köszörülődjék le a fiatal ember szögletessége, darabossága, s legyen bátrabbá; de várjuk meg az idejét, melyben a társaság nem romlására, hanem művelésére fog szolgálni. Méltán ostorozza Rousseau is Emile-jében az e szabály elleni vétségeket.

Megállapítván igya természetes és egyezményes illeni becsét, ebből növelésének szabályait is könnyen megállapíthatjuk. A természetszerű illem fejlesztésére nagy gond fordítandó, mert különben műveletlen, nyers viselete lesz a növendéknek, sőt erkölcsstelenségre is vetemülhet A gyermek nemi szemérme legelőször is a természetes illemből fejlődik ki. A keresztény embernek korán hozzá kell szoknia állati nyersségét, vadságát magasabb természete aláhajtani, annyival inkább, mert ez általános emberi szabály, mivel minden nép, mihelyt vadságából kiemelkedett, természeti ösztönénél fogva tudja, mi illik, mi nem illik.

Ami azonban az egyezményes illemformákat illeti, azoknak

nagy része a gyermekre már csak azért sem alkalmazható, mert még nem képes azt használni; ha pedig erővel akarják beleerősíteni oly állapotba, melyben azt használhassa, hogy pl. a 8-10 éves gyermekek udvaroljanak egymásnak, az szörnyű vétség, melyért maguk a szülők érdemelnek vesszőt. Ami efféle formákból szükséges, megtanulják azt a jól nevelt ifjak maguktól is, ha majd egyszer használniuk kell. De az egyezményes illem azon szabályaira, melyek természetszerűek, minden esetre már gyermekkorától fogva szoktatjuk a növendékeket. Ide tartozik Kellner ¹⁾ szerint az illendő beszéd és cselekvés, a szemérem megőrzése minden tekintetben, honn és iskolában, növendékek részéről úgy, mint szülők és nevelők részéről. „Törekednünk kell – mondja Herder – mindig illedelmesen beszélni, ha kérdést intéznek hozzánk, határozottan és szívesen felelni, ha elbeszélünk kell, kedvesen elbeszélni, vagy ha valamit kérünk, azt szerényen tenni, még a kellemtelen dolgokat, rendreutasításokat is harag, gorombaság nélkül, nyomatékos és célszerű, de legillemesb módon mondani. Ez a valódi atticismus, simaság, finomság, ez jellemzi leginkább a műveit nemzeteket” ²⁾ Ha az öregek nyersegek, ha durván bánnak cselédekkel: hiába várjuk akkor, hogy a gyermek illendő viseletet tanúsítson. Ha a tanító piszkos ingben, rendetlenül jelen meg az iskolában; ha ott könyökölve ül, lábait majd keresztbe veti, majd más illetlen helyzetbe teszi, amiért a növendéket meginteni, sőt lefordítani és büntetni is szokta; ha lógó testtel lomhán jár s ugyanúgy beszél; ha társai iránt gyermekek előtt illetlenül viselkedik; ha a házasok pörlekednek sat.: ezek mind oly dolgok, melyek a növendéknek illemére és jellemére is ártalmasan hatnak. Szokni kell továbbá a gyermeknek testét és ruháit tisztán tartani, ha kimegy, magát rendbe szedni, ha kell neki valami, kérni és megköszönni, lefekvéskor jó éjszakát, fölkeléskor jó reggelt mondani, ha megy, jó, illendően üdvözölni, az utcán az öreg, tisztas és ismerős egyéneknek szívesen köszönni, szabályosan ülni, állani, járnai, szerény hangon beszélni, szeles, hányakodó, lármás viselettől óvakodni, evésnél mindenben rendet tartani, mások, különösen öregebbek iránt figyelemmel lenni, ezeknek, de alárendelteknek

¹⁾ Paedagogik der Volksschule in Aphorismen, 3. Aufl. S. 131.

²⁾ Werke, zur Ph. u. G. 1814. XIII. 189.

is szíves szolgálatot tenni, beszédben mértéket tartani, a vendégek beszédébe, hacsak nem szólítják fel, nem avatkozni, szóval mindenütt és mindenben szerény viseletet tanúsítani. De mindennek természetesnek, fesztelennek kell lennie s a mások iránti előzékenységnek szívből jönnie. Ha a szülői ház olyan, aminőnek lennie kell, különösen, ha az anya viselete példás: nem nagyon kell a gyermeket ilyen s hasonló szabályokra tanítani, megtanítja a példa is.

85. §. Az óvatosság.

A történelem tanúsága szerint „valamint egyes emberek, úgy egész országok sem tudták megbecsülni szerencsájukat, akár alkotmányos, vagy korlátlan fejedelmek, akár tanács és nép kormányozták őket.”¹⁾ Ennek egyik főoka az óvatosság hiányában rejlik. Az óvatosság nagyon szükséges az életben: azért azt fejleszteni, erősíteni kell a növendékben, hogy meggondolással, megfontolva élhesse életét. E célból gyakran oly helyzetbe kell őt hozni, melyben óvatosság szükséges, de természetesen csak olyanba, mely erejét meg nem haladja. Szemléltessük vele azon úgyszólván mindennapi bal eseteket, melyek vigyázatlanságból erednek. Állítsunk elébe válságos helyzeteket, és ő gondolkodjék, mikép kell ilyenekből kibonyolódni. De minden előtt saját életünkre, beszéd- és cselekvéseinkre vigyázzunk, hogy azokon semmi megfontolatlanságot ne lásson a növendék.

Az óvatosság más érzelmekkel szövetkezvén, félelemmé lesz. „Aki éltét félti, mondja Combé, abban óvatosság és életszeretet van, az anyában, ki gyermekét félti, óvatosság és gyermekszere- tet, a fősvényben óvatosság és szerzési ösztön.” Az óvatosság nem összeférheti en a bátorsággal, csak módosítja emezt s figyelmezteti a veszélyre. Téves ennél fogva azon hiedelem, hogy óvatosság nem lehet félelemnek lakhelye, mivel Napóleonban s más bátor emberekben e tehetség nagyon ki volt fejlődve; az óvatosság akkor lesz félelemmé, ha hiányzik a bátorság, de ezzel kapcsolatban eszé- lyességet, ildomot szül s a veszélyt okosan számba tudja venni. A félelem veszélytől való irtózás. Minél nagyobb a veszély, minél közelebb áll, s minél kisebb a menekvés remény: annál élén-

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. V. 324.

kebb a félelem. Ijedés, aggály, rettegés, rémülés, borzalom, kétségbeesés kislelkűség, gyávaság külön fokozatai. – Mily rombolást tesz szakadatlanul a félelem, mindenki tapasztalja. Egyaránt megront az testet, lelket. Nagyobb fokú félelemben az ember elveszti akarátának szabad használatát, lélekjelenlétét, szenvedőleges állapotba süllyed s tehetetlen lesz. Az egész testszellemi szervezet működése alászáll, a vérkeringés rendetlen és lassú, a szív dobog, a testet borzogatás lepi meg, a mell szorul, a légzés fuladozó, az izomrendszer alélt, a végtagok remegnek, a láb nem bírja a testet, a szó reszketeg, akadozó, gyakran eláll, hideg verejték ül a homlokon, a szemek meredtek, önkénytelén ürülés is mutatkozik. Ehhez járul, hogy a félelem a testet nagyon fogékonyvá teszi mindennemű, de különösen ragályos, járványos nyavalyákra. De hasonló dűlást okoz a félelem a lélekben is. A képzelmet annyira felizgatja, hogy az a legrémületesebb jeleneteket hiszi látni, mi által az ítélő tehetség elhomályosodik, eltompul, a szabad működés fennakad, minden szellemi erő elalél, gyakran gutaütés, örültségi jelenségek, sőt nem egyszer rögtönhalál is következik be. Tissot több esetet hoz fel arra, hogy a rablóktól megtámadott utas bárgyúvá, vagy örültté lett. Több elítélt ítéletének felolvasása alkalmával szörnyet halt. Montagne egy francia nemesről tesz említést, ki egy vár ostrománál, bár legkevésebbé sem sértetett volt meg, félelemből pillanat alatt meghalt. Croesus néma fia, midőn látá, hogy az ellenség fegyvere apja fejéhez van mérve, megszólalt kiáltván: „Ember, meg ne öld Croesust!”

Így állván a dolog, nagy gondot kell fordítanunk az óvatosság érzelmének helyes irányzására, nehogy félelemmé fajuljon. Igaz, hogy vannak az életben pillanatok, melyek a hideg számító is meglepik s erejét lebilincselve tartják; de az erős lélek tehetetlenségében is nagy, tud túrni, hol tenni nem lehet, s ez elszántság félelmét fékezi; a kislelkűt ellenben gondolatüresség, csüggettség jellemzi; ez a veszély növekedtével mindinkább törpül s épen a döntő pillanatban legerőtlenebb. – Szemléltessük a növényekkel, hogy félni ott, hol bátor elszántság, erélyes föllépés menekvésül szolgálhatna, kislelkűség; félni ott, hol bajjal, nyomorral küzdeni szent kötelesség, szegényítő gyávaság, milyen

például a sok között a kegy, népszerűségvadászat, mely a kegy s népszerűség elvesztésének félelmében ügyesen simul az élet mindenféle körülményeihez, mindenféle szórú emberekkel békés lábon törekszik állani, nem lát, nem hall, a gonoszra szemet huny. – Sok gyermek nem ismerné a félelmet, ha a szülők és az élet nem fejtenék ki benne. Igaz ugyan, hogy a test- és nedv-alkatban, a test beteges állapotában, a gyöngé szervezetben, az elmulasztott, vagy ferdén intézett testi nevelésben is rejlik oka; de mégis legtöbbször hibás szellemi nevelésből származik. A tudatlan anyák és dajkák torzképekkel, zörgéssel, morgással ijesztgetik a síró, vagy elaludni nem akaró kisdedet; későbben ijesztő, rémletes mesékkal csendesítik el s oly félénkké teszik, hogy este nem mer kimenni, vagy valahol egyedül lenni. A gyermeknek soha sem szabad félelemről, hanem csak óvatosságról szólni; már csak az a kérdés is: el mersz-e ide, vagy oda menni sötétben? – képes félelmet gerjeszteni. Innen van, hogy sok pulyán nevelt óriás remeg a veszélyben, míg a félelmet nem ismerő gyöngé kis ember bátran száll ki a küzdőterre s győzedelmeskedik. – Némely nevelők zsarnok bánása is félénkké teszi a növendéket. Ha a növendékek mindig csak zord arcot, durva hangot, kérlelhetlen szigort, gúnyt látnak és hallanak az iskolában: szívök mindig szorult állapotban van; a nevelőt megpillantani s megijedni nálók egy. Sok nevelő azért zord, mert így véli fentarthatni legkönnyebben, legkevesebb vesződéssel a nevelői tapintatlansága, tanítási ügyetlensége miatt másképp nem eszközölhető csendet. Csendesen is vannak növendékei, nem mernek mozzanni sem; de csendjök a tömlöcz és sír csendje, melyben nincs élet. Pulyák lesznek az ilyen gyermekek, önállásra nem vergődnek, hanem mindig csak parancsszóra fognak hallgatni; ilyenekben hiába keresed majd a szilárd jellemet, hiába lelkesíted azzal, hogy Hunyady nagy lelkeivel verte vissza az ozmánok százezreit; hogy Napoleon szellemi nagyságával rázkódtatta meg a világot! – Ha nem szándékunk növendékeinkkel a gyávák számát szaporítani: akkor az említett hibák helyett egészen ellenkező eljárást kövessünk. A test helyes nevelése, edzése az első, mit figyelembe kell vennünk; az elpuhult, erőtlentestű ember nem bízik magában, s így testi erőtlenségének érzete szellemére is átmegy; ellenben aki erős, izmos,

azt már csak ennek tudata is bátrabbá teszi. Neveljük tehát legelőször is a testet, mint az a testi nevelésben volt ajánlva, s megvetettük növendékünk óvatossága- és bátorságának első alapját. Szellemi tekintetben pedig kerüljük és kerültessük a fönnebbi hibákat. Éleszszük fel a gyermek szívében a bizalmat önmaga iránt, s nem fog elcsüggedni; serkentsük tette, ha valamire nézve, miről tudjuk, hogy meggyőzi, ingadozást, félenkséget mutatna: ez által belátja ingatagságának helytelenségét és bátrabb lesz. Fejtsük értelmét, mert sok ember azért fél egytől-mástól, mivel nem ismeri. Ezért a tárgyat, melytől ok nélkül tart, vigyük közelébe, vagy vezessük őt hozzá; hajói látta és megfogdosta, elmúlik annak ijesztősege, melyet a képzelődés aggatott rá; például, ha a gyermek valami árnyéktól megijed, vezessük oda, mutassuk meg, hogy ez csak árnyék, s mosolyogjuk meg ijedékenységét. Rosz szokás a holtakról és csontvázról visszataszítólag beszélni, azoknak érintésétől a gyermeket visszatartani, kígyót, békát, bogarat, pókot, férget utálatosnak rajzolni, nehogy a gyermek hozzájuk nyúljon; rosz szokás a gyermekeket, ha vendégek jönnek, szem elöl elkergetni, vagy éppen a félelmet nevelési eszközül használni. A családi porpatvar is kifejti a félelmet. – Ha a növendék érettebb lesz, a történelem bátor jellemeivel s a szintén bőven található gyávaság undorító példáival fogjuk félelmét oszlatni.

Végre jegyezzük meg, hogy a férfi nincs úgy alávetve a félelemnek, mint a nő. Ennek ugyan a társadalmi élet is az oka, de főleg a természet gondos örökösében kell azt keresnünk, mely a nőre bízta nemünk fentartását, s így ösztönszerű félelem által kellett őt a nyilvános élet küzdelmeitől s mindentől megóvni, mi a méhmagzat éltét, vagy kifejlését veszélyeztethetné.

86. §. A könnyelműség.

Az óvatosság csekély kialakultsága nagy legyőzési ösztönnel egyesülve könnyelműséget szül. A könnyelmű ember soha sem fürkészi mélyebben a veszélyeket, a jövőt nem látja, de nem is veszi számba; innen meggondolatlanságból gyakran a legnagyobb veszélyekbe rohan s nem egyszer bele is vesz. A könnyelműség nem csak különböző, hanem ugyanazon egyéneknél is különféle alakokban mutatkozik. Innen van, hogy a könnyelmű

embert, ki egyik pillanatban a legbaromibb dologra vetemül, a másikon pedig a legszívesebb szolgálati készségei, jótevő szívet, engesztelékenységet mutatja, nagyon menteni szokták, mondván, hogy nem gonosz, csak könnyelmű. De ez igen téves ítélet, nem érdemlett kedvezmény, hasonló ehhez: nincs semmi baja, csak a torka véres. „Avagy az semmi, hogy a gyermek bepiszkolj a, elszaggatja ruháját, összezúzza holmiját, megsérti önmagát, minden játékot azonnal megun, minden intelmet megvet, a büntetéseket elfeledi, minden oktatást szélnek ereszt, szilajságával mindenkinek megrontja örömeit, hogy serdültével egészségét tönkre teszi a sokféle szórakozással, hogy szellemét elgyöngíti, vagy eltompítja, művelődésének idejét elpazarolja? Nem gonoszság az, hogy az ilyen gyermekből lett férfiú mindenféle mulató házakban hentereg, iszik, játszik, munkáját elhanyagolja, családját nyomorúságba taszítja?”¹⁾ Az ily ember végre mind testileg, mind lelkileg tönkre jut s másokat is tönkre juttat. Már ki tudná azt józan észszel szépítgetni? Kereken megérdemli biz az a romlottság nevet, mert nem csak jónak hiánya, hanem gonosz is van benne, úgy hogy a könnyelmű gyermeknek újjá kell születnie.

A könnyelműség forrását némelyek egyik, mások másik, legtöbben mind a három rendszerében keresték a léleknek; mi Castle és Combé után, amint már a cikk helye is mutatja, az érzelemlágyba helyezük, de teljes kialakítását csak a legyőzési ösztön nagy fokával való egyesülésében látjuk. Veleszületik ugyan az emberrel, de nagy része van benne a nevelésnek is. Hogyis ne, mikor a szülő, sőt sok nevelő is nem is veszi észre, mitöbb a pajkos növendéknek furfangos csínyeit eszességnek, lángelműségnek s az erő túlteltségének tekinti! A könnyelműség, melylyel sok szülő és nem egy nevelő a nevelést űzi, könnyelművé teszi a gyermeket is. A mi szülőink és nevelőink, bár nem kérkedének műveltségökkel, mint azt manap boszankodva halljuk és látjuk, telhető gondot fordítottak iskolás gyermekeikre. Most, igaz, népesebbek az iskolák, de az is igaz, hogy előbb beszél a szülő a kondással malacza állapotáról, mint a tanítóval iskolás gyermekéről. A falusi nép, melyeta maszlagos műveltség máza még nem torzított el, sokkal egészségesebb eszű és jobb szívű e tekintetben is a városiak-

¹⁾ Dr. Schneider Encykl. d. ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmidet. Gotha, IV. B. S.368.

nál. Nevelői életünkben, magyar városiból úgy, mint műveit névre igényt tartó németből, akárhány magukat nagyságosoknak címezett polgári és úri apákat és anyákat hozhatnánk fel, kik három-négy év lefolyása alatt egyszer sem kérdezkedtek fiaik előmeneteléről, bár művészeti versenyekben szereplének, minden úgynevezett művelődési egyleteknek részint befolyásos tagjai, részint kolposai, elnökei is valának; nem csak, hanem beírásra is magát küldték a 10-12 éves gyermeket. Ily gyönyörű példával vezetik be a szülők a Musák hajlékába gyermekeiket, hogy már az által is kedvet kapjanak komoly foglalkozásra (?) Otthon senki sem törődik azzal, végzi-e a növendék iskolai kötelességeit, vagy nem; legfőlebb is egy kényelmes instructorra bízzák, ki egy, vagy legfőlebb két órát tölt, de csak is tölt a gyermekkel. Minthogy pedig a tanító elmenetelével vége a tanulásnak, a gyermek idestova csavarog, gyakran sötét éjjig, majd magában, majd más gyermekekkel; ha pedig a szülőkkel megy, akkor mulat úgy, mint a felnőtt. Mennyi magja ez mind a könnyelműségnek! Mit mondjunk még a sok szép beszédről, melyeket a szülők gyermekeik előtt a tanítóról, papról, elüljárókról sat. folytatnak! Mit azon nyereségről és számtalan bűnről, melyeket a cselédek közt tanul a gyermek! Hát a gépies, gondolat nélküli, könnyelműen kezelt tanítás és az ifjúságnak szabad fékre való eresztése nem szül-e könnyelműséget? A könnyelműség ily sok ápolója mellett csudálkozhatni-e, hogy a dolog még úgy is van, amint van? Elmondhatni, hogy a gyermek nem neveltetik, hanem nevelődik.

Hogy a könnyelműség ki ne fejlődjék, az említett hibákat lelkiösmeretesen kerülni kell. Legjobb óvszere a könnyelműségnek az őszintén keresztény nevelés. Ha a nevelők értik keresztény hivatásukat, akkor tudni fogják azt is, hogy minden előtt önmagukat kell szigorúan fegyelmeznüik; mert semmi sem nevel jobban, következésképp könnyelműségtől sem óv biztosabban, mint a nevére méltó nevelőnek jelenléte; nem kell annak sokat beszélnie, az ő csendes, nyugott, tiszteletes alakja világító és termékenyítő napja a növendéknek. Későbbben az oktatás is hozzájárul, mely elegendő eszközökre talál a gyermek mindenoldalú jellemének helyes fejlesztésére; a történelem nagyszerű jellemei s a könnyelműségnek borzasztó példái kellő irányba fogják terelhetni a ser-

dülő növendéket. – Ha pedig a növendék már könnyelmű, akár természeténél, akár rossz befolyásoknál fogva: akkor kiészlelvén a betegség minőségét és forrásait, a legközelebbi okok elhárítása ntáii gyógyításához fogunk. De az észlelésnél vigyázzunk, nehogy a gyermeknek tapasztalatlanságból, gyerekeség-, szélesség-, élnkség- és pajkosságból eredő hibáit könnyelműségnek nézzük. - Ami a könnyelműség gyógyítását illeti, arra nehéz általános szabályokat írni, mert itt sok, legtöbb a növendék s nevelő alanyiságától függ. A gyermekbarát tapasztalt szemé tudni fogja magát tájékozni és a nevelés általános szabályait a növendék egyediségéhez alkalmazni. Csak annyit jegyezzünk meg, hogy ha a szó nem használ, amint nagyobb fokú könnyelműségnél esakugyau nem használ, testi büntetéshez is fogunk nyúlni, magától is értődvén, hogy ha a növendék jobb útra tért, erkölcsi életének egészen új alapot kezdünk majd építeni.

87. §. A szeretet nevelése.

A szeretet egyidős az étellel, mind a kettő ugyanazon forrásból fakad, együtt jár, változik és enyészik, ki megszűn szeretni, megszűnt élni. Az ember csak akkor simul emberhez s természetét egész főségében csak akkor ismeri, ha szeret. Isten maga a szeretet, a világnak, embernek teremtése a szeretet kifolyása. A szeretet Istent tükrözi vissza, s így tulajdonságai isteni szépségűek. Azért mondja Pál apostol: „Ha embereknek, vagy angyaloknak nyelvén szólanék is, de ha szeretet nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érez és a pengő czimbalom. Ha szeretetem nincs, semmi sem vagyok, A szeretet tűrő, kegyes, nem irigykedik, nem cselekszik álnokul, nem gondol gonoszt, nem örül a hamisságnak, örül pedig az igazságnak, mindent elfödöz, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltúr, a szeretet soha el nem fogy.”¹⁾ E szavakban az apostol az emberi tökélyt, a keresztyény nagykorúságot mondja ki. „Magasztos és megindító titok, hogy Jézus Krisztus épen azon tanítványát tette egyháza fejévé, ki őt megtagadta! Ebben rejlik a keresztyénység egész szelleme; Péter az új törvény Ádámja, az új Izrael vétkes és bűnbánó atyja. Esése azt is bizonyítja, hogy a keresztyény vallás irgalom vallása s hogy

¹⁾ Kor. 1. 13.

Krisztus a maga törvényét nem annyira ártatlanság, mint bánat számára alapította.”¹⁾ Ki ne látná itt a végtelen szeretetet?! Szeretet nélkül minden holt, s csak a szeretet az, mi a részekre, tagokra osztott világot ismét egyesíti; a szeretet viszonyhatása azoknak, kik együvé tartoznak, kik egy lényeket, egy szervezetet képeznek. Azért kiált föl lelkesülten Herder: „Ha valaha Európában az ész, nem tudom, mi utakon annyira emelkednék, hogy szeretettel egyesülne, mily szép évszak lenne az egész nemünk tagjai számára! Minden nemzetek örülnének az eszmélés emez őszének. Mihelyt a méltányosság törvénye fog uralkodni a földön: minden nemzetek testvérekké lesznek; az ifjabb az öregebbnek, a gyermek az értelmes aggnak készséggel fog szolgálni azzal, amije van.”²⁾ Amely embernek nincs szeretete, annak, mint mondják, nincs szíve, érzéketlen, sivár a kebele. Az ily ember egykedvűen nézi mások örömeit és szenvedéseit. Azért a gyermek minden jövő boldogsága attól függ, mikép fejleszt ki benne a nevelés a szeretetet. A nevelésnek nem kell beoltani a gyermek szívébe a szeretetet, hanem csak fejleszteni, mert az eredeti tehetsége az embernek.

A fejlesztést, mint azt már tudjuk, ingerek teszik, melyeknek annál erősebbeknek kell lenni, minél gyöngébb eredetileg a szeretet tehetsége. Maga az anyatermészet is gondoskodott ez ingerekről. A *similia similibus* elv szerint az anya szeretetteljes csókja az első inger, mely a kised szeretetét fölbreszti. Ezt aztán az apa szeretete melengetni segíti. A szülők iránti szeretet nem sokára a testvérekre, családra, Istenre terjed ki, a családról a tanulótársakra, a községre, a nemzetre s végre az emberiségre megy át, úgy hogy a szeretet utójára minden iránt, mi emberi, oly érdekléssel viseltetik, mintha saját érdeke volna. Ez az igazi értelme a: *homo sum, et nihil hum a ni a me alienum puto*’nak, s nem a bűn szépitgetése, mint azt manap széltében alkalmazták. A szeretet ébresztése- és fejlesztésénél a szülőknek minden előtt azon kell lenniök, hogy annak önző része lassankint eltörlődjék; hogy a gyermek, ki elejénte csak vesz, de nem ad, szokják adni akkor is, midőn nem kap. Bár a társas életre született embernek eredeti tulajdonsága a rokonszenv: mégis az önzés annyira

^{1) 2)} Werke, z. Phil, u, Gesch. VII. 131,

erőt vehet a szívéen, hogy ez minden érzékét elveszti mások érzelmei iránt, minthogy csak saját énjével vau elfoglalva. Miből önkényt következik, hogy az érzéketlenség ellen legjobb óvszer az önzés kifejlésének akadályozása. E tekintetből nem helyeselhető a szülők túlzott, vak gyöngédsége gyermekeik iránt; mert önzésre, hidegségre, hálátlanságra viszi a gyermeket, nem pedig a célzott, óhajtott szeretetre. A szülőknek s nevelőknek soha sem szabad a gyermek szeretetét megelőzőleg keresni, mintegy megvásárolni; hanem a gyermek keresse azt, s ha ebbeli vágya teljesült, érezze magát boldognak. Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, amit sokan balul követnek, hogy t. i. a szülő ne mutassa szeretetét a gyermek iránt; sőt mutassa, mert szeretetet csak szeretet éleszthet; hanem viselje magát a szülő úgy, hogy a gyermek ne tartsa magát egyenlőnek vele s tisztelettel, reménnyel, bizalommal tekintsen föl rá, mini; olyanra, kinél védelmet, segítséget kell keresnie. A szeretet ne legyen mindig az ajkakon, hanem inkább csak sugározzék le az arczról. így lassankint eltörlődik az önzés, mely a kised legelső szeretete közé vegyült.

Önzetlen, tiszta szeretetre vezetjük továbbá a gyermeket, ha az önző érzelmeknek, büszkeségnek, hiúságnak, mások fölötti szeretetlen ítéletnek stb. kifejlését akadályozzuk s az ellenkező érzelmeket fejtegetjük. Tanúsítsunk magunk is szelíd lelkületet és rokonérzelmet; ne engedjük a gyermeknek az állatot kínozni, szolgákon uralkodni, mert az könnyen emberkínzássá fajulhat. Ugyanez okból óvakodjunk, mint az némely szívtelen és otromba gazdagoknál dívik, az úrfinak szegényebb tanulótársát szolgál, vagy játszó eszközül fogadni; ne tűrjük, hogy a gyermek a szegényebb gyermeket néhány jobb falatért, vagy elavult köntösért szeszélyének, nyeggetésének eszközéül használja; mert ez a szegényt porig alázza, emberi méltóságának tudatától megfosztja, az úrfit pedig részvétlenné, kegyetlenné, elbizakodottá, gyávává teszi. Szokják a gyermek magát mások állapotába behelyezni, a jó akarat érzelmének boldogító erejét szóban és tettben érezni; érezze, hogy csak úgy lehet a világ isteni szervezetének tagja, ha önző érzelmei helyére a szeretet égi érzelmét ülteti. Rajzoljuk neki Jézus magasztos életét, – mint sír Lázár sírjánál, mint szomorkodik

népe sorsán, mint hullatja könnyeit Jeruzsálem pusztulásán sat., s szíve meg fog nyílni mások szenvedéseinek befogadására.

Ha a szeretet érzelme már eredetileg gyöngé, jó lesz a növendéket a nyomor, szenvedés helyeire is vezetni, hogy írt csöpgtessen a szenvedők sebeire, enyhítse sorsát a nyomorgónak és nyújtson segédkezet a bajjal küzdőknek. Figyelmeztessük ilyenkor nem egyenesen az ő tette, hanem alkalmas példa által azon öröme, melyet a rokonszenv szül; hozzunk fel példákat, melyekből kitűnjék, mily kimondhatlan örömet, boldogságot szerez a feláldozás. De az ínség helyeinek látogatása csak úgy ápolja a rokonszenvet, ha gyéren történik; mert a szenvedéseknek gyakori szemlélése végre eltompítja az érzelmet, egykedvűvé. érzéketlenné tesz.

„Más részről arra is legyen gondunk, hogy a rokonszenv mértékét haladván, meggondolatlan pazarlássá ne fajuljon. Ez okból fejlesszük az értelmiséget és erősítsük a lelkiismeretességet. Rokonörömet fejleszteni a növendékben sokkal nehezebb, mint rokonszenvedést, minthogy rosszul esik neki, hogy a szerencse, melyet ő magának kivan, másnak jutott. Itt először is az irigység leszen elnyomandó. Rá kell mutatni a jogtalanságra, melyet a növendék elkövet, midőn mások örömét kancsal szemmel nézi; rá kell szoktatni, hogy tanuljon másoknak örömet szerezni s ízlelje az örömet, melyet a jótévő ember szíve érez, midőn másoknak örömet, boldogságot szerez. Minden előtt pedig utaljuk Isten végtelen szeretetére, mely minden embert egyenlően ölel s kívánja, hogy az emberek, mint az ő egyenjogú gyermekei és képmásai, egymást kölcsönösen szeressék. Általában ébreszd és neveld a szeretetet a kereszténység szellemében. A kereszténység a szeretet vallása. Annak nagyszerű elvei előtt föl kell tárulni a gyermek lelkének, mert ezen elvek magának a léleknek elvei. Neveld, nevelő, a szeretetet: legszebb születni és szeretetet találni, mely szeretetet kelt és fejleszt; legszomorúbb születni és atyai házat nem ismerni, mely szeretetkeltő csókokat éreztetne.”¹⁾ – Ha így fejtegetjük mind a rokonszenvedést, mind a rokonörömet, el fogjuk érni azt, hogy növendékünk sírni fog a siránkozókkal s örülni fog az örvendezőkkel, s érzelmét nem csak mutatni, hanem tettlegesen is fogja, azaz szeretete munkás leszen.

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 336.

88. §. A lelkiösmeret.

Hogy a lelkiösmeret fejlődését nem lehet véletlenre bízni, arról már csak fogalmának ismertetése is (1. Alt. Neveléstan, 25. §.) meggyőzhetett bennünket; de mielőtt nevelésmódjáról szólauáuk, álljanak itt még a következők.

A lelkiösmeret, mint azt Göthe szépen mondja, hasonlóan minden jóhoz, Istentől jött a világra. Minden emberben megvan az tehát nagyobb-kisebb fokban. De a bűn a lelkiösmeret működését megerőtlenítheti, akadályozhatja, tévútra vezetheti, s lassankint egészen elaltathatja. Mert ha a bűn többször ismétlődik, vagy folytonosan tart: a lelkiösmeret érzelmét végre kifárasztja, hallgatásra kényszeríti. Ez megtörténvén, az emle és képzelem más kellemes dolgokat szemel ki magának foglalkozásra, úgy hogy a végbe vitt gonosznak emléke nem igen merülhet fel; s ha mégis némi árnyék emelkednék ki a múltak sírjából, nem fog az kellemetlen érzést, ijedséget okozni, mert az érzelem világa már egészen el van a testiség által homályosítva. Ekkor az ember már mindenre képes - lelkiösmeretlen. A lelkiösmeretlen ember mindent úgy ítél s tesz, mint azt uralkodó érzelmei s ösztenei sugallák; hajó akarat működik benne, szíves, barátságos lesz; ha rombolási ösztön, szigorú; ha kevélysége, hiúsága és hajlandósága kedvezően hangolják mások iránt, akkor csupa tisztelet, bámulat; de ha érzelmei ellenkező irányt vesznek, akkor kiállhatlan, mindent elitéli, mindent kárhoztat. A lelkiösmeretlen ember minden jót és dicsőt lát barátján, tökéletlenségei ellenében egészen vak; de ez csak addig tart, míg meg nem sérti, ha megsértette, akkor szörnyeteggé képes lenni; mások állításait csupán véleményeknek tartván, elfogadja, vagy elveti, amint épen szeszélye, vagy a divat hozza magával, vajjon igazak-e egyszersmind az állítások, vannak-e bizonyítékaik, azzal legkevésbbé sem törődik. – Ennek ellentéte a lelkiösmeretesség. A lelkiösmeretesség alatt azon állandó módszert, készséget, szilárd megszokottságot értjük, melynél fogva a lelkiösmeretes ember minden cselekedeténél bizonyosságot szerez magának arra nézve, megegyezik-e a tervben levő cselekedet a lelkiösmerettel, s aszerint, amint megegyezik, vagy nem, szilárdan és minden melléktekintet nélkül cselekszi azt, minek elhagyása, s mellőzi azt, minek

cselekvése lelkiösmeretét sérthetné. Mivel pedig e szabályt szakadatlanul követi: azért lelkiösmerete végre oly biztos és erős vezére leszen, hogy minden kérdésre határozott, világos feleletet kap, mi által aztán az akarat is a lelkiösmeret szavának rendeli magát alá. A bűnnek a lelkiösmeret szavát végkép elnémítani csak kisebb számában sikerül az emberiségnek: innen van, hogy a gonosz műveltség hazudsághoz folyamodik, midőn az ember lelkiösmeretét tévútra akarja vezetni, szép színben ecsetelvén azt, mi bűn, és aggodalmat, kétséget keltvén az iránt, mi igazságos, jogos.

Ha e tényeket megfontoljuk s az eredeti bűnnek az Általános Neveléstanban kifejtett lényegével összehasonlítjuk: nem lesz nehéz belátni, hogy a lelkiösmeret megóvása s az eltévedtnek visszaterelése csak a kinyilatkoztatás kegyszerei által eszközölhető teljesen. Miből Palmer szerint önkényt következik, hogy a nevelés nem hagyhatja önmagára a lelkiösmeretét, azon reményben, miszerint az magában is ki fog fejlődni, mint a fogak; mertjésziat már a gyermek kiskorúsága az oka, amiért kiskorú maga a lelkiösmeret is, részint mert a bau már a gyermeki lelkiösmeretre is befoly. A lelkiösmeretre hatni kell, hogy az a megérendett emberben hatalommal bírjon; de már csak azért is ébreszteni kell a lelkiösmeretét, hogy benne a nevelő szövetségést nyerjen, mely a gyermeket távollétében is megója a gonosztól. ¹⁾ A lelkiösmeret ébresztése és ápolása mindig a gyermek egyediségéhez alkalmazkodják. Vannak gyermekek, kik már kisebb korban is nagy érdeket tanúsítanak a jó és gonosz közti különbség iránt; valamint az eléforduló eseményeket, úgy saját tetteiket is figyelemmel kísérik, s nem mindegy nekik, akármiképp cselekedjenek; elkérdeznek mindent hegyiről-tőviről: helyesen, vagy helytelenül cselekedett-e ez, vagy az, miképp gondolkodott, érzett, beszélt? keresik az okokat sat. Ilyen gyermekek lelkiösmeretének szerve erősen kifejlett, s a nevelőnek nem sok vesződsége lesz velők, csak ő maga legyen lelkiösmeretes, vagy amint mondják, becsületes ember, hogy a növendék kedves példát, eszményt lásson benne és vezesse a növendékeket a jó és gonosz, a jogos és jogtalan közti különbség tisztább és tisztább ismeretére. A gyermeknek, már

¹⁾ Palmer, Encykl. d. ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmid. II. B., S. 898.

mielőtt beszélni tudna, van némi sejtelve a jóról s gonoszról: a nevelő ezt határozottabbá, világosabbá fogja tenni. Elejénte ugyan csupán tekintélyre kell adnia a gyermeknek; de később, midőn értelme neki erősödik, a szent írás isteni törvényeit jeleljük ki neki zsinórmértékül. – „A lelkiösmeret összhangzásban nevelendő a magasabb gondolkodási és érzelmi tehetségekkel, hogy támaszát lelje bennök, s így természetes szava a kereszténység szavával megegyezék; megegyezék a szeretettel, mely minden szívtelen-ségét és kegyetlenséget kárhoztat, a jót pedig a szeretetben, ajo-got a méltányosságban találja; megegyezék az istenérzelemmel, hogy törvényét az isteni törvényben, életét a függési érzelemben bírja; megegyezék a magasabb gondolkodással, hogy tudatára jőjön annak, miszerint nem szabad azt tennünk másnak, mit ma-gunknak nem kívánunk, s hogy ne legyünk töprenkedők. A ke-reszténység tana maga az emberiség kifejezett lelkiösmerete. Nem-leges tekintetben óvjuk a gyermeket mindattól, mi lelkiösmerete gerjedelmeit gyöngíthetné, vagy eltompíthatná s virágzás helyett még első csiráiban is elfojthatná. Ne beszéljünk, ne tegyünk soha kétérteméyü elvek szerint. Őrizzük a gyermeket minden gonosz környezettől, mert a rosz példák megrontják a jó erkölcsöt.”¹⁾ – És ha elméletileg mindent megtettünk, mind igenlegesen, mind nemlegesen, mi a lelkiösmeret kellő fejlődésére szükséges, ne elé-gedjünk meg elmélettel, hanem testesítsük meg a gyakorlatban; mert az erkölcs csak akkor igazi erkölcs, ha tetté lett. Gyakorla-tilag is tanítja a növendék megkülönböztetni, mi a jó és gonosz, igazságos és igazságtalan. Ezt úgy eszközöljük, ha eseményeket és elbeszéléseket hozunk fel, melyek az erény nagyságát és a go-noszság szánandó hitványságát ecsetelik, és adandó alkalmaknál a növendék saját érzelmét híjuk fel tanúbizonyosságul, mondván neki: nemde szégyenled magad azért, amit tegnap elkövettél; vagy: hogyan éreznéd magad, ha azt elkövetted volna?” Így aztán érezni fogja a növendék a jónak jutalmát, az örömet, s megingathatlanul, szent félelemmel fog az emberben megszólaló isteni szónak enge-delmeskedni. Jegyezzük meg azonban, hogy az erkölcsi ítélet éb-resztésére és élesítésére mindig jobb az idegen példák szemlélte-tése, mert a saját cselekményekhez könnyen önző mozzanat is ve-

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erz. S. 339.

gyűl. Szükséges ugyan a gyermeket önvizsgálatra is vezetni; de többet forgolódjunk a történelemben, különösen a szent írásban. Itt tanulja elemezni a gyermek a nemes és nemtelen jellemet, a jót és gonoszt, helyest és helytelent sat. Így aztán számot fog tudni adni az emberek s önmaga cselekedeteiről s nem lesz sem töprenkedő, sem túlengedékeny.

„A lelkiösmeretben, a lelkiösmeret által növeld a növendéket az igazságszeretetre is, mind elméletben, mind gyakorlatban. Szeresd magad is és gyakorold az igazságot önmagáért, mert föltétlenül isteni, mert minden új igazsággal egy új gondolata Istennek éled föl benned, s a világbibliának egy jó darabjával gyarapodik ismereted. Az igazság keresésében magad se légy lanyha, hogy a te törekvésed növendéked törekvését is éleszsze; tartsd meg és tartsd meg az igazságot szentül, szeretettel és feláldozással csüggj rajta”¹⁾ De midőn igazság keresésére szoktatjuk növendékünket, vigyázzunk, nehogy hiúságra, tudáskorra vetemedjék. Nem vete-mődik pedig, ha minden előtt vallási igazságokra vezetjük; mert ezek nem csak kézzel foghatók, hanem lelki szemeinek gyöngesé gére figyelmeztetik az embert, melynél fogva az isteni igazság napjába bele nem tekinthet.

Ezen eljárás követendő minden növendéknél, kinek lelkiösmerete rendén vau. De ha már olyasmit követett el, mi nyugtalanságot okoz belsejének, akkor még más eszközökhöz is nyulunk. Az első vétséget semmi esetre sem szabad észrevétlenül hagyni, különben a lelkiösmeret lassankint tompulásnak indul. A szemes nevelő észre fogja venni a gyermek megzavarodását, belsejének nyugtalanságát, önmagával való elégedetlenségét, melyet az valamely vétség elkövetésénél mutat, bár takargatni akarja. Hogy ilyenkor a lelkiösmeret is bántja a gyermeket, tagadhatlan; de a félelem, szégyen is közre működik; s ha a gyermek vétsége nem kerül napfényre s mm kap kellő büntetést, akkor a lelkiösmeret még a romlatlan gyermeknél is szundikálni kezd, míg nagyobb elhanyagolás mellett egészen elalszik. De ha a nevelő az észre vett vétséget fürkészni kezdi, akkor a romlatlan szív megnyílik s nem tagadja hibáját. Az ily szívet könnyű lesz megtisztítani. Természetes, hogy a nevelőnek jól kell ismerni a lélektant, a gyermek fejlődési

¹⁾ Buch der Erziehung v. K. Schmidt. S. 33¹⁾J.

menetét s az ábrázattant. Ezeknek segítségével fog ő uralkodhatni a gyermek szívéen s tarthatja nyitva annak ajtaját. Ha a gyermek észre veszi, amint észre is veheti, hogy a nevelő arczárói is leöl vassá belső állapotát, nem igen fog előtte titkolódnani, leteszi fegyverét és belátja, hogy atyja, anyja, vagy nevelője elől el nem rejtőzhetik. De nem is fog a gyermek titkolódnani az oly nevelő előtt, kit jótevőjének, atyjának, legjobb barátjának ismer; ki a gyermek bizalmát annyira megnyerte, hogy az nem csak tanítási dolgokban, hanem szívbajaiban is őszintén fordul hozzá; aki tehát nem csak tanítója, nevelője a gyermeknek, hanem lelki atyja is. De hány van ily nevelő?!

Vannak azonban, kik már kissé átalkodottak s nem igen indíthatók vallomásra. Itt már szigorú büntetés leszen alkalmazandó. Ne engedjük el egy könnyen a vétséget, főleg ha a gyermek már holmi fogásokkal is szépítgeti, takargatja magát; érezze a gyermek, hogy a jog, az igazság valóságos, tárgyilag létező hatalom, s az igazságszolgáltatás nem vak és béna; ha ezt nem érzi, vége lesz jogérzetének. De jegyezzük meg, hogy az oktalan szigor, folytonos leczkzés. büntetés szintoly ártalmas a lelkiismeretre, mint a mindent elnéző lágyság; mert vagy igazságtalannak tartja a gyermek a büntetést, mi makacsságot, gyűlöletet vonz maga után, vagy javíthatlannak hiszi magát s minden ráfogást elismer, tudván, hogy úgysem hisznek neki. – Vannak esetek, mikor nem is büntetjük a gyermeket, hanem csak pótolgatjuk vele a mulasztást s általában ráfogjuk, hogy tegye jóvá a hibát, javuljon. Ha ezt egy párszor, bár talán kelletlenül megtette, érezni fogja, hogy kő esik le szívééről, s ez ösztönül szolgál neki, miszerint jövőben lelkiösmeretesen cselekedjék. Akár büntetjük, akár nem a növendéket, a javítás más eszközeit, nevezetesen az istenérzelmet is fel fogjuk használni, még pedig nem várva, míg a gyermek a lelkiismeretnek csudálatos mivoltát a kinyilatkoztatás által tisztán felfoghatja, hanem már kisebb korban is elmondjuk neki, hogy vétségével nem csak minket bánt meg, nem csak a mi szeretetünkre teszi magát érdemetlenné, hanem az embereknek legjobb atyját, a láthatatlan Istent, az igazságos bírót is, megsérti; hogy ami szomorúságunk és haragunk csak árnyéka az Isten igazságos haragjának; s ha mi megbocsátunk is, még Istennél kell bocsánatot

kérnie, Ez megvilágosítja a már munkaságban levő lelkiösmeretet; az Istenre való gondolat föntartja az isteni félelmet, mely a lenge gyermek szívéről oly könnyen elmosódnék. – Ha a gyermek a lelkiösmeret törvényét megsértette: ennek tudatát bánat követi, mely szintén figyelmet érdemel, mert nélküle javulás nem történhetik. „Ha élénk és tartós bánatot akarunk, nem szabad azt gyakran fölindítanunk. Azért az igen kicsi hibákat néha inkább nézzük el, nehogy a bánat érzelmét a gyakori büntetés által eltompítsuk; mintegy szentnek tekintsük ez érzelmet, melybe nem szabad sokszor sem szóval, sem tettel belenyúlni; csak röpkességét akadályozzuk meg, mit erélyes, komoly beleszólás által tehetni.”¹⁾)

89. §. A hála.

A lelkiösmeretnek, igazságszeretetnek elválhatlan társa a h á l a é r z e l e m. Midőn az ember érzi, hogy a szeretet nyilatkozatait, melyeket iránta mások tanúsítanak, nem követelheti; hogy azokra jogos igényt nem tarthat; hogy azok nem személyiségi önérzelméből, önbecséből, hanem másoknak érzelmeiből erednek: akkor eme szeretet irányában elismeréssel, tisztelettel, nagyra-becsüléssel viseltetik, vagyis hálát érez. Ha az önérzelem elfajul, vagyis ha az ember önkórságba esik, ha lelkiösmeretlen: akkor hála nem lakhatik szívében; nem is akar hálás lenni senkinek, mert nemtelen büszkesége, gőgje stb. nem engedi hogy mások jó tetteinek értéket tulajdonítson, s ha mégis, mint a simakérgű hajlonczoknál láttuk, mások segítségével emelkedik föl a porból, fekete hálátlansággal fizet. Valamint a hála egyike a legszebb erényeknek: úgy a hálátlanság a legundokabb bűnök közé tartozik. *Dixeris ingratum, dixeris omne malum.*

Hála nem sok van a világon, az igaz, de hogy kivált a gyermekekben nem mindig hálátlanság az, mit annak tartanak, az is bizonyos; legtöbbször megtörténik, hogy a hála nyilvánítása csak azért marad el, mert a jótéteményt nem fogják fel, nem értik becsét. A jótétemény ismerete nélkül érzelmöknek nincsen tárgya. „A hálát általában korán szokták kívánni a gyermektől. Arra akarják szoktatni őket már leggyöngébb korukban is, hogy a kényszert, büntetést jótéteménynek tekintsék s a fenyítő vesszőt

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846. II. Th. §. 15.

megcsokolják.”¹⁾ Hála, hasonlóan a kimutatott hálátlanság és engedetlenség fölötti bánat nem erőszakolható a gyermekre; s a kicsikart köszönet, bocsánatkérés csak torzképe a hálának; gyákorai intelmek, szemrehányások, szidás, büntetés még jobban elkeserítik a gyermeket. Az sem vezeti hálára a gyermeket, ha egyre szokatlan jótéteményekben részesítjük őt, sokszor akarata ellenére is; ha egyik-másik kedvezményt kialkunnai, kidaczoalni engedünk; ha az adásban hidegek és visszataszítók vagyunk s a jótéteményt minduntalan felhányjuk. Ilyen ferde eljárás – mely pedig napjainkban igen divatos – utósó szikráját is kioltja a hálának: „Kioltja, – mondja Rousseau – ha a szülők tiszteletlenül, hálátlannal bánnak a nagy szülőkkel, rokonok- és tanítókkal, cselédekkel; ha a másoktól nyert jótéteményeket és szívességet nem kellő hálával fogadják. A gyermeknek mindenből azt kell látni, hogy a szülők, nevelők és cselédek szívességéből teszik azt, amit tesznek; hogy tehát ezért hálával, köszönettel tartoznak; mutassuk meg a növendéknek, mily szép a háladatosság s mily rút a hálátlanság.”²⁾ Szoktassuk a gyermeket, hogy azzal, amit kap, elégedjék meg; ne méregesse, vajjon nem nagyobb, szebb, jobb-e, amit testvérei kaptak. Ha valamire szüksége van, s ha elnyerte, köszönje meg; mert különben könnyen azt hiszi, hogy amit ő kap, annak meg kell lenni, s parancsoló, követelő önző, hálátlan le szén; annyival inkább, mert gyöngé korábban csak vesz, de viszont nem ad semmit; de ha kérés- és köszönésre szoktatjuk, akkor érezni fogja, hogy a neki tett szolgálat csak szívességéből, szeretetből ered; hogy annak nem kell okvetlenül megtörténnie; következésképp, hogy azért hálával, szeretettel tartozik. Ha a gyermek nem kér, ne kapjon semmit se. De pusztá szóköszönettel, minőnek napjainkban csömörletes bőségében vagyunk, a minduntalan minden kicsiségért kész „csókolom kezét” ürességgel ne elégedjünk meg, hanem szívben, tetteben, a kapott jószágnak, könyvnek, ruhának, játékszernek sat. megbecsülésében, továbbá abban kívánjuk a köszönetet, hogy törekedjék a növendék az adónak örömet szerezni, engedelmeskedni, szeretetét szeretettel fizetni. A szülők, nevelők, testvérek

¹⁾ Niemeyor. Grundsätze etc. Th. 1834. §. 131.

²⁾ Rousseau, Emile, a Paris, 1813. Liv. II. p. 24.

s környezete iránti szívesség- és háláról könnyen át fog aztán menni a növendék a mások iránti szívességre és hálára, míg végre kellő oktatás mellett az iránt is hálás érzelmre gerjed, kitől minden jó származik; ki ad anélkül, hogy egyebet kívánna hálánál. – Élénk színekkel ecseteljük azon férfiaknak s nőknek életét, kik szeretetből kínhalált szenvedtek. Jézus magasztos példájával engesztük föl növendékeink szívét; szemléltessük, hogy az önzés nem csak bűn, lelki betegség, mely a szelleméletet fölemészti, megsemmisíti, hanem Istennek vakmerő megbántása is egyszersmind, a hálátlanság pedig rút önzés.

VII. CZIKKELY.

Az embernek a világtól függő érzelme.

90. §. Az eszményiség nevelése az alsóbb néposztályokban.

Az eszményiség, melyet a szép érzelmének vagy szorosabb érteményű szépészeti érzelmenek és ízlésnek is nevezünk, veleszületett tehetsége az embernek: azért arról, ennek, vagy annak a néposztálynak kell-e az eszményi nevelés, nem is lehet szólni, egyaránt megillet az mindnyájunkat. Mivel azonban az emberek társas életének szervezete nem minden embert részeltet azon szerencsében, hogy eszményi érzelmét a keresztény nagykorúság fogalmához arányzott mértékben kiművelhetné: azért le^alább két osztályra kell osztanunk az eszményi nevelést, melyeknek egyike az elemi, másika a felsőbb eszményi nevelést tártai mázza. Ugyanis az emberek hasonlíthatlanul nagyobb része arra van utalva, hogy csak anyagi erővel szolgáljon a társadalomnak. Ha tehát ezt, nem tekintve a főnálló viszonyokat, magasabb eszményi műveltségre vezetnők: csak elégedetlenséget, zavart, ÖIK meghasonlást idéznénk elé, oly műveltséget adván az alsóbb néposztályoknak, mely állásuknak sehogy sem felel meg. Mit is használna a földnépnek, a teher alatt görnyedő napszámosnak, a pásztoroknak, az iparosoknak, amint jelenleg vannak, magasabb eszményi képzés? Nem tenné-e roszabbá sorsukat? Végkép elhanyagolni azonban az eszményi képzést az alsóbb osztályoknál sem szabad;

mert ez Isten bölcsesége elleni bűn lenne, miután semmi fölösleges tehetséget nem adott az embernek. „Jaj azon tanintézeteknek, – kiált föl Ziller – melyekben az ügyesség s az ismeretek főczélul szolgálnak, s az úgynevezett gyakorlati mozzanat előtérbe lép! Amely tanulót nem a tudás és képesség becsülése, hanem nyereség, haszon buzdítja munkára, az könnyen durva anyagiságba téved. A nép se merüljön el anyagi nyereségbe.”¹⁾ Jogos dolog tehát, hogy az alsóbb néposztályokat legalább legkevesebbjében részesítsük az eszményi nevelésnek. E legkevesebbet részünkről következőkép véljük megadhatni.

A világ, mivel Isten végtelen bölcseségének remeke, a legfőbbesebb, legtökélyesebb szépség, mind egészben véve, mind egyedeiben. E szépséget mindenkinek meg van engedve csudálni, kinek szeme van, s a világ harmóniájának zöngeményeit mindenki hallhatja, kinek füle van. Amit tehát minden, még a legutósó elemi tanodának is tennie kell és lehet, az a gyermek szemének és fülének, mint a szépséghez vezető utaknak, művelése, de olyatén művelése, mely lelki szemeiket, füleiket megnyitja, és például a virágban többet láttat, mint növényt, láttatja annak isteni alakját s a világot eszményi világításban szemlélteti. A természet maga a megtestesült szépség, minden egyed mind megannyi eszménye a szépnek. Fejlesztjük tehát a gyermeknek a természet iránti érzékét, s ezzel szépérzeti érzelmét is fejlesztjük. Hogy ezt eszközölhessük, éljünk a gyermekekkel mennél többet a természet ölében, ismertessük meg őket annak sokféle gyönyörűségével mind kicsiben, mind egészben s minden alakban, minden részében az évnek; emellett menjünk mindenütt nyomára a természetnek, magyarázzuk meg részeinek czélszerűségét s láttassunk egységre való törekvést ott is, hol a csupán testi szem rútat és összhangzattant vél fölfedezni. Emeljük fel növendékeinket az égre a miriadnyi csillagseregkehez, melyeket még a fegyverzett szem sem láthat be, s melyeknek szemlélésénél alázat- s imádó bámulattal áll meg eszünk. Szálljunk le onnan saját világunkra és nézzük s hallgassuk annak szépségét a tavasz föltámadási ünnepében, a mérhetlen világ-tengerben, mely fölöttünk és alattunk elterül, a madár énekében, az ibolya szerénységében, a hullámzó vetéseken, kalászon,

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erzieh. Unterricht. Leipzig, 1865. S. 336.

a szőnyegmezőkön, a zivatar rettenetes pompájában, a napfölkelés és nyugvás gyönyörű színjátékában sat. Tekintsük azután rokonunkat, az embert; mily fönséges összhangzatra mutat teste egészben és részeiben, mily csudálatos annak lelke! Tekintsük minden előtt az emberiség szépségének ős képét, Jézust, s vele a vallási hősöket, kiknek a világ semmi sem s mindenök csak Isten vala.

Ha így szemléltetjük növendékeinkkel a természet nagyszerű szépségeit: akkor a szépéretet művelésével az erkölcsit is összeköttöttük, amint annak lennie is kell. Így aztán reményleni lehet, hogy még a falusi nép is érzékkel fog bírni a szép iránt és ezt gondolkodásában úgy, mint érzésében és tetteiben is alkalmazni fogja; tetszését találja majdan a szépen és irtózik a rúttól. Természetes, hogy mindennek már a családi körben kellene kezdődnie; de az emberiség legnagyobb része soha sem levén szoktatva a természet szépségeinek lelki szemlélésére, nem igen érti annak titokteljes beszédét s így gyermekeit sem vezetheti annak tisztább megészlelésére: azért legalább a papnak és tanítónak kellene úgy és annyira képzettnek lennie, hogy a nép szépérzéke lassankint fejlődésnek induljon. Mennyit tehet egy lelkes tanító, de különösen egy Isten lelke szerinti pap, azt nem kell bizonyíthatnunk, szép példáját láttuk és látjuk annak hazánkban is; csak annyit mondunk, hogy egy derék pap 15-20 évi lelkészkedése alatt teljesen újjá szülesztheti híveit. De ha neki magának sincs szépérzéke; ha ő maga sem él a természet szépségében s nem érzi annak éltető illatát; ha a mezőkön csak füvet, a földeken csupán kalászt, kukoriczát, burgonyát, a gyümölcsfán csak almát, szilvát, az erdőben csak tüzelőt lát sat. s az ezekből felénk intő isteni alakot nem látja, annak égi zöngeményét nem hallja: akkor ki legyen dajkája az egyszerű pór szépérzékének, mely pedig abban is csakúgy megvan, mint a fejedelmi szülőttben? Ne mondja senki, hogy erre nincs szüksége a népnek. Okvetlen szüksége van biz arra; mert a szépérzék növelésének eme legkevesebbje lelki üdvére is nagy befolyással vagyon és polgári, családi életét, anyagi jóllétét is megkönnyíti, megfínomítja, élvezetesebbé teszi, megalégedést, boldogságot hoz. Vagy a mindenféle éktelenség, mely az alsóbb osztályokat jellemzi, nem épen a szépérzék teljes elhanyaglásából veszi-e eredé-

tét? De igen! A rend, a tisztaság, a szépészeti nevelésnek emez alphája, ugyan oly biztos lábon áll-e nálunk s bárhol is az alsóbb osztályokban, hogy a szépérzékét magára hagyhatjuk? Ennyit minden esetre követelhet a nép; de meg is lehet neki ennyit adni, csak a pap és tanító legyen olyan, amilyennek lennie kell.

Amely nevelő munkás keresztény szeretettel bír, az a családi életbe is törekszik szebbet és jobbat bevinni. Erre valók a különféle családi ünnepek, az apának születés- és névnapja, különösen pedig a kedves karácsonyünnep, melyek mind arra szolgálhatnak neki, hogy a szülőket és gyermekeket jobb ízlésre, szelídebb erkölcsökre vezessék. Gondja a játékokra is kiterjed; ezekkel is össze tudja ő kötni a szépet, s nem csak ő maga alkot szépet, hanem a növendékekkel is alkottat, például színelőadásokat, virágokat rakat össze sat. Végre a művészet iránt is fölébreszti a növendékek érzékét, hogy legalább sejtelmök legyen annak szépségéről, s szokjanak képzel-möket nemesebb tápszerekkel ápolni. „A költemény már igen korán megragadja a gyermek lelkét; s ha nem érti is világosan, az nem baj, mert hiszen minden igazi szépnek mély értelménye van, mely csak sokszori szemlélésre nyílik meg a lélek előtt; de épen az, hogy még mindig valami sejteni való marad, további szemlélésre ösztönzi a gyermeket. Vagy másképp áll-e a dolog a felnőttekkel? Egyszerre gondoljuk- és érezzük e magunkat az isteni remekműbe, a világba bele? A költemény hosszúságú magyarázatától azonban óvakodni fog a nevelő, épügy, mint óvakodnia kell a természet szépségeinek szét-boncsolásától; mert különben a költészet prózává leszen, melyet a gyermek még kevésbé ért, mivelhogy az ő világa költői.”¹⁾

A természet szépségei mellett az ének és zene iránti érzékre is kell némi gondot fordítani, még a falusi tanodákban is, mi a gyermek szívét a természet gyönyörei iránt is fogékonyabbá teszi. A hangérzék általános tulajdonságuk az embereknek, jóllehet egyik egyedben jobban, másikban kevésbé van kialakulva; de az egyszerű dallamokat majd mindenik felfogja, sőt igen sokan maguk is teremtenek ilyeneket. A dalolás egyik eleme mind a boldog, mind a boldogtalan népnek, örömét pattogatja el és fájdalmát enyhíti általa. így levén a dolog, a művészi énekbe is bele kell vezetni a tanoncokat, legalább a nagyobbakat, mi egyrésztől sok falusi, sőt

¹⁾ Buch der Erziehung, v. K. Schmidt. 348.

városi nép fülhasító éktelen ordításait megszüntetné, más részről az erkölcsök szelídítésére is hatalmasan befolyna. S ha sok faluban egész ének- és zenekarok alakulhatnak a nép gyermekeiből, miért ne lehetne ezt mindenütt kivinni? Igen, de hol veszünk ily papot és tanítót? Hol? Megmondjuk. Pénz van elég, csak ne becsüljük többre a lovat, mint az embert; csak legyünk igazi keresztények, kiknek állami élete nem természet ellenes agyrémek védelmezésére, hanem a munkás keresztény szeretet, a keresztény nagykorúság megállapítására irányul, kik tehát a gyermek- s általában az embernevelést legelső vallási és állami kötelességöknek ismerik. Fizessük a nevelőt tisztességesen, hogy családja ne jusson koldus botra, s majd vállalkoznak derék emberek a nevelői pályára, kiktől aztán lehet is sokat várni. Ez okból nem osztozhatunk Niemeyer ¹⁾ azon aggodalmában, hogy a szépészetileg képzettebb tanító nagyon eltávolodik azoktól, kiket képeznie, kikkel élnie kell, s elégedetlen lesz; vagy a gondjára bízott gyermekeket körükön túl, vagy épen ferdén neveli s a legfontosabb dolgokat elhanyagolja. A papnak és nevelőnek nem az a feladata, hogy a népet együgyűségi fokán megtartsa, hanem hogy azt nemesebb életmódra szoktassa; s ha megszoktatta, elég kedvesnek fogja találni a köztök való életet. S a pásztornak nem nyája között van-e helye? – Ide sorozzuk végre a rajz elemeit is.

Íme ennyit tartunk mi megadandónak és megadhatónak a falusi és városi alosztályok szépérzékét illetőleg. A városi gyermekek szépérzéki növelésére nézve már a szülői ház is befolyhat s szélesebb alapot adhat neki. Itt már alkalom nyílik a képző művészet elemeibe is bevinni a növendékeket. A rajz elemeit már majd minden városban tanulhatja a növendék, úgyszintén szép festményeket, épületeket is szemlélhet legalább itt-ott; a magasztos egyházak, az égbe nyúló tornyok, a gyütemények, tárlatok mind föl volnának használandók a jó ízlés fejlesztésére. Természetes dolog, hogy itt szoros iskolázásról szó nem lehet, hanem csak gyakorlati képzésről vagyis oktatással összekötött szemléltetésről. Az is magában értődik, hogy a szépérzékkel mindig a magasabb érzelmek s az értelmi tehetségek is nevelendők; szép összhangzatos egészszé kell kialakulnia minden képzésnek.

¹⁾ Niemeyer. Grundsätze etc. 1834, I. Th. S. 542.

91. §. A fensőbb eszményiség nevelése.

Az előbbi cikkben a nép eszményi vagy szépieszteti növelésének legkevesebbjéről szólottunk; melyet a városi iparosok legnagyobb részére is elegendőnek kell tartanunk. Mást követelünk azonban azokra nézve, kiket akár a véletlen szerencse, születés, gazdagság, akár választás és más kedvező körülmények a magasabb műveltségű egyének sorába juttattak. Hogy mit követelünk, azt minden előtt úgy foghatjuk fel, ha azt mondjuk el, amit nem kívánunk. Nem kívánjuk pedig azt az émelyítő, csömörletes külmázt, azt a lármás ürességet, az ízlésnek ama finomságát, melyet a mostani divat szerint mindenkiben megkívánnak, ki nevelt, műveit névre igényt tart. Ezen ízlésfinomság a mi nagyon is bő tapasztalásunk szerint nem egyéb, mint az újabb szépirodalomnak, különösen ledér részének fölületes ismerete, divatlapok olvasása, divatok ismerése, divatszerű tetszés negélyezése minden művészeti dolgokban, csínnak tartott természet ellenes s így otromba öltözködés, finom szokások, de amelyek persze csak arravalók, hogy a szív és szellem durvaságát eltakarják, válogatott társas körök, lovaglás, futtatás, zeneestélyek, idegen nyelvek s több efféle, egészben véve tehát külmáz, színeskedés, üresség. Az e fajta jó ízlést, mint már az illemnél említettük, nem nagy mesterség megszerezni, nem kerül fáradságba, mégis félvilágot ámíthatni vele. Mindössze is csak annyiba kerül, hogy oly emberek közt forgolódunk, kiknek már jártasságuk van az effélékben, utánozzuk ítéleteiket, szokásaikat, részt veszünk mindennemű kéj utazásokban, kirándulások- és multságokban s minden oly cselekményben, pl. holmi választmányokban, melyek semmi munkába nem kerülnek, mégis népszerűséget szereznek, melyekben a fölületesség, ha egy kis arczátlansággal, ledérséggel és pénzzel párosul, híressé lehet. Így áll elé a világ jóízlésű embere, kit aztán a hangadókhöz számítanak, kinek soknyelvűségét bámulják, költészet üres művészeti gépiességét, mely nem egyéb, mint legfőlebb sok éven át könnyen szerzett ügyesség, készség, minden érzelem nélkül, megtapsolják, szintén érzelem nélkül. S e külmáz alá aztán még jellemet is bujtat a hamis Ítélet, holott ember vajmi ritkán van alatta. Csak az a sajnos, hogy ilyenén ficzamuult jó ízlés már az iparosok házaiba is nagy beutat talált,

különösen pedig vidéki iparosainknál járja nagyban a: Fenn az ernyő, nincsen kas. Hány sínli meg kába uraskodhatnámját!

Ha a szépzészet nevelésnek nem volna magasabb, nemesebb czélja: akkor a szoros nevelésnek kevés teendője maradna. Mi azonban kissé nemesebb dolgokat tartunk a magasabb jó ízlés kellekeinek. Ez a nevelés mind értelmi, mind érzelmi és vágyási igényeit tartozik kielégíteni; oly élvezetet nyújt az, mely iránt a szellem soha sem, vagy csak igen későn veszi érdekét. „A legfinomabb érzéki élvezetek is elvesztik ingereiket; a nyilvános dolgokba végre belefáradunk s szeretnők azokat legalább néha-néha valami üdítő élvvel fölcserélni; a szorosan tudományos elfoglaltság is szüneteket igényel, s kedvelt embereink is előbb szakítanak el tőlünk, mint vélnők. Csak a művészet s az abban gyönyörködő jó ízlés nem hagy el bennünket soha; s nincs még a bölcsek számára sem élvezetesebb nyugalom, mint a művészet halhatatlan remekeiben való gyönyörködés. Az öreg kor rendesen mogorva és részvétlenné lesz: a szépzészeti érzés gyakran megója a szellemet az elmeredéstől. Gyakran mindenféle helytelenségekre vetemül a szellem csupán unalomból; de ez alig történik meg ott, hol a jó, igaz és szép iránti érzék összhangzatosan volt művelve.”¹⁾ Ilyen eszményi képzést követelünk mi a magasabbnak nevezett műveltségtől. Ezen eszményi nevelés nem egyoldalú, nem egykedvű oly tárgyak iránt, melyek az alak szépségével nem kedveskednek, vagy nem a képzelmet foglalkodtatják, hanem összhangzásban van a fensőbb érzelmi és értelmi tehetségekkel. Ászépet nem csupán a külsőben keresi, hanem és minden előtt a belsőben is, s a rutát mindenben utálja. Ilyen eszményi érzelem kiapadhatlan forrását képezi az életörömmek; fölülemeli az embert a gyakran oly szomorú, leverő s utálatos valóságon, mely ellen az ész, a bölcselet nem mindig nyújt elegendő fegyvert; amidőn igen jól esik a szellemnek a valóságot elhagyva a művészek s különösen a költők örökszép alakjainak világába áthelyezkedni, melyben a szükségesség békóit lerázva szabadon mozog s egy magasabb, tökélyesebb lét sejtelmeiben ringatódzik, részint teremtvé, részint a nagy szellemek teremtményeit élvezve, mi aztán örökifjú, szeretetre méltó öregséggel jutalmaz. „Kitűnő helyet foglalnak el

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Th. S. 559.

az élethossz történetében a költők és művészek (igazi, és nem nyegle), kiknek lényeges foglalkozásuk a képzelem játéka, kiknek egész élete egy szép álom.”¹⁾) Ezekben látjuk mi a magasabb eszményi nevelés kellékét kifejezve.

S ilyen szépészeti műveltségre nem csak lehet, de kell is vezetnünk mindazokat, kik magasabb műveltségre készülnek. Vau egy magasabb szépészeti műveltség, melyhez az igazi tanítvány soha sem lehet hűtlen, ha azt helyes úton tette magáévá. Akiben ez hiányzik, az lehet igen tudós, ismeretdús, ügyes, hasznavehető és erkölcsileg igen tiszteletre méltó ember; de azt, hogy nevelése teljesen befejezett volna, nem mondhatni, mert hiányzik nála az, mi külső életére és működésére, úgyszintén belső életére és élvezetére nem csekély fontosságú. A magasabb szépészeti művelés dolgában következő pontokra kell figyelnünk:

1) A magasabb műveltségre készülő növendéknek is keresztül kell menni az alsóbb eszményi nevelés fokozatain.

2) Nemleges tekintetben mindent eltávoztatunk, mi az eszménység érzelmét egykedvűvé tehetné, nem különben az olyan környezetet is, melyben ízléstelen, közönséges szellem, hang uralodik.

3) Igenleges irányban minden alkalmat fölhasználunk, melyek a szép művészetek iránti érzéknek tápot nyújtani képesek; és mindenre figyelmeztetjük a növendéket, mi szemet, fület, sért; mindenben rendet, Összhangzást kívárniuk.

4) Nehogy a képzelmet valahogy uralomra segítsük, óvakodni fogunk ott, hol az értelem áll a működés központjában, tehát ahol való, reál tárgyak eléadásáról van szó, a dolgot képzelmi ruhába öltöztetni, vagy az érzékingert annyira erősíteni, hogy általa az értelem működése csorbát szenvedjen s kellemes érzelmekbe vesszen. Az értelmi nevelésnek csak annyiban van dolga a képzelemmel és érzékekkel, amennyiben azok anyagot hordanak neki. Ennyiből nem helyeselhető némely tankönyvírónak ama törekvése, hogy a komolyabb tanulmányozást igénylő tárgyakat könnyű, lenge, vonzó öltözetbe takarja. „Ártalmasnak tartom – mondja Schiller - ha az ifjúság tanítására oly iratokat választanak, melyekben tudományos dolgok szép alakban fordulnak elé. Így az értelem nem

¹⁾ Hufeland, Makrobiatik

tanulj a elválasztani az alakot a tárgytól s mint külön tehetség működni.”¹⁾ Az egyoldalú eszményiség, mely a fensőbb gondolkodás nevelésének mellőzésével volt művelve, nagyon száraznak, unalmasnak találja a világot s fut tőle álmiai, ábrándjai hónába.

5) Az azonban történhetik, hogy a szépérzék képzése egyenlő lépést tart a tudományos haladással. Ha például valamely ó kori költőt minden szükséges nyelvvalaki alaposággal elemeztünk s így jól megértettük: akkor az mint remekmű veendő szemlélet alá, hogy a növendékek a tökélyes műnek ne csak anyaga, hanem alakja iránt is fogékonyak legyenek. Épúgy lehet például a rajzolni tanuló gyermeket a képző művészet szép példányaival körülvenni, hogy szeme azok szép arányain gyönyörködjék, és érzeke fejlődjék. Ilyen ébresztés a szóló és képző művészetek által többet ér, mint bármennyi olvasás.

6) Nem a sokféle, hanem a sok gyakorlás fejleszti a szépérzékét kellőleg. A pusztán olvasás, sokféle művészetekkel való szakadatlan foglalkozás nem az igazi képző eszköze a szépérzéknek: minden attól függ, miképp olvasunk s hogyan gyakoroljuk a művészetet. A tervtelen, összevissza való olvasás elrontja a tiszta ízlést s nem emel magasabb ítéletre a művek fölött, mint: „ez szép mű, ez mulatságos mű-félére. Kevesebbet, de jól tanulmányozva, ez legyen a jelszó.

7) A magasatosnak, főségesnek szemléltetése érettebb korra halasztandó. Ha korán kezdenők fejleszteni a rendkívüli iránti hajlamot, az ifjú elszoknék élvezetet találni a természeti szépségen, vagy olyasmin, mi szelídebb érzelmeket hoz mozgásba. Maga az erkölcsi érzélem is mindig valami rendkívülit kivan aztá, és a szelíd, csendes, erények iránti érzék elgyengül, sőt elvesz. De lassankint a főségesre is át kell mennünk, az által, hogy olyan tárgyakra figyelmeztetjük a növendéket, melyeket anyagi, vagy erkölcsi nagyság tüntet ki. Legjobb a természet nagyszerűségein kezdenünk, mint amelyek a kevésbbé műveit értelmet is bámulatra ragadják; a jelilemben, a cselekményekben, nyelvben, a művészet remekeiben nyilatkozó főségesnek felfogása már izlési műveltséget tétezt föl.

¹⁾ Schiller, Horen, 1795. S. 9.

92. §. Az eszményiség a szellem magasabb tehetségeivel való viszonyában.

Némelyek azonban úgy vélekednek, hogy az alsóbb lelki tehetségek s különösen a képzelem illetén művelése kártékonyán hat a gondolkodás felsőbb tehetségeire s állításukat tekintélyes lélektanárokkal is támogatják; így többi közt Carusnak ezen szavait idézik: „A képzelem mindig ingatag, szórakozott lesz oly gyermekekben, kik egy részről túlingerelvék az élvezetektől, más részről az élvezeteket minden fáradság nélkül megkapják; kik soha sem szemlélnék meg jól és egészen valamit, hanem minden fölött csak elrepülnek ittás érzékeik, s kiknek nyugott felfogását az érzéki tárgyak és ingerek halmaza s külső, belső szórakozottság végkép megrontották.”¹⁾ Ilyeneket, az igaz, soha sem használhatni komolyabb foglalkozásra. Értelmök és eszök oda van áldozva az érzékeknek és képzelemnek. Az is való, hogy amely ifjak korán képzelmi tárgyakkal esnek, azok a komolyabb tanulmányokban igen elmaradnak, a gyakorlati életben, mely a szépirodalmi termékek képzelemvilágával éppen nem egyezik meg, többé-kevésbé kényelmesek, unatkozók, vagy haszonvehetlenek is. De mindé vád nem a helyes és a gyakorlati észszel szépen összeférő, sőt azt emelő eszményi nevelést sújtja, hanem a ferdén intézettet és a hamisat. Ha a nevelő azt tapasztalja, hogy a növendék eszményi érzelme igen nagy, de gondolkodása gyöngé, vagy legalább nem elég erős: akkor az eszményiséget nagyon óvatosan kell nevelni s a gondolkodást erősen fejleszteni. Ha ellenkezőleg járunk el, a növendék álmodozó, ábrándozó lesz, s ha emellett remény érzelme is erősen fejlett, légvárakban fog gyönyörködni. Az ilyen növendék a költészet élénk színeiben szemléli a világot, s ha kiábrándult, aszerint, amint ezen, vagy azon tehetsége fejlettebb jobban, vagy búkóros ábrándjainak él, vagy kedélye Örök ingerültségben forrong, s minden életviszonyokat gyűlöl. Az ily eszményiség minden esetre veszedelmes; de jegyezzük meg, hogy ez is rendesen a ferde nevelésnek kinövése.

Ugyanígy kell vennünk azon vádakokat is, melyeket némelyek erkölcsi tekintetben tesznek az eszményiség ellen. Azt mondják t. i.

¹⁾ S. Carus Psychologie, Leipzig, 1808. I. B. S. 215.

hogy a szépet nem szabad elkülöníteni az erkölcsitől; mert ha elkülönítik, mikép várhatni, hogy az ügyis túlérzéki emberre ne az érzéki, ne a képzelemnek tetsző bírjon nagyobb ingerrel, mint az, aminek az érzékiség ellen harczolnia és a képzelmet fékeznie kellene? Mikép reméllhetni, hogy a szépérzék czélzatos nevelése mellett az erkölcsre törekvő ész túlerővel bírjon, midőn az igaz és az érzéki szép között választani kell? De ezen vád, bármily alaposnak lássék első tekintetre, legfőlebb is föltétesen áll meg. Nem tagadhatni, hogy mihelyt az ember kizárólag a szépérzetnek adja át magát s az ízlést korlátlan szabályozójául teszi akaratának, a szépérzeti művelés szívromlásra vihet. A jóízlésű ember nem könnyen hajtja ugyan nyakát durva, állati ösztönök igájába, és gyakran megtörténhetik, hogy erkölcsi világa összhangzásban vagy on szépérzékével; de ez csak is megtörténhetik, szükségképen nem következik, sőt az ellenkező nagyon valószínű, mivel az érzés rendszerének gyakran egészen más érdekei vannak, mint az észnek; nem egyszer történik, hogy a kötelesség parancsa a jó ízlést egészen felháborítja, s a jó ízlés oly dolgokat szemel ki magának, melyeket az ész elvet. Ha az ízlés gyakran viszi a bírói szerepet, végre, ha nem kerekedik is fölül, de legalább egyenjogú akar lenni az észszel. Innen vau a legtöbb embernek ama szánandó lelki állapota, hogy inkább nem igazat mond, semhogy valami ízléstelent mondjon; inkább megbocsátja emberisége durva megsértését, mint külbecsületét; inkább lealacsonyítja jellemét, csak hogy ízlésileg fényeskedjék. Ilyenkor már a romlás útján vau a finomított ízlésű ember, melyen könnyen tovább haladhat, mert nem akarja beismerni, hogy hibázott, lelkiösmeretét pedig rászedi, ámtítja, azt hiszi, hogy az, mi szép alakjával gyönyörködtet, ész-szerű is egyszersmind.

A veszedelem, mely az erkölcsöt az eszmény iség oldaláról fenyegeti, csak föltétes, nem szükségképi, de ilyen mindenben található. Ha az ízlést ferdén nevelik, s az ész szava megszűnt parancsolni: akkor természetesen kész a veszedelem; de az ész uralma mellett az ízlés megfinomítja a külső erkölcsöket, féken tartja a durva állati ösztönöket s így, bár természetére nézve egészen más, egy czélra működik az erkölcsi érzelemmel. És bizonyára, ha a nevelés annyira viheti dolgát, hogy a növendék minden iránt fo-

gékonyyá lesz, mi összhangzat, nagyság és tökély által elbájol, akkor oly embert képezett, ki az erény felfogására és kivitelére hasonlíthatlanul ügyesebb, mint az, ki erkölcsös ugyan, de a szép iránt nem bír érzéssel. Ha az erkölcsi nevelést fődolognak tartjuk, s így az ízlés finomítását annak sem föléje, sem melléje nem, hanem alája rendeljük: akkor a szépnek tiszta érzete csak a legjobb befolyást gyakorolhatja az erkölcsi életre. Teremteni ugyan nem teremthet erkölcsöt, hanem előmozdíthatja azt. Ugyanis gyöngíti- és kevesbíti az erkölcsi rútnak kísérleteit, midőn mérséklést és illemt követel; midőn elfordul attól, mi aljas, erőszakos, durva; midőn – bár elejente csak pusztá élvből – megszabadítja az embert az ösztönök nyers hatalmától, kényszerítván őt, hogy fékezze magát, uralkodjék magán; midőn a gonoszra, ártalmasra, aljasra való kísértetet, még mielőtt az ész törvényszéke elé jutna, elítéli. „Aki Chateaubriandként akkor, midőn ezer műremek ébreszti és rendezi ízlését, a rutát szereti, az nem áll messze a vétek szeretetétől; aki a szépség iránt érzéketlen lett, könnyen félre ismeri az erényt is.”¹⁾ Már a polgárisult ember is bizonyos erőszakot tesz érzelmein, mennyivel inkább a finomított ízlés tanítványa, ki elejente ugyan csak élvezetből parancsol magának, de lassankint annyira emelkedik, hogy tetszését leli minden nemesben, összhangzóban és tökélyesben.

Ki állíthatná tehát, hogy az eszményiség nevelésének kártékony hatása vagyon a magasabb érzelmi és erkölcsi tehetségekre? Nem inkább áll-e az, hogy a kedélyt kedvezően hangolja az erény iránt; hogy az érzékiséget a kötelesség előnyére rendezi, mi által a gyöngébb erkölcsi erő is képes lesz erényt gyakorolni?

De ezzel az eszményiség ellenjei nem elégszenek meg, hanem tovább folytatják ellenvetéseiket. Azt mondják, hogy az erény erőt igényel, de a szépérvék finomítása elpuhítja az erőket, csupán a képzelem könnyed játékára használván azokat; miből önkényt következik, hogy a finom alakokhoz és érzékiséghez szokott szépérvék a gyakran nem épen szép alakban megjelenő erényt, melyhez erély szükséges, durvának, finom érvékét sértőnek tartja s így végre az erkölcsi rutát, a bűnt is szeretetre méltónak találja, mihelyt az bájos ruhában jelenik meg. Állításaikat leginkább

¹⁾ Genie der Christianisme T. II. L. A. Gh.. 5.

a színjátékokkal és regényekkel támogatják. Szerintök a színdarab legerkölsösebb irányú lehet s mégis ronthatja az erkölcsöt; mert amit a szem közvetlenül tekint, az legerősebben hat: ahonnan a nézők a színészről szép testét könnyen fölcserélik a szép lélekkel, melynek szerepét viszi. Továbbá, midőn a szépművészeteket, a zenét, festészetet, költészetet sat. erkölcsi, vallási czélokra akarják használni, az eszközt könnyen fölcserélik a czéllal, mint azt a naponkinti tapasztalás igazolja. – Tagadhatlan, hogy ez mind megtörténhetik; de nem eshetik-e ez meg minden irányában a nevelésnek? Nem élhetnek-e az emberek vissza mindennel, s a legjobb eszközöket nem fordíthatják-e épen ellenkező czélra? Hányszor nem veti meg az ész szavát az egészen köznapni műveltségű, vagy nyers ember? A lehetőség nem szükségesség! A tiszta szívnek miuden tiszta, a tisztátlan pedig az marad, ha semmi fogalma sincs is a szépről. – Említettük már fönebb is, miszerint az ész legyen uralkodó, s a szépérzék csak szolgája legyen neki. Az érzékiségbe való merülés veszélye azon fokban nagyobbodik és kevésbedik, amint kisebb, vagy nagyobb az ész uralma; csakhogy egyik ember durva állati ösztönbe, másik finomabb érzékiségbe vesz, a különbség csak az, hogy emez közelebb áll az emberiséghez. S megtörténik nem egyszer, hogy ez utósó, miután egy ideig az érzéki szépséghez hajlik vala, véletlen fegyelem, viszontagságok által magához tér s magasabb beléletre ébred: mennyit fog ő ilyenkor szépérzékének köszönhetni, mily könnyen fogja az erkölcsi világban is a szépet fölfedezni, lelkét minden szennytől megtisztítani? Míg amaz, ha bűnhínárba tévedett, vagy épen nem, vagy csak nehezen bír kiszabadulni. Végre nem kell hinnünk, hogy az úgynevezett faragatlan ember általában jobb; azt se higyük, hogy a finomízlésű, de kéteserkölcsű nem lett volna olyan, ha szépérzékét parlagon hagyják heverni. Az erkölcsi világ hiányai úgyis megvoltak volna benne, azon különbséggel, hogy a bűn, melyet most szép öltözetbe tud burkolni, baromiség alakjában jelent volna meg. Ha pedig két egyenlően erkölcsös embert veszünk, kiknek egyikében a tiszta erényhez, jámborsághoz sat. szépészeti érzelem is járul, ugyan kérdjük, melyiknek lesz nagyobb hatása? Nem sokszorta jótékonyabban hat-e a jó ízlésű erkölcs mindenre,

mi környezi? De igen! Szépség az, minek még az is hódolni kénytelen, ki a valláserkölcsei fogalmakat bolondságnak csúfolja. Bármiképp tekintsük is tehát a szépzészet nevelés eredményeit: mindig rájövünk arra, hogy az nem csak azért, mivel a szépzészet eredeti tehetsége az embernek, hanem a teljes nagykorúság tekintetéből is nagyon szükséges. De azt minden esetre hangsúlyoznunk kell, hogy a szépzészet fejlesztése az ész szolgálatában történjék. Mindig szemünk előtt lebegjen, mit az észről szóló czikkek kifejtene, hogy az értelem önmagában működve csak a véges tümenyeket tartaná jogosultaknak s igazságnak, az érzés rendszere pedig a véges dolgokat semmiseknek s jogosulatlanoknak venné: míg a két rendszer egységbe olvadva a végesben végtelent, a végtelenben végest szemlél, a véges és végtelen között öszhangzást teremt, mely egységi munkaságot észnek nevezünk.

VIII. CZIKKELY.

Az embernek Istentől függő érzelmei.

93. §. A hit nevelése.

„Hiten alapszik a társadalom minden erénye. Columbus egyedül volt, ki állhatatosan hitt egy új világrészben: s egy új világrész emelkedett ki a hullámokból. Barátság, hazaszeretet, minden nemes érzelem a hit egy nemét teszik. Mivel hittek, azért csudákat műveitek Kodrus, Pylades, Regulus sat. De szívek, melyek semmit sem hisznek, melyek a lelkek szövetségét csalódásnak, a szép tetteket bolondságnak nézik, melyek szánalommal pillantanak a képzelemre s a szellem finomságára, azon szívek soha sem fognak nagy, nemes dolgokat mi vélni; azok csak az anyagban és halálban hisznek és érzéketlenek, mint az első, hidegek mint a második.”¹⁾ Mi az, – kérdi Jean Paul²⁾ – ami nem hiten alapulna?! A tudós legkevésbé fogja ezt megengedni. De mit tudunk a legközelebbi szigetről mást, mint amit valamely utas írt róla? Vagy mit egész világrészekről? Egy nyers tengeres bizonyosága az egész tudós világot irányozza! A történelem-

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. I. P. L. II. Ch. 2.

²⁾ Jean Paul, Levana, Paris, 1837. §.71. Ueber den Kinderglauben.

nek is hit az alapja. Vagy melyik történész élte azt mind át, amiről ír? S amit átélt, úgy van-e az megírva, hogy egy másik is úgy írta volna meg? Így van továbbá a gyógytan, csillagászat, természetrajz, vegytan sat. többé-kevésbé idegen, vagy saját tapasztalatra, következőképp hitre építve. Bölceleti számításaink is az által vagyunk hajlandók valószínűbbeknek tartani, hogy mások állításaival is támogathatjuk azokat. S létünk mivoltának földerítésében miért hajt bennünket ellenállhatlan ösztön a nagy szellemekhez, ha nem azért, mert az ő bizonyosságaikban jobban megbízunk, mint másokéi- vagy magunkéiban? S miért csügg az ifjúság egész odaadással derék tanára szavain? De legdúsabban nyilvánítja, folytatja J. Paul, ama hit a maga tartalmát, ha tárgya erkölcsi is egyszersmind. Itt felüdül a szív az igazi boldogító hiten. Mert a tudományos világban inkább neked, az erkölcsiben inkább benned hisznek. Mily hittel viseltetnek egymáshoz a szerelmesek, mily bizalommal van a barát baráthoz a nemes szellem az emberiséghez s a hívő az istenséghez? Ez Péter-sziklája, szilárd alapja az emberi méltóságnak! Nagy Sándor, ki a gyanús gyógyszer kiüríté, nagyobb volt, mint orvosa, ki azt csupán gyógyerejűnek csinálá mérges helyett. Ki erősen bízik, mutatja, hogy színről színre látta az erkölcsi istenséget. Azért, ha eme hit a Szentlélek az emberben, a hazudság a Szentlélek elleni bűnnek mondandó.

Úgy hiszszük, hogy Jean Paul szavai is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a hit veleszületett tehetsége az embernek, egyik alapja a társas életnek; következőképp csak úgy nevelendő, mint bármely más eredeti tehetség. Nincs különben! – Van-e valami felötlőbb dolog, mint ama figyelem, melylyel a kis gyermek a tündér- csudameséket hallgatja? Már igen korán sejti a gyermek a rejtélyest és megfoghatatlant. A gyermek mindent hisz, mert mindent lehetségesnek tart. Hitének semmi csuda nem nagy, mert előtte minden isteni csuda. Ne tépjük szét e hitet s ne játszszunk vele! Szentül őrizzük a gyermekhitet, mely nélkül nincs nevelés. „Ne felejtse, hogy a homályba burkolt kis gyermek mint valami magas nemtőhöz, mint kinyilatkoztatások apostolához tekint fel hozzád, odaadólágg hisz, mint hasonmásának, s hogy apostolnak hazugsága egy egész erkölcsi világot rombol szét! Ne ássátok tehát alá hibáz-

hatlanságtokat se szükségtelen bizonyítékokkal, se tévedések bevallásával. Tudatlanságtok bevallása könnyebben megfér vele. Kételegésre eleget eljuthat még a gyermek mások által is. De amit legkevésbé szabad érvekre állapítani, az a vallás és erkölcs; ami bennetek szent, az forduljon a gyermekben levő szent felé. A hit emez előerkölcse, égből hozott nemeslevele az emberiségnek felnyitja a kis keblet az öreg, nagy szív előtt. E hitet megsérteni annyit tenne, mint Kálvinhoz hasonlítani, ki a zenét az egyházból kiutasította; mert a hit után hangzása a föld fölötti világtestek zengő harmóniájának. Ha végső órátkban minden elvirágzott, elhervadt és elhalt, a költészet, gondolat, törekvés, öröm, minden, de minden: a hit égi virága még akkor is zöldellik s erősít illatával a végső homályban.”¹⁾ „A költészet is egyik forrása a hit nevelésének. Nem kell a gyermeknek mindent teljesen felfogni, ha tehetné is már. Kinek ártott valaha, hogy hitte, miszerint a gyermek Jézus hozta a karácsonyi ajándékokat? Okosabbak-e azért azon gyermekek, kik a színfalak mögé betekintettek? Oh mily bolond és kegyetlen vétket követett el már és követ el most is az álbölcsesség a gyermekhit ellen! Ez okból a természet törvényeinek kora földériteése sem tanácsos.”²⁾ „Nincs semmi szebb, semmi édesebb, semmi nagyobb az életben, mint a titokteljes dolgok. Legcsudálatosabbak azon érzelmeink, melyek homályosan indítanak bennünket: a szemérem, a szűzi szeretet, az erényes barátság telvék titkokkal. Az ártatlanság is, mely nem egyéb, mint szent tudatlanság, nem legkevésbé kifejezhető titkainknak egyike-e? A gyermekkor csak azért oly boldog, mivel semmit sem tud, az öregség azért oly szánandó, mivel mindent tud. így van a dolog az erényekre, így a gondolat örömeire nézve is. A titok annyira isteni természetű, hogy Ázsia első emberei csak jelképekben beszélének. Minden el van leplezve, minden ismeretlen a nagy mindenségben! Nem különös titok-e maga az ember is? Honnan a világsugár, melyet létnek nevezünk: micsoda éjbe fog az enyészni? Maga az Isten is egy nagy csudája a természetnek; Egyiptomban az istenség el vala leplezve, és Sphinx ül vala templomai bemeneténél. Nincs vallás titkok nélkül, mert tulajdonkép ezek

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paris, 1837. §. 72.

²⁾ Curtman, *Lehrbuch der alig. Päd.* 1846. III. Th. S. 231.

képezik, áldozattal kapcsolva, az isteni szolgálat lényegét.” Így Chateaubriand.¹⁾

Őrizzük meg tehát szentül eme csudálatos fönségű kincset a gyermekbeu. De nem őriznők meg, sőt gonosz játékot űznénk vele, ha lehetetlenségeket, valótlanságokat erőszakolnánk a gyermekre, melyeknek semmiségéről mihamar meggyőződhetnénk. Mihelyt lehet, világosítsuk azt meg az isteni kinyilatkoztatás világával: ez legyen tartalma. Adjunk neki először olyan képeket, melyek a hit országából valók, de valóságok is egyszersmind: az ó szövetség képei ilyenek. Későbbben magukat a hitgazságokat nyújtjuk neki, az örökkévalókat t. i., melyeknek központja az Istenember; de ne okoskodjunk, ne kérkedjünk saját alanyi nézeteinkkel, ne tévelyegjünk a fagyos, zord naturalismus csalkertjében, mert kihűtjük növendékeink szívének melegét, hanem szeretet lángoljon szívünkben Isten iránt, mely szeretet aztán a gyermek istentüzt is lángra gyulasztja.

De midőn a hitet neveljük, ne feledjük, hogy mellette az értelmet is kell fejleszteni, nehogy a gyermek könnyen hívő s ennek alapján későbbben babonás legyen. Elejente ugyan, mint már fönnebb is mondva volt, nem használunk okokat, érveket, de későbbben, bár nem föltétlenül s nem mindenütt, a gondolkodást is segítségül kell hínunk. Alapjában a hit nem ellenkezik a gondolkodással, mitőbb ennek legmélyebb mivolta: alapja, kezdete minden ismeretnek, s a gondolkodás tehetségei az ő közvetítői. – Ha a hitérzelem igen kialakult, könnyen babonássá leszen és l á t á s o k b a vesz. Ilyen esetbeii annál nagyobb szükség van a gondolkodás ápolására. Szemléltessük a dolgok lényegét s bizonyítsuk be érvekkel is, ahol lehet; de az érzékit mindenütt mint az érzék fölöttinek jelvényét (symbolum) mutassuk. A történelmi csudánál minden előtt az eszmével ismertessük meg, anélkül hogy a csudatényt holmi rationalisticai okoskodásokkal gyöngíteni merjük. Ha így haladunk előre, akkor útját álljuk a kételygésnek is, mely, ha a hitérzelmet egyoldalúlag a gondolkodás rendszerének elhanyagolásával neveljük, minden bizonynyal bekövetkezik s a szelleméletet elpusztítja. De ha a hitérzelem és gondolat karöltve járnak; ha a gondolkodás megkérdézi is, micsoda joga van e, vagy ama

¹⁾ Genie du Christianisme. P. I. L. I. Ch. 2.

dolognak a létezésre: a kétkedés azért nem fajul el, mert a gondolkodás csak azt követeli, mi őt megilleti, hogy t. i. a hitérzelem semmi olyast el ne fogadjon, mi a gondolkodás törvényeivel s így a világgal és Istennel ellenkezik. A hitnek nem szabad a gondolkodást kiszorítani, s a gondolkodás által nem szabad a hitnek elveszni. Ezt célozd nevelési hivatalodban, mondja Schmidt K. ¹⁾)

94. §. A remény nevelése.

Ha egyéb okunk nem volna is, mint csupán az, hogy a remény eredeti tehetség, már az is eléggé bizonyítná nevelése szükségességét. Azonban még jobban meggyőződhetünk róla, ha tekintjük, hogy a remény a legkedvesebb érzelmekhez tartozik, melynek célja viszontagságos életünket megfűszerezni, kétségbeeséstől megóttalmazni, az életet ezer bajai közt is elviselhetővé tenni, de különösen egy szebb jövő iránti Hitünket megtartani. A remény leg-hathatósab enyhítője a nyomornak, mert a nyomasztó jelenből a jövőbe visz, melyet bájos színekben ecsetel, sa szívet vidámsággal, örömmel tölti el. A reménytelenség lehangolja az egész testszellemi szervezetet, megrabolja az embert minden körültekintéstől, gondolkodásban úgy, mint cselekvésben, tettképtelenné teszi. Remény nélkül nincs élet: ki minden reményről lemondott, az öngyilkossá lesz. Cselekvés, munka nélkül nincs élet, mert élni cselekvés nélkül nem lehet, cselekvésünk pedig szüntelen a jövőre irányul, s a remény épen a jövő kepeit lengi körül; nem egyéb, miut előérzete, előélvezete a jövő boldogságnak; a remény már előre boldogítja az embert, az élvét megsokszorozza. Eme tulajdonságánál fogva a remény kedvezőleg hangolja a lelket a hitgyakorlatok iránt, s azon természeti hajlammal fogva, mely bizalommal tekint a jövőbe, a jövő élet hite iránt is hajlandóvá tesz. Ezen tehetségből sarjadzik ki, mint Schmidt K. ²⁾) helyesen mondja, a jövőnek fogalma, mely szellemünket növekvő haladványokban egy megmérhetlen örök időbe viszi. A remény az örökkévalóságba vezető út, mely a levert földi életet egy örök jövőbe való magasztos kilátás által üdeségben tartja. Amaz ösztönszerű *vàgy*^ melynél fogva az ember a földön túl egy boldogabb életbe kívánczik, a reménynek virága s úgy hisz-szük, csalhatlan jele annak, hogy az ember nemesebb végcéllal

^{1) 2)} Buch der Erz. v. K. Schmidt. S. 352-353.

bír mint hogy épen a sírban eltűnjék „Az ember, mondja Herder, a halhatlanság reményére van alkotva.”¹⁾ „A jövő életnek általános hite a vallás gúláját képezi minden népek sírjain.”²⁾ A föld minden népei tisztelték őseik hamvait; mert egy szózat azt mondja nekik, hogy e hamvakban nem minden van kioltva. Mindenik megvan győződve, hogy az álom nem örök, s hogy a halál egy dicsőséges föltámadást hoz.”³⁾

Nevelésének első főszabálya az, hogy a nagyfejlettségű reményt mérsékelni, a csekélyt, különösen ha óvatossággal párosult, erősíteni szükséges. A remény érzelme már korán nyilatkozik s nem szükségli, hogy előbb csalódásokon menjen keresztül a gyermek. Korán meg lehet és meg kell tehát annak nevelését kezdeni. „Neveld tehát, neveld; ne engedd, hogy a föld pora beszennyezze, színét, üdeséget az élet, világ és viszonyok elrabolják! Neveld, hogy magasan tartsa növendékedet s megója az ernyedéstől, ha az életnek keresztútjaira kerül s nem mehet az előre kiszámított irányban. De ne téveszszük szem elől, hogy reményeink kielégítő, józanak legyenek. Gyöngeség feledve a valót kizárólag a jövő ábrándjaiban élni vagyis álmodozni; nincs szerencsétlenebb annál, ki mindig reményekben él, s ki előtt csak annak van érdeke, ami egykor lehet; a jelenben kell élni tudnunk.”⁴⁾ Minden órának leszakaszd virágát, de bölcsen élve az idővel! – mondja Berzsenyi. Azért mindig csak a lényegesre, az istenire, fordítsa a nevelő növendéke reményét; mit úgy fog tehetni, ha a reménnyel óvatosságot és magasabb gondolkodást köt össze. Így aztán az élet küzdelmei közé kerülő ifjú meg fogja tudni fontolni a valót a valótlantól, a lehetőt a lehetetlentől; szeme elé fogja tudni állítani cselekményeinek következményeit, nem lesz könnyen hívó s nemesik csalók, rajongók hálójába. – Minden előtt azonban az örökkévalóságra irányozzuk a reményt, hogy az kikötője legyen a növendéknek az élet viharos tengerén, melyen mindent, mi tér- és időbéli, enyészetbe lát veszni; kikötőjévé legyen, hova élte sajkája biztosan el fog érni. Ezen célból a reménnyel a gondolkodás rendszerének és a többi érzelemnek munkásságát is összekötjük, hogy

^{1) 2)} Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. III. 211., IV. 244,

³⁾ Chateaubriand, Genie du Christ. T. I P. ILL. 6. Ch. 3.

⁴⁾ Buch der Erziehung, S. 354.

támaszul szolgáljanak s bizonyítékokat hozzanak fel a reménynek és tárgyának létére és valósíthatására. A fensőbb gondolkodás megerősíti a reménynek a halhatlanság iránti hitét. „A hasonlító tehetség így szól a növendékhez: Minden felé a halhatlanság jelei környeznek bennünket. Nézd! Minden reggel fölkel az élet. Nézd! minden tavasszal föltámadást, ünnepet üli a föld. Nézd a csillagvilágban Atyánk házának ragyogó lakait! Nézd végre a napot, és csalatkozol, ha véled, hogy lenyugszik, ha földi szemed elől távozik, soha sem megy az le, hanem folytonosan világít. És mivel a remény szervét a természet ura oltotta beléd, hogy az téged a halhatlanságba vigyen: azért halhatlan vagy. – Erősítsd s elevenítsd meg ez igazságokat növendékedben a kereszténység égi tana által, mely tulajdonképi tápanyaga a remény szervének; erősítsd meg, hogy növendéked az enyészet országában éljen, s mégse enyészetben, hanem hogy a földi életben felfogja az Örökkévalót s ne haljon meg, ha elhal.” 1)

95. §. Az istenérzelem vagy vallásosság nevelése.

A) Az istenérzelem fontossága és nevelésének szükségessége.

Az összes emberiség történelme is csalhatlan tanúságot tesz arról, hogy ez érzelem eredeti tehetsége az embernek, melynek kiirtása tehát az álbölcsületnek soha sem fog sikerülni. Általános szüksége ez még annak is, ki hamis isteneket, például észet állít fel az imádás oltárára. „Mi a vallás? – kérdezi J. Paul²⁾ - Imádva mondjátok a feleletet: Hit az Istenben. Nem csak az érzék fölöttinek, szentnek, láthatlannak hite, hanem sejtelve annak, mi nélkül a megfoghatlannak, föld fölöttinek birodalma, egy második mindenség, nem gondolható.

E jeles neveléstanár czikke elején elvlasztja ugyan egymástól a vallást és erkölcsöt: de csakhamar hozzáteszi, hogy a vallásosság, legmagasabb fokán, erkölcsösséggé s ez vallásossággá leszen; mi annyit sejdítetne, hogy a vallás és erkölcs között választhatárt nem húzhatni. Részünkről tisztán meg vagyunk győződve, hogy

¹⁾ Buch der Erziehung v. K. Schmidt, S. 355.

²⁾ Levana, Jean Paul, Paris. 1837. §. 37.

ezek csak együttesen élhetnek és halhatnak; mert jóllehet az, kinek csekély vallási érzelme mellett nagy lelkiösmerete és szeretete van, lehet becsületes ember a szó köznapi értelmében, de erkölcsé semmi esetre sem lesz oly magasztos, égi, minőt a keresztény vallási érzelm szüleszteni képes.” Tisztult erkölcs vallás nélkül hiú ábránd. „A nép, mely vak dühében a vallás oltárait szétrombolta, erkölcsstelen s veszni indult. Míg Göröghon és Róma vallásos vala: addig le bírta győzni szenvedélyeit s legyőzhetlen állott a csata-téren; de miután azon abroncs, mely indulatai és szenvedélyei vészes hánykodásait összetartja vala, szétrepedt, s miután a vallás megvetésével az erénytelenség mindennemű mérge testébe szívódott volt: a honszeretetet kincsszomj, az egyszerűséget fényűzés, az önmehtagadást önzés, gyáva kéjtelenség, az egyetértést párdüh váltotta fel. És mi lett sorsuk e nagyszerű népeknek? Onvérök ellen lázadtak fel s előbb csöppenként, utóbb patakonként onták azt, míg végre az mint tengerár csapott Össze fölöttük s kitörlötte őket a nemzetek sorából!”¹⁾ „Midőn már semmit sem hittek Athénében és Rómában: az istenekkel eltűntek a talentumok is; és a Múzsák a barbárságnak adták át azokat, kiknek már semmi bizalmuk nem vala hozzájuk.”²⁾ „Semmi sem nemesítette meg annyira természetünket – mondja Herder – mint a vallás: egyedül az által, hogy visszavezeté azt legtisztább rendeltetéséhez.”³⁾ „Semmi szégyen – mondja Chateaubriand – egy Newton-nal, Bossuet-tel, Pascal- és Racine-nal hinni!”⁴⁾ „Ha valamely dolgot hasznosságának foka szerint kell megbecsülni: akkor az istentagadás épen utálatos, mivel senkinek sem használ. A hadfi csatába rohan; a hír és dicsőség ezen fia lehet-e istentagadó? Az ó kor legnagyobb hadvezérei vallásosság által tűntek ki. Epaminondas, hazájának megszabadítója egyike vala a legvallásosabb embereknek. Xenophon, ezen bölcsészharczfi, példánya vala az ajtatoságnak. Nagy Sándor Zeus fiának nevezteté magát; a római köztársaság régi consulai, Cincinnatus, Fabius, Papirius Cursor, Paulus Aemilius, Scipio minden reményöket egyedül a Capitolium isteneibe vetették sat. Ami pedig a keresztény vitézt illeti, ennél

¹⁾ Rónay Jácint, Tap. Lélektan, 53. 1.

²⁾ ³⁾ Herder, Werke, zur Phil. u. Gesch. III. 210.

⁴⁾ Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. 1. Ch. 1.

nincs csudálatra méltóbb jellem; a nép, melyet védelmez, atyjának tekinti őt; ő ovalmazza a földmivelőt s vetéseit; ő angyala a háborúnak, Istentől ezen iszonyú jelenségek szelidítésére küldve.”¹⁾ És másutt: „Fájlalnunk kell, hogy Voltaireban kettős lángész volt, mely csudálatra és utálatra is ragad. Ő épít és rombol, legellenmondóbb elveket és példákat ad, az ó kort majd magasztalja, majd szidalmazza; hetven kötetben üldözi azt, mit „infame”-nak nevez, s iratainak legszebb helyeit a vallásnak köszönheti. (Voltaire hálátlanul cselekedett, midőn üldözé azt a vallást, melytől halhatlansága legszebb igényeit kölcsönözte.) Mialatt képzelnie magával ragad benneteket, azalatt értelme hamis világosságot ömleszt, mely szétrombolja a csudálatost, eltörpíti a lelket, eltakarja a kilátást. Néhány remekművét kivéven, csak nevetséges oldalait látja a dolgoknak és időknak s rút, nevetséges világban mutatja be az embert az embernek. Ő elragad és kifáraszt mozgékonyásával, örömmel és undorral tölt el; sohasem ismerjük tulajdonképi alakját; örült volna, ha bölcs nem volna; gyalázatosnak mondanák, ha a legjótékonyabb vonásoknak egész sora nem látszanék életén. A sophistákat istentelenségei daczára is gyűlölte. Szerette a tudományokat, művészeteket, a nagyságot, s nem ritkán bizonyos csudálatra ragadtaték a római udvar iránt. Hogy nem érte el azt a magaslatot, melyre a természet hitta, abban hitetlensége akadályozá. Csak azért ingadozék annyi tévely között, irálya és ítélete csak azért oly egyenlőtlen, mert a vallás nagy egyensúlyozója nélkül szűkölködött. Ő szomorú tanúságot tett arról, hogy a Múzsákkal való társalkodásra a komoly erkölcs és jámbor lelkület még szükségesebb mint a szép lángész. Rousseau a 18. század írói közt a legnagyobb bűverővel dicsekszik, de csak azért, mivel ezen tervszerűleg bizarr ember legalább némi árnyékával birt a vallásnak; ő hitt valamiben, ami nem Krisztus, de mégis evangélium volt.”²⁾ A vallásos érzelem, a nagy ismeretlennek eme rejtélyes sejtése és keresése, ki nincs messze egy emberi kedélytől sem, ki által és kiben élünk, mozgunk, ezen érzelem, melyben alázatosság, tisztelet, függési tudat szeretettel és bizalommal párosul, mely fél, nehogy tetszését, szeretetét veszítse, mely az erkölcsi érzelmet a legnagyobb mértékben élteti,

^{1) 2)} Chateaubriand, *Genie du Christianisme*, T. I. P, II, L. 1. Ch. 5,

erősíti és nemesíti, ezek okoknál fogva az akarat nevelésének is leghathatósabb eszköze.

Így állván a dolog, a vallási érzelem nem csak fontos, hanem főfeladata a nevelésnek is. A keresztény nagykorúság ugyanis nem levén egyéb, mint Istennel való egyesülés, ez egyesülés pedig a keresztény szellemtől vagyis vallásos érzelemtől téteztetvén föl, önkényt következik, hogy a vallásosság nevelése az ész után főfeladata minden nevelési buzgóságnak. Fejlesztjük, ápoljuk, erősítsük tehát a gyermek vallásosságát s ezzel emberi rendeltetéséhez vezetjük őt. Erre utal Jean Paul is, midőn mondja: „Azért adjunk neki oly szívet, mely imádságházul szolgál, összekulcsolt kezeket, alázatosságot a láthatatlan világ iránt, ha hiszünk vallásban.¹⁾

B) A vallási nevelés kezdete.

A vallási érzelem már korán kezd jelentkezni a gyermekben: azért korán is kell annak fejlesztéséhez fogni. Mihelyt a majdnem pusztán állati érzékiség szaka elmúlik, s az értelem működése lassan és gyöngén, de mégis észrevehetőleg fejleni kezd, s a gyermek jeleit adja a jó érzelmeknek, hajlamoknak s érzületnek, különösen ha már a lelkiösmeret is ébred: akkor már megtehetjük a legelső kísérleteket. – Ezen időt években meghatározni nem lehet, mert egyik gyermek előbb, másik később kezd fejlődni; körülbelül a 4-dik év után kezdhetni; de annyi mindenesetre való, hogy sem korán, sem későn nem jó hozzalátni. Némely nevelők mennél korábban, mások, köztök Rousseau is, mennél későbbben kívánják a vallási érzelem fejlesztését megkezdeni. Ne halljon, mondják, a gyermek Istenről semmit; a tanító ne ereszze ki ajkán Isten nevét, míg a növendék eszének időszaka be nem következett, de akkor aztán ünnepélyességgel mondjuk azt ki előtte. Maga Kant is így nyilatkozik, de bevallja, hogy e módszer kivihetetlen. Mikép is lehetne Isten nevét a gyermek előtt titokban tartani? „Nem kérdezné-e ezerszer, -jegyz meg helyesen Niemeyer – mit jelentenek a templomok, mire való a papok, az ünnepek? – ²⁾ Ha Rousseau az Istent és így

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paris. 1837. §. 37.

²⁾ Niemeyer, *Grundsätze etz.* 1834. I. Th. S. 155,

a vallást csak a nagykorúság számára akarja föntartani: akkor kivéven a nagy lelkeket, nem várhat több vallásos lelkesültséget, mint várhat atyai szeretetet az, ki fiát ellöki magától; mint várhat oly párizsi apa, ki fiát falun nevelteti s csak serdült korában ismerteti meg magát vele, midőn annak már nincs szüksége apára.”¹⁾ Ugyan mikor lehetne a legszentebbet legszebben meggyökeresítnünk, mint épen az ártatlanság legszentebb szakában, vagy mikor azt, minek örökre hatni kell, mint épen azon időben, mely nem felejt? – Igaz, a gyermek még nem képes felfogni a magasabb igazságokat, de hát felfogjuk-e mi is a titkokat? Aztán nem is szükséges olyat nyújtani a gyermeknek, mit meg nem emészthet. Hogy pedig ilyen a gyermekre nézve emészthetlen igazságokon kívül sok oly eleme van a vallási érzelemnek, melyek csak is az ártatlan gyöngé szívben fogamzanak még leghamarabb és legjobban, s amelyek iránt a sokáig parlagon hagyott szív csak nagynehezen tehető fogékonnyá, azt senki sem tagadhatja. A mennyei, vallásbeli, erkölcsi tárgyaknak sajtószerű világosságuk van, melyet a legkorosabb sem lát, ha csupán testi ember.²⁾ Ha az embernek rendeltetése Istennel egyesülni: akkor az egyesítési munkát nem lehet akkorra hagyni, midőn már gyökeret vert a véték hajlama; a bölcsek bölcse sem képes a szilaj ifjút rohantában feltartóztatni akkor, midőn fellázadt indulatai és szenvedélyei ragadják. A kora szoktatás nagy tényező a nevelésben.

Hogy pedig lehetséges is a vallási érzelmeket korán ápolni, azt, ki a szellem fejlődési menetét s a vallási érzelem tápszereit figyelmesen megvizsgálja, nem fogja tagadhatni. A szülők iránti szeretet ugyanis igen korán fejlik ki, s miért ne lehetne erről, kérdjük, Isten szeretetére vezetni a gyermeket? Miért ne lehetne benne már korán érdeket kelteni az érzék fölötti iránt, kedélyét lassacskán a láthatóról a láthatlanra, a korlátozotról a végtelenre, a változóról az örökkévalóra vezetgetni? Tudjuk, hogy a gyermeket nagy részt az csatolja szülőihez, hogy azoktól fontos jótéteményeket élvez: nem fog-e a gyermek Isten szeretetére is ébredni, ha felfogásához mért nyelven megmondjuk neki, hogy

¹⁾ Jean Paul, *Levana*. Paris, 1837. §. 38.

²⁾ Korint. II, 14.

mindaz, mit a szülők neki adnak, s általában minden jó az Istentől származik, ki legjobb atyjok az embereknek; ki végtelen jótéteményeiért nem kíván egyebet az embertől, mint hogy jó legyen, neki engedelmessédjék, őt szeresse, mint ő szereti az embereket? Sokkal könnyebb az, mint némelyek hinnék. A gyermek áthatva környezete szeretetétől és jóságától, minden nehézség nélkül s repeső szívvel fogja egy magasabb, végtelenül jó lénynek eszméjét megragadni. Midőn minden felől nagy és főséges tárgyaktól látja magát körüvezve a természetben, nem lesz nehéz őt ezen szépségek első okfőjére, a Teremtőre, figyelmeztetni; nem kell még erre értelmi fejlettség, mert minél járatanabb a természet törvényeiben, minél kevesbbé látja a középokat, annál hajlandóbb minden megfoghatatlannak alapokát Isten korlátlan hatalmában keresni. Épen a gyöngé kor alkalmas a szép vallási érzelmek fejlesztésére.

C) A vallásos nevelés szabályai.

Mikép vezetjük a gyermeket vallási érzelmre, az nem mindegy; sokszor, bár legjobb szándékunk van, ellenkezőjét érzük el annak, amit óhajtottunk. Meg kell tehát ismerkednünk mind a czélszerű, mind a hibás nevelési eljárással, hogy így biztosan nevelhessük növendékeinket. Vallásos érzelmeket teremteni nem, csak ébreszteni fejleszteni s gyarapodását romboló zivatarok ellenében óvni lehet. Szabályul álljon tehát minden előtt a vallásosság érzelmének fokát kiismerni s úgy választani meg az eszközöket. Amint már az előbbi cikk kifejtette, már korán, körülbelül a 4-dik év után lehet a gyermek vallásos érzelmének fejlesztéséhez fogni; de természetesen, a kezdet nem rendszeres, hanem csak gyermeki lesz. A felnőtteknek az apostol szerint keményebb eledelt adunk, kisdedeknek tejet.¹⁾

Távotassunk mindent, mi a gyöngé csirának fölpattnását és további fejlődését akadályozná. Ne fogjuk a gyermeket igen korán, vagy időn kívül és mértéken túl vallási gyakorlatokra; ne idegenítsük el a vallástól hosszadalmas prédikációkkal, formáknak, nem értett imádságoknak gépszerű betanulásával sat.

A vallási érzelmek külgyakorlása, mely által bensőnknek

¹⁾ Pál apostol levele a zsidókhöz, 5. r. 12-13 v.

látható kifejezést adunk, nem csak a családi életben, hanem az egyháziban is nagy figyelmet érdemel. Ha már az által is képes Istenhez emelkedni a gyermek, hogy anyját összekulcsolt kezekkel látja a tisztelet, szeretet, alázat érzelmeitől áthatottan imádkozni; ha az Isten szónak szent félelemmel való kiejtése is kedvezőleg hangolja az ártatlan gyermeki szívet: mennyivel inkább fogja azt eszközölhetni egy egész gyülekezet! „Mily jellemző – mondja Stoy, a jeles protestáns tanár, – a classicus ó kornak neveléstani hitágazathoz hasonló amaz elve, melynél fogva az ifjúság is részt vett a vallási s nemzeti ünnepélyeken! Hol mutat-hat fel a jelen világ hasonlót? Még a középkor is termékenyebb volt ilyen intézvényekben. A kath. egyház alig üllött ünnepet, melyhez az ifjúság gyakran huzamosb előkészülettel nem járult volna: a 16. század hitújítási fanatismusa a kath. egyház legszebb emlékeit is szétrombolta.”¹⁾ De napjaink világboldogítói, kik pedig többnyire henye életet élnek, annyira szeretik (?) a munkát, hogy az ünnepeket mint a nép szegénységének egyik okát egészen eltörölnék. Pedig ha nem volnának, be kellene azokat hozni, hogy a nép pihenessen és ne csupán anyagi, hanem szellemi életet is élhessen, mint azt a jezsuitáktól alapított paraquayi államban gyönyörrel szemlélhetni. „Nehezen magyarázható meg korunknak a kereszténység elleni erőlködése. Mert ha a vallás szükséges az emberiségnek, mint azt valamennyi bölcész vitatja, ugyan mivel véljük pótolhatni apáink istenszolgálatát?”²⁾ Az isteni szolgálatban annál dúsabb a költőiség, minél több népünneppel bír. Szánalomra volnánk méltók, ha mindent az ész törvényei alá vetnénk és szigorral elítélnők azon hitvélelmeket, melyek a népnek az élet szenvedéseit megkönnyítik s oly erkölcsstanhoz vezetik, minőt legjobb törvények sem adhatnak. Mondjanak bármit, mindig szép és jó marad az, ha minden tetteinket Istenre vonatkoztatjuk, s mindenütt Isten csudái környeznek benünket. E tekinben sokkal bölcsőbb a nép a világbölcseknél. Boldogok, eszerszer boldogok azok, kik hisznek! Ők nem mosolyoghatnak anélkül, hogy arra ne számítsanak, miszerint mindig mosolyogni fognak; nem sirhatnak azon gondolat nélkül, hogy könnyeik meg fognak szünni,

¹⁾ Stoy, Encyclopaedic der Paedagogik. Leipzig, 1861. S. 177.

²⁾ Genie du Christianisme, T. I. P. II. L. IV. Ch. 5.

Könnyeik-nem vesznek el, a vallás összegyűíti s az örökkévaló elé viszi azokat. A hit örökös ostromlása által végre mindennemű gonoszságra utat készítünk. A sophisták legjobban fognak csudálkozni azon, hogy az általok előkészített romlottságnak közepette semmivel sem láthatják hitelenebbnek a népet. Ha a nép megszüli a vallásnak hódolni, akkor kalandos véleményeket alkot magának; borzalom fogja megszállani, fokról fokra irtózatossá, mivelhogy okát nem ismeri; reszketni fog a temetőben, melyre maga írta e szokat: a halál örök álom; tettetni fogja magát, mintha megvetné Isten hatalmát s a cigánynő kártyáján keresi majd sorsát. Az embernek csudálatos, jövődől, reményteljes dolgok kellenek, mert halhatlanságra érzi magát alkotva. A lelkek, halottak idézése csak a vallás ösztönére mutatnak és a legfelölőbb bizonyítékul szolgálnak szükségességére. Ha semmit sem hiszünk, nagyon közel állunk ahhoz, hogy mindent higyük; sejtelmek, előérzetek, előjelek után indulunk, ha az egyházi szokásokról lemondunk, s a bűvészek barlangjait nyitjuk föl, midőn az Úr templomait bezárjuk.”¹⁾ – „Diderot, egyike a legkitűnőbb encyklopaedistáknak, mondja: A vallás legízetlenebb ostromlói nem fogják fel a külszertartásoknak hatását a népre. Ok soha sem szemlélték keresztünk tisztelését nagy pénteken, soha a nép lelkesültséget úrnapi körmeneten; e lelkesültség még magamat is elragadott néha. Én soha nem láttam e hosszú sorát az egyházi ruhába öltözött papoknak, ez ifjú gyertyárokat fehérbe öltözve, kék szalaggal övedzve s virágot hintve a Legszentebb elé, ezen tömeget, mely mély, ájtatos csendbe merülten lépdél az Úr előtt és után, azt a sok embert, kik tiszteletteljes alázattal földre sűtik szemeiket, soha nem haliam ama komoly magasztos éneket, melyet a papok kezdenek, s melyre a férfiak, asszonyok, szüzek és gyermekek egész serege mély megindulással felel, – soha sem haliam, mondom, anélkül, hogy bensőm meg ne illetődött, ne emelkedett, s szemembe könny ne toltult volna. Valami komolyság és bússzívűség van abban. Ismertem egy protestáns festőt, ki sokáig időzék Rómában; ez gyakran megvallá, hogy soha sem nézhette a bíbornokoktól és az egész római papságtól környezett pápa miséjét a Pétertemplomban anélkül, hogy szívében catholicus ne volt vol-

¹⁾ Ugyanott, T. I. p. I. L. I. Ch. 4.

na. . . . Nyomjatok el minden jelképet, és a maradvány nem sokára egy metaphysikai Galimathiassá változik, ki épen annyi alakot s bizarr irányt vesz föl, mint amennyi feje van.”¹⁾ – De természetes dolog, hogy oly botrányos viseleten, minő napjainkban a külszertartásoknál a legtöbb helyen látható, épen nem épülhet a gyermek, hanem csak vallási közönyt tanulhat. Ha a keresztény községek községileg is akarják nevelni gyermekeiket (s ez legszentebb kötelességök!): akkor a mai gépszerű, csupán testi részvétel helyett Jézus szelleme szerinti viselettel járuljanak a fönséges vallási gyakorlatokhoz s ne dűlják szét gonosz példáikkal a gyermekek szent érzelmvilágát. Inkább semmi szertartás, mint ilyen! Ha valahol, úgy a szertartások gyakorlásában kell okos mértéket és időt tartani, de különösen a túlterheléstől, kényszerített, kelletlen részvételtől, színeskedéstől óvakodni. Ha a gyermekkel a vallási gyakorlatokat megunatjuk: bizonyosak lehetünk benne, hogy mihelyt szerét ejtheti, futni fog a templomtól. Ne hivatkozzék senki a kora szoktatás szükségességére, mert azt senki sem tagadja; nem a szoktatásban, hanem a módjában van a hiba. Ezt *modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.* „A nemeskeblű ifjúság – mondja Chateaubriand, készséggel veti magát karjaiba mindenkinek, ki nemes érzelmeket hirdet neki, melyek oly szépen összeolvadnak, az üdvírat magasztos igazságaival; de szolgálai alárendeltség nem eleme.”²⁾

Ezek inkább a nemleges szabályokhoz tartoznak, melyekhez sok botrány volna még csatolandó a nyilvános életből, melyeket keresztény társadalmakban bizony nem kellene túrni; mivel majdnem hiába van minden házi és iskolai vallásos nevelés, ha a nyilvános élet az évek hosszú során keresztül kertészi gonddal ápolt remény dús vetéseket gyakran egy nap, sőt egy óra alatt lepörzsöli. Sok, igen sok akadályja vagyon a vallásos nevelésnek mind az életben, mind a háznál. Maga a korszellem is olyan, hogy szabadságra való törekvésében szabadosságra vetemül s vallási tekintetben csak korszellemnek mondható. Az igazi szabadságot a kereszténységnek köszönhetni; s a mostani szabadságdűh azt

¹⁾ Genie du Christianisme, T. II. L. 5. Ch. 6.

²⁾ Ugyanott, T. j. P. I. Praeface.

hiszi, hogy a kereszténység akadály a szabadságnak, holott épen abban van a hiba, hogy itt a nép, ott a kormány nem keresztény. Olvassuk csak a kereszténység első elemeire emlékeztető paraguayi társadalom rajzát Chateaubriand művében, s látni fogjuk, hogy a gyakorlati kereszténység a legtisztább, legboldogabb emberek majdnem mesésnek látszó társaságát képes megállapítani, melyben nagyobb vétség nem is fordul elé. Ha a szocialistáknak eszök volna, s ha igazán akarnák embertársaik boldogságát: akkor nem ostromolnák a kereszténység várát, mert józan és maradandó szocialismus csak abban szervezhető. 1) A kereszténységtől csak a zsarnokok retteghetnek, mint azt I. Napoleon is igazolta, mondván, hogy semmi sem ártott hatalmának úgy, mint Chateaubriand műve. Figyelemre méltók e tekintetben Hegel eme szavai: „Egész világrészek, Afrika és Kelet sem bírtak soha a valódi szabadság eszményével; a görögök és rómaiak, Plato és Aristoteles és a stoicuskok sem bírtak vele; ők csak azt tudták, hogy az ember születésénél fogva (mint athenei, spártai sat.) vagy jellemerejénél, műveltsége- s bölcséleténél fogva (a bölcs szabad, ha rabszolga is) szabad. Ez eszme a kereszténység által jött a világra, mely szerint az egyed, mint olyan, végtelen értékű, minthogy Isten szeretetének tárgya és célja.”²⁾ A házi élet, melyben legtöbben felnőnek, a földi dolgokba való elmerülés, szórakozottság, soknál a kül szükségekkel való küzdés, másoknál az érzéki ösztönök uralma, ismét másoknál a szülők tehetetlensége, ügyefogyottsága, műveletlensége a vallási dolgokban, a magasabb iskolákban következetlenül, vagy hidegen kezelt vallási nevelés, végre a legtöbbször politikai csizmadia-féle okoskodása a legnagyobb fontosságú dolgokban, – mind oly jelenségek, melyek az istenérzelem növényét gyakran már csirájában elfojtják. – Igenleges eszközökkel illetőleg legfontosabb a szülők s tanítók példája, mely mindenütt és mindenben az Isten iránti szent félelemnek bizonyosságát adja. A jó családapa papja, a jó családanya papnője az istenérzelemnek, melyet nem csak gyermekeiben, hanem az egész háznépben a leggyöngédebb szeretettel ápol. Különösen az anya az, ki Pestalozzi szerint legtöbbet tehet a vallási csirák fejlesztésére. De

¹⁾ Ugyanott. T. I. P. II. L. 4. Cli. 5.

²⁾ Hegel, Werke 1842. VII. Th. II. 374.

napjainkban szomorú, nagyon szomorú képet mutat a házi vallásos nevelés. Csak elvétve találunk még családot, melyben igaz keresztény szellem uralkodnék, főleg a magukat műveiteknek csúfoló osztályokban. Odáig jutottunk, hogy a vallásosságot és szellemi korlátoltságot, a vallástalanságot és magasabb műveltséget egynek tartják. Vannak azonban oly szülők is és nevelők, kik nem egykedvűek növendékeik vallásossága iránt, mert egyre panaszkodnak azok vallási közönye ellen. Ezek azt akarnák, hogy a növendékek maguktól, vagy a vékonyán kimért vallástanítástól legyenek vallásosak: ők maguk pedig legkevesebbet sem tesznek az égi érzelem ébresztésére és erősítésére, de kiirtására igen. Vagy mit várhatni az oly szülőktől, kik vallási dolgokról soha sem beszélgetnek gyermekeikkel, kik mindössze is azzal akarják leróni ebbeli kötelességeiket, hogy egyszer-mászor, azt is talán unalomból templomba mennek s ott mások öltözetén legeltetik szemeiket, vagy épen ásítognak. Persze a vallás nem való a felvilágosultaknak (?) – Ha fölvilágosultak volnátok, tudnátok a nagy emberek példáiból, hogy vallásosság és nagy lélek, nagy tudomány szépen megférnek együtt. De a ti felvilágosultság tok szánandó hazugság, vakság.

Mit várhatni oly tanártól, kinek minden vonásából leolvashatja a nagyon is élesszemű ifjú, hogy templomba csak kényszerűségből megy – ásítani? Hát amelyik még arra a felvilágosult ledérségre vetemedik, hogy a szent dolgokat otromba élceinek tárgyául használja, célzásokat tesz, egyes szókat ejt, képet vág, sat., mik a serdülő ifjú szívébe a ledérségnek terep élyes fává növendő megvát vetik bele?! Jaj annak, ki csak egyet is megbotránkoztat a kicsinyek közül! Mennyivel inkább jaj annak, ki egész gyermekeregeket, még pedig éveken keresztül botránkoztat? Mennyivel inkább jaj azon iskolai elüljárónak, ki ismervén ezen a derék Ney által igen találóan nevelési férgeknek bélyegzett fölvilágosult tátosokat, szemet huny szentségtelen garázdálkodásaik előtt, vagy maga is felvilágosult levén, vagy „homo sum, humai nihil a me alienum puto” szavakat úgy értvén, hogy mindnyájan gyarló emberek vagyunk, ne ártsunk senkinek! Igen szép szeretet (?) De csak a puszipajtások közt járja meg, kik egy húron pendülnek, de a nevelés barátai közt nem. Hogy egynek ne ártsunk, ártsunk

százaknak, rontsuk az ártatlan gyermekeket (?) Gyönyörű elve a szeretetnek (?) A jellem embere nemes haragra gyulád a mételey ily terjesztői ellen, tudván, hogy a tanodának nem az a célja, hogy kereseti águl szolgáljon egyes férgek testi létének; hogy nem a tanoda van a nevelőért, hanem a nevelő van a tanodáért, s kész arra, mit az Úr tett: kiűzi a nevelés szent templomából az üzereket. – Példával vezessük tehát növendékeinket az istenérzelemre, legyünk szülők, vagy tanítók, mindegy. Seholy sem szükséges annyira a példa, mint épen itt. Plato et Aristoteles et omnis in diversum itura sapientium turbat plus e moribus, quam e verbis Socraticis traxit.¹⁾

Mindig tisztelettel és szent félelemmel szóljunk Istenről és szent dolgokról s mutassunk jó, rossz napjainkban teljes megnyugvást Isten akaratában. Isten szelleme szerint járjunk el mindenben; minmagunk legyünk olyanok, minők ké növendékeinket nevelni akarjuk, mert akinek nincs, az nem adhat; a vallástalan ember nem vezethet vallásra; ha pedig csak színleli a vallásosságot, szája jár, akkor ilyen melléknaptól ne is várjunk meleget és világot. Az Úr félelme kezdete a bölcseségnek, ezt ne feledjük a nevelés művében. Az istenfélő nevelő nagy előnnyel bír mások fölött, mert támasza van eszének, ő erkölcsileg szabad s nevelési munkájában biztosabban halad, mert azt isteni törvény teljesítésének tartja. Az ily nevelőnek könnyű a magyar ifjakkal egyik inkább csak fitogtatási, de azért mindig rút és bűnös tulajdonságát, a káromkodást is, akadályozni. – Ébresszünk odaengedést, bizalmat és engedelmeséget Isten iránt a gyermekben. Ez nem nehéz, mert a gyermek a szülőkről azt hiszi, hogy ők hatalmasak s mindent tehetnek, erős bizalommal viseltetik irántuk. De eme bizalomból engedelmeség sarjadzik, mely föltétlen ugyan, de nem vak, hanem azon tudaton nyugszik, hogy a szülő mindig csak a helyest és jót kívánja. De ha a szülő is ily viszonyban él Istennel, mi természetesebb, mint az, hogy a gyermek a szülők iránti bizalom és engedelmeségről az Isten iránti bizalomra és engedelmeségre vezethető?

Ha egyszer a gyermek érzi istent: akkor majd az imádság által oda vezetjük, hogy áldozza fel szívét Istennek. Az i m á d s ág

¹⁾ Seneca, epist. 17.

a legelevenebb élete az istenérzelemnek. De imádságunk gyermek imádsága legyen, az öleikének szárnyain emeljük őt, ne magunkén, azaz gyermeknyelven szóljunk Istenről, ha akarjuk, hogy a gyermek értse s ne üres hangokat mondjon. E gyermeknyelv nem a szegény, köznapi, prózai, hanem a képes nyelv, melyet a gyermek könnyebben ért, annyival inkább, mert Istent csak képek által szemléljük. Jegyezzük meg, hogy nem tantételek, hanem a biblia vonzó képei által indul csírázásnak az istenérzelem. Azért adjunk bibliát a gyermek kezébe, vagy beszéljünk el neki. Beszéljük el különösen Jézusnak életét, aztán tanítványainak szenvedéseit és halálát. Jézus isteni képe a legfőbb, mit gyermeknek mutathatunk; a szentség és jóság eme szelíd örök napja mellett a gyermek istenérzeleme legkönnyebben meglátja Istent, csak alkalmaztassék a szemléltetés a gyermek felfogó erejének fokaihoz. Tisztelet, szeretet, hála fejlik így ki Jézus isteni szépsége s jósága iránt a gyermek szívében. – Ezen az úton ápolák és szállíták vala a régiebb idők családjai nemzedékről nemzedékre a vallási érzelmet. Nem sokat beszéltek az emberek, nem halmoztak ajtatosságot ajtatosságra, hanem folytonos összeköttetésben levén Istennel, folytonosan ajtatosak valának. Ami keveset a szülő tudott a vallás- és erkölctanból, azt buzgón és tettleg közölte magzati-val és háza népével: holott jelenleg minden gondot arra fordítanak, hogy a gyermek a divatos szereplésre ügyesüljön, a vallásos neveléssel pedig igen kevesen törődnek.

Szívleljük még meg azon útmutatásokat, melyeket Jean Paul ad, s melyeket jónak látunk röviden ide iktatni: „Miképp vezetendő bele a gyermek a vallás világába? Érvekkel nem. A véges ismeretnek minden lépcsőjét oktatás és kellő egymásután által érhetni el; de a végtelen csak egyszerre tekinthető meg, csak szárnyakon s nem hágsókon juthatni oda. Isten létét bebizonyítani, vagy arról kétkedni annyit jelent, mint a létnek létét bebizonyítani, vagy kétségbe vonni. Ha már a gyermekben nem szunnyadna egész alaphölcsőlem: miképp nyújthatnók akkor neki általában a belső szemléleteket, a végtelen tárgyakat. Istent, örökkévalóságot, szentséget sat., midőn azoknak közvetítésére semmi külszemléleteink nincsenek, csak a puszta szó, de amely csak fölkeltem képes, teremteni nem? Mikor verhetne a legszentebb mélyebb gyö-

keret, mint az ártatlanság legszentebb szakában? Minél ifjabb a gyermek, annál kevesebbszer hallja a kimondhatlant nevezni, ki a szó által csupán kimondhatóvá lesz előtte, hanem lássa annak jelvényét. A fönséges képezi a lépcsőt a vallás templomához, mint a csillagok a megmérhetlenhez. Ha a természetben feltűnik a nagyszerű: a vihar, mennydörgés, a csillagos ég, a halál, nagy szerencsétlenség, szerencse, szörnyű gonoszság, nemes tett sat.: akkor mondjátok ki a gyermek előtt e szót, Isten . De ne ijesz-téskép mondjátok ki ilyenkor a legszentebb nevet, mint sokan szokták: „h a ragszik az Isten’ s több effélet mondván a gyer-meknek. Mutassatok mindenütt imádó, szent érzelmeket a gyer-meknek; ezek átmennek a gyermek szívébe s végre leleplezik előtte a tárgyat, épúgy, mint megijed veletek, anélkül hogy tudná, miért. Newton, ki mindig kalapot emelt, midőn a legna-gyobb név kimondaték; szó nélkül is jó vallástanítója lett volna a gyermekeknek. Csak gyéren vezessétek a gyermeket templomba, de ha vezetitek, igazi szentség, ájtatosság sugározzék le arczotokról, hogy gyermekieket magatokkal ragadjátok az égbe. – Ezt tekintve fáj az ember szíve, midőn látja, hogy ama már meglehe-tősen elhagyott szokást, melynél fogva a gyermekeket a hallott szent beszéd leírása- és elémutatására kényszeríték, ismét vissza-ohajtják. Bár könnyen tréfára fakadhatnánk, de csak komolyan kérdezzük: nem áldozzuk-e föl ez által az együttérzés vallásos bensőségét pusztá logikai gépszerűségnek; a szentet, a szívczélt nem alacsonyítjuk-e csupán fejgyakorlás eszközévé; nem távolítunk-e el minden megindulást, mert hiszen ez a hallottak följegyzését és leírását megzavarná, homályossá tenné? ¹⁾ Mi tapasztalásra támaszkodva azt merjük mondani, hogy ez egyik eszköze a vallási egykedvűség, hidegség előmozdításának. A húsvéti szent gyakorlatoknak az volna céljuk, hogy a növendék szívét meglá-gyítsák az istenérzelem fölgerjesztésére, a szív megindítására és megtörésére szolgáljanak, hogy az levette a tisztatlanság öltönyét, az újjászületés ruhájában jelenjen meg a Legmagasabbnak aszta-lánál. Mi történik? A gyermek jegyzeteket tesz a pad alatt, a má-siknak hátán, a falon sat. Kell-e még magyaráznunk, hogy a gyermek szíve oly üresen megy ki az ilyen szent beszédről, mint

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paris, 1837. §. 38.

ahogy jött? Sőt nem lesz- e tisztátlanabb, midőn mindig csak azon jár az esze, hogy jó Írásbeli munkát adhasson át a vallástanítónak s így tetszését megnyerje; vagy hányan nem írják le társaikéről? Szent érzelmek helyett nem hiúság és ámitás-e az, mit így ápolunk? He-lyesen jegyzi meg J. Paul, hogy e szerint épen oly czélszerű lenne, ha a szűznek szerelmese szerelmi nyilatkozatáról, a honvédnek vezérének a csata előtti lelkesítő beszédéről pragmatikai kivonatot kellene csinálnia. Ha a tanítók a legszentebb czélokat eszközül használják: akkor nem úgy bánnak-e a szellemivel szellemileg, mint az újabb rómaiak bánnak anyagilag a diadalívekkel s Jupiter templomaival, melyeket mosó póznáknak használnak el?

Tudnunk kell azt is, hogy – mint Ziller is megjegyzi – a vallásosságnak kizárólagos nevelése nem vezet célhoz; összhangzásban kell annak történni a gondolkodási és erkölcsi tehetségekkel, mert központ körzet nélkül nem képzelhető. Isten egy tehetséget sem akar elhány agoltatni, mert akkor valamelyik fölösleges volna. Ha a vallás a bölcseletet nélkülözni akarná: akkor a tudósok nagy része vallás nélkül szűkölködnék; úgyszintén ha erkölcs nélkül lenne a vallás, sok embernek erkölcs lenne vallás nélkül. Természetes, hogy a vallási igazságoknak a gondolkodás törvényei szerinti bebizonyítása csak az értelmi fejlődés haladtával történhetik.

Mikor így Isten számára neveljük a gyermeket, akkor a világ számára is neveljük őt. Az istenérzelem ugyanis az államszervezetnek egy oly tagot ad, ki a maga önző akaratát és gondolkodását az egész akaratának és gondolkodásának alája veti; minthogy az államot (tisztá keresztény érteményben véve e szót) Istentől származott szervezetnek ismeri, melyben csak akkor lehet boldog, ha egyedi jogainak érvényesítésében az egésznek jogait soha szem elől nem téveszti. Az istenérzelemből sarjadzó tisztelet, odaengedés, engedelmesség, bizalom azon erények, melyek az igazi állampolgárban kívántatnak; mert csak ezek által lesz szilárd és szabad ama viszony, melynek az egyesek közt és melynek mindnyája és a törvény megtartását ellenőrző államfő közt lennie kell; csak ezek törlik meg az egyesek önző akaratát, a társas életnek emez el-lenségét.

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. S. 364.

D) Az imádság.

Az imádság a legelevenebb élete az istenérzelemnek, a legmagasabb, legszebb virága, legközvetlenebb gyakorlása a vallásnak. Itt a vallás egészen szellem; nem egyes gondolat, nem egyes kielégítés az, mi az imádságban van, hanem az egész érzésnek kiömlése, légzése a szellemnek, érintkezés Istennel, isteni visszhang az emberi szellemben, teljes elhalása az embernek a maga egyediségében. Ez az igazi vallásgyakorlás. Aki nem ismeri az imádkozást, az nem ismeri a vallást s ezzel az emberinek színvonalá alá süllyed. Ez keresztény hittétel. Természetes, hogy ez ellentétben áll a divatos bölcsek elméleti fogalmaival; mert bolondságnak tartják, hogy Isten az emberfiának sokszor ugyancsak badar beszédeire, kívánságaira hallgasson s annak kedvéért a világtervet megváltoztassa. Mi erre a gondolatra visz, az leginkább ama mód, mely szerint némelyek imádkozni szoktak. De a kereszténység elítéli a csupán szájjal való imádkozást. Az imádság személyes Istent téteztől; ki tehát ilyet nem hiszen, annak az imádság kétségkívül haszontalan dolog. Az imádság továbbá mindentudó, mindenható, de egyszersmind végtelen szeretettel bíró Istent téteztől, kinek szíve is van azon teremtményei iránt, kiknek mint atyjok nyilatkoztatja ki magát. Ki élő Istent ismer; ki ahhoz hálás szeretettel s legbensőbb bizalommal fordul: az nem maradhat néma, az fölkeresi őt, a jótétemények adóját; s ha nem ismerné: a napban, holdban és a csillagokban, az erdők zúgásában, a tenger morajában keresné őt. De a keresztény ismeri őt, s imádsága nem üres szájmozgás, nem kötelesség, hanem szükség; mert szíve nem lehet el anélkül, hogy teremtményének, atyjának, jótevőjének hálát ne adjon szereteteért s szeretetet ne rebegjen felé. Valamint a gyermek folytonos érintkezésben van szülőivel, s szíve, szava minduntalan köröttük s feléjük röpös: úgy a jó keresztény is mindig Istenben van, benne él, mozog. Nem imádkozni annyi, mint a tudat nélküli oktalan teremtmények osztályába alacsonyítani magát. S amely nevelés nem tanítja a növendéket imádkozni, az nem emeli azt ki az állati nyerseségből.

Az imádság a nevelésben egy részről eszköz, másrésztől cél; a nevelő imádkozik a növendékért és tanítja imádkozni a növendé-

ket. Kissé különösnek látszhatik, hogy a nevelő a növendékért imádkozzék, de csakis látszik. Amely tanító nem tartja szükségesnek a növendékért imádkozni, az vagy könnyelműen veszi nevelői teendőit és megteszi a legszükségesebbeket, nehogy szemrehányásoknak tegye ki magát és kenyerét veszítse, míg a nevelés céljával, a növendékek üdvével semmit sem törődik; vagy sokat tesz fel nevelési ügyességéről, úgy mint talán a növendék jelességéről, s nem szükségesli a további segílyt és biztosítást. De aki ment ezen állhittól, az tudni fogja, hogy az ember csak vetetné nyezhet, öntözhet, de az áldás Istennél van. Hányszor nincs szüksége a nevelőnek imádságra, midőn egyik-másik növendékének irányzásában minden eszközből kifogyott? – Sa reménydús csemetéknek nem kell-e Isten áldása? De ha a nevelő csak magát veszi is, nem tapasztalta-e, hogy az igazi imádság igen javítja, tisztítja az emberi szívet? De igen. A zavart szív, ha Istennek en gedi át magát, legyőzi az alsóbb ösztönöket, nyugalom, világosság, önbizalom tér vissza belé. Nem nyomja-e elég gond, elég baj a tanítót hivatalán kívül is? Hol fogja keresni szíve békéjét, a nyugalmat, lélekjelenlétet, melyek nélkül nem képes gyermekekre hatni? – Hogy meghallgatja-e Isten az embert, azt nem akarjuk itt vitatni, csak azt mondjuk, hogy Jézus is imádkozott, imádkoztak tanítványai is és kérték őt, tanítsa őket imádkozni. Az istenérzelem már a 4-dik év körül adja jelét ébredésének. Azért mihelyt a gyermek a beszédtanulásban előhaladt, tanítsuk őt imádkozni. Ne erőszakoljuk imádságra, míg istenérzelme föl nem ébred, mert a rátolt vallás elidegenít a vallástól; de az mindenesetre igen jó szokás, ha az anya a beszélni még nem tudó gyermeket is ily féle szókkal fekteti ágyacskájába: Édes Jézusom, a te szent nevedben fekszem le; vagy ébredéskor: Uram Jézusom, a te nevedben kelek föl. Vezessük úgy gyermekünket, hogy ő maga keresse és találja fel Istent. Gyöngé korában ne tanultassunk be vele imádságokat, mert akkor még nem érti azokat, hanem imádkozzék a szülő a gyermek hallatára, mondjon hálát Istennek a Tett jótéteményért, imádkozzék beteg ágyán, imádkozzék a természet ölében, – s ha igazán tud imádkozni, akkor a gyermek érezni, hallani s látni fogja Istent az imádságban; érezni fogja azt az odaadást, melyet a szülő érez a láthatatlan mindenlá-

tóhoz, s egyszer csak önkénytelen megnyílnak imádságra ajkai. Szent, istenileg nagy, istenileg szép jelenet, midőn az ártatlan kezeckék önkényt először emelkednek Istenhez; midőn a gyermek szent ájtatosságú tiszta szemén Isten tükröződik vissza! – A gyermek már imádkozni kezd. Most már tanítani fogjuk. Az anya előimádkozik, a gyermek utánmondja. Kezeit összekulcsolja, jelölül annak, hogy most minden más dologtól elkülöníti magát, elzárkózik, összeszedi magát, figyelmét egy pontra szegezi. Elejénte csak egy-két szót adunk a gyermek szájába, kedves, gyermeki szókat, melyek megfelelnek érzelmeinek; későbbben az imádság remekére, az úrimádságára, tanítjuk őt, míg végre gondolkodását, érzelmét, akaratát, egész létét Isten atyai gondviselése alá helyezzük s az imádságot bizonyos időhöz kötjük. Némelyek nem barátai az asztal melletti imádságnak; de mi azt nagyon hathatósan tartjuk, csak intéztessék úgy, amint kell. Imádkozzék a gyermek s minmagunk is reggel, este és asztal mellett. Említettük ugyan, hogy az anya imádkozzék a gyermekkel; de ez csak is a leggyöngébb korra értendő, mert szöveget üthetne a gyermek fejébe, miért imádkozik vele mindig csak az anya, az apa pedig nem. – Ha a gyermek iskolába jár, az iskolának folytatni kell azt, mit a szülői ház kifejlesztett; ha pedig, mint, fájdalom, sok háznál történik, vagy épen nem tanították imádkozni a gyermeket, vagy legfőlebb gépszerűen: akkor az iskolának elejéről kell kezdeni a dolgot s a hiányokat, amennyire lehet, pótolni. A lelkes tanító és pap rajtalsz, hogy amely háznál az imádság nincs rendén, az az iskolából oda is átszivárogon. Végre ne felejtjük, hogy az imádságnak tettekben kell nyilvánulnia, s az egész élet öszhangzásban legyen vele.

III. FEJEZET.

96. §. Az ész nevelése.

Az ész azon legmagasabb tehetség, mely valamennyi szellemi termények fölött ítél. Észre veszi, ami nem kívülről, hanem csupán belülről jő. A legfelsőbb eszméket: Istent, szabadságot, halhatlanságot, életet, erkölcsöt stb., melyeket a többi tehetség végtelenségük és oszthatlanságuk miatt nem foghat fel, az ész fogja fel; így az ész legfelsőbb tani tója, törvényhozója az embernek.

Az ész és a hit nem egy ugyan, hanem egyek, legbensőbb egységben vannak egymással, a hit alapja az észnek. Felötlő, hogy napjainkban a hitet sokan ellenkezőnek tartják az észszel, úgy hogy a hitnek nem is adnak helyet a lélektanban. A vallás nem rettegi a világosságét, hanem az ész legszigorúbb bírálatának is aláveti magát; s ez csak isteni eredetének nyomós bizonyítéka¹⁾ „Nem ellensége az észnek, mitöbbször ennek használatát parancsolja.” „) Az ész sem nem gondolkodás, sem nem érzés csupán, hanem a két rendszer legfelsőbb munkásságának összhangzatos egysége. Ha Kant szerint a hit valamit kielégítő okoknál fogva alányilag igaznak tart, mást jelent-e ez, mint hogy a hit az észnek azon ítélete, vajjon valamely adott képzet előre ment vizsgálat után a valóságai megegyezőnek volt-e találva, vagy hogy további vizsgálat lehetetlen, hogy tehát az ész ezt elfogadja? Hogy a hit kérdése körül annyi tévedés van, annak az az oka, hogy az észet fölcserélik az értelemmel; pedig az értelem hely- és időhöz levén szorítva, nem foghatja fel egészen az isteni eszméket; az értelemnek csak az a dolga, hogy az ész eszméit fogalmakra bontsa, hogy azokat szavakban kifejezhesse és a képzet-szervezetbe sorozhassa: de ha a fogalmakat összezavarjuk az ész eszméivel, akkor már megvan a tévedés. „ Az ember csak úgy élhetett és tarthatta fel magát, ha esztét használni tanulta; de mihelyt azt használni kezdé, ezer tévedésnek kapuja, de az ész jobb használásának ugyanannyi útja

¹⁾ Chateaubriand, *Genie du Christianisme*, P. I. L. 1. Ch. 1.

²⁾ Ugyanott, T. II. p. IV. L. 6. Ch. 13.

is nyílt meg előtte.”¹⁾ Az észnek ismerni kell a szolgálatában álló erők, különösen az értelem netovábbját; minden egyes működést össze kell hasonlítani az eszmékkal vagyis törvényekkel; túlbecsülni az értelmet önzésre mutat, semmit sem tulajdonítani neki, gondolkodási lustaságnak jele. Az értelem megismeri ugyan, vajjon igaz-e valami, azaz, vajjon a képzet megegyezik-e atárgygyal, de nincs érdekében fürkészni is az igazságot, vagy azt másokkal közleni: ez az észdolga. Az értelem csak fölisméri, az ész szereti az igazságot. Emellett az értelemnek hozzáférhetlen eszméket is ad; minthogy ezek nem hagyják magukat egyes képzetekre bontani; ezeket csak az ész fogja fel, s azok igazsága csak általában vizsgálható. A kis gyermek ilyen vizsgálatra még éretlen, mert igazságai még nem tárgyilagosaak: a tünetmények között, akár külsők, akár belsők azok, még nem tud összehasonlítást tenni, mindnyáját egyformán valóknak, helyeseknek tartja, a képzelem szülte képzetet oly valónak veszi, mint amelyet a szem állít elébe. Manap a kételkedési viszketeg vagyis az értelemnek az ész fölé emelése majdnem általános hiba.

Ezekből mindenki következtetheti, hogy a józan nevelésnek legfensőbb, de egyszersmind legnehezebb feladata a növendéket úgy vezetni, hogy az az értelem és ész közti határ vouait fölismerje, hogy erői egyensúlyra jöjenek s támpontjokat az észben találják; mert ha ezen egyensúly megzavartatik, s az ész elveszti összetartó uralmát, akkor az ember az élet komolyabb viszonyai közt, melyekben az értelem eszközei elégtelenek, nem fog boldogulni, jóllehet kedvező körülmények közt egy időre boldognak érezheti is magát. Mivel az ész az, mi az embert a legmagasabb érteménybeu emberré teszi; mivel az ész a legfensőbb fokú gondolkodás, okoskodása az okoskodásnak, isteni gondolkodás az emberi szellemenben, mely csak az isteni, az örökkévaló fölött okoskodik: azért leglelkiösmeretesebb s legművésziebb kötelességünknek ismerjük a növendéket úgy fejleszteni, hogy, mint a nép mondja, e s z e l é g y e n, okos legyen. Rendes állapotjában minden szellemi munkáságnak, mielőtt az akaratot elhatározza és ténynyé leszen, az észen keresztül kell vennie útját. A gyermekeknél, kiknek eszköz még fejletlen, úgy a szenvedélyeseknél és ittasoknál ez nem tör-

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. G. 1813. V. 296,

ténik; de a serdülőknél már igen korán erkölcsi érzelem nyilvánul, mely később az észszel egyesül. Az ész használata azonban még az egészséges és érett korban is bizonyos erőlködésbe kerül; mert a testi lomhasággal kell küzdenie, továbbá időre is van szükség, hogy az ész kellően működhessen. Innen van azon jelenség, hogy a lomha és indulatos emberek ritkán cselekesznek az ész tanácsai szerint. A lomhák kényelmesebbnek találják az érzékiség ösztöneinek, az értelem szemléleti képzeleteinek vagy a képzelemnek engedelmeskedni; az indulatosak rögtön akarnak cselekedni, s így akaratjokat a legközelebbi indok határozza. De minél gyakorlottabb és képzetesebb az ész, annál könnyebben fogja a cselekményeket a benső törvényhozással összehasonlítani tudni. Legszükségesebb e képzettség és gyakorlottság az élet legfontosabb kérdéseire nézve, az Istentől való függésre, halhatlanságra, ítélet-, jog- és jogtalanságra nézve. Mert ha ezekről kételkedik az ember, minden cselekvése előtt vagy elülről kell az észnek vizsgálni kezdeni, következésképp nem-gyakorlativá lennie, vagy egykedvűen venni a dolgot, amidőn aztán az alsóbb okok fognak határozni. – Képezzük, gyakoroljuk tehát a növendék eszét, hogy eszmékre emelkedjék, melyek útra valóul szolgálnak neki az élet utjain; hogy tájékoztató vezércsillagát lelje föl beimök, midőn az élet viharos tengerének szelei messze űzik a szellem hazájától. Eszméket pedig úgy adunk a növendéknek, ha gondolkodását és érzését, mindenikét természetével megegyezőleg és mind a kettőt összhangzásban neveljük. Bizonyos érteményben minden egyes nevelési eszköznek az észszel van dolga; s minden, mi a nevelésben történik, az ész kifejlesztésére irányul: de mégis, midőn a növendékmára nagykorúság felé közeledik, külön is fogjuk az ész művelni, egyenesen hozzá fordulunk s önelhatározásra szólítjuk fel, hogy ítéljen a helyes és helytelen, való és valótlan, jó és gonosz fölött. – Eszméket adunk továbbá a növendéknek, ha vallás-erkölcsi erényekre, isteni félelemre, emberszeretetre sat. szoktatjuk; ha minden gondolatát és cselekvését Istenre vonatkoztatjuk s az érzékelhető tárgyakon mindenütt érzék fölöttit láttatunk keresztül; ha magunk és növendékünk gondolatait és cselekményeit mindig eszmékhez mérjük, hogy így esze eszünkön felnövekedjék, és végre, midőn már esze lesz, magára hagyassék.

III. SZAKASZ.

A vágyás rendszerének nevelése.

I. FEJEZET.

A vágyásrendszer neveléséről általában.

97. §. A vágyásrendszer nevelésének szükségessége és lehetősége.

Ha a lélek ép, egészséges: annak minden tehetsége tökéletes összhangzásban működik s úgyszólván egyik a másiknak kezére dolgozik. A gondolkodás rendszere megismerteti velünk a kívülrünk és bennünk létező tárgyakat; az érzés rendszere kellemes, vagy kellemetlen érzelmeket támaszt, midőn a lélek itt sem állapodván meg, a vágyás tehetsége által élvezni, cselekedni és a kellemetlent megutálva magától eltávolítani törekszik.

A vágyás rendszerének működésére ösztönökkel van felruházva az ember. De ezek megvannak az állatokban is, még pedig oly tökéletes fejlettségben, hogy az állatnak csak ösztönét kell követnie s mellette jól érzi magát. A emberben azonban nincsenek az ösztönök úgy kialakulva, hogy azoknak kizárólagos uralma alatt, nem mondjuk, szellemi, de csak állati rendeltetését is elérhetné. Az embernek nem csak a jóra, hanem a rosra is van ösztöne, s ha csupán ezt követné, alább sülyedne az állatoknál. Az ösztönöknek az ember test-szellemi szervezetében csak alárendelt szerep jutott osztályrészül; az ész, az eszmék szolgálatában kell azoknak állaniok, az igazán emberinek, az isteninek az emberben, szavára hallgatniok, észcéljoknak lenniök. E viszonyukban a k a r a t n a k nevezzük őket.

Az akarattól fogva az ember szabadon határozza el magát valamely cselekvésre, vagyis szabadsággal bír. Aki csak másnak rendeleteit teljesíti, annak nincs akarata. Igaz, az állat is választhat két cselekvés között, de erre csak a túlnyomóbb ösztön

kényszeríti, ő maga nem határoz. De az ember az ösztönnek saját szellemi munkáságát egyenest ellenébe teheti. S ez az észnek munkája. Az ész tudatunkba hozza a felsőbb és alsóbb indokokat s az akaratot a legmagasabb cél felé irányozza, Az ész ítéletére hallgatni s az alsóbb ösztönöket kormányozni tudni: ez az erkölcsi szabadság! „Az ember szabad, eszes, tökélyesíthető lény; lehető tökélyes csak úgy lehet, ha működése, távul minden külkényszerítéstől, szabadon, önelhatározásból felel meg céljának, az ész követeléseinek: tehát észszerű szabadság teszi az embert tökélyessé, oly szabadság, mely önmagát korlátozza, oly cselekvés, mely nem kényszerített és mégis törvényszerű. Nagy feladat ezen ellenmondásokat természetünkben kiegyenlíteni; és mégis ez célja nemünknek. Az állatiság testi kéj után sóvárog, a lélek ama szellemi gyönyörévezetet kívánja, melyet a haladás öntudata, a tiszta erkölcs gyakorlása ad. Amily nagy az anyag és szellem közti különbség, oly nagy az ember e két lényege közti harc, oly nagyszerű és boldogító a kivívott győzelem – az állatiság és ész összhangzó működése, az erkölcs. Magasztos érzelmek ihletik szívünket, midőn elég erősek vagyunk az állatiság ösztöneit féken tartani; midőn szabadságunkat vágyaink soha az ész határain túl nem viszik. El pillanatban emberi méltóságunkat egész főségében érezzük s ama tiszta gyönyört élvezzük, mely csak akkor élvezhető, midőn oly kincsnek vagyunk birtokában, melynek értéke általános, birtoka biztos, független, mely elismerést uyer mindenkitől, minden időben.”¹⁾ *Piacet suapte natura, adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis probare meliora. Seneca. Legyen bármilyen az iskola, melyhez valaki tartozik, de azt mindenki bevallja, hogy az embernek csak annyi igazi értéke vagyon, amennyi erkölccsel bír; hogy csak az erkölcsi tökély, a jellem jósága víja ki az emberek becslését, s a többi jó tulajdonság, szellemi ügy, mint testi, aszerint bír több-kevesebb becscsel, amint az erkölccsiséggel, következőképp az istenérzelemmel jobban vagy kevésbbé megegyezik. Minden felvilágosultsága a fejnek, minden műveltsége az érzelemnek, minden finomítása a külsőnek hasztalan, vagy legfőlebb ámitó, ha az akarat műveltségével, erkölcsi jellemmel nem párosul. „Valóság, szépség, erény az emberi tudás három Gratiája, három el-*

¹⁾ Rónay Jácint, *Lélektan*, 50. 1.

választhatlan testvér! Aki szépséget valóság nélkül akar, az szél után kapkod; aki a valót és szépet erény nélkül vagyis azoknak alkalmazása nélkül akarja, az árnyékot kerget.”¹⁾)

Már ha a vágyás rendszere az emberben helyes irányt vett, akkor az alsóbb ösztönök és vágyak a szokás által mindinkább gyöngébbek lesznek s az ész alá sorakoznak; ellenben a nemesebbek a gyakori kielégítés által erősbülnek, úgy hogy rendesen a jó diadalmaskodik. A szellemnek ezen állapotát erénynek mondjuk; ellenkezőleg a nemesebb erőknek az alsóbbak alávaló vetését egyes esetben bűnnek, megszokottság esetében pedig gonoszsnak nevezik.

Ezt tudva ki kételkedhetnék azon, hogy a két felé. jóra és roszra irányulható vágyás tehetségének nevelése, az akaratnak, erkölcsi szabadságnak fejlesztése nem egyik főfeladata a nevelési tevékenységnek? Vagy elég, ha az ember csak gondolkodik és érez és a gondolatokat s érzelmeket tudatába viszi? Nem kell-e neki cselekedni is? S ha épen nem mindegy, amint nem is lehet mindegy, akárhogy cselekedjék, nem kell-e őt a vak ösztönökről akaratra emelni, az ösztönöket általában, legyenek jók, vagy rosszak, az ész alá szoktatni, a rosszakat gyöngíteni, fékezni, a jókat fejleszteni és erősíteni? Hogy a növendék annyira jusson, miszerint Ösztöneit, vágyait és szenvedélyeit az ész uralma alá hajthassa, az a keresztény nagykorúságra való nevelésnek tulajdonképpen utósó állomása; mert csak akkor mondható a növendék nagykorúnak, ha erkölcsi szabadságra emelkedett. De ha a vágyás tehetségét magára hagyjuk, vagy soha sem, vagy csak későn emelkedik az erkölcsi szabadságra.

Azonban vannak, kik a vágyás rendszerének nevelését már csak azért is szükségtelennek tartják, mert lehetetlennek hiszik. Schlegel Milde szerint így nyilatkozik: „Minden erkölcsi képzsét bolondságnak és tilosnak tartok. Ezzel csak mesterkéljük az embert, legszentebb jogába nyulunk s mégsem megyünk semmire sem. Az erényt nem lehet tanítani és tanulni.”²⁾) – Mi erre azt mondjuk, hogy ha az érzelmeket lehet nevelni, akkor a vágyakat is lehet, mint amelyeket némelyek ugyanazonosoknak tartanak azokkal.

¹⁾ Herder, Werke, z. Phil. u. Gesch. 1814. XIII. 53.

²⁾ Milde, Lehrbuch d. alig. Erziehungskunde 1813. II. Theil, S. 81

Curtman például így nyilatkozik: „A vágyak nem egyebek, mint ki-felé törekvő érzelmek, s azért nevelésök nagyon rokon ezekével.¹⁾ Ha megengedjük, hogy a testszellemi szervezetet rossz befolyások ellen óvni, ápolni, fejleszteni, ügyesíteni, szóval nevelni lehet: akkor nem foghatni fel, miért ne volna a vágyás rendszere is nevelhető? Az tagadhatlan, hogy az erkölcs nem olyasmi, mit kívülről lehet bevinni az emberbe, az erénynek az ember bensejéből kell fakadnia, annak erkölcsi szabadságában gyökeredznie; az erény nem valami egyes dolog, mint például valamely ismeret, ügyesség, hanem maga a szellemi élet a maga teljes épségében és erejében, mely élet az ember egész gondolkodása-, érzése- és cselekvésében nyilvánul. Az erkölcsiség nem szükségképi következménye a nevelésnek; mert az, legyen bár a legézszerűbben intézve, nem képes a növendékből ennek szabad akarata nélkül erkölcsös embert nevelni. De az is való, amit Seneca mond: *Discenda virtus est, non dat natura virtutem, ars est bonum fieri.* Nem ad erényt a természet, az igaz; de ha az erény a tehetségek működésének eredménye, nem lehet-e a tehetségekre úgy hatni, hogy azok működése erényt eredményezzen? Nem háríthatja-e el a nevelés az erkölcsiség akadályait, nem kevesbítheti s nem gyöngítheti-e a téves erkölcsi irány ingereit? Nem könnyítheti-e a helyesnek, jogosnak, kötelességnek megismerését? Honnan magyarázzuk meg, ha nem a nevelésből, ama különbséget, mely a gonosz és jó emberek közt növekedett gyermekek erkölcsi jelleme közt látható? Ki mondhatja magáról, hogy az ő erkölcsi állapota kizárólag önfejlődésének eredménye? S ha bizonyos, hogy a rossz példák rontanak, nem következik-e, hogy a jók építenek? Tudjuk, hogy a nevelés nem mindenható, de azt is tudjuk, hogy sokat tehet. Hiba ezt vallani: a nevelés mindent tehet; de színtelen hiba ezt mondani: a nevelés semmit sem tehet. A kettő között van az igazság. „Sok kísérlete meghíusul a nevelőnek, de abból nem következik, hogy minden törekvés gyümölcstelen, annyival inkább, mert gyakran a növendék egyedi természetének rójják fel azt, minek oka a czélszerűtlen eszközben, vagy módszerben rejlik.”²⁾ Nem mondjuk, hogy a nevelő ilyen, vagy olyan el-

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Pädagogik. 5. Anfl. 1846. II. Th. §. 18.

²⁾ Niemeyer. Grundsätze etc. 1835. III. Th. §. 26.

járását szükségképpen ilyen, vagy olyan siker koronázza; mert hiszen számításba vesszük az eredeti bűn okozta szomorú állapotot is, meg hogy a többi lelki tehetség műveletlensége kellemtelenséget hoz gyakran a legalsóbb rendű emberre is, míg a vágyás vakasága s botlásai szinte kedvesek szoktak lenni azoknak, kik a szentírás szavai szerint „elhagyják az igaz utat és sötét ösvényeken járnak, kik vigadnak, midőn gonoszul cselekesznek és leggonoszabb dolgokban örvendeznek”¹⁾ de azt sem mondhatjuk, hogy a nevelő az isteni szeretet újjá szülesztő kegyeire és saját feláldozó buzgalmára nem építhet akkor, midőn növendékének akaratát jóra irányozza.

98. §. A vágyrendszer nevelésének iránya és kezdete.

A testszellemi szervezetnek egyik rendszerét sem oly nehéz nevelni mint a vágyást: annyival szükségesebb tehát a nevelőnek minden nevelési mozzanatra nézve tisztában lenni, hogy törek véseit siker koronázza.

1. A legelső, mit a nevelőnek tudnia kell, az, hogy megkülönböztesse a helyes irányt a helytelenről. A vágyás rendszerének nevelését t. i. rendesen vagy nem veszik tekintetbe, vagy tévesen intézik. A legtöbb szülő és nevelő az értelmi nevelésre fekteti a fősúlyt s e végett semmi költséget nem kiméi: ellenben az akarat képzését a véletlenre bízzák, az erkölcsi állapottal nem törődnek, azt hi vén, hogy a tanítás úgyis meghozza az erkölcsöt, vagy az erkölcsöt oly mellékes dolognak tartván, mely nélkül, amint sok jellemtelen szerencsés ember helyzetéről látják, könnyen boldogulhatni; legfőlebb is arra van gondjuk, hogy a növendék valami durvább kihágást ne kövessen el, melyért a kultörvény is büntetné. Mások megelégszenek a külillemmel, a külső csinnal, s ha nő vendékek ilyes hibát követ el, szigorúbban bánnak vele, mint erkölcsi vétségeért. Mások ismét fölcserélik az erkölcsöt a törvényszerűséggel, elfeledvén, hogy nem a külső cselekvés, hanem a benső határozza meg az ember erkölcsi értékét, s gépszerű idomítás, a becsvágy ébresztése s többbe fféle nem helyes eszközei az erkölcsi nevelésnek; hogy nem egyes rossz tulajdonságok kiirtása s egyes jó tulajdonságok beerőszakolása, hanem az akaratnak a bel-

¹⁾ Péld. II. 13.

sőben alapuló irányzása, tehát általános tulajdonság a cél, melyre az erkölcsi nevelésben törekedni kell. Átmenő kedélyhangulatokat, egyes cselekményeket eszközölni nem nehéz, de jellemet fejleszteni kissé nehezebb. A legtöbb eredeti ösztön kezdetben közönyös és csak azon tárgyak által, melyekre irányul, s azon viszony szerint, melyben az észszel van, lesz jó, vagy gonosz. Ha a nevelés nem akar Isten művébe erőszakosan nyúlni: akkor nem fogja az ösztönöket sem megsemmisíteni, sem uralomra segíteni akarni, hanem csak irányozni; mert éppen azok, melyek első tekintetre legveszélyesebbeknek látszanak, minthogy a felnőtteknek alkalmatlanok, vagy talán kártékonyak is, éppen azok tökélyesebb erkölcsi műveltségnek lehetnek előmozdítói; és ami kisebb korban mint nyers ösztön visszataszít s ennél fogva szabályzandó is, gyakran nemes gyümölcsnek hordja magában virágát, mely azonban csak az egész természet általános fejlődésével fog kinyílni. Ellenben más részről vannak oly állapotok, melyeket rendszeren örvendeteseknek tartanak, de amelyekből, hajókor nem irányozzák azokat, igen hibás, erkölcstelen jellem lehet. Semmi tekintetben nem tévednek annyira a szülők és nevelők, mint az ösztönök megítélésében s természetesen az ezen ítéleten alapuló bánásmódban is azaz a vágyás rendszerének nevelésében. A nevelésnek tehát az a feladata, hogy kiösmervén a növendék vágyásrendszerének állapotát, a jónak fakadó csiráit megőjíja és fejleszse, hogy minden ösztön az erkölcsi érzélem igényei szerint erősödjék, s hogy az akarat elég erős legyen az ösztönöket az észnek alárendelni.

2) Az erkölcsi nevelést (így nevezik másképp a vágyás rendszerének nevelését) mennél korábban kell kezdeni, nem törődve azokkal, kik a gyermek nevelését nemcsak czélszerűtlennek, hanem károsnak is tartják, a gonoszság csiráit, melyek majdan kiirtatlan fává növekednek, magukra hagyják s a gyermek hibáit értelmetlenségéből származó botlásoknak tekintik, melyek, ha az értelem fejleni fog, maguktól is elmaradnak. Részünkről úgy vélekedünk, hogy amint sok mindenfélére szoktatjuk már igen gyenge korban a gyermeket, mikről semmi fogalma sincs, úgy a vágyás rendszerének első fejlődési irányát sem szabad egykedvűen nézni. Ugyanis a gyöngé korra tett benyomások legmaradandóbbak szoktak lenni, s a szokás második természetté válik. Ha a gyermeket

jóra szoktattuk, bár annak jelentőségét még nem fogta fel, a jó lassankint megerősödik, megszilárdul; ellenben ha romlani hagyjuk, oly könnyű lesz-e a rosztat helyre igazítani, a mulasztottakat pótolni, az ifjút arról, mit annyi éven keresztül szabadnak tart vala, okoskodás, vagy parancs által leszoktatni? Nem világosan láttuk-e az érzellem rendszerének nevelésénél, hogy az önbecs elfajulása, az önfejlőség, dacz, boszu, zsarnokság sat. abból is eredhetnek, hogy a kis gyermeknek mindenben akarátát teljesítjük? Míg az ész nem fejlődik, addig nem hathatok a gyermek erkölcsére közvetlenül és igenlegesen, de közvetve és nemlegesen igen, előkészíthetem a gyermeket a jövő erkölcsi nevelésre, akadályozhatom a dudva tényészetét s ezzel sok oly dolognak veszem elejét, melyek későbbben nagy vesződséget okoznának. „Úgy vagyunk ezzel, – mondja helyesen Milde – mint a patak forrásával. Egy gyöngé kéznyomás a forrásvíznek gyakran egészen ellenkező folyást adhat.”¹⁾ A nevelésnek tehát már az első erkölcsi gerjedelmekre is kell figyelemmel lennie, a jóra, helyesre, ha mindjárt csak homályos tudatnak, vagy csak utánzásnak tartanak is, rászoktatni, hogy az későbbben annál könnyebben lehessen elvek szerinti cselekvésé.

3) Mikor az akarát irányzását már a leggyöngébb korra tűzük ki, azt csak általánosságban, az egészre nézve akarjuk érteni, de egyes vágyakra nézve épen ellenkezőt ajánlunk, t. i. óvakodnunk kell attól, hogy némely vágyakat idő előtt és helytelen eszközökkel akarjunk gondozni. Valamint az egész testszellemi szervezet, úgy a vágyás rendszerének nevelésében is határozott fokozat vagy on, melyet átugrani nem szabad. Amit erkölcsi érzellem, gyakorlati ész, erkölcsi ítélet, szabadság, lelkiösmeret neve alatt szoktak érteni, az csak későbbben, lassacsán kezd fejledezni s csak fokonkint engedi magát fejleszteni. Már amint különböző a fejlettségi fok, aszerint különbözőnek kell lennie az eszköznek is. Hagyj uk a gyermeket gyermeknek lenni, ne erőltessük kora érettségre. De így járnánk el, ha férfias komolyságot, nyugalmat, szilárdságot követelnénk tőle, mit csak érettségtől és tapasztaltságtól várhatni; ha idő előtt férfiuvá akarnók a kis fiút képezni, megfeledekezőn arról, hogy ez által az ifjú szív legszebb tehetségei veszendőbe mennek; ama fűrgeség, élénkség, mely a jövő fér-

¹⁾ Lehrbuch der alig. Erziehungskunde., II. Th., §. 64.

fias munkaságnak magvával szolgál, a zajgóbb öröm, mely vidámsággá és elégedettséggé változott volna, az ártatlan nyíltszívűség, melyből becsületes őszinteség lett volna: mindez elfojtatik az oly gyermekben, kit természet ellenes helyzetbe szorítanak, s munkátlanság, egykedvűség, önfejlőség, elégedetlenség, mogorvaság sat. lép helyükbe; az idő előtti erkölcsstanításnak csak annyi haszna van, mint a verésnek volt régente: megszokja a gyermek s fölsem veszi.

99. §. A nevelésnek ismerni kell a növendék vágyásrendszerének egyediségét.

Az általános neveléstan kifejtette, hogy a testszellemi szervezet nevelésében az általános nevelési szabályokat az egyed tulajdonságaihoz kell alkalmazni. Ezen elv tehát a vágyás rendszernek nevelésére nézve is áll. A cél minden egyes növendékre nézve ugyanaz; de nem mindeniknél lehet azt ugyanazon eszközökkel elérni. Egyiket így, másikat úgy kell vezetni; egyiknél könnyebben, másiknál nehezebben juthatni célhoz. E különbséget először is magában a növendék eredeti tehetségében kell keresnünk, melynek mivolta kedvezően, vagy akadályozólag hat a növendék erkölcsi jellemének fejlesztésére, amint t. i. a gyermekben ilyen, vagy olyan ösztönök vannak jobban kialakulva. Minden gyermekben vannak jó hajlamok. Némelyek már gyermekkorukban adják jeleit a jónak, nemesnek; a gonosz rajok nézve egészen idegen valami s alig fogható fel elejénte. De mások meg nem csak elcsábíthatók, hanem többé-kevésbbé már hajlamot is mutatnak némely dolgok iránt, melyeket gonosznak nevezünk. Másodszor, a testszervezettől, egészségi állapot- és nedvaktattól is függ a növendék vágyásrendszerének minősége, továbbá a gondolkodás és érzés rendszerének fejlettségétől, végre a külkörülményektől, milyenek a helyzet, melyben a gyermek kezdetben növekedett, az első benyomások, a kényszer, melyet akaratára gyakoroltak, a ferde irány, melyet jellemének adtak, a példa, mely jóra, vagy rosra serkentette sat. Mindezek különböző bánásmódot tesznek szükségessé. Egyes eszközök későbbi években fölöslegesek, sőt ártalmak is lehetnek, melyek gyöngébb korban szükségesek, vagy hasznosak valának; a bánásmód, mely egyik gyermeknél célhoz vezetett, a másiknál ellenkezőt szülhet:

amely hatás az egyik gyermeket megjavítja, az a másikat akaratossá teszi sat.

Ezen okoknál fogva fölötte szükséges, hogy a nevelő növendékének ebbeli egyediségét jól kiösmérje. Ezen kiösmérésben, megtartván az általános részben kifejtett észlelési szabályokat, következőleg járhat el.

1) Tudván azt, hogy semmi sincs az emberben elszigetelve, hanem minden egy szövevényes szervezetnek részeihez tartozik, melyek egymást föltétezik, egymásra viszonyhatással bírnak s csak együttesen teszik ki a tökély és embert, a nevelő először is közvetve fogja észlelni a növendék erkölcsi állapotát. Számtalan tapasztalás bizonyítja, hogy a vágyás rendszerének minőségére, különösen annak egyes hangulatai- és változásaira jelentékeny befolyással bír minden előtt a test. Az általános neveléstanban bőven ismertetett nedvokat befolyását a vágyás rendszerére egy ember sem fogja kétségbe vonni, mert kézzel fogható. Ha a pajkos gyermek, ki eddig tüskön, bokron keresztül ugrált, egyszerre lassan kezd járni; ha a lármból hirtelen csendes, nyugodt gyermek lesz: akkor e jelenségeknek oka gyakran a testben rejlik, gyakran oly bajban, mely nem csak a testet, hanem a lelket is megrontja. – Ide számítandó az ábrázatismeai észlelés is, melyről az általános részben szólottunk. – A vágyás rendszerének észlelésében továbbá figyelmeznünk kell a gondolkodás minőségére is; mert a képzetek hiányossága és helytelensége a vágyás rendszerét vagy tétlenségbe, vagy tévedésbe hozza. Ha tehát gondosan megészleljük a növendék értelmi állapotát, erről arra is könnyen következtethetünk, mit várhatni az akarattól. Gyöngé értelem igen gyakran jó szívvel, de gyakran állati szenvedélyességgel párosul, mely semmire sem hallgat s csak érzéki fegyverekkel hajtható; nyílt fej és könnyelműség, közép szerű értelmi erő és gyöngé akarat rendesen együtt járnak. A cselekvés gyorsasága a gondolkodás gyorsaságától függ. Boszú és gyöngé elme, heves szenvedélyek és tompa képzelem majd soha sem fordulnak elé együtt. Finom ravaszság, mély titkolódzásti mesterség, a gonosznak terv szerinti nyugalmas végbevitel csak jó fejeknek lehet tulajdona. Ezen és más az általános részben közölt szövethatásokról az értelmi tehetségeknek gyakran helyes ítéletet vonhatni. Ugyanezt

tehetni az érzés rendszerével is. Végre a mások általi észlelésnek is vehetni hasznát, ha az az általános részben adott útmutatások szerint történik.

2) A vágyás rendszerének minőségét közvetlen úton is megismerhetni. Vannak gyermekek, de persze csak gyéren, kikben nehéz dolog olyasmit felfedezni, mit gonosznak nevezünk; kikben szép értelmi tehetséggel a legtisztább gyermeki ártatlanság, a legnagyobb test- és nedvalkati élénkséggel a legkészségesebb engedelmesség, finom ildommal a legszigorúbb igazságszeretet párosul: kik csalásra, társaik fölé való emelkedésre nem is gondolnak, mindenki iránt gyöngéden, szíves, méltányos, szeretetre méltó viseletet tanúsítanak, anélkül hogy észre vétetni, vagy tetszeni óhajtanának, szóval mindazon szép tulajdonságokat bírják, melyek a tiszta gyermeki léleknek kedves képét adják. De az ily gyermekek csak ritkaságok közé tartoznak, még ott is, hol a nevelés rendén van. A legtöbb gyermekben vegyülve van ajó és rosz, és örülhetünk, ha a jót uralomra segíthetjük. Igen sok árnyalata van a gyermek erkölcsi állapotának: azért annak kiösmérésében nagy készültséggel, óvatossággal kell eljárni a nevelőnek. – Erre minden előtt az szükséges, hogy a növendék szabadon mozoghasson s akaratát nyilváníthassa, mert különben nem mutatja magát olyannak, amilyen. Továbbá, mint azt az általános észlelési szabályokból láthattuk, az észlelésnek a gyermekek bizalmán, az észlelők barátságos, atyai bánásmódján kell épülnie, melytől távul legyen minden mogorvaság; mert különben az észlelő rászédődik, s a gyermekből tétlen, ingatag, gyöngé ember lesz. Hogy az észlelésnek észrevétlenül kell történnie, az ítéletnek nem egyes, hanem sokszoros és pártatlan észlelésből megállapítatnia, azt már az általános részben láttuk. Azért itt elég legyen csak utalni ezekre. De bár a gyermek nyilatkozatainak észlelése szükséges is, magában nem elegendő arra, hogy biztosan következtethessünk a gyermek belsejére. A külső sokszor csal, az ember tettetésre képes. Ez azonban csak óvatosságra, szemességre ad jogot a nevelőnek, nem bizalmatlanságra is. Ne maradjon a nevelő a külső cselekményeknél, hanem kutassa azok forrásait is. A gyermekeknél is megtörténik, hogy a jóknak látszó cselekmények tisztátlan forrás

ból folynak, s némely nem helyeslendő tettnek tiszta ösztön a rugója. Ha tehát a külsőt nem vezetjük forrásához, könnyen csatlódásba esünk; mert a növendéket nem egyes, vagy több cselekményéből, hanem a cselekményeknek alapjául szolgáló érzületből kell megítélni. Az érzületet pedig ne cseréljük föl egyes átmenő hangulatokkal, hanem az egész érzületre nézve szerezzünk magunknak adatokat, ne egyes, hanem valamennyi vonásból következtessünk a növendék jellemére. Ez sok fölösleges és gyakran ártalmas észleléstől, valamint hamis önmegnyugtatótól fog megóvni. Sok téves ítéletnek s ferde bánásmódnak szolgál forrásul e szabályok elhanyaglása. A legtöbb szülő és nevelő rendszeren csak egyik-másik tulajdonságát veszi tekintetbe a növendéknek, anélkül hogy az egészre figyelne. – Végre jegyezzük meg, hogy nem minden, mi kellemetlenséget, bosszankodást okoz a nevelőnek, mindjárt romlott, vagy veszélyes állapotra mutat a növendékben; s a könnyen hajtható engedelmes gyermek nem mindig a legjobb; a dacz, pajkosság, ellenmondási szellem sem mindig nagy benső erőnek a jele, minek azt sok szülő örömmel tekinti. Szemesek legyünk tehát a tévedést okozható jelek megítélésében. „Amely gyermek már kis korában heves, nyugtalan, tevékeny, ront, bont, érzelmeit szabadon és nyomatékosan kifejezi, a sértéseket tüstént viszonzozza, szórakozott, sok megfontolatlan dolgot tesz, bátor, merész, de nem szemtelen, nem könnyen korlátozható és az igazságtalanságot kíméletlenül megtámadja; ki a külillemmel nem igen törődik, vakon nem engedelmeskedik, hanem meggyőződnie akar, könnyen megcsalható, – az ilyenből Niemeyer szerint helyes irányzás mellett rendszeren nagy erkölcsi értékkel bíró jellemet várhatni.”¹⁾ Nem ugyan, mintha mindezek szépekés ápolandók volnának, hanem csak azért, mert bennök az önállóságnak tudvágynak, vállalkozó, igazságos, önzetlen, nyílt és megbízható szellemnek vannak letéve csirái. Ellenben oly gyermekek, kik kis korukban csendesesen, óvatosan, zaj nélkül viselik magukat, a száraz dolgokat csakoly figyelemmel veszik, mint az érdekesekeket; kik mindenhova be tudják magukat hízelegni, különösen ahonnan valami hasznot reményiének, engedelmesek, nem mondanak ellen, számításaikban a maguk hasznát soha sem tévesztik

¹⁾ Grundsätze d. Erz. u. d. Unterrichtes, 1834, I. Th. §. 87.

szem elől, erkölcsi beszélgetésekben látszanak gyönyörködni; kik mások hibáit éles szemmel fürkészik, hallgatóznak és a tapasztalt helytelenségeket nagyítják és tovább adják, a jótéteményeknél nagyon megvizsgálják, kinek adnak, a sértéseket látszólag eltűrik, de adandó alkalommal kétszeresen visszafizetik; kik a külsinban, a külillemben igen tudnak forgolódni: ilyen gyermekeket rendszeren jó, kormányozható gyermekeknek tartanak. De nagyon is igaza van Niemeyernek, midőn attól tart, hogy az ilyenekből, ha a nevelő az állapotot ki nem ismeri s a szükséges bánásmódot el nem találja, könnyen hideg, számító gazok, vagy legalább tétlen, gyöngé és minden nyomásnak engedő emberek lesznek. Mindezeknek fölismerésére és kellő irányzására alapos készütség, különösen a gyermeki tehetségek egyedi különfélesének kimerítő elméleti ismerete, nevelői tapasztaltság, hivatás- s így gyermekszeretet, folytonos munkásság, gondolkodás szükséges a nevelőben. Csak ily nevelőtől várhatni, hogy az oly nehezen irányozható ösztönököt növendékének jelen s jövő boldogságára fogja tudni fordítani. S ez a nevelőnek legfőbb mestersége.

100. §. A vágyak nevelésének általános szabályai.

A vágy tartós ösztön, a tehetségeknek maradandó hangulata az ösztönök világában. Hogy a nevelő tudhassa a vágyakat erősíteni, vagy ahol szükséges, gyöngíteni, minden előtt a vágyak erősítésének és gyógyításának módjait kell ismernie, mert csak akkor fogja az erősítő és gyógyító eszközöket megválaszthatni. Erre jó útmutatást találunk Schmidt K., Buch der Erziehung ¹⁾ című művében, hol egészen tapasztalásból szól, midőn mondja, hogy a vágy annál erősebb lesz, minél teljesebb kielégítést nyer először és minél gyakrabban ismétlődött, minél több rokon vágygyal van egyesülve, minél nagyobb és fejlettebb a tehetsége, s minél erősebb érzelmek- és képzetekkel bír a szellem a vágy tárgyáról. Az is erősíti a vágyat, ami a képzelmi erőt ingerli, ébreszti és élénkíti, minden bizonytalan és rejtélyes a tárgyon, minden akadály és ellenállás: míg ezeknek ellenkezője gyöngíti azt. Ha a tárgy nincs jelen, az a gyöngé vágyakat elfojtja, az erőket pedig lángra lobbantja. Az egy tárgyra irányuló vágyak

¹⁾ S. 396.

kölcsönösen erősítik egymást, a különböző tárgyra irányuló hasonló vágyak gyöngítik egymást, s az erősebbik elfojtja a gyöngébbet; ellenkező vágyak, ha egyenlő tárgyuk van, egymást ébresztik s akadályozzák, mint a képzetek és érzelmek. Itt is központban van valamelyik vágy a többire nézve, melyeket aszerint, amint vele többé-kevésbé rokonok, tisztább, vagy homályosabb tudatban tart. A vágyak ereje és tartóssága az illető tehetségek erejétől függ, az időtől, mely alatt táplálva, kielégítve voltak, és a tárgyak és működés mennyiségétől, melyet kielégítésök kíván. Olyan vágyak, melyek hirtelen s magas fokban támadnak, csak rövid tartammal bírnak; ellenben olyanok, melyeknek nagy idő szükséges arra, hogy teljes erőre fejlődhessenek, tartósak. Ha valamelyik vágy elmosódott, felkelthetni azt először azoknak jelenléte által, amelyekkel társulva van, másodsor azon képzeteknek és érzelmeknek fölébresztése által, melyek a vágy tárgyához kapcsolódnak. Az érzelmek felfokozhatja a vágyakat; de a hatalmas érzelmek az isteninek tudatát kelti fel az emberben s ez által a vágyat elnyomja. A gondolkodás rendszerének tápot nyújtanak az Ösztönök, midőn azt munkaságra ingerlik, hogy keresse föl a céljok elérésére szükséges eszközöket s több-több tárgyat kutasson, melyek kielégítésökre szolgálnak. De más részről meg a vágyak erőssége korlátozza az ismerő tehetséget; mert egészen tárgyára vonja annak figyelmét és erejét s megfosztja azt a nyugalomtól, mely minden ismeretszerzéshez szükséges. Mindezeket tudva, ha valamely tárgyat erőssé akarunk tenni, legelőször is az a teendő, hogy azt, midőn először föllép, teljesen kifejlődni engedjük; aztán elégítsük ki, amennyiszer csak lehet, társítsuk rokonaival, adjunk neki segéd társakat az érzés és gondolkodás világából, melyek azt kísérik és ingerlik. Ha pedig legyőznünk kell valamely vágyat: távoztassunk el mindent, mi a vágy keletkezését előmozdítaná, mert ha munkasága akadályozva van, akkor gyarapodása- és fejlődésében elmarad; távoztassunk el mindent, mi a vágy tárgyának kétes, rejtélyes érdeket ad, vagyis korlátozzuk a képzelem játékát, mely a vágyat ingerelhetné; vétessük észre a növendékkel, hogy vágyának határozottan ellenébe állunk; emellett ébreszszük a magasabb gondolkodást és érzést, hogy ezek a vágyat már első fakadásában legyenek képesek elnyomni; végre

forduljunk a növendék akaratához is, buzdítsuk a vágnak legyőzésére, szoktassuk harcra, hogy végre a vágyat eléidéző alkalmakat is kerülje, s ha ilyenekkel találkozik, bírjon a vágnak parancsolni.

Látván így a vágyak erősítése- és gyöngítésének miképen-jét, most már azon két föltétet fogjuk vizsgálni, melyektől a vágnak maradandósága függ. Ezek az érdekek és szokások.

Az érdek, mely a vágyás rendszerének figyelmét képezi, behelyezi magát abba, mi a vágyat ingerli és kielégíti. Midegyik igazi vágy maga az érdek, és az érdek annyiféle és oly különböző, ahányfélék s amily különbözők a vágy tehetségei. Természetes dolog, hogy az érdek annál erősebb és élénkebb, minél erősebb a vágyat ingerlő tárgy, minél fejlettebb az illető vágy tehetsége, s minél több képzet és érzelem szegődött társul a vágy tárgyához. Érdek nélkül egy vágy sem keletkezhetik. Ha tehát a vágyat ébreszteni, erőssé tenni akarjuk: adjunk neki elegendő tápot, annál többet, minél gyöngébb a megfelelő tehetség; vigyük a tárgyakat közelébe, ébreszszük fel azon képzeteket és érzelmeket, melyek a vágyat elősegítik, vagyis erősítsük az érdeket. De ha a vágyat nem erősíteni, hanem gyöngíteni kell, akkor egészen ellenkező eljárás követendő, t. i. elvonjuk az illető vágy tehetségétől a tápot, távul tartjuk tőle az illető tárgyakat s az elősegítő érzelmek s gondolatok helyett olyanokat keltünk fel, melyek a vágnak erejét gyöngítik, kifejlődését gátolják.

A vágyás rendszerének csak az birtoka, ami szokássá vagyis a szellem állandó tulajdonává lett. A szokás hatalma – mondja Schmidt K. – kézzelfoghatólag bebizonyul a természetben, hol az erők, ha huzamosan, vagy legalább gyakran bizonyos működésre valának serkentve, működésök ez irányát továbbra is megtartják, ha az okok nincsenek már jelen; bebizonyul továbbá az állati természetben, hol valamely cselekmény és szenvedés, ha gyakran ismétlődött, későbbben könnyen s gyakran magától is eléáll; bebizonyul végre az ember akarat világában, mint ugyanazon cselekménynek szakadatlan ismétlése által eléállott készség. Ami már a megszokás törvényeit illeti, azokra nézve a fönnebb mondottak nyomán könnyű lesz eligazodni. A megszokás t. i. annál könnyebben történik: 1) minél kevésbé voltak munkások a szellem tehetségei,

tehát minél ifjabbak még; s annál nehezebben szoktathatók a tehetségek valamire, minél többet működtek és szenvedtek már. Miből, mellesleg legyen mondva, mindenki beláthatja, hogy a gyermek vágyásrendszerét mennél korábban kell irányozni kezdeni. 2) Minél többet és többfélét szokott meg már a tehetség, annál nehezebben fogad be új szokásokat, főleg ha azok ellentétben állanak a meglevőkkel. Miből meg az következik, hogy addig kell a gyermeket jóra szoktatni, míg mást nem szokott meg; továbbá, hogy a gyermekkorban kicsiségeknek tartott vétségek, melyek sok szülőnek véleménye szerint úgysis elmúlnak, épen nem tartandók kicsiségeknek; mert ha egyszer szokássá váltak, nehéz azokat ellenkezők által helyökből kiszorítani. 3) Minél több időt fordítunk valamely megszokásra, annál erősebb lesz az. 4) Minél több és erősebb más szokással s minél szorosabban van valamely szokás kapcsolva: annál erősebb az. 5) Az elmosódott szokás annál könnyebben állítható helyre, minél erősebb és tartósabb volt azelőtt. 6) Végre, minél nagyobb, kialakultabb tehetségei vannak a vágyaknak, annál könnyebben és annál rövidebb idő alatt lesznek szokássá. – Ha tehát az ösztönöket vágyakká akarjuk erősíteni, szoktassuk, gyakoroljuk azokat. Minél többször újítjuk meg a vágyat, annál könnyebben fog az jelentkezni, utójára még akkor is, ha nincs ingere, mert a gyakorlás által már állandó birtokává lett a szellemnek.

101. §. A szenvedélyek fékezése.

A szenvedély nem egyéb, mint uralomra jutott vágy, mely az egész szellemet eltölti. De az akarat nevelésében nem az a feladat, hogy az ösztön, vágy és szenvedély – melyek nem határozott szellemi tehetségek, hanem csak a vágyásrendszer működésének különböző fokai uralomra vergődjenek, valamint ellenkezőleg az sem, hogy kiirtassanak; hanem hogy a gondolkodás és érzés tehetségeinek szolgálatában álljanak; hogy tehát ezekkel szoros egyesülésben működjenek, nehogy azok összhangzási köréből kiszabadulván, saját alanyukat főtárggyá tegyék s a következő menyekre nézve vakságban legyenek, hanem magukat önkényt az ész, az eszmék főnöksége alá rendeljék. Ez okból a szenvedélynek nem szabad fölülkerekedni az éssen. Hol ez megtörtént, ott vége a

szellemi életnek. A szenvedély ugyanis zsarnok önkényt gyakorol az emberen, és a szenvedő alany egyéb kívánatait háttérbe szorítva, túlbecsült ösztönét tűzi ki célul és ennek valósítására a lélek minden munkásságát kénytetve összpontosítja s így az akarat szabadságát korlátozza. „Czélja jó, szent lehet, de mint szenvedély túlzó s így ész elleni; például a boncztan magában fontos, hasznos tudomány, de midőn egy Herophilus annyira rabjává lesz, hogy azt élő embereken (mintegy hatszáz élő rabon) úzi, az már vérfagylaló szenvedély, kegyetlenség. Kant szerint minden szenvedély rákfehély a gyakorlati észre nézve, melynek orvoslása ritka, vagy épen lehetetlen, mert maga a beteg sem óhajt gyógyulni bajából. Azonban, mint mindennek, úgy a szenvedélyeknek is voltak és vannak védői.”¹⁾ „Ha szenvedély által akar valaki boldog lenni, az annyi, mint gyútó üvegen keresztül melegítkezni akarni,”²⁾ – A szenvedély örökös harcban és ellentétben van a magasabb gondolkodással s érzéssel. Az erős szenvedély tétlenné teszi a gondolkodást minden tárgy iránt, mely nincs vele összekötetésben, megszüntet minden hathatós működést az érzelmvilágban. Akiben erős szenvedélyek dúlnak, az nem gondolkodhatik kellően, nem hallgathat a magasabb érzelmek parancsaira, nem élhet eszmék szerint. Herder³⁾ azt állítja, hogy nemünk szenvedélyeken élesítette eszét, ezer eszközt szabályt és művészetet talált föl általok s nélkülök eszét nem művelte volna ki, hanem barlangokban laknék. De e szenvedélyek mindig csak másoknak és inkább nemlegesen használtak; s amit itt Herder szenvedélynek tulajdonít, mi azt inkább lelkesültség eredményének tartjuk. Törekedjék a nevelő az ösztönöket és vágyakat kellő korlátok közt tartani, a gyermek jelenkező szenvedélyeit akaratával megtörni, a serdülő növendékek magasabb gondolkodási és érzési tehetségét művelni, hogy eszmékre, észre emelkedhessenek s vágyaikat fékezni bírják.

102. §. Az érzéki ösztönök fékezése.

Az ösztönöket sokféleképp szokták osztályozni. Legtöbben vannak, kik állatiakra és szellemiekre vagy alsókra és

¹⁾ Rónay Jácint, Tap. Lélektan, 91 1.

²⁾ Jean Paul.

³⁾ Werke, zur Phil. u. G. 1813. V. 310,

felsőkre osztják, ez utósókhöz számítván az érzésrendszer némi tehetségeit is. És ezeknek nevelését általában erkölcsi nevelésnek mondják. Mi is megtarthatjuk az erkölcsi nevelés nevet, de azon megjegyzéssel, hogy e mű felosztása szerint a vágyás rendszerének nevelése csak egy részét teszi az erkölcsi nevelésnek, másik része az érzés rendszerében volt adva. De ez utó-jára is egyre megy, mert a három rendszer három egységet képez, melyben a részek oly szövevényesen egymásba nővők, hogy a felosztást csak is könnyebb áttekintés végett szokták tenni. Amit az erkölcsi nevelésre nézve mondandók vagyunk, az némi módosítással azon érzelmekre is értendő, melyek szokottan szellemi ösztönök név alatt ismereteseek. E helyen csak az állati vagy érzéki ösztönök fékezéséről akarunk szólni.

Kellemes, vagy kellemetlen külbnyomások illetik először az embert, kedvet, vagy kedvetlenséget keltenek benne s akaratának inger- és elhatározó eszközeivé lesznek. Az állati ösztönök csak is ily kellemes és kellemetlen testi benyomások által működnek. Míg a gyermek ezeknek befolyása alatt van, az állatiság korszakában él s más külhatások által nem is korlátozható, vágyai csupán e benyomástól függnék. Csak lassankint emelkedik ki a gyermek e testi világból, midőn a benyomásokról tudatot kezd szerezni s magát azok erejétől függetlenebbnek érzi. Majd választást kezd tenni többféle elhatározások közt, sőt a távul levők után is vágyik s megszán rabja lenni a jelennek. Még mindig az érzékiség a vezető, de mégis e második lépcső már egy lépés a függetlenséghez. S minél tisztábbakká lesznek a képzetek; minél nagyobb befolyást gyakorolnak ezek, mint a jelen benyomások az akaratra; minél több és több megfontolás és érzéki ízlés mutatkozik: annál magasabb fokra emelkedett ki a gyermek a csupán érzéki nyers állapotból. Az ember állat is levén, nem ugorhatja keresztül ez időszakot. – Az ember testszellemi lény ugyan, s így az érzékiség szintén jogosult részét teszi; de rendeltetésünk szellemi, erkölcsi levén, a testnek a szellem szolgálatában kell állania. A nevelésnek tehát oda kell törekedni, hogy az állatiság, az érzékiség, melyre az ember természeténél fogva igen hajlandó, túlnyomóságra, uralomra ne vergődjék; hogy ne folyhasson be erősen a növendékre, minthogy az erkölcsiség annál veszélyesebb

és ingatagabb állapotba kerül, minél több tere van az emberben az érzékiségnek. Az érzékiség teljes kiirtásáról szó nem lehet, mert azt, ha akarnók, sem tehetnők. Voltak ugyan és még most is vannak nevelők, kik az érzékiség kiirtását tartották egyik nevelési elvnek; de ezek az isteni bölcsesség és jóság műve ellen erőlködnek, fel akarván forгатni azt, mit a Úr jónak látott, fölöslegesnek és kártékonynak tartván azt, mi nélkülözhetlen. Más részről meg is szégyenülnek, mert irtogatásaikkal semmire sem mennek, hanem legfőlebb szemfényvesztést üznek mind magukkal, mind másokkal. Ugyanis, ha valamely ösztönt elfojtottak, annál hevesebben s boszúállólag lép föl egy másik. Gyakran csak alakot változtat az ösztön, mely alá szépen meghúzza magát s a nem eléggé éles szemet rászedi. Ha nincs érzékiség, akkor erény sincs, mert hiszen az az állatiság okos fékezésében vagyis az ész uralmában rejlik. Nem kiirtani, csak fékezni kell az állati ösztönöket.

Az ösztönök fékezése kétfélekép történhetik: közvetlenül az érzékiség gyongitése által, közvetve vagyis az erkölcsiségnek, az erkölcsi tehetségeknek erősítése által. Ennél fogva óvakodjék a nevelő:

1) a gyöngé korban úgyis igen erős érzéki ösztönöket szóval, vagy tettel ébreszteni, ingerelni, táplálni. Megteszi pedig, ha az anyagi szűkölködést, kényelmetlenséget sat. mint valami szerencsétlenséget, boldogtalanságot tünteti föl; ha oly életet visz, hogy a gyermeknek lehetlen észre nem vennie, miszerint az érzéki élvezet igen nagy, talán legfőbb jónak tartja; ha mindenütt csak az anyagi hasznot keresi.

2) Kedvezőleg hat az érzékiségre a puha nevelés, mely a gyermeket minden erősebb széltől ovalmázza s annak minden érzéki hiúságát teljesíti. Az epicureismus durvább, finomabb neme ezelőtt csak a legmagasabb családokat terhelte, de most már a fertálmágnások és polgárok házaiba is bekapott és számtalan testi és lelki nyomorékot szolgáltat az álladalomnak, kik az érzékiségnek föltétlen rabjai, testi és szellemi szolgálatra képtelenek s erkölcsileg szerencsétlenek. Innen vau, hogy most csak igen kevesen tudnak túrni, nélkülözni, egyszerűséggel megelégedni. Innen van az elégedetlenség, kedvhiány, életuntság, képtelenség a

kötelességek teljesítésében, minden magasabb, nemesebb munka iránti részvégtlenség, miket gyakran a legjobbaknak tartott házak fiaín és leányain is észlelhetni.

3) Az okos nevelő ezzel egészen ellenkező eljárást fog követni, önuralomra, megtagadásra szoktatja növendékét, nem teljesíti minden vágyát, hogy nélkülözni, magának parancsolni s túrni tanuljon. De ezt napjainkban nem igen teszik, sőt mindent elkövetnek, hogy a gyermek vágyainak és szenvedélyeinek lapdájává legyen. Ne adjunk mindent a gyermekeknek, mit körülményeink megengednek, ne mindent távolítsunk el, amitől idegenkednek, mert különben szabadságukat veszítik s ezzel mindent, mi emberben nagy és nemes.

4) Még hibásabb, ha a gyermeknek csak egyes ösztönét vesz - szük gondozásunk alá; mert ez a többinek rovására történik, melyek ha működnének, egyensúlyt tartanának egymás közt, és az erő többfelé oszlanék. Akárhányszor tapasztalhatni, hogy amely ember csak egy dolog iránt viseltetik vágygyal, a többi iránt pedig egykedvű, az legkönnyebben esik áldozatul ösztönének.

4) Végre ébressze és erősítse a nevelő, amilyen korán csak lehet, a magasabb ösztönöket; mert, mint a vágyak nevelésénél láttuk, ha az érzéki ösztönöknek időt engedünk megerősödéssre s azok ellentéteseit nem hozzuk működésbe, a gyermek megszokja az érzékiséget, mely ellen aztán csak nagy ügygyel-bajjal boldogulhatni. Törekedjék a nevelő mindig érdekesen elfoglalni a növendékét: „mert – mint Ziller megjegyzi – ennek az a nemleges eredménye van az erényre nézve, hogy a vágyak, szeszélyek, szenvedélyek, melyek különben elétörtek volna, megtöretnek.¹⁾

103. §. Az akarat nevelésének általános szabályai.

Az ember vágyrendszeré egysséges szervezetet képez, melyben az ösztönök, vágyak, szenvedélyek nem tehetségek, hanem csak különböző fokai az egy tehetség működésének. Ezeknek nem szabad magukat egyoldalúlag érvényesítniök, anélkül, hogy az egész szellemi szervezetet megrontanák; hanem összhangzásban kell maradniök a gondolkodás és érzés magasabb tehetségeivel, mint az emberi szellem központjaival; nem csak, hanem alá

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre etc. 1865. S. 359.

is kell rendelve lenniök, hogy ezen alárendeltségükben a gondolkodást és érzést az emberiségbe és az egyesek életébe vigyék, a gondolkodásnak és érzésnek nyomatékot adjanak. De midőn így az ész az ösztönöket, vágyakat és szenvedélyeket korlátok közé szorítja, gyakran harcra keveredik velők, melyben, ha a vágyak oly erősek, hogy az észre az általa kijelölt korlátoknak daczára is határozókig hatnak, az ész működése elnyomatik; de ha az ész elég erős arra, hogy a vágyakat a korlátok közt megtartsa, akkor a vágyak a tusában legyőzetnek és szolgálai szerepre utaltatnak. Ha így az ösztönök, vágyak és szenvedélyek az ész szavára hallgatnak s mindenütt, az ember saját bensejében úgy, mint a külsőben és a világban a tisztán emberit, vagy az istenit az emberben föntartani, előmozdítani, érvényesíteni törekednek: akkor ezt már akaratnak nevezzük. Az akarat tettekben nyilvánul; a tettek által a belső világ külsővé leszen; a tett valósítása az eszmének s eszmekép létező akaratnak; és a tett csak akkor igazi tett, ha szükségképi következménye az eszmének. A tettben az eszme meg van testesítve, Az így értett akaratra vezetni a növendéket feladata a nevelésnek. Miből önkényt következik, hogy nem elegendő a nevelőnek az ösztönöket, vágyakat és szenvedélyeket fékezni tudni, hanem ismernie kell mindazon törvényeket is, melyek szerint a növendéket akaratra segítheti.

Hogy a növendéket akaratra segíthessük, szükséges: 1) őt az eszmének világos, élénk és határozott ismeretére vezetni; 2) szoktatás és gyakorlás által annyira vinni, hogy elejénte közönyös, későbbben nehezebb esetekben is eszmék határozzák elakaratat; 3) azon vágyakat, melyek az észnek nem mondanak ellent, ápolni, s az ellenzőket amennyire lehet, gyöngíteni s elnyomni; 4) az ész tárgyait vágyak tárgyaivá is tenni; 5) tettel és szóval oda törekedni, hogy a növendék belássa, miszerint az észszel ellenkező vágyak tárgyai nem föltétlenül szükségesek a szellemi életre, hanem csak a nélkülözhetőnek alakjában kívánhatok. Ha így járunk el, akkor növendékünkben akarat leszen.

Az akaratnak azonban, mint már fönnebb megjegyeztük, nem szabad üres, elzárkózott óhajtnak maradnia, hanem ki a tettek mezejére kell irányulnia. Tenni legyen a jelszó! Mert mit is ér az ember az ő erkölcsi érzégsével, mely a valót és valót-

lant, az igazságost és igazságtalant, a jogot és jogtalanságot mélyen érzi, s az elsőt kívánja is, örül neki, de kezét nem mozdítja annak valószínűsítésére?! Az erkölcsi érzületnek gyümölcsöt kell hoznia, nem csak azért, mert a hit cselekedetek nélkül holt, hanem azért is, mert a társas életi viszonyok is parancsolják, és a cselekmények az érzületnek erősítésül szolgálnak. E cél elérése tekintetéből minden előtt eszméket kell kelteni a növendékben s azokat oly elevenekké tenni, hogy ő azokat benső szükségességénél fogva bele vigye a világba. És ez nem is nehéz dolog, mert már a kis gyermekben is benvan az ösztön, hogy a még csak derengő eszméket megtestesíteni igyekezzék; vagy nem arra mutat e, hogy a szülők foglalkozását utánózni törekszik? Adjunk tehát a gyermeknek alkalmat eszméinek valószínűsítésére s tegyük oly helyzetbe, melyben kora és körülményei szerint egyet-mást vagy saját erejéből, vagy ha segítséggel is, véghez vihessen; figyelmeztessük, mikép létesítheti erkölcsi vágyait, buzdítsuk őt. De eme valószínűsítást elejénte meg kell könyíteni, mert akinek még nincs erős akarata, könnyen visszajed a véghezviteltől, vagy akarátát is vesztheti. Azt semmi esetre se tegyük, hogy a gyermek kívánságait mindig mások által teljesítse, mert az ilyen gyermekekből oly emberek fejlődnek, kik minden jót óhajtanak, de a véghezvitelt mindig másokra bízzák. – Épen oly szükséges továbbá, hogy a növendék tetteiben nyilvánuló akarata erős és tartós legyen.

A növendék hangulatának nem szabad csupán pillanatnyi szeszélyeknek, ötleteknek, átmeneteknek lennie; hanem maradandó tulajdonságát képezze az akaratnak, vagyis legyen a növendék szilárd. A gyermek akarata rendszeren azért nem erős, mert a szülők és nevelők is ingatagok; mert a gyermek különösen a magán nevelésnél és a szaktanodákban minduntalan mást és ellenkezőt tapasztal a nevelőben; mert egyik szülő és nevelő ilyen, másik olyan elveket és elvtételeket láttat és hallat a minden benyomást viasként befogadó növendékkel. Szerencsétlen gyermek az, ki homlokegyenest ellenkező elvű tanítók kezei alá kerül, csak elvétve lesz annak akarata. Hogyis kívánhatnók, hogy a gyöngé csemete, melyet minden órában ellenkező szelek s talán viharok is ingatnak, erős fává növekedjék? – Ha már az akarat gyökereket kezd eresztetni, akadályokat lehet eléje gördíteni és erejét

kísérteteken is próbálni; az erényhősök rettenhetlen, ingathatlan akarata csak lassan s az által lehet tulajdonává a növendéknek, ha erejéhez mért akadályokkal és kísértetekkel kell küzdenie. így érhetjük el azt, hogy a növendék az ösztönöket, vágyakat és szenvedélyeket az észnek alá fogja tudni rendelni, anélkül hogy megsemmisítse azokat. – E pontra nézve azonban jegyezzük meg, hogy az akadályok és kísértetek, melyek a nevelésben csakúgy indokolvák, mint a tanításban, legfinomabb tapintatot és nagy óvatosságot igényelnek a nevelő részéről. Azért sok aggodalmas szülő irtózik is a kísértetektől; de halogatásaikkal rendesen gyöngéjellemet nevelnek, vagy szenvedélyeket s más veszélyeket idéznek elé. A kísérleteknél főszabályul álljon, hogy azok a növendék erejéhez legyenek mérve; mert a sikeretlenség elkedvetleníti őt, vagy kijátszására viszi a feladatnak. Továbbá előkészület, felügyelés és erkölcsi méltatás nélkül semmi kísérlet nem teendő; mert ami sok szülőt elidegenít a kísérlettől, az ama nem ritka hiba, hogy némelyek gyermekeiket vagy tudatlanságból és nemtörődésből, vagy erőgyakorlási szándékkal minden tanács és véd nélkül kísérteteknek teszik ki. Ez, jóllehet néha sikerre is visz, nem nevelés, hanem igazi bolondság, könnyelműség, kényelem.

104. §. A fegyelem fogalma s felosztása.

A szabályok, melyeket imént eléadtunk, csak pontokat jelölnek ki az akarat nevelésében; a részletes szabályokat a fegyelem s a fensőbb erkölcsi nevelés tárgyalja. Ezekről külön cikkekben tüzetesen fogunk szólni. Ami a fegyelmet általánosságban illeti, ennek célja a növendék érzéki természetét kellő fokra leszállítani s annak helyére az istenit, a vallást s az ezzel járó erkölcsiséget, igazságot, erényt, jámborságot ültetni. Meg kell neki hajtani az érzékiséget, vagy megtörni, ha nem akarna hajolni; s azért addig kell a fegyelemnek a gyermek fölött tekintélyt gyakorolni, míg az önmagától nem határozza el magát az Isten hasonlatosságára teremtett lényhez illő életre, vagyis míg a növendéknek esze munkásságba nem jó. Ha ez már bekövetkezett, úgy hogy az ösztönöket kormányozni bírja: akkor a fegyelem helyére a tanács a fensőbb erkölcsi nevelés lép. – A fegyelem tehát nem pusztán büntetés, mint némelyek balul

éreményzik, de nem is egészen olyan eljárás, mely csak jóval akar boldogulni, magában foglalja a jutalmakat és büntetéseket is.

A fegyelemnek kiindulási pontja a tekintélyen alapuló szoktatás és engedelmisség, aztán következik a példa, oktatás, intés, fenyegetés, jutalom és büntetés. Mindezeket külön cikkekben fogjuk tárgyalni.

195. §. A szoktatás és leszoktatás.

„A szoktatás által oly irányt lehet a gyermekek akarátának adni, mely lassankint jellemvonássá leszen. Szülők, kik nem sokat tudnak a nevelés szabályairól, ezen az úton gyakran tovább érnek, mint mások. Ők t. i. azt, mi egykor kötelesség leszen, már kis korában gyakoroltatják a gyermekkel, és a hajlékony természet szépen beleilleszkedik az alakba, a rendbe, szokásba, anélkül hogy csak legkevésbé is érezné a kényszert.”¹⁾ Niemeyernek ezen szavait teljesen igazolja a tapasztalás, s bizonyos, hogy a szoktatás első sorban áll a nevelési eszközök közt. Ennek hatalma az egész életre, a pólyától kezdve a nagykorúság önképzéséig s az emberi nevelés és képzés mindennemű ágaira kiterjed. A szoktatás föltéte minden sikernek. Adeo in teneris consvescere multum est. A nevelést bizonyos tekintetben szoktatásnak mondhatjuk.

Ugyanis a csecsemőnek nevelése mi egyéb, mint szoktatás? Tisztaságra, rendre, pontosságra mértékletességre, engedelmességre szoktatja az édes anya magzatát, mihelyt a világra jő. Mily fontos az engedelmisség nem csak a gyermekkorra, hanem a későbbi évekre nézve is, kiki tudja; de arra szintén szoktatás által vezetjük a növendéket. Az iskola nem csak egyik-másik helytelen szokásról szoktatja le a tanulót, hanem a házi nevelés által mulasztottakat is pótolja és új szokásokra szoktat. Maga a tanítás is szoktatás, mert az csak úgy érdemli meg nevét, ha nem pusztán ismeretközlés, hanem ha bizonyos testi, lelki, szellemi és erkölcsi szokásokra, ügyességekre is vezeti a tanulót, milyenek többiközt a figyelem és szorgalom, a gondolkodás, beszéd stb. – Ami az értelmi képzést illeti, itt is még a legmagasabb bölcséleti

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1854. I. Th. §. 97.

gondolkodásnál is szükséges a szoktatás; mert csak ez biztosítja a gondolkodást önkényes ötletek és alanyi eszmélődés ellen s képesíti az embert arra, hogy önmagából kilépvén, tisztán gondolkodása tárgyának természeténél maradjon, abban mozogjon. Megszokottsággá kell lennie a növendékben az erkölcsnek, hogy egyedi én-je az egésznek, az egyetemesnek szolgálatában működjék. Tudjuk, hogy természeti ösztöneink ellentétben állanak az isteni akarat tárgyi erejével: ezeket csak a szokás törheti meg végkép; mert akiben a jó nem szilárdult szokássá, az nem képes ösztöneinek parancsolni; csupán a szokás által emelkedik ki az erkölcsiség az ingatag alanyi körből, a csupa szándék- és irányból valóságos hatalomra, melyre az ember rábízhatja magát, s mely más embereknek is és általában a világnak igazi támaszul szolgál. Egyes erkölcsi irányzatok nem adnak erkölcsi értéket sem egyeseknek, sem népnek, hanem erkölcsi szokások, melyek mint a szó mutatja, szokás által fejlődnek.

Ezek csak általános képzeteket adják a szoktatásnak; de már ennyi is elég annak belátására, hogy a szokás nem pusztán egyes cselekményeire vonatkozik a nevelésnek, hanem némileg az összes nevelési munkásságnak lényegét teszi. Szoros fogalmát a szokásnak nem kell messze keresnünk, mert midőn azt mondjuk, hogy a szokás második természet, ezzel a szokás fogalma oly világosan van meghatározva, hogy a legalaposabb bölcselő sem határozhatná meg jobban, csak azt kell tudnunk, mit értsünk második természet alatt. Deindhardt¹⁾ természet alatt oly létet ért, melynek tünetnyei és cselekményei saját benső törvényeiből szükségképen folynak. Minden állat, minden növény egy-egy példányát teszi a természet eme fogalmának. A lény, melynek természet tulajdonítunk, mindig hasonló magához, nem ingatag, nem bizonytalan, föltétlen biztossággal működik, határozata nem függ más lény önkényétől, hanem a magában levő változhatlan törvények szerint, tehát szükségképen működik. Ilyen természettel bír az ember testszervezete is. De míg az állatok eme természet körén belül maradnak, addig az ember úgy tekinti azt, mint kiindulási pontját, eszközét egy másik természetnek: ez az erkölcsi, szellemi természet az emberben. Az első természet vagyis az érzéki szervéül szolgál

¹⁾ Encyklopaedie des. ges. Erz. und Unt. v. K. Schmid cet. II. B. S. 907.

eme másodiknak. Ha az ember az első természetnél marad s azt életcélul tűzi ki: akkor elétűnik ugyan a második természet is, de belevonatik az elsőnek hatalmába; ellenben, ha a szellemi és erkölcsi élet felszabadul, akkor a testi is megtisztul s mintegy átszellemül, megdicsőítetik, részt vesz a szellemi természet fensőbb tulajdonságában s a fensőbb életfolyamra ő maga is közre működik. E második természetre kell a gyermeket képesíteni. Képesítjük pedig szoktatás által; ami jót a gyermek megszokik, az második természetévé lesz. Ezen szoktatás által a szellemi és erkölcsi oly maradandó tulajdonává, mondhatni, lényegévé leszen a növendéknek, mint például a testszervezetnek a járás.

De könnyen azt mondhatná valaki, hogy az ember szellemi élete lényegileg abban különbözik a csupán természeti élettől, hogy szabad önelhatározással bír; már pedig a szoktatás akadályául szolgál ezen önelhatározásnak, mivel olyasmit szokik meg a gyermek, mit későbbi korában másképp tenne. Ez hamis fogalma az önelhatározásnak, a szabadságnak. Az ember akarata, mint azt az általános részben láttuk, csak föltétesen szabad. Már ha a gyermeket ezen föltét megtartására szoktatom, az által épen a valódi szabadságra vezetem; mert amit gyöngébb korában engedelmességből tesz, azt nagykorúsága megjöttével önkényt, szabad elhatározásból, elvek szerint kell cselekednie; ha másképp cselekednék, nem lenne szabad, mert nem az ész, nem a felsőbb, hanem alsó természete uralkodnék.

Már ha a szoktatás oly fontos tényező a nevelésben, nem lehet közönyös dolog, micsoda törvények szerint kelljen azt intézni. A szoktatás törvényeinek tüzetes tárgyalása azonban nem lehet e cikknek feladata; minthogy a szoktatás módját úgyis minden nevelési mozzanatnál elé kell adni, hanem csak általánosságra szorítkozunk. Minden nemére a szoktatásnak két főszabályt tűzünk ki: a cselekményeket, melyeknek szokássá kell válniok, 1) tisztán, egészen teljesíteni, 2) gyakran ismételni kell. E szabályokat példával világosítjuk fel. Ha a gyermeket például tisztaságra akarjuk szoktatni: akkor arra kell törekednünk, hogy a gyermek minden egyes esetben tiszta legyen. Nem szabad tehát semmi tisztátlanságot tűrnünk sem testén, sem ruháján, sem könyveiben stb., hogy a gyermeknek szemléletei legyenek a tisztaságról. A

tisztaság ezen egyes eseteit aztán mindig elé kell tüntetni vagyis ismétlem, miből az következik, hogy a tisztaság végre saját ügyévé lesz a gyermeknek.

Ami a szoktatás tárgyait illeti, azok ugyanazok, melyek a neveléséi. Minthogy a gyermek működése kezdetben csak a külső élet kisebb szerű viszonyainak szűkebb körére terjed: azért a szoktatás is elejénte csak erre a körre fog szorítkozni. Szokják a gyermek testi kellemetlenségeket, nélkülözéseket elviselni, szokják tisztasághoz, rendhez. Ez legelső lépcsője a műveltségnek, külső ugyan, de nagy befolyása vagyon a belső kialakulásra is. Ezen nevelési eszköz igen könnyű, annyival kevésbé menthetők tehát a szülők és nevelők, ha azt elhanyagolják. „Mosdatlanul kimenni, valamit helyére nem tenni, idegen dolgokat kezébe venni, vagy eltulajdonítani, az asztalnál ételt kérni, mielőtt az öregek kielégítve volnának, rendes időre föl nem öltözködni, fölkelni, lefekünni, ok nélkül iskolát mulasztani, Írásbeli föladatot rendetlenül, vagy éppen nem teljesíteni stb. – mindez nem is ötlük a gyermekek fejébe, ha kezdettől fogva úgy szoktatjuk őket, hogy még gondolatára se jöjjenek annak, miszerint az csak lehetséges is. A mindennapi ismétlés végre természetökké teszi a kimért foglalkozásokat, annyira hogy csudálkoznak rajta, ha társaik másképp cselekesznek.”¹⁾ Későbbben aztán munkásság, mértékletesség, szerénység, jótékonyság, kitartás, türelem, s más tulajdonságok is szoktatás tárgyaivá lesznek. „Aki a gyermekek természetes tevékenységének folyvást tud tárgyakat adni, az azokat tevékenyekké teszi, anélkül hogy parancsolnia kelljen a szorgalmat. Aki szemérmök gyöngéd érzetét ébren tartja, az bizonyosan eléri, hogy azok minden szemtelenségtől és gyaláztatostól elfordulnak. Ha kellőleg szoktattuk őket, engedékenyek-türelmesek, szívesek sat. lesznek s mindezt természetesnek s olyan-nak fogják tartani, mint ami magától is értődik. Szerények lesznek felnőttek környezetében, ha kiskoruktól fogva tanulták, hogy a gyermekeket, ha nagykorúakkal vannak jelen, nem igen veszik észre, s tüstént el szokták távolítani, ha koruk jogát túllépni akarják.”²⁾

¹⁾ Niemeyer. Grundsätze etc. 1834. Th. §. 97.

²⁾ Ugyanott. I. Th. §, 97.

De bármire szoktassuk is a gyermeket, a siker leginkább bánásmódunk egyöntetűségétől s következetességétől függ. Ha ma megengedjük, amit tegnap tiltottunk; ma szigorúan fogjuk, amit eddig figyelemre se méltattunk, noha már gyakrabban történt volt; ha ellenmondunk magunknak, sőt talán minden szél idestova hajt bennünket: akkor hasztalan minden szoktatás, a gyermekben semmi sem fog gyökeret verni! Sok szülőnek parancsai és tilalmai csak szakadékos ötletek, s roszalásuk, korholásuk csupán szeszély; mi egyebet lehetne aztán ily eljárástól várni, mint határozatlanságot, ingatagságot a jellemben? Amit szokássá akarunk tenni a gyermekben, azt állandóan és egyenlő alakban követeljük tőle. Minden elnapolás, minden elnézés, szünetelés és fölmentés ártalmas e tekintetben. Nincs könnyebb a gyermekeknek, mint amit minden nap meg kell tenniök; nem esik az nekik nehezőkre, csak ne szakítsuk meg a követeléseket, ne mentsük fel őket kötelességeik alól, mert ez által kellemetlenné, alkalmatlanná tennők azok teljesítését.

106. §. Az engedelmesség szükségessége az akarat nevelésében.

Az engedelmesség készséggé lett alárendelése saját akaratunknak egy más jogosult akarat alá. Itt csak azon engedelmeségről szólunk, melylyel a növendék nevelőinek tartozik, s melyre a nevelő a növendéket vezetni köteles. Ezzel kivan mondva, hogy az engedelmesség kötelesség; másodsor, hogy azt ápolni szükséges. Ami az elsőt illeti, annak erkölcsi és lélektani oka van. Ugyanis a nevelő feláldozza magát a növendékért: azért a növendék engedelmissége úgy tekintendő, mint tettleges hála a vett jótéteményekért; az engedetlenség pedig akadály a jótétemények áldásos sikerének. Az engedelmisség által beleéli magát a növendék az isteni és emberi intézvényekbe, melyek belső és külső életének szerencsés folyamára okvetlenül szükségesek. Igazi engedelmisség csak az istenérzelemből fakadhat; a vallásos lélek ugyanis alázattal hajol meg a világosság atyjának akarata előtt vagyis engedelmeskedik, s ezen engedelmisséget azok irányában is tanúsítja, kik Istentől vannak: a szülők és törvényes elöljárók s azok intézvényei iránt. Ennél fogva az engedelmisségről az istenérzelemnél

is szólhatni, mert az is akaratunk meghajtására tanít; miből meg azt következtethetni, hogy a vallásosság s erkölcsi nevelés egymástól elválaszthatlan, minthogy a vallás éltünk minden viszonyaira nézve kijeleli akaratunk szabályozási törvényeit, úgy hogy az erkölcsi nevelést vallásos nevelés címmel is jelelhetnők, melyben az ösztönök, vágyak és szenvedélyek nevelése is befoglaltatik. Nehogy azonban nagyon eltérjünk a nevelési munkásság szokásos felosztásától, maradunk a réginél.

Az akarat alárendelése alatt annak vezetés és hajlítás általi gyakorlását értjük. Az engedelmisség teszi, amit a törvény parancsol, elhagyja, amit tilt; az első esetben az akarat valamire irányul, amit önmagától nem tett volna, a másodikban visszahúzódik attól, amit akart volna; mind a két esetben gyakorlódik az akarat. Itt úgy látszik, mintha az engedelmeskedő gyermek akarata megsemmisülne; de ez csak is látszik, valósággal pedig szabadságra vezetetik. Ugyanis a gyermek akaratát kezdetben, minthogy még merő szenvedély, érzékiség, meg kell hajtunk, sőt meg is törnünk és az eszes akaratnak alárendelnünk. Főlkeli adni a gyermeknek saját én-jét, mert az ilyenkor csak önzés; föl kell adnia, hogy helyébe igazi énjét kapja vissza; le kell mondania vágyairól, hogy törvényben élhessen vagyis engedelmeskedhessek; engedelmeskednie, szabadságáról lemondania kell, hogy igazán szabad lehessen. Bár az engedelmisségnek végczélja az, hogy a kettőt az ember tudatosan, szabadon és belátásból tegye: de a gyermek engedelmissége kezdetben nem lehet ilyen; mert míg a gyermeknek esze nincs, addig a szülő és nevelő esze teszi az ő eszét is, melynek irányában ő csak szolga, kinek szolgálnia kell, hogy egykor felszabadítható legyen s ne kénytelenítessék egész életén át szenvedélyeinek rabja lenni. E szolgaság nem gyöngíti, nem semmisíti meg a növendék jellemét, sőt inkább megtisztítja azt s az erkölcsire, istenire vezeti: és ez fődolog. Örök rendje a természetnek, hogy az erő gyöngesége, az értelmetlenség az értelemnek, a tapasztalatlanság a tapasztaltságnak engedelmeskedjék. Kant így szól: „Kezdetben a gyermeknek vakon kell engedelmeskednie. Egészen természet ellenes dolog, hogy a gyermek lármája legyen a vezénylő, s az erős engedelmeskedjék a gyöngének. A gyermekek elromlanak, ha akaratjokat teljesítjük. A gyermek

jellemének egyik szükséges vonása az engedelmesség.”¹⁾ És Seneca: Puerum rege! Qui, nisi paret, imperat.

Nincs is nevelő, csak elvétve, ki az engedelmesség szükségéről meggyőződve ne volna, s amit némelyek Rousseau s általában az új nevelők ellen fel szoktak hozni, az nem-értésből és félreértésből ered. Csudálkozunk kell, hogy efféle vádak még a legújabbban megjelent gothai neveléstani encyklopadiábanis olvashatók; szélűben úgy hozzák fel Rousseaut, mint ki ellensége volt az engedelmességnek és a gyermeket észokokkal akarta volna vezetni. Ugyan hát mit jellentsenek Rousseaunak eme szavai: „Nem ismerek furcsábat, mint olyan gyermekeket, kikkel annyit okoskodtanak. Minden tehetségei között a léleknek legnehezebben s legkésőbbén fejlődik az ész, mely úgyszólván valamennyi más tehetségből van összetéve: és azt akarjuk használni a többinek kifejtésére (?) A jó nevelés remeklése az, hogy eszes embert képezzen: és ezt ész által akarják elérni (?) Ez annyi, mint a dolgot végéről kezdeni, a művet eszközül használni. Ha a gyermek képes volna az ész elfogadására, akkor nem kellene őt nevelni.”²⁾ Rousseau hamis értelmezőit helyesen utasítja rendre Niemeyer, midőn mondja: „Micsoda fogalmuk lehet az emberi természet eme nagy ismerőjéről azoknak, kik így Ítélnék róla? Vagy hány sorát olvashatták művének? Hihetőleg csak helyeket, melyekben valamit az ő szokott modorában kissé paradoxon alakban fejez ki, vagy ahol a zsarnokságot a nevelés terén is ostromolja. Mert ugyan ki utasít erélyesebben arra, hogy a gyermeket az első években gyöngesége és függése érzetében kell megtartani?³⁾ Fel is hoz Niemeyer három hosszabb pontot Rousseau egyik művéből⁴⁾ melyek eléggé igazolják rendreutasítását; de nem akarván igen messzire terjeszkedni, elegendőnek tartjuk itt csak utalni azokra.

Még olyanok is, kik egészen tisztának, jónak tartják a gyermek lelkét, szükségesnek látják az akarat kora fegyelmezését; mennyivel inkább tehát azok, kik nem csak a gyermek környezetében, hanem az eredeti bűnben is látják a gonosznak ingerét, ösztönét?

¹⁾ Über Paedagogik, v. Rink, S. 94-101.

²⁾ Rousseau, Émile, à Paris, 1813. Li., II. p. 117.

³⁾ Grundsätze der Erziehung etc. 1834. I. Th. §. 99.

⁴⁾ Nouvelle Héloïse, Part. V. lett. III.

Ezen veleszületett gonosznak lép ellenébe a parancsoló és tiltó fegyelem, engedelmességet követelve, szükség esetében, kényszerhez is nyúlva. S midőn a növendék engedelmeskedik, az által szabad lesz; mert gyakorolja magát érzéki ösztöneinek legyőzésében, gyöngíti természetének nyers hatalmát s érzéki, önző akaratának fékezése által utat tör az eszes, okos, erkölcsi akaratnak. Ilyen engedelmeségről mondja az evangélium, hogy az embert újjá szüleszti; ilyet gyakorolt a tizenkét éves Jézus is, ki pedig bűn nélkül és legszabaddabb volt. Nem fosztja meg tehát az engedelmesség a gyermeket a szabadságtól, mint azt némelyek vélik; mert az igazi szabadság épen az által nyer valósulást, hogy a gyermek az akarat nem-szabadd állapotából kiemelkedik, vagyis az ész ellenit a nevelő esze világánál megismerni és legyőzni törekszik.

Nem hallgathatjuk el azon ellenvetést, mely szerint az engedelmesség fegyelme alatti gyermekek csendesebbek ugyan, de a gondolkodásban lassúbbak, mint azok, kik nem igen fegyelmezhetőek. Való, a fegyelem komolyabbá tesz, a szellemi nyilatkozatokat kissé visszatartja; de ez által gondoskodási mélységet s feszültséget idéz elé, mi bár a jelenben nem üt nagy zajt, a későbbi korban gazdag gyümölcsöket terem; míg ellenben a fegyelmetlen gyermek haszontalanságokra pazarolja erejét, puskaporát elpattogatja a levegőbe. Épen a fegyelemhiány, az engedetlenség az oka ama mindennapi jelenségnek, hogy sok jótehetségű és lángeszű gyermekből kevés ember lesz. – De még közvetlenebbül, mint az értelmi képzésre, hat az engedelmisség a gyakorlati életre; mert a gyermek megszokja azt, mit nagykorúsága bekövetkeztével önkényt kell cselekednie; már mint gyermek élvezi a társadalom áldásait s közre működik azoknak terjesztésére. így az érő ész szövetségbe, viszonyhatóságba lép az érettel és tápot, világot nyer tőle. A törvény parancsa és tilalma egy ideig kényszernek látszik ugyan a gyermek előtt, de későbbben majd meggyőződik róla, hogy az nem volt egyéb, mint ami saját erkölcsi természetében rejlik. „Ezen fegyelem – mondja Kant – vagy kényszerből származik s akkor föltétlen, vagy bizalomból s akkor ön kény tes. Ez igen fontos, de amaz igen szükséges is, minthogy a gyermeket előkészíti azon törvények teljesítésére, melyeket mint polgárnak, ha nem tetszenek is, teljesítnie kell.” – Azzal, hogy a gyermek a

fegyelmet kényszernek veheti, épen nem szabad törődni; mert különben minden oly belátási és erkölcsi nyerseséget jogosultnak kellene tartanunk, mely a társadalmi intézvények elleni oktalan föllépésben szabadságot lát s a nevelővel, elülj ár ósággal, törvény-nyel való daczolást becsület dolgának hiszi. Egészséges és élet-erős politikai szervezet csak a törvény és elüljáróság iránti engedelmesség és az államfő okos erélye mellett lehetséges. „Aki nem tud engedelmeskedni, az nem tud parancsolni”, mondja a példabeszéd. A parancsoló és engedelmeskedő akarat nincsenek ellentétben egymással, sőt egyenesen szerves nyilatkozatait teszik az akaratnak. Aki engedelmeskedik, az részt vesz a kormányzásban, minthogy a törvénynek, jognak uralmát ő is elősegíti. Aki kisebb-nagyobb községben parancsolni akar, annak előbb engedelmeskedni kell tanulni, különben hiányozni fog nála a kormányzásra szükséges igazoltság, jó lelkiösmeret, bátorság. „Ne hagyd magad óh ember, a szak bölcsész szavától elcsábítatni, – mondja Herder Montesquieure hivatkozva – hanem lásd előbb, mi a tekintély, mi a félelem? Nincs-e minden emberéletben egy kor, melyben a száraz, hideg ész semmire sem, a hajlam és tekintély mindenre tanít? Okoskodhatunk e ilyenkor?” S alább: „Kezdetben a szelíd apai kormány alatt nem épen Kelet volt-e a legboldogabb, legengedelmesebb tanítvány az ő gyöngéd gyermeki érzelmével? Mivel minden mint anyai tej s apai bor vala ízelve, minden a gyermekszívben őrizve s isteni tekintélylyel lepecsételve: azért akkor a bölcsesség és erény első alakjait oly egyszerűségben, erő- és főnségben nyerte az emberi szellem, hogy ahhoz a mi bölcseleti, hideg európai világunk semmi hasonlót felmutatni nem tud. S épen azért, mivel annyira képtelenek vagyunk azt érteni, érezni s még inkább élvezni – gúnyt űzünk belőle, tagadjuk, félremagyarázzuk! Legjobb bizonyíték!¹⁾ Korunk megújhódására bizony nagyon elkelve egy kicsi abból a patriarchális szellemből!

Az engedelmesség oly színben látszik ugyan, mintha áldozat volna, de nem egyéb, mint amit minden fölnőtt embernek tennie kell a társadalom és önmaga kedvéért, amit áldoznia kell önmaga ideiglenes és örök üdveért. „Aki megtartja életét, – mondja az

¹⁾ Werke, z. Phil, u. Gesch. 1813. II. 232-235.

Üdvözítő – az elveszti azt, s aki elveszti életét érettem, az megtalálja azt.”¹⁾

Végre nem is oly nehéz az engedelmességre való szoktatás, mint némelyek vélik, mert az engedelmisség veleszületik az isten-érzelemmel s így könnyen kifejlődik, csak vezessük okosan. Hogy az engedelmisség szükségét igen is érzi az ember, azt még annak kinövéseiből is láthatni. Vagy a növendék, ki a nevelő szelíd fegyelmét keserűnek találja, nem hódolattal hajol-e meg egyik-másik utczahős akarata előtt; a tanulók nem engedelmeskednek-szívesen kolomposaiknak; az élet különféle osztályaiban nem találunk-e bőségben körmönfont eszes szájhősöket s gazokat, kiket ezrek bámulnak; a legügyesebb, legledérebb bünfi nem ví-e ki magának tekintélyt büntársai között, a korcsmai hős dorbézoló pajtásai között? Nem árt kissé sérelmesebb bírálattal pillantanunk napjaink politikai, társadalmi viszonyaiba. Valóban sajtóságos tapasztalat mélyebben belátni, mily tekintélyeknek hódol a legszabadabb elveket kürtölgető tömeg. Ki győzné mind elszámolni azt a sokféle igát, melyeket az emberek önkényt nyomnak nyakukra, a sok rablánczot, melyeket torzengedelmisségből, álbecsületből hamis kötelesség-érzetből, szabadságnak vélt élvezetből lábaikra vernek, hogy a filiszterek megszámlálhatlan seregét szaporítsák! „Nagy, még a bárgyú szem által is olvasható betűkkel mutatja a történelem az engedelmisségnek eredetiségét oly nemzetek életében, melyek a törvénynek és a törvényes fensőségnek nem engedelmeskednek, de a zsarnokság igáját türelmesen vonják. Muudus vult regi; és kormányozzák is, ha nem joggal, erőszakkal, ha nem észszel, esztelenséggel és bolondsággal. Melyikét ápolja e kétféle engedelmisségnek a nevelés, nem szenved kétséget.”²⁾

Lehet tehát és kell a gyermeket engedelmisség által nevelni.

¹⁾ Máté, X. 39

²⁾ Hauber, Encykl. des ges. Erz. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha, II B. S. 615.

107. §. Szabályok az akaratnak engedelmesség általi nevelésére.

Fegyelmet kell a gyermeknek érezni, még mielőtt tudata volna róla, hogy így a jónak megszokásával és az érzéki önzés uralmának háttérbe szorításával lépjen az ébredő öntudat korszakába. Még mielőtt az én-t kimondani tudná, kell a fegyelemnek kezdődni, mert igaz az, hogy a gyermeknek már a pályában van akarata. Ebből

1) azon törvény következik a gyermek akaratának leggyöngébb korban való nevelését illetőleg, hogy, amint azt a testi nevelésnél kifejtettük, minden előtt nemleges vagyis óvszabályokat kell alkalmazni, nehogy a gyermek a testápolás hibás kezelése miatt ingerlődjék, vagy fájdalmakat szenvedjen.

2) Mivel a gyermek szeretettel és félelemmel viseltetik szülője iránt, kitől minden jót nyer, kinek gyöngéd, szeretetteljes, feláldozó ápolását minden pillanatban élvezi: azért az engedelmeséget szeretetre és félelemre kell építeni. A félelem alatt azonban nem a haragtól, büntetéstől való félelmet értjük, hanem azt, mely a gyermek gyöngeségének és a szülő s nevelő erejének, hatalmának tudatából keletkezik s mely azt, kinek minduntalan szeretetével találkozik, megbántani nem akarja. Elejénte ugyan nem, mert érzékiségben bírja forrását, hanem későbbben, midőn a gyermek értelmesebb lesz, szent félelemnek mondhatui ezt. Ezen félelemre kell építeniök a szülőnek és nevelőnek is. Míg ilyen szeretet és félelem van a gyermekben, addig elegendő a szülőnek egy komoly pillantása, erélyes szó, vagy kisebb büntetés, pl. ha a gyermeket leteszszük ölünkéből, vagy nem engedjük, hogy lefekvés előtt kezét csókoljon atyjának sat. De ha egyszer a gyermek megszűnt szeretni és félni, vagy ha eme két alap erősen megvan ingatva: akkor már gyakran hasztalan a beszéd, de hasztalan sokszor a testi fenyítés is. A büntetéstől való félelem szolgálalakat képez, mely csak addig engedelmeskedik, míg büntetés fenyegeti, s a parancs alól csellel, vagy ha lehet, erőszakkal kibúvik. A félelemnek mindig szeretettel kell egyesülve lennie. Zsarnok fegyelem udvaroncokat nevel, kik csak a zsarnok jelenlétében húzzák össze magukat; s amely nevelő azt hiszi, hogy bottal fegy-

lebenben tartja gyermekeit, az önámításban él, mert hatalma nem terjed tovább botjánál, s a gyermekek nyugalma síri nyugalom, melyben nem tenyész élet, nyugalom, mely mihelyt szerét ejtheti, vad szilajságban tör ki. De a szeretet sem visz sokra, ha félelemmel nem párosul; mert a gyermek könnyen nyakára nő a szülőnek s nevelőnek, amidőn aztán engedelmességről szó sem lehet, sőt, mint a legtöbb háznál tapasztalhatni, a gyermek úrrá lesz a családban.

3) Mivel azt mondtuk, hogy az engedelenség alárendelése a gyermek akaratának egy más jogosult akarat alá: azért csak is azon akarat érvényesítését tarthatni jogosnak, mely jogosult. Jogosult pedig a józan akarat, mely nem szeszélyen és szenvedélyen, hanem eszességen, okosságon alapszik. Oktalan akarat az, melyet harag, változó kedély állapot, erélytelenség igazgat. Tárgas rés tátong itt az ifjúság előtt, melyen keresztül nevelőjének akaratát teljesen hatalmába ejti. Így aztán nem csudálkozhatni, hogy egész osztályok forradalmat indítanak a tanár ellen, minek rendesen az a vége, hogy a tanár balságai miatt az ifjak és szülők szenvednek. „Áprilisi időjárás s napéjegyéni viharok nem valók sem a házba, sem az iskolába, hanem tiszta, napos idő, fris keleti széllel. A nevelő akaratának várnak kell lennie, mely zárva áll minden csel és dacz előtt s csak az engedelenség kopogtatására tárul föl”.¹⁾ A gyermekek legtöbb engedetlensége a szülők és nevelők észszerűtlen eljárásában, a parancsok ellenmondásában, ingatagsága- s állhatlanságában, azok helytelen kezelésében, a növendék vétségei iránti egykedvűségben, vagy azok ferde fenyítésében bírja forrásait. Mint mindenben, úgy a parancsok- és tilalmakban is maradjon a nevelő következetes; mert ha a gyermekek ellenmondást, változást vesznek észre, csak szeszélynek, vagy önkénynek fogják tekinteni a parancsokat és tilalmakat. A törvény gyakori változtatása mindig ártalmas háznál és iskolában úgy, mint államban. De ne cseréljük föl az igazi következetességet azon kárhuzatos önfejtéssel, mely az egyszer kimondott hibás parancstól elállani nem akar. Jogosult továbbá az olyan akarat, mely csak azt kívánja a növendéktől, ami jogos, amit a növendék megtehet. A mód, mely szerint a nevelő jogát

¹⁾ Hauber, Eucykl. der gesch. Erz. und Unt. vou K. Schmid hniid etc. Gehorsam.

használja s megkönnyíti, de meg is nehezíti, sőt lehetetlenné is teheti az engedelmességet, nagyon sokat tesz. Igazságtalan követelés fölláztatja a növendék kebelét s jogos követelmények irányában is daczossá teszi. Ha már a jogtalan, helytelen követelés érelyes ellenakaratra talál: abból dacz, megvetés fejlődik ki, harc a nevelő és növendék között. A gyöngébb akarat enged ugyan, de bevonul a szív mélyébe s gyűlöltté leszen. Ezt jól szívleljék meg némely tapasztalatlan s mégis elbizakodott nevelők. De szívleljék meg azon szülők is, kik a nevelő parancsolataival homlok-egyenest ellenkező parancsokat adnak gyermekeiknek, a nevelő intézkedéseit bírálgatják, becsmértlik s így a gyermekek előtt a helytelenség bélyegét sütik rajok.

4) „Ha egyszer valamely jogosult parancs, vagy tilalom ki van mondva: nem szabad azt visszavonni égető szükség nélkül. De ebből az következik, hogy ne osztogassunk parancsot parancsra, mert hol sok a törvény, ott sok a vétség is. Nem a sok, hanem a helyesen kezelt törvény állapítja meg az államok s kisebb társulatok boldogságát. Ez áll a nevelésre nézve is. Némely szülők annyi mindenfélét parancsolnak a gyermekeknek, hogy se.n ők, sem ezek nem tudják, mi van parancsolva és tiltva. Mi a következmény? Az, hogy sem a szülő, sem a gyermek nem törődik a törvény teljesítésével, s a szülők csak akkor büntetik a kihágást, ha szeszélyök, vagy a véletlen viszi őket rá. A sok törvény közt hamarabb található olyan, melyet a körülmények visszavonni parancsolnak.”¹⁾ Csak akkor parancsoljunk, ha szükséges; akkor ritkán kerülünk oly helyzetbe, hogy a gyermeket a törvény alól föl kelljen mentenünk. Minden visszavonása a törvénynek, minden elnézés és fölmentés romlását okozza a törvénynek; mert a gyermek olyasminek fogja azt tartani, mi a nevelő hatalmától függ, s többször megkísérti a fölmentetést, s ha visszautasítják, nevelőit keménységről fogja vádolni. Nem elég csak törvényeket szabnunk, hanem azok pontos teljesítéséről is kell gondoskodnunk; mert ha nem törődünk vele, a gyermekek mihamar észre veszik s ők sem törődnek majd a törvényekkel, vagy kijátszszák azokat. Óvakodjunk hízelgés, érzéki ösztönök és szenvedélyek kielégítése által édesgetni a gyermeket engedelmességre, például

¹⁾ Szilasy, A Nevelés Tudománya. II. K. 97. 1.

ajándékot ígérve valamely parancsolatunk teljesítéseért. Aki hízgelgessel, Ígéretek- és ajándékokkal akar akarátának érvényt szerezni, egyes esetekben ugyan boldogulhat, de engedelmességet nem fog általa megállapítani; nem csak, hanem önzővé is teszi a gyermeket, mert nem a nevelő szavára, hanem a haszonra hallgat.

6) Valamint az örökös rideg, száraz parancsot, úgy azt sem helyeselhetni, ha a gyermeket okoskodás útján akarjuk rábírní a parancs teljesítésére. Mert ha a gyermek felfoghatja az érveket, akkor nem szükséges neki az engedelmesség; ha pedig nem fogja fel, akkor hasztalanok, s utójára is a kényszerre jutunk. A föltétlen bizalom legyen az érv, nem az egyes esetekbe való belátás. Jean Paul ¹⁾ valóságos örültségnek nevezi a gyermekeknek okoskodás általi nevelését. De azért e részben is lehet már valamit tenni. Adjunk t. i. a gyermeknek alkalmat a maga erőtlenségét és korlátoltságát belátni, anélkül hogy megszegyenítsük; mert gyakran abból származik az engedetlenség, különösen a nagyobacska gyermekeknél, hogy kelleténél többet bízunk belátásukban. Azt is megtehetjük, hogy bizonytságot adunk a gyermekeknek jó akaratuukról s meggyőzzük őket arról, hogy igen jó volt nekik engedelmeskedni, s mily következményeket szült volna az engedetlenség.

7) A parancs mulasztását, vagy a tilalom megszegését soha se nézze a nevelő egykedvűen, ha csekélyebb is, mert kicsiről nagyobbra megy a gyermek.

8) „Amint a növendék értelme és akarata erősödik s nagykorúsága felé tart: aszerint a bánásmódot is változtatni fogjuk: a gyermeknek parancsolunk, a fiúnak törvényt szabunk, az ifjúnak tanácsolunk; mert a fiú már képes az általános szabályokat alkalmazni, az ifjú a tanács érveit méltányolni. E bánásmód azonban ne a testi, hanem a szellemi s erkölcsi haladás szerint változzék.” ²⁾

Mint mindenben, úgy itt is legtöbb függvén a példától, legyen a parancsolásra jogosult nevelő e tekintetben is derék mintája a növendéknek. Csak akkor parancsolhat helyesen, ha a

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paria, 1837. §. 62.

²⁾ Milde, *Lehrbuch d. alig. Erziehungskunde* 1813. II. Theil, S. 159.

törvény iránt ő maga is tiszteletet mutat. Amely nevelő hátra marad kötelességei teljesítésében, annak parancsa és akarata erély nélkül szűkölködik: a nevelő engedelmisségén alapszik a növendék engedelmissége. Azért a nevelőnek is folyvást gyakorolni kell magát az engedelmisségben; – ezt pedig megteszi úgy, lia akaratát az isteni akarat fegyelme alá helyezi.

10) „Végre jegyezze meg a nevelő, hogy amily ferde eljárás a gyermeket mindig szabad fékre eresztene, époly téves lenne azt örökké járszalagon tartani. Első esetben önfejűség, dacz, hajthatlanság, könnyelműség s alkalmatlanság a polgári életre a szabadosság díja; a másodikban akarathiány, határozatlanság, gondolatüresség, szolgálalkúság örököül meg a növendékben, ki, mivel minden lépése elé van írva, soha sem tanul gondolkodni, számítani, következtetni, választani, határozni, hanem csak vak gép marad, melynek sem akarata, sem tettereje, mely csak akkor cselekszik, ha indítják. A nevelő tehát csak akkor nyúljon parancsolási jogához, ha más fegyelmi eszközökből kifogyott.

108. §. A példa.

Amily nagy az emberben a függetlenségre való törekvés: époly nagy benne más részről mások cselekményeinek utánzása. Valamint a csudálatos szövevényű testszervezetben minden egyes részecske szoros összefüggésben van a többivel, s egyiknek vidám, vagy beteges élete a többit is illeti: épen oly, sőt még nagyobb a viszontlátó inger, a rokonézés az emberi társadalom erkölcsi szervezetében is, hol a példa úgyszólván bű verővel vonzza utánzásra az embereket, nem csak a gyermekkorban, melynek egyik fővágya a felnőttekhez hansonlítani, hanem a tulajdonképi nevelés határain túl is. „Példa, utánzás által tanul a gyermek járni, beszélni, kezeit használni, általában mindazon ügyességeket és készségeket, melyekre az első évek képesek, példa által sajátítja el. A tanítás is példa által leszen alapos.”¹⁾ De legnagyobb szerep jut a példának a szoros érteményű nevelésben. Önkénytelen követi a gyermek a felnőttek tetteit, különösen a sokaságét, miut amely százszorosan adja a példát. A példa nem parancsoló hangozól a gyermekhez, nem azt mondja neki: tedd! hanem: te

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der all. Paed. I. Th. §. 42.

is megteheted. És épen ezen szelíd hangja okozza hatásának nagyságát. A tanítás és oktatás magában nem sokra mehet, mert a szó elvont, az általánost nehéz felfogni még a felnőtteknek is; de ha példa jár hozzá, vagy mi jobb, példában közöljük a tanítélet és az erkölcsöt, mily könnyen talál az beutat a gyermek fejébe és szívébe! A példa megtestesíti az erkölcsi eszméket s a széptanít az erkölcsihez vezet. Tudta ez jól az Üdvözítő; ő, ki az emberiség minden életviszonyaira nézve oly nevelési törvényeket adott, melyeknél tökélyesebbeket soha semmiféle nevelő nem fog alkotni, eléggé megmutatta a példaadásnak hatalmas nevelési erejét, midőn nem csak példabeszédekben szóla a néphez, hanem tanait életével is szemlélteti vala. Az isteni szó elrepült volna az emberek fülei mellett; az Üdvözítőnek emberré kellett lennie, hogy példájával mutassa meg, mikép kell az embereknek emberekké lenniük. „Mennyire képezhetni az embert, mondja Herder, csendes, istenes példa által! 1)

A nevelés igen közel ért céljához, ha a növendéket jó példákkal veszi körül s távol tartja a gonoszaktól; s ha a keresztény nevelést oly gyakorlativá tennők, mint volt Sparta nevelése: akkor csak kevés teendője maradna az iskolának a szoros értelményü nevelésre nézve, példa nevelné a gyermeket. De ez nálunk csak eszmény! A példa általi nevelésnél először is a családi étellel találkozunk. A helyesen gondolkodó szülő jól tudja, hogy eszményi nevelés még a legjobb, legtapintatosab családoknál is vajmi ritkaság, minthogy arra sok kedvező körülmény közreműködése szükséges. De azt is tudja, hogy gyermekének jövő boldogsága mindezek daczára is az ő kezébe van letéve leginkább, És igaza van. Mert még ott is, hol nem minden foly úgy, mint kellene, számtalan példái vannak az erkölcsiségnek, az akarat nevelésének. Ugyanis sehol sem fejlődik ki annyira a gyermekben az igazán emberi, mint a családban; a szilajság, könnyelműség nem törvény, tanítás és büntetés által kap féket, hanem a családi életben előforduló különféle komoly helyzetek, születés, betegség, halál, veszteség, szükség sat. által. Hány eset nem adja magát elé a családi életben a gyermek részvételének, szeretetének fölkelésére és gyarapítására, s ezek által mennyi erkölcsi szépség nem

1) Werke, zur Phil. II. Gesch. II. 355.

fejlődik ki a gyermekben! Mindezek vagy épen nem, vagy csak kicsi részben találhatóak a növedékben. Hatalmas befolyása van a család uralkodó hangjának a gyermekekre mind a jó, mind a rossz irányt tekintve. Ahol a szülők minden tekintetben példás életet élnek: ott csekély kivétellel a gyermekek is példások lesznek; de amely családnál rendetlenség uralkodik, ott a gyermekek is rendetlenek lesznek: erőlködhetik ilyenek ellenében az iskola, csak elvétve mehet az valamire.

Fájdalom, csak igen kevés családot találunk olyannak, amelynek lennie kellene: legtöbb helyen a családi szellem helyett perpatvar uralkodik, még pedig nem csak a felsőbb osztályokban, melyek anyagi jóllétükben, születésük, pénzük s más ilyen semmis érdemek által szerzett társadalmi helyzetükben nem férnek bőrükbe, hanem a középosztályokban is; az uralkodó korszellem, az önzés és élvvágy, hatalmasan megőrölték már a családi élet fájának gyökereit. – A józan, értelmes szülők nem csak maguk tűnnek ki jó példával, hanem gyermekeiket és a háznépet is olyan szelleművé alakítják, minő őket lelkesíti. Ehhez nem sok kell, mert a cseléd nagyon hamar kiösméri, kivel van dolga, s mikép kell magát viselnie; a gazdák és gazdasszonyok példája épít és ront. Romlottságról vádolják a cselédet, holott maga az úgynevezett értelmi rend a romlott, fejétől bűdös a hal! Adjatok más példát, és más lesz a nép is! A gyermekeket illetőleg pedig, ha az első jól van nevelve, a többivel már csak felemunkája lesz a szülőnek; mert az öregebb testvér példája nevelni segíti az ifjabbakat, kik úgyis mindig többet tanulnak a korra nézve hozzájuk hasonlóktól. Az öregebb fiúk és leányok a kisebb testvéreket együttesen gondozzák; s minthogy nem csak testi hanem erkölcsi dolgokban is gyöngéd baráti szeretettel segítik őket, azért a kicsinyek szeretettel csüggnék rajtuk, szívesen engedelmeskednek nekik, tekintélyt ismernek el bennök. A kicsinyek valamint a helytelenségeket, úgy a jobb elvtételeket, a nemeslelkületet és cselekvésmódot is elsajátítják a nagyobbaktól, mint azt nem csak a családi, hanem az iskolai életben is tapasztalhatni. Az okos szülő nagyon is sokat ad arra, hogy első gyermekei minden tekintetben helyesen legyenek nevelve, miszerint a későbbi gyermekek nevelésében segédekül használhassák őket, vagy ha gyermekeik árvaságra találnának jutni, támaszaiul szolgálhassanak neveletlen

testvérkéiknek. – Az okos szülőnek arra is kiterjed a gondja, hogy gyermeke jó gyermekekkel társalkodjék, nehogy valamikép erkölcsi mételetyt hozzon a házba. De más részről meg nem lesz annyira féltékeny, hogy gyermekét mindig csak járszalagon, vagy épen ne is bocsássa ki a családi körből. Tudni fogja, hogy a jellem kialakulására nézve elmaradhatlanul szükséges az emberekkel, de kiválóan a hasonlóakkal való érintkezés, súrlódás. Erre való a játék, erre komolyabb alakban az iskola, hol mint versenytéren minden egyes tanoncz példája buzdítólag, vagy visszatartólag hat az egészre. Ez is egyik oka, miért ajánlatosabb a nyilvános nevelés.

A sokaság példájának azonban többnyire erősebb hatása levén, kérdés, mikép viselje magát a szülő ennek irányában. Az életben, az igaz, ezer és ezer botrányköbe ütközik az ártatlanság, s így a gyermeket csakugyan távol kell tartani a világ nagy zajától, de csak is nagy zajától, mert vépkép elzárkózni, Rousseaut követni nem tanácsos. A kisebb körök, melyekben a gyermeknek lehet, sőt kell is megjelennie, majd jótékonyan, majd hátrányosan hatnak a nevelési működésre. Az okos nevelő tehát úgy fog eljárni, mint a hajós, ki a víz folyásával és szél irányával tart ugyan, nem erőlködik víz és szél ellen, de ha irányuk kedvezetlen, nem követi azt, hanem az átlón mozog tova, biztosító vitorlákat használ s vihar elől révbe menekül. Az embernek emberek közt kell vén élni, ne fogadjon el minden példát, de ne is vessen meg mindent; nem kell neki azért jellemtelennek lenni s mindenkinek igazat adni, a gázságra, otrombaságra szemet hunyni, csak hogy békesége legyen; de ahol becsülettel megteheti, legyen rajta, hogy ami jó van az emberek között, felhasználhassa, a roszt pedig kikerülhesse. Az emberek társaságát illetőleg vegyük tekintetbe azt is, hogy a rosz példa nem mindig ront, sőt okosan felhasználva javíthat; építhet is. Itt rendesen attól függ minden, mikép érti a szülő és nevelő hivatását. „A tulajdonképi nevelési eszköz maga a szülő és nevelő példája, ez igazítja ki az idegenek helytelen példáját. Nem mindig annyira rosz az idegen példa, hogy abból tanulságot ne tudna a derék nevelő vonni növendéke hasznára. S midőn így jár el, hozzászoktatja növendékét, hogy az maga is ítélje meg mások jó, vagy rosz cselekedeteit s így lassankint önálló ítéletre emelked-

jék.”¹⁾ A társaság jó alkalmul szolgál a nevelőnek arra, hogy derék, tiszteletreméltó jellemekre irányozza növendéke figyelmet és szemléltesse vele, miszerint a tökélyesebb élet lehetséges. Amit a társaság nem ad, – hiszen hányadik társaság az, mely utánzásra méltó példányokkal szolgálna? – azt feltalálja a nevelő a multbau, a biblia nagyszerű, kedves alakjaiban, a világtörténetben, az újban, úgy, mint a régiben. Nem árt néha gonosz példát is hozni fel a növendéknek, hogy az visszajeszsze. Természetes, hogy annak felhasználására finom tapintat szükséges a nevelő részéről.

Ami az iskolát illeti, ha azt akarjuk, hogy a példa áldásosán hasson a növendékekre, minden előtt a nevelőnek kell példásnak lennie. A nevelőnek minden egyes működése érdemes, tiszteletes személyiséget tárjon föl a növendékek előtt, hogy azok minden pillanatban érezhessék és megismerhessék, hogy ő azt, amit eléad, mélyen érzi s helyességeért egész erkölcsi törekvésével jót áll. Ha a nevelő azt akarja, amint akarnia is kell, hogy növendéke az erkölcsi világrendet magába fogadja: akkor neki az erkölcsi világrend képviselőjének kell lennie. Saját akaratán, saját tettein nevelje nagyra növendéke akaratát és tetterejét. Pusztá erkölcsstanítással csak kevésre, gyakran semmire sem megy; az ifjúság elszundikál mellette, sőt ha serdültebb, még tréfát is üz belőle, főleg ha erőtlen a tanítás: valóságot, életet kivan az ifjú élet. „Zenonem Cleantes non expressisset, si eum tantummodo audisset. Vitae eius interfuit, observavit illum, an ex formula sua viveret.”²⁾ Ha a nevelő mindenütt az igaz, jó és szép példáival környezi a növendékeket: tapasztalni fogja, hogy azok gyakran megtesznek olyat, mitől természeti ösztöneik és vágyaik egészen ellenkező irányba terelik. Szó nem indítaná meg őket, hanem a megtestesült szónak, a példának, nem állhatnak ellent. De ha vágyak és szenvedélyek hullámain járnak a nevelő szavai és tettei; ha a növendékek és idegenek megítélésében más mértéket tart, mint aminőt azok adnak kezébe: mikép várhatná a nevelő, hogy növendékei mások legyenek, mint ő? Schiller széptani leveleiben igen erősen hangsúlyozza, mily hitvány jellem az, mely mások ellenében szigorú,

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846. I. Th. §. 42

²⁾ Seneca, epist. 17.

maga irányában pedig lágy. És Bauer: „Aki azt kívánja, hogy növendékei ne kövessék saját önző hajlamaikat, hanem magasabb törvényeknek pontosan engedelmessé legyenek: az a maga kényelmét s érzelmi jóllétét elfeledve egészen hivatásának szentelje magát, szeretettel adja át magát növendékeinek.”¹⁾ „Valamely szervnek működése hasonló szervet ébreszt azokban, kikkel érintkezünk – mondja Schmid K. – Lelkesedés lelkesedést szül, barátságos hang barátságos érzelmeket ébreszt. És amint a hang, úgy a mozdulat, az arczkifejezés, a tett – minden mutatja túlnyomó tevékenységét szellemi szerveidnek s hasonló szerveknek ad másokban is éltet. Legyen tehát minden hangod, szavad, tartásod, teted egészen egyező azon szellemi szervekkel, melyeket növényekben kiképezni akarsz. Ha te magad is magasabb érzelmeket és vágyakat táplálsz kebledben, s a növendékek egész környezetét is azok vezérlik: akkor növendékedet is ilyenek fogják átadni, és élte elemévé lesznek²⁾ – Minthogy pedig az ember ember s minden hibától mint nevelő sem lehet ment: azért szabályul tartsa a nevelő gyöngéit gondosan takarni; a gyermek, míg lehet, soha se lásson hibát a nevelőn, de még gyöngeséget se. űe attól is óvakodjék a nevelő, hogy hibáit az igazság rovására akarja leplezni; mert az igazságtalanság fölfedezése sokszorta többet ártana tekintélyének, mint valamely kisebb hibának észrevése.

Álljanak még itt Niemejernernek következő útmutatása:³⁾ Minél közvetlenebbül s minél több oldalról hat a nemes, vagy nemtelen példa a növendékre: annál mélyebb a benyomás. Elbeszélések rendesen gyöngébben hatnak, mint szemléletek, hacsak az elbeszélő nagy ügyességgel nem bír a valóságot élénk eláadásal pótolni. Azért a nemes emberekkel való érintkezés mindig képzőbb, a gonosznak szemlélése visszajesztőbb, s a színpad jelenei mélyebb nyomot hagynak, mint az olvasmány; csak ne volna oly vegyes a hatás!

Minél szabadabb a lélek, midőn valamely példa fölött eszmélkedik, annál erősebb annak hatása. A mit rá akarunk tolni, azt

¹⁾ Grundzüge der Erziehungslehre.

²⁾ Buch der Erz. S. 404.

³⁾ Grundsätze der Erziehung etc. 1834. I. Th. §. 115.

nem szívesen fogadja s ritkán tartja meg erősen. Még a természeti és művészi szépet is megunjuk szemlélni, ha mindig csak a vezető szemével kell szemlélnünk. Azért minél képesebb lesz az ifjú maga látni és szemlélni, annál kevésbé kössük meg szellemét. Hadd beszéljen hozzá maga a tett, s részünkről csak azon fontos pontokra mutassunk, melyeket az ifjú elszalasztana. Egészen más az olyan kedély, mely nagyobbára maga erejéből forrott ki, mint az, melyet folytonos magyarázgatás állított elé. Vegyének csak körül nemessel, jóval a növendéket, hogy, mint a hegylakóknak, elviselhetlen legyen neki a mélyedések fojtó kigőzölgése: ő maga fogja a tiszta léget keresni.

3) Néha azonban a történelmi jó és rossz példának előnye vagy, részint azért, mert a jó eszményiebb alakban tüntethető fel, részint, mert a rossz elveszti külsimóságát, mely az ítéletet szelídíteni szokta. Közében gyakran a legjobb emberek is vesztenek értékekből, mert gyöngeségeik, tökéletlen oldalaik is észre vehetők; ellenben a rosszak nyernek, minthogy gonosz oldalaikat külsínal, illemmel s ama némi jóval, melyet gondosan előre tolnak, eltakarhatják, vagy legalább kevésbé visszatetszőkké tehetik.

4) Hogy a példát a növendék egész teljében felfoghassa, arra már bizonyos képzettség szükséges. Valóságos tékozlása a fölségesnek, ha éretlen gyermekek elé magasztos példákat állítanak. Ártatlanságuk elleni vétség, ha a gonoszság és gyalázat közelébe viszzsük őket. Föl a magasba tanuljon nézni már a gyermek is, különben maga köré, vagy maga alá fog tekinteni; de amit szeme még el nem ér, az köddé válik előtte. Némely nagy jellemek, melyeket gyermek elé szoktak állítani, oly magasan állanak, hogy még az érőben levő ifjú is csak sejtheti nagyságukat. Épen oly messze áll még a gyermektől az ördögi gonoszság is.

5) Minden önző érdek leszállítja a példának hatását, főleg ha azt mesterségesen akarjuk erősíteni. Azon növendékek, kiket minduntalan jobb testvéreik és társaik példájára utalunk, rendszeren kivetni valót keresnek a kidicsérten, vagy jobb tehetségeikkel sat. vigasztalják magukat. Igazságosabbak lennének, ha rajok hagyónók az ítéletet s csak az igazi érdemet dicsérnők, anélkül hogy roszaló pillantást vetnének rajok. Ugyanez okból a szülők és rokonok rossz példái is csak ritkán keltene megvetést, utalást a

gonosz iránt, mert a rokonszenv betakarja azt a szeretet leplével. Jól tudván ezt a spártaiak, a megvetett helótákon szemléltették gyermekeikkel a részegség utálatosságát.

6) Az összehasonlításnak csak ritkán szabad történnie, különben a növendékek soha sem fogják magukat önállólag, általánosságban megítélni. Ha a jobbakra figyelmeztetjük őket, azzal vigasztalják magukat, hogy elég rossz van még utánok. Okosabb azt mutatni meg nekik, hogy még nem tesznek annyit, amennyit tehetnének. A testvérek összehasonlítása többnyire káros következményekkel jár: azért annak a házi nevelésnél még kevesebbé van helye.

109. §. A cselédség mételyező befolyása a gyermek erkölcsiségére.

A szülői és iskolai erkölcsi nevelés sikerének egyik akadályát a cselédségben találjuk, mely a mai nemzedéknek egyik legromlottabb osztályát képezi. Romlottságának okai mélyen az emberi társadalom rétegeiben ágaznak el; de legközelebbi okait a közép- és fölrendűek rossz példáiban, a védtelen nőcseléd erényeinek megrablásában, a szerelmi bűntanyákban, a katonaságban találjuk. Mivel a cselédség szüntelen a család körében vagyon: azért romlottsága nem egyszer végzetten hat a gyermekekre. „A férficselédek, hova a mesterlegényeket is számíthatjuk, rendszeren tiltott szerelemben élnek, mi a közerkölcsiségnek valóságos rákfeneje; különösen a mesterlegényeket a szfiz erény ellen irányzott valóságos kuruczhadnak tekinthetjük, mely sok becsületes polgári háznak nyugalját, becsületét feldúlja s a nemzedékek vérét lassan szivárgó méregként megrontja. A városi és falusi cseléd közt az a különbség létezik, hogy falun a férficseléd korcsmázás- és korhelységre, városban pedig a nőcseléd hiúságra s cifrálkodásra hajlandó. A gazdasági cseléd csak elvégzi dolgát a hét folytán, de ha aztán rést kap, övé a világ. A házi cseléd, falun úgy, mint városban, rendetlen, tisztátlan, követelő, pazarló. A pátriárkái egyszerűség és bizalom csak a történelemből ismeretes.”¹⁾

A nőcselédek közül különösen a dajkákat említjük meg, kik

¹⁾ Ney Ferencz: A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére. 53. 1.

a dajkálást kényelmesebb és mégis jobban fizető szolgálatnak tartván, nem igen érzik magukat fölhivatva szűz erényök megóvása- és megvédésére. Hogy a szoptatós dajkák gyakran a legméltósebb csirákat közlik az ifjú nemzedékkel, eléggé tapasztalhatni. De sokkal korcsosítóbb ama befolyás, melyet a száraz dajkák és egyéb cselédek gyakorolnak a gyermekre. Babona, féltékenység, trágár beszéd, sikamlós képzetek, éktelen káromkodás, engedetlenség, nem ritkán csábítás, főleg a nemi ösztönnek idő előtti fölbresztése sat. sokszor a rozszlelkű cselédek művei. De hát mit tegyünk ellenök? Egy szó kezünkbe adja a kulcsot, s ez – példa. Míg magunk rontjuk cselédeinket mindenféleképp, addig hiába boszankodunk azok romlottságára. Legelső az, hogy a gazda igen óvakodó legyen a cselédek fogadásában. Második az, hogy keresztény vallásos szellem uralkodjék a családban, s iparkodjék az úr, vagy az asszony a cselédeket is arra szoktatni. Legyen továbbá a családfő rendtartó, szigorú, de igazságos, szigorúságát egyesítse szeretettel. Vegye észre a cseléd, hogy javát akarjuk neki; észre fogja pedig venni, ha nem csak bérét, élelmét adjuk meg neki, hanem lelki üdvéről és műveléséről is gondoskodunk. Ha ezt látja, lassankint simulni fog a családhoz s végre hűséges tagja leszen annak, alárendeltségét nem fogja kiállhatlannak tartani. Ha a cselédet neveljük, át fogja látni, hogy a több javakkal megáldottak nem természetes ellenségei a szegényebb sorsúaknak (mert ezen téves képzetben rejlik egyik oka ama keserű izgatottságnak, mely e néposztályt mintegy vizsontorlásul a vagyonosok alattomos ellenségévé avatja). – Ha a nyilvános és családi életben nem volna annyi sok alkalom a cselédek megrontására; ha emellett cselédnevelő intézeteket állítnánk fel, milyenekről Ney Ferencz ¹⁾ koszorúzott jeles műve szól: akkor mások lennének cselédeink is; de így a gyermekeik jövőjét szívökön viselő szülőknek nem marad egyéb hátra, mint szigorú ellenőrzés és a kártékony hatásoknak legalább lehető legcsekélyebb fokra való szállítása. Minél jobban érti és minél lelki-ösmeretesebben teljesíti nevelői kötelességét az anya: annál kevesebb veszély fenyegeti a cselédek részéről a gyermeket, mivel az többnyire anyja szemei előtt van; de ha a mai divat szerint néha

¹⁾ Ney Ferencz. A népnevelés hatása sat. 1848. 166. 1.

egész nap sem látják a szülők a gyermeket, hanem a cselédekre bízzák, akkor természetesen hiába panaszkodunk. A jó apa és anya, amíg csak lehet, körében tartja gyermekét; a cselédeket pedig ellenőrzi, példát és útmutatást ad nekik a gyermekekkel való bánásmódra, hogy összhangzás legyen a nevelésben, a dicséretes bánásmódot elismeréssel fogadja s megjutalmazza, tudván, mily fáradtságos a gyermekek ápolása. A gond, az elismerés, az erkölcsi és szellemi nevelés, melyet az úr és asszony cselédére fordít, százszoros kamatot hoz nekik gyermekeikben, nem említve, hogy a cseléd javítása által a közerkölcsiségnek s így a hazának is nagy szolgálatot tesznek. Régibb időben meg is tették ezt a gazdák és gazdasszonyok; a cselédség egészen be volt vonva a család erkölcsi életrendébe: de napjainkban csak elvétve találni házat, hol a cselédet másnak tartanák, mint csupán napszámosnak; hogy talán vallási, erkölcsi s értelmi művelésére is kellene tekintettel lenni, arra senki sem gondol, pedig a családfő ezért is felelős Isten s a nemzet előtt,

110. §. Az oktatás, buzdítás, intés.

Az eddig eléadott eszközök nem mindig erősek arra, hogy a növendék biztosan haladjon az ösztönökről az ész felé. Ahelyett hogy föl ebb kapaszkodnék, nemegyszer visszafog csúszni; az istenhasonlóság mellett, mely törekvései célját képezi, újra és újra elébe áll az ördöghasonlóság szirenalakja s magához próbálja édesgetni. Ha a növendék eme harczában vissza talál esni veleszületett önzésébe: törekednünk kell őt a gondolkodás és érzés rendszerének segélyével erősíteni s harczképessé tenni. Ezt oktatás, buzdítás, i n t é s által eszközöljük. Lássuk sorban.

1-ször. Az egyszerű oktatás, minő itt a gyermekeket és serdülőket illetőleg értendő, nem egyéb, mint fölvilágosítása azon viszonyoknak, mely valamely cselekvés, vagy ennek módja és az erkölcsi törvény között van; eléadása valamely cselekvés természetes, vagy valószínű következményeinek, vagy azon tapasztalatoknak, melyeket e pontra nézve mások szereztek; közlése azon tudásnak, mely bizonyos egyes cselekvésre szükséges. Amint látszik, a tanítástól abban különbözik, hogy ez egésznet közli bizonyos ismereteknek, ügyességeknek. Az oktatás nem állít fel általános parancso-

kat, hanem csak egyes esetekre szorítkozik és belátásra, meggyőződésre akarja vezetni a növendékeket s e végett minden rendelkezésére álló eszközt felhasznál; az igazságot érvekkel, származásának szemléltetésével és szerves összefüggésével, az ok- és okozatnak, cél- és eszközöknek sat. kiemelésével, képekkel, hasonlatokkal, hasonlósággal, de leghatalmasabban példákkal teszi világossá; leereszkedik a gyermek eszmeköréhez s nincs időhöz kötve, mint a tanítás, hanem alkalomtól, véletlentől, a növendék viseletétől, kérdezőskedéseitől sat. függ. A könnyelműek száma, kiket nem csak az oktatás, de saját tapasztalásuk sem térít jobb útra, nem csekély, valamint azoké sem, kiket érzi ösztönök vezérelnek; de más részről azon áldás sem csekély, mely az oktatásból foly az emberiségre. Különösen a romlatlan és kevésbé romlott növendékeknél nagy hasznát lehet venni. Természetes, hogy itt is igen sok függ a módtól, melylyel azt kezeljük. Minden előtt a növendék fejlettségi fokát kell tekintetbe vennünk; mert ha korát megelőzzük, nem csak nem fogja fel oktatásunkat, hanem könnyen okoskodó, elbizott, gyanakodó és kétkedő lesz. Továbbá, ne toljuk oktatásunkat a növendékre, hanem várjuk be az alkalmat, melyet ő maga fog szolgáltatni. Epen abban van egyik ereje az oktatásnak, hogy azt a gyermek, ki maga adta az alkalmat, vagy kérdést is, érdeklődéssel fogadja. A gyakori és hosszadalmas oktatásnak kevés esetben van eredménye. Alig hinnők, mennyire tompítja el a növendék fogékonyságát a folytonos prédikálás; a gyermek utójjára minden tiszteletét elveszti a szó iránt, főleg ha a szólnak tettei nincsenek összhangzásban szavaival. „A gyakorlati nevelésben is egészen járatlannak kell annak lenni, – mondja Ziller – ki nem tudja, mily keveset nyer az iskola úgy, mint a ház az úgynevezett prédikálás által.”¹⁾ Legyünk tehát takarékosak az oktatásban, meggondolván, hogy az értésnek sok foka van, és elégedjünk meg, ha a növendék a maga kora és felfogó erejéhez képest érti a dolgot; sokszor az is elég, ha azt csak tudatába viszzük, mert a felboncsolás még homályosabbá teszi. – Vannak növendékek, kik kifogyhatlanok a kérdésekben, okoskodni szeretnek és gyakran oly tárgyakról is kérnek felvilágosítást, melyek láthatáruk fölött állanak. Ezekre nézve a 67. cikkben mondotta-

¹⁾ Grundlegung sur Lehre vom erziehenden Unterricht. Leipzig 1855. S. 211.

kon kívül jegyezzük meg, hogy ha a gyermek szórakozottságból, könnyelműségből, vagy időtöltésből, sőt talán azért kérdezősködik, hogy a nevelőt zavarba hozza, az ilyennel röviden végezzünk, ellenkérdést tevén neki, mely zavarba hozza s kissé megszegyeníti, vagy ha szünni nem akarna, más felé terelve figyelmét s végre leltiltással élve. Általában az okoskodásra hajlandó gyermeket korlátok közt kell tartani, mert mint Sailer mondja, az ilyen okoskodó gyermek végre kiokoskodja apját, anyját s az egész házrendet a házból; de őt magát nem sokra vehetni okoskodással. 1) Ezt a kora okoskodást Sailer a sokféle tárgyknak tulajdonítja, melyekkel a gyermeket már gyöngé korokban tömni szokták; kígyónak nevezi ő azt, mely a gyermekeket a paradicsomból kiűzi. A sokféle fölületes ismerettel felüti fejét a hiúság, mondja, s készen van a – fiatal bolond.

2-szor. Buzgó az, ki erőit jó kedvvel s tehetsége szerint használja. Buzdítani e szerint annyit tesz, mint az erőket vidám működésre serkenteni. Erre sokszor van szükség, különösen a kisebb növendékeknél, kik oly könnyen vesznek kedvöket, ellankadnak, mert még nincs meg nekik a meglett ember kitartása, s a tapasztalás sem mondja még nekik, mire vezet a kitartás. Kötelessége tehát a nevelőnek a növendék gyöngeségeit biztatólag támogatni. A buzdítási eszközökre nézve szabályul tartsa, hogy csak azok engedhetők meg, melyeknek fegyelmi jeliegök van s az ember lényének jó elemeihez csatlakozva vidám működést képesek eléidézni. Valamennyi eszköz közt azonban ismét csak a nevelőre kell utalnunk; az ő személyiségében rejlik a leglényesebb buzdító hatalom, melyet Jean Paul e néhány szóba foglal: „A derültség az égalj, mely alatt minden tenyész, kivévén a mérget.” E derültség Bormann szerint ama szelíd, béketeljes vidámság, mely az embernek egész lényén mint marandó hangulat előmlik, hasonlóan valamely szép tavaszi nap egéhez, mely tisztán, felhőtlenül mosolyog le a földre. A vidámság az Istennel kibékült kedélynek visszfénye, mely ha a gyermek erőire esik, úgy kifejti azokat, mint a nap életadó melege a virágot. Ezen hangulat tekintet, szó és viselet által átmegy a növendékbe és sokat tesz arra hogy a gyermek természeti vidámsága

¹⁾ Ueber Erziehung, für Erzieher, v. Sailer, 2. Aufl. S. 132.

lehető sokáig megmaradjon; de ez a bűnnek útját elzárni segíti s a gyermeket hajlandóbbá teszi a jónak cselekvésére.

Amely nevelőnek ilyen kedélyhangulata vagyon, nem fogja keresve keresni a buzdító eszközöket; nem szükséges neki a gyermeket csömörletesen dicsérni, sem Basedow czukorbetűihez, Locke becsvágyához folyamodni, önmagában hordja ő azokat; a legközelebbi s egyszersmind a leghathatósabb jutalma a derék növendéknek a nevelő meglelégedése, tetszése és bizalma; mi által a a növeudéknek kötelességei teljesítéséből eredő öröme nagyobbodik, erejének tudata erősödik, s így akarata szilárdul. Ha a nevelő szemei örömet sugároznak a növendék valamely derék tetténél; ha a nevelő csak egy szóval is adja tudtára tetszését; azt a nevelőjét szerető növendék többre becsüli, mint akármit; minden esetre jobban hat ez, mint amitől Francke eme szavai óvnak bennünket: Nem szabad az ifjúságot mindenféle mellékczelokkal buzdítani a jóra, p. o. tanuljatok, legyetek erkölcsösek, hogy egykor kancellárok lehessetek! E helyett inkább az emberi lélek nemesességét ecseteljük neki, mely az újjászületésben, Isten képére való hasonlóságban áll; ez sokkal erősebb, mint a világ pompájának sátáni ajánlása.

A nevelő személyiségén és a siker örömén kívül azonban még más néhány eszközt is használhatni a növendék buzdítására. Mert igaz ugyan, hogy az erény magáért az erényért gyakorlandó; de még a legszigorúbb iskola emberei is megengedik, miszerint a cselekmény következményei nem csekély buzdításul szolgálnak, csak az erkölcsiség lényege ne essék általuk veszedelembe, mi nem könnyen történik, ha tekintettel vagyunk a jó és gonosz következményeinek egymásközi viszonyára s ha így helyes mérleget adunk a növendék kezébe. Minél kevesbbé függ a lelkület és cselekvés a véletlentől s minél mélyebben alapszik a maga benső természetében: annál nagyobb értéket kell annak tulajdonítanunk. -Emellett a növendék kora, fejlettségi foka s jelleme is számba veendő, midőn a következmények általi serkentésről vagyon szó. Ezek között Niemeyer¹⁾ szerint első helyen állanak a közvetlen belső következmények, azaz a léleknek a jó, vagy gonosz okozta fölemelkedése, vagy leszállása, például ha szemléltetjük a növendékkel, hogy az

¹⁾ Grundsätze etc. I. Th. 1834. §. 110.

értelem művelése magasra emeli a lelki erőket; hogy az engesztelékenység megnesemesíti a szívet, az irigység lealacsonyít, a káröröm elfojtja a szeretet szép ösztönét sat. – Második sorban állanak a testi következmények. A mértékletesség, szüzeség, jó életrend erősítik s hosszú időre fentartják a testet; a kihágások gyakran romlás okoznak majd általában az egész testben, majd egyes részekben, szemidegben sat. – Harmadik sorban az emberi társaságra kiható következmények állanak. Értelmi képzettség, okosság, lelkesülés az emberiség javaiért ügyessé teszik az embert embertársai szolgálatára, a haza, barátok jóllétének előmozdítására. A csaló, a hazug, a gonosz elvek terjesztője kimondhatlan sok roszt okoz a társadalomnak. – A negyedik sorban az esetleges, de meglehetősen gyakori következmények foglalnak helyet. A szorgalom anyagi jóllétet, hivatalt, becsületet szerez; a becsületesség végre is jutalmat nyer; a jótékonyság jótékonyságra ébreszt másokat, ha szükségünk van rá. A tudatlannak és renyhének nincs biztosítva jövője. A kevélység esés előtt jár; ebül jött marhának ebül kell elveszni; a lopás mindenféle bűnökre vezethet. Végre a legalsóbb fokú az esetékes, de ritkábban előforduló jó, vagy rossz következményeket említjük. Rendkívüli szerencse, magas állás, állandó jóllét, tartós egészség, nemes vállalatoknak sikerülése, hír, mint jutalma az erénynek, üldöző szerencse, folytonos betegeskedés, nyilvános gyalázat, a gonosznak büntetése. A két utolsó sorba tartozó következményekre nézve óvatosságot ajánl Niemeyer, nehogy haszonlesést idézzenek elé, de azért azokat sem zárja ki a buzdítás eszközei közül. Igaza van, hogy ezek gyakran szikrát vetnek a lélekbe, mely jóságra gyulaszthat. De részünkről azt mondjuk, hogy nem tanácsos tűzzel játszani; mert bizonyos, hogy semmi sem fajul el könnyebben, mint az önbecs. Csak igen ritkán s a legfinomabb tapintattal buzdítsuk a növendéket olyasmivel, mi hiúságot, kevélységet, líírkört, haszonlesést, földrögéhez Való tapadást szülhet. A felsorolt következmények közt pedig igen sok van olyan. Ezek helyett a szeretet áldásait ecseteljük élénk színekben a növendéknek, figyelmeztessük őt Isten jelenlétére, szólaltassuk meg gyakrabban lelkiismeretét sat. Ismételjük, hogy csak olyan buzdítási eszközöket helyeselhetünk, melyek az ember jobb elemeihez csatlakozva képek vidámabb munkásságot idézni elé.

3-szor. Az intelmekre nézve ugyanazon szabályokat tart-
suk szem előtt, mint amelyeket az oktatásra nézve hoztunk elé. Az
intés megelőzi a cselekvést s így a cselekvés rugóit akarja moz-
gásba hozni. Fődolog itt a nevelő személyisége. Ha bizalom és
szeretet uralkodik közte és növendéke között: akkor gyakran nagy
ereje lehet az intésnek, ellenkező esetben kevés, vagy épen semmi.
Ahol e viszony nincs meg, ott jó szolgálatot tehet az idegenek ál-
tali intés; mert azt resteleni szoktuk, ha hibáinkról a világnak is
van tudomása, ilyenkor az önbecs jó mozgásba. Néha azért is hat
az idegennek intése, mert igazolja a nevelő uyilatkozatait, melyekre
a növendék talán nem sokat hajt. Jól nevelt gyermekeknél elegendő
a csekélyebb intés is, sokszor egy pillantás is visszatartja őket a
szándékolt cselekvéstől. Kevésbé jól nevelt, vagy talán természe-
töknél fogva is erőtlen akarattal bíró gyermekeknél azonban, bár
szintén szeretetre, jó akaratra mutató, de komolyabb, erélyesebb
intés szükséges, csakhogy ennek is válaszsuk meg idejét és tart-
sunk mértéket, mert ennek mellőzése a hatást igen csökkenti, vagy
közönyösíti is.

III. §. A jutalmak és büntetések szükségeseek.

Jutalom alatt a köteles cselekvésnek kellemes következé-
ssel való egybekapcsolását, büntetés alatt pedig azon kellemetlen
szellemi, vagy testi érzést értjük, melyet valami erkölcsi vétség-
hez kötünk. Nem nagy ideje még, hogy a büntetés élénk vita tár-
gyát képezte különösen a szobatudósok és szájhősök közt, kik száj-
jal, tollal minden büntetést kárhoztattak és csak szelídséggel,
okossággal, emberséggel javalták az eltévedteket az igaz útra
visszatéríteni. Ha a gyermeket már a szülői háznál kezdjük bo-
tozni, mondják, s az iskolában folytatjuk: hozzászokik a gyermek,
s végre a legkeményebb büntetés sem tartóztathatja őt vissza a
gonosztól. És ezt a philanthropicusok annyival inkább állíthatták,
minthogy tekintélyes nevelőkre támaszkodhatnak vala. Ilyen a ré-
gibb időkből Qunitilauus¹⁾, ki minden testi fenyítést kárhoztat;
ilyen Montaigne, 'Essais' becses műve a 16 századból, mely a
vesszőt gyermekroutó eszköznek nevezi; az újabb időből Locke,
Villaume, Resevitz stb. Ezek ellenében azonban voltak és vannak

¹⁾ Qunitilianus Just, Or. L. I. C. 3.

nevelők, kik Sextus Mehlmann¹⁾ nyomán a büntetésnek mindenható erőt tulajdonítva minden rosztat egyedül azzal akartak megátolni és mind erényt, mind tudományt a tanulóba belevetni. – Hasonló nézetkülönbség uralkodott a jutalmazásra nézve is. De jelenleg már oda jutottunk, hogy sok nevelő később inkább mindenféle jutalmat rosztalni, mint azt a borzasztó visszaélést szemlélni, melyet a jutalommal majd minden háznál üznek a gyermek bizonyos romlására. S méltán hivatkozhatnak Kantra, ki ezt mondja: „Semmit sem ér, hogy a gyermeknek jutalmakat osztogatnak; az által önzővé, haszonlesővé lesz.”²⁾ Az igaz, hogy a jutalmazás manap szörnyű gazdálkodást tesz; de mindamellert is a büntetésre úgy, mint a jutalmazásra nézve azt kell kimondanunk, hogy a két szélsőség között van a helyes, azaz hogy a büntetéseknek és jutalmaknak se igen kevés, vagy éppen semmi, se igen sok és mindenható erőt ne tulajdonítsunk, hanem a nevelés elvei szerint a gyermekkel való bánásmódnak egyéb nemei mellett annak idején, helyén s módjával néha a jutalomhoz és büntetéshez is nyúlunk. Ziller³⁾ sem a jutalmazást, sem a büntetést nem pártolja s egész táborozást visz ellenök; érveit azonban igen gyöngéknek találjuk arra, hogy ellenkező meggyőződésünkről lemondjunk.

Igaz ugyan, hogy legkívánatosabb volna, miszerint a gyermek a jót egyedül azért cselekedje, mivel jó, mivel ebben rejlik az embernek Istenhez való hasonlósága, és mivel a jó, az erény, legszebb jutalmat talál a földön az öntudatban; igen kívánatos volna, hogy a rosztat azért kerülje, mivel Isten tiltja, és mivel az öntudatban leli büntetését. De mit tanít a tapasztalás? Nemde mi éltesek jól ismerjük ezen öntudatnak mind jutalmazó, mind büntető erejét és tudjuk jobban, mint a gyermekek az erkölcsnek és bűnnek következményeit: és mégis képesek-e ezek bennünket mindenkor a jóra ébreszteni s a rosztól visszatartani? mikép lehetne tehát azt éretlen, tapasztalatlan, rövidlátása, érzéki gyermektől kívánni? Aztán a pusztá törvény teljesítésének, vagy elmulasztásának következményei, ha alapokának, céljának képzeteti ismeretlenek, csak kevésbé, vagy éppen nem indítják az akaratot. Már

¹⁾ Spitzbart. J. De metus effectu etc. Götting. 322.

²⁾ Kant, Ueber Pädagogik, S. 74.

³⁾ Ziller, Grundlegung zui Lehre etc. 1865. §.

pedig az alapokot és czélt nem mindig láthatja be a növendék, a következmények meg gyakran messze esnek tőle. E körülmény arra indította már régi időtől fogva valamint a törvényhozókat, úgy a nevelőket is, hogy mivel a fönnebbi czikkeben eléadott eszközök nem mindig elégségesek az ember akaratának irányzása, olyan eszközökről gondoskodjanak, melyek a törvény hatását erősítik. így keletkeztek a jutalmak s büntetések. – Szükséges tehát a nevelésben mind a jutalom, mind a büntetés. Innen van azon jelenség, hogy még azok is, kik elméletileg ellenök harczoltak és harczolnak, a gyakorlatban megczáfolják magukat, mert ők sem nevelnek jutalmak és büntetések nélkül.

Hogy némely nevelők ellene vannak a jutalmazás- és büntetésnek, annak oka a hibás kezelésben rejlik. Látván, mennyi ártalmas visszaélés történik ezen eszközökkel, egészen elvetették azokat, ahelyett hogy czélszerű kezelésökről gondoskodtak volna. Ami különösen a jutalmakat illeti, igaz, azok nem tiszta eszközei az erkölcsi képzésnek, mitöbb egyedül és mértéken túl alkalmazva ártalmasak is; de ebből csak az következik, hogy kezelésökre okosság, óvatosság, tapintat szükséges. Ezen föltét mellett a legnagyobb nevelők, Rousseau is elfogadják azokat. A büntetésekkel még csak négy év tized előtt is, tagadhatlan, borzasztón visszaéltek mind szülők, mind nevelők. Az egész nevelési működés vesztőn, boton és minden kigondolható büntetéseken nyugodott; ez volt a panacea minden felé, nem csak Magyarországon, hanem a civilizátorok hazájában is. Ezen rendkívüli visszaélés nem gyógyította a gyermeket, hanem makacscsá, megáltalkodottá, szemtelenné, szolgálalküvé, hazuggá, fortélyossá, butává, érzéketlenné tette, lelkét megrontotta. Sok nevelő azért is törölte el a büntetést, mert állítólag belenyúl az ember személyiségi jogába, melyet a gyermekben is becsülni kell.

A kegyetlenkedést mi is kárhoztatjuk s a büntetést rendes nevelési eszközül nem ismerjük el, hanem ott, hol más eszközből kifogytunk, ezt is alkalmazandónak tartjuk. Hogy a büntetés az ember jogaiba vág, azt nem fogadhatjuk el; mert hiszen az orvos is ráerőszakolja az örült, vagy eszméletlenül fekvő betegre a gyógyszer. „Zsarnok fegyelem, jutalom általi megvesztegetés mindenkor veszélyesen hatott az ifjú lelkekre. De ugyanez történt az álla-

mok kormányzásában is. Mindezen nem elkerülhetlen rossz mellett is bizonyos, hogy a gyermekek kormányzása, mint azt a valóságban találjuk, – mert eszményi nevelésről itt szó nem lehet! – pozitív törvények, következésképp jutalmak és büntetések nélkül épen oly kevésbé képzelhető, mint az államok kormánya”¹⁾ – Curtman a büntetésről azt mondja, hogy az minden időben egyik legfontosabb, sőt a durva, nyers emberekre nézve egyedüli nevelési eszköznek ismertetett el; s bár az előre haladó műveltség némely korábbi büntetési eszközöket, mint túlkeményeket, el is vet, de a büntetéseket csak egyes szerencsés helyzetekben nélkülözheti. – ²⁾ Angliának szabadságukra büszke polgárai, kik felé irigy szemmel szoktak tekintgetni, a nyírvevő áldása alatt növekedének, s nem egy nagy embere Angliának áldást mondott a büntető kézre. „A gyakorlati gondolkodású angolok közt számos tekintély nyilatkozik a fegyelmi szigor mellett. Burke, midőn Genlis asszonyosság az angolok nevelési elve iránt kérdezé, a nyírfa-erdőre mutatott, melyből az Eton-School számára nem kis mennyiségű vesszőt használtak fel, melyeknek még a híres Foxra is nyomós hatásuk volt,”³⁾ „A családok, iskolák, valamint egész államok virágzása is az ifjúság szigorú fegyelmen alapszik” – mondja Stoy.⁴⁾ De ha a nevelők mind ellene volnának is a jutalomnak és büntetésnek, nem lesz az ellene, ki a szent írás eme szavait érti; „Aki a vesszőt kíméli, gyűlöli fiát!”⁵⁾ Philanthropicus emberei századunknak talán csak nem fogják kétségbe vonni, hogy az Úristen legjobban tudja, mikép kell embert nevelni s rendeltetése céljához vezetni? És íme, nem tudjuk-e, hogy eme vég nélküli bölcs, mindenható nevelő is jutalom ígéretével ébreszt bennünket a jóra és büntetéssel rettent a bűntől? Mint-hogy tehát a gyermekben az okosság még nincs kifejlődve; mint-hogy azt majdnem egyedül az ösztönök és külbenyomások vezérlik: szükséges, hogy az saját jó cselekedeteinek szellemére és testére kellemesen ható, rossz cselekedeteinek pedig kellemetlen eredményeit tapasztalja.

1) Niemeyer. Grundsätze der Erziehung und des Unt. 1834, I, Th. §. 100.

2) Lehrbuch der allg. Erziehungskunde. 1846, §- 40.

3) Karcanyéki. A nemzeti művelődés alapja, 188.

4) Stoy. Über Haus- und Schulpolizei. S. II.

5) Peld. 12.

112. §. A jutalmak és büntetések nemei.

A jutalmak és büntetések, tekintve tulajdonságaikat, természetesekre és kénylegesekre osztatnak. A természetesek a jó, vagy rossz cselekmények szükségképi következményei; a kénylegesek pedig a nevelő kényétől függenek. Így például, ha a gyermek rosszul lesz a dohányzástól, az természetes büntetés; de ha a nevelő meg is fenyíti, az már kényleges, mert csak a nevelő akaratától függ s nem természetesen következik a gyermek vétségéből. A természetes jutalmazásnál és büntetésnél csak figyelmeztetni kell a növendéket a cselekménye és ennek következményei közti összefüggésre, nehogy azt, mi saját hibájából támadt, véletlennek, vagy mások kényének rója fel. Ha nem mindjárt jelenkeznének a következmények: elő lehet azokat segíteni, erősíteni, esetékes körülményekkel összekötni. Azonban a természetes büntetések és jutalmak nem mindig következnek be szükségképen, hanem sokszor a nevelő akarata is vegyül közéjük: ahonnan vegyeseknek is nevezhetők. Ezeknél a természetes jelző nem szükségképi következményekre, hanem csak azon természetes, könnyen felfogható összefüggésre mutat, melyről könnyű a növendéket is meggyőzni. A vegyesekhez számítjuk például, ha a piszkos gyermeket nem visszük el magunkkal, a békés, szíves gyermeknek gyakran játszó társakat keresünk, a czivakodót magára hagyjuk, vagy eltávolítjuk a többitől, a pontosra, gondosra mindig többet és többet bízunk, a gondatlanra semmit, a hazugnak nem adunk hitelt, az igazságszeretőtől nem kívánunk bizonyítékokat, a ravaszt bizalmatlansággal büntetjük, a nyíltszívűt bizalommal jutalmazzuk, a szerényt fölvidítjük és kitüntetjük, a toladót rendre utasítjuk, a szorgalmasnak élvét szerzünk, a restnek nem adunk szünetet, aki másnak fájdalmat okoz, ugyanazt éreztetünk vele sat. Mindez, mondja Szilasy Niemeyer után, a természetnek s a rendes világfolyásnak utánzása. ¹⁾

113. §. A jutalmazás és büntetés szabályai általában.

A jutalomnak célja kellemes, a büntetésnek kellemetlen inger által a parancsot és szabályt a tudatban megerősíteni, az ér-

¹⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya, II K. 104, 1.

zéki vágyak hatalmát gyöngíteni s a növendéket az azokkal való küzdelemben támogatni. Nem szabad tehát a jutalmat csupa kegyből, önkényből, ajándékkép osztogatni, a büntetést meg haragból, boszúból, elrettentésből alkalmazni, hanem csak ott használni, hol a természetes eszközök nem kielégítőek. Ebből indulva következő szabályokhoz tartjuk magunkat.

1) Míg más eszközök állanak rendelkezésünkre, addig jutalomhoz és büntetéshez nyúlunk nem szabad.

2) Minél nagyobb mértékben bírja a nevelő a gyermekek bizalmát, szeretetét: annál ritkábban lesz szüksége különös jutalomhoz és büntetéshez nyúlni; mert az ő tartása és bánásmódja legközelebbi s legtartósabb eszköze mint a jutalmazásnak, mind a büntetésnek.”¹⁾ Ha a nevelő szereteten alapuló tekintéllyel dicsekszik; ha bánása nem szeszélyes, hanem a növendék szükségéhez alkalmazott; ha kegyét nem pazarolja, de nem is engedi azt hízélgéssel, koldulással kicsikarni; ha engedetlensége, roszalása nem pillanat műve, nem alaptalan és túlzott: akkor az ily nevelőnek arcvonásai, szavai, barátságosabb, vagy hidegebb magatartása hatalmasan nyomulnak a gyermek szívébe, hatalmasabban jutalmaznak és büntetnek, mint a jutalom, bot és vessző. A jó nevelés alatt levő gyermek, mondja Niemeyer, inkább eltűri a legkeményebb fenytést is, mintsem hogy atyjának, anyjának és atyai nevelőjének tetszését veszítse. Ezeknek tetszése többet nyom előtte, mint akármi kitüntetések, jutalmak, az ő szemekből olvassa ki a közönség tetszését is. Csakhogy a mozgékony kedélyűekre a benyomásnak nincsen tartós hatása. És a gyermek sokszor nem is tudja felfogni, hogy könnyelműsége, melynél semmi roszat nem gondolt, mikép keserítheti annyira nevelőit. Innen sok gyermeknek egykedvűséget és hidegségét nem szabad azonnal elítélnünk, mert az csak látszólagos, hanem gondoljunk saját gyermekkorunkra.

3) Takarékosak legyünk mind a jutalmazásban, mind a büntetésben; mert ha gyakran történik, minden érdekét vesztí és azon veszélylyel jár, hogy megszoktatja a növendéket a jót csak jutalomért cselekedni, a roszat félelemből kerülni, s mihelyt jutalmat, vagy büntetést nem várhat, ösztöneit fogja követni. Minél keve-

¹⁾ Szilasy. A nevelés Tudománya, II. K. 102. l.

sebbet jutalmazunk és büntetünk, annál nagyobb a hatása. Csak gyógyyszerül kell azt használni, hogy a növendéket a jóban állhatatossá tegyük, a rosztól pedig annál inkább megóvhasuk. Minél érettebb lesz a növendék elméje; minél tovább haladott a jónak ismerése- és gyakorlásában: annál kevesebb jutalmazásra és büntetésre leszen szükség, hogy mindinkább hozzászokják a jót önmagáért cselekedni, a roszat azért, mivel rosz, nem követni. Elkényeztetett, rosszul nevelt, vagy egészen elhagyott gyermekeknek többször kell jutalom és büntetés, mint azoknak, kik gyermekkoruktól fogva jóhoz, széphez valának szoktatva. Ezek leginkább bel értékök érzésében vannak jutalmazva, vagy büntetve. Óvakodnunk kell, nehogy jóságuk alapját megingassuk, vagy elrontsuk.

4) „Csak oly tett jutalmazandó, vagy büntetendő, mely elszánt akaratból származott: amit tehát természeti tulajdonságánál fogva, véletlenségből, vagy mint szokásos kötelességet tett a gyermek, azért tulajdonképen sem jutalmat, sem büntetést nem érdemel.”¹⁾ Például az élettelennek nyugott, csendes viselete nem érdemel jutalmat; a túléléneknek csekélyebb nyugtalankodása nem számítandó be szigorúan; a hiú leánynak tisztasága nem méltó különös dicséretre; a lángész, kiváló tehetség, szépség, mivel ezeket a természet adja, semmi jutalmat nem érdemelnek; de ha kiváló tehetséghez akarat is járul, akkor már erkölcsi értékkel bír. Ha a gyermek ezt, vagy azt nem követte el, amiben többen vétkeztek, nem érdemel jutalmat. Amely gyermek iránt mostoha volt az anyatermészet, gyöngé szellemi erőket s kevesebb kellemes külsőt juttatván neki osztályrészü, az nem elhanyagolást, megvetést, kicsúfolást érdemel, mint azt sok hivatásáról s az ember eredeti egyediségéről semmi fogalommal nem bíró tanító tenni szokta, hanem szánakozást, gyöngéd, atyai, béketűrő ápolást igényel. Ez a természetnek és az igazi keresztény szellemnek igazságos és szent törvénye. Vagy nem tapasztaljuk-e, hogy az édes anya máitermészeti ösztönénél fogva azon gyermekét gondolzza legjobban, ki arra legjobban szorul?

5) „E tényből önkényt következik, hogy mielőtt jutalmaznánk, vagy büntetnénk, ismerjük ki pontosan a növendék egyediségét, mert csak így fogunk ritkábban tévedhetni az eszközök

¹⁾ Szilasy, II. K. 106.

megválasztásában. Mind a büntetésnek, mind a jutalomnak a növendékek személyes sajátosságaihoz kell alkalmazva lenni; mint-hogy egyik gyermekre igen is érzékeny jutalom, vagy büntetés lehet, ami a másikat nem is érinti.”¹⁾ Ebben még a minden tekintetben lelkiösmeretes, buzgósággal képzett s tapasztalt nevelő is hibázhat, félelemmel elijeszt, hol remény általi buzdításnak van helye, ígéretekkel édesget, hol inteni, talán fenyegetni kellene: mit mondjunk tehát olyanokról, kik a gyermeki fejlődés menetét legkevésbé sem ismerik; kik valamely növendéket ugyanazon mérvesszővel mérnek, általános jutalmazási és büntetési szabályokat állítanak fel, melyeket minden tekintet nélkül alkalmaznak, csupán a kézzel és nem a lélekkel is fogott lényt vévén alapul?! Ha a mészáros birkát vesz, érzékei gyakorlottsága nagyon elegendő neki a birkák osztályozására, csak ránéz valamelyikre s már is megbecsüli azt: de az emberi lélek tulajdonságai finomabbak kissé, semhogy azokat oly birkaféle becsléssel megítélhetnők. Természetes, ha a gyermekeket is csak annyiba vesszük, mint a birkát, vagy almát: akkor azokat csakoly érdekléssel fogjuk hányni-vetni, mint a mészáros a birkát, a kofa az almát; de ha isteni szikrát ismerünk a növendékben, akkor szent félelemmel nyulunk annak megbírálásához, tudván, hogy az ember, ahány, annyiféle. „A tehetségek eredeti minősége, a test- és nedvkat, a szellem élénksége, az önbecs kisebb-nagyobb foka, érzékenység, lelkület, a kedélynek a cselekvés alatti hangultsága, a jellem s általában az ifjú léleknek száz meg száz árnyalatai igen jelentékeny erkölcsi különbséget tesznek. Azért ha a lélek tulajdonságait általában s egyediség szerint nem ismerjük, gyakran legnagyobb s magára a jellemre s így a növendék egész jövőjére végzeteljes igazságtalanságot követhetünk el, midőn t. i. gonosz akaratot látunk ott, hol csak elhamarkodás, hiúság s hevedesség nyilatkozott; vagy midőn valamely tettet, mely nem akaratból, hanem természeti tulajdonságból, például nedvkatból származott, fölötte megjutalmazunk. „²⁾ Szívleljék ezt meg különösen a közélettanodák olyan tanárai; kik ha valamely vétség tanári gyűlés elé kerül, anélkül hogy az illető vétkes ifjút ismernék, vagy erkölcsi

¹⁾ Szilasy. II. K. 102. 1.

²⁾ Niemeyer. Grundsätze. I. B. §. 101,

állapotát csak legkevesébbé is földerítetni törekednének, azonnal készek kimondani: „ki kell csapni! – gaz, semmire kellő, haszontalan, buta, szamar fiú! – szavazzunk!” sat. Ez nem csak szánandó tudatlanságból, hanem soknál kényelemből is ered, mely a gyűléstől mielőbb szabadulni akar. Ez aztán tiszteletre méltó areopag (?) Igen, mert sötétben ítél (?)

6) Ugyanazon tettért is változtatni kell a jutalmat és büntetést, vagy legalább a mértéket, mert mindig más körülállásai lehetnek a tettnek.

7) A jutalmat, vagy büntetést valamely jó, vagy rossz tette soha se határozzuk meg előre; mert oly körülmények is jöhetnek közbe, melyek a jutalmat és büntetést megváltoztatni, vagy felfüggeszteni parancsolják. Emellett az is meglehet, hogy a jutalmat talán csekélynek, a büntetést pedig elkerülhetni; kijátszhatni vélik a növendékek, s így hatását veszti mind a jutalom, mind a büntetés kitézése.

8) Lépcsőnkint haladjon fölebb a nevelő mind a jutalmazásban, mind a büntetésben, kivált ha ugyanazon gyermek jutalmazandó, vagy büntetendő, mivel így hatásosabb lesz, tudván a gyermek, hogy csekélyebb jutalom, vagy büntetés után bizonyosan nagyobb fog következni. Míg természetes jutalom és büntetés is elegendő, addig önkényest nem szabad használni. De a büntetésnél olyan eset is adhatja magát elé, hogy már az első fokon kegyesen kell eljárni.

9) Hogy a büntetés és jutalom hatását éles szemmel kell a nevelőnek észlelni, miszerint jövendő eljárásának alapot készítsen s magát tévedések ellen biztosítsa, az magától is értődik.

114. §. Milyen jutalmakat kell használni?

Szemünk előtt tartván az előbbi cikkben eléadott általános szabályokat, a jutalmakra nézve következő pontokhoz fogjuk magunkat tartani. „ Sok szülő és nevelő gyakran zavarban van az iránt, micsoda jutalom lenne a legcélszerűbb, s épen midőn legjobban törí rajta fejét, leghamarabb elhibázza a választást; mert nem oly dolgokra veti figyelmét, melyek a növendék akarátát szilárdítani, annak egyes tehetségeit, vagy egész erkölcsi állapotát javítólag irányozni képesek lennének, hanem csak arra tekint, hogy a juta-

lom mély benyomást tegyen a növendékre s mennél nagyobb tetzést, meglegedést keltsen.”¹⁾

1) Nem czélszerűek olyan jutalmak, melyek a gyermeket nem érdeklik, szívre, akaratra, érzékre nem hatnak. „A kellemes érzés és állapot, jóllét és meglegedés ösztöne – mondja Niemeier – természetünkben rejlik, annyira hogy legkisebb munkásság sem képzelhető, melyben annak kisebb-nagyobb része ne volna, s a legszigorúbb erkölctan sem követeli, hogy azt végkép elnyomjuk, hanem meglegedszik azzal, ha az óhajtott jót az ész ítélete alá bocsátjuk.”²⁾ Ezen elvet tartsa szeme előtt a nevelő a jutalmazásban is. Ne becsülje többre a gyermek az érzéki örömeiket, mint a szellemieket, ne a testi fájdalom legyen neki a legnagyobb roszt. De hogy ezt megítélhesse, arra idő kell; az érzékiség korszakában még nem tud a dolgok közt ilyenén különbséget tenni. Miből azon szabály következik, hogy a gyermek első korszakában, mely majd nem állatóság korszakának nevezhető, leginkább csak oly jutalmazási eszközök használhatók, melyek közvetlen az érzéket érdeklik. Szeretetünknek csók általi kifejezése, de ez is csak gyéren, vállveregetés, simogatás, apróbb játékszerek sat. czélszerű kifejezése lehetnek meglegedésünknek. „De a nyalánkság, vagy szép ruha és szellemi, vagy erkölcsi tulajdonságok közt semmi természetes összefüggés nincs; a nem hiú, takaros, tiszta gyermeknek azonban lehet jobb ruhát adni, de nem tüntessél, nem czifrát, mert ez hiúságra ingerel. A szorgalmas gyermeknek képzési eszközöket ajándékozni egészen rendén van.”³⁾ Az érzéki jutalmak aztán mindinkább kevesbedni fognak, amint a növendék szellemi és erkölcsi fejlődése gyarapodik.

2) Ártalmasak olyan jutalmak, melyek az erkölcsiségnek kárára, az erkölctelenségnek előmozdítására szolgálnak, például ha olyasmitől mentenők fel a gyermeket, mit annak mindenkor szeretni és szívesen teljesíteni kell, p. o. „mivel ma jól tudtad a leczkét, holnapra nem lesz semmi leczkéd, vagy holnap nem kell vecsernyére jönnöd.” Könnyen kártékonyakká lesznek az oly jutalmak is, melyek hiúságot, hírkört, kevélységet, kárörömet sat. Kelthetnek –

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erz. 1813. II. Th. §. 163.

²⁾ Niemeier. Grundsätze etc. 1834. I. Th. §. 104.

³⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya, II. K. 107. 1.

s mivel rendesen rosszul alkalmaztatnak, keltének is; amidőn aztán a növendék mindent csak hírért s álbecsületből tesz. A veszéyek, melyek ily jutalmakkal járnak, sok nevelőt arra bírtak, hogy azoknak végképi kiküszöbölését ajánlották. Annyi bizonyos, hogy eme jutalmak, kivált napjainkban, a legnagyobb mértékben rongálják a gyermeket majdnem a pólyától kezdve; de általában véve mégsem ítéljük el azokat, mert nincs semmi eszköz, melylyel visszaélni ne lehetne. Igen sok szülő van, kiknek hiába minden figyelmeztetés, ők bolondjaik gyermekeiknek; de aztán keservesen is lakolnak bolondságukért, mert gyermekeikben legkínzóbb ostorukat lelik. Azért ilyenekre nem is vesztegetjük a szót, de a józanabbak és a kezdő nevelők kedvéért szükségesnek látjuk a következő figyelmeztetést. „Nagy óvatosságot, finom tapintatot igényel a jutalmak alkalmazása, s még így is csak gyéren használándók. Teljesen megrongálják azok a gyermek jóra való akaratát, ha mértékletlenül és észszerűtlenül használjuk; ha mindig, vagy többnyire ugyanazon ösztönre hatnak, mi által az vagy uralkodóvá leszen, vagy eltompul; ha a becsvágyat szakadatlan kitüntetéssel, rendkívüli dicséretekkel, nyilvános ünnepeken való szerepléssel izgatjuk; ha az iskolás növendékek versenyzését, érdemsorozását egykedvűen, hidegen, avatlanul, sőt talán részrehajlólag is intézzük.”¹⁾ Az iskolai hivataloskodásban azonban semmi ártalmat nem látunk, milyen például az, hogy a nem hiú tiszta gyermeket, ha egyébkép is megérdemli, azzal a tisztséggel bízunk meg, hogy társait szemlére vegye, vajjon tisztán megmosdottak, megfésülködtek-e. A másokra az író kötetkének kiosztogatását, másokra azoknak beszédését, a negyedekre a tanszék és tábla tisztán tartását sat. bízunk. Ilyen az érdemkönyvbe való beírás is, mely vizsgálat alkalmával a szülők kezeibe kerül s azokat szülői kötelességeik teljesítésére buzdíthatja. Azt sem tartjuk veszedelmesnek, ha a tanító a rendelkezésére álló pénzből papírt, tollat, tentatartót, könyveket; ruhafélét vesz a gyermekeknek. Efféléknek Ziller nagy ellensége.²⁾

3) Kerülendők az olyan jutalmak is, melyek a testre, vagy érzelemre kártékonyan hatnak, milyenek a veszedelmes játékok,

¹⁾ Milde. Lehrbuch ect. II. Th. §. 165.

²⁾ Grundlegung zur Lehre vom Erz. Unterricht. Leipzig, 1865. §. 9.

nyalánkságok, idővesztegető, vagy ártalmas mulatságok. Az itt felhozott mulatságok helyett egészen ellenkezőket használjon a nevelő s ennél fogva jegyezze meg:

4) Hogy legközelebbi, legtermészetesebb s így leghathatósabb jutalmazási eszközét saját személyiségében bírja. A szeretett szülők és nevelők tetszése, megelégedése, jó akarata iránt nem lehet egykedvű a gyermek. S ha igen, akkor annak oka többnyire a szülők- és nevelőkben keresendő, kik a szeretetet, bizalmat, tekintélyt elvesztették, az által, hogy szeszélyesen bánnak vala gyermekeikkel, szeretetök nyilvánításában pazarok és minden ok nélkül majd túlbarátságosak, majd mogorvák valának sat. Természetes, hogy ilyen eljárás mellett semmire sem mehetnek.

5) A nevelő tetszésén kívül leghasználhatóbbak olyan jutalmak, melyek amellet, hogy jóra buzdítanak s a gonosztól visszatartanak, még máskép is tökélyesítenek, például, ha a jó lelkületre, jó cselekvésekre való buzdítás tekintetéből azon előnyt adjuk a növendéknek, hogy több jót tehessen, alamizsnát osztogathasson, még több embernek szerezhessen örömet; vagy ha a kötelesség iránti hűséget valamely jeles irodalmi mű megismertetésével jutalmazzuk sat.

115. §. A jutalmazás módja.

Tudván, mily eszközök czélszerűek és ártalmasak a jutalmazásra, még a módját is kell vizsgálnunk, mely szerint a jutalmazás intézendő; mert a helytelenül intézett jutalmazás homlok-egyenest ellenkező eredményt szülhet. Erre nézve a következő szabályok nem lesznek fölöslegesek:

1) A jutalmazásban a növendék egyedi sajátságaiból kell kiindulni; mert bizonyos, hogy sok dolog egyik gyermeknek örömet szerez, míg a másik azt egykedvűen veszi, vagy meg is veti.

2) Csak a valódi érdemet jutalmazza meg a nevelő, tehát a szorgalmat, a jó viseletet, de az elmebeli tehetséget semmi esetre se; mert ez ingyenajándéka Istennek, mely az embert alázatos hállára kötelezi, aztán, ha magasztaljuk, hiúvá is teszi a gyermeket.

3) A valóságos érdem jutalmazásában is takarékos és úgyszólván fősvény legyen a nevelő; mert ha a növendéknek minden mozdatáért jutalmat ad, utóbb a jutalom minden érdekét elveszti,

vagy a növendék feljogosítottnak hiszi magát jutalmat igényelni, a nevelő pedig nem győzne elég jutalmat elértemteni. De legrosszabb az, hogy a növendékek ez által hozzászoknának mindent jutalomért cselekedni; pedig a nevelésnek az a célja, hogy a jót önmagaért tegye az ember. Aztán a polgári életre is elé kell készítenünk a gyermeket, hol számtalan kötelesség vár rá, melyeket minden haszon nélkül kell teljesítnie. Szoktassuk tehát növendékeinket már kis korukban arra, hogy a kötelességet azért teljesítsék, mert kötelesség. Aki minden kicsiségért tele kézzel szórja a jutalmat, aki hozzátartozóit minduntalan kitünteti, nem várhat egyebet, mint a mit Cornelius Athénéről ír: Miltiades Göröghon megszabadításáért azt a jutalmat nyerte, hogy a marathoni csataképén legelőül állhatott a vezérek között, s ezen jutalom hatott. Későbbben Phalerius Demetriusnak 300 szobrot emelének, s a jutalomnak semmi hatása nem volt.

Ezt tekintve, 4), csak boszankodással nézhetjük a mai kóros házi nevelés ama kinövését, melynél fogva a legtöbb szülő csak úgy szórja gyermekeinek az ajándékot s más jutalmakat. A kora életnek, az életútnak ez egyik bő forrása. Oda jutottunk, hogy a gyermek a jutalmat, ajándékot már nem is tekinti szabad adománynak, jó akarat, szeretet jelének, hanem egyenesen követeli azt, mint szülői kötelességet. Hogyis ne, ha ő az úr a háznál! Pedig mily kevéssel, mily igénytelen jutalommal elégszik meg a gyermek! De persze, ha zsarnokká tettük, akkor már holmi apróság nem képes izgatni érzékeit, szellemét. Hány szülő nincs, ki alkuba ereszkedik gyermekével. A gyermek maga határozza meg a jutalmat és mindig magasabbra és magasabbra csigázza azt, mert természetesen, a kielégített vágy nőttön nő, s az esztelen szülő végre örül, ha kéressel és ígérettel egyezsége vihet a dolgot. „Ha idején meggondolnák, hova visz az ily eljárás, sok gyermekből nem lenne gonosz ember.”¹⁾ Még a szóval való dicsérésben is gazdálkodó legyen a nevelő s különösen a tanító. Elég egykét szóval mondani ki a dicséretet, például: most jól feleltél! – derekasan! – jó gyermek vagy’ – Jól megválaszolja a nevelő, kit, miért és mikép dicsérjen meg; mert az alaptalan roszalás többnyire jóvátehető, de az elvétett, érdemetlenre vesztegetett dicséret alig, mivel a visszahúzás

¹⁾ Schwarz-Curtman, Lehrbuch der allg. Paed. 1846. I. Th. §. 39.

érzékenyen sérti a növendéket, anélkül hogy a fölébresztett hiúságot visszanyomná. Ne ítéljük hevenyében, első tekintetre, örömtől elragadtatva, hanem belső értéke, rugói, ne csupán külseje, látszata szerint, jól vizsgáljuk meg a megdicsérendő tényt. Aki soha sem talál dicsérő szót a növendék jó viseletének és szorgalmának elismerésére, az szintoly ferdén jár el, mint aki egyre szórja a dicséretet. Extrema se tangunt. De inkább örökre némuljon el a dicséret, mintsem azt oly erkölcsmételyező alakban üzzük, mint napi renden van. Szemtől szembe egekig magasztalják a gyermek szépségét, ügyességét, erejét, szellemi tehetségeit, erkölcsét, szelídséget, szerénységét, szeretetre méltó voltát, sőt ruháit is, úgy hogy a szegény gyermek azt sem tudja, hányadán van. S ez a hízelgés nem csak a felső, hanem a legalsó körökbe is elharapódzott már, sőt az alnép-üél még divatosabb. Itt van egyik alapja a legveszedelmesebb hiúságnak, a külmázzal megelégedő ürességnek, az erkölcsi sivárságnak, mely az erényt a külillem émelygős szertartásaival véli pótolhatni. – A tanodákban arra is nagyon kell vigyázni, hogy a dicséret irigységet ne keltsen a társakban; könnyen megtörténik pedig az, ha a dicsérendő gyermeket összehasonlítjuk társaival. A dicséret egyenesen a tette vonatkozzék, bizonyosságául szolgáljon annak, hogy a növendék kötelességét teljesítette; mi arra is emlékezteti majd, hogy még más kötelességei is vannak, melyeket szintén teljesítenie kell. S a dicséret egész viseletre s csak ritkán egyes esetekre mondandó ki.

5) A takarékoság mellett kellő fokozat is szükséges a jutalmazásban. Amit egy tekintettel eszközölhetni, azt nem kell sok szón, vagy költségen megvásárolnunk, mert a nevelő kimerül, a növendék pedig eltompul. Ne adj a ki a ne velő egy könny en a legnagyobb jutalmat; mert vau akárhány növendék, ki ha elérte a netovábbot, elbízottá, egykedvűvé leszen.

6) A jutalom sokat vesz becséből és hatásából, ha azt amúgy egykedvűen, hidegen és tán boszúsan vetjük a növendék elé. Ha azt akarjuk, hogy ne téveszsze hatását ajándékunk, azt némi, de csak is némi ünnepélylyel kell átadnunk és részvétünket mutatnunk a megjutalmazottak öröme iránt. De e részben is a legnagyobb tapintatlanság uralkodik, nem annyira ugyan a tanodáknál, mint inkább a házi nevelésnél, ahol a jutalmazásokból egész ünnepélyeket

rendeznek, melyek aranyborját, a szegény gyermeket, a legotrombább, legártalmasabb hízelgéssel rajongják körül. Az apori (patriarchális) ünnepélyeknek nagy barátai vagyunk, sok jót szülnek azok; de a majomszereteten, vagy a gazdagság fitogtatásán alapuló, az ártatlan gyermeket megmételvező, zajos, fényes, üres tüntetéseknek ellenségéül valljuk magunkat. Az így agyon tömött gyermekeknek 14-16 éves korukban már majd minden, mint mondani szokták „fade”. Ugyanezt tartjuk a nagyon zajos és gyakori tanodái ünnepélyekről is. Adjunk alkalmat a jó tanulónak magát egyszer-másszor kitüntetni: de ne tegyük ezt gyakran, ne bálványozzuk, ne bálványoztassuk a világgal, s még kevésbé tartsunk oly hűhós szemfényvesztő zárünnepélyeket, minőket civilisatoraink akartak meghonosítani köztünk. Az ily bálványozott növendékekből még kevés jóra való jellemet tapasztaltunk kifejlődni.

7) Úgy osztogassuk a jutalmakat, hogy azokat a növendék ne tekintse czélnak, fizetésnek, vagy megszolgált bérnek, hanem szeretet jelének, jótéteménynek, hogy látván szeretetünk nyilvánítását, annal kedvesebb kötelességének érezze a jóban állhatatosan megmaradni s még fölebb törekedni.

8) A jutalmat nem kell előre kitűzni, mert az által sokat vesz hatásától, s a gyermek megszolgált bérnek fogja tekinteni s önzővé lesz. Aztán oly körülmények is jöhetnek közbe, melyek a jutalmat változtatni, vagy felfüggeszteni parancsolják, mit a nevelő talán nem világosíthatna fel eléggé. Nagyobb hatása van a jutalomnak, ha véletlenül lepjük meg vele a növendéket. De vannak oly körülmények, hogy kell tennünk Ígéretet. Akkor tartsuk is azt meg pontosan, különben hitelünket veszélyeztetjük a gyermek előtt s szőszegésre, hazudságra tanítjuk őt. Ezen pont ellen igen gyakran vétének a szülők, minden eget-földet odaígernek a síró, makranczoskodó gyermeknek, hogy azt lecsillapítsák. Akar teljesítik aztán az efféle ígéreteket, akár nem, mindenik esetben rosszul cselekesznek; mert az első esetben utat nyitnak a gyermeknek a kényességre, önfejűségre, zsarolásra sat., a másodikban a hazudságra, szőszegésre.

9) Záradékul szolgáljon, hogy a nevelő lelkiösmeretes, igazságos legyen a jutalom osztogatásában. „Igen megbotránkozthatná a gyermekeket, s a nevelő minden bizalmát vesztené, ha például két

gyermeknek minden körülménynél fogva egyenlő érdemét nem egyenlőképp jutalmazná, vagy amit egyszer jutalmazott, máskor figyelemre sem méltatná. ¹⁾ Legkevésbé sem szabad a nevelőnek személynél válogatást tenni; minden gyermek egyenlő gyermeke neki, mint mi mindnyájan egy atyának egyenlően szeretett gyermekei vagyunk. Ha a nevelő önkénye, szeszélye szerint osztogatja a jutalmakat, néha fősvénykedik, néha pazarol; ha a hízelgőnek, vagy kérőnek adja, mi az érdemest illeti: akkor a gyermekek a jutalmakat mihamar oly dolgoknak fogják tekinteni, melyeket nem érdem, hanem konyorálás, hízelgés, vagy daczolás által is el lehet érni. „Az olyan nevelőkről, kiket a jutalmazásban (például az érdemsorozatban) aljas érdekek vezetnek, hasztalan is szólani valamit.” ²⁾ Hogy a nevelő igazságos lehessen, jól fürkészsze ki az illető növendékek lelki állapotát s csak a legkritkább esetben jutalmazzon egyes cselekedetet; mert megtörtént már nem egyszer, hogy a nem eléggé szemes tanár igen hibás, sőt romlott növendéknek ítélte oda a jutalmat, mi aztán a tanítónak boszankodást, a tanulóknak botrányt okozott s az igazságtalanul jutalmazottnak még nagyobb romlására szolgált. Még a fokát is vegye tekintetbe az érdemnek; mert egyenlő tettek nem mindig egyenlő érdeműek; ami egyiknek könnyű volt, az másiknak erőltetésébe került; ami egyiknél csak külsőség, másiknál benső lehet; az egyiket talán nem nemes érzelem, vagy ösztön vezérelte a tetre, másikat tiszta szándék stb. Már az ilyen egyenlő, de mégis igen különböző tetteket egyenlően jutalmazni hiba lenne. Különbözőleg fog tehát jutalmazni a nevelő, de a különbséget tisztán és tapintatosan világosítsa fel a növendékek előtt.

116. §. Milyen büntetések használandók?

Amint fönnebb láttuk, a nevelőnek nem csak szabad, de kell is büntetni. De hogy milyen büntetéssel s hogyan éljen azzal, már nem közönyös dolog; sőt csak is úgy engedhető meg a büntetés, ha a nevelő annak neveit úgy tudja megválasztani, hogy se a büntetés célja, se a növendék személyiségi joga csorbát ne szen-

1) Szilasy. A Neveié« Tudománya, II. K. 105. 1.

2) Milde. Lehrbuch der alig. Erz. 1813. II. Th. §. 167.

védjen. Ezen elvből indulva ki, a következő szabályokhoz fog alkalmazkodni.

1) Büntetés neve és neme alatt ne csupán verést értsen a nevelő, hanem mindazt, ami a vétkesre érzékileg, vagy szellemileg kellemetlenül hat, ami őt megszorítja, valamely kedves tárgyának élvezetétől megfosztja sat., p. ha a szülő, vagy tanító azt mondja: holnap te nem jössz velünk fürödni.

2) „Ártalmasak olyan büntetések, melyek a növendék szellemi erősödésére kártékonyán hatnak.¹⁾ Ilyen például, ha a gyermeket a leczkékről többször kizárjuk. Erkölcsi tekintetben veszedelmesek a becsületézésre és szégyenre alapított büntetések. Csak igen ügyes nevelő kezében lehetnek ezek jóhatásúak, aki tudja, hogy a növendék becsületézése és szemérme finom, gyöngéd növény, melyet sem a nap égető hevének, sem durva kéz érintésének kitenni nem szabad.

3) Nem szabad a növendéknek olyasmit adni büntetésül, amit szeretnie kell, például több leczkét, szókat betanulni, a hibásan írt, vagy nem teljesített feladatot tízszer, húszszor, sőt többször is leírni, a tanulót szünidőben iskolában tartani, a leczkeidőt megtoldani, imádkoztatni sat. De hogy a térdeltetést is kárhoztatják némelyek, mintha így Isten előtti önmegalázásunknak eme külső jele visszaélés, lealacsonyítás, megvetés tárgyává tétetnék, azt sehogy sem magyarázhatjuk meg. A térdeltetés minden esetre megaláztatás; de hát midőn imádkozunk, nem azért térdelünk-e le, hogy magunkat megalázzuk, mivel érezzük bűnös voltunkat? Hogy valaki a térdelés miatt Isten imádását büntetésnek vette volna, még soha sem tapasztaltuk. Ha így van, akkor a főveget sem kell levonnunk, midőn szobába lépünk, vagy valakit üdvözlünk, sem meghajtani nem volna szabad magunkat, sem énekelni, mert hiszen mindezekkel az Istent is tiszteljük (?) Nagyon jól érzi a gyermek a különbséget az iskolai s templomi térdelés közt.

4) Olyan büntetés, melyet a gyermek nem vesz annak, nem büntetés; például, ha a gyermeknek megtiltjuk a kimenetelt, azt gyakran inkább kedvezménynek mint büntetésnek veszi. A büntetés tehát a gyermek egyedi sajátosságai szerint választásuk meg.

¹⁾ Szilasy. A Nevelés Tudománya, II. K. 109. 1.

5) „Óvakodni kell olyan büntetésektől, melyek a testre kártékonyan hatnak, minők a pofoncsapás, haj- és fülhúzás, agybaverés, mértéketlen vesszőzés, botozás, általában minden durva fenyítés.”

¹⁾ A régibb s a legközelebb múlt időben, mint fönnebb láttuk, nagy súlyt fektetének a testi fenyítékre. Sok nevelő egyre azon törte fejét, micsoda új nemét találja fel a büntetésnek. Magunk is még abban az időben jártunk iskolába, midőn büntetésül borsón, éles fán kelle térdelni a tanulónak; midőn néhutt a vessző nyálbszámra ázik vala a sós vízben; midőn egyes indulatos tanítók a gyermek száját kipecszkelék, körmeit végig verék, haját olykor a szó teljes érteményében kitepek, a fejet a táblához, falhoz verék sat. Ismertünk olyan tanítót is, ki az év végével azt kérdezte tanítványaitól: Ki az, ki egész éven át nem kapott? S a magát jelentő gyermekre, ki jutalmat vélt kapni, jól ráhegedültetett, csak azért, hogy a többit ne csúfolhassa. – S eme kegyetlenkedések napi renden valának a házi életben is. Ez azonban nem csak nálunk, hanem többé-kevesbbé másutt is így dívott. Most a házi nevelést egészen ellenkezőről, legszélsőbb lágyságról kell vádolnunk. Az iskolák szintén elég lágyak, különösen a középtanodák, melyek a növendéket majd végkép magára hagyják, ha tanul, jó, ha nem tanul, az is jó, s legfőlebb a durva kihágásokat büntetik. A túlságos szigor nem helyeselhető; de a túllágy bánásmód szintén ártalmas. Sok igazgató és tanár csak azért nem mer erélyes fegyelmet tartani, mert félti ál népszerűségét mind a növendékeknél, mind a közönségnél s mert az intézetet jó színben akarja a kormány előtt feltüntetni. Ez mindig szánandó jellemre mutat, melynek legfőbb törvénye nem a közjó, hanem a kedves én. A szélsőség itt is megboszulja magát. Most már tehát nem tapasztalhatni a testi fenyítéseknek fönuebbi túlzását; de azért vannak még most is, kiket csak a szülők s elüljárók ellenörködése mérsékel; s ha szabadon gyakorolhatnák kényöket, bizony nem mondjuk, hogy nem vetemednének Sextus Mehlmann szereire; más büntetésekből azonban, például munkafeladásban, térdeltetés-, koplaltatásban, dorgálás-, szidás-, gúnyolódásban érdemsorozásban annál inkább kegyetlenkednek, minél jobban kell magukat mérsékelniük amazokban; a pofoncsapás, hajhúzás is járja még

¹⁾ Szilasy. II K. 110. 1.

ittott. A testi fenyíték nemének megválasztására a szabály ez: *Extrema se tangunt.* – Habár a nagy emberbarát, Pestalozzi, mondja is: „A pofonütés alkalmas időben nem helytelen;” habár Diesterweg úgy nyilatkozik is, hogy jaj annak az iskolának, melyben a bot uralkodik, de jaj annak is, hol az soha nem lehet az *ultima ratio*, és a kotnyeles, vakmerő miért? kérdésre legjobb feleletnek tartja a pofot: e két jeles nevelő véleményét ne tartsuk csalhatlannak, hanem a józan új nevelésmód jeles mestereinek egyezményes kárhóztató ítéletét vegyük zsinórmértékül, mely Niemeyer eme szavaiban leli kifejezését: „Szükség esetén nem árt hat a gyermeknek a testi fenyítés, hogy így a jövő rosztat megelőzzük, és a gyermekek erőnyilatkozatainak oly irányt adjunk, melyet azoknak egész jövőjökben megtartaniok kell, ha önmagukat szétrombolni nem akarják. Emberséges bánásmódra már maga az emberiség is utal bennünket; s akit figyelmeztetem kell, hogy gyermekhóhéznak nem szabad lennie, hogy nem kell ugyan játékot üzni a büntetésből, de dühösködni sem szabad, és a test megsérthető részei, nevezetesen a fej, ujjak sat. kímélendők, s általában minden mesterkélts, kigondolt kínzás kerülendő, az olyan emberrel hiába beszélünk nevelésről. Pestalozzi pofjától s hasonlóktól óvakodni kell; mert a végrehajtás oly könnyű s következményei nagyon veszélyesek lehetnek.”¹⁾ Akárhány eset adta már magát elé, hogy egy fejbe-ütés, vagy pof sükketté, butává tette a gyermeket. Igen figyelemre méltók Calasantius sz. Józsefnek, a halhatlan érdemű tanítónak s tanítórendet alapítónak, is a fegyelemre nézve adott intései, melyek a kegyes rend szabályaiban velős rövidséggel ajánlják: a kegyességnek bölcs szigorral való vegyítését, nehogy a szertelen szeretet elpuhító, a mértéktelen szigor elkeserítő legyen: „benignitatem cum severitate miscere, ut amor ne sit emolliens, rigor ne sit exasperaus.” Kár, hogy a paedagogok kevésbé méltatják a szent atyák iratait s egyes szerzetalapítók nevelési és oktatási, különösen fegyelmi szabályait. Igen sok eszmegyöngyöt lelnének azokban is. Még Calasautiusról, a valóban nagy nevelőről, sem emlékeznek, holott Pestalozzi, Rousseaut eszményítik.

¹⁾ Grundsätze etc. 1834. I. Th. §. 104.

117. §. A büntetés módja.

Nem csak nemeit, hanem alkalmazása módját is meg kell tudni választani a büntetésnek. Erre nézve következő szabályokhoz tartjuk magunkat:

1) A büntetés nem levén rendes nevelési eszköz, ahhoz nem szabad addig nyúlni, míg más szelídebb mód elégséges a gyermeket kötelességeinek teljesítésére bírni, vagy botlásaitól igaz útra téríteni. Mindamellettt is azonban, hogy a nevelést puhának kell mondanunk, vannak szülők és nevelők, kik úgyszólván leskelődnek a gyermekek botlásaira s azoknak remegését, sírását nevelésmódjok helyességének bizonyítékául veszik. „Hát nincs más eszköz a gyermek nevelésére, mint épen a büntetés? A szükségtelen fenyítés nem igazi igazságtalanság-e? Akaratból származik-e mindaz, mi a szülőknek és nevelőknek nem tetszik? A túlságos, czélszerűtlen büntetésnek nem kell-e szükségkép elkeseredést, fásultságot, érzéketlenséget, ellenállást, vagy ravaszságot, hunnyászzkodó természetet eléidézni? A legkeményebben tartott gyermekek nem a legvásottabbak szoktak-e lenni? S a legszigorúbb szülők nem csalódnak-e rendesen?” 1) S mondhatnók hozzá, a tanulók, kik a tanítónak már csak felszólítására is remegnek, tehetnek-e haladást a tanulmányokban? Kiki elképzelteti, mennyire képes a legjobb osztályt is megrontani az olyan tanár, ki tekintélyét és a növendékek szorgalmát örökös mogorvasággal, vagy büntető gúnyoraival akarja föntartani! A növendék azt sem tudja elmondani, amit tud, s mihamar kedvét veszti. A tanoda egén egyre vidám tavaszi nap mosolyogjon, melyen a büntetés csak átvonuló felhő legyen, kisebb-nagyobb, világosabb, vagy sötétebb, amilyen az azt okozó vétség.

2) A büntetéssel mindig csak a gyermek javítását czélozzuk. Büntetés által másoknak elijesztő példát adni, a megsértett törvénynek eleget tenni, a törvényhozó tekintélyét föntartani, mindez lehet állami életnek célja, de nevelésben csak is a legkritikább esetben indokolható. A nagyobbacska növendéknek meg kell arról győződnie, hogy a büntetés jó szándékból történik, s azt a vétkesnek úgy kell tekinteni, mint jótékony gyógyszer. De nem történék ez, ha a gyermeket szükségtelenül pelengerre tennők.

¹⁾ Milde. Lehrbuch d. alig. Erziehungskunde II. 201.

3) Hogy a gyermek erkölcsi gyógszernek tekinthesse a büntetést, erkölcsi botlásokért mindig szigorúbban büntessük, mint más tettért; például, ha az egyik gyermek véletlenül valamit eltört, a másik hazudott, igen nagy hiba lenne az elsőt keményen büntetni, ezt pedig talán meg sem dorgálni; mert így azt következtetnék a gyermekek, hogy nem erkölcsi törvényből, hanem gazdálkodási szempontból büntetünk.

4) Az ártatlan, büntelen gyarlóságból származó cselekmények nem esnek büntetés alá, hanem csak olyanok, melyek akaratból erednek. A pusztá gyermeki, ifjúsági hibák, mint némi szórakozottság, feledékenység sat. irányában elegendő a rendre utasító s korlátozó eljárás is. Vannak a gyermek- és ifjúkornak oly természeti sajátságai, melyek a későbbi korban már hibák, bűnök; a fecsegés például a felnőtt embernél csúnya hiba és szellemi, erkölcsi éretlenségnek a jele; azonban lehet-e a kis gyermek édes csevegését, szüntelen kérdezősködését hibának tartani; nem inkább a lélek ébredésének, tudvagnak jele-e ez? Vigyáznunk kell tehát, nehogy ezt elnyomjuk, midőn szabályozni, mérsékelni akarjuk. A gyermek elbizottságát másképp kell megítélnünk, mint a férfiéét. Azon elvet, melyet manap a legtöbb szülő otrombán követ, hogy t. i, az ifjúnak ki kell magát tombolnia, nem helyeseljük ugyan legkevesebbé sem, mert eme kitombolás bosszúálló ostorává lesz a szülőknek; hanem annyi igaz, hogy a kevésbé kibuzgó elevenség, mely azonban ment minden szemtelenségtől, többet ér az alamuszi, huunyászkodó természetnél, mert amabból, mint a tapasztalás igazolja, derekabb jellem szokott kialakulni. Ilyen esetek megítélésénél derül ki a nevelő szakavatottsága; ha tudja, melyik sajátságot kell még büntetéssel elnyomni, melyiket csak szabályozni, vezetni, bizonyítványát adta nevelői derékségének. – A nedvkat bizonyos nyilatkozatait, fölháborodásait – mondja Pölitz – nem kell azonnal büntetni, hanem a növendék – talán csak néhány nap múlva – jó módon figyelmeztetendő azokra.¹⁾ Ha a tanár maga az oka növendékei egyik-másik hibájának; ha őt magát érheti a szemrehányás, hogy alkalmat, sőt talán példát adott valamely kihágásra sat.: akkor, ha büntet is, ne legyen szigorú; s midőn őt magát kellene kitiltani az iskolából, mert egyenesen az ő kárhozatos viselete az oka a

¹⁾ Die Erziehungswissenschaft. I. 287,

növendékek vétségének: akkor a legsivárabb kebelről s a legtompább ítéletről tesz tanúságot, ha a tanári tekintély (mely nincs s a büntetés után még kevésbé lesz) megóvása tekintetéből a növendékek kizáratását indítványozza. Még az olyan növendék is kíméletet igényel, ki más idegen külbefolyások hatalma alatt esett el, hát az, kit a nevelő ügyetlensége, vagy lelkiösmeretlensége vitt a bűnre?

5) Szent kölelességének ismerje a nevelő, különösen a tanítónevelő, igazságosnak lenni a büntetésben; mi annyit jelent, hogy csak a valóságos és bizonyos vétséget büntesse, ezt pedig egyaránt mindenkiben, mert égető fájdalmat szül a növendékben azon tudat, hogy ő büntetlenül szenved, midőn egy másik, talán gazdagabb szülők gyermeke, vagy bármily oknál fogva a tanítónak kedvencze, ki ugyanazon vétséget követte volt el, vagy talán még nagyobb, a büntetés alól föl lett mentve. Minden jóra való ember megvetését érdemelné az olyan tanár, ki midőn tanártársai valamely ifjúság-mételyező növendék kizáratását minden tekintetben indokoltnak látják, kizáratás ellen szavazna, csak azért, mert érdekelve van – anyagilag. Hitvány jellemnek adná bizonyosságát az, ki valamely növendéket ennek szülői, rokonai, vagy mások, például tanártársa iránti boszúból rossz érdemjeggyel, vagy bármikép is büntetne, midőn más érdemetlennek kedvez. – Szükséges, hogy a nevelő bírói tisztében mindig egyenlő és következetes maradjon; ne büntesse ma, amit tegnap észre sem vett, vagy amire talán mosolygott is; mert különben nem igazságszolgáltatásnak, hanem önkénynek fogja tartani eljárását az ifjúság. Azért a büntetést mindig pontos és okos vizsgálatnak kell megelőznie. Tisztára ki kell deríteni a vétség fokát, nem pusztá gyanúból, nem mások szájából ítélni meg a növendéket. A büntetést ne a vétség külseje, hanem annak belső foka s a javítás célja szerint határozzuk meg, vegyük tekintetbe az ingereket, az erkölcsi szabadságot, a külső benyomásokat sat.

6) A büntetésben fokozatot tartson a nevelő. A legcsekélyebb fokon kezdje azt, következésképp a hibázót előbb intse meg, ismertesse meg a növendékkel szép módjával hibás tettét s mutassa meg neki, mikép óvakodhatik jövőben az eltévedéstől. A vétség ismétlésének esetében keményebb dorgálás követi az intést, s ez

sem használván, testi fenyítéssel fenyegetődünk, s ha csakugyan nem tér igaz útra a vétkes, az érdemlett büntetést végre is hajtjuk. – Ha azonban nagyobb, durvább vétség adja magát elé, mely talán másoknak botránkoztatására, vagy romlására vezet: akkor nem a legalsóbb lépcsőn kezdjük a büntetést, mert a vétség ismétlésére várakozni sem a gyermekre, sem társaira nézve nem lenne tanácsos, hanem érzékenyen büntetünk. Némely szülő egyre integet, dorgál s csak akkor nyúl érzékenyebb büntetéshez, ha a gyermek már nagyon messze jutott, s amit kisebb büntetéssel vihetett volna ki, azt már csak igen erélyes föllépés teheti. A büntetés fokának megválasztását nem lehet általános szabályokhoz kötni; azt a nevelő tapintatára kell bízni. Nem fog azonban ártani, ha a büntetés fokait, tekintettel az iskolákra, értékök szerint ide csatoljuk. Ezek következők: a) megütközés, visszatetszés, elszomorodás; b) hidegség éreztetése; c) figyelmeztetés és szelíd rendreutasítás; d) dorgálás, fenyegetés; e) kiállítás, vagy letérdeltetés a padok elé; f) megfosztás a tanodái tisztségtől; g) elültetés, vagy az elemi iskolában az osztály alsóbb szakaszába való leszállítás; h) külön (de nem számár-) padba való ültetés: i) bezáratás és osztálykönyvbe való beírás; j) a táplálék megtagadása, vagy testi fenyítés; k) kizárás.

7) Míg a természetes büntetés elegendő, addig kénylegeshez nyúlni nem szabad. Például ha a gyermek megterhelvén gyomrát, hasfájást kap, ez maga is elegendő büntetés, csak figyelmeztessük a gyermeket hibájának következményére. De ha ezt többször teszi, úgy hogy a mértéktelenség szokássá kezd válni, akkor már a vegyes büntetésnek van helye: hashajtót adunk a gyermeknek, elfogjuk tőle az ételt, nem engedjük meg neki a kimenetelt, játékot, munkát, hogy úja el magát. S csak ha mindez nem használt, következik a kényleges büntetés. Ha a gyermek nem mosdott meg tisztán, a mosdást ismételni parancsoljuk; a rendetlent megfosztjuk játékszereitől; a tisztátlannak, ruháit nem kímélőnek rosszabb ruhát adunk; a hálátlant nem részesítjük a kért jótéteményben; aki a szépen mulató gyermekek játékát zavarja, ok nélkül kötekedik, czivakodik, megtiltjuk neki azon gyermekek társaságába menni és velők játszani; a verekedőt megverjük, éreztetvén vele, hogy amit magának nem akar, azt ő se tegye másnak sat., szóval

a büntetésnek mindig oly nemét igyekezzünk találni, hogy azt a vétkes is kénytelen legyen igazságosnak ismerni, mint olyat, melynek az ő vétkéből szükségkép következnie kellett, s mely a vétés forrására megy vissza.

8) A büntetés olyan legyen, hogy az a növendék testi és szellemi egyediségéhez legjobban üljék, nem csak azért, mivel egyes büntetések az illető egyediségre kártékonyak lehetnek, hanem azért is, mivel az egyik egyediségre ilyen, másokra olyan büntetés hat legjobban. Tekintetbe veendő mind az életkor és fejlettségi fok, mind az előbbi bánásmód, különben a büntetésnek gyakran semmi sikere sem lesz, sőt ellenkezőleg felháboríthatja és elkeserítheti a növendéket. Amely növendék azelőtt embertelen bánásmódban részesült, azt másképp kell vezetni, mint akit gyöngéd szeretet vezetett; más büntetést igényel a serdülő fiú, mint a gyermek, ismét mást az ifjú. Megtörtént már nem egyszer, hogy az ifjút az igen lealázó büntetés öngyilkosságra vitte. A nagykorúság felé közeledő ifjú is lehet olyan betegségben, hogy csak szigorú testi fenyítés gyógyíthatja ki, vagy rettentheti annyira vissza, hogy legalább egészen ne pusztuljon el; de az ilyen fenyítés az iskolákban nem igen vihető ki, főleg napjainkban; hanem az apát illeti ilyenkor a kötelesség, hogy veszni indult fiát, kinek az oktatás, baráti, atyai tanács nem használ, testi fenyítéssel is kísértse meg visszaterelni a jóra. Ez azonban csak kivételes eset, mert a legtöbb ifjú ilyenkor már észszel vezethető.

9) A kellőleg megítélt vétségre kellő megfontolással kiszabott büntetést, föltéteztvén, hogy ahhoz a végső szükség kényszerítette a nevelőt, nem kell elengedni a gyermek rimánkodására. Elengedésnek, vagy módosításnak csak akkor van helye, ha a nevelő észre veszi, hogy hirtelenkedett ítéletében, vagy ha a büntetés alá eső gyermek szavai s egész viselete mély bánatot s oly megindulást fejeznek ki, hogy a javulás bizonyos; végre ha a legjobb gyermekek könnyörögnének érette. Ha ez nem történik, s a gyermek már többször is adta jelét erkölcsi betegségének: akkor ne álljunk el a büntetéstől, mert ez a gyermeket csak rosszabbá, fegyelmiünket pedig lazává tenné. Amilyen elkényeztetés uralkodik jelenleg még a legalsóbb osztályok házi nevelésében is, megtörténik akárhányszor, hogy a szülő nem engedi megbüntetni gyermekét. Erre ne hallgas-

son a tanár, ha büntetése indokolva van. Nagyobb vétségeknél azonban mindig értesíteni kell a szülőket s velök közösen intézni el a büntetést. Így megmenekszik a nevelő a szülők rágalmaitól, s büntetésének is nagyobb sikere leszen.

10) A büntetésnek érzékenynek kell ugyan lenni, nehogy a bűnhődő játéknak vegye, de megszegyenítőnek lennie nem szabad, mert ha a gyermekben elfojtjuk a becsületérzést, nincs elég büntetés, melynek sikerét lehetne reményleni. Azért a verést ne nyilvánosan hajtsuk végre, hanem iskola után. Talán azon eset szenved kivételt, ha a növendék vétsége az egész ifjúság előtt tudva van és botrányos volna: akkor az egész osztály, vagy a legrovottabb növendékek előtt hajthatni végre a büntetést, nehogy azt gondolják a gyermekek, hogy a törvényszegés büntetlenül maradt. Ez azonban csak a legszélsőbb szükségben történjék, mert némely gyermeknek becsületérzése örökre elvesz, ha azt kíméletlen pelengérré teszszük. Áltában a megszegyenítésben nagy óvatosság használandó. „Nagy bűn, – így nyilatkozik J. Paul – nagy bűn a meggondolatlan gyermekben a becsület életmagvát, mely most csak éretlen csirákat hajt, a szégyenítő büntetés zord fagyával érinteni! Adhatok neki jutalmul nemeslevelet, rendjeleket, tudori kalapot, vagy mindezeket büntetésül el is vehetitek; de csak nagyobb ne legyen a becsületbeli büntetés, melyet a szégyensapkák a papírszamarak sat. okoznak némely oskolában! A gyalázat hideg pokla a belső embernek, szellemi pokol megváltás nélkül, melyben az elkárhott nem lehet többé más, mint legfőlebb ördög!”¹⁾ Rosz hatása van a gyermekre annak is, ha vétsége fölött hosszadalmas prédikációt tartunk; de még roszabb, ha a gyermeket gúnyoljuk s mások gúnyának is kiteszszük. „Ide járul a megkövetés is, a büntetésért való kézcsókolás, sőt némely tanítónál a büntető vessző megcsókolása is. Nem kevesebb észszerűtlen dolog a gyermeket vétke nyilvános bevallására erőszakolni akkor, midőn zavarban van és zokogástól szólani sem tud.”¹⁾ Mindezek legkevesebb sem fognak bánatot ébeszteni a gyermekben, hanem részint lealázzák, kellettén túl megszegyenítik s elkiserítik, mert természet ellenesek s nevetségesek is, részint színlelni tanítják. Hacsak a szükség nem

¹⁾ Jean Paul, Levana, Paris, 1837. §. 65.

²⁾ Schwarz-Curtman, Lehrbuch der alig. Paed. I. Th. §. 40.

parancsolja, mindig négy szem közt végezzünk a gyermekkel, különösen a már serdülővel vagy ifjúval; kevés, de szívig ható szóban mondjuk meg neki roszalásunkat; ha a bűn nem ismeretes, tartsuk azt titokban: ez a romlatlan növendék irányában követhető eljárás. A romlottaknál a megszegyenítés már erősebben veendő, mindig legalább annyira, hogy a növendék irtózzék a bűn ismétlésétől. „Ha valamely vétkes növendéket – mondja Niemeyer – meg kell szégyenítem, mi némely érzületeknél mellőzhetlen: legyünk tekintettel arra is, micsoda hatással lesz büntetésünk a többi növendékre. A természetes rokonszenv gyakran megvesztegeti a társak Ítéletét, vagy maguk is megszegyenítve érzik magukat. Kíméljük tehát, ahol lehet az érzékenységet s inkább ne szégyenítsük meg a bűnöst társai jelenlétében. Minél jobbak a gyermekek, annál kíméletesebbeknek kell lennünk a tanuk előtti megszegyenítésben.”¹⁾

11) Ugyanez okból civakodók és tapintatosak legyünk a roszalásban, fenyegetésben, dorgálásban is. A roszalás valamely cselekmény, vagy érzület fölötti kedvezőtlenítélet. Amit a lelkiösmeret közvetlenül tesz, azt az igazságos roszalás közvetve teszi, s hogy sikeres lehessen, az alvó lelkiösmeretet föl kell ébresztenie. De jegyezzük meg, hogy ezt csak igazságos roszalás teheti, az igazságtalan, ha csak egy szóból áll is, árt az önbecsnek. Aroszálásnak sem hidegnek és egykedvűnek, sem túlingerültnek, túlzottan nem szabad lenni; a növendék önérzetét kímélni kell, bár a közte s a nevelő közti rendes viszony zavartnak tüntetendő fel. A roszalásnak ismételtetése, vagy a mindent azonnal feledő felforrás egyaránt helytelen. A roszalás melletti tréfa, élez egykedvűséget, vagy elkeseredést okoz; a nevelő roszalási viszketege, komor, keserű viselete a legigazságosab roszalást is méreggá változtatja, mert nem mint méltányos Ítélet, hanem mint szeszélyes kedélyállapotnak kifolyása tűnik fel. Még a legkeményebb roszalásból is szeretetnek kell a növendék felé kicsillámlani; s amely nevelő ezt nem érti, az hagyjon fel inkább minden roszalással, megelégedvén néhány sajnálkozó szóval. Hiszen úgysem kell minden apróságot roszalni, néha szemet is kell hunyni. A szakadatlan ócsárlás és a legcsekélyebb mulasztások miatti korholás nem szül jót. A dorgá-

¹⁾ Grundsätze der Erziehung etc. 1834. I. Th. §. 107.

lásnak czélja a növendéket érzékeny szavakban vétségére figyelmeztetni, hogy azt megbánja s ismétlésétől óvakodjék. A fenyegetés pedig szigorúbb alakban kifejezett dorgálás, melyhez annak kijelentése is hozzájárul, hogy a vétség ismétlése esetében a növendék fenytés alá fog esni. Mind a dorgálás, mind a fenyegetés rövid komoly szavakban fejezendő ki. Nincs hatástalanabb valami, mint gyakori, hosszadalmas dorgálás és fenyegetés; mert csak egyszer maradjon teljesületlenül, már elég arra, hogy a növendék kevésbe vegye, vagy rá se hallgasson. Azért takarékosak legyünk a dorgálásban, s amit egyszer kimondtunk, föltévén, hogy az helyesen történt, foganatosítsuk is azt. Aki nem bír erélylyel dorgálásának, fenyegetésének nyomatékot adni, az ne használja ez eszközt. - Igen csúnya és veszedelmes szokása némely nevelőnek, hogy dorgálni és mindenféle alakban gúnyolódni nála egy. Nem csak gúny-, csúfnevekkel illeti a növendéket, hanem elvetemült személyekhez is hasonlítja, társai előtt neveltség tárgyává teszi, mindenféle durva szavakkal elárasztja, elvetemült gonosznak tünteti fel, jövőjéhez holmi bal jóslatokat csatol, például, hogy haszontalan csavargó, naplopó lesz belőle sat. Amely gyermekkel így bánnak, minduntalan mocskolják, szidalmazták, istentelennek, megátalkodottnak, vásottnak, akasztó fára valónak sat. nevezik, azt egyenesen maguk a szülők és nevelők teszik olyanná; mert az ilyen szerencsétlen gyermek utójjára minden becsületérzésből kivetkőzik, megátalkodik, mivel kétségbe esik önmaga iránt, azt hívén, hogy ő csakugyan oly gonosz és javíthatlan; vagy nem hiszi azt s akkor a nevelőt igazságtalannak, embertelennek fogja tartani, elkeseredik, gyűlölségre, boszura gerjed.

12) A bezáratás, nehogy a rossz, melyet el akarunk távolítani, inkább neveltessék, mindig felügyelet- és munkával egybekötve történjék. Munka hiányában szórakozni fog a növendék, különösen ha többet zárnak együvé mulatsággal, veszekedés-, verekedéssel töltik az időt s különféle pajkosságra tanítják egymást. Kettőt zárnak együvé soha sem tanácsos, hármat, négyet igen; sok gyermek a czélszerűtlenül kezelt bezáratásnak köszönheti, hogy az önszeplősítés irtózatossá bűnét megismerte.

13) Midőn a nevelő testi büntetést hajt végre, igen sokat tanul annak viseletéből mind a büntetés alatti, mind a többi növen-

dék. Nem a büntetés keménysége, hanem ama mód javít a gyermek, melylyel a büntetést végre hajtjuk. – Itt legelőször is az a kérdés támadhat, minő testi büntetés s milyen eszközzel alkalmazandó. Ez a büntetendő korától, fejlettségi fokától, érzülete s azon nevelési módtól függ, melyben eddig részesült. Csak azt mondhatni általános szabályul, hogy mindaz, mi a növendék testében és lelkében kárt okozhatna, gondosan kerülendő: tehát a bot, kötél, szíj sat.; az arczulcsapás, haj- és fülhúzás, fejbe-ütés, hátbalökés, könyvvel, vonalzóval osztott ütlegek, a kézfej, tenyér, ujjak ütése s ezekhez hasonló durva, veszélyes büntetések tilalmasak; elég a vessző s vékony pálcza; nem különben ami a növendék önbecsét igen megingatná, vagy elfojtaná, vagy elkeseredést, gyűlöletet s boszút idézne elé, lelkiösmeretesen távoztatandó. „Mielőtt a gyermeket büntetnők, be kell láttatni vele, ha lehet, hibáját, hogy a büntetést igazságosnak s ne a nevelő önkényéből származottnak tekintse. Azért a büntetést nem kell mindjárt kiszabni és végre hajtani. ¹⁾ Gondolkodjék kissé a gyermek, s múltjék el első indulata; a félelem, melyben a büntetés miatt van, még erősebben hat, mint a büntetés, s így ennek is nagyobb hatása leszen. Úgysem szabad a gyermeket akkor büntetni, midőn nagyon fel van ingerülve, boszantva, keseredve sat., mert ilyenkor nem fogna az annyi lelki erővel bírni, hogy a vétséget elismerje, megbánja s a jó tanácsot elfogadja. De más részről meg óvakodjék a nevelő hosszadalmas tanítást tartani (kellő oktatásnak csak későbbben a büntetés után van helye), a fenyítés végrehajtásához körülményes, aprólékos készüléteket tenni, a büntetendőt úgyszólván siralomházban tartani, a büntetést napokra, sőt hetekre elhalasztani; mert ez nem csak embertelenség, mely a fenyítést egészen megfosztja az atyáskodó fegyelem jellegétől, hanem célzévesztés is, mivel az aggály, melyre számítani szokás, könnyen egykedvűségbe megy át. A büntetést csak egy személynek szabad végre hajtani. Nagy hiba, midőn egyik is, másik is fenyít. Némely háznál rendre ütik a gyermeket; az ilyenből ritkán válik valami. Legjobb, ha a tulajdonképi fegyelmező nevelő hajtja végre a fenyítést, tehát otthon az apa, vagy nevelő, az iskolában a tanító. Alárendelt személyek által büntetni nem tanácsos, az mindig gyű-

¹⁾ Szilagyi: A Nevelés Tudománya, II. K. 111. l.

lölletes; a növendéktársakkal sera, mert sérti finomabb érzésöket s kegyetlenségre vihet. Azért is jobb, ha a tanító büntet, mivel legjobban megítélheti, nem árt-e a gyermek egészségének. – Az orvos nem boszankodik a betegre, midőn azt orvosolja, hanem sajnálkodva és szívesen igyekszik rajta segíteni, a vad húst kivágni, épúgy kell eljárni a nevelőnek is, midőn büntet; mutasson ko molyságot, kedvetlenséget, fölindulást, de a haragnak, bosztúak, türelmetlenségnek semmi jelét se adja, óvja magát minden ingerlő, boszantó, mocskoló kifakadástól; mert mikép is hihetné ilyenkor a gyermek, hogy a nevelő szeretetből, és nem szeszélyből, nem igazságtalanul büntet? Javítva e az ilyen büntetés? Mutassa ki a nevelő részvétét a büntetendő iránt, fájalmát, szomorúságát, hogy büntetnie kell, de mindezt ne érzelegve, vagy hosszas erkölcsi tanításban, mert a kényelmes megfontolással tett büntetés elveszti hatáság egy kis átmenő felindulás mindig szükséges. „Azért mindig jobb – mondja Curtman – egy heves ütés, mint a kimért, átgondott kínzás.¹⁾ A nevelőnek viseletétől függ az, hogy a gyermek bánatra gerjedjen, mi nélkül a büntetés legfőlebb csak visszaretent, de nem javít.

14) A végrehajtás alatti és utáni viseletéből a növendéknek sokat tanulhat a nevelő a büntetésnek hatását és várható sikerét illetőleg, aszerint t. i., amint a növendék bánatot, megtörődést vagy érzéketlenséget, daczot, könnyelműséget sat. mutat. „Azért a nevelő szoroson figyelmezzon azon hatásokra, melyeket a büntetés a növendékekben eléidéz. Ebből fogja tanulni, vajjon célszerűen alkalmazta-e a büntetést, vagy nem, helyese a mód, melylyel eddig növendékét a fegyelem törvénye alá vezette, nem ellenkezik-e az annak egyediségével sat. Ha tévedett, jobb, ha önmagának megvallja tévedését, mint ha csupa következetességből növendéke javítását, tökélyesbítését elhanyagolja; csakhogy ne hirtelen változtassa eljárását, különben elárulja botlását. Ezen észlelés – mondja Pölitiz – és a növendék későbbi viselete fogja meghatározni a tovább követendő eljárást. – De viszont a növendék is sokat tanulhat a nevelő magatartásából, aszerint, amint ez a büntetés után vagy engesztelhetlen, vagy úgyszólván hízelgő viseletet mutat. Mutasson a nevelő némi hidegséget, hogy a gyer-

¹⁾ Lehrbuch der alig. Pädagogik. I. Th. §. 40.

mek ne vélje azt, mintha a büntetésnek végrehajtása után minden a régi rendén állana; de engesztelhetlen haragot, megutálást se éreztesen a gyermekkel legkevésbé se: ne kínozza szemrehányásokkal, ne kürtölje ki hibáját, ne csúfolja ki a bűnhődöttet, sőt amint javulást vesz észre, hagyjon alább komolyságával, járjon a növendéknek kezére javulási munkájában, könnyítse meg neki önlegyőzését, kevesbítse, amennyire telik, a visszaesés ingereit, híja segítségül a magasabb gondolkodást és érzést, buzdítsa minden kitelhető eszközökkel, tudván, hogy a büntetés maga nem fog javulást eléldézni.

15) Annnyival inkább tapintatosan kell magát a nevelőnek a büntetés alatt és után viselnie, minthogy a büntetés csak akkor lesz sikeres, ha a növendékben bánat támad; s amely növendék szíve nem volna bánatra ébreszthető, azt nevelni nem is lehetne. Minden körülmények között bánatot kell a büntetésnek eszközölni. Ahol tehát komoly pillantás, szó nem elégséges, ott erélyes rosztálás, dorgálás kísérlendő meg, aztán fenyegetés s legvégsőbb esetben nagyobb fokú testi fenyítés is alkalmazandó. „A bánat fölérred, – mondja Curtmann – ha a gonosz tettet szépitő képzetek és érzelmek testi, vagy szellemi fájdalom által a maguk semmiségében tűnnek föl; ha az élv emléke, vagy reménye fájdalommá változik, s a dacz, mely kezdetben a lelkiösmeret rosztalását föl sem vette volt, elernyed.”¹⁾ Azért – föltéve, hogy más helyesen megválasztott és szintűgy alkalmazott eszköz sikeretlen – a büntetéssel nem kell fölhogyni, míg az alázat emez állapota be nem következett. A fájdalom, az igaz, nem szül bánatot, de kényszeríti a gyermeket szemét a külvilág csábjaitól elfordítani, megalázza az ellenkező ösztönöket s helyet csinál a jobbnak. Tagadhatlau, hogy gyakran igen nehéz feladat a gyermek önfejűségét megtörni; vannak gyermekek, kik neki keményülnek, a büntetést daczczal, nemével a büszkeségnek fogadják. Ezeknél huzamosb s erélyes büntetés szükséges. De valamint a bánat némi jelei nem vehetők bizonyos javulás jeléül s így a dolog abbanhagyását nem indokolják, úgy másrészt fölötté sokáig se húzzuk a dologot. „A legtöbb nevelő s kiválólag az anya, elrontja a bánat hatását idő előtti sajnálkozásával. Mihelyt t. i. a gyermeket ellágyulni látják,

¹⁾ Lehrbuch der alig. Pädagogik. 1846. I. Th. S. 115.

azonnal részvéteket nyilvánítják s egészen abban hagyják nevelői szerepüket. Sajnálják a gyermeket, vigasztalják, enyhítik külső, vagy belső fájdalmát, érzeki élvekkkel csillapítják; s így a gyermek azt hiszi, hogy igazságtalanul bántak vele. Még gonoszabb dolog, ha az egyik szülő, vagy akárki, kinek befolyása van a nevelésbe, mentegeti a gyermeket, midőn a másik bünteti, vagy mitöbb, rosálja a nevelő eljárását, mint azt a szülők a nevelő ellenében tenni szokták. ¹⁾ Elképzelhetni, micsoda sikere van az ilyen nevelésnek! Sajnálni lehet a szerencsétlen gyermeket; de a szülők s hozzátartozóik oktalansága vesszőt érdemelne. Nincs veszélyesebb dolog, mint ha a szülők s a nevelésre bármikép is befolyó személyek közt nincs egyetértés, egyöntetőség. A tulajdonképi fegyelem csak egy embernek lehet dolga, az apáé, nevelőé; soha sem szabad azon személyeknek kik a növendékkel összekötetésbe jönnek, annak nevelési fegyelmezésébe avatkozni; ezek a növendék hibáit illetőleg a fegyelmező törvényszékéhez utasítvák; ha ezt mellőzik, megrontják a gyermeket. Állapítsák megélőre a szellemet, az irányt, melyben a növendékeket nevelni kell, s akkor vigye egy a fegyelmet. Ahol a nagy apa, nagy anya, rokonok, házi barátok beleavatkoznak a nevelésbe; hol az anya az apa büntetését kijátszani segíti, a gyermek daczolását előmozdítja, a megbüntetett gyermeket pártfogásába veszi: ott hiába minden büntetés, nem fog az bánatot s javulást eszközölni; de vége annak is, hogy a gyermekből derék jellem fejlődjék, hacsak valami különös szerencsés körülmények más irányt nem adnak érzelmeinek s akaratának. Egy harmadik személy okos közvetítésének csak akkor van helye, ha valamely mogorva, kiengesztelhetlen apát, vagy nevelőt megkérlelni szükséges, nehogy a sokáig tartó szigor a szeretet visszaszerzésének minden reményét kioltsa a növendékben s elkeserítvén őt, még rosszabbá tegye.

118. §. A fensőbb erkölcsi nevelés.

A fönnebbi czikkkel bevégeztük az akaratnak nevelését a gyermek első és második korszakában. Láttuk, hogy éretlen gyermekkel o k o s k o d n i nem szabad. De már a második korszakban használtunk (1. a 111. §-et) szellemi érveket, okokat a növendék aka-

¹⁾ Ourtmun, Lehrbuch der all. Päd. I. §. 40.

rátának megindítására; csakhogy az vegyesen történt még, összekötetésben a fegyelem többi eszközével. Tisztán észokokra fektetni az erkölcsi nevelést még nem lehetett; mert bár az ész különösen némely növendékeknél, már képes volt csatát víni az ösztönökkel, de mégis sokszor legyőzetett ezektől, amidőn aztán más eszközökkel kellett a növendék akaratát helyes irányba terelni. Az időt, melyben a növendék esze már annyira megerősödött, hogy az Ösztönök fölött uralmat gyakorolhat, nem lehet év szerint meghatározunk; egyik növendéknél előbb, másiknál későbbben következik az be. Azért itt csak általánosan mondjuk, hogy midőn a növendék a fejlettség ama fokára emelkedett, ideje van, miszerint a fegyelmet magasabb oktatás és tanács váltsa föl. A tanács nem egyéb, mint elveknek, okoknak adása, melyek az akaratot elhatározzák. A tanács csak észkényszert ismer el. Most már tehát a nevelő tanácsadó barát szerepét viszi a növendék mellett, A nevelő akarata háttérbe szorul, annál inkább, minél tisztább képzetére és érzésére emelkedik a növendék az igaznak, jónak, szépnek; minél szabadabban bírja magát az örök törvényeknek alávetni. A növendék eme nevelését felsőbb erkölcsi nevelésnek mondjuk. Nem, mintha itt más cél volna, mint az alsóbbnál; hanem mert fensőbb eszközöket, a gondolkodás és érzés magasabb fokát használjuk a cél elérésére, mely végelemzésben az egész nevelési folyamat alatt ugyanaz, már a bölcsőtől kezdve mindennek oda kellvén irányoztatnia, hogy egykor az ész legyen a törvényhozó.

Amint láthatjuk, a fensőbb erkölcsi nevelés módszere leginkább az erkölcsi tárgyak fölötti beszélgetésben, magasabb erkölcsi oktatásban rejlik. De azért a még nem nagykorúvá lett növendéket nem hagyjuk egészen magára most sem; a fegyelem bizonyos neme, a szellemi, még elkel neki. Van akárhány növendék, kik megfélekednek magukról, nem hallgatnak mindig az ész szavára: ilyenkor a rossz ifjút csakúgy büntetés alá vonjuk, mint megjutalmazzuk a jót; természetesen a jutalomnak és büntetésnek általában erkölcsinek, szelleminek, a növendék kora- és fejlettségéhez alkalmazottnak kell lennie; de azért megesik, hogy egyik-másik növendéket még érzéki büntetés alá is vonjuk, valamint a jónak érzéki örömet szerzünk. A nevelő példája, mely a növen-

dékkal közlött elméletnek kinyomata, e korszakban is leghatalmasabb befolyást gyakorol a növendékre. De épazért, mivel a nevelő nem csak tanácsadó barátja, hanem példányképe is az ifjúnak, nem szűnik meg a tisztelet, melylyel nevelőjének tartozik. Megszűnnék pedig, ha a nevelő szorosabb barátságot kötne az ifjúval. Az úgynevezett pajtáskodás mindig ártalmas az ifjú zárkőzésére.

A fensőbb erkölcsi nevelés már a tanítással esvén majdnem egészen össze, itt kevés mondandónk van róla. De az erkölcsstanítás ellenségeinek véleményét, bár ahhoz az általános részben is hozzászóltunk, nem hagyhatjuk érintetlenül. – Jóllehet mindenkor, minden nemzet bölcsei ellenkezőt állítanak volt; jóllehet a gyakorlati élet is ellenkezőt bizonyít: mégis voltak és vannak, kik az erkölcsstanítást haszontalannak tartják, úgy nyilatkozván hogy az akarat elhatározásának ellenszegülnek az ösztönök, s hogy az erkölcsi jó nem értelem, hanem érzelem dolga. Az ösztönök ellen, mondják, semmit sem ér a törvény, valamint a felnőtteknél, úgy a gyermekeknél sem, többre megy a kényszer. Továbbá, amely gyermekekkel nem születnek erkölcsi érzelmek, azzal nem boldogulhatni. – E két ellenvetés az leginkább, mit az erkölcsi oktatás ellen fel szoktak hozni. De az első ellenvetésre ezek válaszolnak. Ha valaki, úgy bizonyosan a nevelő tudja legjobban, hogy az ösztönök hatalma igen nagy, s hogy még a felnőtteknél sem eredményez semmit is az oktatás, ha valamely ösztön viszi az uralmat; de ez ösztönök, mint a mindennapi tapasztalás igazolja, nem azok maradnak, melyek bizonyos korban s főleg a gyermek első éveiben voltak, nagyon módosulnak; vagyis valamint általában az egész embert, úgy az ösztönöket is nevelni kell. Csak igen túlnyomó annyira az állatiság, hogy azt, ha nem is egészen tetszésünk szerint, fékezni ne lehetne, csak ki kell tudnunk egyenlíteni Horatiusnak eme két versét: *Naturam expellas furca, tamen usque recurret* – és: *Nemo adeo férus est, ut non mitescere possit.*

Hogy az emberben az állati életen kívül magasabb élet is van, azt, úgy hisszük, a mű eddigi folyama elég tisztára kiderítette. E magasabb élet a gondolkodás és érzés rendszerének együttes működéséből vagyis az észből és az általa irányzott akaratból áll,

melynek czélja fölötté áll a csupán állatnak, fölötté minden ideiglenes földi érdekeknek, fölötté mindannak, mi itt alant örökös változás- és rombolásnak van kitéve. Az erény, mely ama magasabb létnek kinyomata, fejleszthető, táplálható és tökélyesíthető az emberben; következésképp a nevelésnek legmagasabb feladata a növedéket az ész képzése által erényre segíteni. Megtörténhetik ez, mint fokról fokra láttuk, már a leggyöngébb korban is a szoktatás által; de még inkább később, midőn a növendék értelme és esze erősödik. Ha csupán ösztönök hajtának az embereket, honnan magyarázzuk meg a lelkesültséget, ábrándot, rajongást bizonyos eszmékért? Vigyünk bele a gyermek fejébe mennél korábban helyes fogalmakat, s a helyteleneknek nem lesz abban helyök, s a tisztább fogalmakkal érzelme s akarata is tisztulni, erősödni fog.

– Ami a másik ellenvetést illeti, még egy nevelőnek sem jutott eszébe, hogy erkölcsi szabályok segítségével minden természetre olyan erényeket s jeles sajátságokat lehetne rábűvölni, amilyeneket akarunk. Nagyon jól tudjuk, hogy némely gyermekből a szokott nevelés semmit sem képezhet, míg egy másiknál maga a természet is többet teremt. De azért nem következik, hogy a vásott gyermekből, ha minden körülmény egyediségéhez volna mérve, ne lehetne valamit képezni. Csak annyi áll, hogy egyiknél könnyen megy az erkölcsi képzés, másiknál nehezebben, egy harmadiknál pedig majdnem legyőzhetlen akadályokkal kell küzdeni a nevelőnek. Ha az emberi tehetségek képzékenységét elfogadjuk, amint el kell fogadnunk: akkor nem látjuk át okát, miért volnának csak az ösztönök azok, amik képzést, nevelést nem tűnnek. S ha a fogalmak minden más tehetségre bírnak befolyással, miért éppen az akaratra, az erkölcsiségre ne? Az ó és új világ legnagyobb tanítómesterei mind meg voltak arról győződve, hogy bölcs oktatás által, ha azt korán bevessük az értelembé s korán szabályozójául tesszük az erkölcsi gondolkodásnak, bizonyos összhangzást lehet a cselekvésbe vinni. Sokrates, Platon nagyon óvták tanítványaikat az értelmi tévedésektől, melyekkel az álbölcselők az igaz és nem igaz fogalmait összezavarni törekvének, hogy híveik szíveit megmérgezzék. De mond-e egyebet a köznapi élet? Nem első dolga-e bárkinek is, ha valakit cselekvésre akar indítani, hogy a dolgokról felvilágosítja, vagy ha a szükség úgy

hozza magával, fogalmait összezavarja? Nem ez-e leghatalmasabb fegyvere minden népizgatónak? Végre ha tekintjük, hogy a lélek egyszerű lény, melynél nem lehet mondani: ez, vagy az a tulajdonság csupán a szív, vagy ész, vagy akarat birtoka, akkor az erkölcsiséget nem csak a szívben, hanem a szellem összes munkásságában fogjuk keresni.

119. §. A színpad erkölcsi tekintetben.

Ha az ember mindig csak elvont erkölcsi oktatásokat hallgat, vagy olvas: igen könnyen elunja azokat, az unalom pedig minden hatást megsemmisít; de ahol az elméleti oktatások tényébe öltöztetve jellemnek meg, s a tanítás célja mintegy eltakartatván, az oktatás még multság is, ott az érdekeltség fokozódik, s a hatás sokszorta erősebb. Ebből kiindulva, a színpadot egyik legjobb erkölcsképző eszköznek kell tekintenünk. A színdarab nem csak külillemre, jó ízlésre tanít, hanem az értelmet, szívet és akaratot is műveli.

De ha a jelenleg dívó színészetet tekintjük, mely az elfásult, kimerült érzékiségre már csak érzékcsiklándoztató ledérséggel bír hatni, az nem csak az ifjúságra nézve fölötte veszedelmes, hanem a megnőttekre is ártalmas, úgy hogy jobb volna inkább semmi, mint ilyen színészet. Most már a fölös-számú romlottízlésűek előtt nem is színdarab, ha nincs tele téves, kétérteményű kifejezésekkel, szemtelen mozdulatokkal, aljas célzásokkal, épen úgy, mint mikor Athene végpusztulásának előestéjét élte. Ha a színésznő kecses, nem csak minden hitványságot elnéznek neki, desőt szeretetre méltónak, csókolni valónak találják, mondván: ejnye, de jól illik neki! Legnagyobb hatást gyakorolnak a kéjre ingerlő alakok, fenhangon tanúskodván kürtölgetett polgárisultságunkról, eszményi műveltségünkről, mely kézzel fogható (?) művészetben gyönyörködik. „A tékozlás, – mondja Milde – a csalás, a fajtalanság, kellem, vagy legalább kimentés leplébe burkolvák! Ellenben a lelkiösmeretesség mint ostobaság, az egyszerűség és szerény tartózkodás mint együgyűség adatik elé.”¹⁾ „Apák, nevelők, tanítók nevetség tárgyaivá tétetnek; más darabokban az egészséges eszű és családi erényekkel dicsekedő egyének mint tőkfe-

¹⁾ Lehrbuch d. alig. Erziehungskunde. II. Theil, §. 147.

jek jelennek meg; a jószívű fiatal kéjenczek, a tékozlók hősei s kedvenczei a közönségnek; az asszonyok és leányok csábítói szerencsések; a férfiak és szülők bolondjait játszsák az asszonyoknak és leányoknak, ha nem akarják magukat kifütyöltetni.”¹⁾ Ha a világ oly színben adatnék elé, mint aminő, s aminőnek lennie kellene; ha a bűnt nem szépítenék, s az erény teljes diadalt üllene; ha a képzelmet nem ringatnák annyi csalódásban s nem keltenének tilos vágyakat; ha a színpad a való életet rajzolná s az ifjút a sok csalódás által nem tenné kedvetlenné és az életre alkalmatlanná; ha az ifjú nem álmodoznék oly viszonyokról, milyenek nincsenek, s nem feledné a létezőket; ha nem kívánná azt, amit nem bírhat, s élvezné, a mit bírhat; ha nem táplálna oly érzelmet, melyek korához és viszonyaihoz nem illenek, szóval ha a színpad nem tenné képzelgővé, rajongóvá, vagy állatiassá az ifjút: akkor igenis a színpad jó hatással lenne az ifjú eszére és szívére. De amint most áll a dolog, midőn az erkölcsképző vagy legalább nem-erkölcsmétyelező darabok oly ritkák, mint a fehér holló, csak a legnagyobb ellenőrködés mellett, igen gyéren vihetjük színházba a növendéket, különösen az ifjút és serdülő leánykát. Oly darabba, melyet a nevelő nem ismer, semmi esetre sem szabad őket vinni. A darabot nem a ránk tett hatás, hanem az ifjú egyedisége szerint ítéljük meg; mert amit a kiforrott jellem veszély nélkül nézhet, az az ifjúra kártékony lehet. – Szomorú jelenség, hogy a mostani szülők rá sem gondolnak azon dúlásra, melyet a színdarabok a gyermekek és ifjak egész lényében elkövetnek! Valamint mindenben, úgy itt is szabad fékre eresztik őket, sőt sokan nagyobb, gorombább élvezetektől akarván óvni gyermeiket, úgyszólván erővel tolják őket színházba. Innen van többiközt a testi és szellemi kora érettség. A gyermekeket igen korán kiemelik sajátképi körükből; miből negélyzés, tettetés következik, látszani akar a gyermek és ifjú annak, ami nem, vagy szerelmi kalandokon törí fejét, mint azt minden oly városban, hol állandó színház vagyon, tapasztalhatni. Nagyon ránk illik a gúnyor, melyet Millamak Herder idézte eme szavai fejeznek ki: „Mily későn ért a kereszténység gót korában az ifjúság: alig harmincz éves korában lett nagykorúvá, élte felét nyomorú gyermekségben tölte (?) Bölcsélet, nevelés, jó szokások

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze clor Erziehung und des Unt. 1834, I. Th §· 113.

új világot teremtettetek! Most 13 éves korunkban már érettek vagyunk s huszadik évünkben már el virágoztunk a titkos és nyilvános bűnök miatt. Mi élvezzük az életet hajnalán és legszebb virágzása idején.”¹⁾ Ha a szülők és nevelők ismernék Rousseauk „Lettre à Msr. d' Alembert sur le projet d' établir un théâtre' művét: bizonyosan az abban levő némely túlzások levonásával is elegendő érveket találnának a színháznak az ifjúság általi látogatása ellen; és a tanszékek némely vaczkora talán maga ítelné meg maga számára a suhángot, melyet érdemel, midőn egész osztálynak akár nevelői éretlenségből, akár ál népszerűségből föltétlen engedményt ad színházlátogatásra. „Annak is megjő ideje, - mondja Herder tanítványainak – hogy színházba járhattok, de most még nincs itt. Nektek más dolgotok van, s ízlétek még nincs műveire annyira, hogy a jó és rossz darab közt különbséget tenni s az elsőt használni tudjátok.”²⁾

Vannak most is tanodák, melyekben még mindig értelmetlenül tartják a tanoncok színjátékát. Szükséges tehát egy úttal erről is szólanunk. A gyermekszínjáték barátai azt szokták felhozni érvül, hogy a színpadon föllépő gyermek és ifjú külillemet, szavalást tanul s bátorságra szokik, melyre oly nagy szüksége vagyon a nyilvános téren élő embernek. Megvalljuk, annyira vékony érveknek találjuk ezeket és hasonlókat, hogy szóra sem méltatnók, ha nem tapasztaltuk volna a dűlást, melyet a színjátékok a magán és nyilvános tanodák növendékeinek egész szellemi fejlődésében okoznak. Az, amit a színjátékok kifejtének, az a mi tapasztalásunk szerint nem bátorság, hanem önhittség, hiúság, vakmerőség, kora érettség, munkátlanság; ami pedig a külillemet és szavalást illeti, nem szükséges azért színészethez folyamodnunk, van annak más útja is. De nézzük a dolgot közelebbről. Először is az a kérdés támad: vannak-e gyermekeknek és ifjaknak való színdarabjaink? Részünkről megvalljuk, igen keveset ismerünk. De ami kevés van is, használják-e ezeket? Mi jól tudjuk, hogy vannak színjátékot vezető nevelők, kik a gyermekek számára írt színdarabokat teljesen mellőzik, mert, mint mondják, nincs hatásuk; hanem vagy maguk férczelnek össze holmi ledér csömörletességet, ami természetesen

¹⁾ Werke, zur Phil. und Gesch. 1813. IT. 324.

²⁾ Ugyanott, XIII. 123

a mostani magasra emelkedett (?) művészi ízlésre hatással van; vagy felnőttekhez illő darabot választanak, anyival inkább, mint-hogy az ifjú és gyermekek is sokkal nyíltabb szeműek már, sem-hogy gyermek-szindarabokra mosolylyal, megvetőleg ne tekinté-
nének s azokat játszani ne átallanák. Oda jutottunk, hogy már a
gyermeknek sem kell többé a gyermeki; valamint a felnőtteket a
közönséges emberi már nem bírja ingerelni, úgy a gyermeket is
már csak a felnőtteket illető élv képes izgatni. – De tegyük fel,
hogy a választás mindenkép megüti a mértéket, ugyan mi hatása
van a játéknak a növendékre? Először is tekintetbe veendő a
drága idő, legalább is három hét, melyet a szerepek betanulására
fordítanak. Ezen s még több idő alatt is csupán a szerep foglalja
el a növendék fejét, a tanulás, komolyabb foglalkozás nem igen
izlik neki, figyelmetlen, szórakozott lesz, s a valódi nevelés
célja fel van áldozva a mulatságnak. Másik kártékony befo-
lyás az, hogy a színjátékot rendező nevelő hatást akarván elé-
idézni, nem mint jutalmat osztogatja a szerepeket, nem a legjobb
növendékeket lépteti fel, hanem a gyöngébbeket és a legroszab-
bakát, mert ezek az ilyen dolgokban rend szerint legügyesebbek;
a hol külillemet, udvariasságot kell mutatni, tánczolni, komé-
diát játszani s többefélét, ott a rosz deák az első. Vegyük mal-
most számba, hogy az ilyen selejtes növendék játékát zajos tetszés,
viháros taps kíséri, s magát mindenütt dicsértetni hallja: ugyan mi
válík az ily önmagával eltelt üres fejből? Nem fogja-e még inkább
mellőzhetőnek tartani a komolyabb tanulmányt, midőn a világ
tetszését, dicséretet és dicsőséget oly csekély áron is megszerezhet-
ni? Aztán a hamis önbecsen kívül mennyi irigységet, gyűlölséget
nem támaszt a szereposztás és aratott babér a növendékek, sőt mint
tapasztalásból tudjuk, a szülők között is! Nem egy esetet tudunk,
hogy az ilyen ünnepeelt és nem-ünnepeelt ifjú azon önámításban,
hogy ő színésznek született, s hogy a színészethez akaraton és haj-
landóságon kívül egyéb nem szükséges, színészetre adta fejét, hol
természetesen semmire sem, vagy csak kevésre mehetvén, elcsene-
vészett, míg iskoláinak becsületes végeztével mind ő maga boldo-
gabb lehetett, mint az államnak jó szolgálatot tehetett volna.
„Aztán hasznos-e, – kérdi Roussoau – hogy a fia valamely hit-
vány jellemet nyilvánosan ábrázoljon, semmi befolyása nem lesz

ennek szívére? Vagy jó az, ha a növendéknek nemes érzelmeket, szép tulajdonságokat kell színlelnie? 1) „Szerepébe bele kell magát szoknia, beleélnie a növendéknek, hogy sikert arathasson: s így a gyermekszínhátékokban – mondja J. Paul – a növendék egész hidegen tanulja a jellemet és nyelvet annak színlelésével fölcserélni.” 2) Nem hamisítja-e ez meg a képzelmet s erkölcsi érzületet? Ha mindezekhez hozzáveszszük, hogy a darabok rosszul vannak megválasztva, hogy szerelmeskedés is fordul elé, végre hogy néhol még leányok is szerepelnek s idő előtti szerelmi viszonyokra adnak alkalmat: akkor a gyermekszínhátékokra azt kell mondanunk: ne is neveztessek köztetek.

120. §. Az ifjúsági iratok befolyása az erkölcsiségre.

Az ifjúsági iratok értékére nézve nem egyenlő nézetben vannak a nevelők. Niemeyer neveléstana, a nevelési elvek és elvtételek emez egyetemes tárháza, azt mondja, hogy a könyvek a gyermekek esze és szíve művelésére nézve bizonyára nem nélkülözhetlenek. Sok ember lett azzá, ami volt, anélkül hogy könyveket olvasott volna. Az alsóbb néposztályokban igen is kétséges, vajjon kívánatos-e a sok olvasás. Legtöbb embernek már helyzete sem engedi meg az olvasást. De a közép- és felsőosztályok nevelésére nézve is célszerűbb, ha az első években szóbelileg képezik a gyermekeket, s kivétel csak ott történhetik, hol arra alkalmas személyek nem találhatók, ott a célszerűen választott olvasmány jó pótlék lehet. Alább azonban hozzáteszi: Mindez azonban nem zárja ki a jó gyermek- és ifjúsági iratok használatát. – Herbart nélkülözhetlen, mással nehezen pótolható nevelési eszköznek és azon középtagnak tartja, mely az ifjú azon üres idejét van hivatva kitölteni, melyre nézve a nevelő annyira aggódik, mint amely a nevelés hatását gyakran egészen megsemmisíti. Stoy minden ifjúsági iratot kizár, kivéven a bibliát és a classicusokat. Herder pedig azt mondja, hogy napjainkban semmi sem képezhet és ronthat annyira, mint a jól, vagy rosszul választott olvasmány; egy könyv az embert egész életére képes művelni vagy elrontani. 5)

1) Rousseau, Émile, à Paris, 1813. Liv. III. p. 46.

2) Jean Paul. Levana, Paris, 1837. §. 115.

3) Sophron, Wien, 1814. XIII. 30

Részünkről, tekintve azt, hogy nem csak a mi csekélyszámú, de még a messze haladott német nemzet nagy terjedelmű ifjúsági iratai közt is csak néhány található gyermekek és ifjúság kezébe való, könnyen ráállanánk arra, hogy ezen eszközt egészen töröljük ki a nevelés tervéből; a nyereség minden esetre fölülmúlná a veszteséget. De miután a gyom, a maszlag annyira elterjedt, szükségesnek látjuk azt jó termékekkel irtogatni, hatását ellensúlyozni. – A nevelő feladata tehát az, hogy a sok haszontalan, üres és nagy részt képzelem- és szívrontó olvasmányok helyett jó ifjúsági iratokat adjon az ifjúság kezébe. De könnyebb ezt kimondani, mint teljesíteni. Először azért, mert a szülők és legtöbb nevelő épen nem érti, vagy rest megítélni az olvasmány hatását az ifjú lélekre, hanem mindent kezébe ad a gyermeknek, mi gyermekek és ifjak számára készült; másodszer azért, mert különösen nálunk bizony nem igen talál igazi gyermeki és ifjúsági olvasmányokat, 'Népszerű Olvasmányok', 'Gyermekmesék', 'Ifjúsági Iratok' s hasonló czégek még nem kezeskednek az olvasmány czélszerűségéről; mesterek mestere legyen, ki gyermeki és ifjúsági irodalomra adja magát, különösen pedig terjedelmes nevelői készlet-ségen és tapasztaláson kívül a legbensőbb gyermekszeretettel dicsekedjék, ezek nélkül csak üzleti műveket faraghat. Bármit is könnyebb írni, mint a nevelési igényeknek teljesen megfelelő ifjúsági iratokat szerkeszteni.

Hogy az ifjúsági olvasmányoknak ne kártékony, hanem kívánt eredményök legyen, következő tulajdonságaikra figyeljünk:

1) Az ifjúsági iratok feladata az ifjúság általános művelődését kellemes és egyszerismind oktató mulattatás által elősegíteni, az ifjúságot üres óráiban szellemileg felüdíteni s egy úttal észrevétlenül magasabb nevelési czéloknak szolgálni. Az olvasmányoknak e szerint alkalmasnak kell lenni a gondolat- és szemléletkört szélesíteni, a képzelmet élénkíteni és jó irányba terelni, nemes érzelmeket, vallásosságot kelteni és táplálni, a jó ízlést képezni.

2) Balgaság tehát csak arra gondolni, hegy a növendék üres idejét ártalmatlan mulatsággal kitöltsük; s teljes igaza van Sehleiermachernek, midőn a csupán időtöltő könyvet, minthogy az az eleven szemléletet megöli, az asztalhoz szögez s a nyilvános

életre alkalmatlanná tesz, általában ártalmasnak mondja. „Semmi sem rontja meg annyira az ifjúságot, mint a középszerűséggel való foglalkozás, vagy ami még leebb fekszik.”¹⁾ Göthe szerint a legjobb épen elég jó az ifjúság részére. Ehhez alkalmazza magát a nevelő, midőn olvasmányt választ. Legjobb pedig Herbart és Beneke szerint az, mi a népművelődés legmélyebb forrásaiból foly, ami a nemzet öntudában mint remek él, a népbe magát beleélt költészet és gyakorlati bölcsesség. Természetes, hogy gyermekeknek mást adunk, mint ifjaknak és serdülő leányoknak. Ami a nemzeti művelődés gyermekkorában keletkezett és százados hagyománykép él a nemzet öntudatában, az gyermekeknek való; a serdülők számára pedig azok kora- és képzettségi fokához képest a nemzeti művelődés későbbi korszakából választunk anyagot s mindig főlebb és mélyebbre viszszük a növendéket, amint láthatára szélesedik, ereje gyarapodik. A nemzeti hagyományok dús kincstárából mennyi élet és tevékenységi erő volna meríthető, s az elkallódott érzelmek felüdítésére mily üdvös hatású lenne az ősök szellemvilágának a nemzedék keblébe oltása, ha a sarjadék szellemi sáfarai, a hazai oktatás és nevelésügy kezelői, azt kellőleg méltányolni tudnák, vagy akarnák!

3) Az erkölcsi és vallási irány minden esetre egyik főtulajdonsága az ifjúsági olvasmánynak, de jegyezzük meg, hogy a túlzás mindenben árt. Ha a növendék azt veszi észre, hogy az olvasmánynak célja egyenesen az ő képzésére, erkölcsi érzelmvilágának tisztázására van számítva: akkor azt unalmasnak, egyhangúnak fogja találni s nem épül rajta. Az olvasmánynak érdekes elbeszélésnek kell lenni, eseményekben, viszonyokban, jellemeiben gazdagnak: legyen benne szigorú lélektani igazság, ne tüntesse fel javító célzását; csak mintegy érintés által ébreszse föl a jó iránti érzéket s a gonosz utálatát: s látni fogjuk, hogy a növendék az érintésre fölébred, figyelmét összpontosítja, a dolognak féligmeddig elrejtett mélyére törekszik, a rosztól el- s a jóhoz hozzáfordul. E tekintetben legjobbnak találja Rosenkranz²⁾ az ószövetségi történelmet, s Ádám, Káin Ábrahám, József, Sámson, Dávid történetét oly hatalmasnak, sőt még hatalmasabbnak

¹⁾ Schleiermacher, Erzielungslehre. S. 658.

²⁾ Rosenkranz §, 91.

mondja, mint Achillest, Patroklust, Agamemnonnt és Iphigeniát, Hektort és Androinachét, Odysseust és Pénélopét; mert azokban nem a szerző adja az erkölcsi leckét, hanem maga az elbeszélés, midőn Isten választott népe amaz ős atyjainak nem csupán eszményi, hanem árnyoldalait is felhossa. Ezzel azonban nem akarjak az ellenkezőt értetni, mintha az olvasmányban más valaminek is lehetne helye, mint tiszta erkölcsiségnek. Tisztán erkölcsinek kell lenni mindennek; s csakis a szembe szökő, erőltetett erkölcsi czélzások kerülésére akartuk figyelmeztetni a nevelőt, mint amelyek a kívánt hatással épen ellenkezőt eredményeznek. „Ha a lángész műveinek értéket tulajdonítunk: akkor a valláshoz kell visszatérnünk, – mondja Chateaubriand. Vallás az igazi bölcsellete a szép művészetnek, mert az nem választja el a költészetet az erkölcsantól, a gyöngédséget az erénytől, mint azt az emberi böseség teszi.”¹⁾ Az erkölcsstelenségnek, bármily néven kerüljön az elé, nincs helye az olvasmányban: azért a trágárság, szemtelenség, szemérmertlenség, a természeti s nagyrészt az egyezményes illem elleni vétség is elítéli az olvasmányt; az állati természet, mely az észet uralja, ne tűnjék fel a maga köznapi működésében. Hogy e tekintetben el ne téveszszük a dolgot, nem csak finom nevelői belátásra, hanem áldozatkész lelkiösmeretességre is van szükségünk; semmi könyvet ne adjunk gyermek és ifjú kezébe, mielőtt azt magunk nem olvastuk és jónak nem találtuk volna. De példákat tudnánk rá felhozni, hogy ifjúsági könyvtárba nem kritika, hanem könyvrajstrom szerint szemeltek ki könyvet, s a gyermek és ifjú minden megválasztás nélkül azt a könyvet kapta kezébe, melyet kére; nem csak, de sőt a tanár oly tanönyvet adott a gyermekesereg kezébe, melynek kártékonyságán maguk a szülők is megütköztek s azt kitiltatták. Ha az efféle tanár nem szenvedne a mai nemzedéket szomorúan jellemző önhietségben és üres pöffeszkedésben, mely azt hiszi, hogy a csirke többet tud a tyúknál, már csak egy ilyen eset is felvilágosíthatná arra nézve, hogy vagy könnyelmű, vagy tudatlan, következképp nem csak nevelőnek, de még száraz tanárnak sem való.

4) A jó olvasmányoknak az is egyik kelléke, hogy a növendék lát köréhez legyen alkalmazva; de mellette kissé azon túlra is

¹⁾ Genie du Christ. T. I. P. II. L. 3, Ch. 5.

utaljon, az érthető mellett az értetlennek némi ingerét is tártai mázza. Ne higyük, hogy a gyermek szívesen mulat gyermekek körében; „ha már nyolczéves, – mondja Herbart – látköre már túl van a gyermekmeséken” és a férfias nagyság legerősebb és legtisztább kifejezését keresi. Hiba tehát azt vélni, hogy a gyermekolvasmányok szerkesztésére nem kell egyéb, mint a gyermek értelméhez és tapasztalatköréhez leereszkedni s a gyermek után úgyszólván mászni. De más részről az is hiba, ha a serdülő ifjakkal olyasmint adunk kezökbe, mi felnőtteknek való.

5) Alkalmazkodjék továbbá az olvasmány a növendék egyediségéhez, korához és állapotához. Már az általános részben mutattuk ki, mit jelent az egyediséghez való alkalmazkodás, s az egyes lelki tehetségek nevelésénél is elékerült már mennyiszor-annyiszor: azért itt csak általában figyelmeztetjük a nevelőt, hogy nem minden gyermeknek és ifjúnak való ugyanegy könyv, s hogy a nemi egyediségre is kell tekintettel lenni. – A városi zaj között élő növendéknek oly olvasmányt kell adni, mely a mezei élet csendes viszonyait és az egyszerűség örömeit kedves alakban ecseteli, a falusi növendéknek olyat, mely az egyhangúságból a világba vezet s vidámabb életre serkenti. – Ami a kort illeti, mely rend szerint a tehetségek fejlettségi fokával összeesik, arra nézve Rousseau azt mondja Emile-jében, hogy ő gyűlöli a könyveket, s a gyermeknek 12. éve előtt könyvről semmit sem szabad tudnia. Az egyetlen könyv, melyet gyermek kezébe ad, Campe Robinsonja. Más nevelők azonban túlzásnak tartják e nézetet; de a korán való olvasás-tanítást szintén kárhoztatják, azt tartván igen helyesen, hogy az élet első korszakára legalkalmasabb képző eszköz a szóbeli elbeszélés. Sajnos, hogy korunk, mely a gyermeknevelést jobbadán cselédekre bízta, mármár egészen elhagyja a régiek ama dicséretes szokását, melynél fogva az apa, vagy anya, vagy öregebb testvér hasznos elbeszélésekkel mulattatá és oktató a kicsinyeket. Most már a háziasságból kivetkezett s csak a pompát hajhászó, ki a világba törtető anya azon van, hogy mennél előbb szabaduljon gyermekétől. így állván a dolog, nincs egyéb hátra, mint e hiányt gyermeki iratokkal pótolni némileg. Csakhogy ezekre nézve még nagyobb óvatosság szükséges mind a megválasztást, mind az olvastatás módját illetőleg;

mert a gyöngé korbán tett benyomások legmaradandóbbak szoktak lenni, s a gyermek könnyen annyira megszokja az olvasást, hogy rabjává leszen. – A későbbi évek szükségéire már több anyaggal rendelkezünk; de mivel a gyermek ilyenkor már a felnőttek élvezete felé kacsingat s a selejtes ledér munkákhoz igen könnyen hozzáférhet, azért a nevelő éber figyelmet fordítson az olvasmányokra. Szabályul tartsa, hogy a növekedő fiú és leány se a gyermeki elbeszéléseknél ne maradjon, se a magasabb irodalomba korán ne vezetessék. Vannak ifjak, kik magukra hagyatván, 14-16 éves korukban már valamennyi jelesebb költőinken keresztülnyargaltak. De aki az ilyen ifjakat éles szemmel kíséri, szomorkodnia kell azon kuszáltságon, mely azok legtöbbjét jellemzi. Ilyenkor arra is kellene gondot fordítani a középtanodai tanároknak, hogy a magán olvasás összhangzásban legyen az iskolai olvasással, egymást segítse, kiegészítse. De erre nálunk, egyes, de nagyon is egyes eseteket kivéve, senki sem gondol. Majd bizony, még ezzel is vesződjék a tanár, ezért nem jár fizetés! Igaz, de azért a selejtes, hitvány napszámosi munkáért, melyet némelyek tesznek, szép fizetés jár, holott egyébnek kellene érte kijárnia. Most éli a növendék legválságosabb korát; most kellene őt helyes baráti, atyai tanácscsal támogatni, mosta nagyinak, dicsőinek, szépek, jónak sat. céljaira mutatni s az azokhoz vezető eszközöket kezébe szolgáltatni, most jellemét a régiség örökifjú remekmintáin s az újabb kor nagy jellemein fejleszteni, a szellemi tömke légből tisztult szellemvilágra segíteni. Ezek helyett mi történik tanodáinkban? Az ifjúnak nincs semmi tanácsadója, semmi barátja, útmutatója; ha valamelyik magától bukkan rá a helyes irányra, szerencsés; de a legtöbb csak művelődik; önképzése gyakran veszedelmet okoz egész életére; a kölcsön könyvtárak a legmétélyesebb műveket szolgáltatják kezébe, össze-visszaolvas mindent, csak azt nem, mi neki való. „Komoly tudományos törekvés nélkül mi jelentékeny nemzeti haladást nem tehetünk; – mondja Karcsanyéki G. eszmedús művében – az igazi szaktudományosság pedig manap már bizony sokból álló dolog, hivalkodva, mulatozva arra szert nem tehetni. Ha ifjaink az irodalom által is támogattatnak a könnyelmű foglalkozásokban, mint az eddig sűrűen történt, a hivalkodást gyöngéden elnéző, sőt előmozdító szépirodalom által: ugye

nemzedék nagy részének keserűen kell majd férfiúkorában tapasztalnia, hogy az évnek kárba veszett tavasza. Oly kár, melyet nem lehet eléggé megsiratni. Terem a gomba (az irodalom mezején) mag nélkül is, és tenyészik a burján, ahol nem vetik is. Hát ahol annyi magva vau már szétszórva?! Vegye csak az erkölcsi öntudatos, élesebb belátás szigorú vizsgálat alá, minő alkatelemekből állanak azok a spanyol hab módjára készült édeskés szépirodalmi művek, melyekből mind a két nemű ifjúságunk legnagyobb része mohón táplálkozik: meglátja, mily nagy adaga rejlik azokban a frivolitásnak. Aki tudja, mennyi mérgező erővel bír az ifjú lélekre olykor egyetlen pillanat, egy meggondolatlan szó: az kedvenc olvasmányait tekintve nem fog csudálkozni az ifjúság erkölcsi szédelgéseiben meg azon sünnien mutatkozó érzelmi eltompultságon s kora fásultságon, melyet csak holmi lázelemek képesek még föl-villanyozni. – Mit lehet ott várni a nyártól és ősztől, hol a fáról kora tavasszal lepusztítják virágát? Innét az életundor s tétlenség oly sürűjeleusége a divatvilágban.”¹⁾ De nem akarunk már e jeles műből többet idézni, ennyit is elegendőnek tartván figyelmeztetésül a nevelőkre nézve, hogy növendékeik önképzését vezetni annál lelkiösmeretesebb kötelességeiknek ismerjék, minél több veszélynek vannak azok kitéve, hogy az irodalom mezején annyira elharapódzott bürköt petrezselyemnek veszik s halálukat eszik benne.

6) Legyen rajta a nevelő, hogy a növendék mértékletesen és alaposan olvasson. Az olvasási düh ellen már annyit írtak és beszéltek, hogy alig reményelhetni, miszerint újabb intések hatással leendnének: a jónak hirdetésébe azonban soha sem levén szabad belefáradni, figyelmeztetjük a szülőket és nevelőket, hogy az olvasásnak csak úgy van sikere, ha a szellemi tehetségek fejlődésével kellő fokozatban, összhangzásban történik. Az olvasásnak sem szabad tehát szenvedélylyé fajulnia. Sok tanuló van, kik az édeskés szépirodalom miatt teljesen elhanyagolják iskolai kötelességeiket s a komoly munkára alkalmatlanokká lesznek. Aztán micsoda olvasást tesznek legtöbben? Az olvasottak csak úgy van haszna, ha az egyes szakaszoknak és részeknek időt engedünk a megüledésre; ha az olvasást megszakítjuk, az olvasottak fölött gondolkodunk s kivonatokat teszünk, vagy legalább a főbb mozza-

¹⁾ Karcsonyék G. A Nemzeti Művelődés Alapja. 204. 1.

natokat följegyezzük, ha az olvasmány fontos, újra és újra olvasuk; de a mi ifjainkat, sőt öregeinket is nem tanulás, hanem csak mulatás, időöltés, kíváncsiság vezeti az olvasásban; ha valamely munka leköti nem annyira figyelmüket, mint inkább képzelmeiket, annak mohón neki esnek, sem látnak, sem hallanak, sem esznek, sem isznak, még nem is alusznak, míg végére nem nyargaltak, egy résznek bevégezvén utósó lapját, tüstént másikba kapnak. így történik aztán, hogy az ifjú feje nagy tömkeleggé leszen, melyben semmi tiszta képzet, fogalom nincs, hanem agyrémm agyrémmé van halmozva. Ezt túrni nem szabad! Az olvasási düh ellen tilalommal nem sokra megyünk, hanem vizsga ellenőrzéssel, az alkalomnak eltávoztatásával s az üres időnek kézművek, házi, kertészkedés!, mezei foglalkozások általi betöltésével, testgyakorlatokkal, játékokkal és komolyabb tanulmányozással. Különös figyelmet fordítsunk arra, hogy a növendék kölcsön könyvtárhoz ne férjen. Bizony nagyon elkelne, hogy a nevelési rendőrség az ifjúság erkölcsére fölötté veszedelmes befolyást gyakorló eme könyvtárakat szigorúan ellenőrizze. Poroszországban több jeles tanférfit érélyesen szólalt fel ez ügyben s nem siker nélkül. Ezekből vásárolja a legtöbb ifjú a mételyt, mely gyakran egész életére megrontja. Itt férkezik a leghitványabb ledérség termékeihez, melyeket nem tudván megemészteni, fejét eszmék kuszált tömegével terheli meg; itt veszti gyermekded szívét, szemérmét, ártatlanságát; itt rontja meg és teszi fásulttá ízlését minden iránt, mi igazán szép, jó, nemes. – A mérséklés mellett az alapos olvasásra is kell figyelemmel lenni. Nem sokfélét, hanem sokat kell olvasni. Sokat pedig úgy fogunk olvasni, ha nem röpülünk végig a könyvön, hanem azt lasú, gondolkodó és ismételt olvasás útján lelkünk sajátjává tesszük. Ilyen kitartást nem lehet ráparancsolni a növendékre, hanem lassankint kell őt szoktatni, az által, hogy az egész nevelési eljárás a kitartás, az átható, bemélyedő tanulmányozás megállapítására törekszik. Már csak e tekintetből is ártalmas a mindenféle tárgyakra kiterjedő tanrendszer; ártalmas minden tarkabarkaság, minők a szülőknék szanaszét heverő újságai, regényeik, gyermeki- és ifjúsági újságok. Az olvasás anyagában bizonyos egységnek kell lenni, a szanaság, kuszáltság, rendetlenség mindenben ártalmas. Legszerencsésebbnek mondhatni azon nevelőt, ki annyira bírta

vinni növendékét hogy az egy kedvencz olvasmányának adja át magát, abba belemélyedjen, újra és újra hozzá térjen, abba lelje hazáját, mint Göthe lelte a szellemi kamaszok által manap csak gúnnyal fogadni szokott ó szövetségi bibliában. „Ha bárminemű zavar fenyegeté fejemet és szívemet,- mondja – mindannyiszor kedves hazámba, Mózsés I. könyvébe, vonultam vissza s mindauy-nyszor pihenést, nyugalmat, felüdülést találtam.”¹⁾ Ha egyszer a növendék annyira jutott, hogy szeretettel és kitartással képes valamely jó művet olvasgatni: akkor már több szabadságot engedhetni neki. Az ellenörködésre nézve meg kell jegyezni, hogy az finom tapintattal intézendő, mert ha a nagyon vizsga ellenörködést nem tudjuk eltakarni, az gyanút ébreszt s a tilos utáni vágyat inkább ingerli, mint csillapítja.

II. FEJEZET.

A vágyásrendszer különös nevelése.

I. CZIKKELY.

A nemi ösztönök csoportjának nevelése.

121. §. A nemző ösztön.

Ez a társadalomnak alapját képezi. Szükségessége ellen tehát szó nem lehet. Hosszú, kínos harcz után az ész egészen hatalmába kerítheti ugyan; de tapasztaljuk, hogy ez emberek közt olyanok is vannak, kiket időnkint mogorvaság s egy neme az emberi, különösen nemi gyűlölségnek lep meg. Kábaság volna azt hinni, hogy a nemző ösztönről való lemondás nem szerezhet gyönyört; sőt annyira átadja magát a fensőbb szellemi s erkölcsi életnek, hogy e földet mintegy feledni látszik s mennyei gyönyöröket élvezhet; de azt, mint az isteni mester mondotta, nem mindenki fogja fel. Csak egyes magasztos jellemek találtnak, kik már itt a földön élvezik az égi szellemek társaságát. Örökös szüzeség nem lehet célja a gyermek-növelésnek; de hogy az ég ezen liliomát mindaddig szenytelenül megőrizzük az ifjúságban, míg

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. u. Unt. v. K. Schmidt. Gotha. III. B. S. 838.

azt Isten s természet törvényei szerint az emberiség ép fentartására és családi boldogságra nem fordíthatja, arra törekedni minden esetre kötelessége a nevelésnek. Mennyire szédülja belvilágát az ifjú, ki tisztaságát elvesztette, nem szükséges mutogatnunk, érezheti mindenki, ki elég boldogtalan volt halóba kerülni. Mily gyötrelmet okozhat annak tudata, hogy egy tiszta lénynek vagyunk élettársai, kinek angyali tisztaságát kormos kezekkel öleljük! Mily kimagyarázhatlan élvezet, ha két egymásért hön dobogó tiszta szív egyesül egymással! Mily kifogyhatlan öröm, midőn ép, egészséges gyermekek zsibongják körül az erkölcsös szülőket. De mily irtózatos, mert soha nem szűnő gyötrellem nézni, mint bűnhődnek testben, lélekben apjok, anyjok vétkeiért az ártatlan gyermekek! Fontosak, igen fontosak az okok, melyek a gyermekek ártatlanságának argusi szemekkel való őrzését parancsolják! Tegyen meg tehát a nevelés mindent annak megőrzésére!

Minél nehezebb a mai korban a szemérmet sértő, érzékiséget csiklándoztató s a nemző ösztönt ingerlő botrányos jeleneteknek közepette a növendék ártatlanságának megőrzése: annál szemesebb lesz az okos nevelő annak megóvásában. „Boldogulni úgy fog legbiztosabban, ha a képzelmet, melyből származik majd minden rossz, rendes állapotban tartja; ha a gyermekeket romlott emberek társaságától óvja; ha növendékének föltétlen bizalmát bírja, melynél fogva az nem könnyen titkolja el azt, mi lelkében történik; ha a másik nem iránt fölébredt hajlamot eszményre irányozza, mi által az erényérzék védve van, s a lélek utálatára gerjed a testi bűnnek, ha arról talán már fogalommal bír. Ha igazán műveit valamely kör, akkor a két nem közti társalkodás is hatékony lehet a nemző ösztön fékezésére, föltevéen, hogy az ily műveltségű körökhöz úgysem illő, mert a jó erkölcsöt sértő barátságosabb, vagy inkább pajtáskodási hang távul tartatik s az érzékeket ingerlő élvezetek óvatossággal rendezvék.”¹⁾ Hogy mindezeknek intézésében a növendék egyedi természetéből kell kiindulni, arról nem lehet kétség; mert ha valahol, úgy itt végtelen árnyalatokra találhatni, melyeknek hiányos, vagy ferde ismerete mellett minden óvszabályaink dugába dűlnének. Az általános szabályok itt nem elegendők, sőt

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc 1834, I. Th. §. 138.

gyakran épen ellenkező eredményre vihetnek. Ha a nevelő a növendék ebbeli egyediségét kiösmerte: működésének iránya két felé fog tartani, az egyik az ösztön szellemi, a másik érzéki érzésére, mint-hogy a nemző ösztön félig érzéki, félig szellemi.

Ezt tudván a nevelő: 1) Óvni fogja növendékét mindentől, mi a képzeletet az érzékiségre terelhetné, az érzékiséget az ész uralma alól kiszabadíthatná. De oda terelődik a képzelem, ha a növendék képzelemficzamító, a nőt nem eszményi alakban, hanem pusztá testiségben feltüntető, erkölcsmételyező könyveket olvas; ha a könyv- és képkereskedők szintolyan kirakatait szemlélgeti; ha hasonló mocskos társaságokban forog, melyek trágár beszédet folytatnak; ha kéjhölgyekkel találkozik. Számptalan e tekintetben a botránykő, melyekbe az ártatlanság úton-útfélen beleütközik. Szomorú dolog, hogy a polgári rendőrség oly csekélybe veszi mindezeket! „Csak a képzelem kelti föl az érzékiséget – mondja Rousseau. – Ha a növendék fajtalan tárgyat soha sem látna; ha lelkébe soha becstelen gondolat nem jönne: kísértetek, harc és érdem nélkül ugyan, de szűz maradna.”¹⁾ ²⁾ Ha a növendékben nagyobb mérvben jelenkeznék az ösztön, szórakoztatni kell őt, vagy komolyabb és mélyebb tanulmányokkal elfoglalni. Jó szolgálatot tesz a torna is, mely a fölösleges erőt elpárologtatja. 3) A nemi ösztön szellemi és erkölcsi oldalát, ha egyszer itt az ideje, nem szabad gátolnunk, mert különben az érzékire veti magát, mitőbb gondoznunk és táplálnunk kell azt. Kárhoytatnunk kell ugyan a mai divatot, mely a kétnemű nem csak serdülteket, hanem még gyermekeket is minden tekintet nélkül szabad multságukra hagyja és ezer alkalmat nyújt érzéki szerelmeskedésre is; de a nagykorúság felé közeledő ifjúságnak tiszta, erényes szerelmét, egy kedves lényvel házasság általi egyesülésének óhajtását, mint a családi boldogságnak alapját, nem csak gátolnunk nem kell, ha egyszer erősen jelenkezik, de sőt mint a nemes szívnek egyik fővágját kell azt feltüntetnünk, természetesen oly modorban, hogy lássa az ifjú, miszerint e boldogító célhoz csak szeplőtlen erény s polgári érdem vezethet. – Sokat, lehet mondani, gyakran mindent tesz a növendék eszményi szerelem iránti érzékének föntartására és fokozására a boldogság

¹⁾ Rouleau, Emile, a Parib 1813. Liv. IV.

képe, melyet szülőinek házas életében szemlélhet. Nem kell itt sokat oktatni, oktat eleget maga az élő példa. „Töltsük el – mondja Niemeyer – mély utálattal növendékeink szívét a csupán állati élv iránt, mely ocsmány gonoszságra s gyakran testi, lelki nyomorúságra viszen. Óvakodjunk minden könnyelmű kifejezéstől, ha ártatlanság megszeplősítéséről, vagy épen házasok hűségére van szó; nevezzük meg a gázságot igazi régi nevén, ne szelíd öltönybe burkolva, mint azt a sülyedett emberiség kimesterkélte, beszéljünk szajhákról, kurvákról, ne kéjhölgyekről, örömlányokról sat.”⁴⁾ Így Niemeyer, és igaza van. Sokan nem ajánlják a fajtalanság kínhelyeire, a kórházakba, vezetni a növendéket, attól tartván, hogy a bűnt ott tanulja ismerni. Ha növendékeink olyanok volnának, mint voltak őseik, kik harmincz éves korukban sem tudtak annyit a fajtalanságról, mint jelenleg a 12-14 éves gyerkőczék; ha a kéjhölgyek büntanyái nem volnának minden utczában láthatók, mitöbb az iskolákkal szemközt; ha a szülői ház, valamint általában a keresztény erényességnek, úgy különösen a tiszta életnek volna boldog lakhelye; ha a polgári rendőrség mindent szigorúan fogna, mi az ártatlanságot megmértelyezi; ha növendékünk nem látna annyi pipaszárlábú, kiélt, életunt vén ifjakat: akkor mi volnánk elsők, kik a kórházaktól lehetőleg távol tartanok növendékeinket; de amint jelenleg áll az erkölcsi állapot, nem csak megengedhetőnek, hanem szükségesnek is tartjuk őket a testi bűn fiaihoz vezetni; hadd lássák, hova visz a testiség. E förtelmesség ellenében Rousseau, különösen azon ifjakra nézve, kikben a szerelem korán fölébredt, legjobb orvosnak tartja a növendék figyelmét eszményi szerelemre terelni. Az ábrándozás, mely kezdetben mutatkozik, majd elmúlik s az embert semmi esetre sem teszi rosszabbá; mi több az eszmény iránti tisztelet mentő szere lehet az ingadozó ifjúnak.

122. § A gyermekszeretet.

Korán mutatkozik már a gyermekben is; a kis leány szereti a kisebb testvéreket, kiket már 6-10 éves korában ápolni kezd. Hát a buba mily kedves gyermeke neki! A fiú is korán ragaszkodik testvéreihez. A gyermekszeretetet leginkább a leánykában kell

¹⁾ Niemeyr: Grundsätze etc. 1831. Th. §. 138.

ápolnunk, minthogy az a nő legszebb éveit veszi igénybe. Ezt pedig úgy eszközölhetni legkönnyebben, ha a leánykát 10-12 éves korában kisebb testvérei ápolására fogjuk, mit ő egyébiránt magától is szívesen megtesz. Egyébiránt legjobb nevelője a gyermek gyermekszeretetének maga a szülők gyermekszeretete. Amely gyermek mind magán, mind testvérein tapasztalja a szülők gyermekszeretetését, lehetetlen, hogy az benne is ki ne alakuljon. Sajnos, hogy a szülők manap oly kevés, vagy rossz jelét adják a gyermekszeretetének. A magasabb körökben igen kezd az hűlni, a középosztályokban pedig majorszeretetté fajul, mely csak ront, de nem épít. Lehet-e csudálni, ha a gyermek nem simul azon anyához, ki őt soha nem ringatta karjain, ki említi s az anyai gyöngéd érzeményeket tőle megtagadta? Lehet-e csudálni, ha azon apát nem szereti, kit soha nem ismert, vagy csak ritkán látott? Lehet-e a gyermekszeretetet soha nem ízlelő gyermeknek gyermekszere-tete? S ha majdan ő is apa, vagy anya lesz, nem természetesen következik-e, hogy olyan lesz, mint szülői voltak, hacsak kiválóan nincs e tekintetben megáldva a természettől? – A dajkaválasztásbau nagyon kell arra tekintenünk, hogy az gyermekszeretettel bírjon; különben sem ápolása nem lesz gondos, sem a gyermek nem tanul tőle szeretetet. De különösen a nevelő az, kinek nagy gyermekszeretettel kell bírnia, mert csak úgy fogja magát a gyermekek helyzetébe igazán belegondolni tudni s ez által bizalmukat megnyerni. Ha nem igen szereti a gyermekeket, könnyen feledí, hogy a gyermekek nem felnőttek, s általános elvek, nem természetök szerint bánik velők.

123. §. A ragaszkodás.

„Az emberiség czéljai társas életet tetéznek föl; nélküle élünk és nemünk föntartása, tehetségeink kifejtése és tökélyesítése lehetetlen. Azért van az emberben a ragaszkodás ösztöne; mindenki szívében hordozza azt, jó, vagy rossz társat keres egyaránt mindenki; társ nélkül az élet pusztá, kietlen. Mily hatalmas a társas élet ösztöne, leginkább azok tanúsíthatják, kik a világ zajában kétségbe esve, visszavonultságban s a rengeteg zugaiban kerestek menvárat töredékeny érényeiknek; mennyit kellett túrniök és küzdeniök! A társas élet ösztöne még az élet

végvonaglásában sem hamvad el szíveikben.”¹⁾ Az ember nincs arra teremtve, hogy egyedül éljen, hanem, mint Aristoteles mondja, politikai állat. Azért a nevelés a ragaszkodás ösztönét gondolni tartozik a gyermekben. Könnyen gondothatja pedig, mert az már korán jelenkezik; már a kis gyermek is benső gyöngédséggel vonzódik a gyermekhez, a kis leány szeretettel öleli kis babáját, a fiú repes örömeiben, ha gyermeket lát, ha lóhoz közeledhetik sat. Mindez a gyermekszeretettel párosult ragaszkodásnak eredménye. Ápoljuk azt. Ne zárjuk el a gyermekvilágtól, mint azt sok finnyás szülő elég otrombán teszi, sőt mozdítsuk elő a jó gyermekek barátságát, gyermekek társaságában nagyon nevelődik a gyermek. Ha a gyermekek csak félig-meddig vannak is jól nevelve, mindig jobb társaságul szolgálnak gyermekeinknek, mint a felnőttek. Kora okosság, bizalmatlanság az emberek iránt, góg, a gyakorlati élet viszonyainak ferde ismerete, ezek az elszigetelt nevelésnek legközelebbi következményei. Aztán tévedés is – mondja Curtman – azt hinni, mintha az elzárás minden rossz befolyástól megóvná a gyermeket; mert a hibás erkölcsök találnak maguknak nyílásokat, melyeken keresztül belopódnak s még nagyobb dűlást tesznek, mint különben, mivel az újság ingere és a képzelem is hozzájuk szegődik. A gyermek erkölcsé a többi gyermek erkölcsén mintegy köszörülődik s élesedik; ahonnan az emberek közt nevelt gyermekek, midőn az életbe kilépnek, nincsenek annyi veszélynek kitéve, mint az elszigetelve neveltek. – Még a különböző neműek közti társaság is előnyös, – mondja Schmidt K. – mert a különböző természet jótékonyan hat egymásra. De gyakran együtt lenni fiúnak és leánynak még nem tanácsos, mert a fiú könnyen leánynyá, a leány fiúvá leszen. A serdülő korban csak gondos felügyelet alatt engedhetni meg a különeműek társaságát, főleg napjainkbaa.”²⁾

A gyermekek közti barátságot nem lehet még szorosán annak venni, ők még csak játszó társakat ismernek; a megszokás, gyakran érdek hozza őket közelebb egymáshoz, de épen azért könnyen fel is bomlik a szövetség; csak az érettebb korban lesz a kebel fogékony a barátság iránt. A kis korban nem barátságot kötni, hanem arra

¹⁾Rónay Jácint, Tap. Lélektan. 112. 1.

²⁾Buch der Erziehung, v. K. Schmidt S, 44.

előkészíteni dolga a nevelésnek, az által, hogy a barátságnak alapul szolgáló erényeket fejleszti. – A veszedelmes barátságot bontsuk fel, de ne legyünk túlfélékenyek, a kissé vásott gyermekkel való rövid ismeretségből még hasznot is húzhatunk saját gyermekeink erkölcsére nézve. Legyünk rajta, hogy növendékünk barátsága ne legyen átmeneti, laza, szeszélyes, türelmetlen, kicsiségekért ne vonuljon azonnal vissza. Más részről meg attól is óvakodjunk, hogy a gyermek ragaszkodási ösztöne szenvedélylyé váljék, mely folyton társak után jár. Minthogy az ifjúkori barátság legforróbb szokott lenni: azért óvjuk a növendéket a csalódásoktól, mert ezek nagyon leszoktak hangolni az emberiség iránti szeretetet; óvjuk, nehogy visszaéljenek barátságával, de azért üvegházi növénykép se őrizzük a növendéket, hadd tanulja ez oldalról is Ízlelni az élet keserűségét, lássa, miszerint a barátság eszményének virágai sem mind érik el a gyümölcsözés korát. A barátság fogalmának tisztázására jó szolgálatot tesznek az olvasmányok és történelmi példák is.

A tanodákban csak olyan társulatokat tűrjünk meg az ifjak közt, melyeket a nevelő őrszemmel kísérhet. Nyerészkedési játékok, táncmultságok, estélyek, vendéglők, kávéházak nem tanulóknak valók. Mily rosszul hat a gyermekre és ifjúra mind erkölcsét, mind tudományát illetőleg a korcsmázás, ha felnőttek, szülők társaságában történik is, nem akarjuk ecsetelni; elég legyen Curtmanra¹⁾ utalnunk, ki még föltétesen sem engedi meg a nyilvános eszem-iszom-helyek látogatását, és teljes igaza van.

„A játékkór minden időben divatozott; világhírű bölcsek, hatalmas kormányférfiak, nagytekintélyű szónokok mennydörögtek a játék ellen, de az emberek azért játszottak; nagyját, apraját, a görögöket és rómaiakat úgy, mint a barbárokat üzte- füzte e szenvedély. Hajdan egy király országát és szabadságát vesztette elkoczkán; a vadon fia nőjét és gyermekeit játszsza el; Tirol egyszerű lakója földeit teszi föl: a koczka esik, s ő koldus.”²⁾ Nem kell azonban külföldre mennünk, itt is elég példáját láthattuk annak, hogy egész jószágokat, sőt ha jól emlékszünk, feleséget is tettek kártyára. Ilyen a szenvedély, kit egyszer megragadott, nem igen szabadul

¹⁾ Curtman, Lehrbuch der allg. Pädag., 184K. II. Th. §. 22

²⁾ Rónay Jácint, Lélektan, 124, 1.

az tőle, míg föl nem emészti. A játékkór mindig erkölcsi és politikai sülyedésnek jele; a görögök hanyatlási korát is mulató helyek látogatása jellemzi; a haeterák lakai, a koczkajáték kedvesebb volt akkor az ifjúságnak, mint a gymnasium. Ha ifjaink játékdühét tekintjük, bizony nem nagy reményre jogosít viseletök. A tekézést nem is említjük, mert az már napi renden van; s abban, hogy az ifjú a nap jelentékeny részét a bűzös, romlottlégű kávéházban tölti, ott szivaroz, fekete kávéat iszik, pénzt pazarol, trágárságot tanul, iskolai dolgait mulasztja, abban az oktalan szülők már nem is látnak semmi rosztat; hadd mulassanak néha szegény gyerekek, úgyis egyre be vannak fogva, mondják. Csakhogy aztán ha az úrfit megbélyegzik s másodrendbe teszik, kár a tanárt túlszigorúságról, érzéketlenségről, mitöbb részrehajlásról vádolni. – Sokkal rombolóbb ennél a kártya. Pénz nélkül s csupán időtöltésből, mulatságból üzve a kártyázás, a ragaszkodási, társaséleti ösztönt elégíti ki, de igen könnyen a szerzési ösztön elfajulásává válik s legio bűnnel szövetkezik. Nincs ifjú, ki a kártyának egy, vagy több áldozatát ne ismerné, s mégsem okulnak. Iszonyú rombolást tesz a kártya az ember egész lényében. „Nincs alávalóság, – mondja Rónay – vagy galád tett, melyre a szenvedélyes játész kész ne volna, családját, vérét, önmagát sülyeszi kegyetlenül és könnyelműleg nyomorba. Akarod a lélektant természetihíven és gyakorlatilag tanulni? Vonulj az úgynevezett játéksbarlangok asztalai mögé: az aranynak ingerlő halmaza fénylik ott, s körülé a szenvedélyes arcok mi bős csoportozata izzik. Fogsz itt látni ifjút és aggot, nemest és nem-nemest; a gögös arisztokrata kezét nyújt a zöld asztalnál bármi sehonnai tőzsérnek, csalónak; mert itt, a bűn tanyáján, minden kötelék szétszakad, s minden korlát enyészik, minden szín és minden párt embere kedves itt, a főkellék: sok pénz, kevés ész, semmi ügyesség! És figyelj tovább az első kártya esésére, vagy forgatyú pergésére, s e bős arcokon rémletes csatáját fogod látni a felzúdult indulatoknak és szenvedélyeknek: kajánság, káröröm, tettetés, fondor cselszövény, csalás, hamisság és gyűlölség borzasztón szerepelnek itt s úzik, ragadják az elbizott nyerőt úgy, mint a kétségbe esett vesztet; és mindez csak árnyéka annak, mit a szenvedélyes, a pénzahajhászó játészról mondani lehetne. A kártyajáték

még akkor sem ajánlható, ha pusztán mint unaloműző szer használtatik is, kivált fiatal korban; mert a tettetés, káröröm, sőt csalás hamar lelkületté válik. Minden iparlovagok közt, mondja egy német lélektanár, legmegvetendőbbek azok, kiknek a kártya mesterségök; ne higgy egyiknek se, semmiben se!”¹⁾ „Csak semmi nyereszkesedési játékot, de legkevésbé kártyát a gyermeknek! így utasít bennünket Niemeier. A kártyajáték a legveszedelmesebb foglalkozás, mert mielőtt gondolnók, már szellemet és szívet megölő szenvedélylyé lett. Reszketni kellene, midőn gyermekeket, nyereségvágytól neki tüzesedve, vagy sápadva a játszó asztal mellett ülni, vagy állani látunk. Hasztalan törekszünk őket bármi más legérdekesebb játékkal, vagy beszéddel elvonni: nem hallanak, nem látnak, nem gondolnak semmire sem, csak a játékra, s minden érzékük a jobb, nemesebb örömek iránt eltompult. Kimondhatlan, mily borzasztó rombolást visz véghez az ifjú lélekben eme boldogtalan szenvedély! Mindenre, ami szent, kérem a nevelőket, ne kövessék el ama nagy bünt, hogy e tekintetben rossz példát adjanak az ifjúságnak; kérek minden szülőt, ne tűrje gyermekét a játszó asztalok mellett. A legzajosabb, a legszilajabb, legveszedelmesebb játékok sem oly veszélyesek, mint a szenvedélylyé lett kártyázás!”²⁾ Úgy hiszszük, nem szükséges bővebb felvilágosítást adnunk arra nézve, hogy minden szülő óvja gyermekét a kártyától, s minden nevére méltó nevelő óvakodjék, kivált ifjak jelenlétében kártyázni; az iskolai fegyelem pedig argus-szemekkel kísérje ezen erkölcsi mételyt, s ha kell, szigorú orvossághoz nyúljon annak kiirtására.

¹⁾ Rónay, Lélektan, 120. I.

²⁾ Niemeier, Grundsätze etc. 1834. I, Th. §. 91,

II. CZIKKELY.

Az önfentartási ösztönök csoportja.

124. §. Az életösztön.

Minden szereti éltét, ami él és mozog; az enyészet gondolata irtózatossá teszi; az ember leküzdi az élet minden bajait, keblében hordozza kínjait, görnyed terhei alatt, s mégis, midőn meg keli válnia, kész lenne minden kincseit oda adni néhány évért, vagy napért. Belénk van oltva az élet szeretete: azért azt meg is kell tartani. – Hibáznánk azonban, ha az életet czélul és nem eszközül tekintenők; rabjai lennénk akkor életünknek, nem urai; nyugalomunkat a halál rémképei zavarnák szüntelen; a családért, hazáért, emberiségért való feláldozás ismeretlen lenne előttünk; mindent gyáva éltünknek rendelnénk alája. Ellenkező hibába esnénk, ha az életet semmibe sem vennők, azzal nem törődnénk, silány bérért kockáztatnók, sőt kislelkűségbe esvén, vagy álbecsületből öngyilkosokká lennénk. Ha nem örülség, minden esetre mindig erkölcsi vétség az Öngyilkosság. Nem adta az ember magának az éltet s így el sem veheti azt. Az állatot ellenállhatlan ösztön vonzza élte föntartására, s nem akar megsemmisülni: de az embernek szabad akarata levén, választást tehet még élet és halál közt is. De éppen ezen tulajdonsága parancsolja az embernek, hogy éljen mind a köznek, mind magának javára. Ha joga volna bármikor is éltétől fosztani meg magát, ez nem szabadság, hanem szabadosság, föltétlen szabadság volna, minő csak Istent illet meg; halált csak akkor választhat az ember, ha azt magasabb kötelesség, például honvédelem parancsolja; akkor nem gyáván, hanem nagylelkűen hal meg. Ily szellemben kell a növendék életösztönét fejlesztenünk. Kezdetben csak gondos őrködés, tilalom, parancs óvhatja a veszedelmektől; de későbbben úgy szoktatjuk őt, hogy becsülje az életet, de ne legyen túlfélénk; tanítsuk őt ovakodásra, de ne legyünk örökös aggodalomban képzelt életveszélyek miatt s ne figyelmeztessük minduntalan ilyenekre a gyermeket; ez vagy semmit sem használ neki, vagy életrabbá teszi, ki minden lépten reszket életeért. Figyelmeztessük a növekedő gyermeket, hogy

Isten az életet mint legfőbb jót adta az embernek; hogy ő maga is őrzi és ója azt: de az embernek is óvatosnak kell lennie, életét szükségtelenül nem veszélyeztetnie, hanem megtartania, hogy az az Isten dicsőségére, az emberiség és magunk javára szolgálhasson s földi rendeltetésének teljesítése által az örök élet örömeire föltámadjon. A serdülő korban már maga a tananyag is arra szolgál, hogy a növendék belássa, miszerint az életnek Örülni kell ugyan, de azt egy magasabb életre kell irányozni, mivel maga az ember is magasabb, mint csupán földi lény; ilyenkor már a növendéknek mindinkább át kell látnia az Üdvözítő eme mondatát: Aki életét elveszti, az megtalálja azt. A történelem számtalan magasztos példát nyújt a nevelő kezébe, melyek által a növendék életösztönét kellő irányban fejtheti; ott fogja láthatni azt is, hogy szép kötelesség az igazért, szépért, jóért bátran meghalni, de még szebb, mert nehezebb, ugyanazokért élni tudni. Fájdalom, a természeti ösztönök és erkölcsi kötelességek kiválóbbjai ellen mindinkább gyakrabbi vétségek merülnek föl, és különösen sötéten bélyegzi korunkat a sünien eléforduló öngyilkossága ami legszomorúbb, kiskornak között is! – E kórjelek a nyugalmas bölcselőt is megdöbbenhetik.

125. §. A tápösztön.

Ha azt akarjuk, hogy a gyermek a tápszert ne életcélnek, hanem az élet föntartására szükséges eszköznek tekintse: akkor már születésétől kezdve mértékletességhez szoktassuk; annyival inkább, mert ha valahol, úgy bizonyosan a táp ösztönnél bizonyul be az ember gyöngesége. Úgy van ugyanis e tekintetben a dolog, mintha a legtöbb ember nem azért ennék, hogy éljen, hanem azért élne, hogy egyék. Erre nézve találók Herder e szavai: „Hát a mi mértékletlenségünk, melynek kedvéért minden világrészt háborgatunk és megrablunk, mit akar, mit keres? Új erős fűszereket az eltompult ízlés számára, külföldi gyümölcsöket s étkeket, melyeket a sok tál étel miatt gyakran nem is ízlelünk meg, részegítő italokat, melyek nyugalomtól s eszünktől fosztanak meg; amit csak természetünk ingerlése-, szétrombolására kigondolhatni, mindaz naponkinti nagy célja életünknek. Ez különbözteti meg az osztályokat, ez boldogítja a

nemzeteket. Miért kell éheznie s verejétkkel legnyomorultabb életet élnie a szegénynek? Hogy nagyjai s gazdagjai ízlés nélkül s talán baromiségük örök táplálása végett naponkint finomabb módon tompítsák érzékeiket”¹⁾ Hol ez ösztön szenvedélylyé fokozódott, ott nincs határ; a tápszer célja többé nem az élet fentartása, hanem kélj; az ember gyomrának rabja, melynek kielégített vágyain buján újak, hatalmasabbak sarjadzanak föl. A torkos és falánk emberek soha sem emelkednek magasra, csak azt keresik, mit az állat, s csak ott maradnak, hol az állat. Pusztításai, különösen az iszákosságnak, kiszámíthatlanok mind az anyagi és testi, mind az erkölcsi világban.

Miképen kelljen a gyermeket a mértékletlenség undok bűnétől óvni, torkosság, ingyenczség ellen biztosítani, azt már bőven eléadtuk az emésztés rendszerének nevelésénél: azért itt csak néhány vonásra szorítkozunk. Az embernek tulajdonképpen igen csekély tápszerre van szüksége; de az életmód mesterkéltsége most már annyira hágott, hogy úgyszólván mindnyájan többet eszünk és iszunk, mint amennyit a természet követel, sőt betegséget, nyomorúságot eszünk és iszunk magunknak; s a tápösztönnek természet szerű, az egészséget erősítő s éltet hosszabbító képzése, úgy amint annak lennie kellene, majdnem lehetetlen; de azért minden okos nevelő oda törekedjék, hogy a tápösztöne legyen oly hatalmas a növendékben, miszerint azt későbbben az ész szava le ne győzhesse. Hogy az ész e fenségét a mai epicureusi életmód nagyon akadályozza, bizonyos; már a gyöngé korban vetik meg alapját a finomabb, durvább ingyenczségnek s iszákosságnak. Igaz, úgy látszik, abban semmi rossz nincs, ha a gyermek kénye-kedve szerint tömi meg gyomrát, csak ne ártson neki. De ez csak is látszik; mert lehet, hogy későbbben nem lesz oly falánk, de az érzéki ösztön azért megmarad, s az ifjúvá, vagy nagykorúvá lett gyermek vagy válogatott finom italokban, vagy művészi konyhában fog élvét keresni; az egyik az élvvágyat zajos, vagy épen dorbézoló társasággal, másik nyugalommal, kényelemmel köti össze; de az ösztön uralma bár más alakban, csak megmaradt. Ha gyermekeinket meg akarjuk óvni az állatiság e fajától: szoktassuk azokat korán mértékletességhez és egyszerűséghez; nem csak, hanem mutassunk

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. IV. 121.

nekik példát, hogy az ínyélvezeteket kevésre kell becsülni. Ha magunk soha sem nyújtunk rossz példát a gyermekeknek, mikép jöhetnének azok csak gondolatára is az ellenkezőnek? Ha minden tetteinkből azt veszik észre, hogy magasabb czélt is ösmerünk, mint csupán az evés-ivást: nem fogja-e magasabb valami a gyermekeket is körülzállongni? – Mindezekből az a szabály következik, hogy csak határozott időben adjunk a növendéknek enni és inni, és pedig tekintettel természetére. Sohase engedjük meg a kóstolgot, a torkosságot, ne ingereljük a gyermeket fűszeres étkekkel, szeszes italokkal, vagy nyalánkságokkal, keresett ételekkel, melyek csak a gyomor elrontására, ínyenczségre, falánkság- és iszákosságra vezetnek. Éljen a növendék egyszerűen s ne kapjon mindentől, szokják enni látni anélkül, hogy ő is egyék. Mihelyt a gyermek annyira érett, hogy ilyes dologokról szólni is lehet vele, szemléltessük vele részint saját példánkkal, mely hatalmasabb minden oktatásnál, részint az életből és a történelemből felhozott esetekkel, hogy a tápöszton, valamint minden, ami érzéki, csak annyi becsesél bír, amennyire az ember állati létének fõntartására okvetlenül szükséges; hogy az érzékiség a szellemi létnek, a magasabb gondolkodásnak és érzésnek alárendelve tartozik lenni; hogy igen otromba s az embert az állatnál is alsóbb fokra sülyesztõ elõítélet, ha valaki az egyszerű életmódot lealázonak, az eszem-iszomot elõkelõ vonásnak tartja. Mutassunk az elpusztult nemzetekre, melyeknek vesztét nagy részt a mértékletlenség okozta. Mutassunk a zsarnokokra, kik hogy kényök-kedvök szerint uralkodhassanak, az éh- és ihkórt ébresztették föl és táplálták alattvalóikban. Czillei Ulrik, hogy az ördögi gondjára bízott magyar királyt elnyomorítsa, nem gondoskodott-e más puhító szereken kívül válogatott étkekrõl is? – Ilyenkor már arra is szoktathatni a növendéket, hogy ha néha szellemi élvezet és gazdag asztal között kell választania, az elsõt válaszsza, vagy ha egészsége parancsolja, könnyen mondjon le az étkezésrõl sat. Meg kell itt még említenünk a köznépnek a menyekzõ, keresztelõ, tor s egyháznapja vagy búcsú alkalmával szokásos eszem-iszomját, mikor t. i. mintegy a köznapi élet nyûgeit lerázni akarja. A mérsékelt családi ünnepélyeknek nem vagyunk ellenségei, de az egyháznapi lakomákat sem a valással, sem a nép erkõlcsi nevelésével nem bírjuk összegeyztetni.

Hány véres fejet nem láthatni ily alkalommal, sőt hány haláleset nem fordul elő! Egy ily eset is elég arra, hogy ily lakomákat, melyekkel csak Bachust tisztelhetni, végkép eltiltsunk. Fel szokták hozni, hogy az örökös munka alatt görnyedő népnek úgy sincs más mulatsága. Köszönjük a véresfejű mulatságot! A jó pap más mulatságot is talál népének. Ha el nem töröljük, legalább szigorúbb törvények által óvjuk meg a gyalázatos kicsapongástól, sőt a rakoncátlanság minden színezetétől is. Ami végre az iszákosságot illeti, az szintén nagyban kezd harapódzni népünk között; de erről már a tengélet nevelésénél szólván, itt csak azt jegyezzük meg, hogy magának az államnak is nagy érdekében fekszik a népet a pálika test- és lélekölő mérgétől megóvni.

126. §. Az ellenállási ösztön.

„Hogy az e l l e n á l l á s i ö s z t ö n t természetsszerűen fejleszthesd, – mondja Schmidt K. – mindig gyakorolnod kell, azaz vidd oly környezetbe a gyermeket, hol ezen ösztöne dolgot kap. De ne gördíts legyőzhetlen akadályokat eléje, mert az első csatavesztést könnyen bátortalanság követi. Óvatosság legyen vezetője az ellenállási ösztönnek.”¹⁾ A testi ellenállási ösztön bő tápot nyer a tornai gyakorlatokban s más játékokban; a szellemi pedig már otthon is megkezdődhetik, midőn arra szoktatjuk a gyermeket, hogy saját önálló véleményre törekedjék jutni s azt nyilvánítsa is mások véleményének ellenében. Természetes, hogy nem önfejűséget és nyelveskedést értünk ez alatt. Mindennek van határa és módja. Nem fog a növendék ellenállási ösztöne elfajulni, ha azt látja rajtunk, hogy mindig csak az igazat, jogost és jót védelmezzük s védelmünket mindig Isten igazságosságára és segítségére fektetjük; ha szeretet, istenérzelem, lelkiösmeret és szilárdság vonásai jellemzik ellenállásunkat, melyeknél fogva minden csökönységétől, pörlekedéstől, vakmerőségtől, de gyávaságtól is őrizkedünk. Ha nem csak példát adunk neki, hanem gyakoroljuk is őt mindezekben, s midőn ideje megérkezik, magasabb gondolkodását is összhangzatosan műveljük: akkor ellenállási ösztöne kellő irányban fog kialakulni, ha csekély, erősödni fog, ha kellenél nagyobb, korlátok közé kerül.

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 426.

A szilárdsággal és rombolási ösztönnel párosult ellenállási ösztönt bátor ságnak nevezük. A magyarnak a bátorság egyik nemzeti jellege. Nehogy azonban elhanyagolás, vagy rossz kezelés miatt ferde irányt vegyen, vagy épen elnyomassék, annak neveléséről is szükségesnek látjuk szólani. A görögök négy főerénye közt, bármikép módosították is azokat, mindig ott találjuk a bátorságot is, melyet Sokrates és Platon az akarat sarkerényének neveznek. Kant szerint bátor az, ki a veszélyt hiszi, de mégis elveinél fogva ellene megy. E szerint a bátorság alatt a siker reményével összekötött ama törekvést érthetjük, mely azt, mit kötelesség parancsol, minden akadály és veszély ellenére is végre hajtani akarja. A bátor ember nem csak állhatatos, kitűnő, nem csak nem engedi magát a kitűzött cél felé vezető útról letereltetni, hanem a veszélyeket megvető ama lelkesültséget is bírja, mely a magasabb törvények által elébe szabott feladatok kivívására elkerülhetlenül szükséges. Van ugyan a gonoszoknak is bátorságuk; de az igazi bátorság reménye azon meggyőződésen alapszik, hogy az, mit keresztül akar vinni, Isten akaratával teljesen megegyezik, s hogy reménye teljesülését nem épen a jelenben várja, hanem tesz azon jó ügyért is, mely csak akkor ülli majd győzelmét, ha ő már régen elhamvadott. így értjük mi azt a bátorságot, melyet a nevelőnek is bírnia és növendékében ápolnia, kifejtenie kell.

A bátorság nevelésénél először is annak tiszta fogalmára kell vezetni a növendéket, mitől kell félnie, mik a veszélyek. Erre nézve az Üdvözítő adja kezünkbe a kulcsot, midőn mondj a: „Ne féljete azoktól, kik a testet megölik, de a lelket nem ölhetik meg. Féljete inkább attól, ki mind a testet, mind a lelket elvesztheti a Gehennába.”¹⁾ A keresztény bátorsággal övedzett ember tehát nem fél a világ gazai ellen harcolni; nem mondja: nem jó senkit sem bántani, (értsed: az igazságot kimondani és védelmezni) mert nem tudja az ember, kire szorul; ő egyenes úton jár, bár földi javaiba, sőt életébe kerülne is; az Üdvözítő eme szavai lebegnek előtte: „Aki éltét megtalálja, elveszti azt, s aki éltét elveszti érettem, megtalálja azt.”²⁾ – Ilyen bátorságra kell segíteni a növendéket. Akkor többre fogja becsülni az igazi ma-

¹⁾ Máté evang. 10. 28. ²⁾ Márk, 8. 35,

gasabb élet örömeit, mint a földieket; akkor Isten, becsület, szabadság és haza szentebbek lesznek előtte, mint az érzéki szolgaság, melybe csak az sülyed, kiben a benső ember a külső embernek szolgájává lett. Hogy pedig a növendéket ilyen bátorságra nevelhessük, annak első föltéte saját példánk; mert mint Jean Paul mondja, élet csak életen gyúl meg. Oly nevelőtől, ki az érzéki élvezeteket többre becsüli, mint a szellemieket; akinek úgy látszik, hogy teste azért van, miszerint azt mint rabszolga minden kitelhető gondossággal kiszolgálja, és nem azért, hogy azt a szellemnek rendelkezésére bocsássa, hogy ez a magasabb életcélokat munkálhassa; akinek a kényelem több, mint a kötelesség; akit inkább a személyek, mint az ügy határoznak, s aki az édes békeségért lelkiösmerete békességét adja oda, – az ily nevelőtől nem nagy bátorságot tanul a növendék. A nevelő személyisége itt is az első nevelési eszköz, melyet semmi más nem pótol. Utána következik aztán a bibliai, úgy a nemzeti és világtörténelem.

Amely gyermekben talán testi erejének érzetében nagy bátorság vagy, s e miatt talán veszekedésre, verekedésre hajlandó, azt ismertessük meg az igazi veszélyekkel s mutassuk neki a való célt, melyre erejét irányoznia kell. Szoktassuk, hogy erősebben próbálja erejét s a gyöngék iránt kímélettel viseltessék. Nem czélszerű a testi erőre támaszkodó bátorságot mindjárt keményen büntetni, csak ha nyersen, durván nyilatkoznék, kell azt illő korlátok közé szorítani. A nevelők örökös komorsága, kegyetlenkedése ezen tekintetből is kárhozatos. Kárhozatos a gyermekek ijesztgetése is, mint azt a szülők és cselédek már a gyermekekkel teszik; kárhozatosak a miklósnapi ijesztő bábok, melyeket szélűben árulnak mindenféle anyagból; ezek nem csak bátortalanná teszik a gyermeket, hanem el is vadítják kedélyét. Ártalmas a bátorságra a puha testi nevelés is. Azért a torna mint bátorság fejlesztő eszköz is nagy figyelmünket érdemli.

Ami a vitézséget illeti, mely nem egyéb, mint a veszélyekben való állhatatos bátorság, azt, minthogy a magyarnak nemzeti egyediségéhez tartozik, nem kell sem ébresztgetni, sem mérsekélni, hanem csak föntartani. Ébresztzeni azért nem, mert még csak holmi Schlötzer-féle grünlích tudósoknak jutott eszközbe

gyávaságról vádolni a magyart. ¹⁾ Ez az úr azt állítja, hogy a magyar csorda megreszkettette ugyan Germaniát, de nem vitézség- vagy hadtudományával. De ezzel ugyan nem nagy dicsőséget mondott a hatalmas Germaniára; mert úgy hiszszük, minél gyávább ellenség előtt reszket s futamlik meg valaki, annál gyávább ő maga. Ez már csak grüндlich! Azon állítás pedig, mintha a magyarok azért hordanának nagy bajuszt, hogy eltakarják félelmeiket, csakis egy voyageur Marcel de Serres²⁾ agyában szülemlyezett meg, ki magát kikaczagtatni óhajtá, vagy herostratusi hírré kívána szert tenni. Máskép nyilatkozik a magyarokról Bölcs Leo ezer év előtt: „E nemzetnek fényre, gazdaságra nincs gondja, egyedül azon van, hogy ellenségeit férfiasan leküzdhesse. Bár meggyőzik, nem hagyja oda soha a csatatért, mint más nemzetek, rendületlenül áll, minden utat megkísért ellensége megrontására. ³⁾ És Bonfini: „Sehol a világon nem láttam oly, hideget és meleget, munkát és éhséget eltűrő, életét oly könnyen feláldozó harcziás népet. Hó és föld alatt béketűrőleg kitelelnek, csak hogy az ostromot félben ne kelljen hagyniok. Nem találunk sehol hadfiakat, kik a táborban oly csendesen becsületesen, vallásosán, tisztán, mértékletesen élnének, mint a magyarok.” ⁴⁾ – Hogy a magyarok ezer év előtt nem lehettek szelíd, nyugalmas nép, azt elképzelhetni. De hát melyik nép nem volt kezdetben romboló, vad? Más volt e a görög? Hát a németekről nem mondja Herder,⁵⁾ hogy tudományról semmit sem tudtak, sőt legszükségesebb kézműveiket is asszonyaikkal s rablott szolgálkkal készíteték. Emberszívet evő, embervért ivó természetünkből, melyről Schneller álmodozik, még manap is volna bennünk legalább valami; de legközelebbi harczainkról a legkonokabb ellenségnek is be kell vallania, hogy azok igen emberségesek voltak, míg mások hajmeresztő vandalságot üznek vala nem csak fegyveresek, hanem fegyvertelenek, öregek s kisdedek ellenében is. De mi az, mit ránk nem kentek volna már a jószívű szomszédok a megsemmisítésünkre czélzó absolutismus támogatásával? – A vitézség, mely a magyarban van, épen olyan, hogy nem szükséges azt mérsékelni sem. Nem túlságos abban a

¹⁾ Gesch. d. Deutschen in Siebenb. Göttingen. – ²⁾ Voyage en Autriche. – ³⁾ Leonis imp. Tacticorum c. 8. (Kollár.) – ⁴⁾ Decade 4. libr. 8. – ⁵⁾ Werke, z. Phil. u. Gesch. 1813. VI. 176.

rombolási ösztön; nem is tulajdonsága a magyarnak más nemzetek szabadságának lerombolására eszközül szolgálni, mint azt némely magukat műveiteknek kürtölő népek tették és teszik; megvan abban az általános emberi szeretet is, és csupán önvédelmi ösztön az. Hajdan a magyar haragjában is kitartó volt, rombolási ösztöne fejlettebb levén nem nyugovék, míg ellenségét végkép meg nem semmisítette. Leo mondja: „nekik nem elég, mint a görögöknek, vagy más nemzeteknek, ellenségeiket mérséklettel üzni s a futók javait feldúlni, hanem mindaddig zaklatják őket, míg végkép semmivé nem lesznek. „¹⁾ E rombolási ösztön most már nincs meg a magyar vitézségben.

E vitézség fentartását kötelességének ismerje a nevelő. Tápanyagot talál rá bőségesen: hiszen nemzeti történetünk az önfentartási harc történetének nevezhető. Hogy annyi bal szerencse közt, oly sok viszály után, az önemésztés annyi dúlásai, oly különemű elemek közt már ezer éve él magyar, áll Buda még, ott hol egy nemzet sem bírt állandó hazát alapítani: annak az isteni gondviselés után egyedül a nemzet veleszületett ellenállási ösztöne s a vele lakó népek iránti testvéries érzelme az oka, kiknek sem vallását, sem nyelvét nem háborgatta soha. Adjunk ez ösztönnek tápot küzdelemteljes és sok hibáink daczára is még mindig tisztességes múltunkból. Az Istent dicsőítő szelíd ének mellett vitézi dal és elbeszélés legyen az, mit tőlünk a gyermek hall. Ily szellemben legyenek szerkesztve tankönyveink is. S ha egyszer a gyermekből ifjú leszen, hadd mutassa neki a történet, hogy a magyar nemzet a szó teljes értelmében élő bástyája volt századokon át Európának, mint azt Ursinus Velius Székesfehérvárott I. Ferdinánd koronázása alkalmával kifejezte.²⁾ Maga is belátja a növendék, hogy ha a magyarok csak saját bőrükről gondoskodtak volna s a tatárok szövetségét s a törököknek annyiszor kínált barátságát elfogadják, bizonyosan más képe volna most Európának. A magyar nemzet hősei, főleg a török időtől kezdve, az önvédelem hősei levén, bátran dicsőíthetők; nem illenek rajok Herdernek eme szavai: „A világ leghíresebb emberei az emberi nem fojtogatói, koronás, vagy koronára áhító hóhérjai valának; s ami még szomorúbb, gyakran a legnemesebb embereknek is rá kellett

¹⁾ Leonis imp. Tacticorum c. 18. (E. Kollár 1783.) – ²⁾ Panegyricus, 1762. (Kollár.)

állani testvéreik leigázásának emez állványára.”¹⁾ – De midőn vitézségről szólunk növendékeinknek, ne feledjük figyelmeztetni őket, hogy legnagyobb hőseink a vallásosságnak is valának hősei; továbbá, hogy jelenleg a személyes vitézség már nem kecsegtet biztos győzelemmel, hanem a tiszta erkölcs és szellemi műveltség: törekedjék tehát az ifjú minden előtt valláserkörcsi érzelemre és tudományra, a kard mellett, melyet dicsőséggel forgattak apái, forgassa a tollat is. Így reményelheti, hogy a nemzet, ha Isten is úgy akarja, tovább is megmarad vérrel szerzett, vérrel föntartott hazájában, s nem teljesedik rajta Herder eme vészjóslata: „Itt vannak most, mint kisebb része a lakosságnak szlávok, németek, románok és más népek közé ékelve, s századok múlva talán alig találhatni nyelvökre.”²⁾

127. §. A rombolási ösztön.

Tekintve, hogy ez ösztön annyi borzasztó jeleneteknek szülője, könnyen arra a gondolatra juthatnánk, hogy az, mint oly igen árthatmas tulajdonság, nem lehet eredeti tehetsége az embernek, s azt vépkép el kell fojtani. De ha ezen ösztönt nem bírná az ember, gyávák és tétlenek seregévé lenne az emberiség, melyet járszalagon kellene vezetni. E nélkül nem bírna az ember az élet ezer csatái közt megállani, mert már az első sérelemnél is remegne. Szükséges az is némi tekintetben az élet viszonyai közt, s csak elfajulása káros, mint egyéb jóra való ösztöneinké.

Mint az általános neveléstanban láttuk, a rombolási ösztön nem ölésben, gyilkolásban, hanem annak megsemmisítésében rejlik, ami az egyed fönmaradásával ellenkezik. Az ellenállási ösztön véd, emez támad s megsemmisít; az legyőzi az ellent, ez kegyetlenkedik rajta. A hadviselés emberiebb, vagy embertelenebb módját ez határozza meg. Nem megszokás eredménye, hanem velszületett tehetsége az embernek, csakhogy, mint más tehetségek, egyik emberben erősebben, másikban gyöngébben vagyon kialakulva. Már a legkisebb gyermekben is láthatjuk garázdálkodását. Vannak gyermekek, kik nem nyugosznak addig, míg játékszereik

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. IV. 229.

²⁾ Ugyanott, VI. 19.

egészek; amit kezökbe vesznek, bizonyos, hogy nem sokára összetörik. Ugyanezt árulják el az olyan gyermekek, kik mérgökben földhöz ütik magukat, sírnak, ordítanak, tombolnak, tépnek, verik a földet, melyre leestek, a széket, ajtót, melybe ütköztek, készek verekedni, ha megbántják őket, kínozzák az állatokat sat. ~ Mivel a rombolási ösztön könnyen elfajul: azért azt gondosan el-lensúlyozni kell már a pólyától kezdve. Csak most láthatjuk, hogy nem lehet azt oly csekélységnek venni, amit a kis gyermek teszen; hogy nagy kábaság azt tartani: nincs még esze, majd el-hagyja ő azt magától is, ha nagyobb lesz. Ne higyétek! Az ösztön, mely folytonos tápot kap, erősebb lesz, s a kényére hagyott rombolás végre hajmeresztő jelenetekben nyilatkozhatik. Most méltathatjuk csak kellőleg, mily irtózatosan boszulhatja az meg magát, ha a kisdéd önfejűségét, daczát előmozdítjuk, harag-ját, boszúját kielégítjük. A rombolási ösztön, ha egyszer jó talajra talált, gyorsan és buján tenyészik. Vonjuk meg tehát minden táp-ját a nagy mérvben mutatkozó rombolási ösztönnek s másrésről fejtsük ki annak ellenkezőjét, a szeretetet és tiszteletet; ahol szeretet, feláldozás, lelki nyugalom, szilárdság, lelkiösmere-tesség, törvényesség uralkodik, onnan visszahúzódik a rombolási ösztön, mert nem talál tápot; de ha magunk is ingerlékenyek, haragosak, boszúállók, kegyetlenek, tombolók, káromkodók, ál-lat- s emberkínzók vagyunk, akkor a gyermekből se várjunk” más embert. – Ha nem szolgáltatunk ingert a gyermek rombolási ösztönének, s az mégis életjelét adja: nyomjuk azt el tüstént leg-első csirájában kérlelhetlenül; büntessünk, ha kell, szigorúan, hogy az óvatosság fölébredjen és erősebbé legyen, mint a rombo-lás. Erősödven a növendék szellemi tehetsége, hozzunk fel példá-kat, melyek a rombolási ösztön elfajulását borzasztó jelenetekben szemléltetik. De más részről meg arra is vigyázzunk, nehogy a gyermek érzékenykedővé legyen s minden csepp vér látására összeborzadjon, elájuljon. Szoktassuk arra, hogy rombolási ösz-tönét állatiságának fékezésére fordítsa, az indulatokat és szenvedé-lyeket magában megsemmisítse. Elrombolni csak azt engedjük neki, ami elrombolandó.

Nem hagyhatjuk itt említetlenül a holmi ember gyilkoló, rabló, vérengző, kegyetlenkedő jeleneteket, melye-

ket a kóbor nyeglék majd vászonlapokon, majd meg viaszalakokban mutogatnak és kintornáik mellett magyaráznak. Mint-hogy aki csak kissé tud is gondolkodni, könnyen eltalálja maga is e borzasztó látmányoknak hatását a gyermekek erkölcsére: azért csak azt érintjük meg, hogy e látmányok hatása olyan, mint ha kést döfnének a gyermekek fejledező erkölcsi érzelmének szívébe. – Ezt illetőleg ajánljuk Ney Ferencz jeles művének: „Kóbor nyeglék” című cikkét.¹⁾

Tudva van, hogy a magyar igen káromkodik, sa huszárt a káromkodás nagy mesterének mondják. Ezen undok sajátság nem eredeti jellemvonása a magyarnak, mert Bonfiniusnak főnnebbi szavai ellenkezőre mutatnak; hanem úgy látszik, valamint sok más erkölcsi mételeyt, úgy ezt is az állandó katonáskodásnak és a szabados gondolkodás terjedésének köszönhetjük. A káromkodás a rombolási ösztönnek kifolyása; s igen szomorító volna, ha azon éktelen káromkodások, melyeket úton-útfélen hallhatni, egyenesen szívből fakadnának s az istenérzelem hiányára mutatnának. Vannak, nem tagadhatni, istentelenek is, kik világos öntudattal üzik ezen, Istent s embert egyaránt sértő ocsmány bűnt, de általában véve nem valóságos haragból, boszúból, hanem legénykedés, hetvenkedés, duzzadozó jó kedv, meggondolatlan megszokottság a forrása. De ezen körülmény legfőlebb csak szelídítui képes a beszámítást, mint az az emberölés eseténél is eléfordul; a csupán tréfás, legénykedő sat. káromkodás nem oly erkölcsmetelyező, mint a mindent, mi szent, szándékosan, dühöngve gyalázó valamely kifakadás: azonban úgy is rút, ocsmány bűn az, mely Isten nevét hiába veszi s az embereknek, főleg az ártatlan gyermekeknek botrányul, gonosz például szolgál s a káromkodónak keblét elvadítja, szelíd, vallási érzelmekre képtelenné teszi. E csúnya, most már nemzeti hiba ellen legtöbbet tehet a szülői ház; de persze akkor magának az apának és anyának kell minden előtt jó példával előmennie, a káromkodásról, mely még a műveitek házában is divatos, végkép lemondania, káromkodó cselédet nem tűrnie, az Isten iránti tiszteletet, az Úr félelmét külsőleg is mutatnia. Szomorú, hogy e helyett egészen ellenkezőt tapasztalhatni; sok oktan apa és cseléd van, kik már a be-

¹⁾ Ney Ferencz. A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére. 62. 1.

szelni kezdő gyermeket is káromkodásra tanítják, s ha ez czifrán el tudja keríteni, kaczagásra fakadnak s dicsérik, derék gyerekek mondják a káromkodót. – Második módja az orvoslásnak a közélet volna, mert ha a gyermek nem hallana káromkodni, fogalma sem lenne róla; de így, amint most az erkölcsi rendőrség áll, midőn egy kitört kukoriczaszárért, vagy facsemeteért bíró elé idézik a tettest, az Isten képmásának csemetéi között pedig mindenki kíméletlenül dulakodhatik botrányos példával, nem javulást, hanem erkölcsi pusztulást várhatni. A falukon a lelki pásztor és népnevelő sokat tehetne a káromkodás kiirtására, ha teljesíteni értenék és akarnák kötelességeiket; maga a szószék arra nem elegendő, hanem a népelet minden mozzanatára kiterjeszkedő, minden eszközt felhasználó gyermek- és népnevelés. Említettük már másutt is, hogy egy jóra való lelkész birtokában van majd mindazon eszközöknek, melyek a népet újjá szüleszthetik, csak legyen igazi pásztora juhainak.

Egy másik hibája a magyar alnépnek, mely szintén rombolási ösztönről tanúskodik, ama kíméletlenség, melylyel a fákat, útmutatókat, oszlopokat, szobrokat, sövényeket sat. rongálja. Sokan vannak, kik az állatokkal sem bánnak szelíden. Ezt, valamint a káromkodást is csak szigorú rendőrség orvosolhatná meg gyökeresen; de a házi és tanodái nevelés is sokat tehet. Ha a szülő szeretetet mutat a természet iránt, mely Isten végtelen szeretetének tárházául tekinthető; ha gyöngéden ápolja a kis állatokat, gondosan műveli kertjét; ha cselédeivel és barmaival emberségesen bánik: akkor e szellem a gyermekre is át fog szállani. Itt is tehát első a példa. Még mielőtt a gyermeknek fogalma volna a növényről, oda kell a fegyelemnek irányulnia, hogy a gyermek a fa virágzó lombját le ne tépje, a fát ki ne vágja; még kis korában se engedjük meg neki, hogy ostorával embert, állatot tetszése szerint csapkodjon, holmiját összezúzza, állatokat kínozzon; szóval, rombolási ösztönét, melynek gyakori kielégítése érzéketlenséget szül, kellő korlátok közt tartasuk. Bizonyos az, hogy a sivárkeblű emberek s a történelem által megbélyegzett vérszopók gyermekkorukban általában állatkínzók voltak. Ennél fogva némely nevelő még a madár elzárását, az állatokkal, kutyával, macskával sat. való játszást sem helyesli. De ez már túlzás, minthogy a madár

ápolása épen az állatok iránti szeretetet fejlesztheti ki. A nevelő e tekintetben először nemlegesén vagyis akadályozólag, korlátozólag és ahol szükséges, büntetőleg, aztán igenlegesen fog eljárni. A példának itt nagy befolyása vagyon. A tanítás is sikerrel alkalmazható, főleg ha mindenütt Isten mindenhatóságára, bölcseségs végtelen szeretetére vezetjük a növendéket; ha figyelmeztetjük, hogy az állatok és növények is Isten remekteremtényei, melyeknek mindegyikéről atyai szeretettel gondoskodik. Aki a virág csudálatos szerkezetét ismeri, az nem fogja azt pajkosságból összetépni? aki látja, hogy a kis féregnek is művészi életszervezete van, nem könnyen fogja azt szükségtelenül eltiporni. „Az emberiség – mondja Niemeyer – az állati lények, mondhatnók, az, egész élő és élettelen természet iránti érzésben nyilatkozik. Gondosan ápolja a nevelés a természet iránti szeretetet! Nézd, mint örül a kedves teremtmény, mint frísíti föl magát a forrásnál; mint örül az életnek, amott a madár a légben, itt a halacska a vízben; mily vidáman röpköd idestova a szépszinü pillangó! Mint lankadozik a szegény füvecske; mint szomjúhozza az esőt a mező; mily vidám, fris az esőre megújult természet; mily fönséges pompában kel föl, vagy nyugszik le az egész természet! Halld a kedves madarak Istent dicsérő zöngedezését! Ily alakban szoktassuk a gyermeket azt, mit emberről szoktunk mondani, az alárendelt lényekre is alkalmazni s közelebb hozzuk azokat az emberhez, fölébresztjük irántok a rokonszenvet s ez oldalról is fejlesztjük az emberséget. Hol élet van, tanítja Platon, az iránt tisztelettel legyünk. De más részről meg vigyázzunk, nehogy érzelgővé tegyük a gyermeket. Soha se engedjük, hogy érző lény játékszere legyen a gyermeknek. Égbe kiáltó bűn, amit sok gyermek a szegény férgekkel, madarakkal, ebekkel sat. üz.”¹⁾

A harag az ellenállás és rombolás ösztönének egyesüléséből ered, ha ezekkel önbecs, a tetszvágy való, vagy képzelt sérelme szövetkezik. Ha magas fokra hág, b o s z u b a megy át s rendesen gyűlölséggel párosul. A bosszú sokszor egész életen át, sőt a népeknél századokig tart, s nem csak egyenes tárgyára terjed ki, hanem a családokra, barátok és rokonokra, sot nemzetre is. A bosszú mindenféle alakot ölt magára, csak hogy szomját kielégíthesse.

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. 1834. I. Th. §. 131.

Rendesen sértésből ered; de vannak oly esetek, hol maga a sértő forral boszút. Mily borzasztó dűlást tesz a harag és boszú az embereknek nem csak lelkében, hanem testében is, azt már a testi nevelésnél és a 101. §-ben is láttuk, azért itt csak rövidre szorítkozunk. A haragnak alapját rendesen a hibás házi nevelés veti meg, mint azt szintén több helyen érintettük. Alig születik a kis gyermek s már jajongva siránkozik; arczán nem a fájdalom, hanem tehetetlensége miatt a boszankodás vonásai tűnnek fel. A boszankodás szülte ingerültség utóbb gyakrabban jelenkezik, s hajókor nem fékezzük, vagy talán éppen ingereljük, a gyermeket hirtelen haragúvá teszi, ki későbbben mindenben sérelmet lát, mindent magára vonatkoztat és a legkisebb ellenszegülésnél is lánggra lobban. Óvakodnunk kell tehát a gyermek haragjának tápot, ingert adni, annyival inkább, mert habár a magyar már nem oly tartósan haragszik és boszul, mint ezer év előtt, hanem haragja hirtelen, könnyen felforrtyan. Ne boszantsuk, ne faggassuk a gyermeket, teljesítsük helyes igényeit, de zsarnokot se neveljünk belőle. Ne mutassunk neki rossz példát, vagyis ne indulatoskodjunk, ne szenvedélyeskedjünk, mert akkor hiába beszélünk neki a harag fékezéséről. Nem nehéz belátatni a gyermekekkel, hogy a harag feldúlja az ember egészségét, csak figyelmeztetni kell őket a haragos ember arczára. Elég példáját látják annak otthon is; nagyon jól emlékeznek arra, hogy apjuk, anyjuk harag miatt megbetegedett; sőt a nagyobbak talán azt is tudják már, hogy a harag hirtelen halált is okoz. – A haragos gyermeknél fejlesztjük az ellensúlyozó tehetségeket, a szeretetet, szelidséget, szerénységet, alázatosságot, lelkiismeretességet; későbbben magasabb gondolkodását és érzését fejlesztjük, mu tassuk meg a köznapi életből és történelemből, mily rémes következményeket szül a fékevesztett rombolási ösztön, a harag, boszú stb.

128. §. A titkolódzási ösztön.

Különösnek tetszhetik, hogy midőn az ember lelkiösmerete igazságosságot parancsol, akkor más részről titkol ódznia kelljen. S mégis úgy van. Az igazságosság mellett nagyon megfér, sőt szükséges is a szent írás eme mondatának követése: „Legyetek okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok.” Nem ravaszság, nem hazudság, amit a titkolódzás! ösztön

tesz, vagy inkább nem tesz, hanem körültekintés, melyre a legbölcsebb embernek is vajmi nagy szüksége vágyon, ha ügyeinek sikerét akarja látni. Hallgatni nem kevésbé szükséges, mint beszélni, ahol kell. – Ha valakinek, úgy a magyarnak kell titkolódzási ösztönét fejlesztenie; mert már nem az többé, akiről Kegino apát 889-ben írta: „zajt nem üt s hallgatag természeténél fogva mindig készebb cselekedni, mint szavaival kérkedni.” Sem Leo császár szavai: „mindenre gondosan figyelnek s terveiket titokban tartják” nem illenek többé ránk. Nemzetünk ezer évvel idősebb már azóta, s az új viszonyok, melyekbe az új hazában került, sokat módosítottak rajta. Így történt, hogy titkolódzási ösztöne is ellenkezőre, határtalan nyíltszívűséggé, őszinteséggé, hiszékenységgé változott; nincs titka szívében, nyelvén hordozza; mi szívében van, csakhamar ellebben s bejárja az egész hazát. 1849-iki győzelmeink majdnem megfoghatlanok; mert hiszen a hadviselés sikerének, különösen egyenlő, vagy nagyobb erővel szemközt egyik főfeltéte az, hogy a sereg mozdulatai titokban maradjanak: a mi terveinket már hetek előtt ismerte legkisebb ellenfelünk is. Túlnyíltságunk úgyszólván kissé asszonyias kezd lenni; mi veszedelmes, mert ellenségeink kárunkra használják. – Dicsőült Széchényink nem ok nélkül ajánlotta a tudományos akadémiának a ‚Klugheit‘ magyarítását az ildom fogalmának meghonosítására, finomul figyelmeztetni akarván bennünket, hogy a ‚Klugheit‘ embereitől egy kis óvatosságot sajátítsunk el. Bizony nagyon is ránk férne látnokunk ezen figyelmeztetését is megszívlelnünk, politikában úgy, mint mindenben.

Így állván a dolog, a magyar nevelő ne igen aggódjék növendékei nyíltszívűsége miatt, sőt inkább mérsékelje azt. A hallgatói ösztön nevelésének mértékét megtalálja az idéztük szent írási szavakban, melyek annak jogosultságát és az igazságossággal való kiegyeztetését kétségtelenné teszik. – A játékoknál legkönnyebben észlelheti a nevelő, mennyire van a gyermek ezen ösztöne kialakulva. A szerint intézze eljárását. Ha elég mértékben mutatkozik a titkolódzási ösztön: hagyja azt a nevelő szabadon fejlődni, ne vonja el táplálékát; de ha csekély volna, izgassa azt, adjon neki tápot, hogy mindinkább erősödjék. Bízunk a gyermekre egyet-mást, természetesen csak jót, mit titokban kell

tartania; s ha megtartotta, ajándékozzuk meg további bizalommal. Mihelyt a gyermek annyira fejlett, hogy érveket is elfogadhat: hozzunk fel neki okokat, melyeknél fogva bizonyos esetekben jobb hallgatni, mint beszélni. Képezzük a hallgatagsági ösztön mellett az óvatosságot is, az által, hogy oly körülmények közé állítjuk a növendéket, melyek túlzott nyíltságát kellemetlen következményekkel illetik. De más oldalról meg vigyázzunk, nehogy e körülmények túlszigorúak, a csalódás igen érzékeny legyenek; mert ez károsan hatna a növendék őszinteségére, becsületességére s könnyen hazudás felé terelhetné.

A hazugság elfajulása a titkolódzási ösztönnek, úgy a kandiság, rágalomkór is, mely két utósó leginkább a nőnemnek hibája, továbbá az alattomoság, ravaszság. A magyarnak nem jellemvonásai ugyan e hibák; de mégis itt-ott oly mértékben mutatkoznak, hogy a nevelésnek e tekintetben is van tenni valója. A Bach-féle kormányok gazdálkodásának többi közt az is eredménye, hogy a magyarnak titkolódzási ösztönét fejlesztette, de másrésztől vérig zaklató finansz-, zsandár- és titkos kémrendszerével alattomosagra és ravaszságra is tanította. Innen ama bizalmatlanság, elzárkózás, mely még most sem tud eltűnni közölünk. Azért helyén lesz itt még külön is szólni a titkolódzási ösztön elfajulásáról, különös tekintettel a hazugságra s ennek és társainak ellentétére, a népnél becsületesség név alatt ismeretes igazságszeretetre.

129. §. A hazugság és rágalom.

Isten az embert nyíltszívűnek, őszintének, igazságszeretőnek teremtette. Azért mondjuk, hogy a gyermek igazat mond. Igaz ugyan, hogy a titkolódzás ösztöne is veleszületik az emberrel; de ez, mint fönnebb láttuk, nem ellenkezik az igazmondással s csak elhanyagolás, vagy összhangzattan nevelés által fajul el. Kimondja-e a gyermek minden alkalommal minden gondolatát, az egyediségétől függ; de ha már az alattomoság, ravaszság fogásaihoz nyúl, az már rendesen külbefolyásoknak tulajdonítandó. A hazudság, a tettetés, az igazságnak kikerülése, vagy elhallgatása, a gyöngeségnek be nem ismerése, a valótlanságnak csökönyös állítása már külső érdekekben bírja alapját. Ez alapot sok-

szór maguk a nevelők adják a gyermeknek, amidőn aztán nem a gyermeket, hanem önmagukat kellene vádolniok. De ha a gyermek titkolódzási ösztöne igen erős, akkor gyakran önmagától is jöhet olyan helyzetbe, mely őt hazudásra ingerli; s ha ez többször sikerült, igazmondásra hajló természete könnyen ellenkezőbe megy át. A legelső dolog, mit a nevelőnek tennie kell, az, hogy a gyermek őszinteségét és igazmondó természetét minden elfajulástól megóvja. Hogy ezt eszközölhesse, következőket kell tudnia:

a) Hazudságra ingereljük a gyermeket, ha gyöngé korában gyakran tréfát üzünk vele, ámítjuk, rászedjük. A legtöbb tréfa ugyanis torzképe az igaznak s így nem igaz. A gyermeknek sem mi fogalma nem *levén* még a tréfáról, azt nem is utánozhatná, de észre vévén, hogy azzal mulatnak, ő is utánozza a felnőttek tréfáit s elszokik az igazságtól, mert látja, hogy a hazudság jobban tetszik, mint az igazság. Ez első forrása a hazugságnak.

b) Hazudságra ingereljük a gyermeket, ha magunk is olyasokat beszélünk előtte, miknek valótlanságára könnyen rájöhet; ha másokról valótlanságokat mondunk, ha mindjárt ártalmatlanok is; ha elégedettségünket nyilvánítjuk, mikor valakit rászedünk, vagy zavarból csel által megmenekülnünk sikerült; ha a gyermeket nyilatkozatra eröltetjük, midőn gyaníthatni, hogy a valót nem szívesen mondja meg, mert az által mások iránt kíméletlen lenne, vagy büntetésüket idézné elé; ha könnyen hiszünk a gyermeknek s kényelemből az általok mondott valótlanságot minden észrevétel nélkül hagyjuk, mi által a gyermek többször kísértetbe jó bizalmunkkal visszaél; vagy ellenkezőleg, ha semmit sem hiszünk el a gyermeknek, minduntalan: igaz-e ez? nem hazudol? sat. kérdésekkel bántalmazva becsületérzését.

c) A hazugság másik forrása a remény, vagy félelem az igazságosság elleni harcban. Midőn az ész még gyöngé s az igaznak ismerete bizonytalan: akkor gyakran megtörténik, hogy a reménylett kellemes dolog, vagy a kellemetlen, melytől tartani kell, háttározza el a gyermeket hazudásra. S mennyi alkalmat nem ad erre a gyermek környezete! Nem csak példát, hanem ígéretet, fenyegetést is használnak sokszor a gyermek igazságosságának megrontására. Hányszor nem történik, hogy a gyermeknek nem sza-

bad látni, hallani, vagy másképp kell látnia s hallania, mint ahogy történt! Vannak apák, kik zsarnokai a háznak s az anyát és gyermekeket úgyszólván összeesküvésre kényszerítik, hogy egymást a tomboló dűhe ellen kölcsönösen biztosítsák. Ilyen családban aztán ezer alakban üzik a tettetést, a hazugságot. A kegyetlenkedő apa és nevelő keze alól nem igen kerülhet ki igazmondó ember. Hány anya nincs, ki ha valami kárt tett, rontott, tört valamit, s azt a gyermek látta, keményen lelkére köti neki, hogy apjának meg ne mondja, hanem mondja, hogy p. a macska, kutya verte le sat. A másik szülő hol ide, hol oda küldözgeti gyermekét ezt, amazt kérni és a hazugságra így tanítja: mondd, hogy beteg vagyok; vagy ha vendég jó, kit nem akarnak fogadni, azt mondják: mondjátok, nem vagyok itthon sat.

d) Rosz példát adunk továbbá a növendékeknek, ha nem úgy érezünk, amint viseljük magunkat, vagyis ha belsők nem felel meg a külsőknek, mint az jelenleg napi renden van, midőn t. i. megelégesznek a divatos nevelés mázával, a látszattal, mely beérzelmek helyett csak azok fintorgatásait mutatja. Ugyan mi minden nem történik a világon csupán színre! Mily szépen tudnak még a jobbak is hazudni, csupa udvariasságból; hogy örülnek, szomorognak az emberek oly dolgokon is, melyek nem is érintik szíveiket; hogy mondják szépnak a rútát, rútának a szépet s mindent fordítva, amint az ostobák iránti udvariasság parancsolja (?) Mennyi émelygős, otromba szépségeket kell hallanunk, ha valamely műveltebbnek csúfolt társaságban vagyunk! Néha kiállhatlanná lesz a dolog, s futnunk kell. Ugyan mit nevelhetnek az efféle körök mást, mint képmutatót, hízelgőt, színészt?

e) Ha az eddig mondottakkal ellenkezőleg járunk el: akkor nem fogjuk növendékeinket hazugságra ingerelni. Azért bánják a nevelő atyailag gyermekeivel; vegyék észre, hogy ő élénk részt vesz minden kellemes és kellemetlen érzelmeik- és ügyeikben. Így a gyermekekben megmarad az őszinte ragaszkodás, a nyíltszívűség nevelőik iránt; nem fogják okát látni, miért kellene magukat visszatartaniok, elrejtőzniök; így nem lesz ok az első hazugságra, mely rendesen újakat szül. – Legyen a nevelő maga is igazmondó, éljen aszerint, amint tanít. Ha valamit ígér, vagy valamivel fenyegetőzik, azt tartsa meg szorosan. Ne tegyen úgy, mint

sok szülő, kik szüntelen ígéretekkel hitegetik a gyermekeket, mondván: ezt hozok, azt hozok sat., midőn valahova menni akarnak, és a gyermek sír. Egyszer-kétszer csak ad hitelt a gyermek szülőjének, de majd ha eszesedni kezd, elékéri a vásárfiái, s ha nem kap, mi természetesebb, mint azt gondolni, hogy a szülő hazudott. Mások mindenfélével ijesztgetik a gyermeket. A b u b u s említésére elejénte ugyan elhallgat, de utóbb egyszer csak észre kezdi venni, hogy a bubus még nem jött el soha, következésképp, hogy ez csak hiú ijesztgetés vagyis hazudság. Hogy szavát megtarthassa a nevelő, ne heveskedjék Ítélete kimondásában, ne fenyegetse minduntalan a gyermekeket; mert így többször jöhet oly helyzetbe, hogy nem lehet ura szavának. Föltevé, hogy a gyermek viselete, szorgalma s előmenetele fölötti ítéletében semmi mellétekintet nem vezetett, szigorúan ragaszkodják megállapított ítéletéhez. Ne hazudják a tanító soha se tréfából, se szükségből; a szükségből való hazudás csak a társas körök üres világában s az udvariasság formáiban divatos. Csak ha a nevelő, szülő és a házhoz tartozók igazmondók, lehet reményleni, hogy a növendék is igazmondóié szén. Hazudságot akadályozni s büntetni és magának a nevelőnek hazudni, annyit tesz, mint kellő útmutatást adni hazudságra. Pedig nem is gondolnók, mily érzékeny a gyermek figyelme nevelői efféle hibái iránt. – Mutasson a nevelő mindenkor tiszteletet az igazmondás iránt, ajánlja azt minden alkalommal, a hazugságról, tettetésről pedig mindig utálattal szóljon. Jó lesz a gyermekeket arra is figyelmeztetni, hogy az emberek a hazugot megvetik, kerülnek, társaságaikban nem szenvedik, míg a becsületes, őszinte, igazmondó embereket szeretik; hogy Isten is megbántódva fordul el a hazugtól, s hogy a paradicsomi kígyó is hazudsághoz folyamodott első szülőink elcsábítására. Jó szolgálatot tesz a biblia és történelem is, ha a növendék annyira érett már, hogy fel-foghatja.

Ha mind nemlegesen, mind igenlegesen helyes volt bánásmódunk, s mégis elfajult a titkolozási ösztön: akkor komolyan gyógyításához fogunk, miben következőkhöz tartunk magunkat:

1) Megtörténhetik, különösen a kis gyermekre nézve, hogy a hazudság fölötti ítéletünkben csalódtunk. Ne tartsunk mindjárt mindent hazudságnak, ami annak látszik. A kis gyermek még

nem igen mondhat hazudságot, mert ez még más színben látja az igazságot, mint mi; például bubájával beszélget a kis lány, s neki azon feleletek, melyeket a buba nevében ad, valóságok, igazak: így cselekszik ő világa minden viszonyában, a tények képzetait fölcseréli magukkal a tényekkel, s így azt, mit mi valótlannak tartunk, mint valóságot adja. Ha itt ellenkezőt kívánnánk, hazudságot kívánnánk a gyermektől.

2) Megtörténik a; is, főleg a fiúknál és ifjagnál, kik a Hári-féle költészetre nagyon hajlandók, hogy a hazudozás csevegő természetből, vagy onnan ered, hogy a fiú szeret mások rovására s ezek viszonyainak furfangos felhordásával mulattatni. Ha finom modorban történik, és semmi sértő nincs benne: megmondjuk a fiúnak, hogy hazudni tréfából sem szabad, annyival inkább, mert könnyen rászokik az ember s aztán komolyan is fog hazudni. De ha az üres csevegés mások megszólása, akkor megutálását kell fölkelteni.

3) Vannak nevelők, kik, midőn a hazudás ténye nem bizonyos, különféle mesterfogásokhoz nyúlnak, ámítás-, rászedés-, hazudsággal próbálgatják a gyermeket hazudsága bevallására bírni. Ez mindig veszedelmes eszköz. Ha valamely vétségnek gazdáját keressük, előbb minden körülményt jól fontolóra vegyünk, gondosan nyo mozzunk, a különböző véleményeket jól összeegyeztessük s csak azután vonjuk tapintatosan kérdőre azt, akire legtöbb gyanú esik. Ahol semmi bizonyítékokra nem reménylünk juthatni, ott jobb inkább hallgatni, mert mindig mélyebben üzzük növendékünket a nem-igazba.

4) A feladásokra, vizsgálatokra semmit se adjunk, míg más úton juthatni célhoz. Az oly gyermekek, kik minden újságot haza hordanak, gyakran gonoszak. Nyíltságuk vagy ostoba fejre mutat, mely soha sem tud önmagával foglalkozni, vagy önzés; tetszeni, vagy ha ők is büntetésre méltók, kíméletet nyerni akarnak. A feladás csak akkor engedhető meg, ha a gyermeket bántalmazták, vagy ha általa egy elnyomott gyöngébbnek igazságot szolgáltatathatunk, vagy ha nagyobb vétség fordult elé, melynek elhallgatása bűnrészessé tesz. De a feladó gyermeket figyelmeztetjük, természetesen tapintattal, hogy ügyességre és okosságra mutat, ha a porlekedők bíró nélkül is igazságosan el tudják végezni dolgaikat,

s hogy szeretetre mutat, ha a kisebb sérelmeket nem büntetjük meg, hanem megbocsátunk; ha azonban valakit azért adnak fel, hogy ártsanak neki, az semmire kellő jellemet árul el. Az ilyen feladogatásra ne buzdítsuk a gyermeket, sőt ha a roztlelkűség bizonyos, utasítsuk őt rendre.

5) Néha azért hazudik a növendék, hogy társait bajba ne verje, vagy abból kiszabadítsa. Ha ez őszinte barátságból történik: derítsük fel a növendék előtt, hogy ily cselekmény, bár jó indulatból ered, de mégis mindig erkölcstelen; hogy az igazi felebaráti szeretet nem a hibák eltakarásában rejlik, hanem abban, hogy felebarátunkat a maga útján javítani törekszünk; de aki annak vétségeit eltakarja, nem csak csalást követ el, mi bűn, hanem társát is rosszabbá teszi, mert az kikerülvén az érdemlett büntetést, újra fog vétkezni. De ha az ilyen elhallgatás összebeszélésnek, a fegyelem kijátszására, vagy épen megdöntésére célzó összetartásnak, pajtáskodásnak volna eredménye, akkor az kérlelhetlen büntetést vonjon maga után.

6) A könnyelműségből, jutalom, vagy haszon reményéből elkövetett hazudság is büntetést, érdemel. De legszigorúbb fenytésre méltó az irigységből, gyűlölségből, boszúvágyból eredő hazudság. Már a gyermekek közt is találhatók oly romlott és oly mélyen alá-súlyedt lelkületűek, kiknek örömük telik benne, ha hazudozás, ámtítás, tagadás, gyanúsítás által másoknak bajt okozhatnak. Itt a gyermek romlott érzületének gyógyítására a szigorú fenytésen kívül a gondolkodás és érzés fegyvereit kell segítségül híni.

7) Vannak végre oly szemtelen hazugok is, kik a rábizonyodás esetében is makacsul tagadnak mindent, sőt esküdözni is merészkednek. Az ilyen növedékek gyógyítása hosszabb időt vesz igénybe, ha gyökeres javulást akarunk. Különítsük el a növedéket a többitől mindaddig, míg jobb érzületnek nem adja bizonyosságát. Megmondjuk neki, ha megértheti, hogy az emberi társaság igazságon, lelkiismeretességen, bizalmon alapszik; hazugság mellett pedig nem állhatna fel: így hát a hazug nom méltó arra, hogy emberek közt éljen. Büntessük egyszer-kétszer azzal is, hogy nem hiszünk neki, ha igaza van is; hadd tapasztalja, mily érzést okoz az, ha nem adnak igazat, midön igazságunk van. Ébreszszük a növedékben a lelkiösmeretet, az igazság szeretetét, fordítsuk

figyelmét az istenérzelemre, az Isten szemeire, melyek mindent látnak; fejlesztik értelmét, hogy lássa a károkat, melyek a hazugsággal járnak, végre híjuk fel önérzelmét és az óvatosságot az által, hogy a hazugot okosan megszegyenítjük, megvetjük. Hogy a nevelő, ha ideje megérkezett, a bibliai és világi történelmet is felhasználja ez undok bűn kiirtására, az magától is értődik. De ne nyújtsuk igen hosszúra a büntető eljárást, mert a növendék elfáulhat, hanem, ha megbánást veszünk észre, szálljunk alább szigorunkkal.

8) Ami a büntetés fokozatát illeti, az első hazudságért, ha az másokra nem káros, sem más nagyobb vétséggel nincs szövetkezve, nem büntetjük a gyermeket, csak szóval s némi idegenkedéssel; erélyesen figyelmeztetjük őt egyrészt arra, mily gyalázatos és büntetésre méltó eme tette, más részről a mindentudó Istennek megbántására. Nagyobb hazudságnál azonban legjobb mindjárt az első esetben erélyesen büntetni, hogy az lehetőleg utósó legyen.

A kandiság, mely mindent tudni és tovább adni vágyik, leginkább a nőnemnek sajátja, mire nem csak nemi egyedisége, hanem a közélettől való elszigeteltsége is viszi. Régi szójárás ez: *Curiositas est generis feminini*, jelentvén, hogy a kíváncsiság a nőnem tulajdona. És ez tagadhatlan; kivételek vannak, de a *potio fit denominatio*. Ha a kandiság szerencsétlenséggel szövetkezik, r á g a l o m k ó r t szül. Vannak emberek, kik bizalmatlanságból, irigységből, vagy éppen időtöltésből nemével a kárörömnök szüntelen másokkal bíbelődnek, szemtelen tolakodással furakodnak azok viszonyaiba. A rágalom rendesen elégedetlen emberek tulajdonsága. Ezek mindent félre magyaráznak, mindent ócsárolnak, az erényt kisebbítik, a hibát óriásivá teszik, de természetesen csak hát megett, szemben többnyire simák, hízalgók s éppen azért veszélyesebbek a nyílt ellenségnél. A rágalom, amint látjuk, igen nemtelen tulajdonsága az embernek. Szintén egyik neme a hazudságnak, azon különbséggel, hogy a rágalmazó sokkal több veszélynek teszi ki magát, mint a hazug, ki sokszor csak a maga személyét szerepelteti; a rágalmazó ellenben mindig másokról hazudozik és sok kellemetlenséget, sőt gyakran életveszélyt is hoz fejére. Az emberek még azt sem szenvedhetik, aki igazságot mond szemökbe: mennyivel kiáll

hatlanabb tehát az, ki hazudságot mond rólok s azt is ott, hol nem is védhetik magukat. Innen van ama bőszült harag, melyre sokan a rágalomhírek hallatára gerjedni szoktak. Ez még nagyobb gondot igényel a nevelő részéről. Mindazt, mi a hazugságról mondva volt, bizonyos módosítással itt is használni lehet, hogy kifejlését akadályozzuk s a kifejlettet meggyógyítsuk. Minthogy azonban leginkább a nőnövendékeknel kerül elé: azért a bánásmód a női egyediséghez alkalmazkodjék.

130. §. A szerzési ösztön nevelése.

Voltak és vannak erkölcsstanárok, kik a szerzési ösztönt, minthogy az a földiekhez köti az embert, amennyire csak lehet, elnyomandónak vélik. De ha semmi sem fölösleges, amit az embernek az isteni gondviselés adott, akkor a szerzési ösztön sem az. Mint minden jóra való tehetség, úgy ez is nevelendő; minthogy az Istenre való hasonlóság csak az összes tehetségeknek összhangzatos működésén alapszik, s az ember boldogsága e működésűek tudatától s gyarapodásaiól függ. Hanyagoljuk csak el a szerzési ösztönt, nem restség, dologtalanság, pazarlás, az emberek iránti igazságtalanság lesz-e annak következménye? Az életfentartás a külvavakat tétező föl, ezek nélkül élni, vagy az élet örömeit élvezni lehetetlen. Bírni óhajt mindenki, és pedig kizárólag tulajdonunk legyen, amit bírunk, használata korlátlan, különben vágyainkat soha ki nem elégtíti. Csak arra kell vigyáznunk, hogy birtokszerzési ösztönünk a fensőbb lelki tehetségeknek alárendeltje maradjon, ész vezesse azt, különben több hamis irányt vehet s öröm helyett ostorunkká lehet.

A legelső tehát, mit a nevelésnek tennie kell, az, hogy a szerzési ösztön el ne fajuljon. De ha megfigyeljük a szülői háznak ebbeli eljárását, azt tapasztaljuk, hogy a főnevelőnek ritkán van annyi befolyása, miszerint az ösztönnek kellő irányt adhasson. Ugyanis a gyermeknek mindenki ad, mindenki vesz el tőle, összevissza, tekintet nélkül a szerzési ösztönre. A szülő és cseléd sokszor a leghitványabb dolgokról úgy beszél, mint igen értékesekről, a fensőbb, magasabb javakról pedig kicsinylőleg, megvetőleg. Ily környezetnek közepette lehetetlen, hogy kellő alapot kapjon a gyermek szerzési ösztöne; elfajul az igen könnyen majd határtalan bír-

vágygyá, majd pazarlássá, annyival inkább, mivel már igen korán ébred a gyermekben. A példa, a gyermek környezetének élete ad annak helyes, vagy helytelen irányt; oktatással kevésre lehetni, főleg ha rossz az alap – A gyermek elejénten nem tesz különbséget az enyém és tied között, hanem mindent maga akar bírni, de ha már annyira jutott, hogy az én-t meg tudja különböztetni, akkor már az enyim és tied közt is észre veszi a különbséget. E különbség tudatát és tiszteletét gondosan meg kell őrizni és ápolni a gyermekben. Azért azzal, ami sajátja, rendelkezék szabadon, de másét ne bántsa. Még kevésbé engedjük meg, hogy azt rongálja. Szokjék hozzá a máséhoz csak engedelemből nyúlni, de becsülje meg a magáét is; ha akaratlanul elrontja, okuljon saját kárán, ha pedig pajkosságból rontja el, ne kapjon semmit se; sőt ha a körülmények parancsolják, meg is kell őt büntetni. - Nem sokára a családi vagyont is tanulja megkülönböztetni a gyermek mások vagyonától. Szoktassuk őt ezt még nagyobb tiszteletben tartani. Semmi idegen jószágot, legyen az a legparányibb is, nem szabad neki elsajátítania. Vannak dolgok, például játékszerek, melyek közös tulajdonukat képezik a gyermekeknek. Az ilyenek használására bizonyos rendet kell megállapítanunk, melynek kezelésében következetesit és igazságosan járjunk el; a nem egyszer támadó czivakodásokat, ha azokat a gyermekek, mint szokták, rövid úton ki nem egyenlítik, tapintattal ugyan, de pártatlanul intézzük el, mert ez mintegy alapiskolája a gyermekek jogérzetének. E tekintetben igen veszedelmes a szülők részrehajlása; a gyűlölség, mely némely testvérek közt a sírig szokott uralkodni, sokszor ezen semmibe sem vett részrehajlásból származik.

Helyes irányban tartjuk meg továbbá a gyermek szerzési ösztönét, ha adandó alkalommal észre vétetjük vele, hogy a saját szorgalmunk, fáradságunk által szerzet jóllét tiszta, nemes örömet nyújt, míg a szerencsejavak, a nyereség, vagy öröklés által osztályrészünké lett birtok, mivel semmi érdemünk nincs bennök, nem nagy megelégedést szereznek. Nagy kábaságot követ el sok szülő, midőn a gyermeket gazdag örökségére nézve fölvilágosítja; de még gonoszabb, mert a gyermeket rendesen hitvány jellemmé fejlesztő eljárás az, ha a szülő a gyermek gazdagságával kérkedik, másokat szegéységek miatt lenéz sat. Nem lehet az ilyen gyer

meknek helyes fogalma a földi javakról s nem fogja ő azokat kellőleg becsülhetni. Az ilyen gyermektől ne várjunk szeretetet, alázatosságot, hanem csak felfuvalkodást nagyszámú kíséretével. Hátha a koczka fordul, s a dús úrfi szerény körülmények közé kerül: ugyan mennyi ember lesz majd az ilyenből? Vannak nagy számmal olyanok is, kik jóllétet színlelnek mind a világ; mind gyermekeik előtt; vagy gyermekeiket is színeskedőkké teszik, kik álszegényből a legnagyobb önmegtágadással készek takargatni szegénységöket. Hogy mindez boldogtalanságát, de nem boldogságát képes megállapítani a gyermeknek, szembe ötlő. Gyakorlatilag is ízleltethetni a növendékekkel a szorgalom édes gyümölcsét, midőn velők holmi apróságokat, játékszereket, könyvkötői munkákat, természetrajzi gyűteményekhez szükséges fiókokat sat. készítetünk; midőn a leánykákat a szokásos női munkákra ügycsítjük, melyekért pénzt kellene adniok. Ez által nem csak szerzési ösztönét ébresztjük a növendéknek, hanem takarékosagra is szoktatjuk; mi különösen fajunkra nagyon is ráférne, mert a magyar, amellettt hogy nagyon vendégszerető, még nem is takarékos.

Takarékosságra legjobb szoktató a házi rend. Ha a gyermekek mindenben rendet, ügyességet, takarékoságot, munkásságot látnak; ha a szülő is utána lát a dolognak s cselédjeit is rendben tudja tartani: akkor nem nagyon szükséges a külön oktatás; a háznép szelleme átszáll a gyermekre is. Ha a gyermek már tehet egyet-mást, bizzuk meg őt apróbb ügyek végrehajtásával, de cselekvését éber szemmel kísérjük; ne hagyjuk őt egészen magára, mert a gyermek gyermek s könnyen kísértetbe esik. Némelyek, hogy a növendéket gazdálkodásra, takarékosagra, vagyonkezelésre szoktassák, zsebpénzt adnak neki. Bár azt Niemeyer és más jeles neveléstanítók is ajánlják: részünkről mondhatjuk, csak elvéve tudunk esetet húsz évi tanárkodásunkból, hol a zsebpénznek jó eredménye lett; de hogy sok növendéknek teljes romlását idézte elé, azt számtalan gyászos példából tapasztaltuk. A romlás, mit a zsebpénz okoz: a torkosság, játéki élvhajzászat, pazarlás, vagy bírvágy, fukarság, fösvényesség. Hogy ezekből mennyi mindenféle vétség sarjadzik ki, könnyen beláthatja, ki csak egy ily zsebpénzes gyermeket is kísért avatott figyelem-

mel. Zsebpénzt ne, hanem takarékpénztárt adjunk a gyermeknek és ifjúnak; takargassa össze filléreit s maradandó becsű élvezetet szerezzen magának azokon. Ezt, igenis, nagyon alkalmasnak tapasztaltuk egy részről a mértékletes birtokszerzés fejlesztésére, takarékosagra, más részről a pénz becsének okos megítélésére és a pazarlás és fősvényesség akadályozására. Takarékosagra szoktatjuk továbbá a növendéket, ha holmiját, ruháit, könyveit, író- s rajz-szereit sat. kímélni, rendben tartani tanítjuk.

131. §. A szerzési ösztön elfajulása.

Midőn azonban szerzésre és takarékosagra szoktatjuk gyermekeinket, vigyázzunk a helyes mértékre, nehogy a birtokszerzési ösztön önzéssé, bírvágygyá, a takarékoság fukarsággá, fősvényesség- és lopásvágygyá fajuljon, s nehogy az anyagi javakat többre becsüljék a szellemieknél. Korán kell a gyermekkel szemléltetni, hogy elterjedt önzés mellett vége lenne a szeretetnek s minden öröme az életben, az emberek nem élhetnének együtt. Törekednünk kell ugyan jóllétre, de a földi javakat nem szabad célznak tekintenünk, hanem csak eszköznek az emberi társaság föntartására és magasabb, nemesebb élvezek, örömek szerzésére. Lássá a gyermek mennél korábban, hogy az ember nem csupán önmagáért váu teremtve, hanem Istenért és embertársaiért is. Figyelmeztessük őt arra, hogy Isten minden embert hasonjogú gyermekének tart, mindenkit egyenlően szeret; szent akarata, miszerint az emberek is testvérekként szeressék egymást; minél fogva szellemi és anyagi javainkat embertársainkkal megosztani tartozunk. Ha mi annyi mindenféle jót élvezünk az emberi társaságtól: kötelesek vagyunk annak viszonyszolgálatot tenni; következésképp nem szabad hideg részvétlenséggel saját énköze vonulnunk, mindent csak magunk részére gyűtenünk, a szerencsejavakat főjónak tartanunk. Illy szellemben kellene élniök a szülőknek, hogy gyermekeik a szerzési ösztön józan korlátai között maradjanak; de ennek többnyire ellenkezőjét tapasztaljuk. Maguk a szülők azok, kik önzésre, haszonlesésre tanítják gyermekeiket. Már a kis gyermek is hozzászokik mindent magához ragadni; mert a szülők és testvérek mindent helyébe visznek, minden vágyait kielégítik, a nagyobb testvérektől elveszik a játékszereket s a

tomboló kis zsarnoknak adják, ételben, mindenben ő az első. Így történik, hogy a gyermek már kis korában azt akarja, hogy az egész világ övé legyen, körötte mozogjon. Az ilyen gyermek későbbi korában is mindent csak maga felé kapar. A gyermekek a legtöbb szülői háznál egyebet sem látnak, hallanak haszonlesésnél. A szülőknek minden szavából és tettéből kirí a bírvágy; nem sokat törődnek az utakkal sem, melyeken anyagi kincseket szereznek, nem is igen takargatják el ebbeli szándékukat és eszközeiket, sőt még a gyermekeket is beavatják rút mesterségökbe. Miképp keresnének a gyermekek magasabb élvezeteket, ha a szülők egészen anyagiságba merültek; ha minduntalan élvezeteken jár az eszök; ha egyik mulatság a másikat éri; ha a szülők az anyagi javakat az előkelőség, műveltség, magasabb osztály kellékeinek tekintik? Beszélhet aztán az így elferdített gyermeknek a nevelő, oktathatja őt a tanoda: sziklára esik ott a jó mag, s a házi nevelés prédamadarai felfalják azt. – Az okos szülő egészen ellenkező példát ad a gyermekeknek, ha azokat hitványakká nem akarja nevelni; s mellette oktatásokat is ad nekik az anyagi javak értékének megbecslésére nézve. Így aztán az iskola szilárd alapra tállal, melyre hasonló épületet emelhet.

A szerzési ösztön mód fölötti kifejtése fősvénység szenvedélyére viszen. A fősvénység ritkábban kerül elé a gyermekeknél és ifjagnál, hanem inkább annak ellentéte, a pazarlás; a hajlam azonban sokszor már korán mutatkozik. Szükséges tehát az e körüli eljárásról is szólanunk, annyival inkább, mert már a szülői ház szokta megvetni alapját. Akárhány család van ugyanis, sőt osztály, melyek, mint Horatius mondja, 1) minden törekvésüket szerzésre, kincsre fordítják. Természetes, hogy az ilyen körben nevedett gyermekek könnyen hasonló fukarok, fősvények lesznek. A fősvény szülők rendszeren egyre sopánkodnak, félnek, hogy nem élnek el holtig, mindig csak a bekövetkező szükségéről és nyomorról beszélnek. Amely gyermek ezt gyakran látja, hallja, később maga is félni fog a jövőtől s előbb takarékos, majd fukar és fősvény lesz. Ugyanaz lehet a növendék, ha bizalmát veszti az emberek iránt; vagy ha korán nyereszkedő üzérkedésre fogják. Gyakran a szülőnek, különösen az anyának ama bal szokása

¹⁾ Uuratius. Epist. I. 52-59.

is fősvénységet fejleszt ki a gyermekben, hogy dugva adogat neki egyet mást, hogy csak egyedül élvezzen, s a többi testvérnek ne kelljen adni. Éljenek a szülők úgy, hogy gyermekeik semmi példáját ne lássák a fősvénységnek. – A fősvénységre hajlandó növendéket adakozó jótevő, nagylelkű életmód által kell a szűkkeblűség útjáról leterelni. Szemléltessük vele, mily elidegenítő bűn a fősvénység; gúnyoljuk ki és vessük meg a nem egészen nemes, bár még oly eszélyes eszközt is, melyet valaki kincs szerzésre használ. Egyes esetekben az is tanácsos, hogy a piszkos fukarságot, mely mindig csak mások rovására akar élvezni, nélkülözéssel büntetjük. Szoktassuk a növendéket társasághoz, keltsük föl benne a jótékonyság szellemi élvezetét, a szűkölködés iránti részvétet, adjunk neki zsebpénzt (csupán ez egy esetben engedhető az meg), de azon egyenes ki kötéssel, hogy azt jóra költse és számot adjon róla.

Ha a növendék már érettebb, használjuk fel, mint minden erkölcsi irányzásban, úgy itt is a keresztény erkölcs tanát. Hozzunk fel az életből egyes eseteket, hogy az embernek, ha a halál megérkezik, minden kincset itt kell hagynia, s hogy semmit sem visz el magával, mint csupán az élet legfőbb javait, Istent és a lelki ösmeretet; s hogy a földi javaknak csak annyiban van értékök, amennyiben a legfőbb javak megszerzését megkönnyítik; következőképp, hogy nagy önámítás azt hinni, mintha a pénz és jószág boldogságot volna képes nyújtani. Mit ér az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja? Ébreszszük a növendék magasabb gondolkodását és érzését; öntsünk bele bizalmat, szeretetet Isten és az emberek iránt; irányozzuk magasabb célok felé; ecseteljük neki a történelem világánál is mindazon hitványságot, melyre a fősvény ember aljasulni képes; szemléltessük vele, hogy a fősvénység a legképtelenebb szenvedély; hogy a fősvény kába, mert midőn a pénz eszközül kellene használnia élte tisztességes örömeire, akkor ő bőségének közepette is nélkülöz, s míg az irigy szomszéda, addig a fősvény önzsíráján soványkodik, mert a kincset célul tűzi ki, nem fontolván meg Seneca ezen mondatát: *Divitiae apud sapientem virum in servitio sunt, apud stultum in imperio*, – vagy Sallustius (Cat. c. 10.) eme szavait: *Avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatera,*

deos negligere, omnia venalia habere edocuit. Mutassuk meg neki, hogy a fősvény rosz embertárs, rosz hazafi; pénzért kész barátait, rokonait, vérét megtagadni, hónát elárulni; esküszegés, cselszövény, csalás, lopás, mindennemű becstelenség az ő fegyvere, és ezt mind azért teszi, hogy egy nyomorú lelketlen dolognak, az éreznek, az élet minden örömeit nélkülöző, éhséget, hideget tűró, munka alatt görbedő őre lehessen.

A fősvénységnek ellentéte a pazarlás. A pazarlást könnyelműség, vagy kevélység szüli, ha a szerzési ösztön csekély. A könnyelmű elv és cél nélkül leng az élet hullámain, feledi a múltat, a jövő nem aggasztja, keblében csak a jelen él, s így pazarlása igen természetes. A kevély örömmel veti oda mindenét én-jének áldozatul. De vannak olyanok is, kik azért fősvények és azért lopnak, hogy pazarolhassanak. Ezek nem képesek az állatiság ingereit legyőzni, s elragadtatva tőlök, egy kéjperczért pazon szórják el pénzüket, de kiábrándulva a kéjmámorból, tettöket keserűen bánják s fillérenként kapargatják össze, mit marokkal vetettek oda, ismét elpazarlandók azt, ha szunnyadó vágyaik fölédrednek.”¹⁾ – A pazarlásra való hajlamot maguk a szülök szokták kifejteni a gyermekben, midőn azt minden tekintetben a legnagyobb bőséggel veszik körül; minduntalan új játékszer, új ruha jó a házhoz; a gyermeknek megengedik játékszereit dobálni, elajándékozni, ruháit bepiszkolni, tépni, későbben ha iskolába jár, holmiját rendetlenül tartani, könyveit befirkálni, összetépni, egyet-mást elajándékozni. A zsebpénz is rendesen pazarrá teszi a gyermeket. Ha mindezekhez hozzáveszszük a szülök pazarlását és könnyelmű, piszkos adósságcsinálását is, lehetetlen, hogy a gyermek becsülni tudja a vagyont. Gyakran pazarrá lesz a gyermek az által is, ha a szülök azon jó szándékból, hogy a gyermek önző, haszonleső ne legyen, egykedvűséget ébresztenek föl benne a vagyon iránt s túladakozóvá teszik. Ezt az önzésre hajlandó gyermeknél minden esetre jó ellenszerül használhatni, de általában minden gyermekre nem szabad alkalmazni; ellenkezőleg, ahol a gyermek úgyis ajándékozásra hajlandó, ott a takarékoság lesz fejlesztendő. Sok gyermek van, kik mindenöket elajándékoznak; az ilyenek irányzására a legfinomabb nevelői tapintat szükséges;

¹⁾ Rónay Jácint, Lélektan, 109 l.

mert ha elvétjük a dolgot, vagy pazarrá leszen a gyermek, vagy a rokonszenv szép virágát hervasztjuk el benne. – Fölötte veszedelmes szokás sok szülő részéről, hogy gyermekeik előtt minden tekintet nélkül mintegy dicsekedőleg elmesélik azon nem épen legtisztességesebb életet, melyet ők deákkorukban folytattának. Nem sok gyakorlás kell az így tanított gyermeknek, hogy visszafizesse apjának azt, amit ez saját apjával cselekedett. Mi is tartóztathatná vissza? Hiszen kész a mentség: apám sem volt jobb. Így történik aztán, hogy az efféle növendékek, ha fensőbb iskolákra kerülnek, minden kigondolható kalandokba és bűnökbe keverednek. Az apa, visszaemlékezve a maga ifjúkorára, nem fogja szigorúan az úrfit; ír ugyan neki mennydörgős levelet, de a mellékelt bankó, mely nyájasan mosolyog az úrfi szemébe s új örömeikkel kecsegtet, megsemmisíti annak minden hatását. Hogy fensőbb tanodáink ifjainak legnagyobb része ábrándos, dobzódó életet visz, s iskolázása csak annyiban vehető annak, amennyiben iskolába jár néha, annak részben a szülők az oka, nagy részben pedig a lábra kapott divat, a kórszellem, melynek elhatalmasodását nagyban elősegítette a korcs irodalom, melynek nem kevés-számú hivatlan képviselője Írással és példával váltig vívott a régi egyszerűség, takarékoság ellen, a könnyelmű költekezést, adósságcsinálást, lakmározást, fényűzést színes örvekkal ékesítetten tüntette föl sat. Nem csak a lepketermészetű divatlapokban lelünk erre számtalan tanulságot, hanem túlmagasztalt és eszménynek dicsőítgetett költőkben is. Itt elég csupán Petőfit említnünk.

Ha a gyermek pazarlásra hajlandó: távoztassunk tőle mindent, mi e hajlamot táplálni képes, s ébreszszük annak ellensúlyozóját, a takarékoságot. Csak igen keveset bocsássunk az ily gyermeknek rendelkezése alá; s ha pazarol, érezze, hogy a pazarlónak nélkülöznie kell. Ha az elvesztett, elajándékozott, elrontott dolgokat azonnal pótoljuk: mikép becsülhetné azokat a gyermek? Intézkedjünk úgy, hogy a takarékos, gazdálkodó gyermek takarékoságának édes gyümölcseit élvezhesse: míg a könnyelműen pazarló semmi olyasban ne részesüljön, hanem csak nézni legyen kénytelen, s legfőlebb is, nehogy irigységre szolgáltatassunk okot, csak kegyelemkép juttatunk neki a gazdálkodó gyermekek él-

vezetéből. Ha a növendék már serdültebb, s könnyelműsége talán adósságcsinálásra is vitte: ne segítsünk rajta rögtön, mert ez csak messzebb vinné őt könnyelműségében, hanem éreztessük vele kínos helyzetét; de ezt téve vigyázzunk a növendék egyediségére, nehogy egy bajt orvosolni akarván, másikat, talán még nagyobbat idézzünk elé, csalást, lopást, kétségbeesést sat. Hozzunk fel a növendéknek több példát az életből, melyek kézzelfoghatólag szemléltetik vele, hogy a pazarlás nem csak a pazarlót dönti végveszélybe, hanem családok boldogságát is örökre megsemmisíti. Használjuk ugyanerre a keresztény erkölcsant és a történelmet is; mutassuk meg más nemzetek és saját nemzetünk életéből is, mily sok nyomort hozott egész nemzetekre a kevélységgel, fényűzéssel járó pazarlás. E tekintetben valóban nem ár tana most, az egyletalakítás hevében, lázában, fényűzés, pazarlás, dobozódás sat. elleni egyleteket is állítani. Ilyesmi aligha nem több jó sikert eredményezne sok más egyletnél, melyek meglehetősen-számu részvényessel bírnak. Az üzlet népsége ugyan mindent elkövetne népszerűtlentévé végett; de itt volna már ideje emancipálnunk az értelmi kiskorúságot az emancipáltak hatalma alól, mely úgy kinőtte már magát, mint ahogy kimagaslik a butító szeszgyárak kéménye a tönkre tett helységek pusztuló házai fölött.

A fősvény lop is, de nem mindenki fősvény, aki lop. A lopás onnan ered, hogy a lelkiösmeret a szerzési ösztönt nem bírja fékezni. Nem csak elhanyagolt, hanem jónevelésű gyermekekénél is előfordul. A lopás első oka gyakran a házi nevelés ferdeségében rejlik. Amely gyermeket ugyanis nyalánkságokra, torkosságra szoktatunk, az, ha nincs módja torkosságát kielégíteni, könnyen lopásra vetemedik. Szövetségese és ébresztője a hazugság is, mert az ügyes hazug már csak azért is hajlandóbb lopásra, minthogy bízik mesterségében; majd eltagadja, gondolja magában, csak rajta ne kapják. Sok szülő töprenkedik azon, mi oka lehet annak, hogy az ő gyermeke annyira megszokta a lopogatást, és nem jut eszébe, hogy ők maguk szoktatták gyermekeiket arra, midőn t. i. azt parancsolák nekik: m en] ide, menj oda, hozz egy kis fát, e g y kis szál mát, zöldséget, de meg ne lásson a szomszéd! Ha az ily apró lopogatásos-

kat föl sem vesszük sőt egyenesen parancsoljuk is; ha a gyermeket, kinek gyümölcsöt lopni, a búzakalász böngészése alkalmával a kereszttekből húzogatni sat. sikerül, megmosolyogjuk: akkor könnyen kifejlik benne a lopásvágy. – Vannak hivatalnokok, kik semmi titkot nem csinálnak abból gyermekeik előtt, hogy a fát, gertyát sat. a megyéjéből, községéből, vagy államéből hozatják maguknak; kik úgy tartván, hogy nyomtató lónak nem kötik be száját, a hűségökre bízott vagyont minden kitelhető módon megnyirbálják, úgy hogy mire az az illető tárba kerül, nem csak tizedelésen, hanem kettedelésen is ment keresztül; a hizott ökör, melyet beszállgatásra átvettek, sovány tinóvá, vagy épen borjúvá leszen; s ha az ő követelésök érdemleg csupán egy borjú, mire azt kiveszik, hizott ökörré növekedik. Az egész világ tudja, hogy némelyek rendszeres fosztogatást üznek, mint azt különösen a közel múltban szomorúan tapasztaltuk; de nem férhetni egykönnyen ilyen emberekhez; mert hiszen ha lelkiösmeretlenek, nem nagy furfangosság kívántatik arra, hogy különféle címeket, ürügyeket találjanak, melyek alatt a közjavakat csorbíthatják, mitöbb még áldozatképen is tüntethetik föl hitvány önzésöket; kéz kezet mos, a mesterember száz forintot kap, midőn száz húszat ír a nyugtatóványba, ki látja, hogy a 20 forint az állami javak hú (?) órének zsebébe csusszant? Ha az öt ezer forintot érő állami épületet ezer forinton vettem ki, ugyan ki vádolhatná tolvajlásról, ha hites tisztviselők írták alá, hogy az épület csak ezret ér (?) Ha már az ily hűséges kezelést gyermekeink is látják: ugyan mi kép várhatnók tőlök, hogy tiszteljék a másét?!

Hát a kereskedelmi nyereszkesedésről mit Szólunk? „Hány világrészt – mondja Herder – rabszolgává tettünk, piacra vittünk, bányákba s czukormalmokba száműztünk, elpusztítottunk, néptelenné tettünk?”¹⁾ – Nincs e szavaknak semmi értelményök korunkban? Ha a kicsiben-nagyban üzött furfangos fosztogatást, finoman, udvariasan intézett lopogatást, az értetlenség s együgyűség rászédését, kereskedői rátermettségnak, számításnak, élelmes-ségnak keresztelik: akkor azt kell mondanunk, hogy nincs. „Minek is üznék a rablók utczán mesterségöket, ha századunk erkölcsénél fogva sokkal kényelmesebben, mitöbb tisztességes és

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesell. 1813. II. 323.

dicső módon rabolhatják meg házainkat, éléstárainkat, ágyainkat?”

¹⁾ Hol a nyereszkedést nem becsület, hanem csak kultörvény korlátozza: ott lehetetlen a szerzési ösztönnek el nem fajulnia.

Ha a gyermekben hajlam mutatkozik a lopásra: erősítsük benne az enyém és tied fogalmát. Legkevesbbé se engedjük, hogy a gyermek mások tulajdonához nyúljon, hacsak meg nem engedik. A legcsekélyebb dolog elidegenítését se tűrjük; mert krajczáron kezdődik a lopás és forintokon végződik. Ha valami idegen jószágot hoz a gyermek, tüstént vigye azt vissza; de midőn ezt követeljük, óvakodnunk kell az első kisebb vétségért mindjárt szigorúan büntetni a gyermeket, tolvajnak nevezni, a dolgot a gyermek előtt tekintélylyel bíró személyeknek, rokonoknak elbeszélni; forduljunk önérzelméhez, tetszvágyához, tettessük magunkat, mintha nem is hinnők, hogy ő azt szándékosan cselekedte, tulajdonítsuk az egészet megfontolatlanságnak, figyelmetlenségnek, szórakozottságnak; ébreszszük föl lelkiösmeretét és szeretetét, melyek mások jószágát tisztelni parancsolják; figyelmeztessük a gyermeket, hogy a lopás nem csak az isteni törvényekkel ellenkezik, hanem hogy az emberi társaság sem állhatna fén, ha az emberek egymás vagyonát ellopnák, vagy megrabolnák, mert akkor az erősebb mindent magához ragadna. Meg ne tűrjük a gyermekek közt az adásvevést, nyereszkedést, csereberét. Védjük minden gyermeket jogaiban. Ha az iskolában kár történik, s a nevelő nem tudja kipuhatolni a tettet, a kárnak közös megtérítését követelheti, miután éles szavakban roszalását fejezte ki. Ha azonban a lopás minden alkalom eltávolítása és helyes oktatás daczára is ismétlődnek; szigorú büntetéshez folyamodjunk, hogy a gyermek visszarettenjen. A büntetés azonban lehető kíméllettel legyen a gyermeknek társai előtti becsületére.

132. §. Az összpontosító ösztön nevelése.

Fejleszd az összpontosító ösztönt, – utal Schmidt K. –hogy az a szellem tehetségeit összpontban tarthassa s mindnyáját egy célra irányozhassa.²⁾ A növendéknek e szándékkal csak olyan tárgyakat adj feldolgozásra, melyek korához illők s

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. 1813. IL 331.

²⁾ K. Schmidt. Buch der Erziehung. S. 442.

így ingerrel bírnak rá. Lépcsőről lépcsőre aztán huzamosb időre egy tárgyra kösd le figyelmét, mialatt, minél korábban, annál élesebben különítessék el az egyes tárgy, melyre a szellem egész működése fordítandó; és mindent távolíts el, mi szórakozottságot okozhatna. Ha az ösztön gyöngye, úgy kezdetben csak rövid, de gyakoribb gyakorlatok teendők. Sokféléit ne vegyünk elé, ne ugráljunk egyik tárgyról másikra, hanem ha valamit megkezdünk, folytassuk azt, míg a cél bizonyos pontjáig nem értünk. A sok játékszer, sokféle élvezet szórakozottságnak veti meg alapját. Légy temagad, folytatja tovább Schmidt, kitartó, hajtsd végre, amibe kaptál. Ne kívánj sokat a növendéktől. Ha erején fölül maradsz vele valamely tárgynál: akkor elaltatod egyesítési ösztönét, ahelyett hogy erősítsd; csak a tartalom és alak szerinti bölcs különféleség tartja elevenen a szellemet. „Az összpontosítási tehetőség igen szilárdul, ha a növendék gondolatai nem állanak össze lazán, hanem egymásba kapcsolvák. Azért erre nagy gondot kell fordítani, különben állandó hatásra, minőre az okos akarathnál számítunk, nem lehet reményünk. Amilyen a gondolköre, olyan a törekvése és cselekvése is az embernek. Kuszált gondolat, elszigetelt ismeretek rendesen nyugtalan kedélyt, tájékozatlanságot, kapkodást, könnyelműséget, felforgató szellemet szülnek.” így Ziller.¹⁾ Napjainkban annál buzgóbban kell a nevelés embereinek a figyelem összpontosítása végett süröngölniök, minél kedvezetlenebb erre nézve minden külkörülmény. Hisz szórakozás után lelkendez a társadalom minden rétege le a leggyarlóbb cselédségig. „A világ már jól lakott tudománnyal, de kivált Isten igéjével, mulatni akar.”²⁾ – „Fölszabadította magát a szilárd elvek, rend és szigorú munka alól.” „Pedig a nagy szellemek nem bírtak lényegileg különböző lélekkel, hanem benső szervezetők rendezettségge, tehetségeik erősebb s kitartóbb bensősége által tűntek ki.”³⁾

133. §. A szorgalom nevelése.

A gyermek természeténél fogva munkás, de munkássága még szórakozott. Midőn e munkásságot egyesítjük, egy célra irányozzuk: akkor szorgalomra ösztönözzük a gyermeket. A szor-

¹⁾ Ziller, Grundlegung zum erziehenden Unterrichte, Leipzig, 1865. S. 158-9.

²⁾ ³⁾ Herder, Werke, zur Phil, und Gesch. 1814. XIII. 217., XIV. 24.

galmat közönségesen eszköznek szokták tekinteni bizonyos anyagi és szellemi birtok szerzésére; de lehet azt célnak is vennünk; mert szép ugyan, ha a tanuló sokféle ismereteket szerez magának szorgalma által, de sokkal szebb s mind magára a növendékre, mind a közre áldásosabb, ha szorgalmat visz ki magával az iskolából. Ugyanis szorgalom nélkül mit ér a még oly rendkívüli tehetség is, ha az csak akkor tesz, midőn unszolják? S a közép-szerű tehetség szorgalommal párosulva, mely a munkásság szeretetétől át van hatva, melynek a munkásság természetévé lett, nem nagyobb áldása-e az emberiségnek? De nem csak gyakorlatilag, hanem önmagában is nagyobb értéke van a szorgalomnak. Ugyanis ha igaz, hogy a restség az ördög párnája s minden bűnnek kezdete, akkor talán az ellenkező is áll, t. i. hogy a szorgalom minden, vagy legalább sok erénynek kezdete. S ha ezt nem veszszük is szigorúan, annyi minden esetre való, hogy a szorgalom sok erénynek lehet szülője és sok vétségtől visszatartatja az embert.

Rosenkranz *) a szorgalmat eleven, körültekintő, kitartó munkásságnak nevezi. Ha ezen helyes meghatározást elemezzük: úgy találjuk, hogy az a szorgalomnak az Általános Neveléstan 34. §-ben említett három tényezőjét: a szilárdságot, egyesítési és szerzési ösztönt teljesen magában foglalja. Ugyanis, eleven munkásságnak azt mondjuk, mely egészen tárgyának és tárgyában él, mozog, tesz-vesz, tehát egész lélekkel bele merül. Ezzel összefüggésben van a kitartás, mely nem csak rövidebb-hosszabb, hanem szakadatlan, ernyedetlen és semmi nehézségtől nem hátráló munkásságot jelent. Ami végre a körültekintést illeti, ennél fogva a szorgalom az egyoldalúság ellen van védve, mely, miután az ember tevékenységének az emberi lény egészére kell tekintenie, mindig hibás. A körültekintés tehát arra int, hogy valamely egyes tárgy mellett és miatt ne feledkezzünk meg a többiről s azonkívül a szükséges üdülésre is gondoljunk; például ha életpályánk szellemi, üdítsük föl magunkat, ne épen pihenéssel, hanem ellenkező szervnek foglalkodtatásával, kertészkedjünk, sétáljunk, tegyünk testi gyakorlatokat; ha kézművesek vagyunk, tegyünk másnemű foglalkozást, vagyis a szellemnek adjunk mun-

¹) Rosenkranz, Pädagogik, Königsberg. 1848.

kát, hogy így a szervek működésében megzavart egyensúly helyre álljon.

Úgy hiszszük, a szorgalom fogalmának eme meghatározása kézzelfoghatóig megmutatja azt is, hogy a szorgalom ápolása kiváló figyelmét érdemli a nevelőnek. Sok gyermek magától is szorgalmas, mert mindenki ellenállhatlanul munkára ösztönöztetik, mivelhogy maga az élet is örökös munkaság: de e munkaság elfárad, s a testszellemi szervezet öntudatlan állapotba merül, hogy álmom által az elvesztett erőket pótolhassa. Elfárad az ember napközben is, ha folytonosan egy irányban van elfoglalva; kellemetlen lesz neki a munka, s nyugodni vagy munkát változtatni kíván. Eme nyughajlam vágygyá és szenvedélylyé fajulhat, mely irtózik minden rendszeresebb munkától s restségnek nevezetik; a változatosság hajlama pedig állhatlansággá, szórakozottsággá, foglalkozó naplopássá fajulhat. A munkássági ösztön emez elfajulását gondosan kell akadályozni a nevelőnek; mert a szorgalom nélküli gyermekek sem a szoros érteményű nevelés, sem a tanulás terén nem tehetnek kívánt előmenetelt, s nagykorúságukban sem várhatni ilyenektől, hogy állásukat hasznosan betöltsék. „Helytelenül járunk el, – mondja Niemeyer – ha a természeténél fogva rest gyermekeket egészen elhanyagoljuk, azt vélvén, úgyszem lesz belőlök semmi sem. A tapasztalás bizonyítja, hogy sok igen jeles ember ifjú éveiben érzéketlen, lusta, álmodozó volt s későbbben csudálatosan kifejtett. Ezenkívül igen sok állás van a világon, melyeknél csak alárendelt tehetségek szükségesek.”¹⁾ A szorgalom annyira fontos a tanodákban, hogy a szorgalmas gyermeket rendszeren erkölcsösnek is mondhatni; s valamely iskolának szorgalma, ha nem is mindig, de minden esetre gyakran fényt vet annak erkölcsi állapotára is.

A szorgalom ápolásának törvényei következők:

1) Már a legkisebb korban hozzá kell látnunk a szorgalom ápolásához; segítsen a gyermek apróbb munkáknál, s játékát is úgy rendezzük a függöny megöl, hogy az kellemes foglalkozás legyen.

2) Az ápolásnak fokozatosnak kell lenni. Elejénte csak igen keveset kívánjunk a gyermektől, és pedig mind mennyiségre, mind minőségre nézve; a magasabb erőket az ifjabb években ki-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze ttc. 1834. I. Th. §. 128.

mélni kell, de az alsóbbaktól már szabályosabb és kitartóbb tevékenységet követelhetünk. Ne maradjunk egy ponton, hanem emeljük fölebb és fölebb az erők tevékenységét, amint azt azok összhangzása és fejlettségi foka engedi. Azért mindig a már megtett útra is vissza kell tekintenünk s a jövődő működést az előbbihez aranyoznunk. Ha a gyermek nem tett kielégítő előmenetelt: azért ne ócsároljuk azonnal, hanem megmutatván neki a munka sikerebb módját, ismételtessük azt vele. Amit előbb segítségünkkel tett, tegye azt most egyedül.

3) Játékká ugyan nem szabad tenni a munkát; de ha játszva tehet meg valamit a gyermek, ne tétessük azt vele kényszerítéssel, jut még neki elég a komolyabb foglalkozásból is. Általában, amikor csak lehet, tegyük kellemessé a foglalkozást. Kellemessé teszszük pedig, ha úgy intézzük a dolgot, hogy a növendék fáradságának édes gyümölcsét élvezhesse, örvendhessen a sikernek s ez által kedvet kapjon a még hátra levő foglalkozásra is. Azért igen vigyáznunk kell, nehogy a növendék fáradsága gyakran siker nélkül maradjon, mert az a szorgalmat nagyon lelohasztja. Ezt különösen azon nevelőknek kell szem előtt tartaniok, kik a növendékeket erejüket fölülmúló feladatokkal szokták gyötreni. De az sem előnyös a szorgalom fejlődésére, ha a gyermek minden csekélyebb előmenetelét, sőt tökéletlen munkáját is helyeseljük; mert akkor önhitt, egykedvű lesz, megelégszik az ál tökélylyel, a csekély, sőt értéktelen eredményeket jelentékenyeknek veszi s azt hiszi, hogy ő lángész, kinek erőlködni sem kell, s nagy-szerű dolgokat művei. Kellemessé teszszük továbbá a szorgalmat, ha a növendékeknek megható példákban ecseteljük, mily nagy embereket teremt a szorgalom, s mily hitvány tagjaivá lesznek a társadalomnak a dologtalan gyermekek; mily fáradhatlanul kell a fiatal kornak vetni, hogy későbbben arathasson sat. Közmondásunk tartja: „Ki ifjantan nem gyüt, vénségében nem füt.”

4) Keresztény tökélyesedés levén az ember rendeltetése, erre pedig soha nemlankodó tevékenység szükségeltetvén, nem csak a restséget, hanem azt sem szabad túrni, mit a nép, nem bánom szóval fejez ki, vagyis az egykedvűséget, kedvhiányt, lanyhaságot. Vannak, kik csak a jelennek élnek, magasabb törekvéseket nem ismernek, legfőlebb is annyit tesznek, amennyi okvetlen szüksé-

ges, hogy fennállhassanak, rendetlenek, mindent szétszórva, kuszáltan hagynak, amit használtak, dolgaikat hanyagul végzik. Amely gyermeket ilyennek tapasztalunk, nem kell engednünk, hogy ily apró, alantias körben mozogjon, hanem rá kell fogni nagyobb, nehezebb vállalatokra is. S hogy intézkedésünk sikere-
sebb legyen, más eszközök mellett az önbecset és tetszvágyat is segítségül híjuk a szorgalom ébresztésére. De oly növendékeknél, kik úgyis szorgalmasak és tervezgetni szeretnek, óvatosak legyünk a szorgalomra való buzdítással.

5) A szorgalomnak egyik lényeges tényezője a szilárdság lévén, a munkásság szilárdságára vagyis kitartására kell törekednünk. A növendéknek azt kell magáról és tanulmányairól mondhatni Ciceróval, hogy: haec studia, hae exercitationes, repetitionesque pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Azt kell neki mondhatni, amennyiben tantárgyai iránti hamisítatlan odaadás és szelleme tevékenységének veszélye, gyöngítése nélkül lehetséges, amit Horatius mondott az ifjú Pisónak: vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna.¹⁾ „Gyakorlás által nyerték a harczjátékokban a díjt; gyakorlás által tanulá Milo az ökröt hordani s Herkules óriási feladatait megoldani; gyakorlás tesz mesterré.”²⁾ De mivel Rosenkranz szerint a szorgalom körültekintő is, és a szakadatlanul ugyanazon ingernek kitett szerv végre egészen eltompul: azért a testszellemi szervezet működésére változatosság szükséges; a merev állandóság törvényének csak a holt természetben vagyon helye. Erre figyelvén, nem esünk egyoldalúságba. Midőn azonban ezt teszszük, vigyázzunk, nehogy ellenkező hibába essünk, szórakozottá, sőt könnyelművé tevén a növendéket; mi könnyen megtörténhetik, ha sok és sokféle ingerekkel izgatjuk őt; ha szembe szökő ugrálásokat teszünk a foglalkozás minőségében; ha sok játékszert adunk a gyermeknek; ha mindent helyibe viszünk, mindenben segítjük, soha maga erejére nem bízunk. Csak lassan, fok on kint nyílják föl a világ a gyermek lelke előtt; minden nap valami újat hozzon neki, anélkül hogy ugrást tenne; az ingereket ne merítsük ki úgyszólván egyszerre, hagyjunk mindig valamit a jövőre is, különben hamar jóllakik a gyermek s kifogy minden hozzá illő élvezetből.

¹⁾ Ziller, Grundlegung zur Lehre etc. S. 315.

²⁾ Herder, Werke, zur Ph. u. G. 1814. XIV. 22.

6) A források, melyekből a szorgalom ered Beneke¹⁾ szerint következők: a tárgy és nevelő iránti szeretet, félelem, önbecs. Szembe ötlő, hogy amely gyermek a tárgyat, legyen az szorosán nevelési, vagy tanítási, szereti, az azt szorgalommal fogja felkarolni is. Ennek a munka nem esik terhére, mert nem külkényszer, hanem legbensőbb érdek serkenti rá, ahonnan az erkölcsi munka öröm élvezet leszen rá nézve, mint melyet szabad önelhatározásból választott. Fődolog tehát a nevelő részéről, hogy érdeket tudjon kelteni a tárgy iránt a növendékben; ha ezt nem bírja, lehet bármennyi tudománya, nevelőnek, tanítónak nem való. Képzeljünk egy közéletanodát, melynek minden egyes tanára érdeket tud kelteni - tantárgya iránt; gondoljuk hozzá, hogy nyolcz-kilencz álló évig tartják és táplálják ez érdeket a növendékekben: nem a legszebb reményre lehetünk-e jogosítva az ilyen tanodából kiszabadulandó ifjak jövő hivatására nézve? Nem teljes nagykorúságra érnek-e az ilyenek? Mit várhatni ellenben oly intézettől, melynek tanárai közt nem csupán egykettőnek, hanem talán a legnagyobb résznek ferde tanmódja vagon, melynél fogva a növendékekben semmi érdek sem képes támadni a tárgy iránt, s ha némelyek talán tanulnának is, azt csak a nevelő igazságtalan szigora eszközli? Szánandó az ilyen tanárok sorsa; de szánandóbbak a szegény növendékek, kiket azok mind értelmileg, mind erkölcsileg megrontanak! Hogy gyakran a nevelők okai a növendékek hanyagságának és az ennek nyomában járó erkölcsi kihágásoknak, azt már csak abból is tudhatni, hogy egyik tanár tárgyát, bár szárazabb, szívesen hallgatják a növendékek, másikat meg minden érdekessége daczára sem tanulják; az egyik egyre panaszkodik a növendékekre, másiknak semmi baja nincs velők. Mily roppant felelősség nyomja tehát a nevelő lelkét!

7) Hasonló fontossággal bír a szorgalom ébresztésére a nevelő személyisége is. Amely nevelőt félve tisztelnek növendékei, majdnem lehetetlen, hogy azok hanyagok legyenek. Az ily nevelőt kötelesség-mulasztással, vagy erkölcstelen tettel elkedvetlenítni, vagy megbosztantani még a rosszabb növendék sem akarja. A nevelő akaratára iránytűül szolgál nekik. Természetes, hogy ilyen hatást csak oly nevelő gyakorolhat növendékeire, ki tárgyát tökélyesen bírja, hivatásának buzgalommal és feláldozással él; ki maga a megteste-

¹⁾ Erzieluugs-und Unterrichtslehre, 1842. I. B. S. 378.

sült szorgalom, növendékeinek nyájas komolysággal és akarattal segítségökre kész; kinek egész személyisége a jónak és igaznak kinyomata; ki munkáját Istennel kezdi, Istennel végzi és növendékeit is Isten segítségére utalja, mely nélkül hiába építünk.

8) Az önbecs is felhasználható ugyan a szorgalom élesítésére; de ezzel nagyon óvatosan kell bánnunk, nehogy amit szorgalomban nyerünk, azt az önbecs elfajulása s az önkör fölkeltése által többszörösen elveszítsük. Bizonyos, hogy ezzel is ösztönözhetni szorgalomra a növendéket; sőt vannak, kiket kezdetben csak az önbecs hajt munkára; és sokszor megtörténik, hogy az önbecsre való hivatkozás és okos megszegyenítés olyasmire is ráveszi a növendéket, különösen a serdültet, mit különben vagy épen nem, vagy csak igen nehezen lehetett volna eszközölni. Az önbecs általi ösztönzés a tanodákban alkalmazható legsikeresebben, különösen pedig a versenyzés, ha okosan intéztetik, nagyon fentarthatja a növendékek szorgalmát; mert tekintélyt, érvényt, elismerést majd mindenik növendék akar szerezni társai között; s így a nyilvános tanodának e tekintetben is előnye vagyon a magán tanítás fölött. „A vetélkedés – mondja Niemeyer – irigységet, gyűlölséget, kedvetlenséget okozhat ugyan; de ezek a nélkül is bekövetkezhetnek; aztán mégis csak jó eszköz a vetélkedés. Azért ne is nyomjuk azt el végkép, csak arra vigyázzunk, hogy a növendék hamar észre vegye, miszerint érdemét nem becsüljük felényire sem, ha versenyzési ösztönéhez, irigység, gyűlölség vegyül.”¹⁾ Az magában is értődik, hogy a nevelő oly növendékeket nem versenyeztet egymás ellen, kik igen különböző tehetségekkel bírnak. Minthogy pedig egyiknek rendesen veszteni kell: a legyőzöttet bátorító, lelkesítő, reményfejlesztő szavakkal biztatjuk, hogy kedvét ne veszítse, el ne csüggedjen, hanem annál nagyobb szorgalommal törekedjék a veszteséget helyre ütni: nem derék katona az, mondjuk neki, ki mindjárt megfut a csataterőről, mihelyt egy kis sebet ejtett rajta az ellenség. A győztest pedig figyelmeztetjük, hogy el ne bízsa magát, hanem iparkodjék megfeszített erővel megtartani győzelmét. Ha azonban nem tudnánk csínján bánni a dologgal: jobb azt nem alkalmazni, vagy csak fölötte ritkán. A dicsérésben, korholásban, kitüntetés- és megszegyenítésben is finom tapintat

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze etc. I. Th. §. 107.

szükséges. S ilyen tapintat mellett nem félhetni azon veszélyektől, melyeket Ziller¹⁾ a szorgalom mesterséges ingereinek alkalmazásában lát.

134. §. Az eszményi nevelés nem zárja ki a hazaszeretetet és nemzeti nevelést.

Az összpontosító ösztönnek kifolyása a hazához és nemzethez való ragaszkodás is, mint azt Combé több példában megvilágítja. De különösnek tetszhetik némelyek előtt, hogy a nagykorúságra, a keresztény tökélyesedésre, az eszményiségre való nevelés mellett külön nemzeti nevelésről s hazaszeretetről akarunk szólni. Vannak, kik a nemzeti szeretetet szükségtelennek tartják elkülönözni az általános emberszeretettől, mint amely ebben úgysis befoglaltatik. Tagadhatlan, hogy Jézus ezt tanítja: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! De ez csakúgy nem zárj a ki a haza és nemzet külön szeretetét, mint nem zárja ki a haza és nemzet szeretete a család szeretetét; annyival kevésbbé, minthogy maga Jézus is szeretettel viseltetett családjára és szép példát nyújtotta hazaszeretetre is. Keresztény embernek ez is elegendő ok arra, hogy hazájához, nemzetéhez szeretettel ragaszkodjék; de mivel napjainkban sok névleges keresztény is vagon, azért nem fog ártani a dolgot bővebben fölvilágosítani.

Tudjuk, hogy a legfelsőbb erkölcsi műveltség az emberekre vonatkozólag világpolgári érzületre emel, melynél fogva az ember az emberek összeségét részvétellel, szeretettel öleli; s hogy ezen általános emberszeretet vagyis emberség épen a keresztény tökélyesedésnek, a keresztény nagykorúságnak tulajdona. Semmi tan nem hirdeti fönségesebben a felebaráti szeretetet, mint a kereszténység égi tana; következésképp szeretni az emberiséget, annak jobb léteért küzdeni, az eszményiség felé tartani, ez minden nemes szívnek elengedhetlen föltétele. „Az emberiség egésze – mondja Kölcsey – nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk s szeretetünkre és szolgálatunkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! Az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. A nap tömérdek égi testeket bevilágít, de a világegyetem minden

¹⁾ Ziller. Grundlegung etc. 1865. Leipzig. §. 9.

részeire mégsem hat ki: így az ember ezrek, sőt milliók előtt jótékony napként világíthat, de az egész emberi nemre jótékony hatást gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának sem adaték. Soha sem tudtam megérteni, kik azok, kik magukat világpolgároknak nevezik. Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre csak igen keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másira hurcolják, sötétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóul boldogíthassuk. Minden, ami szer fölött sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidas csak egy Spartáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell ehhez hosszú bizonyítás, tekints szívedbe, s ott leled a természettől nyert tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához lánczolja.”¹⁾ Ugyanezt mondják Millarnak Herder által idézett eme gúnyszavai is: „Nálunk, hála Istennek, el van törölve minden nemzeti jelleg. Mi mindnyájan szeretjük egymást, vagy inkább egyik sem köteles szeretni a másikat; érintkezünk egymással, hasonló erkölcsesel bírnak, hasonlóan vagyunk udvariasak, boldogok. Nincs ugyan semmi hazánk, nincsenek rokanaink, kikért élnünk kellene, de mink emberbarátok vagyunk és világpolgárok! Nem sokára mindnyájan fraiczia nyelven beszélünk; s akkor, óh boldog lét! visszatér az aranykor, s leszen egy nyáj egy pásztor.”²⁾ Az igazi kosmopolitismus – mondja Gräfe – a nemzetiségben rejlik; e kívül nem egyéb az, mint hiú törekvés a végtelen ürbe.”³⁾ Mi is úgy tartjuk, hogy az általános keresztény szeretet nem csak nem zárja ki a haza- és nemzetszeretetet, hanem egyenesen föltétezi azt. Ugyanis, aki élte párját nem képes szeretni, az nem szeretheti a családot, aki hazáját nem szereti, nem szeretheti az emberiséget; aki egy város, egy megye fölvirágoztatására sem képes működni, miképp várhatnék tőle, hogy hazájának, vagy az egész emberiségnek szolgáljon? Hazug tehát a világpolgárság, midőn azon ürügy alatt, hogy az egész

¹⁾ Kölcsey, Parainesis.

²⁾ Werke, zur Phil. und Gesch. 1813. II. 324.

³⁾ Gräfe, Allg. Paed. 1845. I. 264.

világot szolgálja, magát a közelebbi kötelességek teljesítése alól kivonja; mert sem a világot, sem a hazát nem, hanem csak a maga állatóságát szolgálja. Ha a gyermeket Isten szeretetére vezetjük, miképpen járunk el? Nemde előbb anyja, apja, testvérei iránti szeretetét fejlesztjük? Épenúgy kell az embernek előbb rokonait, szülőföldjét, megyéjét, hazáját szeretnie, ha általános emberszeretetre akar emelkedni. Aki jó gyermekeket nevel, az a hazának tesz szolgálatot; aki a hazát szolgálja, az az emberiséget is szolgálja. Aztán tapasztaljuk, hogy roppant erkölcsi erő van a faji érzetben: a hazai példák, hagyományos erények, a honi lég táplálta fajiszokások sokszorta hatályosabb képzők az innen-onnan összerántott idegen jellemfoszlányoknál. Nem szükséges az embernek az egész világra kihatni akarni; van elég dolga egy országban is, egy megyében, községben, sőt legtöbbször egy családban is. Töltse ezt be jól s kosmopolita leszen! Törekedjék a nemzetnek jellemző, helyes és dicséretes sajátosságait vagyis azon szellemet, melyet századok lefolyta szentesített s mely a nemzetben jónak, szépnek, dicsőnek volt ismerve mindenkor, ha nagyobb körben nem, legalább családjában megörökíteni, a nemzeti jellem árnyoldalait, ha nem eltüntetni, legalább szelídíteni, – s így az emberiségnek tett hasznos szolgálatot. Nem zárja ki tehát az eszményi nevelés a haza és faj iránti szeretetet, sőt üdvös tényezőül ismeri el.

Ennél fogva, amint a növendéket egygyé teszszük a neki nyújtott tárgygyal, úgy egygyé kell őt tennünk azon szervezettel is, melyhez tartozik, hazájával, nemzetével. A hazában – itt vannak erős gyökerei erődnek! Csak a hazában s nemzetben és velők lesz képes a növendék a maga egyedisége szerint nagygyá, szabaddá fejlődni, valamint az egyes tag is csak egész szervezetben s vele képes erőteljesen működni.

135. §. A magyar haza és köznemzetiség.

De itt a bökkenő! Ennyi különféle népek közt miképpen lehet minden egyes tagnak erejét a haza javára összpontosítani? Nem csekély feladat, az igaz, de nem lehetetlen, csak értsük meg egymást. Ahol már eredetileg egy nemzet lakja a hazát, vagy ahol a nemzetiségek egybe olvadtak, mint például Franciaország-

ban: ott a haza, nyelv, nemzetiség, a nemzeti szellem, a hazaszeretet a nép minden rétegeiben egy. Ott a politikai és faji nemzetiség egészen összeesik egymással. De ahol oly keveréke nagyon a faji nemzetiségeknek, mint nálunk, ott a politikai nemzetiség csak egy lehet, az, mely a hazát megállapította, álladalmat alkot s a többi nemzetiség között mintegy első szülöttségi jogot gyakorol. Ezen nemzetiségről neveztetik el az állam, ennek czége alatt történik minden, ennek nyelve teszi az állam hivatalos nyelvét. Ezt politikai, állami vagy köznemzetiségnek mondhatjuk. Maga a faji nemzetiség nem tesz ki államot; mert igen sok nemzetiség lehet egy államban egyesülve; így például a római állam hány népet nem egyesített! Róma meghagyta a meghódított nemzetiségek nyelvét, vallását, de azokat a hivatalos római nyelv, a *civis Romanus* kapcsa által mégis magához fűzte, mint központhoz.

Néhány év még, s ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet e hazát vére árán megállapította s ezer éven át ezer bajok közt fentartá. Az ár, melyen azt szerezte, az volt, min az akkori idő közjoga szerint legfensőbbjog vala szerezhető, amely joggal még az újabb idő is alkotott országokat, még pedig nem kézről kézre járt földön, minő vala a népvándorlás idejében Magyarország, hanem századok által szentesített birtoklási jogokat taposva. Szerezte pedig és fentartá e hazát oly helyen, melyről a nemzetek adatai századokon át bőszen hullámokként tolák vala ki egymást. Tagadjuk, hogy van nemzet, melynek akár a legrégebb és régi akár az újabb nemzetközi jogok értelmében, isteni és emberi jogok szerint több joga volna sajátjához, mint a magyarnak. Milliók éltevel tartá fel a magyar azon alkotmányt, melynek jótéteményeit ma az egész nemzettest legkisebb tagjaira is kiterjesztette. Missióját ezer éves múlt igazolja. így állván a dolog, a magyar nemzetnek nem csak joga vagyona arra, hogy ezer éves hazája magyar haza maradjon, hogy nemzetisége és nyelve első szülöttségi joggal bírjon, hanem mindez életkérdés is rá nézve s az emberiség művelődésének egyik tényezője.

Midőn a magyar inkább pusztítani akar a föld színéről, mint nemzetiségén és nyelvén túladni: akkor legkisebb jogát sem csorbítja a testvérnépeknek. Ha a testvérnépek igazán beleképzelnek

magukat a magyar sorsába: talán méltányosabbak lennének iránta s majdnem kétségbe ejtő aggodalmában elkövetett csekély tévedéseit, melyeket úgyszólván csak egyesek követtek el, (mert egy boldog annyit ront, hogy száz bölcs sem ütheti helyre, mond Széchenyi Hunniájában) nem számítanák be neki sokszorosan.

Hogy tisztába jöhessünk, vizsgáljuk, mi a politikai nemzet. Politikai nemzet azon nép összessége, mely közös, független álladalom és haza által összekötve önálló polgári társasággá alakult s történelmileg mint egy erkölcsi személy saját politikai életet él. Nép alatt ellenben sajátnyelvű és származású népfajt értünk. A többi népnek, ha az állam fenmaradását és jóllétét akarja, meg kell ugyan tartania szűkebb értelmű nemzetiségét, de azzal a köznemzetiség felé és nem kifelé kell tartania; mert a hazaszeretet s így a politikai nemzetiség is, mely által az igazi és hű hazaszeretet nyilvánkozik, csak egy lehet. Képtelenségnek mondanók, ha a moldvai, bukovinai magyarok magyar nemzetnek neveznék magukat. Ki a magyar hazát igazán, minden utógondolat nélkül szereti s annak felvirulását őszintén óhajtja, át fogja látni, hogy csak egység, egyetértés vezethet célhoz. Ha különféle nemzetiségek érdekében működnek a népek: éppen azt teszik, mint ha ugyanannyi külön haza javára külön szakadva akarnának működni; főleg, ha az elkülönülés oly sympathiákkal, kaczerkodik, melyek a hazának szétbomlásztására célzanak, vagy azt bármiképp eszközölni segítik; kiváltképen pedig, ha a kifelé való nehézkedés valamely általán veszélyes s a közműveltség ügyének is igen ártalmas, káros érdekekben és ennek ármánya folytán történik. Ezt csak hazahütlenség teheti, mely hona romjain akarja szentsegtelen terveit építeni. Ez nem lehet, nem szabad! Honszeretetet e föld népei csak úgy tanúsíthatnak, ha a magyar nemzetiséget, mint aránylag számra és értelmiségre is túlnyomót, tisztelik azon központul, melyben minden nemesebb célzataik, törekvéseik találkoznak. A nemzetiség a honszerző népfaj népiségéből fejlődven ki, magától érthető, hogy nálunk minden, mi a politikai élet egészéhez tartozik, csak úgy lehet nemzeti, ha magyar. A politikai nemzetiség bélyege az álladalom, a népiségé a nyelv. Hódítassék meg, mondja Sontagh Propylaeumaiban, a haza, enyészszék el a nemzet önálló álladalma, s a nemzet mint nemzet eltű-

nik a világtörténelemből; mint nép azonban addig fog fennállani, míg saját nyelve él, ennek elenyésztével azonban mint külön nép is elenyészik. Míg valamely nemzet nyelve a nép szájában él, jóllehet nem hivatalos, addig nem csak mint nép élhet, hanem bizonyos körülmények közt mint álladalmat alkotó nemzet is, mint az nálunk és másutt a latin nyelvvel történt. De az idegen nyelv mindig hátrányára van a nemzeti művelődésnek, úgy hogy a politikai nemzet nyelvét a nemzet és nemzetiség főnnállásának majdnem oly lényeges föltételeül kell tekintenünk, mint a független álladalmat, főleg most. így levén a dolog, mindenki beláthatja, hogy midőn a magyar a többi testvérnépnek nyelvét és vallását nem semmisíti meg, hanem a maga nyelvének mint álladalmi, köznemzetiségi nyelvnek azt a polczot akarja kitűzni és semmivel sem magasabbat, mint amelyen a latin volt, hogy, mondjuk, akkor a magyar legkisebb csorbát sem ejt a többi nép jogán.

„A magyarnak ehhez teljes joga van Isten és ember előtt! És másképp nem is cselekedhetik, hacsak maga nem akarja magát megsemmisíteni. Ki ennél kevesebbet, vagy többet akar, az vagy a nemzetiség jogait felejtí, vagy az emberiség igazait támadja meg.”¹⁾ Ilyformán szólott harmincz év előtt a nemzet feltámasztója, Széchenyi is. De szavai, még ma is bírnak értelménnyel. Azért nem lesz fölösleges az ő nagy szelleméhez folyamodnunk. „Hogy a magyar nyelvet, mondja, a latin helyére illeszszük: arra nem csak érzelmünk és a nemzet becsülete késztet, hanem közhasznunk is ösztönöz. Országunk minden lakosa ragaszkodjék külön nemzetisége-, nyelve- s szokásaihoz házi körében; de közviszonyokban szövetkezzünk egy test- és egy lélekkel közös hazánk, közös urunk boldogítására, dicsőítésére. Honfitársak, rokonok, mily sorsa lehet országunknak, fejedelmünknek, ha a szövevényes létnek természetesen mindig növekedő sokszerűsége ellen végre valami hathatós eszköz által gátot nem vetünk?! A túlszövevénynek, melytől már nem messze vagyunk, közzavar elmúlhatlan okozata. Országglásunkat lassankint az egyszerűség elveire visszavinni tehát legszentebb kötelességünk, mert csak ez által menthetjük meg honunkat a veszélyek legnagyobbikától, a közzavartól, e veszélytől, melynél

¹⁾ Széchenyi István, Hunnia, Pest, 1858.

nagyobb nincs. A szövevény főforrása a nyelvchaos. Értsük valahára egymást; beszéljen kiki, ahogy neki tetszik, csak országos és közdolgaink folyjanak egy hangon, egy nyelven. Ezt kívánja az országos erőmű gyorsabb, szabatosabb mozgása és saját biztosságunk is. És ez ellen, úgy hiszem, senkinek sem lehet igazságos kifogása. Mert mindegyiknek elkülönzött joga, sajátja békén van hagyva s megbecsülve, és csak arról van szó, mit és mennyit áldozzon természeti jogaiból egy-egy felekezet a köztársasági haszon és bátorság elősegelésére; vagy jobban mondva, ha magunkat csalni nem akarjuk, az forog kérdésben, ki mit adjon honi hasznunk s bátorlétünk már valahárai megfenekítésére.”

Látnoki szavakkal figyelmeztet bennünket a legnagyobb magyar, ki a legélesebb politikai látással volt az isteni gondviseléstől megáldva. Sokan nem értették őt fönt és lent, s a vész, melytől borzad vala, bekövetkezett. Országunk ereje nagy időre teljesen ki van merülve. Bárha legalább most értenők őt! Mily szép! és mégsem költői, hanem a legmélyebb prózai igazság, mit nemzetünk nagy látnoka a magyarnak igaza mellett felhoz! „A magyarnak, mondja többiközt, elolvasztása- és megrontására az irtalmas Istenen kívül a természetnek úgyszólván minden teremtese, sőt saját vére is már bölcsőjétől kezdve szakadatlan iparral munkálkodott; mintha megsemmisítésére a földtekének minden népei, minden elemek engesztelhetlen frigyét kötöttek volna. Mert nincs veszély, nincs ros, nincs nyilvános erőszak, vagy viszont alattomos, nyugodni soha nem tudó rágalom, nincs kajánság, nincs hont gyilkoló undok gazság, mely e népet a kegyetlen Eumenidáktól megszállva ne dúlta, ne alacsonította, ne mocskolta volna a szégyen minden kínjaival. Mindünnen setétségtől körülveve mint gyöngé sajka századokig hányatott idestova, fel s alá a megbőszült s pártatlan tenger árjai közt; végveszte minden pillanatban hihető; – s mégis, noha elsülyesztésére mintha összeesküdött volna minden, fentartá magát és él! S ím, hazafiak! ezen elronthatlan minéműség, ezen megtörli étlen erő, e megsemmisíthetlen szellem, mely a lehető legkülönb s legkeményebb próbák minden ámyéklatai közt szabadsági zálogunk vala eddig, ez azon drága s egyedüli kincs, mely méltó alapul szolgálhat utóbbi létünknek, jövő magasságunknak.” Felszólítja aztán a testvérnépeket, hogy amint

ők századok lefolyása alatt semmikép sem bántalmazott hű szövetségesei valának a magyarnak minden bajai- s örömeiben, úgy fogjanak most is kezét s tekintsék túlszenvedély nélkül a jövőndőt.

„Mi magyarok, ha nemzeti főnmaradásunkért aggódunk s nyelvünk és sajtóságaink kifejtésében előhaladni törekedünk, egyenesen csak elolvasztatásunk, megsemmisítésünk ellen védelmezzük magunkat (s az európai közművelődés érdekében fáradozunk). Ha nincs Hunnia határai közt hazánk, egyebütt e földön többé sehol sincs. De nem úgy a másajkúaknak. „A magyar kényszerítő módokkal akarja terjeszteni magát, s ekép mi is kénytelenítettünk minvédelmünkben haladásunk iránt gondoskodni” így szólnak, s a szegény magyarra anathemát kiáltanak, míg a többieknek szép mértékletességét bámulják. Ő valójában szép, dicső moderatio, mely semmibe, legkisebb áldozatba sem kerül (?) Hunnia határai közt józanul vívni magyarság mellett – erény, ellene hatni viszont és üldözni azt – meg nem bocsátható vétek; minthogy egész nemzetet megsemmisíteni Isten előtt bizonyosan még súlyosabb tett, mint egyes gyarló embernek rövidíteni meg aránylag csekély pályakörét. Minden vágyaink, reményeink egybe vont célja csak az, hogy a latin helyébe a magyar iktattassék. Ennél tovább menni nem szándékunk. S most kérdem hazafiak! megtagadhatjátok-e pirulás nélkül saját igazságtalanságtokon nekünk ezen egyedüli kincsét jövőndönknek; nekünk, kiknek léte forog e kérdés eldöntése körül, s ti, kik estünk által boldogabbak valóban nem lennétek? Lehetetlen hidegen tőlünk visszavonulnotok! Tartsa meg anyanyelvét mindenki; törekedjék mindenki, elkorcsosulástól rettegve, a tökélyesülés felé azon sajtóság és eredetiség alapján emelkedni, melyre Isten állítá, de azért az emberiségnek ne váljék ellenségévé. Nyújtsatok segédkezet s ne hagyjátok magatokat tőlünk azon lágyvelejűek által elidegeníteni, kik ügyünknek használni akarván, részint ijedségből, részint természetes rövidlátásból, jobbadán pedig csak túlhévből nem azon módokhoz és eszközökhöz nyúlnak, melyek a veszélyből kimenthetnének.

A legnagyobb magyarnak ezen ihlett szavai után honfitársainkra bizzuk megfontolni: mit nyernének a magyar elpusztulásával? Ugyan mi haszon volt még valamely birodalom túlterjesz-

kedésében? Nem saját terhe alatt omlott-e össze mind? A nagy birodalmak, melyeknek eszméje most soknak szemét elhomályosította, csak roppant költséggel, nagy áldozatokkal, iszonyú fegyveres erővel tarthatók fel. S ha jelenleg egy pár ezer, vagy száz ezer harcos áll egymással szemközt, a nagy birodalmak létesülteivel milliók fognának állani egymás ellen, s áradatként omlanék a vér, minden kigondolható nyomor pusztítná az országokat, s a népvándorlás rémei járnák be a földet. Ily nagy áron kellene a népeknek megvásárolniuk azon hamis nemzeti büszkeséget, mely a nagy birodalmakban eszményt lát. „Világos, mondja Herder, hogy az államok nagyobbodásával szükségképen az egyes szerencsétlenek száma is nagyobbodik. Nagy államban százaknak kell éhezni, hogy egy dobzódhassék; ezren, nyomatnak vagy hullanak el, hogy egy koronás bolondnak, vagy bölcsnek képzelete teljesüljön. Jótékonyan járt el tehát a Gondviselés, midőn a népeket nem csak erdők és hegyek, tengerek és puszták, folyók és éghajlatok, hanem főleg nyelvök, hajlamaik és jellemök által oly csudálatosan elválasztá, csakhogy a leigázó kényuralomnak megnehezítse munkáját, s ne kerüljön valamennyi világrész egy faló hasába. Egy Nimródnak sem sikerült még az egész föld lakóit maga és nemzetsége számára meghódítani.”¹⁾)

Hazánk nem-magyar ajkú lakosai jól teszik, ha sorsukat elfogulatlanul összehasonlítják más országok különajkú lakosai és önálló fajrokonaik sorsával. A magyar nemzet soha sem volt szűkeblű a vele együtt élő nemzetiségek és vallások iránt; mit eléggé bizonyít már csak azon tény is, hogy míg más államok századokon keresztül minden nemzetiséget és vallást elnyomtak, elolvasztottak: addig a magyar száz diadalai s hatalmi fénykora daczára a különböző nemzetiségek iránt, melyeket e hon határai közt talála, vagy melyek későbbben vándoroltak volt be, mindig oly méltányos és igazságos tudott lenni, hogy azokat sem nyílt hatalomszóval, sem álnok eszközökkel, vagy föltétekkel beolvasztani soha meg nem kíséreltette. S ha a nemzeti lételet mármár végenyészettel fenyegető latin helyébe az őt Isten és ember előtt megillető jogánál fogva a magyar nyelvet akarván állítani, azt kíváná, hogy aki az államügyekben részt venni kivan, a latin helyett tudjon magyarul: való-

ban, senkinek jogát nem csorbította; s ha midőn a nemzet enyészete örvényének szélén álmából felriadt, némely túlbuzgók hibákat követének el: bizonyosan az idő azokat is megorvosolta volna. Egyszerre minden ügyeket tisztázni nem lehet; némely politikai kérdések sokszor századok szellemi tusait veszik igénybe. A magyarnak jó szándékát senki sincs feljogosítva kétségbe vonni; ő az ország mindenrendű, rangú, vallású és nemzetiségű lakóit egyaránt megelégedetteknek, boldogoknak akarja tudni, mert hiszen ez saját javának is biztosítéka; kész mindent a többi nemzetiségért megtenni, mi nemzeti életfájának gyökerét nem támadja. Ha a múltakon okulni tudunk: vegyük fontolóra, hogy az 1848-diki szabadelvű törvények, melyek a magyar nemesség kiváltságait eltörölve, a haza lakóit egyenjogúakká tették, félszázados vívást igénylének, melyben magyar magyar ellen küzd vala. Hasonlókép járjanak el hazánk különféle nemzetiségei is; terök, módjok van most a kiszélesített alkotmányban elég; az alkotmány mindenkinek jogot ad a versenyzésre, a községi, megyei, országos gyűlések minden nemzetiség előtt tárva vannak; a sajtó szabadságot ad mindenkinek gondolatai közlésére; ha tehát valamely nemzetiség csonkítva érzi magát jogában, vagy új jogokat akar, ott vannak a nyilvános, törvényes eszközök, használja azokat, szerezzen magának népe között törvényes eszközökkel többséget, víja ki igazát szó és írás útján, s ha csakugyan igaza van, győzni fog előbb-utóbb. De a kifelé való nehézkedési ne tartsuk se politikai, se természeti jognak; mert ilyen az egységes hazaszeretetet lehetetlenné teszi, a magyar politikai nemzetiséget megsemmisíti. Ennek megsemmisítését pedig egy nép sem kívánja, csak egyes ál próféták, kik kolomposokul tolják fel magukat, a jóindulatú népet félre vezetik s a szegény hazát iszony színhelyévé alakítani nem borzadnak.

Íme ez lelkünk meggyőződése a közhaza és köznemzetiség kérdése körül, mely meggyőződésünket azon nagy férfiú látnoki szelleme megerősíti; ki nem csak Magyarországnak volt legnagyobb államférfia, hanem a világ legelső, legnehezebb kormányán is illetékesen állhatott volna.

Szívleljük meg tehát mindnyájan eme szavait: „Egyesüljetek Hunnia minden nemzetei a magyar genius szárnyai alatt s tartsátok híven kebleitekben, hogy egyezés nélkül Hunnia semmi! „Az

ő szelleme hassa át lelkünket, de különösen a nevelőkét, hogy egy boldogabb jövőnek vethessék meg alapját!

136. §. A hazaszeretet ápolásának módja.

Hogy az előbbi cikkben kifejtettük szeretetet a közhaza és köznemzetiség iránt nem csak a tanodái, hanem minden nevelőnek és így a szülőnek is őszintén kell keblében táplálnia s azt gyermekeire átszarmaztatnia: az magában is érthető. A mód, mely szerint azt a nevelő gyermekeire átszállítja, igen egyszerű: legyen ő maga áthatva a fönnebbi igazságok érzetétől, beszéljen s tegyen a szerint s gyermeke az lesz, ami ő. A tanodák az általános emberiségen kívül a nemzeti szellemfejlesztésre is tartoznak gondot fordítani; az államilag szervezett nemzetnek művelődése érdekét a nemzeti élet minden fokán és minden oldalán figyelembe vennie és érvényesítenie kell. Bármely iskola legyen az, egynek sem szabad magát ez állami követelmény alól fölmentettnek tekinteni, egynek sem szabad nemzet ellenes művelődés szervéül szolgálnia.

De ha valahol, úgy bizonyára nálunk e dolog a legkényesebbek közé tartozik. A népiskolákra nézve nincs nehézség, mert ezeknek még semmi közük az állami nyelvhez, legfőlebb olvasni, írni s gyakorlatilag kissé beszélni tanulnak a gyermekek; de egészen máskép áll a dolog a középtanodákra nézve. A legnehezebb dolog oly rendszert szerkeszteni, mely mind a politikai, mind a faji nemzetiségnek megadja a magáét s mellette a tudományos igényeknek is eleget tegyen. Ha nem volnának a reál tárgyak, sokkal könnyebb lenne a dolog, mert akkor maradhatnánk, mint voltunk, nyelvtanuló nemzet; de minthogy a reál ismeretek semmiképp sem mellőzhetők, s ez által a tanulandó tárgyak nagyon megszaporodnak: azért csak kölcsönös engedékenység menthet meg bennünket az e téren minden jó akaratunk mellett is fölmerülő nehézségektől. Hogy az izgatásoknak elejét vegye, e téren is sokat enged jogából a magyar; s az országgyűlés, mint eddigi engesztelő eljárásából ítélni, oly törvényt fog alkotni, mely, csak hogy békesség legyen, meg fog elégedni azzal, ha a többi nemzetiség iskolái a magyar nyelv alapos megtanulása iránt biztosítékot nyújtanak.

Tisztába hozatván az előadási nyelv kérdése, a tanító a hazaszeretet ápolására nézve legüdvösebben tesz, ha magát a következő pontokhoz tartja.

1-ször. Legyen minden előtt a nevelő igazi hazaszeretettől áthatva, mert amije kinek nincs, azt másnak nem adhat. Örüljön, hogy ő e hazának egyenjogú polgára, mely annyi viszontagságok daczára is dicsőséggel bírt fennállani; ragaszkodjék szeretettel s a nemzetet jellemző törhetlen hűséggel a fölkenet törvényes apostoli fejedelemhez. S e hűséget mutassa leginkább az által, hogy a honatyák s fejedelem egyetértésével az ország boldogítására alkotott törvényeknek őszinte lélekkel hódol, azokat lelkiösmeretesen megtartja s amennyire hatásköre terjed, másokkal is megtartatja. Tudnia kell Herderrel, hogy a thermopylaei hősök eme sírirta: „Vándor, mondd meg Spartának, hogy engedelmeskedvén törvényeinek, itt fekszünk!” örökre alapelve marad a legmagasabb politikai erénynek, Ez alapelv a legmagasabb, mit az embereknek boldogságuk és szabadságuk eszközlése végett megérteniök és gyakorolniök kell. ¹⁾ Tartsa tiszteletben őseinek tiszteletes szokásait azok hibái nélkül. Vegyen részt a hazát érdeklő ügyekben, de óvakodjék avatatlan kézzel az államgépezethez nyúlni; még kevesbbé ámitássá el magát a politikai agyrémek kovácsaitól. Első királyunk korában lehetett értelménye annak, hogy „az egynyelvű s egyszokású ország gyarló és töredékeny”²⁾; de korunkban, fájdalom, nagyon is igaz Herder³⁾ azon állítása, hogy semmi sincs a kormányzás céljának annyira ellenére, mint a népkeverék egy államgépezetté enyvezve. Minél bonyolodottabb tehát államgépezetünk: annál válságosabb lehet a hazára a politikai gyerkőczék, kamaszok, daemagogok s minden néven nevezendő pöczérek ama vakmerősége, melynél fogva az államgépezethez nyúlni nem iszonykodnak. „A legszebb ültetmény, mely századokra a legszebb gyümölcsöket igére az emberiségnek, gyakran egynek értetlensége miatt elpusztul, ki az ágak lenyvesése helyett a fát vágja ki.”⁴⁾ „Mindig szigorú igazság marad, hogy

¹⁾ Werke, zur Philos, und Gesch. V. 167-168.

²⁾ Szalay László, Magyarország Története, I. 87.

³⁾ Werke etc. IV. 234.

⁴⁾ Werke etc. V. 334.

kétszer kettő négy; de nem épen oly bizonyos, miszerint amely törvény Athénében jó, az Parisban is jó. Be kell ismernünk, hogy a szabadság a legnagyobb javak egyike; de szükséges-e azért patakokban ontani vért, hogy azt valamely népnél oly fokban állapítsuk meg, amelyet az elviselni még nem bír?¹⁾ Tenni! és nem: szájaskodni legyen jelszava. Tudnia kell, mit Kölcsey a hazaszeretetről mond: „Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfiúkor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod erezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek; de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. Ezreket fogsz találni, kik ajkaikon hordják e szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belül találtatik; kik büszkén tekintenek az idegenre s hálát mondanak az Égnek, mely őket magyaroknak születni engedé: s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza iránt! véled-e, hogy ezen hazaszeretet az, mely a fények koszorújában olthatatlan fénynyel ragyog s a történet évkönyveiben tisztelő bámulattal említetik? Minden erény önáldozással jár, feláldozásával pillanatnyi kényelmünknek, megtagadásával önhasznunknak s nem ritkán hajlandóságunk, vagy gyűlölségünk elnémításával: azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit élted folyta alatt arczod izzadásában gyűjtöttél, mindent, amit lángoló szeretettel fűztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házad népét és saját éltedet naponkint és pillanatonkint érette föl kell szentelned. Ezért a valódi hazaszeretet példái oly ritkák: ezért vágynak, kik annak való értelmét soha magukévá nem tehették. Jókor szokjál e gondolathoz: a társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a jótétemények, mik a társaságban naponkint ránk haramiának, lehet-e kívánnunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? Úgy mindent kell tenned annak fenntartására, mi saját erődtől telik. Mi a haza egyéb, mint a legszen-
tebb kapcsolatokkal egybe foglalt emberek társasága?” Ez a hazaszeretetenek tiszta fogalma; ennek törekedjék a nevelő életet adni, minden előtt önmagában.

¹⁾ Chateaubriand, *Genie da Christianisme*, T. II. P. III. L. II. Ch. 5.

2-szor. Hasonló szellemben hasson növendékeire is. Ismertesse és kedveltesse megvelők elő szőr szülő foldj őket; ez természet adta érzelem, s minden ember szeretettel ragaszkodik s a távolban is édesen emlékezik azon helyre, hol földi léte kezdődött. A szülő föld szeretetéről vezesse növendékét hazájának szeretetére, mint amely csak tágasabb köre amannak. Ismertesse meg vele a hazát, annak szokásait, intézményeit, legfőbb érdekeit s a jó polgár kötelességeit. Ha a gyermek nem ismeri a hazát, mikép szeresse azt? A növendéknek mintegy össze kell hazájával nőnie, benne, általa élnie. Azért már a népiskolákban kell lelkesedést kelteni a gyermekekben minden iránt, mi a haza életében nagy, magasztos és dicső, s mit ő megérteni képes. Énekeljen a gyermek nemzeti dalokat, melyek a haza hőseit dicsőítik; ismerje meg azon nagy embereinket, kik a nemzet és emberiség érdekében halhatlan érdemeket szereztek maguknak, hogy szíve nemesebben dobogjon, midőn azokat magáéinak vallhatja; de adja az iskola utálatos rajzát azon gyáváknek is, kik hitvány önérdékből a hazát elárulni nem iszonykodtak. Ápoljuk a gyermekben főleg azon sajátosságokat, melyek a nemzetnek mindig díszére valának.

3-szor. Minthogy pedig e hazát sokféle népség lakja: iparkodjék a gyermekeknek szívökre kötni, hogy a honpolgárokat, bármely néptörzshöz tartoznak is, a közhaza iránti kötelék fűzi és tartja össze, mi által egy testvéresült nagy nemzetté válnak; hogy egymást szeretni tartoznak, nem csak azért, mivel általában minden felebarátunkat szeretnünk kell, hanem különösen azért, mivel egy hazának egyenjogú gyermekei vagyunk, ugyanazon törvények alatt élő családot képezünk s jóban, roszban egyaránt osztozunk. Nem csak egyszerű, hanem többszörös vétket is követ el az, ki a más nemzetbelieket bármikép is bántalmazza, csúfolja, megveti, magát föléjük helyezni akarja stb. Derítsük föl előtte, hogy az igazi hazaszeretet nem szóban, külsőben, üres fitogtatásokban, vagy épen botor tüntetésekben rejlik, hanem a törvények megtartásában, gyermekekre nézve a jó viseletben és tanulásban; hogy aki a hazát igazán szereti, az már gyermekkorában úgy iparkodik, miszerint egykor értelmes és munkás polgár lehessen s így valódilag jó honfivá növekedjék.

4-szer. Későbbben, midőn a gyermek láthatára tágul, a saját-

képi haza határain túl is terjeszkedvén, megismertetjük őt röviden a velünk egy fejedelmi ház alatt levő népekkel is, megmagyarázván neki, hogy a magyar király ausztriai császár is egyszersmind, s hogy e népeket, mivel velünk közelebb viszonyban élnek, s érdekeink sokfélelékép érintkeznek, szintén testvér-nemzeteknek kell tekintenünk.

5-ször. Ha a növendék ismeretköre mindinkább tágul, s már az ó kor történelmét is tanulja: hatalmas eszközöket fog találni a nevelő növendékei hazaszeretetének gyulasztására egy részről a görög eszményi mintákban és a római nagyszerű példányokban, más részről az újabb történelemben is.

6-szor. A hazai nevezetes események emlékünnepeinek megüллése is nagy befolyással van a hazaszeretet élesztésére.

7-szer. Ide tartoznak a tornai gyakorlatok is, melyeket nemzetiekké lehet tenni.

IV. SZAKASZ.

Nevelés a nemi egyediségre való tekintettel.

I. FEJEZET.

137. §. Testi nevelés.

Hogy a nevelésnek a nemi különbséget is tekintetbe kell vennie, azt már az Általános Neveléstan 69. §-éből is tudjuk. Tekintvén az ember végczélját, tagadhatlan, hogy erre nézve semmi különbség nincs a férfi- és nőnem között. Miért mind a kétőnek úgy kell neveltetnie, hogy mindegyik pontosan eljárván tisztében, mind itt, mind jövőben boldog legyen. És e tekintetben az Általános és Különös Neveléstannak elvei és szabályai mind a két nemre szólottak. Mivel azonban az egyenlő végezel mellett olyanok is vannak, melyek a nemi különbségben alapulnak s így mások a férfi- s mások a nőnemre nézve; mivel a férfinak az emberi társadalomban már nemi természeténél fogva is más hely van kijelelve, mint a nőnek: azért az első két részben eléadott nevelési eljárást a nemi különbség szempontjából is kell, legalább némi vonásokban tekintenünk. Hasonlóság van ugyan a férfi és nő testszellemi szervezete között; de a különbség mégis szembe szökő. „Amint a nemzés a fogamzáshoz, magzathordáshoz, táplálás- és ápoláshoz: úgy viszonylik a férfi hivatása is az asszonyéhoz. Egy oldalon a tevőleges, önálló, erőteljes, teremtő erő; a másikon a nemleges, szenvedőleges, fogékony és türelem, kitartás által működő és fentartó erő. Mind a kettő összhangzásban egymással az emberiség eszményének befejezése.”¹⁾ Azért a nevelésnek, legyen az közintézetbeli, vagy házi, a nemi különbségre s az ebből következő rendeltetésre is kell figyelemmel lennie. Ez a jelen szakasznak feladata. Ezen cikkben a testi nevelésről akarunk szólni, és pedig együttesen mind a két nemre nézve.

Azon szabályok, melyeket az Általános és Különös Nevelés-

¹⁾ Niemeyer, Grundsätze, 1835. III. Th. §. 95.

tanban eléadtunk, általában mind a két nemre nézve érvényesek, A gyermekek testi nevelésére túlnyomó tekintettel voltunk ugyan, de e szabályok mégis a nőnemre is alkalmazhatók; s ahol kellett, tekintettel voltunk a nőnemre is. Itt tehát csak azon szabályokra szorítkozunk, melyek a különös részben még nem jöttek elé, és pedig leginkább a nőnemet illetőleg. A két nem testi nevelésének irányát kijeleli annak nemi egyedisége s az ezzel összefüggő rendeltetés. De ha a gyermekek vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy arra van utalva, miszerint egykor kifelé működjék. Az élet terhebb s nagyobb fáradsággal összekapcsolt nemei is leginkább a férfinevet illetik, ez győzedelmeskedhetvén leginkább részint nemi rendeltetése-, részint nagyobb tapasztalása-s gyakoroltságánál fogva az eléforduló nehézségeken. Miből önkényt következik, hogy a gyermekeknek testi erejét lehetőleg ki kell fejteni. A testedzés minden nemei, minden, mi a testnek erőt, tartósságot, ügyességet kölcsönöz, következésképp a torna mindennemű gyakorlatai is szorgalmasan használandók, természetesen kellő fokozatban, amint azt a gyermek kora s testi minősége parancsolja. – Még élesebben körvonalozta a természet a nőnem hatáskörét. A nőnem rendeltetése nem kifelé hatni, hanem feleséggé, gazdasszonynyá, anyává lenni. A nő teste finomabb, gyöngébb, több kitartást, ellenállást igényel, mint izmosságot, erőt, kivéven a legelső rendű népet, melynek asszonyai a külkörülményeknél fogva szintoly erős testi munkát végeznek, mint a férfiak. A nevelésnek e szerint azon kell lennie, hogy a testi erők eredeti épségökben fentartassanak, gyarapodjanak, s minden eltávolítassék, ami a különben is gyöngé testet még gyöngébbé, kényesebbé tehetné, az ingerlékenységet fokozhatná, minden előtt pedig, a mi a fogamzást, teherviselést, szülést és táplálást gátolhatná.

Ez általános előzmény után lássuk a nemi különbség szerinti testi nevelést a fejlődés egymásutánja vagyis a főkorszakok szerint.

A férfi és nő testszervezete közti különbség már az ember-magban is az ezzel járó rendeltetés szerint benrejlik. E különbség a csecsemő- s első gyermekkorban mindig élesebb és élesebb körvonalzást nyer, A megszületett gyermek teste aránytalanul nagyobb, izmosabb, mint a leányé, csontjai erősebbek, nagyobbak,

sejtszövege szilárdabb. A fiú légzése nem oly mély, mint a leánykáé; áthasonító, emésztési ereje nem oly gyors, a chylus és vérképződés és az érverés lassúbb. Ehhez képest a leánykának kevesebb, de gyakoribb étel szükséges, mint a fiúnak. Ital nem kell neki annyi, mivel több nedv van testében, ahonnan vízeleni sem kell neki annyit, mint a férfinak, kiben a szilárd részek túlnyomók. A nőben túlnyomó levén a tengélet, több álomra van szüksége; de a szellemi erőltetés sokkal veszedelmesebb rá nézve, mint a fiúra, minthogy igen ingerlékeny levén, veleje, érzékei, mozgási idegei nagyon szenvednek, és szemfájás, kimerülés, de különösen gyomor bajok hamarabb következnek be nála, mint a fiúnál. Azért ilyenkor a mozgás és játék még főfoglalkozása a gyermeknek. Mikép kell azt intézni, eléggé kifejtettük.

A második hét évben a nemi különbség élesebben alakul ki.

A növés lassúbb, a hajszín maradandó lesz, a homlok ki-domborodik és szélesebb lesz, a tüdő nagyobbodik, s a légzés erősödik. A fiú izmai és idegei már most messze elhagyják a leánykáét, igen kifejlődnek és megerősödnek, a csontok megszilárdulnak: ellenben a leánykának teste gömbölyded marad, de a csipeje szélesebb lesz vállánál. E korszak második részében a leányka egész életereje a nemző szervek kialakítására irányul: lábaiban nehézséget, a belrészekben nyomást érez, homályosan sejti nemi rendeltetését s a fiúk köréből visszahúzódik. Ilyenkor sajátságos ellentétet mutat a leányka alakja: majd gyermekded, majd asszonyi; ma a felnőttekhez szegődik s komolyabb, holnap gyermeki játékot űz; majd magányt keres, majd társaságba keveredik, melyben igen ingerlékeny, környezetére igen könnyen neheztel és szokatlan esetlenségeket követel. Igen kíváncsi mindent tudni, mi titokszerű, ő maga pedig titkolódzó. – E korszakban is az előbbi életrend követendő, de természetesen a fejlettségi fokhoz arányítva. Minden előtt az izomrendszert kell fejleszteni, hogy a fiú erőt, a leány ügyességet és kellemet nyerjen. Mikép kell ezt tenni, az már részletesen elé volt adva. A leánykára nézve azonban mégis meg kell jegyeznünk, hogy ezen átmeneti időszakban a leggyöngédebb gondviselést igényli. Mert ama szellemi ingerlékenység csak a még ingerültebb testi szervezetnek visszfénye, mely a leánykát a nemi élet ébredté-

vel sokféle betegségre teszi hajlandóvá. Ha a leányka ezen időszakban mostoha gondozás alatt van, gyakran egész életében megszíni. De az átváltozás gyorsan halad, s egy napon csak azt vesszük észre, hogy többé nem gyermek, hanem szűz áll előttünk.

A harmadik hét évben, az ifjúság korszakában, az ifjú pelyhesedni kezd, bekövetkezik a nemi érédes ideje. A leánykánál ez néhány évvel előbb áll be, a mell kidomborul, s a tisztulás is jelenkezik. Gyors léptekkel halad most a szűz rendeltetése felé, teste át- és kialakult, s mint a föld legszebb rózsája virágozik. „Az arcz elevenebb színt nyer, a vonások élénkebbek lesznek, a hang zengzetesebb és dallamos, a szem tüzesebb, az emésztés és áthasonítás gyorsabb, a vérelet fokozódik, a légzés gyorsabb, a szellem izgatottabb.”¹⁾ így írja le Heidenreich a leányka emez átváltozását. Minthogy most már a fiúnak tudata van a nemi ösztönről, azért gondos életrendet kell tartani. Hűtő tápszereket, gyümölcsöt, zöltséget adjunk neki, foglaljuk el őt erősebb szellemi munkával, téessünk vele gyakori sétát, mozgást, nedveinek, erejének fölöslegét párologtassuk el tornai gyakorlatok által, ha az érzékiség tévedései ellen biztosítani akarjuk. A leány életrendét illetőleg pedig tartsunk távol minden fűszeres ételt, italt, melyek a vért az alrészek felé hajtják, hevítenek; alügyék a leányka kemény ágyon s kerülje az ülést. De midőn időszaki baja van, óvunk kell őt a nagy mozgástól, meghűtéstől, nehézemésztésű, puffasztó, izgató, hevítő tápszerektől.

A nagykorúvá lett férfi és asszony testszervezete már teljesen kifejlett; de az elsőnél a mell és váll, a másodiknál a csípő és medencze még szélesednek. A teljes fejlettség korában a férfi annyit vesz be, amennyit kiválaszt s étvágyát könnyen mérsékkelheti. De aki ezt nem teszi, hanem többet eszik, mint amennyit kikülönít, az ha bizodalmas természetű, megkövéredik, mi csakúgy árt a testszervezet szabatos működésének, mint a vérhiány. A kövérség a szellemre is kártékonyán hat, mert, mint Moleschott mondja, többnyire szellemileg is lustává, kényelmessé teszi az embert, mit a magyar a háj fejű jelzővel találóan kifejez. – A teljesen kifejlett szűz rendeltetése, hogy anya legyen.

¹⁾ Heidenreich. Ueber die Erziehung der weiblichen Jugend, S. 13.

Érdekes állapotában a nő több eledelt kíván, de ha sorsa engedi, csak könnyen emészthető eledeleket egyék, az utósó hónapokban pedig, midőn az anyaméh magasán áll, csak keveset, inkább többször egyék. Tegyen kellő mozgást, de erőltetéstől, nehéz terhek emelésétől óvja magát, mert csak igen kivételes az olyan nő, mint Jean Páninak gyergyói székelly asszonya, ki 1685-ben, szept. 7-én a moldvaiak elleni csatában hetet az ellenség közöl lenyársalt s még az nap este fiat szült.¹⁾ Ilyen állapotban még az állat is igen visszavonul s minden sértéstől gondosan óvakodik. De ma már divattá lett, hogy a nők ilyenkor a legzajosabb helyeket látogatják, mi ártalmasan hat a méhgyümölcsnek mind testére, mind szellemére. Vannak nők, kik szülés után másod-, harmadnapra fölkelnek és dolgoznak. Ez mindig nagy veszélylyel jár, még olyanoknál is, kik dolgozhoz szoktak. A természet megsértett törvénye mindig megboszulja magát. A betegágyas asszony az első hetekben csak levesféléket egyék, későbbben könnyen emészthető, tápláló ételekkel éljen, de mértékletesen, hogy gyomrát el ne rontsa; óvakodjék az igen sós, eczetes s általában olyan étkektől, melyekről tapasztalja, hogy kisdede hasfájást kap tőlök. Hogy az anyának indulatossága a kisdedre igen ártalmas, azt már másutt is láttuk: különösen gondja legyen tehát az anyának kedélyére, indulat után soha se szoptasson. Mily ételek valók a szoptató anyának, azt könnyen kivehetni azokból, miket a tengélet rendszérének nevelésénél elmondottunk.

¹⁾ Levana, Paris 1837. §. 93.

II. FEJEZET.

Nem szerinti szellemi nevelés.

I. CZIKKELY.

138. §. A gyermekek szellemi nevelése általában.

Az általános és különös szellemi nevelésben mind a két nemre kiterjed ugyan; de mivel a férfinak szellemi tehetségei is különböznek a nőétől, s ezen különbség szerint társas életi rendeltetése is más, mint a nőé, azért a szellemi nevelést nemi különbség szerint is kell szemügyre vennünk.

Humboldt Vilmos¹⁾ a férfi- és nőtehetségek közti különbséget abban látja, hogy a férfi önmunkás, a nő inkább szenvedőleges. Mind a kettőnek ugyanazon szelleme van, de működéseik iránya különböző. A férfi önmunkásságánál fogva hatással kezd, de minthogy fogékony is, elfogadja kölcsönösen a visszahatást is. A nő egészen ellenkezőleg működik: nagy fogékonyságánál fogva befogadja a ráhatást s azt önmunkássággal viszonzozza. Ugyanezt mondja Schleiermacher is.²⁾ E szerint a férfi önmunkás hatásánál fogva szabadabbnak, függetlenebbnek érzi magát a természettől s külkörülményektől; rendeltetése szabad működés által hatáskört választani és a személyi önállóságot teljes mértékben képviselni. – Ami gondolkodását illeti, itt az összetes egyesekből gyorsan általános törvényre emelkedik; ahonnan a feltalálás tulajdonképpen a férfinak majdnem kizárólagos fölénye. Azért a nyelvet is csak is a férfiú képes beszéddé, szónoklattá alakítani, mert csak neki van az ildoma, hogy a nézponatok általánosságába, önmagából kilépve tárgyilagos viszonyokba s mások nézeteibe magát belegondolja, mint azt a beszéd alkotásánál föltétezzük. Az érzés rendszer világában a férfit kiválóan az egyes tüneeményeket összefoglaló összkép indítja; leginkább a fönséges, nagyszerű iránt fogékony, melynek benyomásai szabad működésre serkentik képzelmét. Akarata, munkássága általános elvekből s távol levő czélok után indul.

¹⁾ Willi. Humboldt. Über den Geschlechtsunterschied etc. Ges. Werke IV. B-S. 381.

²⁾ Schleiermacher, Grundriss der phil. Ethik. S. 123.

Már ami az általános nevelési szabályoknak a férfiegyediség szerinti módosítását illeti, azt a következőkből láthatjuk.

1) A gyermekek élelkebb önmunkássága állandóbb, kiméretebb és szigorúbb fegyelmet igényel, mint a leánykáké. Ugyanis a gyermek korán ébredő önmunkásságának, uralmi rendeltetésének, testi és szellemi ereje túlnyomóságának érzete könnyen önfejűsége, önkényre, uralomkórra tesz hajlandóvá, hatalmaskodóvá, szerénytelenné teszi a fiút, nem ugyan kegyetlenségből, hanem inkább fitogtatásból, s mert jól esik neki erejének e hatását szemlélni. Azért már igen korán kiváló gondot kell fordítani a fiú rokonérzelmének és szerénységének fejlesztésére. Tanuljon mások örömeiben és szenvedéseiben részt venni, erejét mérsékelni s azt nem mások faggatására, hanem védelmére használni. Mily családi szellem képes a fiú ezen jellemvonására jótékonyan hatni, azt már bőven kifejtettük az érzés rendszerének nevelésében: azért itt csak annyit említünk meg, hogy e tekintetben legtöbb függ a fiú környezetének érzelmvilágától. A család komoly s mégis szelíd szelleme, az anya és nőtestvérek körében való gyakoribb mulatás leginkább képes akadályozni a szilajságot, vad-ságot, keményszívűséget. De ennek csak akkor van kívánt sikere, ha a szülők bölcsen tudják intézni a nevelést; ha a fiúknak kitüntetés nem hat leverőleg a leányokra, mi által a fiúk szarvat kapnának, a leánykák pedig mélyen éreznék alárendeltségüket; ha maguk a nővérek sem igen kedveznek a fivérek túlnyomó erejének.

2) Minthogy a fiú ki a szabadba, az állami és egyházi élet körébe van utalva, hol az erők érvényesítése bizonyos önállóságot, bátorságot igényel: azért, midőn egy részről munkát adunk a növendéknek, mely őt rendeltetésének teljesítésére előkészíti s más részről meg a túlcsapongásra hajlandó erőt mérsékelni, szabályozni tanítja, igen bölcsen kell megválasztani tudni a mértéket, nehogy a fiú szélsőségbe essék, vagy vakmerő, vagy bátortalan, félénk, gyáva legyen. A férfiú rendeltetése élénk, vidám, bátor munkaságot kíván. E követelménynek úgy felel meg a nevelés, ha a fiút erejének szabad használására szoktatja, hogy az mennél előbb maga lábán tudjon járni. De nem fog maga lábán járni, ha folytonosan oly korlátok közt tartjuk, hogy majdnem minden lépése,

gondolata, kívánsága, sőt tekintete és lélekezése is aggodalmas el-lenörködés alatt áll; ha elzártan neveljük; ha örökké az anyák különösen pedig a nagy anyák szemei előtt van. Ha semmi hitele nincs a gyermeknek, végre minden önbizalmát veszti; akit mindig argusi szemekkel kísérnek, az cselhez folyamodik, s ha egyszer békóiból megszabadulva a világba lép, gyakran vakon rohan veszté-nek. Helyes a tanács, melyet erre nézve Jean Paul ad: „Utczai sebek gyógyít hatóbbak és egészségesebbek és könnyebben tűrhetőek, mint a tanodái sebek. A szilaj angol ifjúságból komoly parlamenti tag leszen, mint a kezdetben rabló rómaiakból erényes és magát az egészért feláldozó tanács lett.”¹⁾ Ebből, ha helyesen értjük s okosan alkalmazzuk, hasznos tanulságot meríthetünk. A fiút az ellenséges nyilvános élettől nem czélszerű egészen elszakítani, annál kevésbbé, mert ellenállási ereje nagyobb levén, a harczot könnyebben megáll-hatja, a helytelent visszataszíthatja, vagy legyőzheti, mint a leánya. Csak legyen rajta a nevelő, hogy a fiú ereje az akadályokkal való megvívásra is kellőleg fejlődhessék, s helyes irányba tereites-sék. Szóval, a fiú nevelésénél Schleiermacher fejtegetése szerint a bátor, a nőnemnél az óvatos, körültekintő elvtétel (maxima) legyen a vezető. Ez okból a fegyelemnek szigorúbbnak kell ugyan lenni, mint a leányoknál; de kicsinykedéssé, vaskalapossággá se fajuljon, mely a fiúnak nemi egyediségében rejlő kihatási ösztönét, önálló működését békóba veri, melyből talán soha kiszabadulni nem fog, s mely szolgálaleket nevel, vagy amely a fiú erélyesebb akarata mellett daczra, önfejűségre, megátalkodottságra vezet.

3) A gyermek jövője folytonos működés, melyre már ter-mészete is jobban serkenti, mint a nőt. E működés kisebb-nagyobb kormányzásban is fog nyilatkozni a házi, vagy állami élet körében. „A férfi gazdálkodása – mondja Kant – a szerzés, az asszonyé a megtakarítás.”²⁾ A férfi rendezni, védelmezni, ovalmazni fog. Adjunk e munkássági ösztönének korán tért és anyagot. A munkát-lanságból, korlátoltságból, az erők gyakorlására szükséges tárgyak hiányából származik a fiúnál minden nevetlenség, nyersség. Aki a fiú tevékenységi ösztönének mindig kellő munkát képes adni s őt azáltal tehetségeinek kora érzetére vezeti s mellette az eszközöket

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paris, 1838. §. 75.

²⁾ Kant, *Anthropologie*. Königsberg, 1798. S. 292.

s a rendezés módját is, amennyire lehet, általa találatja kiskorán okulni tanítja: annak kevés panasza lesz az ellen, mit ifjúsági nyerseségnek neveznek. A fiú jövő tevékenysége értelmet, észt, bölcs belátást, eszközök helyes ismeretét, óvatosságot, körültekintést, megfontolást igényel: azért azon legyünk, hogy a fiú értelmére nézve érett, abban, amit tud, alapos, a vállalt, kezdett ügyekben állhatatos, kitartó, minden cselekvésében rendes, a zavarokban határozott, szilárd legyen. Lépjön bármely életpályára, mindezek szükségesek neki, ha nem is egyenlő mértékben; szükségesek a műhelyben, a mezőn, a tudományok magasabb szolgálatában, az államgépezet vezetésében, a családi élet rendezésében, háborúban úgy, mint békében, szerencsében úgy, mint szerencsétlenségben.

4) A jövő hivatás, amennyire lehet, magára a fiúra hagyandó ugyan; de az elhamarkodástól óvakodni kell, annyi val inkább, mivel a fiúnak egyik-másik állapotról hamis fogalma van, annak csak fény-, vagy árnyoldalait látja. Legyünk rajta, hogy a fiú lassankint mindenféle hivatásnak legalább lényeges oldalait ismerje. Minél több képességet veszünk észre a fiúban bizonyos pályára: annál több gondunk legyen rá, hogy ez irányban eszmény által tápláltassék lelke; az emberiség tökélyesedésének, a haza iránti lelkesültségnek magas eszményeit állítsuk elébe, melyekben az igaz, jó, szép mintegy megtestesülve látható. Különösen pedig az ő kor remekein képezzük szellemét.

5) Minthogy a fiúnak egykor nemi rendeltetést is kell teljesítenie vagyis férjnek és apának lennie: azért úgy legyen a szülői ház rendezve, oly szellem uralkodjék abban, hogy az a fiúban tiszteletet és szeretetet keltsen a nőnem iránt. Az bizonyos, hogy a napjainkban aggasztólag lábra kapott nőtlenség, mely a nemzeti fejlődésnek veszedelmére van, részben a szülők egymás iránti tiszteletlenségéből és tilos szerelmi viszonyaikból származott. Kevés jót és szépet, de nagyon is sok rútat lát e tekintetben a gyermek: miképp tartsa tehát boldogságnak a házaseletet? Derék családapát és családanyát csak derék apa és anya képes nevelni. Ha a gyermek látja a szülők boldogságát; ha az apa legbensőbb tisztelettel és szeretettel viseltetik felesége iránt; ha a fiú nővérei anyjak által czélszerűen vezetettvén, nemes asszonynak képét mutatják: akkor a fiúval, minthogy a szokás természetté válik, felnőtt és mindinkább

gyarapodik a családi boldogság iránti érzék. Legyen tehát a szülői ház valamint általában a szeretetnek, úgy különösen a nemi tiszteletnek hajléka. Óvja a szülő házat minden erkölcstelen, szemérmetlen, sőt kétes személyektől is; mert ilyesek közelében leg hamarabb elvesz a nőnem iránti tisztelet. Óvja a serdülő fiút minden szerelmi viszonytól, ne beszéljen ilyenekről előtte még tréfából se; mert a gyermekek és serdülők közti szerelmeskedés végkép kiirtja az eszményi szerelmet s a nő becsülését. Ez is egyik oka, hogy ifjaink 20 éves korukban már életuntak.

139. §. A figyermek szellemi nevelése a különböző korszakokban.

Szükséges még a fejlődési egymásután szerint is megtekintnünk a fiú szellemi nevelését.

Az első gyermekkorban a szellem főnevelője mind a két nemre nézve majdnem kizárólag a szülői ház, az atya és anya, az a fiúké, ez a leánykáké, de csak túlnyomólag, mert tökéletes nevelésre mind a kettőnek működése szükséges, föltéve, hogy egyik sem ront, mely esetben az okosabb, tapintatosabb fél legyen nevelő. Az első évek után a fiú inkább az atyához vonzódik, mint-hogy annak erélyes tevékenysége a fiú önmunkássági ösztönének például szolgál; de azért az édes anyának hatását mindig szükségesnek tartjuk a figyermekre nézve is; mert a fiú természeténél fogva határozott külczélök felé törekedvén, ezen törekvésében könnyen veszi érzelmének bensőségét, melyet azután csak az anyai befolyás képes újra föléleszteni. Arra is az anya szoktatja a fiút, hogy a távuleső czélokön kívül a közelebbire és csekélyebbre is fordítsa figyelmét; hogy az czélszerű s kellemes alakban is történhetik; hogy a szellem anyag fölötti uralmának az emberi munkásság miképenjében is kell nyilvánulnia. Sőt ha már az ifin valami életpályára lépett, még akkor is igen hasznos neki a fékező és kialakító asszonyi hatás. – E korszakban különösen a figyelem és hallgatás gyakorlandó; az önbecset is irányozni kell már, nehogy kevélységgé, hiúsággá, uralomkórrá fajuljon; továbbá a szilárdságnak önfejűséggé, az ellenállási ösztönnek makacssággá és czivakodássá, a rombolási ösztönnek haraggá, boszúvá és ke-

gyetlenséggé való elfajulását is akadályozni kell, nem pedig, mint azt az illető helyeken láttuk, elősegíteni. Vonjuk el az izgató szerket, ha e tehetségek talán kelleténél erősebben működnének, s fejleszszük azok ellentéteit a függési érzelmeket. Az első gyermekkor tehát a külérzések és képzetscsoport művelésére és a jó akarat fejlesztésére fekteti a fősúlyt.

A második gyermekkorban a magasabb érzések növelését tűzzük ki főcélul mind a fi-, mind a leánynövendékeknél. Természetes, hogy itt már sokkal elütőbb lesz az eljárás, mint az első korszakban volt. A jövő rendeltetésnek már minden intézkedésen meg kell látszania. „A nő ugyanis – mondja Schmidt – a növényvilágot képviseli, a fiú az állatit; a leány a földszellemhez a fiú a világszellemhez tartozik; a nő a fölületen marad, a férfi lehat a mélyre; az asszony inkább elő-, a férfi utángondolkodik; az asszony gyorsan fog fel, de hamar el is feled, a férfi lassúbb ugyan, de a felfogottakat tovább megtartja, inkább elméleti, gondolkodó, de gondolkodásában nehézkes, türelmetlen s a végrehajtásban ügyetlen.” Ez a tulajdonképi tanulás ideje. A fiú természetéhez mért lesz a tanulás, ha a szemlélés által felvett anyagot az összehasonlító tehetőség feldolgozza, azaz ha a fiú tudása mély és értelmes, anélkül hogy a szemléleti oldal egészen ki volna zárva; mert ha a fiú az összetest nem veszi tekintetbe, hanem csak általános fogalmakhoz ragaszkodik, későbbben elveszti a felfogásnak minden üdeséget, s munkássága nem bírja majd azt az élénkséget, mely a tökélyes életre annyira szükséges. Ily irányban kell az ismeretközlésnek vagyis a tudományos művelésnek is történnie. Ez időszak elején megkezdjük az olvasás és írás tanítását. Mi ha az első korszakbeli szemléltetésre kellő gondot fordítottunk, nem fog nehézséggel jární. Az olvasás és írás mellett, hova a helyesírást is számítják, a rajzban is gyakoroljuk a fiút. Mikép kezelendő a rajztanítás, azt a Különös Tanítástan adja elé. Hogy az olvasás és írás alatt az anyanyelv tanítását is értjük, fölöslegesnek látszik fejtegetni. A fiúnak az anyanyelvet s későbbben nálunk a latin s görög s német nyelvet logikailag kell tanulnia, hogy mélyebben hathasson e nemzetek szellemébe. A történelemnek nem szabad pusztá emle-tárgynak, csupán fejedelmek és háborúk történetének lennie. A mennyiségtan a fiú szerkesztési tehetségénél fogva egészen rend-

szeresen kezelendő; hadd lássa, hogy a világ mérték és szám szerint van rendezve. A természetrajzi tanítás rendszerre vezeti az ifjút, a vegytan az elemek ismerésére; a természettant kísérletekkel tanulmányozza, melyek a természetben uralkodó törvényeket világosságra hozzák, mely törvények közé a csillagos ég is soroztatik, hogy így az ifjú magát kis világnak szemlélhesse a nagy világban. Végre ami a legmagasabbat, a vallást, illeti, arra nézve szabályul álljon, hogy valamint a jövendő férfiút a világ kísérteteivel való küzdelme tekintetéből nem tanácsos a világtól egészen elzárni, úgy a vallási ügyekben sem szabad a vallás, kereszténység és egyház elleni kételyeket, ellenvetéseket titkolni előtte; sőt inkább mutassuk meg azokat, a fokonként fejlődő felfogáshoz képest kellő óvatossággal, lehetőleg teljes meztelenségökben, hogy látván tarthatlanságukat, a jövendő támadások ne találják őt készületlenül. Ez annál szükségesebb, minél többször esik kételybe a férfiú; minél több kísértet és veszély közé jut erénye; minél súlyosabb megpróbáltatásoknak van kitéve bátorsága; minél több megrázkódtatásokon és szenvedéseken kell állhatatosságának keresztülmennie részint házi, részint hivatalos állapotában. Működjék a vallási nevelés oda, hogy a fiúnak az isteni dolgokról tiszta képzei, hitében ész, érzélemvilágában alap és mélység legyenek. Így aztán Istenbe vetett bizalommal levén fegyverkezve, erélyesen fog működni, bajokban erőt és vigaszt fog lelteni a gyöngéket, midőn ernyednek, vagy csüggednek, lemondanak, támogatni fogja. – A vallástanítás biblián kezdődjék s ne legyen csupán tudás, hanem hit és élet. „De ne magyarázz sokat, – mondja Schmidt K. – mert az által a biblia költői istennyelvét értelmel prózájává teszed. Minden hit- és erkölcsstanítás bibliai mondatokba és énekekbe foglalandó. De ne terheld túl a növendéket! Nem sokfélét és sokat, hanem helyesen tudni s még inkább a helyest cselekedni, ez jele a helyes vallástanításnak.”¹⁾ – Végre jegyezzük meg, hogy aminővé a fiút nevelni akarjuk, olyan legyen környezetete is.

Az ifjúkor végre az eszményiség kora. Az ifjú, ki tudományos pályára készül, még iskolában van ugyan, de már kifelé törtet, hol eszményét tettekben valósíthassa. Ilyenkor az ifjú

¹⁾ Schmidt K. Buch der Erziehung. S. 478,

nyílt, bátor, önzetlen, igazságért lelkesülő, de hirtelen is, elharmarkodó, megfontolatlan, ítéletében elbizakadó, bár annak nincs alapos világossága, becsvágyó, heves, indulatos, szenvedélyes, vakmerő. Ezen eszményi étellel és nemes érzelmekkel, tudva, vagy nem tudva, a nemi ösztön működése is párosul, fölébred a nőnem iránti vonzalom, a szerelem. E korszak vége felé az ifjú már felszabadult, a család és iskola szűk köréből a világ színpadjára lép. Hajó irányba volt terelve testszellemi munkásága: nem lehet attól tartani, hogy vakon fog a világnak rohanni. Versenyre kel ugyan a szellemi téren; de a mások előnyei miatti irigység, önértékének túlbecsülése, a kevélység, szabadsági düh és vakmerőség nem fogja őt indítani, sem fölébredt nemi ösztöne nem téved durva állatiság fertőibe; hanem mindezek ellenében a választott hivatás lelkiösmeretes teljesítésében fog menedéket keresni. Tudván, hogy a rossz társaság megrontja a jó erkölcsöket, csak olyan ifjak társaságát keresi majd, kik vele rokonérzelműek, rokon gondolkodásúak s ugyanazon eszmény felé törekeshetnek. A szokásos unaloműző mulatságok helyett, minők már a gyermekek által is látogatott kávéházak, sörödék, kártya, pipa, becstelen helyek sat., önképzési szerei s derék jellemű barátai s erkölcsös, műveit nők körében fogja a drága időt tölteni, s emellett eszményi szerelmének világához fordul, mely képzelni ét az érzékiség égető napjától megóvjá s a fölé egy gyönyörteljes holdvilágos éjt von. Semmi sincs, mi az ifjút az állatiság szélsősége ellen annyira biztosíthatná s tehetségeinek kifejtésére ösztönözné, mint eszményi szerelmének tárgya, melynek egykori bírásáért a világba rohan, éjt nappallá teszen, hogy kedvesének kezére méltóvá lehessen. Oh mily kimondhatlan boldogság az egymásért ártatlanul, tisztán epedő szíveknek a huzamosb távullét utáni találkozása és egyesülése! Ne válaszd, ártatlan ifjú, vakon, csupán testi szemekkel szerelmed eszményét! A külszépség elhervad, egy betegség, s a bámult szépség rúttá leszen; a szépség pedig, mely belső rútságának mezéül szolgál, vajmi utálatos; s mily kin lehet ilyennel egy egész éltet átélni. „Testetlen szellemiségbe szerelmesnek lenni – mondja Lavater rajongás, szellemtelen testbe pedig baromiség. „A szellemdús férfiú nőben ép elmét, ép szívet, ép vért keres. Jegyezd meg, hogy okos és romlatlanszívű nő csak jellemes és

műveltségben fölötte álló férfit szerethet. Jegyezd meg, hogy a házasság, melyet számítás köt, de szerelem nem hevít, árnyban sinlődő s az életadó nap után epedve nyalongó növényhez hasonlít. A kalmárlott mátkaság mind palástolt szolgaság. Ritka gazdag nő az, ki ne éreztesse férjével vagyontalanságát: s férfi-e az, ki ilyesmit elnyel? Gyalázat, hitványság a férfitől, ki kiható erővel van felruházva és az államgépezet (fajdalom, hogy napjainkban már csak államgépezetről lehet szó és nem államszervezetről. Ezen új kori kifejezés ellen nem merünk kifogást tenni) egyik tényezője, polgári jogoknak birtokosa, a gyöngye, szenvedőleges nőtől, ki csupán a házi életre van utalva s férjétől várja a család fentartását, fogadni el mindennapi kenyerét, polgári becsületét! Ezt még az állatok hímje sem teszi. Jegyezd meg, hogy a vagyon mulandó; s ha bírjuk, mihamar elveszti értékét, ingerét. A házasság nem üzlet, nem kereskedelmi czikk; bizonyítja ezt azon szerencsétlen furolyások boldogtalan élete, kik elhagyván őket a szerelmi bűnképesség, valamely gazdag nő vagyonában kinyugvást keresnek, de tüskeágyat találnak; úgyszintén kik, ha különben tiszták is, kalmármódra, szív nélkül, csupán pénzért házasodnak. Ezek ugyan keserű falatokat nyelnek, mert: párjától a megvetés rosszabb mint az etetés. – A belszépség, a női erény hódítsa meg szívedet s hevítse nagy tetterőre lelkedet: s boldog leszel! S ha majdan így megértve nemi rendeltetésedet is, utálva a baromi ösztönöknek élő s a nemzet testszellemi szervezetének elrombolásán működő nőtlen szibariták garázdálkodásait, feleséget veszsz s így minden tekintetben lerovod Isten, a természet s a társadalom, nemzet iránti tartozásodat; ha majdan a nyilvános életben mint az egyház és állam tagja működendel: fontold meg, hogy az ember csak tökélyesíthető lény s csak közeledhetik eszménye felé, de azt e földön elérni nem képes! E korszakban tehát, jóllehet magasabban állasz talán, mint az emberi társaság, melynek tagja vagy, törekedjél ugyan mindenütt és mindenkor tökélyesedni és tökélyesíteni, de eszményedet a jelen kor fejlettségi viszonyaihoz illeszsed; egyedi szabadságodat korlátozd az egésznek szabadsága által s minden előtt – szeress, mert e nélkül semmi sem vagy. – Többire nézve utalunk Schmidt K. Buch der Erziehung 459. sat. lapjaira.

II. CZIKKELY.

A leánykák szellemi nevelése.

140. §. A nőnem nevelésének fontossága.

A család a legelső és legtermészetesebb nevelő. Mindent, mi a család keblében történik, lát, érez és átél a gyermek. Itt van az ő első világa s e szerint ítéli a nagy világot is, a világcsaládot, még akkor is, midőn nagykorúságot érve a család szűk köréből kilépett. A szellem, mely a családon keresztül vonul, az ő szellemévé is leszen. Fontos és a nevelés vég- s mellékczieljára nézve nélkülözhetetlen, hogy a család ugyanazon erkölcsi életet élje, melyre a gyermekeket vezetni akarja. A családi élet természetévé teheti a gyermeknek az erényt, elfojthatja az indulatokat és szenvedélyeket, a gyermeket a szó teljes értelmében Isten gyermekévé s mennyország örökösévé teheti. De fordítva is történhetik. Az anya az első években mindene a gyermeknek, mondja Schmidt; a gondos segélyzés, a feláldozó szeretet, melyet a gyermek minden pillanatban élvez, szeretetet, hálát, bizalmat, szelidséget kelt. Az apa mint tekintély, mint a család ura tűnik föl a gyermek előtt, ki igazságot szolgáltat. Rajta tanulja a gyermek a tekintélyt tisztelni, a jog és jogtalanság közt különbséget tenni. A testvérekben ugyanazon ápolást igénylő egyenjogú társakra ismer; ezeken fejlődik ki a gyermek önzetlen jó akarata, midőn egymást kölcsönösen segítik, támogatják, gondozzák, egymás örömei- és szenvedéseiben részt vesznek. így szokja meg a gyermek a családban azon viszonyokat, melyeket az emberek egymás irányában magukra vállalnak; így ama viszonyból, melyben a szülők, mint egymást bensőleg szerető, egymásnak akarátát teljesítő egyenjogú tagok élnek, továbbá a szülők és gyermekek s a gyermekek és gyermekek közti benső viszonyból, barátságból mindazon erények kisarjadzanak s a gyermeknek második természetévé lesznek, melyeket az emberi társaság követel. Jó családok jó állapotot alkotnak.

De ha így van a dolog, akkor jó anyák nevelése a nevelés legfontosabb czéljai közé tartozik; mert

csak jó anya mellett lehet jó család. A jó családnak lelke az anya. S talán nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy Isten után leginkább az anyák kezébe van letéve az emberiség és államok sorsa. Az okos anyának még az ifjú, sőt a nagykorú gyermekre is hatalmas befolyása van; mert ha az anya olyan, minőnek lennie kell, gyakran visszatartja az ifjút és nagykorút olyasmitől, mi ellen a komolyabb apa hiába harcolná, és sokszor rávesd gyermekét annak cselekvésére, mire az apa nem bírná rávenni; de amikor majdnem teremő erővel bír, az a gyermek első korszaka. Az anya magával hozza ugyan a világra e nagyfontosságú rendeltetését kitevő tehetségeit, de azokat szintűgy nevelni szükséges, mint bármely más veleszületett erőket. Mégis szinte axiómává vált bennünk ama bal hiedelem, mintha a nőnevelésben felényi, vagy éppen semmi gonddal is beérhetnők. Hogy ez rövidlátásra mutat, hogy addig általános erkölcsi újjászületésről szó sem lehet, míg a leánykák nevelésére, ha nagyobbbat nem, legalább akkora gondot nem fordítunk, mint a fiúkéra, szükségtelen bizonyítgatunk; mert hiszen nyilván való dolog, hogy a gyermek testére és lelkére tett első benyomások legmaradandóbbak, azokat pedig anyjától kapja a gyermek. Az anya egyengeti, tisztogatja a gyermek lelkét a jövő ismeretek befogadására, az érzelmek és vágyak keltegetésére; de az anya az is, ki parlagot csinálhat gyermeke belsejéből, úgy hogy későbbben igen bajos, sokszor hasztalan minden veteményzés. A természet nőkre bízta nemünk fentartását, nem csak, hanem magasabb művelődését, különösen szívképzését is a nő kezébe tette; márpedig aki az emberi fejlődés történetét vizsgálja, könnyen átlátja, mennyi függ a szívnek az élet korányán való képzésétől. Az anyák befolyása kiszámíthatlan: nagy részt nem csak a test- és nedvkat, hanem a szellem állapotai is átszállanak rólok a gyermekekre. A gondolkodás rendszere kizárólagosan az anya által indul fejlődésnek; az anya érzelmvilága kihat a gyermeknek egész jövődjére; az anyának nemes, vagy nemtelen ösztönei, melyek mára méhgyümölcsre is befolyással bírnak, ilyen, vagy olyan irányba terelik a gyermek akaratát. Nem is lehet máskép. Mert hiszen az anya legközelebb, legbensőbb rokonságban áll gyermekével; a folytonos együttlét, a gyermeki éber ösztönökkel találkozó példa, az anya és gyermeke lelkének

rejtélyes összeköttetése, még maga az anyát környező lég által is mennyi elem száll a gyermekbe, mint képzi azt s ad irányt egész lényének! Figyeljétek csak és meggyőződtek, hogy a folytonos testápolgatás igen korán benső viszonyt fejleszt ki az anya és tehetetlen gyermeke között: azon élvezet, melyet testi szükségeinek kielégítéséből érez, mindinkább kedvesebbé teszi a gyermeknek anyja ölet; az anyának is annál kedvesebb lesz a gyermek, minél többször segít tehetetlenségén s minél többször áldozza föl magát érte. Így fejlődik ki köztök a viszonos szeretet érzelme, mely a gyermek részéről lassankint magamegadásba és tiszteletbe menvén át, az az anyai befolyásoknak föltétlenül hódol s magát nevelni engedi, és minthogy a munkásság vele születik, az anya ilyen, vagy olyan tulajdonságait utánozni fogja. S így a szokás hatalma által minden tehetségének oly irány adható, mely lassan-lassan megszilárdul. Ez által az ösztönök idejekorán szabályozást, a leg első gyermeki erények kellő ápolást nyernek, s későbbben a kísértetek sokkal gyérebben támadnak, az azokkal való harc könnyebb, a győzelem bizonyosabb lesz. S ami elejénte jó szokásból forrászóznak, mintegy gépies cselekedetnek látszik, az lassankint alapelvek szerinti cselekvésbe fog átmenni. Nem csak képzékeny, desőt annyira fogékony az ártatlan gyermeki lélek már a leggyöngébb korban is a benyomások elfogadására, hogy ettől függ, ha nem egészben, de mindenesetre tetemesen jövőendő szellemi világa. Már mivel e benyomások az anyától függnék, azért igazán elmondhatni: ami magad vagy, anya, t ö b b é - k e v e s b b é azzá lesz n g y e r m e k e d i s; ha bensőd zilált, nyers, rút indulatok és szenvedélyek tanyája, akkor gyermekedben képmásodat fogod látni; ha pedig csak felét bírod is ama tulajdonoknak, melyek mint feleséget, asszonyt és anyát ékesítették Kőlcsey Czelesztínáját, akkor örvendhetsz, – magzatod lelki szépsége hosszúra fogja terjeszteni éltedet! Jól mondja J. Paul: A katona katonásan, a költő költőiesen, az isteni tudományokkal foglalkozó istenfélelemben – s csak az anya fog nevelni emberiesen. Mert csak az asszony az, kinek semmi mást nem kell magában kifejteni, mint a tisztán emberit; a nőben, mint az aeolhárján, egy húr sem

uralkodik a többi fölött, hanem hangjainak dallama összhangzásból ered és oda tér vissza.”¹⁾)

Ami különösen a gondolkodás rendszerét illeti, annak legelső nevelője a gyermekszoba. Nevelési eszközeit a külvilág tárgyai képezik, melyekkel az ébredő képzelem táplálkozik. De mindezek semmit sem, vagy nem sokat érnek, ha nem volna központjuk az anya. Az anya mozdulatai s tettei képezik az ingereket, melyek a gyermek legelső képzeteit, a későbbieknek magvát létre hozzák. Sok függ tehát attól, milyen utakat, módokat választ az anya a kiseded bimbóban szunnyadó tehetségeinek ébresztésére s az életre kelteknek irányzására; nagyon sok függ attól, vajjon meleg tavaszi napsugár, vagy nedves, hűvös szélroham üdvözli-e a szellemcsira legelső fakadását. Az anyában vannak a kiseded gondolkodásának legelső nevelési eszközei. Nagy szerencsétlenség a gyermekre, ha édes anya nélkül nő fel; de szerencsétlen az oly kisedednek is sorsa, kinek édes anyja a nyomasztó anyagi viszonyok miatt kisededétől távozni s közmunkával foglalkozni kénytelen, vagy ha nyers, durva, tudatlan, ki gyermekét csak elrontani képes, vagy végre, ha az előkelő anya kivetkőzve a természetből, a fényűzést és nyilvános szereplésttöbbré becsüli gyermekénél, kit különfélekép romlott cselédekre bíz!

Hasonlóképp áll a dolog az érzés rendszerére nézve is. Minden pillanata az anyának, minden hangja, minden taglejtése és mozdulata érzelmi táplálékul szolgál a kisedednek. A jó akarat sugara, mely az anya szeméből a gyermekre lövellik, fölnyitja a gyermeki jó akarat csiráját is; de az önfejűség, makacsság is már a pólyában ótható a gyermekbe. Az ezen korban élesztett és táplált érzelmek rend szerint az egész életre alapul szolgálnak.

Ami végre a vágy rendszerét illeti, ki hathatna arra jobban mint az anya? A csecsemőben a tápösztonön kívül már a ragaszkodás, ellenállás és rombolás ösztöne is munkáságba lép. Ilyenkor ugyan még nem lehet az ösztönöket a magasabb gondolkodás és érzés tehetségeinek ellensúlyozni; de annál többet tehet az anya azoknak csillapítására, a gondolkodás világából segítségül híhatja a már korán fölébredt tárgy- és esemény érzéket, de leg-

¹⁾ Levana, Paris. 1837. §. 79.

többet tehet saját szelíd természetével, mely minden indulatot és szenvedélyt gondosan kerül.

Nem kevésbé jelentékeny az anyának nevelési befolyása a gyermekkor első és második szakára is, különösen a leánygyermekre, mert anyát csak anya nevelhet. Mindezeket azonban alább tüzetesen fogjuk szemlélhetni.

Jóllehet pedig a nőnem hivatása közvetlenül nem terjed ki az állami életbe: mégis jónak tartjuk megemlíteni, hogy a nők gyakrabban a legfontosabb világeseményekben is szerepeltek, habár nem mindig nyíltan, csak mint titkos rugók. Számptalan eseményt hozhatnánk fel a történelemből, melyeknek asszonyok voltak titkos és közvetett, részint nyilvános és közvetlen rugói; Ilion pusztulását Helene okozta, Karthágót Didó építette, a nevezetes actiumi ütközetet Kleopátra intézte, Tiberiust a világ legnagyobb trónjára Livia emelte. Ismeretes d'Arc Johanna bátorsága, ki győzelemre vitte az elcsüggedt francziákat; ismeretesek Artemisia, Veturia sat. – Mindezek eléggé bizonyítják a nőnem nevelésének fontosságát, úgy hogy azt állíthatjuk, miszerint a nevelés csak akkor termi meg a kívánt gyümölcsöket, ha azt a nőnemen kezdjük: Adjatok keresztény anyákat a népnek, mondja Schwarz, és keresztény népet fogtok látni fősarjadzani!

141. §. A nőnem nevelésének célja.

Mikép intézendő valamely nevelés, az tárgyának egyediségi tulajdonságaitól függ. Következésképp, midőn nőnevelésről vagyonszó, minden előtt a nőnemnek egyediségéből folyó rendeltetését kell ismernünk. Amint erről különböző fogalmaink vannak - aszerint különbözők lesznek a nőnem nevelése körüli elveink is. Szükséges tehát e kérdést, melyet itt-ott alkalmilag érintettünk, tüzetesen megfejteni.

A keresztény tanok, mint isteniek, az emberiség minden viszonyára nézve a tudományok világával mindenben megegyező eligazodást nyújtván, az asszony egyediségére, értéke- és rendeltetésére nézve is oly tiszta, főséges elvet állítanak fel, minőt a világ legnagyobb bölcsei sem voltak képesek felfödözni. S a keresztény-

ségnek vak ellenségei, mint sok egyéb tekintetben, úgy a nőnem emberi méltóságának kérdésében is szégyennel kénytelenek hátrálni; mert az ő fölvilágosodott agyokból csakúgy nem támadt volna a nőnemnek magasabb szellemi és erkölcsi élete, mint nem az igazi fölvilágosultak, a legműveltebb nemzetek legnagyobb bölcseinek fejből. Mindaz, mi az ó világ magas műveltségre emelkedett népeinél női erénynek, női méltóságnak tartaték vala, elenyészik a szent írás asszonyának képe előtt, mely szerint nincs zsidó és görög, nincs férfi és nő, hanem mindnyájan önálló személyiséggel felruházva s ugyanegy végcélra hivatvák. De midőn a szent könyv az erkölcsi személyiség legbensőbb jogait mind a két nem köztulajdonának hirdeti, korántsem törli el a két nem nemi egyediségét, sőt azt természet, Isten törvényének nyilvánítja.

Minden téves elv, mely a nőnem nevelése körül uralkodik, a nőnemi egyediség e két mozzanatának félreismeréséből származik. Az első, melynél fogva a nő minden tekintetben, tehát általánosan csekélyebb lény a férfínál, a pogány világ nézetében fenekük. Ennél fogva a nő látszólagosan a természet törvényei szerint rabszolgának tekintetik, valamint a keletiek is a nőt és gyermeket egyértékűnek vették. S habár a görög és római világban a női természet némely nemesebb oldala némi elismerésre talált is, de a szabad személyiség jogát mégsem nyerte el. E nézet a kereszténység folytonos tiltakozása daczára is még mai napig fentartá magát a gyakorlatban, bár más alakban. Sokan fölösleges fényűzésnek tartják és megmosolyogják a leánynevelés körüli törekvéseket. „Semmit sem hanyagolnak el annyira, mondja Fenelon, mint a leánynevelést. Az anyák szokása és szeszélye határoz ezen legfontosabb ügyben. „

Nem kevesbbé téves a módosabb házak azon manap nagyon elterjedt szokása, melynél fogva a leánynevelés, nem mondjuk, súlypontját, hanem majdnem kizárólagos célját a talentumok néhányának művelésébe helyezik, melyek közé első sorba a tánczot és éneket, aztán egy, vagy két idegen nyelv tanulását, végre a rajzot és festést számítják. Hogy ezeknek a fensőbb rendűekre nézve viszonylagos értékök vagyon, azt nem tagadjuk. Amely leánykában ezek valamelyikére tehetség vagyon,

képeztessék az ki. De egészen másképp üt ki ítéletünk, ha a szándékot tekintjük, melylyel a leánykát művészetre fogják. Az egyoldalúság, a bűnös időlopás, mely a leánykát egész nap a zongorához szegezi, eléggé mutatja, hogy a cél feltűnni, fényleni, hódítani, szóval hiúság. Ha sok apa és anya azt hiszi, hogy nincs egyéb jó, mit a szeretetreméltó s értelmes asszonynak bírnia kell, mint a művészi ügyesség; ha oly keveset törődnek leánykaik igazi boldogságával s annyi sokat az emberek fonák ítéleteivel s azt minek az életet csak fölvidíteni kellene, lényegnek, főcélznak tekintik: akkor bizony nem bírnak helyes nézettel a nő lényéről. Mily lealázó a nőnemre nézve, ha az, ahelyett hogy a férfinak, mint azt a teremtés könyve mondja, segítsége, élettársa, s amint a magyar is találóan kifejezi, felesége legyen, hitvány élvserlegévé, szeszélyének unaloműző játékszerévé leszen, kinek rendeltetése pusztán tetszeni, a férfi mellett csak függelékül szolgálni, bizonyos kötelemeket megtanulni és teljesíteni. Nem ugyanegy-e ez a török nők rendeltetésével, csakhogy mesterkétebb alakban? Ezen egyoldalú képzés nem bűn-e a harmónia ellen, mely szerint a szellem összes tehetségeinek művelése mellett van csak szép lélek? S aki tudja, hogy a nőben az érzelem világa és a képzelem” bír túlsúlylyal, észszerűnek fogja-e tartani ama művészeti dühöt, mely a mai divatos nőnevelésben szerte uralkodik s a különben is indulatos, szenvedélyes nőt szélsőségekre úzi? Nézzünk csak szellel, mennyi garázdálkodást okoz eme rend szerint fölületes művészeti düh! Nem épen e téren találkozunk-e a legelvetemültebb női étellel? Nem öli-e ki a művészeti düh a nő háziasságát, mely nélkül asszony semmit sem ér? Aztán nem émelygős fenhéjázás-e a legtöbb nő egész művészete, midőn a tapasztalás igazolása szerint e téren sem igen bírnak teremtő erővel, hanem inkább csak gépi ügyességgel? A leánykának művésznővé való nevelése csak kivételes legyen; a nagy rész pedig csak arra használja a művészet egyik-másik ágát, hogy a családi életet megszépítse, ne pedig, hogy magát éretlen ügyességével társaságok előtt fitogtassa s ebbe magasabb műveltséget helyezzen. Részünkről csak lealacsonyítását látjuk a női méltóságának a korunkban divatos művészeti kórban s teljes igazat adunk Arndt levelei hetedikének,¹⁾ melyben szépen kifejti, hogy az,

¹⁾ Encykl. d. ges. Erz. u. Unt. Gotha, IV. B., S. 494.

minek a családi élet felvidítésára s a férfinak örömeire kellene szolgálnia, csapásává, ostorává leszen a háznak. A legtöbbnél nem egyéb az divatjátéknál, mely a szívet a hiúság s vágyak tömkelegébe viszi. Minthogy én annyit láttam, mondja továbbá, és minden nap látom, mit jelent ez az egész komédia a világban: azért kerekén kimondom, hogy inkább szeretném a valóságos talentumokat egészen alva tudni, ha az által a fél talentumok majmolása eltűnnék. Mert savanyu keleti szél april hóban nem barátságatlanabb és nem élvezhetlenebb az emberre, mint a talentumok oly hazug majomjátéka, mely még művészetnek nevezeti magát. A legtöbb szülő azon téves nézetből indul ki leánya művészeti képzésében, hogy az által megkönnyíti férjhez menetelét. De részünkről úgy tapasztaltuk, hogy az ilyen leányoktól minden komolyabb férfinak borsódzik a háta, és joggal: nem tánczos- és énekesnőre, költőre, s a franczia, angol nyelvet nyámogó hölgyre van a józan gondolkodású férfiúnak szüksége, hanem jámbor, életerős, izmos, értelmes asszonyra. Megesnék, ha házasság volna egyedüli célja a nőnek! Hát akkor a párta alatt maradóknak semmi céljok nem volna? Sőt inkább az tapasztaltuk, hogy a háziasság és anyaság, mint az asszonyiség tulajdonképi lényeges céljai, a férjetlen nőnél is gyakran még nagyobb mértékben vannak meg, mint a férjezett-nél. Természetes, mert a háziasság és anyaság nem a szüléssel kezdődik.

Ezen hamis nézeteknek ellenében mi Schleiernachernek 1862-ben George által kiadott lélektanához ragaszkodunk, mely hivatkozva a nő s férfi természetének sajátosságaira és minden idők és népek közvéleményére, a nő és férfi közti viszonyt a ház és nyilvánosság közti viszonyban látja kifejezve. A ház alatt azonban nem csupán a háztartás mestersége értendő, hanem olyatén különbség, minő a község s állam között van; a község életerőket készítsen és szolgáltasson az államnak. A háziasság és nyilvános élet a népéletnek egyenjogú tényezői, s a maga módja szerint mindegyiknek föl kell tüntetni a nemzeti élet egész tartalmát. A nemzeti élet politikai, vallási, művészi s más érdekeinek a házba is át kell szivárogniak, hol azok nem ugyan a nyilvános életet megillető általános-szellemi, hanem kedélyes kifejezést és ápolást találnak. Úgy hisszük, nem tévedünk, midőn

az így értendő házat háziasságnak nevezzük el s a közelebbi cél, mely felé a nőnem nevelése irányzandó, éppen a háziasságban találjuk, véve e szót tágasabb érteményben. Valamely nemzet erőteljes életére nem elegendők a nyilvános élet szabadsága, az egyházak, képviselőtermek, irodalmi, művészeti sat. társulatok; mindezek elpusztulnak, ha, mint Athene és Róma példái tanúsítják, a házi életben rejlő gyökereik elszáradnak; e gyökök kihaltával kihal a nemzet is. S a nemzet, mely lététől megfosztva rabiga alatt nyög, soha sem vesztheti reményét a föltámadás, újjászületés iránt, ha a családi élet ki nem vetkezik nemzeti jelleméből; hanem ha hű örül szolgál az apák hagyományainak s menhelyet nyújt a nemzeti szellemnek. Kézzelfogható, megczáfolhatlan tanúságot tesz erről a zsidó nemzet története. Ahol mind a két tényező, ház és állam, közre működik, csak ott lehet igazi virágzó nemzeti élet. Nagyföntosságú tehát a leányoknak a háziasságra való nevelése. Csak most foghatjuk fel igazán Schwarz főnnebb idéztük szavainak jelentőségét: Adjakok keresztény anyákat a népnek s keresztény népet fogtok látni fölsarjadzani! Csak most láthatjuk be egész szörnyűségében a jelennen dívó nőtlenységnek emberiség és haza elleni undok bűnét, mely amellet, hogy állatiságának kielégítése tekintetéből mindenféle dulásokat teszen a nép erkölcsiségében és sok családnak szent jogaiba fertelmes kezekkel belenyúl, sok házsnak élte boldogságát tönkre teszi, még a nemzet sírásóinak számát is szaporítja; mert szüntesetek meg minden családi életet, öljétek ki a családi életből a női háziasságot: és nem kell egy század, s a nemzet – volt! Más szénáját húzogató uracsaink megszívlelhetnék ezt az igazságot s beláthatnák, hogy a természet, melynek ők csak fölszínén úszkálnak, de amelyre minduntalan hivatkoznak, s melyet minden otrombaságaik takarójául használnak, változhatlan törvényeket tüntet föl, melyek közt az is megvan, hogy az ember nemi ösztöne az embernem fentartására és nem pusztá kéjelgésre van adva; hogy a nem fentartása nem csak joggal, hanem, mint minden jog, kötelességgel is jár, s hogy e kettő csak családi életben gyakorolható. Hítvány, poltron az, ki csak jogot akar, kötelességet nem. De persze beszélhetsz ily uracsoknak természetjogról! Nekik

természetjog az, hogy míg egy részről isteneknek tartják magukat, más részről ebekké képesek aljasulni, midőn nemző Ösztöneiket ebniödra, úton-útfélen kielégíteni nem átallják. Ez aztán a barominál is alább való philosophia! Elkomorul arcunk, midőn látjuk, hogy € szörnyű ledérséget a fölvilágosodottság bizonyos tüntetésével is üzik; mert ha így folytatjuk, bizony nem szükséges a nemzetnek irtó ellenség, életfáját a benne termő férgek is megörlik. – A háziasság alapja levén a nemzeti életnek, nem fogunk kitérén-gésről vádoltathatni, ha annak egyik főellenségét, a nötlenséget, ez oldalról is bemutattuk.

Amint láttuk, a háziasság nem csak a háztartásra vonatkozik, mely műveltség nélkül csak csonka lehet, hanem mindazt magában foglalja, mi a vallási és nemzeti élethez tartozik. Valamint a férfit az állami, úgy a nőt a házi háztartás illeti, s ami a nyilvánosság a törvényesen megállapított általános-szellemi élet alakjában, annak kell lenni a háznak vagy háziasságnak kedélyes alakban. A házi élet kedélyessége a nő egyediségében találja indokolását. Kedély fűzi össze a család tagjait, az együvértartozás természeti közérzelme. Azért a házi élet a szeretet törvénye alatt áll, s a családban semmi munkaság nem fordulhat elé, egyik tag nem hathat a másikra úgy, hogy a szeretetet egészen kizárja. A nyilvános életben pedig a gondolat uralkodik, mint törvény, jog, külső rend; s eme betűje a törvénynek csak úgy jöhet összhangzásba a szeretet szellemével, hogy az egyesek a szellemet, mely egy a valódi emberséggel, a házból a nyilvános életbe magukkal hozzák. Innen a ház legelső természeti joga és kötelessége a vallásos élet fejlesztésére nézve! Az apa és anya az életben örökké isteni hatalom és szeretet legmélyebb jelvénye marad. Ha az apát a család fejének kell mondanunk: akkor az anya annak szívet teszi; az anya a maga bensőségénél fogva őse képe annak, aminek a házi életnek lennie kell: szíveit, kedélyélet. S ha nem akarjuk az asszonyiságot megsemmisíteni, akkor minden asszonyi műveltségnek olyannak kell lenni, hogy általa a kedély élet gyarapodjék. Épezért lesz az asszony központjává a családi életnek s éltető okfője a háznak, mert lényének bensőségétől a ház minden tagja át van hatva.

Már mivel a házi életnek, másképen a háziasságnak lelkét az

asszony képezi, könnyű következtetni azon kellékekre, melyekkel a nőnevelésnek dicsekednie kell. Legelső kellék az, hogy az asszonytól semmit az őt hivatásához képest megillető emberi és nemzeti előnyökből ne tagadjunk meg; köréhez aránylag vegyen ő is részt mindabban, mi a nemzetnek drága, nemes, szent, nagyszerű sat.; mert a háznak a nagy házat, vagyis az államot kell visszatükröznie. De aztán maradjon is az asszony mindezekre nézve házi körében. Ha megfontoljuk, hogy az állami háztartás értelmetlen kezelése mily borzasztó veszedelmekbe ejti a nemzeteket: akkor önkényt következik, hogy a házi háztartás is bizonyos értelmiséget igényel az asszony részéről, mely az újabb művelődés által módosított életviszonyokat, anélkül hogy a régi idők jó oldalain magát túltegye, kellően méltatni, a háztartásnak jelenben annyira lábra kapott látszatos, fényűzési szükségait a valóktól helyesen megkülönböztetni tudja, szóval mind a család, mind a nemzetcsalád java tekintetéből jó számadást viszen.

A férfinak az összhangzatos, általános műveltségen kívül hivatása szakműveltségére is kell törekednie: a nőnek csak általános műveltségre van és lehet szüksége. Ez azonban korántsem jelent sokféle tudást és bölcséleti, rendszeres tudományt, felhalmozott ismereteket, vagy ilyenek töredékeit; a nőnek a tudás okfőihez már természeténél fogva sincs köze, minthogy a gondolkodási rendszer logikai alakja neki nem eleme, a tudástartalmának telje nem neki való; hanem a nő általános műveltségét abba helyezzük, hogy fogja fel azon vezéreszméket és törvényeket, melyek a tudás különféle köreiben uralkodnak, s melyek a tudás összes anyagának tüneményeiből kevés segítség mellett is könnyen felfoghatók, anélkül hogy egyedekre, vagy a tartalom mélyére kelljen terjeszkedni. Ezen műveltséget a nő rövid és sokféle bajjal összekötött fejlődési korszaka is indokolja; alig egy pár év, s a kis leányból anya leszen; kimerítő tanulmányozásra sem tehetsége, sem ideje. „Nincs természetellenesebb, mint a tudákos asszony. Legyen a leánynak józan gyakorlati esze s háziassága, s maradjon inkább távol minden tudástól, mintsem oly tanult lény legyen, mely a ház apró gazdálkodását műveit méltóságán alulinak tartja.”¹⁾ „Az asszony érzi magát, mondja J. Paul, de nem látja

¹⁾ Buch der Erziehung v. K. Schmidt, S. 483.

magát; ő egészen szív, s fülei szívfülek. Önmagát s ami ahhoz tartozik, az elveket, érveket észlelni, neki igen savanyu.”¹⁾) - Láttuk az anya befolyásának fontosságát a gyermekek nevelésére nézve; de mikép felelhetne meg az anya hivatásának a szellemi műveltség alaptökéje nélkül? Az erkölcsi és szellemi műveltség csiráit beültetheti-e a gyermekek gyöngye lelkébe, ha ő maga is műveletlen? Biztos kalauza lehet-e ő gyermekeinek szívök és szellemök tévutjain, szóval, teljesítheti-e anyai kötelességét? De lesz-e így a ház a nép műveltségének?

A műveletlen és csak az anyagi háztartáshoz értő, de józan észszel bíró nők azonban még mindig százszorta többre becsüendők, mint a mostani divatos nevelésnek sem anyagi, sem erkölcsi háztartáshoz nemértő, fölületes és csupán gépies művészeti ügyességgel, francia nyelvnek nyámogásával és hasonló émelygőségekkel páváskodó, a világ zaját kereső, a háziasságot nem ismerő, gyermekeiket nyakukról lerázó, a család anyagi s erkölcsi jóllétét aláásó, a nemzeti vagyont elpazarló tanítványai, az anyagelviség eme finom élvserlegei. A francziáknál, eltekintve a dolog keresztény erkölcsi oldalától, nem oly nagy veszély rejlik a fajuktól elfajzott efféle hetaerák garázdálkodásaiban: de mi, kik annyira megfogytunk s testvér nélkül idegen elemek közé vagyunk ékelve, nem vesztegethetjük jobbra fordítható és fordítandó erőinket. Ha valahol, úgy nálunk áll az, hogy a családi élet a közélet egyik alakja, s hogy ennek pusztulásával elpusztul a nemzeti élet is. Mi másutt bocsánandó, az nálunk halálos bűn. Nálunk minden egyes erőre szükség van, nincs semmi elpotyázui valónk. Mondják, hogy a nagy Széchenyi István gróf azt mondta egykor: Annyira szükségesnek látom fajunk szaporítását, hogy a végett még az apagyilkosnak is meg tudnék bocsátani a javulás föltéte mellett, csak hogy fajunkat ne károsítsa.

Mindaz, mit imént a házi és nyilvános életről s így a nő és férfi rendeltetéséről mondtunk, a szent írás szerint is isteni intézvénynek bizonyul be. A szent írás kereken oda utasítja a nőt, hogy mivel minden szellemi és testi sajátságainál fogva házi életre van teremtve, legfelsőbb kötelességének ismerje a ház korlátai közt maradni. Minden erkölcsisége az asszonynak, ammennyiben azt a

¹⁾ Jean Paul, *Levana*, Paris, 1837. §. 90,

nemi egyediség által meghatározott alakban kell tekintetbe venni, a háziasság követelményére vihető vissza. Az ó kor az asszonyi erkölcsiséget abba helyezte, hogy az asszony egészen odadja magát családjának. De mivel ezen odadásnak hiányzott természeti alapja, az erkölcsi szabadság, azért a nőnek a családi érdekek megóvására irányzott működése nem a nőnem benső előnyeiből, természetének dús voltából, hanem inkább elnyomásból eredett. A nőtermészet szép sajátságai csak a kereszténység világánál lettek szemlélhetőkké, s csak az emelhetette teljes érvényre a családi élet minden mozzanatát. „A kereszténység kezdetét a szent család képezi. A kereszténység emelte a családot természetes polczára, midőn annak minden viszonyait megszentelé, a családtagokat legbensőbb szeretettel egymáshoz fűzé, a külső államérdeknek, melynek az egész élet fel volt áldozva, túlnyomóságát, mindenhatóságát megsemmisíté s a nyilvánosság ellenében a házat s ezzel az ember kedélyét is a szolgaságból kiemelve teljes jogába visszahelyezé; midőn a ház jogának helyreállítása tekintetéből helyre állítá a ház lelkének, az asszonynak, jogát, melyet családja körében gyakorol.”¹⁾ Hogy a férfi Isten szolgálatában teendő működését túlnyomólag a közre, a nő pedig övéire, családjára tartozik irányozni: azt a kereszténység a nemi különbség hangsúlyozása mellett azon igen szép hasonlatosság által fejezi ki és szenteli meg, mely a házasság életet a Megváltó és egyháza közti viszonyhoz hasonlítja. E hasonlatosságból, valamint szent Pálnak a korinthusiakhoz írt I. leveléből, (11., 3.) melyben Isten Krisztus fejének, Krisztus minden ember fejének, a férfi az asszony fejének nevezte, első tekintetre könnyen arra a gondolatra jöhetnénk; hogy az alárendeltség, melybe az asszonyt a szent írás helyezi, tökélyesebb erkölcsi lénynek veszi a férfit; de ez csak látszat, mert amaz alárendeltség értelménye az, hogy amint a Megváltó nem istenségben, (mert hiszen az Atya és Fiú egy Isten!) hanem istenemberségi alakja szerint van Istennek alárendelve, úgy az asszony csak tisztán emberi vonatkozásban vagyon alárendelve a férfinak, annyival inkább, minthogy ugyanott a nő és férfi viszonya Istenhez tökélyesen egyenlőnek mondatik. Az asszonynak a keresz-

¹⁾ Wiese, über die Stellung der Frauen in dem Alterthum und in der christlichen Zeit. S. 11.

ténység szelleme szerint oly virágnak kell lennie, mely csak árnyékban illatozik. S ha szent Pál az asszonynak a község nyilvános életében való részvételét nem zárja ki általánosan, eléggé bizonyítja annak kivételes voltát az által, hogy az asszony fejét befödetni rendeli, mintegy a korlát átlépésének jelül.

Minden, mi az asszonyi kedélyt mint olyat megkülönbözteti, mi erkölcsi szépségét jellemzi, amaz alárendeltségre és visszavonuló létre, szóval háziasságra vihető vissza. Itt van tere szeretete gyakorlásának; s ha olykor-olykor kilép a nyilvánosságba, azt is csak a keresztény szeretet műveinek gyakorlása végett teszi. A nő tevékenysége mindig csak személyekre vonatkozzék, midőn a nyilvános élet inkább tárgyi. Szeretetet vezet a nőt mindenben, úgy hogy élete maga a szeretet. A keresztény szellem azt akarja, hogy valamint a növény az anyaföld sötét kebelébe rejtje gyökereit, úgy a nő is a ház erény sarjasztó homályába vonuljon vissza, hogy nemének törzse erősen kihajthasson az életbe. Csak a családban tartatik meg az asszony a család számára. Szépen fejezi ki ezt Arndt, midőn mondja, hogy ezen kérdésre: „Melyik a legjobb asszony?” már az ó kor is ezt felelé:

„Az, akiről legkevesebbet beszélnek.” Mindaz tehát, mit a nő üdvöst, szépet, jót bír s mi által az emberiségre jótékonyan hathat, csak a családi körben lelje kifejezését, s amit a nyilvános életből elsajátítani akar és amit elsajátítnia lehet, azt férje közvetítése által, tehát megint csak a családi életben sajátítsa el. A nyilvános (e szó itt mindig közügyeket jelent) vagyis közös ügyekbe ne avatkozzék, férfiszerepet ne vállaljon; s ha megtörténik, hogy a község, vagy nemzet java a szeretet műveinek gyakorlására szólítja, akkor se feledkezzék meg asszonyi voltáról. Az anyagi szelidségű Fenelon mondja: „Az asszonyoknak nem kell államot kormányozni, sem háborúskodni, sem egyházi szolgálatba lépni; ők nélkülözhetik a politikai, hadi, jogi, bölcséleti, theologiai tudományokat; hanem oly kötelességeket kell teljesíteniök, melyek az emberi életnek alapját teszik. Vagy ők nem tartják-e föl, vagy rombolják szét a családi életet? Az okos, jámbor, szorgalmas asszony lelke a háznak s abban a legmagasabb földi s égi javakat intézi.”¹⁾ S kérdezhetjük, nem épen a családok biz-

¹⁾ Fenelon: Sur l'éducation des filles, chap. 1. p. 15.

tosítása végett alakultak-e az államok is? – Ha azonban rendkívüli időket él a nemzet: akkor oly esetek fordulhatnak elő, melyekben a nőnek nem csak szabad, hanem kell is férfivá lennie. A nőnek nem rendeltetése a katonáskodás. De ugyanazt mondhatnók a férfira is, mert a keresztény államok közti perekben az igazságot nem anyaggal kellene bebizonyítani, anyag szellem ellenében úgysem bizonyíthatván; hanem a szeretet törvényének kellene uralkodni és szellemi bíróság útján szolgáltatni igazságot. Mivel azonban a keresztények igen csekély kivétellel csak névleg keresztények; mivel a keresztény szeretet még mindig csak elmélet s nem gyakorlat is, s ennél fogva az annyira kürtölt felvilágosodottság, emberség, műveltség daczára is még most is vannak népek, melyek egymás ellen gyilkos fegyvereket köszörülnek, irtó háborút viselnek: azért ilyen esetekben igen természetesnek találjuk, hogy a nő ellenállási ösztöne férfias vitézséggé fokozódjék, s egri, kőszegi, szegedi amazonok támadjanak; természetesnek találjuk, ha az asszony, mint azt 1849-ben az Altiszánál megilletődve szemlélhettük, a legyilkolt férj és gyermekei láttára fegyvert ragadván az ellenségre rohan, abban pusztítást tesz és a hűség hősiségével hal el.

Látván így, hogy a nő rendeltetése mind természeti egyediségénél, mint a természet törvényeit legjobban ismerő szent Írásnál fogva a háziasság, fölöslegesnek tartjuk az úgynevezett női emancipációhoz hozzászólni; mert amit korunk az emancipált nők példányaiból mutathat, az mind vagy erkölcsi elvetemültség, vagy ferdeség; s így a női emancipatio önmagát czáfolja meg. Ugyan kérdjük, mit jelent nálunk az emancipált nő egyebet, mint vallástalan anyát, socialistico-communisticus elvű, szabados szívű hölgyet, az égalité, liberté ábrándos hetaeráit? Mind testi, mind szellemi egyedisége más kört szab ki a nőnek, mást a férfinak. Minthogy sok leány nem megy férjhez s a gép munkák miatt varrás, hímzés sat. által nem tarthatja föl magát: azért kell, hogy valami finomabb mesterséget, művészetet tanuljon. így szoktak némelyek okoskodni. De mi azt mondjuk: Teljesítsék a férfiak nemi rendeltetésüket; tartsák meg a természet által parancsolt házasi életi törvényt; legyenek családapákká; ne rontsák baromi fajtalanóságukkal a népet; ne tegyenek annyi ezer meg ezer le

ányt férjetlen anyává; legyenek ők az erősebbek s különösen nálunk vegyék számba a testvértelen álló maroknyi nemzet jövőjét; mondjanak le az állati anyagelviségről: s az erkölcsösebb, komolyabb, férfiasabb s minden előtt keresztény élet meghonosításával csak fölötte csekély lesz azon nők száma, kiknek órássokká, sebészekké, pinczérekké kellene lenniök. – Hogy némely nő kényszerülve van férfit illető munkákat végezni; hogy voltak fejedelmnők, kiknek kormánya sok férfinak sokszorosan fölülmulta kormányát: azt nem tagadhatni, de ezek mind csak kivételek. Azt azonban nem látjuk a nő természetével ellenkezőnek, hogy az általános női hivatás, általános műveltség valamelyik részében kiválóan műveljük, milyen például, ha nevelőnőnek, tanítónőnek, társalkodónőnek képezzük.

De már bezárjuk a cikket, nagyon elegendőnek tartván a mondottakat annak földerítésére, hogy a nőnem s így a nőnevelés közelebbi rendeltetése a háziasság. Még csak agothai encyclopaedia „Mädchenerziehung” cikkére és P. Ventura Joachim „Katholika nő” jeles művére utalunk, melynek hogy Gyurits Antal által megkezdett fordítása megszakadt, azt, tekintve az égető szükségét, igen sajnáljuk.

142. §. A leányok szellemi nevelésének szabályai az első korszakban.

A nőnem rendeltetésének s így nevelési céljának ösmertetéséből nagy részt nevelésének elvei is megérthetők; de a dolog fontossága megkívánja, hogy a nőnevelés céljának kiviteléhez tüzetesen is hozzá szóljunk. Azt következőkben teljesítjük, és pedig a korszakokhoz tartva magunkat. E cikkben az első korszakot adjuk.

1) Az első vagyis a hetedik évig terjedő korszakban némelyek, többi közt Rousseau, nem tartják szükségesnek a növendékek nevelésében a nemi egyediségre való tekintetet; de Fenelon azt mondja, és helyesen, hogy arra már a leggyöngébb kortól kezdve kell tekintettel lenni.

2) A gyermekek legelső nevelésénél említve volt, hogy a leányka nevelésénél igen jó az apának közreműködése is; de mégis

csak az anya annak legtermészetesebb, legelső nevelője. Az anya anyát nevel. Az ő asszonyi szelleme asszonyi szellemet kelt a leánykában; az anya maga is az volt egykor, mi leánya, jól tudja, mi az ő leánya, és mikép érez s gondolkodik. Ezt azonban csak az első korszakra nézve akarjuk értetni. A tanulás korszakában már az apának is jelentékeny részt kell venni a leányka nevelésében. Ugyanis a férfi kifelé törekvő önmunkássága és a nő szenvedőleges fogékonysága nem általános, mely az ellenkezőt egészen kizárná, hanem csak túlnyomóságát jelenti a nemi jellemnek. Sem az önmunkásság, sem a szemvedőlegesség nem teszi ki önmagában az ember fogalmát, hanem a kettőnek kölcsönös kicserélődése. E kicserélés legtökélyesebb alakban történik a házasságban, mely a két nem legtökélyesebb életközössége; a legtágasabb társas életben sem hiányozhatik az. Miből következik, hogy a nevelésnek a férfi és nő elemének eme viszonyos kiegyensúlyozására is tekintettel kell lenni s arra előkészíteni. Nem helyeselhető tehát, ha csupán nő, vagy csupán férfi neveli a gyermeket. A leányka szelleme csak a férfi befolyása által szabadul ki a természet törvényeihez való nagyobb lekötöttségéből, midőn az az egyedek s az egész elé tűzött magasabb célokat a leányka szelleme előtt feltárja. E tekintetben soha sem tehet annyit a tanoda és magán nevelő, mint a szülői ház. De erről a tanítástanban fogunk szólni tüzesebben.

3) A kis leány nevelésénél először is a fegyelmi eljárást kell ismerni az anyának. Erre nézve szabályul álljon, hogy a leány fegyelmezésének sokkal szelídebbnek kell lenni, mint a fiúkénak; a büntetés, mely a túlpajkos, vagy szilaj, nyers fiút jó útra terelheti, a gyöngéd leánykánál sértén és elnyomná az önbecset. Itt legtöbbször elegendő annak megértetése, hogy ezen, vagy azon viselkedés ellenkezik a nőiséggel. – Erkölcsi szabályokat e korszakban még nem írhatunk elé a leánykának: annyival szükségesebb, hogy az azoknak szentségét, sérthetlenségét, mint olyat, miről vitázni nem is lehet, magától értendő dolognak tartsa. Ezt elérjük, ha erkölcsi követelményeinket Isten tekintélyére építjük, mondván, például: „azt nem szereti az Isten; jó gyermek nem teszi azt; jámbor gyermeknek nem szabad olyat mondani; a kis leánynak takarosnak, tisztának, barátságosnak kell lenni; nem

szabad neki mindjárt sírni, veszekedni, ha azt akarja, hogy a jó Isten szeresse sat.”

4) Az első korszakban a külérzések és képzetcsoport, továbbá a szeretet, alázatosság, hit, remény, lelkiösmeretesség teszik a nevelési működés főczélját. Ehhez képest, ami a gondolkodás rendszerét illeti, figyelemre és hallgatásra kell a növendéket szoktatni. Ez okból a figyelmet elejénten csak könnyen s élénkeu felfogható, legegyszerűbb s legkisebb dolgokra szorítjuk, mert csak akkor és úgy keltünk igazi figyelmet. Tanulásra csak a korszak vége felé kezdjük fogni a leánykát, de csak olyan tárgyakra, melyekhez különös vonzalom- és képességgel bír. Ily után a leányka természeti feledékenységének is ellene fogunk dolgozni. Az asszonyok könnyen felednek, többnyire későn érkeznek, soha sem készek. Ha ezt már a leánykában is tapasztalnök: irtogassuk ki természetes büntetéssel, például a későn érkezőt, a föl nem készültet nem viszzük sétálni. A nőnemnek természeti sajátsága levén a beszélgetés, minthogy az könnyen kiállhatlan üres fecsegesse fajulhat, ne engedjük meg, hogy a leányka a hallott, látott, vagy tanult dolgokról vége-hossza nélkül beszéljen, kérdezősködjék; annyival inkább, mert különben élének ártatlan szép gyermekkertjéből kiragadtatik, kora érettségre jut; már pedig nincs visszaszítóbb, mint a gyermek, ki nem gyermek, nem említve azt, mennyi erkölcsi veszélynek van kitéve az ily éretlen érettség. Ily leánykákból lesznek aztán az unalmas okosdiak.

5) Ami e korszak érzelem és vágyás világát illeti, engedjük a leánykának, hogy érzelmeit úgymond va kimúlássá. A kis leány anyja babájának. Hassunk játékára úgy, hogy a női ére nyeket már a legkisebb korban mintegy játszva megszokja. A második év vége felé, midőn a gyermek játszó tevékenysége, kezdetét veszi, nagyfontosságú dolog, hogy a leányka megszokjék csak magában játszani. Olyan helyen, hol nem sértheti meg magát, például a szoba közepén, hagyjuk őt játszani, hagyjuk néha egészen magára és egyedül a szobában, de kísérjük őrszemmel. Az így szoktatott gyermek órákig is eljátszik, hozzászokik a csendes foglalkozáshoz, mi sok jónak veti meg alapját, többiközt munkás élethez szokik mely a háziasságnak egyik jellege, s ami fő, ke-

délye, a háziasságnak alapja, nem fog a napjainkban igen szokásos örökös fecsegés által folytonos izgatottságban tartatni s így kedélyessége elrontatni, sem teste a folytonos hordozás erőszakos mozdulatainak miatta kárt szenvedni; azon kívül fentartjuk a leánykák vidámságát is, mely egyedi sajátosságukat képezi s mely a családi életnek annyira szükséges vonása.”¹⁾ – A leányka első éveiben a szeretet ápolására nagyobb gond fordítandó, mint ahogy közönségesen történni szokott. A leánykát minduntalan össze-viszszacsókolják. Ezt nem szabad tenni. Csak gyéren és ne hevesen csókoljuk meg a leánykát, és csak is a legközelebbi rokonoknak legyen az szabad. Ha mindenért száraz csókkal fizetünk, a gyermek is azzal fog fizetni; de ha meg túlgöngédséggel bánunk vele, akkor lágyszívűvé, érzelgőssé teszszük s mind a két esetben elhomályosítjuk benne a szeretet mivoltát. – A csecsemőkor elmúltával már a fejledező lelkiösmeretre is kell figyelmet fordítanunk, az által, hogy azt vallás erkölcsi elemek által elevenebbé teszszük. Erre nézve a szülők s kivált az anya istenfélő élete a fő- és nélkülözhetlen alap. Az ébredő lelkiösmeretnek a vallás gyakorlását már teljes virágzásában kell találnia. A leányka helyett az anya által mondott imádság lassankint a leányka imádságává is leszen. Vannak ugyan, kik nem pártolják a vallásos érzelmeknek kora ápolását; de részünkről, mint az illető cikkekben kifejtettük, ellenkezőről vagyunk meggyőződve. A hit keze vezesse a leánykát az életbe, midőn lelkiösmeretének ajtaja megnyílik, s a hit keze vezesse őt az egész életen keresztül. S miért ne lehetne azt tenni? Erti-e a kis gyermek, mi je neki az apa és anya? S mégis mily szeretette], hálával s bizalommal tekint föl rajok! Miért ne lehetne tehát a szülők arczárói és tetteiről visszatükröző isteni szeretet által hasonló érzelemre szoktatni a gyermeket, jóllehet még nincs fogalma Istenről? „Ápold első csiráit, ágait, leveleit a vallásos életnek s adj nekik tápot az égnek arany gondolatában, a földnek virágain, a saját kis szívnek dobogásain! így tanul a leányka a Legfőnségesebb s így minden főnséges előtt meghajolni; tanulja az alázatosságot, a legnagyobbat, a legszükségesebbet az asszonyi erények között.”²⁾ Az első vallásos benyomások csak

¹⁾ K. Schmid, Encyklopaedie des ges. Erz. u. Unt. Gotha. IV. B. S. 517-518.

²⁾ Buch der Erziehung. S. 473.

szoktatás eredményei, valamint a gyermek lelkiösmerete sem egyéb a szülők lelkiösmereténél, mely a gyermeket mint tekintély vezet. A lelkiösmeretnek mivolta a legmagasabb, a legvégső általános tekintélynek érzelme; de ez érzélem, mint legtöbb más tehetőség is, még csak szunnyadó állapotban van meg a gyermekben: következésképp a szülők lelkiösmerete lelkiösmerete a gyermeknek is. Ezen alapszik az engedelmesség. De amint a gyermek öntudata nyilatkozik, az erkölcsi szoktatás helyét erkölcsi nevelés foglalja el. Ez idő elérkeztevel lassankint már a háziassághoz is kell szoktatni a gyermeket. Játék és házi rend, fölkelés, lefekvés, öltözködés, vallásosság, szóval minden úgy leszen most intézendő, a szülők mindenben oly példányul szolgáljanak, hogy akárhova tekint a leányka, akármit hall is, mindenütt és mindenben a háziasság tiszta tükrével találkozassék. Minthogy a nő nem külczélokra van utalva, hanem önmagára és legközelebbi környezetére: azért rendhez és tisztasághoz kell szoknia, mint melyek egy részről neki vedül szolgálnak minden ellen, mi a lelket zavarná, bemocskolná; másrésztől férjének is kellemes környezetet szereznek, megszabadítják őt a köznapi apró dolgok gondjaitól s hivatása fáradalmi után pihenést szereznek neki. Amit a leányka lát, hall, legyen az jó, vagy rossz, követni fogja már a babájával való játéka közben is. A leányka már természeténél fogva is szeretvén azt tenni, mit anyjától lát, adjunk neki már 5-6 éves korában tenni valót a háztartás körül. Ki ne tudná, hogy már az öt éves leányka is egész anyai gondot fejt ki a legkisebb testvérek irányában? Az értelmes anya ápolni fogja ez ösztönt, de óvakodni fog a kis leánynak ezen s egyéb a háztartás körüli dicséretes tulajdonságaival kérkedni, őt szemébe dicsérni; mert akkor vége a jó tulajdonságnak: hiúsággá lesz az mindjárt, mihelyt több éri a helyeslésnél, megelégedésnél, a jóra való serkentésnél és a rosztól való idegenítésnél.

Szomorú, hogy a mostani haute volée: s nevelés nem igen törődik a leánykák ezen korszakbeli foglalkozásával, melynek pedig az egész életre terjed hatása. Az anyák keveset törődnek szerelmök zálogaival. Ők, kik e szent nevet „anya” viselik, kétes jellemű, tudatlan szolgákra bízzák a haza legdrágább kincseit, legtöbbször csak azért, hogy tükör és pipereasztal előtt szabadabban forog-

hassanak. Nem is várhatni egyebet oly anyától, ki az édes anyai tejet is megtagadja szülöttjétől. De talán jobb is, hogy így történik, mert az mételyes tejétől még több nyavalyának lenne kitéve. „Ti, kiket a természet türelessel, szelídséggel, olvadozó beszéddel, szeretettel fegyverzett föl, – mondja J.Paul – miért választjátok a zajos világ és fényűzés kábító köreit, az üres társalgás unalmát inkább, mint a gyermekszertet kifogyhatlan bájait, a legkedvesebb lényeknek, kiknek léteit adtatok, fejlődési látmányát, játékait, a legfontosabb és maradandó hatásnak érdemét? Valóban nem méltó az asszony névre, ki kisdedei körében unalmat ismer. A valódi anyát senki sem pótolhatja eléggé!” Mit tesznek e tekintetben az izraelita nők mint anyák majdnem észrevétlenül, azt nem csak a zsidó neveléstani iratokból tanulhatni, hol érdemeik méltán kiemelvek, hanem igazán figyelmet érdemlő családi viszonyaikból is eléggé tapasztalhatni.

A kis leánykáknak nem jó mindig csak nagyok társaságában lenni, mert így a leghamarabb lesznek okosdiakká: azért ahol nincsenek testvérek, olykor-olykor gyermektársaságot kell alakítani, még pedig vegyesét is. Vannak nevelők, kik a leánykát semmiképp sem akarják ereszteni fiúk társaságába; de ilyen korban még nem félhetni nemi tévedésektől; más részről pedig a két nem különböző jellemének érintkezése jótévéleg hat a jellem kialakítására; a leányka erősödik, ha a figyermek mozgékonyabb és erősebb természete hasonló testi gyakorlatokra serkenti; a leányka bátrabbá, a fiú szelídebbé leszen. Hogy mindamellet is őrszemmel kell őket kísérni, világos.

6) E korszakban sokan részint mulasztás, részint ferde nevelés által majd minden bűnnek csiráit szokták az ártatlan leánykák szívébe oltani. Mindezek azonban már tüzetesen tárgyalatván az illető cikkekben s mind a két nemre majdnem egyenlő eljárást igényelvén, itt csak a tetszvágyról akarunk szólni.

Ha meggondoljuk, hogy a nőtől a természet testi, a világ pedig lelki erőt tagadott meg; hogy a legtöbb nő nem látván be a főnőbb rajzoltuk női egyediség mivoltát, a házi életet szolgálai korlátoltságnak tekinti; a korlátoltság pedig minden tökélyesít – hető lényre szükségkép kellemetlenül hat: akkor nem csuda, ha a nő is a maga útján, maga körében hatni, szépségével, testi ke-

cseivel hódítani, képzelt korlátoltsága bilincseitől szabadulni, sőt a világ zajában is feltűnni akar. A nők tetszvágya már eredetileg is jókora, de hogy az romboló tűzpatakokká dagad, annak az élet példáin kívül a leányka első éveiben követett fonák nevelés az oka. Hiúság, élv, uralgáskor többnyire a szülői házban bírja gyökereit. Mikép szoktatják a gyermeket már a pólyában az engedtlenségre, daczra, önfejúségre, uralgás- és élvkórra, nagyravágás- és nemtelen büszkeségre; mikép ölik ki a kis leánykából a szemérmét, alázatosságot, szerénységet sat.: azt már az illető cikkekben bőven kifejtettük; de a hiúságról álljanak itt még a következők. Amit a szülők gyermekeik ruházatára nézve igen-igen csekély kivétellel elkövetnek, az a legnagyobb kábaság, haza és nemzet elleni bűn. Allig születik meg a kisasszony, már selyemruhákat, tollas kalapokét, ékszereket, szalagokat s más mindenféle foszlányokat aggatnak gyöngé testére, úgy hogy ha az egyszerű ősök föltámadnának, aligha fölismernék hirtelen, miszerint a kisasszony unokájok s nem valami más eddig nem létezett lény.

Ide járul az oktalan dicséret, melylyel a szegény leányka szívét megfertőztetik, képzelmét elrontják: Ejnye beh szép leányka a kis Jeanette, Elvira, Olga, Arpadina sat. (Erzsébet, Mária, Ilona nem tartoznak a bontonhoz.) Mily csinosan van öltözve! Beh szép ruhája van! Ejnye, nézzétek csak azt a gyönyörű kalapkát! Hát még a ruha! No de szép leány is ám a kisasszony. Eszemadta! mily bársony haja van; a szemei olyanok, mint a bogár és tűz, a bőröcskéje olyan, mint a hó. Kezén szép új kesztyű. Szép leány lesz ebből. Nincs szebb leány a városban! sat. Későbbben, mivel a tetszvágy már hiúsággá fajult, a kis leány követelő lesz, újabbnál újabb, szebbnél szebb ruhát akar, az egyszerű öltözetű leánykákat lenézi, mert hiszen anyja mondogatja neki: magának nem illik ily paraszt leányokkal játszani, be is piszkolják ruháját, aztán mit mond majd N. úr, N asszonyság, ha meglátják!? Ily leánykákból lesznek a hiúságnak rabnői, kik családi boldogságot soha sem állapíthatnak meg, kik mindent elpazarolnak. S amit így a jómóduaknál tapasztalunk, ugyanazt láthatni a szegényebbeknél és földmívelőknél is, mert enyves a rossz példa, mint példabeszédünk tartja.

A leányka ruházatára nézve a következőkhöz tartsa magát

az anya. A leánykát korán kell ahhoz szoktatni, hogy külsejére gondot fordítson, rendet, tisztaságot, takarékoságot mutasson öltözetében; tiszta legyen külseje a tisztátlan, kuszált külső sokszor ugyanolyan belsőre mutat. Tisztátlanság, kuszáltság azonban még mindig lehet hiúsággal egyesülve; s van sok czifra hölgy, kik mindig találnak magukon valami takarni valót. Legyen a leányka belső ruhája olyan tiszta mint a külső; mert amely leánynak megengedjük; hogy alsó ruhája rendetlen és piszkos legyen, abból rendetlen, piszkos asszony is lesz s így nélkülözni fogja a háztartás egyik leglényegesebb kellékét, nem említve azt, hogy a tisztátlanság és rendetlenség számos erkölcsi bajnak is leszen szülője. A tisztasággal karöltve jár a takarékoság. Némely asszonyokon és leányokon csak úgy ég a ruha; alig veszik fel egyszer-kétszer, már is bemocskolják; ha valami szakad, nem varrják be, még kicsi a luk, hanem bedobják a szekrénybe. Sok házi rendetlenségnek veszi elejét az anya, ha leányát arra szoktatja, hogy ruháját megtakarítsa, pecsétől, mocsoktól gondosan óvja, ha valami szakadt, tüstént megvarrassa. Amely leánykák ezt nem teszik, ritkán lesznek jó gazdasszonyok. – Hogy a leánykát megóvjuk a fényűzéstől, minden előtt minmagunknak kell egyszerűeknek lennünk ruhában, bútorban, étkezésben, mindenben; ruhát ne dicsérjünk soha, hacsak gazdaság, czélszerűség szempontjából nem. Mi dicsérni való is lehetne olyasmin, miben azelőtt valamely együgyű birka, vagy borjú pompázott (?) Ne fektessünk rá különös súlyt. Szoktassuk hozzá a leánykát, hogy rendben tartsa ruháját; de ne helyezze abba főkincsét, se illónél több becsét ne tulajdonítson annak.

143. §. A leánynövendékek nevelése a második korszakban.

A második korszak a magasabb érzések beállása. A szellemi erők s a nemi egyediség határozottabb jelentkezése által különbözik az elsőtől. Ez a tulajdonképi tanulás korszaka a leányra nézve is. A tanulást illetőleg az apát illeti a nevelői buzgóság túlnyomósága; de tekintve a nemi ösztön fejlődését, az anyának gondossága most még jobban igénybe vétetik, mint ezelőtt. Mi a leányka tanulásának helyét illeti, azt némelyek, köztök Schleier-

macher,¹⁾ a szülői házban találja; de ha a tanoda elég időt hagy a háziasság erényeinek gyakorlására, akkor a tanodái tanítást sok tekintetben előnyösebbnek kell tartanunk. Egyebet mellőzve csak azt érintjük meg, hogy a közös tanulás nagyon előmozdítja az emberek és sajátágaik gyors és helyes felfogását; az iránt, mi a nagyobb életkörökben történik, s mi a kisebbekre visszahat, nagyobb érdekeltséget kelt; az egyedi jellemet élesebben kifejezi, mint a szülői ház. Tessék bár paradoxonnak, de kimondjuk, hogy a leánykának sok tekintetben még nagyobb szüksége van iskolai életre, mint a fiúnak. Mert igaz ugyan, hogy a leánykának háziasság a célja; de azért nem szabad neki annyira elzárkózni, mint a török asszonynak, hogy épen semmi fogalommal ne bírjon az egyeseknek a nagy társasághoz való viszonyairól, a társadalmat mozgató eszmék-, kötelesség-, célokról; hanem ellenkezőleg mindezeknek lehetőleg tiszta tudatára kell jönnie s azokat házi körében hűséggel ápolnia. A fiú ezen viszonyokat egykor az életből is megismerheti; de a leányka, ki a nyilvánosságban nem vesz részt, épen az iskolai társaság által juthat azoknak, még pedig gyakorlati tudomására, mert itt kicsiben ugyanazon kötelességeket kell neki teljesítenie, ugyanazon erényeket gyakorolnia, melyeket az állami társaságban nagyban fog gyakorolni. Ha a leánytanodákat bezárnók, ugyan hányadik anya lenne képes leányának tanítást adni; hányadik apa érne rá azzal vesződni, vagy bírna házi tanítót tartani? Mit csinálna a sok szegény ember, kik egész nap el levén foglalva, gyermekeikre igen keveset ügyelhetnek, és kik maguk is tanulatlanok, és sem idejük, sem helyök tanításra?

Természetes, hogy az iskolát csak azon föltét alatt tartjuk előnyösebbnek, ha az elegendő időt enged a háziasságra, mely mindig főeleme a nőnek; következésképp, ha a szellemi munkára nem fordít annyi gondot, hogy a leánykát beteggé is tegye. Nincs idő, nincs helyzet, mikor és melyben a leány valamely más célért a háziasságot háttérbe szoríthatná. A ház az ő hazája születésétől fogva sírjáig. A szellemi képzésnek megvan a maga jogosultsága a nőnemre is; de ez nem abban áll, hogy az idő nagy része tisztán szellemi tárgyakra fordítassék, hanem abban, miszerint a művelt

¹⁾ Erziehungslere S. 26.

értelem és a megtisztult erkölcsi érzélem minden házi munkaságot áthasson. Az iskolázást kötelességnek tartsa a leányka, de csak is a családi életre irányzottat; a szellemi műveltségre való törekvésnek soha sem szabad a leánykát a házi kötelesség köréből kiragadnia, attól elidegenítnie. Sajnos, hogy a jellemien dívó nevelési nézetek szerint épen a szülők azok, kik ferde irányba terelik a leányka nevelését; ők maguk dobják ki a leánykát a kedélyes, csöndes családi együttélés boldogító s mindennél inkább idomító köréből. Vagy nem a legtöbb jobb módú szülő osztozik-e azon hamis nézetben, hogy az iskolába járó leánykának minden házi dologtól szabadnak kell lennie? Sőt igen-sok otromba anya van, kik még az iskolából kikerült leánykát sem fogják dologra, hanem holmi haszontalan, pipereféle, piszmozó munkácskákkal kényeztetik s nagy anyagi áldozatokkal csömörletes művészetre tanítják még a közép- és alsórendűek is, ezt mondván: hadd mulasson, szegény, majd eleget dolgozik még. S a csizmadia-kisasszony, vagy mitöbb nagysám a heverés ezer bűnököt keltő párnáján kéjeleg, ábrándozik, érzeleg, negélyez, regény-hősnővé lesz, míg valamely regény-hőstől jól rászedetvén s áldozatul esvén, prózai igavonásra nem kerül, – s az ostoba anya dolgozik. Nem általános-e a panasz, hogy leánykáink irtóznak a konyhaszagtól? S igen sok kificzamított képzelmű, ledérszívú kisasszony, ha nyilvános helyeken valamely dolgos leánykával találkozik, orrát fintorgatja, mert hiszen ama leányka hagyma- vagy petrezse-lyem-szagú. Fi donc! – De eme magas (?) műveltségiek is oka ám aztán, hogy a férfiak csak időtöltésül használnak benneteket, de feleségül venni irtóznak. És helyesen! Csakhogy eme kificzamított haute volée-s műveltséget részben maga a férfiak otrombasága is előmozdítja; s így a férfiak elég következetlenek, hogy saját műveiktől irtóznak. Hány asszony nincs, még a műveletlen jómódúak közt is, kik restéinek kanalat fogni kezökbe, vagy valami tisztátlan dolgot megtisztítani, féltvén nemesebb bőrű ujjajukat! Az okos anya nem irtózik a dolog végét megfogni, de a kisasszonynál sem túri a kárhozatos kényeskedést, úgy gondolkodván, hogy ha leánya talán kedvező körülmények közé kerül, melyek az erősebb munkától megkímélhetik, legalább parancsolni s háztartására felügyelni fog tudni; a könnyebb, kényelmesebb élet-

módot megszokni nem mesterség; ha pedig mostoha körülmények közé találna kerülni, könnyebben fentarthatja majd függetlenségét, mely a női erénynek, különösen napjainkban nagy előnye. Asszonyrágot játszani nem nagy mesterségébe kerül a leánynak, ha mindjárt dologhoz volt is szoktatva. A háztartás nevelésének elmulasztása más okokon kívül már csak azért is veszedelmes, mert a házi foglalkozásnak a leányka egész szellemére és különösen kedélyére is igen jótékony befolyása vagyon. „A házi viszonyok – mondja helyesen Madame Necker de Saussure műve előszavában – oly alakban és irányban ébresztik a leányka értelmét, mely a családi életbe nem avatott leányka előtt egészen idegen; s hogy ennél fogva az alsóbb rendűek leányai 10-13 éves korukban körültekintőbbek s derekabbak, mint a felsőbb osztályokéi. A csupán elméleti s eszményi irányban nevelt leányka képzelme igen hajlandó az ábrándozásra, mi sok erkölcsi veszéllyel van összekötve: ettől a háztartásra szoktatott leánykánál nincs mit félni.¹⁾ – Hogy a leánykának nem marad ideje a házi életre, annak a jobb módú házaknál a zenetanítás is egyik oka. A kellően rendezett iskola elegendő rajz- és énektanítást nyújt a leánykának arra, hogy az aetheticai formákat, amennyire neki azok szükségesek, megértse. További képzés csak ott indokolható, hol különös rátermettség mutatkozik, s akkor sem szabad a háziasság kötelességeinek rövidségeit szenvedniök, hanem a zene is, mint minden, még a legcsekélyebb foglalkozás is, a háziasság szolgálatában történjék, annyival inkább, mert a nő a művészet terén sem igen bír teremtő erővel.

Ezekből láthatjuk, hogy az iskolázás ideje alatt nem csak háttérbe nem szorul a házi élethez való szoktatás, sőt inkább ez az ideje, legalább a korszak második felében, a házi erények kiváló fejlesztésének. Hűség, nagyban úgy, mint kicsiben legyen most a jelszó a leányka házi kötelességeinek teljesítésében. A háziasság egyik jelentékeny részét eszmeileg már az első korszakban élte keresztül a leányka, midőn babájával játszik. Ha a leányka nincs elrontva; ha a francziaszabású növedék nem ébresztették még föl benne már 10-12 éves korában a szerelmeskedést: folytatni fogja az eszményi háziasságot 14-15 éves koráig is. Ami a házi életben napi

¹⁾ L' education progressive ou etude du cours de la vie.

renden van, ugyanazt fogja tenni a leányka is: varrni, mosni, főzni, ágyazni, söpörni sat. fog a buba szobájában. Az anya legyen rajta, hogy a leányka rendet tartson a maga eszményi háztartásában. Természetes, hogy a játék iránti kedv nem sokáig fog tartani, ha az anya példája nem utánzásra méltó, s ha a leányka semmi részt nem vesz a valódi háztartásban. A részvétel mindig nagyobb és nagyobb legyen, és pedig úgy intézve az anya által, hogy a leányka szívesen, örömmel teljesítse a rá bízottakat s későbben megbízás nélkül is teljesítse, hogy így szíves, készséges szolgálathoz s végre egészen rendes háztartáshoz szokjék.

Ami e korszakban a női hiúságot, fényűzést illeti, azt úgy fogjuk akadályozni, mint az első korszakban tettük, természetesen a leányka fejlettségi fokához alkalmazkodva. A ruházatra nézve azonban álljon még itt a következő. A ruházatban most még nagyobb rendet, tisztaságot, takarékoságot követelünk. S ha a leányka már tud varrni, ne csak foltozzon, hanem a viselt ruhát fordítsa is meg, vagy alakítsa át. Semmi lukat, fészelt nem kell tűrni ruháján. A ruha rendeltetéséről felvilágosítást adhatni a leánykának, amint azt a ruházatról szóló cikkben elmondottuk; valamint arra is figyelmeztetjük, mily kábaság ruhára kevélynek lenni, midőn cifra, drága ruhájok a leggonoszabb, leghitványabb embereknek is váu; s végre hogy a fényűzés, pompa, czifrázkodás valamint egyeseknek, úgy egész nemzeteknek is erkölcsi és anyagi romlását okozza, mint azt a kevélység cikkénél eléadtuk. Jó szolgálatot tesz az arany abc-féle versek betanultatása is, minők például ezek: Cifra köntös, drága ruha testet ékít, lelket soha. Rongyos, piszkos ruha szégyen, foltos nem, csak tiszta legyen.

Ami a leányka kedélyéletét illeti, nem szabad annak melegét és gyöngédségét hideg, vagy komor fegyelem által megmervíteni és eltompítani; de más részről a túlingerlés és túlfeszítés is tapintatosan kerülendő. A leányka hullámzó szívének kitöréseit okosan kell ellensúlyozni, úgy hogy a női kedély drága fogékonysága megkímélve s az asszonyoknak oly gyakran boldogtalanságot okozó tévedések akadályozva legyenek; az ifjú leányka balgaságát kedélyének megsértése nélkül beláttatni – ez csak szeretetnek lehet műve; kíméletlen, barátságtalan, hideg, vagy épen gúnyos eljárás mindent elront, a leányt önmagába visszaűzi, tettetést, ravaszsa-

got, cselszövényt fejt ki. Erkölcsi vétségeiben minden esetre indokolva vau a régi atyák szigora, és sehogy sem igazolható napjainknak gyávasággal határos lágysága, pulyasága; de a józan harag mindig csak igazán erkölcsi botlásokat érj eu. Ne nyúljunk durva ujjakkal a virághoz, ne zúzzuk azt össze az által, hogy éktelen szavakkal, vagy szemérmert sértő durva testi büntetéssel fenytjük. Ezt különösen a férfitanítók jegyezzék meg; mert kevesbbé ismervén a nőtermészetet, oly botlást követhetnek el, mely a leánykának egész életére végzetteljes. – Az élet kísérleteinek sokkal nehezebben állhat ellen a nő, mint a férfi, mert természete fogékonyság: azért a növendéket minden zavaró külhatás ellen gondosan őrizni kell mindaddig, míg a helytelent ő maga nem bírja kerülni és visszautasítani. Helyes, mit erre nézve J. Paul mond: „A fiút részeg helota példája által javíthatni, de a leánykát csak jóval. Csak a fiúk szabadulnak ki a világ zajának augias-istálójából úgy, hogy csak egy kis istáló-szag marad rajtok. A leánykákat csak szent helyeken kell nevelni, mint az ó kor papnőit nevelték; nyerseséget, erkölcstelenséget, erőszakot ue lássanak, dene is halljanak.”¹⁾ A leányka egyediségéből folyó szabály, hogy neki mindenben tartózkodónak kell lennie; következéskép a feleseléstől, ellenmondás szellemétől óvakodjék; más részről azonban a túlzott szenvedőlegesség is sok veszélynek forrása. „Nem könnyű dolog a leányka társalkodását őrszemmel kísérni. Igazi barátságot nem igen kötnek egymással a leányok, mert anyjokban, ha ez okosan jár el, legjobb barátnőjökre találhatnak; a leánykáknek egymáshoz való szorosabb ragaszkodása ritkán történik baráti érzelemből, rendesen más valami, sokszor veszélyes érdek köti őket össze; azért azt éles szemmel kell kísérni. Ez okból mindig czélszerűbb, ha az anya saját házába gyüti össze leánya társnőit, mint ha más házához eresztzi. A házat, hova a leánykát eresztjük, nagyon ki kell ismerni; s magában soha se ereszsük a leányt, különösen a második korszak utósó éveiben, 12-15 éves korában.”²⁾

A kedélyélet forrása a szeretet levén, a szeretet lényege pedig abban alapulván, hogy Isten előbb szeretett bennünket, mit mi hit

¹⁾ Levana, Paris 1837. §. 91.

²⁾ Encykl. d. ges. Erz. u. Unt, Gotha, IV. B., S. 527.

által tapasztalunk, azért a leányka kedélyélete a vallásos életben éri tökélyét, melyre a házi istenes élet, az iskolai vallásitanítás és az egyház működik közre. Tisztelet és szereti is a leányka a vallást, mert hiszen annak érzelme veleszületik az emberrel; de a szülői ház, a ferde iskolai nevelés s az élet szentségtelen kezei tépi le, vagy hervasztja el annak égi virágát. Nincs semmi tárgy, melyet a leányka oly szeretettel fogadna, mint a kellően kezelt vallás. Tisztelettel, szeretettel csügg a nevére méltó hittanár; mert valamint a tanítóban a tudományt, úgy a hittanárban a hitet látja megtestesülve. Szomorú és a jövőre nézve veszedelmes jelenség, hogy a keresztény világ mindinkább egykedvűbb, hidegebb, sőt ellenséges lesz a vallásos nevelés iránt, azon nevelés iránt, mely az embert ideális méltóságra emelte. Panaszkozik a világ az általános erkölcsi és szellemi ziláltságról, elégedetlenségről s boldogtalanságról: és nem akarja belátni, hogy ezeknek egyik alap oka a családi vallástalanság s különösen az anyák vallási közönye s amaz otromba nézet, mintha a vallás érzelme csak bigotnak való volna. Mily szörnyű rombolást visz véghez a leányka szívében azon megvetés és élczeskedés, melylyel sokan a vallási dolgok ellen viselkednek! Ha az ál bölcsek malmukra hajtják a vizet: akkor nyakra-főre hivatkoznak azokra; de ha azok tisztább, emberibb perczeikben józanabb elveket hallatnak, jaj, már akkor nem tekintélyek! Ha istenítjük például Voltairét és Rousseaut: akkor ne dugjuk be füleinket a kereszténységet dicsőítő nyilatkozataik előtt se, hanem szívleljük meg, amit a leggúnyoltabb tárgyról is, például a gyónás- és áldozásról, mondanak: „Maguk a bölcselek, bármily nézettel bírtak is különben, a penitencziatartás szentségét a gonoszság elleni egyik legerősebb korlátnak és bölcsesség remekművének tekintették. „Mennyi kárpótlást és kiengesztelést nem eszközöl a gyónás a katolikusoknál!” – mondja Rousseau. Voltaire szerint a gyónás a legfőnségesebb intézmény, bűn elleni korlát, a legrégebb korban gyökeredző. Mi e bölcs szokást utánoztuk és megszenteltük.”¹⁾ S miután az áldozást leírta így szól: „Ki fog, ki képes ezek után vétket elkövetni, vagy csak gondolni is arra? Bizonyára lehetetlen volt

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Christ. P. I. L. 1. Ch. 6. 7.

oly titkot kitalálni, mely az embert erősebben csatolta volna az erényhez.”¹⁾ Az okos anya, mellőzve azon hálát, melylyel a kereszténység iránt tartozik, mely őt rabszolgai lealáztatásából kiemelte; már csak azért is a vallás biztos alapjára fekteti leánya nevelését, mert nincs bölcs, ki embernek Istenhez való viszonyát a nevelés legelső, legszükségesebb elvének ne hirdette volna. „Forgassátok a bölcsök műveit, s Pythagoras arany verseinek ez elsejét: ‚Imádd az Istenséget!‘ egyaránt föltalálhatjátok Sokratesnél, Plato-, Aristotelesnél s az emberiség minden nevelőjénél egészen a mai napig. De hogy is lehetne az másképp? Hiszen az Isten eszméjének szükségessége kiderül az ő és új kor minden nemzetének életéből. Vagy talán jöhet idő, mely sokallani vagy keveselleni fogja az Isten eszméjét? Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira fölemelhetné, következésképp az élet mindennapi jeleneteiben s a szenvedélyek s indulatok örök ostromában hozzá ragadt szennytől annyira megtisztíthatná, mint az Istenség nagy gondolatával foglalatосkodás.” így szól Kölesei Parainesisében. Igen, mert Isten csupa szeretet levén, vele foglalkozni szent hitünk szerint annyit tesz, mint hozzá hasonlónak lenni vagyis a szeretetet magunkban föléleszteni. S emelkedhet-e az ember magasabbra, mint amit szent Pál oly bölcseséggel ecsetelt, – a szeretetre? S az anya, ki keresztény szeretetre vezeti leányát, nem az anyák legbölcsőbbikének nevezendő-e? Nem ilyen irányú nevelés áldaná-e meg hazánkat Kölcsey Czelesztináival? Vagy talán otrombaság és szívsviárosság szülte vallásközönyötök az, mi testileg, lelkileg ép, szelíd, szerény, munkás, kedélyes, műveit nőt nevel, ki a honszeretetet tiszta érzelmére emelkedve családja körében munkálja azt, mit a férj egész nemzetcsaládban? Ki megvetvén mind a spártai nő pongyolaságát, mind Athene elfajzott asszonyainak túlzott fényűzését, fönségesen egyszerű és egyszerűen fönséges lelkületével enyhítő, melegítő, minden viszonyt megneemesítő báj és fényt kölcsönöz a háznak, melynek köre egészen kielégíti vágyait? Ej anyák, anyák! ha tudnátok, hogy a keresztény szeretet legkönynyebb és mégis legbiztosabb módja a józan nevelésnek, bizonyosan legszentebb kötelességeiteknek tartanátok leánykáitokban mennél korábban ébresztgetni, ápolni a vallásos érzelmeket, azon

¹⁾ Chateaubriand, Genie du Christ. P. I. L. 1. Ch. 6. 7.

vallás érzelmeit, mely benneteket a rabszolgaságból emberi méltóságra emelt. Hogy erkölcsi személyiséggel dicsekedhettek, azt Jézusnak köszönhetitek: s ti mégis föl sem veszitek tanait. Maga Diderot is bibliát olvastatott leánykájával, „mert nem gondolok szívképzőbb olvasmányt leányka számára, „mond őt ezért korholó encyklopaedista barátjának. Lássátok, a vallástalan férfiak is inkább szítnak a vallás szelleme által nemesbült hölgyekhez. „Csak tudóskodó, emancipált hölgyet ne látnék „ – monda egy közönyös vallású. „A nőben mindig szükséges egy kis adag bigotság” – monda egy másik. Van valami természet elleni, kiállhatlan az okoskodó nőkben: lélekbetegség náluk az a tudóskodás, épség pedig a szerénység, igénytelen értelmiség. Lavater ezt mondj a: „ Asszony, vallás nélkül, dühös, irtózatot teremtő, szörny!”¹⁾ „Hogyan is képzelhetnők a nőt istentagadónak! Ki támogatná e nádszálat, ha vallás nem tartja fel törékenységét? A nő leggyöngébb lény, Milton szerint szép gyöngesége a természetnek. Már csak szépségeért is istenfélőnek kell az asszonynak lenni. Szendeség, alázat, kedvesség, gyöngédség egy részét teszik azon kecskeknek, melyekkel a Teremtő első anyánkat oly gazdagon fölékesítette; de a bölcsélet megöli e tulajdonságokat. A hitetlen feleség ritkán ismeri kötelmeit, napjait oly erény fölötti eszeskedéssel tölti, melyet nem gyakorol, vagy élvezet után kapkod a világuőben. Feje kietlen pusztaság, szíve üres; türelmetlenség emészti; sem istene, sem házi gondjai, ideje ürességének kitöltésére. Melyik épesű férfiú köthetné Istenről megfélekedett társhoz életét?”²⁾ Nézetek csak szét! Nem látjátok, hogy azon mértékben, amint kihál a nők kebléből a vallás érzelme, szaporodik újra a rabszolganők száma? Igen, mert amely nő nem ismeri a kereszténység elveit, az nem ismerheti emberi méltóságát sem, s aki azt nem ismeri, eszközzé alacsonul, rabjává lesz az élvkörnek, hiúságnak, az annyi csákkal édesgető élet ingereinek. Ha ti, ahelyett hogy tudatlanságtok ál szégyenéből származó, negélyező ürességekkel magatok alkottok magatoknak vallást, jó indulattal a próféták és az Üdvözítő tanaival törekednétek megismerkedni: csakhamar meggyőződnétek arról, hogy a fönséges bibliai alakok,

¹⁾ Lavater, Physiognomik, III. B. S. 92.

²⁾ Chateaubriand, Genie du Christianisme, T. I. P. I. L. 6. Ch. 5.

hol életben, mozgásban van minden és minden erőlködés nélkül felfogható, a gyermeki kedélyt már 5-6 éves korában is egészen megragadják; hogy az Isten és ember közti viszonyokat oly vonzó alakban, kézzelfoghatólag szemléltető bibliai elbeszélések a gyermek egész életének határozott irányt adnak: akkor édes kötelességteknek ismernétek leánykáitokkal, ahelyett hogy őket tudatlan szolgálókra bízátok, társaságokba, színházba hurcoljátok, mennél többet beszélgetni, szíveiket bibliai elbeszélések s az elbeszéltek kikérdezése, alkalmazása által, továbbá saját példátok, cselekvések, szavaitok, egész lelkületek által a vallás tanításra előkészíteni s az iskolait előmozdítani, szilárdítani. Így fejlődnének leányaitokból asszonyok, kik a Példabeszédek eme szavai szerint: „Álnok a kellem, hiú a szépség, amely asszony Istent féli, az dicséretes – élvén, hűséggel környeznék férjeiket.”¹⁾ – A nő egész kedélyének a vallás anyaföldjében kell gyökeredznie. Nem csak a szabadelműség utálatos az asszonyon, hanem már a többecske ráelmélés is rosszul illik neki a vallási dolgokban. A vallási tudat alaphangulat legyen a nő szelleméletében, mert csak így fogja azt gyermekei lelkébe is átlehelhetni. Szendeség leheletét fuvallja a vallás a leányka egész lényére; szerénységet, szelídséget, szeretetet s hűséget, alázatosságot, erkölcsösséget ültessen a második korszak a leányka szívébe, hogy egészen átadja magát rendeltetésének.

A vallás után a többi tantárgyról is szólanunk kell, melyekre a leányka e korszakban tanítandó lesz. A tanítást illetően, mint az előbbi cikk kifejtette, összhangzó általános műveltségre kell a leánykát segíteni, azon megjegyzéssel, hogy a leányka tartós, egyoldalú szellemi munkát s huzamosabb ülést kár nélkül nem áll ki. A tantárgyak megválasztásában a leányka természete legyen az irányadó. E természet szerint a gondolkodás rendszerében a nő inkább az egyes képzeteknél marad s azokat élénk emlékezetben tartja, de a ráelmélés (reflexió) határain túl nem megy; ámbátor az is igaz, hogy a nő természeti megkülönböztető tehetsége sokkal jobban eltalálja a helyest, a valót, mint a férfinak érettségre még nem jutott okoskodó tehetsége, úgy hogy Fichtének némileg igaza van, midőn azt állítja, hogy a férfinak előbb képezni kell magát okossá, de a nő már természeténél fogva okos. A leányka finomabb

¹⁾ Flashar, Encykl. d. ges. Erz. und Unt. v. K. Schmid etc. Gotha. IV. B. S. 529.

észlelő tehetséggel és cselekvési tapintattal bír s többnyire tanulékonyabb. Az érzelmvilágban a nő fogékonyasága az egyesre és kellemesre, kevésbé a nagyszerűre irányul; de amire ráadja magát, azt hévvel és bensőséggel öleli, érzelmének egész világával csügg rajta. A vágyás rendszerében, a cselekvés terén közelebbi czélok felé tart s azon van, hogy a természeti érzéke által fölismert igaz és jó illő alakban történjék. – Ennél fogva a leány tanításának túlnyomólag szemléletinek kell lenni, míg a fiúé mély és értelmes; de azért egy oldal a másikat ne zárja ki. A leánykát nem fogjuk a nem neki való bölcséleti és mennyiségtani tudományokra; de a gyakorlati élet összes követelményeire vonatkozó fejbeli számvetés czélszerű foglalkozás. Ha a leányka ügyesen egyszerű és természetes alakban tudja már gondolatait és érzelmeit anyanyelvén kifejezni s már az irodalom remekeiből is ízlelt valamicskét: akkor, de csak is akkor szabad neki valamely más nyelvet, például az annyira divatosá lett francziát élvezni. A leánykák történelmének semmi köze a sok névhez és számhoz; a bölcséleti történelem nem nekik való, hanem csak olyan, mely az érzelmvilág fejlesztésére irányul; azért életképek, életrajzok alakjában fogjuk azt neki nyújtani. A számvetés túlnyomólag fejbeli legyen, de a négy alapművelet írásbelileg is jól begyakorlandó. A természetrajz drágaköveinek szépségén és a fémek fényén megismeri a leányka az ásmányországot, a növényvilágban a virágok jelentesteljes alakjait, az állatországban a körötte élő állatok lelki életét, kedélyét, életmódját; a természettan segítségével betekintést nyer a természet élő folyamataiba; a vegytant a konyhával köti össze; az ég csillagaiban betűket fog szemlélni, melyekről az isteni mindenhatóságot és bölcseséget leolvashatja; a földrajzban a földet mint egészet és világot szemléli; az embertanban az ember testszellemi szervezetét s a szabályokat, melyek szerint élni kell. – Mindezeket pedig nem rendszeresen, hanem összes tetüneményeken fogja tanulni a leányka, minthogy az egyeseket élénken felfogja. így felnyílik a leányka szeme a természet gazdagsága, szépsége, rejtélyes gazdálkodása iránt; s minthogy rokonabb a természettel, mint a férfi, a természet állandó, de csöndes munkásságát magára és a házi életre is át fogja vinni. – Az írás és olvasás mellett a rajztanulást is megkezdi

a leányka, melyet hogy mikép kell kezelni, azt a Különös Tanítástan illető fejezetében láthatjuk. – Mennyire kell az ének- és zenében, vagy némelyeknél más művészetben is terjeszkedni, azt már fönnebb érintettük.

Bár az illemről szóló cikk a nőnevelésre is vonatkozik: mégis szükségesnek látjuk arról is szólani röviden. „Az okos anya semmit sem akar tudni azon divatos illemtanításról, mely a szívet esetleges befolyásokra hagyván, pusztán külsőségekben bírja alapját; mely a leánykákat hajlongásokra sat. ugyan megtanítja, de ami, mivel a női erények ápolására semmi sem történik, eltakart üresség marad. A finom társalgási hangra nem szabályok által vezeteti leányát az okos anya, jól tudván, hogy az hazudság, ámitás; hanem valamint minden szépet, igazat, úgy a finom viseletmódot is a bensőből iparkodik ő kihozni. Úgy viseli magát leányai körében, mint akarja, hogy ők viseljék magukat a társaságokban. Innen aztán, mivel az anya minden mozdulata, szava, tette a leányok értelmére, szívére és akaratára hat, természetökké válik a finom viselet is, anélkül hogy szabályokra kelljen gondolniok s hazugokká, ámitokká lenniök.

Minél jobban serdül a leányka, annál jobban ragaszkodik az apához is. Az apán vau ilyenkor a sor, hogy a leányka ifjú lelkét a szép, jó, igaz felé irányozza s felügyeljen, nehogy a leány egészen a házi gondokba temetkezzék, vagy azoktól végkép idegen legyen. Az ő kiváló gondja az is, hogy a leányka kellő olvasmányt kapjon kezébe s az olvasási kórtól megóvassék.

E korszak felé beáll a havi tisztulás is. Mikép kelljen ilyenkor a testi nevelést vezetni, azt a nőnem testi nevelésénél láttuk, itt még a szellemiről kell szólani. Némelyek czélszerűnek tartják mindenre nézve, mi csak a nemzéshez tartozik, kellő oktatást adni a leánykának. Részünkről azt a nagyon izgékony és szenvedőleges leánykára mindig válságosnak tartjuk s csak is akkor engedjük meg, ha a leányka elég szerencsétlen volt az önszeplősítés, vagy általában a fajtalanság bűnébe esni. A havi tisztulás előtti években kiváló gondja legyen az anyának, hogy a leányka és cselédek között minden bizalmasabb viszony megakadályoztassék; legyen a leányka irányukban, mint mindenki irányában is szíves, de bizonyos távolban tartassék tőlök. A nemzésről nem kell többet tudni

a leánykának, mint amit a hittanban a házasságról s a gyermekekkel való megáldatásról általánosan s vallásos hangulat benyomásai alatt hall.

Ha az anya észre veszi a havi tisztulás előjeleit: szeretetet s mégis szent komolyságot mutató arcczal nyugtassa meg a leánykát, hogy az jótékony tünemény s minden növel közös; hogy az Isten rendelése. Későbbben a már érettebb leánynak azt is mondhatni, hogy a nő Istentől kitűzött egyik rendeltetése az, miszerint az ember általa jöjjen világra, ha Isten a házasságot gyermekekkel megáldja; s kevés, de határozott szóval figyelmeztetjük, hogy a tisztulás a nőnemnek ama nagy, szent feladatával szoros összefüggésben van. A többit bízunk Istenre, a család szellemére, erkölcsi fegyelmére. Ha a szülők e tekintetben is olyanok, mint minőknek lenniök kell; ha nem dobják ki a leánykát kísértetekbe, mint az többiközt a gyermekbálok s tánczórák által történik, nem nagyon kell féltetniök leánykaik tisztaságát. – Ha olvasás közben, vagy az életben valami eléjönne, mi a nemi viszonyokra vonatkozik: derítsük azt fel okosan és határozottan, de komolyan vonuljunk el a dolog fölött, mintha csak valamely szent helyen vonulnánk keresztül.

144. §. A nőnem nevelése az ifjúság korszakában.

Midőn a leányka fejlődésének korszakába lépett: az eszmények korszakában kezd élni. Havi tisztulásának közeledtével sajtóságos alakot ölt magára a leányka szelleme; maga a változatoság, mondhatnók, óránként változó szeszély, úgy hogy a leányka eme korszakának avatott ismerője gyakran mosolyogni kénytelen a szegény teremtésen, ki nem tudja, hányadán van. Ha valamikor, úgy bizonyosan ez átalakulási korban érdemel gyöngédséget és óvatosságot. De egyszer csak beáll a havi tisztulás, s a leányka nem csak testileg, hanem szellemileg is átváltozik: a gyermeteg, hímezetlen viselet szemérmességbe, elvonulásba megy át; a leányka soha nem ismert vágyakat érez, s szívét eddig nem érzett féltékenység lepi meg. De ez nem sokáig tart, s a leányka személyiségi méltóságának tudatára ébred; s valamint igényei az életre nézve fokozódnak, úgy fokozódik kötelességének érzete is. Ez

érzet a házba, a családi körbe utalja őt; de ha második korszakának nevelése el vala hanyagolva, vagy ferdén intézve, akkor fokozódott önérzelme nem elégszik meg a házi körrel, hanem a külvilágban keres annak érvényt, s ezt a tetszvágy elfajulásában találja, fölhalálja kivált a divatban.

Az utánzás a tudomány és művészet minden szakaiban, a társas életben úgy, mint a politikaiban egyaránt tevékeny, belőle él s általa származik a divat is. Az erkölcsi világban oly borzasztóan dülő eme szörnyeteg Franciaországból származik; igazhitűek benne csak a francziák, a többi nemzet csak majmoló. Erkölcstelen és nemzeti jóllétre fölötte veszedelmes voltát csak akkor láthatjuk tisztán, ha a fönnebb rajzoltuk háziassággal összehasonlítjuk, A háziasságnak, mint láttuk, nemzeti életet kell visszatükröznie. De a nemzeti élet jelenje nem pillanat szüleménye, történelmi fejlődésének vonásai nem mosódhatnak el oly rögtön; s így azoknak a házi életen, bútorzaton, öltözeten, ünnepeken és vallási szokásokon is meg kell látszaniok. Midőn a nemzet a múltnak emlékeit híven őrizni tartozik, vagy legalább csak lassan és óvatosan módosít erkölcsi szokásain: addig a divat legkisebb tisztelettel sincs a múlt iránt, s amit ma becsül, holnap mint nevetség felforgatja. Mikép lehetne ennek, kérdjük, jó befolyása a nemzeti erények ápolására? A divat sivár, szív- és szellem nélküli, mert megveti a régit, csupán azért, mert régi, s csudál minden bolondot, csak azért, mert új. De e szörnyű korcsosodást, melyet a divat a nemzeti erényeken okoz, csak igen kevés mélyebbre látó szem veszi észre; a nagy tömeg csak kering ugyanazon körben úgyszólván eszméletlenül, nem sejtván, hova jut. Annnyival inkább megszívlelendő ez, mert a magyarnak utánzási talentuma teljesen olyan, minőnek azt Rónay Jácint rajzolja: „Képzeld magadnak oly házi urat, ki félíg kidől ablakán, s míg lábai saját házában vannak, feje künn van az utcán, – és tökélyes fogalmad leszen a magyarról.”¹⁾ Meg kell vallani, hogy nemzeti buzgalmunkkal homlokegyenest ellenkező ama sajátságunk, melynél fogva úgyszólván könnyelműen fogadunk mindent; mi idegen. Maholnap már nyelvünk is elveszti legszebb sajátságait; s e mű írója is ugyan sokszor töprenkedék, hogy magyarában

¹⁾ Rónay Jácint. Jellemisme. 90. 1.

írjon, mint ahogy irt; de idegenszerűségtől hemzsegő irodalmi termékeink olvasása s több nyelvnek tanulása s használása már annyira megrongálták nyelvérzékét, hogy minden jó akarata, gondossága és erőlködése daczára is bizonyosan elég bakot lőtt a nyelv szelleme ellen. Nagyon érezzük szükségét, hogy régi forrásainkhoz, Pázmánunk irányához zárandokoljunk. Tegyük ezt egyéb dolgokban is. Kövessük a műveit külföldet, de ne majmoljuk, haladjunk, de ne nemzetiségünk rovására. De az ősök szokásaihoz, erkölcsseihez való ragaszkodás s így az azok iránti kegyeletből fakadó nemzeti érzelem nagy kárt szenved a divat szeszélye által, minthogy e külingatagság utóvégre belingatagsággá leszen. A leánykánál a hiúság, fényűzés már az első korszakban is nagy gondot igényelt: annyival inkább szükséges azt a harmadikban elensúlyozni, a tetszvágyat kellő irányba terelni; mert azt most már a más iránti vonzalom is igen felfokozza. Vezessük a leánykát úgy, hogy egyik szélsőségbe se essék, valamint a különöncségtől, úgy a divat apróságaitól is óvakodjék.

Figyelemmel legyünk olvasmányára is. Napi, kérész-értékű olvasmányok, például napi lapok helyett vezessük be lassankint a világ, különösen a nemzet irodalmának némely részeibe, hogy az emberek apró és többnyire haszontalan és hitvány vágyai helyett a szép és nagy iránt tanuljon lelkesülni. Az olvasás az életbe magával vitt iskola. A jó könyvek legjobb, leghívebb barátai az embernek, tápszerei a szellemnek, melyek nélkül az csakúgy elcsenevész, mint a test étel és ital nélkül; de természetesen csak a jó könyvek, melyek a tudást gyarapítják, az érzelmeket nemesítik, a jellemet erősítik, következképp sok francia regény nem. Az okos apa (mert ennek kötelessége arra felügyelni) meg nem engedi, hogy leány a mindenfélét össze-vissza olvasson; tűzbe dob olyan könyvet, mely a leányka képzelmet tévútra vezet, a bűnt szép színben rajzolja, a természetességet, egyszerűséget kigúnyolja, a vallásosságot a leánykáról lemossa. Nem törődik azzal, hogy divatunk Sue, Sand, Paul de Kock munkáit nem ismerni a haute-volée elleni bűnnek tartja, tudván, hogy ezek szaporítják nálunk az emancipált nők számát, a szellemtorzókat, kiknek Józsika Szerénája, Czelesztája, Violája nem szolgálhattak mintaképpül. A fajtalanság súlyos kifejezés nyelvünkben, és méltán: a fajtagadó ugyanis lesza-

kad tövéről és elhervad. Hasztalan fűzik a másfajú gyümölcsöt honi csemetéinkre; szemet csal az egy ideig, de végre is pironság éri. Hazai irodalmunk a női világot már kielégítheti s azon nagy előnnyel bír, hogy legkevesebbé vallástalan, legkevesebbé ártatlanság-gyilkoló. Az idegen irodalomhoz férfiszív és elme sem elég erős mindig. A szent könyv, az igazságok igazságainak eme kifogyhatlan kincstára, melynek említésénél a szellemi kamaszok és kamasznők, ha nem élczeskedni, legalább mosolyogni szoktak, mindig tárva álljon a hajadon előtt, szíve mindig nyugottan tér onnan vissza. – Ide járul a mértékkel gyakorolt, a családi élet megszépítésére s nem a világ tapsaira számított zene. Ily irányzás mellett kevesebb lehet félni a leányka tetszvágyának elfajulásától.

Megjegyzendő továbbá, hogy a leánykát nem szabad síri csendre szoktatni; a leányka életteljes, vidám, vitor, tréfás természetű; következésképp teljes elszigeteltsége sem természetének, sem hivatásának nem felel meg. Egyszer-másszor minden családnál van alkalom zajtalan örömnépekre rendezésére, melyeken a leánykák kedvökre kimulathatják magukat; de óvakodnunk kell a korunkban szélteben dívó ama hamis nézetben osztozni, mintha az ifjú leánynak ezen korszaka az élvezetek korszaka volna; következésképp, mintha a leánykát minduntalan a színházba, bálókba, estélyekbe, nyilvános kertekbe, szóval a világba vezetni s mintegy kirakatul tenni kellene, hogy a világ lássa, ő pedig, mint mondani szokták, világát élhesse, míg leány. Testi és lelki romlás az, mit a leányka ily helyek gyakori látogatásából magával hoz. Nem lehet ez otrombaság ellen eléggé harcolni. Az ünnepélyeken azonban, melyeket Isten dicsőségére, nemzeti örömeke, valamely nagy ember tiszteletére a község, megye, vagy az egész nép rendez, szabad, sőt kell a leánynak is megjelenni. – Nagyon megválaszsa az anya, hova és mikor vezesse ki leányát; mert sehol sincs annyi veszélyes ellensége az erkölcsiségnek, mint épen a nyilvános életben, melybe hogy a leánykát beleilleszthessék, alig várhatják a szülők az időt. Ha a házi és iskolai nevelés semmit sem mulasztott volna el, mi a leány erkölcsiségének szilárd alapját megvetni képes: még akkor is igen kétes, vajjon nem döntenék-e meg, vagy legalább nem gyakran ingatnák-e meg azt az élet pusztító elemei. Micsoda kilátás lehet tehát most, midőn sem

a ház, sem az iskola nem látta el elegendő fegyverrel a nagy túsára, mely kimaradhatlan s annál válságosabb, minél csekélyebb a nőnem kiható s minél nagyobb fogékony ereje?! Ösztönök, indulatok, szenvedélyek viharos tengere az élet. S mi támaszt lel a leányka erkölcsisége az úton-útfélen levő botrányok, a ledérség millió nyilatkozatai között? Semmit? Sparta minden érett férfiaknak legfontosabb kötelemül tette a törvény az összes ifjú nemzedék nyilvános viseletére felügyelni, azt saját példájával vezetni; az ősznek fejét legnagyobb gyalázat sújtotta, ha ebbeli akár igenleges, akár nemleges kötelességéről megfélemedezett volt. Minden legkisebb körülménynek oda kellett munkálnia, hogy a fiatal nemzedék a nemzet vallása s törvénye szerinti eszményhez mennél jobban hasonlítson. És a spártaiak el is érték nevelési céljokat; mert nem üres szavakban pengették a törvény tiszteletét. És mi keresztények? Mi, kiknek írva vagyon: Jaj annak, ki ezen kicsinyek közül csak egyet is megbotránkoztat – mi semmit sem törődünk a nyilvános étellel, melyből a fel nem fogott pogány eszménység korcs szülöttje vigyorog, s nem a kereszténység fölséges eszményének angyalian szelíd képe mosolyog felénk; mi gyermekeinket mohósággal vezetjük a botrányok eme tömkelegébe, hol szabadon, büntetés félelme nélkül ülli diadalát a bűn, hol minden nyomon egy-egy botránykőbe ütközik az ártatlanság. A szülők – tisztelet, becsület az igen kevés józanabbnak! – maguk viszik serdülő leányaikat a világ piaczára – áldozatul a romlottság szellemének. „Ne fejtsd ki korán az életdús bimbót, maradjon rejtve a szerénység lombjai közt; kipótolhatlan kár, ha a kedves szűzies virágot feltépjük, hogy az aztán élethossziglan hervadozzék. Nem érzed e a hajnal örömeit s kedves első sugarait? Várj egy kicsit! majd elétűnik a nagy nap is. ¹⁾

Nem akarunk itt a falunépről szólani, mely a középrendűek gonosz példája után indulva más alakban ugyanazt teszi, amit azok, hanem csak a közép- és felsőbb rendűekről szólunk. A kisasszony e korszakban már nem gyermek többé: azért a mama (minek is már az a mély jelentőségű édesanya, édes apa megszólítás, – hagyjuk ezt a parasztoknak (?) már komolyabb (értsd: kényesebb) viseletet követel tőle. A leánykát nyilvános társaságokba czepelek;

¹⁾ Herder, Werke, zur Ph. u. G. VIII. 82.

miért ruháját napjában többször változtatni kell; az öltözködés, fésülködés, arczfinomítás mesterségét valóságos tanulmányozás tárgyául teszi. S ha valahova megy, legalább is két lovag kísérete szükséges neki. Hej pedig de hős daliák a mi lovagjaink! De minek is utánoznák ők, a felvilágosultak (?) a középkor jobb szakának lovagjait? Azok a becsület, erény védelmében ontották verőket: ezek a női erény ostromlásában találják vitézségüket s a győzelemmel elég hitványak még kérkedni is. Színház, tánczvigalom, társas körök, estélyek ilyenkor már megszokott valami. A régi tánczvigalom őszinte, fesztelen, barátságos, egyszerű, de azért szemérmes multság volt: most már a világeért sem menne a vargakisszony két multságba ugyanazon ruhában; abba a multságba, mely rend szerint a mesék tündérvilágából kölcsönzi tündöklő fényét. A templom már megszűnik szent hely lenni, hova a bűnös ember mély alázattal lépdel; a nyilvános élet erkölcsjavító (?) szelleme már itt is tanyát ütött. A kisasszony, ha valamely ünnepre nem készült el új ruhája, szégyenei templomba menni, s közönségesen akkor megy, midőn foszlányait, ékszereit, a hautevolée- s műveltségnek eme bizonyosságait, mutogathatja. Oda menvén, nem a legszentebbet, hanem ott valamelyik fülkében, vagy épen a padok előtt szemlét tartó bálványát imádja. Ha kijön, ahelyett hogy az anyagi koldusoknak alamizsnát osztogatna, a koldusok helyén rá várakozó erkölcsi és szellemi koldusoknak kaczer pillantásokat osztogat. A kocsizás, lovaglás az utóbbi két évtized nyomorúságában már gyérülni kezdett; de most megint sok 15-20 éves leánykát, sőt 40 éves asszonyokat, több gyermeknek anyjait, láthatni, kik a női szende természetből kivetkezve, kocsis-szerepre vállalkoznak, lovagolnak, lovat hajtanak, miközben, mint tapasztaltuk, gyermekeket gázoltatnak agyon. És a mamák meg a sokkal bolondabb papák ennek örülnek, mert hiszen Lucrece nagysám bátor, (valódi néven szemtelen, kaczer) világra termett. Aztán ily föltünéssel a leányka homályt vet minden hölgyre. Hogy is ne örülnének az esztelen szülők, hisz ily leányokból válnak a szegedi, kőszeghi, egri amazonok (?) Úgy-úgy, ezekből támadnak ama szerelem nélküli hideg házasságok, melyeknek megkötésében pénzérdek, hiúság, fényűzés, állati élv a döntő. – Az okos anya gondosan őrizni fogja leányát a nyil-

vános élet ezen s hasonló kinövéseitől. Jól tudván, mennyi ostromgépekkel rohanja meg az élet az ártatlan szívet, nem erőlteti kora érettségre leányát; hanem a szeretetet lelkétől éltetett családi körben tartogatja mindaddig, míg elég erős nem lett arra, hogy a világ zaja el ne kábítsa, s akkor is óvni fogja minden szélsőségtől, mindentől, mi a háziasság szellemével ellenkezik.

A műveit társaság nagyon képző levén és haszna mellett kellemes időtöltésül is szolgálván, nem zárjuk ki abból a leánykát; hanem felfogatjuk vele, hogy csak is a nevére méltó társaságnak van becse, míg az élczeskedő, kiszóló s mindenféle haszontalanságokról órákig üresen, unalmasan trécelő, művészeti, sőt tudományos műveltséget negélyző, érzelgős, majd meg túlbátor fecsegés, vallási s egyéb a nő láthatárán túl levő komoly, szent tárgyokban való kotnyeleskedés nem mondható társalgásnak, hanem csömörletességnek, melyet a valamire való férfiú undorral, majd szánandó mosolylyal hallgat, hahogy nem kénytelen megszökni előle. Már az is elég kínos dolog, mondja Hufeland, ha oly ruhát kell hordanunk, mely nem számunkra készült, mely mindenütt szorít, minden mozdulatot akadályoz: de mi ez mind egy idegen jellem viselése s oly erkölcsi kényszer mellett, hol szó, viselet, nyilatkozat, cselekedet folytonos ellenmondásban állanak érzelmünk- és akaratunkkal; hol legtermészetesebb ösztöneinket elnyomni, idegeneket színlelni, s hol minden idegünket s rostcskát állandó feszültségben kénytelenítetünk tartani, hogy a hazudságot – mert ez itt egész létünk – tökély esse tegyük!? Sajnos, hogy francziás nőneveldeink egyéb ferdeségen, például a fönnemlített divatkóron kívül eme vérig boszantó fecsegést is beoltják leányainkba.

De jóllehet a leányt már a világba is vezetjük, a szülői ház marad annak most is tulajdonképi életeleme. Ha az előbbi korszakokban jól volt szoktatva, nem igen fog ő most sem a divattá vált ögyelgésre vágyakozni; annál kevésbbé, mert most már egészen más viszonyba lépett szülői és testvéreivel, mint amelyben eddig vala. Többé nem gyermek, hanem némileg barátnéja az anyának és apának, gyöngéd ápolónője a kisebb testvéreknek. „Nem csak alkalmilag és esélyesen tesz már egyet-mást a háznál; hanem a háztartás nem nagy terjedelmű egészére is ki kell terjeszkednie

gondjának; ha nagyobb, akkor egy-két ágát, majd ezt, majd azt kezeli, kezdetben ugyan az anya támogatása mellett, de későbben mindig több-több önállósággal, míg végre egészen magára hagyatják. A gazdálkodási ítélet élesítését s a könyvvitelt nem szabad elhanyagolni; vezessen a leány könyvet, szokják egyensúlyt tartani a bevétel és kiadás között, tekintse mindig előbb a család közszükségeire vonatkozó rovatokat, a legszükségesebbeket: mert legtöbb családnak az a romlása, hogy terv nélkül költ. 1) A főzés mesterségét minden esetre sajátítsa el a leány, tanuljon egészséges, tápláló magyar házi étkeket készíteni, de ne francia szakácsok gyomorrontó zagyvalékait. Tanuljon továbbá a hajadon mindent, mi a házi rendet illeti, Ízléssel elkészíteni, megtenni: de az úgynevezett goromba munkától se vonja el magát egészen, ha nincs is rá szüksége; ha érti, legalább meg fogja tudni őrizni holmijét és tudni fog parancsolni. „Általában véve, mondja Jean Paul, a felsőbb osztályok hölgyeinek szépsége semmit-tevés mellett gyöngédebb ugyan; de ez a Venus a rómaiak Venusa, ki a holtak istennője is volt egyszermind. Ami a miniszter egy kicsi államban, az az asszony egy még kisebb államban, a háznál t. i., minden osztály minisztere.” És: „Csak ne mondja egy asszony se, hogy a háztartás gépiessége szellemi méltóságán alul van, s hogy inkább a férfi szellemi boldogságát akarná. Mert hát vau-e valahol szellemi munka kézi mesterség nélkül? Vajjon az államháztartás számvevői hivatalai, irodái sat. kevésbé hozzák-e mozgásba a kezeket mint a konyha és ház? Nyilatkozhatik-e máskép a szellem, mint a fáradozó test által? Például egy szobrásznak eszményét nem millió ütés csalj a-e ki a kemény márványból? Vagy létrejöhet-e máskép Levana, mint az által, hogy tollat vágok, teutába mártom, idestova mozgatom? s mondhatnók, mint az által, hogy ülök, görnyedek, testemnek parancsolok s talán egészségemet is feláldozom? „A nők már természetöknél fogva üzletemberek.”²⁾ – Vannak azonban leányok kik természetöknél fogva igen tevékenyek levén, a munkába úgyszólván beletemetkeznek. Az ilyeneket arra kell figyelmeztetni, hogy az embernek magasabb élve-

¹⁾ Encykl. des ges. Erz. und Unt, v. K. Schmid etc. Gotha, IV. B. S. 537.

²⁾ Levana, Paris, 1837. §. 94.

zetei is vannak az anyagi munkásságon kívül; s hogy mindennek megvan a maga mértéke és ideje, melyen túl menni nem szabad.

A leánykának ezen korszakbeli eszményi életével, nemes érzelmeivel tudva és tudatlanul a nemi ösztön működése is szövetkezik, fölébred a szerelem is. A szív legmélyéről angyali tisztasággal tekint a leányka szerelme választott tárgya felé. Tetszvágyát is szerelem vezeti. Ilyenkor a tetszvágy leghamarabb fájulhat el, ha idején és annak módja szerint nem figyelmeztetjük a leányt, hogy a testi s általában a külső szépség csalékony, romlatag, s hogy csak az urat féltő hölgy dicséretes. Ilyenkor az is megtörténhetik, hogy a leányka, ha szerelmének eszménye ismételve elröppen, búsongóvá, vagy szenvedélyessé leszen s önmagát emészti. Ennek legjobb óv- és ellenszere a jó olvasmány, a háziasság és társaság.

Ha a leányka kellően volt vezetve s már az életet is ösmerni tanulta; ha már azon korban van, melyben őt a férfi szeretete a szülői házból kivezeti, hogy egy új házat, a nemes és a szent erkölcsök egy új tanyáját, építsenek föl az emberek közt: óvatos lesz férjének megválasztásában. Nem fogja azt külső szépségeért, behízsgáló modoráért s még kevésbé vagyonáért, valami csillogó kultulajdonságáért, csupán testi szemekkel választani. Egy egész élet az, melyben hozzá lesz fűzve; s nem irtózat-e csak gondolni is arra, egy egész életen át olyanhoz lenni lánczolva, ki iránt vonzalmat nem érez, kit talán utál, gyűlöl, ki nem is érdemli meg szerelmét, mert szelleme egy rom, szíve kiégett vulkán. A vagyon mulandó, s ha bírjuk, mihamar elveszti minden ingerét. A házasság nem üzlet, mint azt azok igazolják, kik pénzért, vagy más érdekért nyűgöt hordanak nyakukon. A boldogság nem anyagtól, külsőtől, nem szerencsejavaktól függ, hanem a bensőtől. A jó nevelt leány először is szívét kérdezi meg; s ha ez igent mond, akkor értelme szemüvegén át nézi választottját, vajjon feddhetlen-e annak jelleme, vajjon nem tettetés-e, amit mutat, bírja-e a derék jellemet kitevő tulajdonokat. Ha ezt nem teszi, vagy tenni nem érti, hanem vakszerelme vezeti: akkor csak véle tlentől függ életének boldogsága.

Ha a szülő a fejtegettük elvek szerint fejti ki leányában a nő szép tulajdonait; ha különösen a vallás megszentelő bélyegét

nyomja azokra: ha Isten szelleme lebeg minden nevelési munkássága fölött: akkor a leány nem lesz hiúság gyöngé bábja, kit, ha erére tudsz tapintani, mindenre rávehetsz s minden sereimért egy hízelgő bókkal kibékíthetsz; ki koplal, nyomorog, hogy pompázó foszlányaival a világot ámíthassa.

145. §. Az anya befolyása méhgyümölcse szellemi állapotára.

A fönnebbi czikkekben egész addig kísértük a leányka fejlődésének törvényeit, míg a szentírás szavai szerint a szülői házat elhagyva élte párját nem követi. Most már férje oldala mellett él, s élete a férj iránti kötelességének gyakorlására irányul. Ő öröme, vigasza a férjnek, midőn az a világ zajából, a tettek mezejéről karjai közé tér. Szendesség, szelídség, türelem, háziasság, szíve legmélyéből fakadó, rendíthetetlen, megtörhetetlen hűség, örömben és szenvedésben egyenlő osztozás ékesítsék a nő lelkét, hogy a ház, a férj édesen óhajtott nyughelye, pihenője legyen. Igazi bensőséggel, szeretet-és odaadással szépítse életét, úgyhogy mindent, mi a férfit egész emberré képezi, kiegészítvén, vele egy szív, egy érzés, egy szellem legyen. így élvén, anyává leszen s folytatja az emberiség történetét, mely az ő kebelében van letéve. A gyermekszobában ápoltatik és növeltetik nagyra az emberiség! De mielőtt világra jött volna az új polgár, már is befolyással vagon rája az édes anya, mind testileg, mind lelkileg. A gyermeknevelést annak születésével kezdette művünk; hogy tehát neveléstanunk az egész létkörre kiterjedjen, szükségesnek tartjuk még az anyának a méhgyümölcs szellemi állapotára való befolyásáról is szólni röviden.

„A magban ben van a fának gyökere, dereka, ágai, gallyai, virága, gyümölcse, vagyis az anyafának jó, vagy rossz tulajdonságai átmennek magvába is, melyben egy új hasonló fának élete csudálatos módon van letéve. Épúgy származik át az anyának is tiszta, vagy rút lelke a gyermekre már a magzatban; és ebben az értékenyben helyes eme közmondásunk: nem messze esik az alma fájától. Ki nem tudja Stuart Mária fiának irtózását a kardtól? Malebranche munkája a képzelemről számtalan példával bizonyítja, hogy az anyának lelki állapota igen nagy befolyást gya-

korol a méhgyümölcsre. Mikép magyarázandók meg a szörnyszülöttök? Már Platon adott életszabályokat a méhgyümölcs neveléséről. Az anya tehát már a fogantatás pillanatától fogva tényezője gyermeke boldogságának, vagy boldogtalanságának. Ezt tudván, elkomorul arcunk, mert anyáinkat tekintve csak kivételkép találunk olyanokra, kiknek bensejük a szívök alatti magzatra kedvezőleg hatna, úgy t. i. hogy már itt vettetének el szunnyadó csirái a szépek, jónak igaznak; hogy az anya asszony, nő, anya volna a szó teljes értelmében, – „ki a természet adta ösztönöket meg tudná nemesíteni, házi gondjait viselve, férjét ápolva, gyermekeit szívéhez szorítva minden körülmény közt csendes, egyszerű, maga előtt tudva nem levő fönséget mutatna; akiben éreznéd az embert, de éreznéd gondolatát a teremtménynek is, mely szenved és örül, fél és remél, eseng és szeret, élelményre vágyik és állati ösztönöket is érez, hanem aki mindezeket szív és lélek befolyása alatt gyakorolván, magát az állati körből kikapja, ismeretet gyűjt, érzelmeit megtisztítja, az érzéki világot erkölcsibe emeli, túl magán ezrekért munkál, társaságot és hazát alkot s gyermeket súlyos gonddal nevel, hogy az a hazáért meghaljon; ki eme lelkiületét a a szíve alatti magzatra is átvinné azon viszonynál fogva, mely szerint ilyenkor úgyszólván egy lényt alkotnak. ¹⁾ Diogenes lámpájával keressétek az ily anyákat, mint Pestalozzi a maga Gertrúdját; csak itt-ott fogtok akadni egy-egy gyöngyre, s a valóság, melytől visszaborzadtok, rút mint Asztarót, ki áldozatait szeplőtlen hajadonokból választá. Igen sok anya tisztátlan szíve már csirájában fertőzteti meg gyermeke erkölcsi létét, már akkor veti meg alapját a bűnnek. Sok anyának kebele örökös vulkán, melynek belsejében szakadatlanul dúlnak a szenvedélyek tűzárjai. Nem laknak abban erkölcsi, vallási érzelmek, Istennek tiszta imádása, ember- és honszeretet, rokonszenv, háziasság, szemérem sat. – ezek mind csak szóban ismeretesek. Mit vársz ily anyától? Eszme eszmét kelt, erény erényt, bűn bűnt szül, tűz tüzet éleszt, korcs korcsot nemz! Az egyszerű öltözékű görög asszony lakában Apollo, Narcissus, Castor és Pollux képei valának felfüggesztve, hogy a képzelem a magzatokra vigye azok szép tulajdonságait (és így támadtak anyák, kik a thermopylaei hősokeket szülték): most képzelemferdítő, érzék-

¹⁾ Kőlcsey, Czelesztina.

csiklandoztató, Isten- és embertiszteletet gúnyoló mindenféle torzképeken legelésznek a terhes nő szeméi. Az annyira szívképző bibliai alakokat hiába keresed! De minek is ezek (?) Jogunk van nekünk ezeket elítélni s a bigotok lakaiba utalni, bár a biblia tartalmát úgyszólván meg nem ízeleltük. A szemérmes keresztény nőnek kerülnie kellene a helyeket, hol méhgyümölcse veszélyes testi, vagy erkölcsi befolyásoknak lenne kitéve: most épen az a divat, hogy az elasszonyosodott férj csupa otromba gyöngédségből minden felé hurczolja érdekes állapotban levő nejét, egyik élvezetből ki, másikba be; hurczolja a zajos világban, hol annyi ellenséges ellem, annyi ostromgép környezi minden felől az emberi szentséget. Ily életrend, ily lelki állapot mellett, oly anyától, ki indulatait, szenvedélyeit fékezni, szívét, lelkiösmeretét tisztán tartani nem bírja, lehet-e remélni, hogy a magazatból valamire való jellem fejlődhessék? Bizonyára nem. Innen van aztán, hogy nem csak testi szörnyszülöttekkel, borjú-, buldogfejekkel, hanem még annál több s rútabb szellemi, erkölcsi szörnyszülöttekkel is nem ritkaság találkozni.

Nem is lehet máskép, míg úgy nem neveljük a leánykákat, mint elé volt adva. Ha a leányt születésétől fogva a fönnebb ecseteltük módon nevelték; s ha a külső törvény a nép küléletében, különösen a fensőbb és középosztályokban nyilvánosan dúlongó erkölcstelen szokásokkal többet törődik; ha – midőn a tolvajt börtön, a gyilkost, a hazaárulót, felségsértőt bitófa, gyalázat s a nemzet átka bünteti – a lélekgyilkos, a fejedelmek fejedelmét káromló, becsület-, ártatlanság- s erényrabló, ki nemzedékeket mételyez meg mérges leheletével, nem fog járnai szabadon fölsaiá s nem dúlja össze a szép reménynek indulat vetéseket, melyeket a szülői ház, az iskola, egyház talán buzgalommal keltett és ápolt: akkor remélhetni, hogy olyan anyáink lesznek, kik már a méhgyümölcs szellemi és erkölcsi nevelését szent kötelességnek ismerik.

V. SZAKASZ.

146. §. A nedváltakok nevelése.

Jónak látjuk az egyes tehetségek s a nemi egyediség nevelésmódjának bevégeztével a n e d v a l k a t o k neveléséről is szólni röviden.

Jóllehet a nedváltak eredeti sajátsága az embernek, nem következik, hogy azt gyakorlás által módosítani ne lehetne. A szellemi tehetségek és nedváltak viszonylagosan módosítják egymást, egymás közt egyek, egységet képeznek az egyediségben, mert ők maguk az egyediség. Valamint pedig az egyediség általában mindeniben becsülendő, mint Istentől eredett: úgy a nedváltakat sem szabad a nevelőnek – miben egyébiránt sikeretlenül fáradsa, – kiirtani, vagy fejlődésében gátolni, hanem czélszerűen fejleszteni kell azt, a beteget gyógyítani, az egyes nedváltak viszonyában és a nedváltak s szellemi tehetségek közt összhangzást hozni létre. Ez azáltal történik, hogy a központi nedváltak szélsőségeit, kinövéseit lenyesei s erélyét a magasabb gondolkodó és érző tehetség szolgálatára irányozza. E végre lelkiösmeretes dolognak fogja tartani nem csak általában az emberi természetet, hanem az egyedeiket, a különböző test- és nedváltakat, valamint azoknak a kor szerinti különböző színezetét is különféle utón szorgalmasan tanulmányozni, hogy így növendékei egyediségét fölismerhesse s arra legczélszerűbben hathasson. – Ha bizonyos, hogy elhanyagolás, vagy ferde ráhatás veszedelmes egyoldalúságra, szélsőségre vezet a nedváltakot: akkor az is tagadhatlan, miszerint a kellő gyakorlás annak módosulását eszközölheti, tevékenységét helyes irányba terelheti. De ezt természetesen csak a nevére méltó nevelő teheti, ki az emberi természetet általában és egyedeiben jól ismeri. Amely nevelőnek nevelési eszközei között nagy szerepet játszik a büntetés, egy nedválkra sem foghatni sikerrel, sőt inkább megrontja azt: büntetéssel époly kevésbé fogja a vidornak túlélénységét csillapítani, mint a hidegvérűnek petyhüdségét életre serkenteni.

Ami különösen, 1-ször, a vidort illeti, tudván, hogy ennek főjellege a túlélénkség, melynél fogva az a kitartást, nyugalmat igénylő szellemi foglalkozásra nem alkalmas, a tájékozott nevelő, oda fog törekedni, hogy e túlélénkség csillapodjék. Csillapodik pedig először is fűszer nélküli könnyű növény-és egyszerű húsétek, a szeszes italok teljes mellőzése s a szellemi foglalkozást megelőző testgyakorlatok által; másodszer, ha az egység, állhatatosság, lelkiösmeret és gondolkodó tehetség gyakorlása által a gondolkodás és cselekvés röpkességét kisebbitjük, hogy azok aztán más szellemi munkásoknak is higgadtságot, mérsékletet s erőt kölcsönözzenek, így a növendék lassankint megszerzi ama belerőt, mely okvetlenül szükséges arra, hogy a külvilág ingereinek ellenállhasson, a benyomások özönét elbírja és kellőleg feldolgozza. Erre nézve mulaszthatlan dolog, liogy fokonkint megszoktassuk a növendéket egy tárgynál addig maradni, a roszul, fölületesen végzettet ismételni, míg azt pontosan, szabatosan nem teljesíti. A megfontolatlanóság, könnyelműség káros következményeire és az ingatag jellem ocsmányságára élénk példákban kell őt figyelmeztetni.

2-szor. Az epés test-és tüzes nedvokat ismerveiből könnyen tudhatja a nevelő, milyen irányban kelljen epés nedvokatú növendékére nézve nevelői tevékenységét kifejteni. Nem kiirtani, hanem kellő irányban foglalkodtatni az erőt, ez feladata a nevelőnek. E tekintetből először is óvni fogja növendékét, nehogy ellenállási és rombolási ösztöne kicsapván medréből, semmisítési szándékkal zúduljon neki a világnak, s nehogy szilárdsága makacssággá fajuljon. Önefejűségnek, makacsságnak s duzzogó természetnek ellenében mindig akaratszilárdságot s ingathatlan nyugalmat mutasson a nevelő. Jó lesz továbbá a magasabb gondolkodó és érző tehetséget gondosan kifejteni, hogy így az epés vérakat ereje és szilárdsága megtartassék, de az igaz, jó és szép szolgálatában lelje munkakörét, vagyis hogy a testszellemi munkásság mindenoldalú gyorsasága- s erőteljének igazi és nagy tartalom nyújtassék. Az epés nedvokatú ember könnyen túlcsap a mértéken és szenvedélyes kitörésekre ragadtatik: azért a mérséklésre mind testileg, mind lelkileg nagy gond fordítandó, de vigyázva, hogy a maga jogát mind a két munkásságnak megadjuk. Legyen a nevelő azon, hogy

a növendék figyelme a külvilág felé forduljon, annak benyomásait, elfogadja s iránta odaadással viseltessék. Igen ajánlatos a testi és szellemi munkának váltakozása s a sok, tápdús húsétkektől való óvakodás.

3-szor. Ha növendékünk hideg nedvalkattal bír, melynél fogva tétlenségéből sem jóval, sem rosszsza ki nem indíthatván, érzéktelenül, tunyán, egykedvűen ballag keresztül az életen: akkor az lesz főteendőnk, hogy őt erőteljes testi és szellemi eszközök által, melyek nedvalkatával legrokonabbak és őt legerősebben meghatják, közönyéből fölverjük. E célból a magasabb gondolkodó és érző tehetségek folyvást gondosan gyakorlandók, miszerint ösztönül szolgáljanak a növendéknek élénkebb szellemi tevékenységére. A szellemi foglalkozásnak nem kell tartósnak, de gyakori-
nak s gyorsnak lennie. Ne hagyjunk a növendéknek békét, míg feladatát gyorsan és teljesen nem végzi; de ne feledjük, hogy a nevelő példája leghathatósb ösztön; amit a gyermektől kívánunk, tegyük meg magunk is. A testi petyhüdség ellen különféle testgyakorlatok, kevés, de erős tápszerek, különösen pedig húsétkek használandók, mi által a test szilárd, vérmes és idegalkatrészei ébresztetni s erősödni fognak. Mivel végre az éghajlat a nedvalkatra nem csekély befolyással van: azért a hideg nedvalkatú, ha lehet; meleg éghajlat alatt lakják.

4-szer. Ami a méla nedvalkat irányában követendő nevelői eljárást illeti, itt is, mint az epésnél, főgondunk legyen a magasabb gondolkodás és érzés tehetségét erősíteni, hogy munkáságának igazi és nagy tartalom nyújtassék. De óvakodjunk az ideges növendéket bármily oldalról is izgatni, Ösztönözni, mert hiszen az úgylis élénk minden körében a szellemi munkáságnak. Hanem inkább mérsékeljük őt s haladásában a kellő fokozat megtartására szoktassuk; különben a gondolatok s érzelmek egész életét igénybe veszik, s ez által emésztési és légzési szervei meggyengülnek s tisztóket nem végezhetik, ebből pedig kimerülés következik. Mivel a növendék túlhideges, fölötte izgékony és a legcsekélyebb okra is fellobban: azért barátságosan és szeretetteljesen közeledjünk hozzá és távoztassunk mindent, mi izgatólag hat rája. Fejlesztjük akaraterejét, erősítsük reményét, s az egyoldalúig erős s épazért beteg nedvalkat mérsékelve lesz. – A testre

nagy gondot fordítsunk, hogy az emésztés, vér és légzés, izmok szervei erősödjenek, rendesen működjenek s a szellemi szervezettel összhangzatosan fejlődjenek. Ezt pedig a szabad levegő, testgyakorlás, társas körökben való részvétel, gyöngé, könnyen emészthető, fűszertelen étkek s vízital által érhetni el. A mélára a hideg éghajlat jó hatással levén, ha lehet, ilyen alatt lakják. – Mivel pedig a példa igen vonz: azért a nevelőnek annál higgadtabbnak és nyugodtabbnak kell lennie, minél élénkebb és megfontolatlanabb a tanítvány.

VI. SZAKASZ.

A szellemi önképzés.

147. §. A szellemi önképzés kötelessége.

Még nem írt és nem is fog írni ember oly könyvet soha, mely mindent tartalmazna, mit a nevelés körében tenni, mire figyelmeznünk szükséges. Ezt el lehet mondani az önképzésről is, annyival inkább, mert tökélyesedésünk vég nélküli, s így öntökélyesedési kötelességünk csak a sírban éri végét. A gyermek nem maradhat mindig szülők, dajka, nevelők között, kik őt mindenütt vezetik, a jóra ösztönzik, a rosztól visszavonják; hanem mindent magától kell egykor cselekednie. A nevelésnek csak az a célja, hogy a gyermek nagykorúvá legyen, vagyis a maga és az egésznek tökélyesedésén önereje szerint, önállóan működhessék. A leggondosabb s leghelyesebb nevelés sem adhat a gyermeknek biztosítást a rosz példák, erkölcsi veszélyek s kísértetek ellen, sem pedig a tökélyes érettség tetőpontjára nem vezetheti őt; hanem csak kimutatja az utat, melyen biztosan vándorolnia lehet, és ha rendeltetésének céljához jutni akar, vándorolnia kell; kimutatja az eszközöket és módokat, melyek eme vándorlásra szükségesek. Ha ezt megtette a nevelés, eleget tett kötelességének. Most már a növendéken van a sor, hogy magát nevelni, képezni, tökélyesíteni igyekezzen.

Ami különösen a gondolkodás rendszerét illeti, kötelessége a növendéknek további ismereteket szerezni, Ítéletét, okoskodó tehetőségét gyakorlás által élesíteni, magát tévedések ellen biztosítani. Nem jó lenne az értelmi tehetségekre nézve, ha a növendék azon túl, mit az iskolai könyvekből tanult, nem menne; mert azok csak alapját rakták le egy nagyobb épületnek, melyet neki kell fölemelnie. Épen úgy van a dolog az érzés rendszerével is. Az érzés tehetségei végtelenül képzékenyek, s azok legfelsőbb foka nem csak az ifjúság korában, de az életben sem érhető el. A nevelés nem biztosítja a növendéket minden elfajulás ellen. Most már maga a növendék fogja magát biztosítani, maga óvja magát mindentől, mi érzel-

meit eltompíthatná, túlizgathatná, vagy tévutakra vezetné; meg kell ismernie érzelmeinek elfajulásait s bírnia kell azokat akadályozni, vagy gyógyítani. Ami végre az akaratot illeti, az legkevesebb van a nevelés hatalmában. A nevelés kiszórta a magot: megismertette az ifjúval a jót és roszt, kimutatta az eszközöket, melyek a jónak cselekvésére, a rosznak távoztatására vezetnek, kifejtette a jóra való ösztönöket, mérsékelte, fékezte az állatiakat, kitűzte a célt, mely felé az ember vágyainak irányulniok kell, művelte az észet, mely az érzékiséget magasabb célnak rendeli alája, megismertette az ember erkölcsi szabadságát, mely az Isten akaratának teljesítésében rejlik, szóval mindent megtett arra, hogy az ifjú a jót önkényt követhesse, a gonoszt kerülje. Most már tőle függ erkölcsi szabadságát az ész törvényei szerint használni vagyis mindinkább jobbra, Isten képére hasonlóbbá lenni, magát tovább tökélyesíteni s igazán keresztény nagykorúságot élni.

Kötelessége levén az embernek az önképzés, az iránt a növendéket kellőleg föl kell világosítani s annak módjára nézve kellő utasítást adni. Igaz ugyan, hogy már azon mód is, mely szerint a gyermek és ifjú nevelését intézzük, biztos útmutatásul szolgálhatna neki arra is, hogy a szerint folytassa az önképzés munkáját. Sokat, a legtöbbet pusztán utánczásból, példa után sajátít el a gyermek, például a kis leány ugyanazt teszi babája ápolására nézve, amit anyja tesz ő irányában; de mivel ezek inkább érzéki dolgok s így könnyen szemlélhetők, a szellem és erkölcsi nevelés szabályait pedig sokkal nehezebb fölismerni a gyermeknek, s a mélyebben hatókat még sok ifjú sem látja be, s mivel a növendékek azok iránt rend szerint figyelmetlenek: azért a nevelőnek egyik legfontosabb kötelessége az iránt is útba igazítani növendékeit; mikép kelljen önmagukat az iskolai nevelés végeztével tovább is folytonosan nevelni, tökélyesíteni. De itt ismét föl kell sóhajtanunk. Az elemi iskolai tanítók ugyanis alig tesznek e tekintetben valamit a tanodáztatás utósó éveiben; mert hiszen csak elvéve található olyan, ki az ember test-szellemi szervezetét és annak egyedisége szerinti nevelését értené: mikép adhatna tehát kellő útbaigazítást növendékeinek a nem ismert s meg nem ismertetett tehetségek továbbképzésére nézve; miképen ajánljon eszközöket, ha azokat a maga önképzésére nézve sem tudja megválasztani, vagy a leg-

többet tekintve, az önképzés szent kötelességét belátni? A jó pap holtig tanul-féle általános utasítás nem mondható önképzésre való vezetésnek. – De még a középtanodáknál sem igen találunk sokkal örvendetesebb jelenséget. Csak elvétve találhatik tanár, ki a felsőbb tanulók Önképzésének már az iskolázás ideje alatt irányt akarna és tudna adni; ki őket a szükséges eszközökre figyelmeztetné, az egymásutánt kijelelné, a növedékek magán szorgalmának gyümölcseit megtekintené, buzdítólag hatna, az észre vett nemesebb csirákat úgy ápolná, hogy azok egykor dúsau gyümölcsöző fákká gyarapodhassanak, különösen, hogy szoknának szellemi czélokért lelkesülni, erejüket az irodalomnak szentelni, mi nálunk rendesen áldozat, de épen azért magasztosabb, szebb nemzeti kötelesség. A derék tanár, kinek az emberiség és közelebb a haza sorsa igazán szívéen fekszik, ki a keresztény tökélyesedés művén nem csak a kimért leckeórák napszámosságára száraz betöltése által dolgozik, azon fölül, hogy általában minden növendékével megismerteti az önképzés kötelességét, szabályait, a jobbakat még különös gondozása alá is veszi. Még az elemi iskolában sem szabad az önképzésre való utasításnak elmaradni, annál kevésbbé a középtanodákban. Még az elemi tanító is értésökre fogja adni növendékeinek mind példákban, mind más észgyőző okokkal, hogy a szellemi önképzés múlhatlanul szükséges; hogy a keresztény tökélyesedés elvéhez csak akkor lesznek hívek, ha a ház és iskola által megismertetett ösvényen tovább haladnak; következésképp, ha szerzett ismereteiket nem csak el nem feledik, hanem azokat szilárdabbakká tenni s gyarapítani törekszenek; ha szívöket az erkölcsi szép iránt nem csak elfámulni nem hagyják, hanem azt szüntelen fogékonyabbá ügy ekéznek képezni; ha akaratjuk nem lesz lanyhává, hanem a korral erősödik, edződik, szilárdul s a kísértetek csábjain, az érzékiség diadalmaskodni, az isteni hit által megvilágosított ész törvényeinek hódolni szokik; ha összes működésökben mindig szem előtt tartják e hármas kérdést: mi vagyok? mivé kell lennem? mi képek lehetek azzá?

148. §. Az önképzés föltétezi a tehetségek ismeretét.

Valamint a nevelő az ember szellemi tehetségeinek szabatos ismerete nélkül csak kontárnak tartandó, ki a növendéknek gyakran egész jövőjére végzetteljesen hat: úgy az önképzés munkáját sem foganatosíthatják a növendékek, ha nem ismerik tehetségeiket. Mikép is mívelhetne valaki földet, ha fogalma sincs annak tulajdonságairól? Világos tehát, hogy a növendékeknek, mielőtt önképzési utasításokat adnánk nekik, a szellemi tehetségeket ismerniök kell. Ez a középtanodákban nem igényel külön oktatást, mert lélektant úgysis tanul a növendék. Itt nem szabad szem elől téveszteni, hogy a bölcselettanárnak kiváló általános műveltséggel bírnia s különösen a kereszténység magasabb szellemét ismernie, mélyen éreznie, a történelemben, kivált a műveltség történetében jártasnak lennie szükséges; mert a bölcselet előadásával legkönnyebben köthetni össze az önképzési utasításokat. Mint-hogy pedig már az alosztályokban is kell lassankint önképzéshez szoktatni a növendéket: azért nem fogunk várakozni, míg majd a felsőbb osztályok lélektanára kerül a sor; hanem adandó alkalmal szélesbíteni, vagy legalább föleleveníteni ügyekszünk azon ismereteket, melyeket az elemi tanodából hoztak magukkal a gyermekek.

Ami a szellemi tehetségeknek az e l e m i i s k o l á b a n való ismertetését illeti, arra nézve következőkhöz tartjuk magunkat. Itt tudományos finomságnak, föllengős okoskodásoknak, elvont fessegetéseknek, kutatásoknak nem, hanem csak egyszerű és a gyermeknek felfogásához alkalmazott sokratesi alaknak, egyszerű szemléltetésnek lehet helye. Először is általában szólunk a lélekről. Azt mondjuk, hogy minő az emberi lélek, azt nem tudhatjuk, mivelhogy azt sem látni, sem hallani, sem fogni nem lehet, mint a testet; megmutatjuk nekik, hogy a gondolatot sem láthatni, mégis tudjuk, hogy létezik; s erről átmegyünk arra, hogy a lelket nem lehet ugyan látni, hanem hogy létezik, azt világosan megtudjuk annak működéseiből, olyan működésekből, melyeket a test magában nem tehet. Ezt következőkép világosíthatjuk fel. Tanító: Amint világra jó a gyermek, nemde, Nagy Laczi! tüstént különféle mozdulatokat tesz, kezét, lábát, mozgatja, lélekzetet vesz, kiált sat.?

Lássátok, ezzel a kis gyermek jelét adja életének. De teszi-e ezt a holt ember is? Habár megvan minden tagjai szeme, füle, szája sat. miért nem bír mozdulni, beszélni, miért nem hall, lát sat., miért nem érez? Könnyen rámondják a gyermekek: mert már nincs élet benne. Tehát, folytatja a tanító, ami a gyermek testét mindjárt születésekor mozgatta, élte, a holt ember testétől elvált nemde? Gyermekek: Azt gondolom, hogy elvált. J. Hát tudod-e, mi az a valami, mi a testet mozgatja és élte? Gy. Azt nem tudom. T. Figyelmezzetek és azonnal fogjátok tudni, amennyire tudni lehet. Ha te, Szabó Peti, valamit cselekedni, vagy valahova menni akarsz, nem így beszélsz-e: én ezt és ezt akarom cselekedni, én ide, vagy oda akarok menni? Ugyan ki az az én? A te tested-e, lábad-e, kezéd-e az az én? Ha nem tudod is, ki az az én, de azt mégis csak tudod, hogy nem maga a tested az az én; mert ha kezedet, lábadat mozgatod, úgy e így beszélsz: én a kezemet fölemelem, én a szememet behunyom sat. Gy. Igen. T. Tehát gyermekek, nemde más az én, más a kéz, más a láb, más a test; mert az én azt mondja, hogy a kéz, a láb, a szem, a test az övé? Különböznek tehát egymástól az én és a test, az én a testet magának nevezi, tehát sajátja neki. De jól jegyeztétek meg gyermekek, hogy az én különbözik ugyan a testtől, de azért mégis együvé tartoznak. Mert ha kezeteket föl akarjátok emelni, vagy helyetekből kimozdulni, töprenkedtek-e sokáig azon, mikép fog ezen kézfölemelés, helyből való mozdulás történni? Mit csinál azonnal a kezéd, Pista, mihelyt azt mozdítani akarod? Gy. Azonnal mozdul. T. Öszeköttetésben van-e tehát az én a testtel? Gy. Összeköttetésben. T. íme! mit én-nek nevezünk, azaz, ami a testet mozgatja és élte, az a szent Írásban léleknek, szellemnek neveztetik. A szent írás azt mondja, hogy az Úristen földből alkotta az ember testét és abba az életnek szellemét lehelt. Tehát a szem-e az, kérdezem, ami lát a fül-e az, ami hall, a test-e az, ami érez? Gy. Nem, hanem a lélek. T. Úgy van, a lélek hall a fül által, a lélek lát a szem által s a lélek érez minden részében a testnek. Már most mondd meg te, Kis Pali, meddig vehetjük hasznát szemünknek, fülünknek s egész testünknek? Gy. Míg a lélek bennünk vagyon. Helyesen van fiam; írva van: az ember teste porrá lesz, mert porból vétett, lelke pedig Is-

ten elé repül, hogy ott számot adjon azon életről, melyet a testben töltött.

Így lehet a lélek három rendszerét s ezeknek egyes tehetségeit is fokozatosan szemléltetni a gyermekekkel. Lássunk ezekre is néhány példát. A gondolkodás rendszeréről így fog beszélgetni tanítványaival a tanító. Vastag Gyuri! látod-e te most atyádat, látod-e házatokat? Gy. Nem látom. T. Meg tudnád-e mégis mondani, milyen édes atyád ruhája, vagy milyen a házatok, hány ablak van rajta, mivel van fődve? sat. A gyermek azt fogja mondani, hogy igen. Akkor a tanító azt kérdezi tőle, ismer-e minden házat a faluban, megtudná-e azt is mondani, melyik ház van nád-dal, melyik szalmával, vagy fa-, vagy cserépzsinde-vel fődve? (E célra a helyi körülmények szerint kell a helyet kiszemelni, például városban valamelyik tért). Mit kellene előbb tenned, hogy ne hibázz? Gy. Előbb gondolkodnom kellene. Jól van, gondolkodnod kellene. Hátha azt kérdezem tőled, milyen atyád ruhája, milyen a házatok, gondolkodol-e akkor is? Gy. Igen, de azt hamar eltalálom. T. Ugyan mondd meg, hogy, mikor gondolkodói, mi az, ami gondolkodik benned? Gy. A lélek. T. Igen a lélek, tehát mit tehet a lélek? Gy. Gondolkodhatik. T. Igen, a lélek először is gondolkodni tud.

Lássunk egy példát a képzelemre. Föltevéen, hogy falun vagyunk, kérdezzük a gyermektől, vajjon megtudná-e mondani, milyen a király háza a budai várban. Természetesen a gyermek, mivel azt még nem látta, nemmel felel. Akkor kérdezhetni őt, miért nem tudja azt megmondani, hiszen ha a falu minden házáról tudott gondolkodni, miért nem a király házáról is? „Mert azt soha sem láttam,” fogja felelni a gyermek. T. Tehát milyen tárgyakról gondolkodhatik csak az ember? Gy. Olyanokról, amelyeket már látott és ismer. T. Midőn azt kérdezem tőled: milyen atyád ruhája? mi tűnt azonnal szemed elé? Gy. Atyám. T. Valóban előtted áll-e most atyád; vagy csak úgy rémlik neked, mintha látnád? Gy. Igen, csak úgy rémlik. T. Tehát csak a képét látod most atyádnak nemde? Gy. Igen. T. Mit tud tehát a lélek azon tárgyak képével tenni, melyeket látott, vagy ismer; nemde azon képeket maga elé tudja állítani? Igen. Itt aztán elmondjuk, hogy ezen tehetségét a léleknek, melynél fogva a látott tárgyak képét maga elé állítja,

képzelő tehetségnek nevezzük, s hogy ez is a gondolkodáshoz tartozik.

Még könnyebb a tulajdonképi képzelmet, vagy némelyek szerint a képzelődő tehetséget megismertetni. Itt ugyanis csak azt kérdezi egyik-másik gyermektől a tanító, nem látták-e már olyan dolognak is képét, mely dolog a valóságban nem létezik, vagy legalább akkor és ott nem, amidőn és ahol azt látni gondolták, például, midőn atyjok a haramiákról beszélt, nem féltek-e sötétben kimenni, azt gondolván, hogy ott vannak a haramiák? A gyermekek igenlő felelete után megmondjuk, hogy midőn a képzelő erő oly tárgyakat állít elénk, melyek nem léteznek, vagy nem ott és nem akkor, hol és mikor azokat lenni gondoljuk, az képzelődő tehetségnek nevezetük, hogy tehát a léleknek ilyen tehetsége is vagyon. Mik az ábrándok, rémek, ezek alapján egy példa által könnyű megértetni.

Vegyük még az öntudatot és lelkiösmeretet. Bizonyos vagy-e, Fodor Pali, hogy most itt vagy az iskolában? Tudod-e, hogy te vagy az, kit most én kérdezek, hogy te vagy az, ki most felel? Hátha éhes vagy, tudod-e, hogy te vagy az, ki az éhséget érzi, és nem egy másik, egy harmadik? Ha új ruhát vesz neked édes atyád, s te örülsz neki, tudod-e, hogy te vagy az, aki örül? Hasonló kérdéseket tevén, az adott feleletek után azt kérdezzük a gyermektől, ha az ő fél vagy egy éves öcscsét az iskolába hoznák, vagy a templomba vinnék, tudná-e az is, hogy az iskolában, templomban van? Hát azt tudná-e, hogy ő Fodor Peti? Miután a gyermek helyes feleletet adott, megmondjuk neki, hogy midőn mi azt tudjuk, hogy mi látunk, mi hallunk, mi érzünk, ezen tudás Öntudatnak mondatik; mintha t. i. azt mondanók, hogy a lélek önmagát és a maga állapotát tudja, érti, ismeri, a kívülre létező tárgyaktól meg tudja magát különböztetni. – Az öntudatról könnyű lesz az átmenet a lelkiösmeretre. Figyelmeztetjük a gyermekeket, hogy az öntudat örömet érez akkor, midőn valami jót és szépet cselekszünk, ellenben fájdalom, bánat, félelem kínozza azt, midőn rosztat cselekszünk, s hogy ezen érzés lelkiösmeretnek nevezetük. Ha édes anyád azt mondaná: Pali, vidd el ezt a körtét és kenyeret édes apádnak a mezőre, de egy hája se legyen ám: mielőtt megenne! csak egyet is a körtéből, nem sugná-e belül valami, hogy

azt nem szabad cselekedni? S ha mégis ettél belőle, nem fogja-e valami súgni, hogy azt rosszul cselekedted; nem érzesz-e félelmet szívedben? Lássátok gyermekek, mondja a tanító, ez a valami az emberben a lelkiösmeret szava. S minthogy a lelkiösmeret mindig megmondja nekünk, mi a jó, mi a rossz, mi szabad, mi nem szabad: kérdés, szabad-e valamit cselekednünk, mielőtt alelkiösmeretet megkérdeznők, s szabad-e azt cselekednünk, amit alelkiösmeret tilt s elhagynunk, amit parancsol? Miután a gyermekek helyes feleletet adtak: azt hozatjuk ki velők, hogy az ember tehetségeit, következésképp a lelkiösmeretet is Isten végtelenjósága adta belénk, hogy tehát a jót jutalmazó s a gonoszt büntető lelkiösmeret szavát Isten szavának kell ismernünk. – De legyen elég ennyi.

149. §. A növendékek önképzése a gondolkodás rendszerét illetőleg.

1) A lélek tehetségeit nem csupán az utolsó évben fogja megismertetni a nevelő növendékeivel; hanem az iskolázás egész ideje alatt minden jó alkalmat fölhasznál arra, hogy őket lassankint saját énjöknek fölismerésére vezesse. Ugyanezt fogja tenni azok önképzésére nézve is. Sokat, majdnem mindent látnak a gyermekek, amit önképzésökre nézve tenniök kell már magából a nevelési működés lefolyásából is, ha az helyesen van intézve. Sok növendék utánzási tehetsége megjegyzi magának azon egymásutánt és módot, mely szerint a tanító tanítványainak egyik-másik tehetségét fejtegeté. Ha a tanító elég ügyes ezen fejtegetés közben mind a lelki tehetségre mind annak jó- vagy rosszirányú fejlődésére, hamindjárt csak némi célzással is figyelmeztetni a gyermekeket, bizonyosan már ezzel is jó alapot ad önképzésöknök. Különösen a középtanodák felső osztályaiban minden valamire való ifjú megszelleli tanárának tanítási és nevelési eljárását, nem csak, hanem sokan bírálat alá is veszik. Ha tehát a tanár helyén áll és a gondolkodás rendszerét annak törvényei szerint műveli: akkor a tanuló, ha külön útmutatást nem kapnak is, eltalálják majd az utat, melyen továbbképzésöknökben haladniok kell. Az egész neveléstan folytán minden egyes tehetség nevelésénél hangsúlyoztuk, hogy

azt, mire növendékeit vezetni akarja, magának a nevelőnek kell minden előtt jól bírnia és a szerint cselekednie; ha tehát maga a tanár helyesen gondolkodik, ítél, okoskodik, bizonyára tanítványai is könnyebben megszokják azt, s szellemök nem igen fog tétlenségbe esni, mint azt legtöbb iskolavégzett ifjainknál tapasztaljuk. Ha egyszer a tanár tevékenységé birta tenni a növendékek gondolkodását; ha a tudományok iránt maradandó érdeket tudott kelteni: akkor remélhetni, hogy a növendékek tudványa nem fog egykönnyen elalunni. Megengedjük, hogy igen sok körülmény hat rombolólag a növendékek önképzésére már a szülői háznál is és még inkább az életben: de hogy a legtöbb tanuló várva várja az iskolából való kiszabadulást s későbbben már csak nevére is irtózik a komolyabb szellemi munkának, azt legnagyobb részben a tanárok ügyetlen, lelkiösmeretlen bánás- és tanításmódjának köszönheti, mely az iskolát és a szellemi munkát a növendékekkel megtálatja.

2) De a jó tanító nem csak így közvetve azaz a gondolkodás rendszerének észszerű fejlesztése által fogja a növendékek önképzési kedvét éleszteni, hanem, főleg az utósó években, közvetlenül is, szándékosan⁷ meghatározott rend szerint fogja a növendékeket tovább-képzésre szoktatni. Nem is oly rendkívüli nehézség az, csak értsen hozzá; mert hiszen nem olyasmit visz bele a növendékbe, amije annak nincs, hanem csak természeti sajátságait, a veleszületett tökélyesedés, munkásság hajlamát kell élesztenie s ápolnia. E célból minden előtt a szellem művelésének fontosságát és örömeit fogatja fel a növendékekkel, amint azt fejlettségi fokuk igényli.

A középtanodák növendékeit az emberiség magasabb céljaira figyelmezteti s földeríti nekik, hogy a tökélyesedés már természeti sajátságunknál fogva sűrű tartó kötelességünk. Ugyanis az ember, midőn világra jó, a legügyefogyottabb lény, semmit sem tud, míg a többi állat mindazt, mi rendeltetésének elérésére szükséges, magával hozza a világra; de míg más állatok nem tanulhatnak, hanem legfőlebb csak idomíthatok, addig az ember tökélyesedése végtelenbe nyúlik. S ezt mint az embernek valamennyi földi lény fölötti fölényét emeli ki, mely egyszersmind Isten képére való hasonlóságának és halhatlanságának bizonyítékául szolgál.

Élénk színekben ecseteli továbbá a növendékeknek azon előnyöket, melyekben az igazán tanult, műveit ember nem csak saját bensejében, hanem a társadalomban is részesül, a túlnyomóságot, melyet mások fölött gyakorol, a családra, hazájára és emberiségre kiterjedő jótékony szellemi s erkölcsi hatását. Éleszsze bennök a lelkesülést a jó, nagy, szép iránt; hevítse őket részint saját nemzete, részint más nemzetek irodalmi jeleseinek hősi szellemei által, kik időt, fáradságot, anyagi jóllétet, sőt életet is szívesen áldoztak oda a szellem magasabb örömeinek. De minden előtt saját tüzével ápolja növendékeinek tüzét. Mert ha a növendék megtestesülve szemléli a magasabb műveltség iránti érdeket; ha látja, hogy tanára mindig egyenlő, következetes, hű hévvel, lelki nyugottsággal, megelégedéssel, nagyra becsült s mégis csöndes élvezettel buzog a tudományért: akkor észrevétlen is beleéli magát tanárának hangulatába, s nem annyira serkentésre, mint vezetésre leszen szüksége. Csak ne feledjük, figyelmeztet Milde, hogy mivel a szellemi műveltség fáradságot és időt igényel, a növendéknek a kezdet nehézségeit megkönnyítsük, az akadályokat eltávolítsuk, a szórakozást kevesbítsük, a kedvet főtartsuk. Későbbben aztán az előmenetel arányában magától is emelkedni fog a kedv, mert a haladás szemléléséből eredő öröm legjobb sarkanytyúja a szellemi munkáságnak.”¹⁾

3) Az elemi iskolai tanulókkal pedig minden előtt azt fogadjuk föl, részint tapasztalásuk, részint példák felhozásával, hogy a gyermekek növelésének az a célja, miszerint magukat idővel folytonosan tökélyesíteni s másokat is nevelni tudják. Nem nehéz szemléltetni a gyermekkel, hogy mindent, amit az ember tud, azt nem egyszerre tudja, hanem tanulnia, magát gyakorolnia kell, s könnyű beláttatni a falusi gyermekekkel is, hogy mielőtt iskolába jöttek, semmit sem tudtak, de hogy az iskola végeztével sem fognak tudni mindent; mert az ember mindig többet és többet tudhat, mindig jobb és jobb lehet, és kell is iparkodnia mindig többet és többet tanulnia és jobbra lennie, mert ez Isten akarata és az emberek természete. Ezen célból fölhi a tanító valamely gyermeket, kinek 1-2 éves testvére van otthon, és sokratesi alakban ráviszi a gyermeket arra, hogy a gyermek, mikor megszületik,

¹⁾ Milde, Lehrbuch der alig. Erz. 1811. I. Th. §. 35ti.

még beszélni sem tud, hanem később, ha tanul, nem csak beszélni, hanem írni, olvasni s felelni is megtanul. Rávezeti továbbá a gyermekeket annak belátására, hogy az otthon levő kis testvér, ki még beszélni sem tud, hiába jönne iskolába, mert nem tanulhatna semmit sem, minthogy még nincs esze. Miből kihozhatjuk, hogy az ember esze megéri a korrallal, s hogy akkor tanulhatni is fog. De szintoly alakban azt is szemléltetjük a gyermekkel, hogy az embernek a korrallal megnő ugyan az esze, de nem tudománya, ügyessége is; hogy öreg emberek is vannak, kik nem tudnak sem olvasni, sem írni, mert nem tanultak, vagy elfelejtették, amit tanultak. Miből azon következtetésre vezetjük a gyermekeket, hogy annak, ki mindig többet és többet akar tudni, nem csak azt, amit tanult, elfelejtenie nem szabad, hanem mindig tovább és tovább kell tanulnia; hogy az iskolás gyermekeknek is, ha elhagyják az iskolát, önmaguktól kell tovább tanulniok. Hogy pedig jobb ha az ember többet tanul, mint ha rest és tudatlan, azt a gyermekek maguk is belátják; mert naponkint tapasztalják, hogy a tanító is azokat a gyermekeket szereti jobban, akik szorgalmasak és jók; hogy annak, kitanul, több becsülete van, például, birónak is azt választják a faluban, aki értelmesebb és ügyesebb ember; hogy tanító, pap, szolgabíró csak olyanból lehet, kitanulni szeret sat. Természetes, hogy mindezeket úgy kell intézni, miszerint az önérzelem kárt ne szenvedjen.

4) Helyesen fejlesztvén a növendékek tehetségeit s az önképzé s szükségességét a rajzoltuk módon fogatván fel velök, remélhetni, hogy ha más ellensúlyozó körülmények nem folynak be a növendékekre, bizonyára a legtöbben törekedni fognak tehetségeik önművelésére. De mindamellet is lesznek, kik vagy képzettségük túlbecsülése- vagy önmaguk iránti bizalmatlanságból megfélemedzenek ebbeli kötelmeikről. Épen a jobb tehetségű ifjakkal szokott megtörténni, hogy a szülők, vagy tanítók oktalan dicsérgetései s kitüntetések által önmagukkal eltelve s szerzett ismereteiket már nagyon elegendőnek tartva, mielőtt csatát vívtak volna, már babérjaikon akarnak pihenni, nem képezik magukat, s bár sokra vihették volna, középszerűségen, sőt még alább is maradnak. Ez leginkább a felsőbb osztályokban történik. Azért a tanár ilyen ifjakra kiváló gondot fordítson; mutassa meg nekik, hogy nagy oktalanság valaki-

nek jobb tehetségeire büszkélkedni, mert azok Istennek ingyen ajándékai; nem a tehetség, hanem annak szorgalmas művelése érdemel dicséretet. Emlékeztesse őket, hogy az evangélium szerint minden ember bizonyos mennyiségű talentumot kapott az Úristentől a végre, hogy azokat kiki lelkiösmeretesen és szorgalmasan használja Isten dicsőségére, maga és embertársainak lelki, testi javára; s hogy jaj annak, ki ezen talentumokat elássa, vagy roszra fordítja, elpazarolja; kimondhatjuk ítéletünket eddigi előmenetelőkről, de nem lesz nehéz beláttatni velők, hogy még a legtudósabb ember is talál tanulni valót; hogy a legnagyobb tudományú ember sem mondhatja: czélnál vagyok! Ha az ifjú elbizakodottsága továbbra is megmaradna: akkor nem marad egyéb hátra, mint az elfajult Önérzelmet az érzésrendszer növelésénél eléadott törvények szerint gyógyítani. Még többen vannak azonban olyanok, kik részint mivel gyöngébb tehetségűek, részint mivel önbecsük igen kialakult, soha sem elégsznek meg önmagukkal, hanem majd ebbe, majd abba kapnak és semmit sem végeznek. Igaz ugyan, hogy már természetöknél fogva is vannak ilyenek; de mégis legtöbbször a szülők és nevelők helytelen bánásmódja fejti ki a növendékek kedvetlenségét, bátortalanságát, bizalomhiányát. Ha az ifjúság iránti követelményeinkben túlságokra vetemedünk, mint azt leginkább a maguk fejét káptalannak tartó ifjú tanárok szokták tenni; ha a növendékek elé alig-alig elérhető czélt tűzünk ki; ha szellemi terményeinket túlszigorúsággal ítéljük meg, a gyöngébbeket minduntalan gyöngeségökre figyelmeztetjük, vagy talán korholjuk is: akkor a legnagyobb szorgalom is kedvetlenségbe, tétlenségbe megy át. De erről bővebben szólni nem fogunk, miután az illető cikkékben eléggé ki van fejtve.

5) Megértvén a növendékek az önképzés kötelességét, most már arra is lesznek vezetendők, hogy helyes irányban képezzék magukat; mert nem mindegy, akárhogy használja valaki erejét. Vannak egyének, kik úgyszólván éjjel-nappal olvasnak, írnak, gondolkodnak, mégis semmire sem, vagy csak igen kevésre mehetnek; sőt ismertünk és ismerünk olyan egyéneket is, kiknek fejük egész könyvtár, de amelynek nem nagy hasznát veheti sem gazdája, sem más, mivelhogy a könyvek nem rendezvék, hanem egymásra halmozvák. Tudunk olyat is, ki az összevisszaüzött olvasás kö-

vetkeztében egészen eltompult, sőt aki örültségbe esett. Azért itt is rend a dolognak lelke. E rendre a tanító kötelessége szoktatni a növendéket. Valamint az első években kötelessége a nevelőnek közvetlenül vezetni a növendéket: úgy kötelessége a későbbi években arra oktatni őt, milyen tárgyakat válasszon önképzésére, micsoda egymásutánban tegye azt, milyen eszközöket használjon s mely tévutakat kerüljön. Minél felsőbb osztályokba kerül az ifjú: annál jobban kell neki az általános műveltség igényeinek kielégítése mellett egyediségének megfelelő külön szakképzettségre törekednie; csak hogy ezt ne csupán kedve határozza meg, mert a kedv még nem hivatás, mint azt többi közt Petőfi színészsége is igazolja; hanem maga a tanár határozza meg a szakmát, melynek megválasztásában nem igen fog tévedni, minthogy már talán sok éven keresztül vala alkalma a növendék egyediségét észlelni. Az iskolázás két utósó évében az önképzés elveinek rendszeresebb ismertetésére is vezethetni már az ifjakat. Ilyenkor különösen hangsúlyozni kell ama rombolást, melyet a gondolkodás rendszerében s általában az egész szellemi szervezetben elkövet az oly ifjú, ki haszonra és szükségre való tekintet nélkül, mellékérdekekből és csupán a véletlen szerint mindenféle termékeket összeolvas és erejét nem veszi számba. Ha a példák nem volnának gyűlöletesek: élő példákból mutathatná meg a nevelő, hogy az ilyen önképzés bábeli zavart, fél tudást, önhittséget, dőlyföt terem, és gyakran a testet is tönkre teszi. - Hogy a szellemi foglalkozást nem szabad, de a szellemnek sem hasznos a test rovására túlságig úzni, arról a testi neveléstanban kimerítőleg volt szó. Ha a tanár hibát vesz észre, erre nézve is kellő fölvilágosítással szolgáljon a túlbuzgó növendéknek. A buzgó, de kapkodó ifjaknak, hogy a helyesen választott tárgynál állhatatosabban megmaradjanak, jó lesz Rousseau ezen intését adni: „Ha olyan embert látok, ki szerelmes a tudományokba, ki azok gyönyöreitől elvakítva hol egyikért, hol másikért rajong: akkor úgy látszik, mintha gyermeket látnék a parton, ki kagylókat szed, azokkal egészen megrakodik, de még másoktól izgattatván, azokból némelyeket elvet, hogy emezeket fölszedhesse; míg végre, mivel a teher nagy, s a választás igen nehéz, mindnyáját ledobja s üresen megy haza.”¹⁾ De a másik szélsőségtől is óvni kell az ifjút, az

¹⁾ Rousseau, Emile, à Paris, 1813. L. III, p. 19.

egyoldalúságtól t. i., mely választ ugyan szakmát, de mással legkevésbé sem törődven, sőt még szakmájában is csak egyirányú, egyoldalú elvek szerint mozogván s az ellenvéleményeket meghallgatni sem akarván, megátalkodott makacscsá leszen, kivel fölötte nehéz boldogulni. – A mostani önképző, nyelvmívelő s többéiféle néven fennálló társulatokról hallgatunk, mert nem egyet kellene meglúgoznunk ferde iránya miatt; de exempla sunt odiosa. Csak általánosságban mondjuk, hogy akárhánynak legnagyobb eredménye az, hogy a nemzeti nyelven való művelődés és holmi költői irodalmi törekvés színes ürügye alatt üres, vagy épen veszélyes ábrándozásnak viszi a fiatal elméket és elidegeníti a komoly tanulmányoktól s a tanodái sarkalatos teendőktől. Folytonos tisztválasztások, meddő vitálódzások, pártoskodó feleselések, czivakodások közt fecsérlik az ifjak a drága időt. Eközben elszilajodnak, önhietségökben elsivárulnak és legfőlebb kortes-szerepre alkalmas szájhősökké képződnek sat. Sokan e miatt lettek pályátévesztett selejtekké. Nagy részben a divat és napi irodalom gyarló napszamosainak megfontolatlan biztatásai folytán nyertek lendületet e céltévesztő társulatok, melyeknek csak a germanizáló rendszer folytán lehetett valamely tapintatos vezetés és igazán okos mentori irányadás mellett hazafiság tekintetéből üdvös sikerek, midőn a hazai történelem számúzve, vagy igen szűk körre szorítva vala, a nemzeti irodalom és nyelv itt-ott csak alig befogadva. De most az önképző egyletek csak igen komoly felügyelet alatt és valóban szerény kör korlátai közt mint olvasó egyletek, vagy épen csak mint a tantárgyukat ismétlő és a gyöngéket a jobbak által elősegítő, vagy a tanár által feladott dolgoztaik kölcsönös bírálsát eszközlő, azonban a fegyelmi törvényeket szigorúan megtartó társulatok tűrhetők józanul.

6) E pont a középtanodai tanároknak szólt. Ami az elemi tanodák fi-és leánynövendékeit illeti, ezeket adandó alkalmakkal inteni fogja a tanító, hogy azon szükséges, hasznos és üdvös ismereteket, melyeket az iskolában gyűjtöttek, ne csak megőrizték, mint legdrágább kincset, hanem azokat folytonosan nevelni és gyarapítani is igyekezzenek. Szívökre köti, hogy kimaradván az iskolából, könyveiket, irataikat s egyéb tanulási szereiket el ne vesztegezzék, el ne dobálják, hanem gondosan őrizték és szór-

galmasan használják is azokat üres idejökben, nehogy elhanyagolás miatt feledékenységbe menjen minden, amit több év leforgása alatt nagy fáradsággal tanulának vala. Figyelmeztetni fogja őket, hogy bár a vasárnapi iskolában fognak is még hallani némi üdvös tanítást; de mivel az általában csekély s inkább csak ismétlése a tanultaknak, azért rajta kell lenniök, hogy más utón képezzék magukat: vegyenek részt értelmes, erényes emberek társaságában, hallgassanak azoknak okos beszédeire, üres idejökben holmi trágár beszélgetés és multság helyett szorgalmasan olvassanak, álljanak össze többen és olvassanak, különösen a bibliát, mivel az a tudományok tudománya, isteni tudomány, minden vásár-és ünnepnap elévegyék; végre hogy Isten igéjének ájtatos hallgatását soha el ne mulasztják. A falusi növendékeket különösen arra is figyelmeztesse a tanító, hogy midőn marhát mennek őrizni, mindig könyvet vigyenek magukkal és olvassanak; mert így nem csak tanulnak, hanem az idő is hamarabb telik, és megóvják magukat azon vétségektől, melyekre a suhanczok ilyenkor csupa unalomból vetemedni szoktak. Erősen szívökre kösse növendékeinek, hogy könyvet csak olyat vegyenek és kölcsönezzenek, melynek jósága iránt megkérdezték a tanítót, vagy a papot; az okát könnyen belátják, ha azt mondja a tanító, hogy valamint emberek találatnak roszak, hibásak, erkölcstelenek, úgy vannak könyvek is, melyek részint esztelen koholmányokat, hazudságokat, kábáságokat, részint csábító, vakító, gonosz, istentelen utakra vezető dolgokat foglalnak magukban; következésképp ne gondolják, hogy az mind igaz, mind jó, ami könyvben van; a gonosz könyveket szintúgy kerülni kell, mint a gonosz embereket, s mivel ezt az ifjak megbírálni nem képesek, azért legtanácsosabb, ha az ő, vagy a plébános tanácsával élnek. Ezen útbaigazítás minden elemi iskolában megteendő. De a nagyobb városokban nem igen nagy sikerét várhatni annak; mert a növendék egészen ellentétes körülmények közé sodortatik, a tanítóval, pappal nem igen jó érintkezésbe, a szülői ház pedig és az élet sokszor felforgatja, mit az iskola épített. Másképp áll a dolog kisebb városok- és falvakban; ott a pap és tanító buzgalma sok jót eszközölhet.

150. §. A növendékek önképzése az érzésrendszert illetőleg.

Midőn a növendékek érzelmvilágának tehetségeit lépésről lépésre fejlesztgetjük s ebbeli tévedéseiket gyógyítjuk: maga ezen nevelési foglalkozás által lesznek figyelmesekké a növendékek az érzésrendszer tehetségeire s azokat, ha nem ismertetőnk is meg, tetteleg ismerni fogják; következésképp, ha nevelési eljárásunk helyes, abból sokat tanulnak a növendékek saját önképzésükre nézve is. Első alapja az érzésrendszeri önképzésnek tehát az, hogy a szülői ház és a nevelők helyesen intézzék a nevelést. Ez közvetett utasítás a növendékek érzésrendszerének önképzésére. Ami a közvetlen oktatást illeti, az következőkbe foglalható:

1) Hogy a növendék hajlandó legyen érzésrendszerét az iskolázás után is nevelni, szükséges őt az önképzés szükségességéről meggyőzni. Meggyőzzük pedig legkönnyebben úgy, ha megmutatjuk neki, miszerint az érzés rendszere csakoly fogékony a tökélyesedésre, mint a már láttuk gondolkodási rendszer; hogy annak legmagasabb foka nem érhető el az ifjú által, de még az életben sem; hogy ennél fogva az iskola nem végzi be annak nevelését, hanem a kilépendő tanulónak tovább kell azt képeznie, mert az iskola nem biztosíthatja őt minden lehető elfajulás ellen; magának kell magát vezetni, érzelmeit nemesíteni tudni; magának kell óvakodni mindentől, mi érzelmeit eltompítani, vagy túlzogatni és félrevezetni volna képes. „Meggyőzzük továbbá, – mondja Milde – ha jól választott példákban megkutatjuk neki, hogy nem mind egy az az embernek, akármiképp álljon érzelmvilága; mert az érzelmek szép, vagy rúttetteknek forrásait képezik, vagy legalább megkönnyítik és előmozdítják azokat; hogy továbbá a túlfeszített, vagy elfajult érzelmek sok mindenféle hibára és bűnre viszik az embert;”¹⁾ következésképp azokat mindig figyelemmel kell kísérni, állapotjaikat, változásait észlelni vagyis az embernek saját bensejébe gyakran tekinteni, önmagát megismerni s aszerint az érzelmeket vagy erősíteni, vagy gyöngíteni. Felhozunk egyes eseteket, melyekből belátják, mily szerencsés és mindenki előtt kedves azon ember, ki érzékiségét a józan ész hatalma alá tudja hajtani; ki embertársainak mindennemű állapo-

¹⁾ Lehrbuch der alig. Erzieh. 1813. II. Th. §. 55.

fában érzékeny részt vészen; ki az igazat a tévelytől, a szépet a rúttól megkülönböztetvén, amazt kedveli, ezt pedig utálja; kit a nemes érzelmek örömmel, a nemtelenek utálattal töltenek el; kit vallási érzelmei jóra buzdítanak s a gonosztól visszatartanak sat. Ellenben, mily boldogtalan ember az, ki az igaznak, szépnek, jónak szemlélésében semmi gyönyörűséget nem talál sat.

2) Hogy a növendék képes legyen a maga érzelemvilágát kellőleg észlelni, megismertetjük a tanulókkal az érzésrendszer egyes tehetségeit, nem csak közvetve az érzelmek nevelése, hanem közvetlenül oktatás által is. Ez oktatásnak természetesen a növendékek fejlettségi fokához alkalmazottnak kell lenni, t. i. a középtanodai tanulóknak rendszeres lélektant adunk elé, az elemieket pedig sokratesi alakban vezetjük az érzelmek fogalmaira, mi nem lesz nehéz, mivel azok tartalmát már úgysis ismerik. Ezen kívül az egyediséghez is kell alkalmazkodni; mert nem minden való mindenik tanulónak; minek buzdítanók például az olyan növendéket rokonszenvi érzelmekre, kiben azok úgysis a lelkesültség fokán vannak?

3) Rá kell vezetni a növendékeket azon forrásokra is, melyekből a szép és rút érzelmek erednek, de, természetesen, óvakodva, tapintatosan járva el, nehogy olyan bűnökre mutassunk, melyeket a növendékek még nem ismernek. Ismervén a növendékek az érzelmek forrásait, fogják tudni azokat a szükség szerint vagy használni, vagy betönni.

4) Mivel a nevelés már a pályától kezdve oda irányozá vala törekvéseit, hogy a növendék indulatait fékezni, az ész uralma alá vetni tanulja; mivel minden egyes érzelemre nézve külön, kimerítő utasítás vala adva, semmi sem maradván el, mi a növendékek indulatának fékezésére s gyógyítására vonatkozik: azért itt elegendő legyen utalnunk azokra, azon figyelmeztetéssel, hogy most már nem csak használni, hanem megismertetni is kell azon eszközöket, utakat, módokat, melyek az érzelmek helyes nevelésére, az indulatoknak az alá hajtására szolgálnak.

151. §. A növendék vágyásrendszerének önképzése.

Ha valami, úgy bizonyosan az akarat művelése az, mi leginkább a növendéktől függ; mert hiszen ez ama tulajdonsága az embernek, melynél fogva magát minden kívülre létező lénynek, sőt magának az Istenségnek ellenében is érvényesítheti; ez az ember szabad, erkölcsi személyisége. Az ember erkölcsi szabadsága azonban, mint az Általános Neveléstanban láttuk, (1. 35. §.) nem föltétlen, ilyen csak általános, föltétlen lényt, Istent, illetve meg. Választhat ugyan az ember jó és gonosz között tetszése szerint; de ha rendeltetésének, a minden tehetségek fölött uralkodó észnek s az ezzel teljesen összhangzó isteni akaratnak meg akar felelni akkor a szabadságnak csak azon körében bír szabadsággal, melyet Isten kijelelt.

De jóllehet az akarathoz semmi erőszak, semmi tettetés nem fér, s mind a jót, mind a rosszat csak akkor és úgy választja az ember, ha akarata van azt választani: mindamelletts is a czélszerűen intézett nevelés sokat tehet a növendékek akaratának irányzására, a jóban való megszilárdítására, a gonosznak kerülésére nézve. Ha a növendék erkölcsi Ítéletét okszerűen műveltük, érzelmeit helyesen vezettük; ha a növendéket éveken keresztül arra szoktattuk, hogy elhatározásainál a jog- és kötelességre gondoljon; ha éveken át az erény szépségének és a gonoszság rút oldalainak szemlélésére serkentettük; ha a jó, szép szent ölömmel töltötte el szívét: az ilyen növendék nem könnyen esik erkölcsi álomba, hanem későbbi éveiben vezér nélkül is megtartja érzékét az erkölcsi iránt. „Megtörténik, – mondja Milde – hogy el-elesik, de tévedését, hibáját be fogja látni s képes lesz az igazság ösvényére térni.”¹⁾ Ebből Önkényt következik, hogy midőn a növendék gondolkodás- és érzésrendszerét okszerűen neveljük, ösztöneit az ész törvénye szerint szabályozzuk, már az által is biztos alapot adunk neki vágyásrendszerének tovább-nevelésére.

Ezen közvetett, az egész nevelési munkasággal összeeső irányzás mellett közvetlen oktatást is ad a tanár adandó alkalmakkal növendékeinek erkölcsi önképzésére nézve. Hogy az ember vágyásrendszerét is tökélyesíteni tartozik: azt már az összes szel-

¹⁾ Milde, Lehrbuch der allg. Erziehung. 1813. II. Th. S. 380.

lemi tehetségek s különösen a másik két rendszer tovább-képzésének kötelességéről mondottakból is kivehetik a növendékek. Ezen fölül még arra is figyelmezteti őket a tanár, hogy az ismeret és érzelmek magukban semmit sem érnek, ha a jónak cselekvésével nincsenek összekötve; hogy a szent írás szerint is a hit cselekedetek nélkül holt. Mit is érne az ember, ha tengernyi tudománnyal bírna is, ha a nemes érzelmeket szépeknek, vonzóknak találná; de akarata a gonoszt, a rútat művelné? Megfejtjük nekik, hogy az ismereteknek, érzelmeknek és Ösztönöknek csak úgy van értékük, ha a józan szabadság megállapítására irányulnak; mert a növendéknek nagykorúvá kell lennie, nagykorú pedig csak az, ki erkölcsileg szabad; hogy végelemzésben minden nevelés azért történik, miszerint az ember belássa, szeresse és cselekedje a jót, belássa és kerülje a gonoszt. Az erkölcsi szabadság fogalmát a középtanodai növendékek már a hit- és erkölcstanból is ismerik; az elemi iskolásoknak pedig tisztán vallási alapon kell azt magyarázni, kifejtven, hogy az igazi szabad ember az, ki a maga akaratát a kinyilatkoztatásban kijelentett isteni akaratnak aláveti. – Látván a vágyás rendszerének fontosságát a növendékek, nem lesz nehéz felfogadni velők, hogy valamint a két első rendszert, úgy, sőt még jobban, ezt is tökélyesíteni kötelesség. Hogy pedig a tökélyesítés mindenkinek lehetséges, azt a fönnebb mondottakon kívül már csak azon tapasztalásból is belátják a növendékek, hogy a jó emberek gyakran el is romlanak, a gonoszak pedig megjavulnak; naponkint látják annak példáját mind másokon, mind magukon.

Önképzési útmutatásokat az egész erkölcsi nevelés alatt adtunk már a növendékeknek, midőn őket a jóra vezető s a gonosztól óvó eszközökre figyelmeztetők, az alkalmakat, veszélyeket, melyeknek erkölcsiségök ki volt téve, eléjük rajzolók; midőn jó tetteiket jutalmazok, vétségeiket büntetők, miközben megmutattuk nekik, mikép lehetnek jókká s mikép távoztathatják maguktól a gonoszt, A szoktatás és elszoktatás, az oktatás sat. mind arra is célzott, hogy a növendék az erkölcsi világban maga lábán tudjon járni; a rossz társaságokra például már több ízben tétetett figyelmeztetés. Azért a nem sokára kilépendő növendékeknek már csak kevés olyat mondhatunk, mi új volna előttök; a legtöbb csak is-

méltós, utósó atyai intés, melyet az útra készülő fiúnak utózára s így ünnepelesen ad az atya. Amit az akarát önképzésére nézve utasításul adhatunk növendékeinknek, az körülbelül következőkébe foglalható:

1) Különös hangsúlyt fektetünk az, „Ismerd meg magadat!” nagyjelentőségű szavakra. Kifejtjük a növendékeknek, hogy aki soha sem tekint belsejébe, az sohasem javulhat; mert nem láthatja erényeit és hibáit, következésképp nem tudja, mily tulajdonságaiban kell állhatatosan megmaradnia, melyeket kell fékezni, kiirtani, s miképen kell azt intézni, milyen eszközöket használni. Megmondjuk neki, hogy a görög bölcsek legbölcsebbike, Sokrates, midőn a delphii templom főnebbi fölratát megpillantá, örömmel kiáltott fel: Megleltem az igazságot! Megmondjuk nekik, hogy a bölcseség kezdete s mondhatjuk, vége is, az Úr félelme s de az Urat csak az féli igazán, ki parancsolatait teljesíti; teljesíti-e pedig valaki azokat, azt csak úgy tudhatja, ha belsejét mennél gyakrabban vizsgálja vagyis magát megismeri. Ez okból oda utasítjuk növendékeinket, hogy egyik legszentebb kötelességeknek tartásák lelkiösmeretöket minden nap megvizsgálni; lássák, mi jót mulasztottak el, mi rosztat cselekedtek, miben vannak előre, miben hátra, mit kelljen tenniök, hogy a jóban megerősödjenek, a rosztól végképp lemondjanak sat. Ha semmiről sem vádolja öket lelkiösmeretök: örvendjenek, adjanak hálát Istennek, kitől minden jó származik, s kérjék kegyelmét jövőre is. Ha pedig valami vétkes hajlam fészkelte be magát szívökbe, melytől előbb tiszta vala: igyekezzenek abból célirányos módon, főleg a Jézus által e végre rendelt eszközök segedelmével kitisztulni, lelki állapotjukát rendbe szedni.

2) Már magából a növendékek erkölcsi nevelésének miképenjéből is sok veszélylyel ismerkedett meg a növendék, melyek az erkölcsöt fenyegetik; de ez nem elegendő, hanem fokonkint az élet azon számtalan veszélyeit is megismertetjük vele, melyeknek az iskolavégzett ifjak jobbjai is áldozatul szoktak esni, csupán azon okból, mert nem ismerik azokat. Óvni fogjuk őt azoktól, megmutatjuk neki, miképp kell a veszedelmeket kikerülni, azoknak ellenállani. Különösen atyai, baráti, testvéri szeretetet lehelő szavakban mutogassuk meg neki a fiatalság megszokottabb bűneit, a csábítókat

cselfogásait, az erkölcsi romlás alkalmait, az elhamarkodva kötött barátság, társaság veszélyeit, az erkölcstelen emberek gázságait. Mindezt fokozatosan és eseményekhez kötve vagyis szemléltetve. Azt azonban, mit Rousseau¹⁾ is ajánl, ne tegyük, hogy t. i. a növendékeket bűnbarlangokba vigyük s úgy utáltassuk meg vele a bűnt; kivételt szenved, mint már másutt is említettük, ha a növendék mélyen sülyedt volna. Jól megválasztott példákban szemléltetjük növendékeinkkel, hogy természeti gyarlóságaikat s az ösztönök roszra hajló készségét mindenkor szemök előtt tartsák, soha erkölcsveszélyeztető dolgokba, társaságokba ne avassák magukat, kísérteteket vakmerőn és szükség nélkül ne keressenek; mert mindig könnyebb a veszélyt kikerülni, mint kifogni rajta, midőn benne vagyunk. Sok példa van erre mind a szent, mint a világi történelemben. Ha pedig véletlen kísértetek adják elé magukat, ne csak el ne csüggedjenek, hanem lélekjelenlétüket megtartva rendíthetelen bátorsággal és lelki erővel igyekezzenek azokon áttörni, vagy diadalmaskodni, reményöket abba helyezvén, ki soha sem enged bennünket erőnkön fölül kísértetni (Kor. I. 10. 13.). – Ilyenkor már annak is itt az ideje, hogy a növendékeket a különféle életpályák kellemes és kellemetlen oldalaira nézve fölvilágosítsuk, kiemelvén, milyen tulajdonságok kívántatnak arra, vagy amarra, hogy így mindenik olyat válaszszon, melyre nem csak kedve, hanem testi és szellemi képessége is van. Mindezeket sokkal hathatósabban lehet szóval közölni a növendékkel, mint olvasmány által: mindazáltal olyan szellemű művecskét, minő Campe T h e o f r o n j a, igen jó útra valónak tartunk a világba lépő ifjak számára.

¹⁾ Rousseau, Émile, e Paris, 1813. Liv. IV. p. 342.

Z á r s z ó .

Miután a növendék elhagyja az iskolát, részint a szülői háznál marad, mint például a földművelő fia és a leány, részint más házhoz kerül, hogy vagy mesterséget tanuljon, vagy szolgáljon. A középtanodai ifjúságnak az utósó osztályig megmaradt része vagy hivatalnok lesz, vagy tovább folytatja tanulmányait; a legnagyobb rész azonban idő közben lép ki az iskolából. Általában azonban mindnyája az élet nyílt mezejére lép; mert akik a szülői háznál maradnak is, féligmeddig önálló életet visznek s a közélettel érintkezésbe jönnek. Eddig részint szülő, részint tanító szólt élő törvénykönyv gyanánt hozzájuk: most már az öntörvényhozás alkotja majd náluk, a legfőbb erkölcsi törvény alapjain, a szabályokat egyes esetekre. Eddig majd ez, majd az figyelmezteté őket kötelességeikre: ezen túl már csak az bír hatással erkölcsi tetteikre, mi szívökbe van vésve. Pedig különösen zilált napjainkban mennyi ellenséges elem mint megannyi pusztító zuhany ömlik rajok mindjárt a nyílt élet küszöbén! Mintha csak ellenségévé vált volna az erkölcsiségnek az élet. A közélet már igazán egy nagy tömkeleg, melyben minden lépten-nyomon kísértetekkel kell a tájékozatlannak küzdenie, és a tusa annál veszedelmesebb, minél gyöngébb az ember ellenállási ösztöne. Ha a legjobb fegyverekkel ellátva kerülne is ki a növendék a szülői házból és az iskolából: még akkor is elég erélyre lenne szüksége, hogy a harcot diadallal megállhassa. Mit mondjunk arról, kit sem egyik, sem másik nem látott el elegendő fegyverrel? Az élet zátonyos, szirtes, örvényes, viharos tengerének indulat- és szenvedélyhullámain még a lehető tökély és jármű is könnyen sérülést kap: hát az oly tökéletlen szerkezetű, gyöngé hajó, minővel a legtöbb növendék indul útnak, mi

sorsot várhat? Nem merül-e el a legtöbb, vagy nem rongáltatik-e meg tetemesen, ha révbé menekülhet is? Nem csak kellőleg fölfegyverezni kell a növendéket az életre, hanem gyámolítani is kell őt a harcban, az által hogy erkölcsiségének akadályait eltávolítjuk, az ostromgépeket mennél kevesebbre szállítjuk. Különben, ha bukik, nem annyira ő lesz oka, mint mi, kik a gyámoltalant magára hagytuk.

„Legyenek az iskolák bármily czélszerűen szervezve: nem felelnek meg azok céljoknak, sem az önképzés nem folytatható sikerrel, míg az illető hatóságok figyelme az iskolavégzett növendékekre is ki nem terjed; míg a külső törvény a nép életében, különösen a közép- és felsőosztályokban dúlongó vétkek és erkölcstelen szokásokkal vagy nem törődik, vagy a legkiáltóbb esetekben is csak akkor nyúl büntetéshez, ha valaki vádoltatik. Mit használ a tanítás és nevelés, ha a növendékek ellenkezőt látnak az életben? Hogyan verjen gyökeret a szeretet, ha úton-útfélen fönt, lent annak ellenkezőjével találkozik? Hogyan lehessen egyszerű, szemérmes, tiszta a leányka, ha minden tizedik háznál nymphea öltözetű bűnleány kaczerkodik és nyilvános gyűhelyeken is megtűretik? Hogyan szilárdulhat meg a növendék vallásossága, ha minden lépten-nyomon legéktelenebb káromkodásokat, erkölcsmételyező beszédeket hallani és példákat látni kénytelen? Mennyi inger, mennyi csáb minden felé a szeplőtlen szív megrontására.”¹⁾ Kisebb vidéki városokban, sőt falusi koresmákban és tanyai csárdákban sem ritkák már az elvetemült személyek, hol két évtized előtt alig híreből ismerték az ily undorító portékát. De lehet-e csudálkozni a népen, ha még nevelő is ily nyilatkozatra vetemedik: „Aki az államtant tanulta, tudni fogja, hogy a bűnleányok a szükséges roszak közé tartoznak. „Hát, állambölcsész uram, tanulta-e a természetjogot, melyről a Herder így nyilatkozik: „Már a régiek is érteménydús példázatokban mutattak azon szép kiváltságra, melylyel az emberi szerelem az állatok ösztöne fölött kitűnik. Már csak az is, hogy ösztöne nincs egy évszakhoz kötve, világosan mutatja, miszerint annak nem szükségtől, hanem szerelmi ingertől kell függnie, az észnek alávetve lennie s magát önkényt mérsékelnie. A természet a szerelmet is emberségesnek

¹⁾ Ney Ferencz. A népnevelés hatása sat. 1848. III. Czikkek.

akarta, látni az emberben: erre célzott testalkatának meghatározásával, lassú fejlesztésével, a nemek ösztönének tartama- és arányával, de különösen azzal, hogy az ösztönt két lény közös, önkényes, legbensőbb frigyének törvényévé tette, melynél fogva azok egész életükben egynek érzik magukat.”¹⁾ Vethet a szülői ház, vethet az iskola: hasztalan! – a bűn fölemelt arczczal, szabadon, büntetés félelme nélkül jár föl s alá s mérges fuvallatával megöli a gonddal ápolt s reménynek indult vetéseket. Ne mondjuk: ezeken nem segíthetni. Nagyon is segíthetni, csak lássunk hozzá. Ha a nép kiskorú, úgy kell vele bánni, mint gyermekkel, a kést, nehogy magát megsértse, nem adni kezébe. Igen, de a személyes szabadság!? Valamint számtalan más dologra nézve nem hagyják a népet szabad akarátára, mert az szabadossággá (*quidlibet audendi licentia*) fajulhatna; valamint nem egy állami cél van, melyekért akarataról minden polgárnak le kell mondania: úgy a botrányos, erkölcsrontó életre nézve is lehetne és kellene korlátozni a szédülő szabad akaratot, minthogy az nem szabad akarat többé, hanem szabadosság, rabszolgaság. Mint sok másban, úgy itt is szabad tiltólag föllépni; annyival inkább, mert a magyar nem oly tekintélyes számú, hogy pusztulása daczára is jutna is, maradna is. Csak akkor, ha a házi és iskolai nevelés helyesen van intézve, és az élet a nevelési alkotmányt Össze nem dönti, vagyis ha minden igenleges és nemleges tényező közre működik a nevelésre, ha az állam egy nagy nevelő intézetté lesz szervezve, reményelhetni erős nemzedékek fölsarjadzását, reményelhetni boldog hazát. Ha Lykurgus, a pogány, meg birta alapítania szokások egyszerűségét: miért ne bírnók mi keresztények, kiknek ez vallási s társadalmi szükségünk; miért nem mi magyarok, kiket fönmaradhatásuuk is sürget? Aztán nem is kívánunk lehetetlent, csak azt, ami már volt. Ha az előbbi évszázadokból szóló emlékiratokat olvasgatjuk, mily sokkal vallásosabbnak s erkölcsösebbnek találjuk a népet! Leginkább a vallásos és erkölcsös szellemnek kell tulajdonítnunk, hogy a török meg nem semmisített bennünket. Erre célzólag nem alap nélkül zengi nagy ébresztőnk, Berzsenyi: Nem ronthatott el tégedet egykoron a vad tatár kán xerxesi tábora s világot ostromló töröknek Napkeletet

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. III. 199.

leverő hatalma sat. Mert régi erkölcs, spártai férfikar küzdött s vezérelt fergetegid között sat. Most lassú méreg, lassú halál emészt sat. Mennyivel inkább mondhatná a lelkes költő sybarita váznak a mai nemzedék nagy részét! – És vajjon elégségesek-e azon törekvések, melyek a jobbak részéről növekvő mérvben mutatkoznak nemzetünk valódi erkölcsi újjászülesztésének előidézésére? – Korántsem! Bármily tiszteletre méltók a valódi honfiak igyekvései és nem gyér áldozatai: mégis minden körülmény azt kiáltja: az ellenható erőkhöz képest még mind kevés! Régi rege, hogy néhány csöp olaj a háborgó tenger hullámaint lecsillapítja; de a valóság mást mutat. – A rontó elemek legyőzése végett legalább kétszeres erejűnek keli lenni a javító sürgelemnek. – És valóban, a mi viszonyainkkal szemben vajmi szükséges volna Ligue herczegnek ama jeles mondatát elvül fogadni a honfi kötelességet illetőleg: „Qui fait trois fois plus, que son devoir, il le fait passablement.” A nép erkölcsi emelkedésének nagy akadályául látszott ezelőtt a népnek kiskorúságban tartatása, gátolva látszott annak a nemesebb önérzetre s emberi méltóságának tudatára ébredése. Ím már másképp alakultanak a körülmények. A törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés, a jobbágyság fölszabadultsága, mint jobb erkölcsi állapotnak föltétei, ki vannak víva. – Nem lesz-e sújtó czáfolat, ha a nagy vívmányok nálunk ellenkező sikert eredményeznek? – Vigyázni kell tehát, hogy a fölszabadult nép élni is tudjon szabadságával; hogy s .abadossága anyagi és erkölcsi végromlást ne okozzon. „Irányozni kell a népet, nem magára hagyni. Miután a nép, nem csak a köznép, hanem különösen a középosztály és igen sokan a felsőbb osztálybeliek közöl is nem látják be erkölcsi javukat: azért az erkölcstelenítő eszközöket és befolyásokat gyéríteni és eltávolítani szükséges: egyenesen tiltólag kell föllépni. Ilyen erkölcsmételyező eszközök: a pálinkafőzés, botrányos látmányok, viaszalakok, ledér színdarabok, káromkodás, korcsmázás, játékbarlangok, aljas szerelmi bűntanyák. Mind megannyi mételyek, melyek erélyes föllépést igényelnek, ha összetett kézzel nem akarjuk nézni, mint örlik össze férgek a kevély tölgy gyökereit. Ezek helyébe állítsunk egyesületi munkásságot: takaréktárak és csejédjavító egylet, népoktatói eszmecserék, népnevelési, mértékle-

tességi, egyszerűségi társulatok, népszerű felolvasásuk, olvasó egyletek, a fonókák és hasonló helyett népünnepélyek, lóverseny, rózsáünnep sat., közjutalmazás és kitüntetés, erényes szegény leányok kiházasítása s több hasonló intézkedés nem csekély hatással lennének a közerkölcsiség nemesítésére,”¹⁾

Ha csak futólag pillantunk is szét hazai viszonyaink állapotán, nyomban észre vehetjük, hogy aligha volt valaha s valahol a társadalmi életnek komolyabb feladata, mint most hazánkban. E nagy feladat mennél tisztább felfogására kellene honosink mennél nagyobb részének mennél előbb fölemelkednie. Különösen az irány adásra hivatott irodalomnak kellene magas tiszte iránt kellőleg tisztában lennie. – Azonban sajnos, hogy e nagy mozgató erő kezelői közt még kevesen bírnak a sajtó rendeltetése iránt kellő felfogással s az irányadás elégséges tudatával. Tekintsünk szét a legszélesebb hatáskörű napi irodalom terén. Nem látjuk-e a leglényegesebb kérdéseket pártérdeknek alárendelve? Szűk körű pártnézetek, felekezeti szűkkeblűség, korlátolt elfogultság, nagyra vágyó kislelkűség kelepczéi közé szorulva fulad el nem egy közüdvre célzó jóakarát, igazán becsületes törekvés!

Volna csak minden ily gyarlóságtól lehetőleg ment kritikánk, mely a clique és coterie-féle pressióktól menten csupán a közüdv érdekében, igazán függetlenül gyakorolhatná jótékony hatását s akadálytalanul rostálhatná a lendítő eszméket: mennyivel inkább megkönnyebbülne a nagy feladat megoldása ily valódi szellemi areopag serény működése által, ha úgy, mint óhajtott, igazi értékére szállítatnék minden, irányzásra vállalkozó erő! – Sok jogosulatlan ambitio, sok nyegle bitorkodás lenne illő terére utalva, mielőtt a közügynek oly tetemes kárát okozhatná, mint az ily fegyelmetlenül tekintélyeskedő hát rámozdítok!

Mennyire meglátszanék aztán a tisztultabb eszmék iránya a társadalmi tevékenységen is! Nemzetnél, minő a magyar az ő igazi mivoltában, ép, egészséges felfogású, józan ítéletű, – míg abból a ferde irány ki nem forgatja – az igazán komoly célzatú irodalomnak és értelmi vezérletnek nem lenne oly igen nehéz józanabb

¹⁾ Ney Fcreucz, A népnevelő hatása sat. III. Cikkcely.

közszellemet emelni az irányadó szerepre. Ámde tartózkodnia kellene mindentől, amivel komoly irányát meghazudtolja. – Ha meggondoljuk, mily fontolatlansággal, mondhatnók, triviális cynismussal beszélnek, vagy inkább csevegnek gyakran a legtekintélyesebbeknek tartott lapok is a vallásról, erkölcsi ügyekről, a legkímélendőbb tekintélyekről sat.: akkor nem csodálkozhatunk, ha a legbefolyásosabb erkölcsi tényezők legbuzgóbb igyekvései végre hatástalanokká zsibbadnak, tompulnak. E tekintetben sokszorta rosszabbul állunk ma, mint állottak Herder korában, melyet így ecsetel: „Korunk egyik leggonoszabb bűne a szemtelenség, dacz, vakmerőség. Nem mintha ezelőtt nem szólottak volna grombán; hanem hogy valaha oly vakmerő szemtelenséggel vetették volna meg és gúnyolták volna ki az illem és becsület minden elfogadott elvét, a népek és emberek köz- és magán jogait, a világos, kölcsönös kötelmeket és viszonyokat, annak nehezen van mása a történelemben.”¹⁾ „Hogy minden, mit tudománynak neveznek, felügyelet s vezetés nélkül legyen az államban: úgy hiszem, egy régi törvényhozónak sem volt fogalma ily szabadságról. Tagadhatlan, hogy a tudományok egy része szemtelen, ledér, zabolátlan s így a társadalom erkölcsi- s gondolkodásmódjának ártalmára legyen. Az egészség és jóllét némely pontjaira nézve minden ember egy: és azok fölött az államnak őrködni kell, különben önmaga pusztul el. Ha bármily istentelen, gyalázatos iratokat is szabad kiadni: nem épen a gyöngékre, betegekre s fegyvertelenekre fognak-e azok hatni? A komoly ember, a gondolkodó, tisztességes, munkás polgár megvetéssel fordul el tőlök: de a gyöngé nő, a tapasztalatlan ifjú, a henye kéjencz, talán az ártatlan gyermek is, ezek olvasni fogják és pedig annál mohóbban, minél finomabb, szebb és vonzóbb ruhába öltöztetvék; s így az államnak épen leggyöngébb része, melytől a jövő függ, romlik el a ledér iratok által. Ki ne borzadna vissza e hatástól? Melyik állam nem köteles gyermekei egészségéről, ereje- s ártatlanságáról gondoskodni? Nem vádolhatnak engem arról, hogy talán lánczra akarom verni a szellem szabadságát, mely mellett oly kitaratóan harcolék: ízlés egészen más, mint igazság, erkölcs más, mint féktelen gondolat. Mondja ki mindenki,

¹⁾ Werke, zur Phil. u. Gesch. XIV. 25.

amit igaznak tart, de úgy, mint igazat, ne gúnyolva, gyalázva, káromkodva.”¹⁾)

Ha az erkölcsi eszközök megsemmisülnek: mi lesz képes maholnap a riasztó mérvben szaporodó erkölcsi kihágásoknak, feslettségnek ellenállni, a mindennemű mótelyt nem kiirtani, hanem csak korlátolni is? Nézzük csak elfogulatlanul, hol és hogy állunk már most az erkölcsiség dolgában? Lapjaink kénytelenek akaratlanul is tanúságot tenni a minden felé elharapódzó rémletes eseményekről.

A chroniques scandaleuses-sel s rágalmakkal tetszelgő bérencz irodalom, mint a botrányok előmozdítója, megelégedhetik műve eredményével!

Azonban a kölcsönös hatásnál fogva a társadalom más irány zóinak is fokozattá vált honfitisztök e nehéz időkben. Elengedhetlen szent kötelmének tekintse minden igaz szellem vezér, lelkész, tanár, a legmagasb tanszékektől le a tanyai tanítóig, a rothasztó s bármikép romlasztó szellem ellen szent hősiességei harcolni, de minden esetre az evangélium szellemében! Amint már is vígasztalódással tapasztalható, hogy a nemtelen célzatú lapok egynemelyike kudarczot vallott, vagy cserben hagyatott a növekvő józanodás által: úgy fogja a többi is érdemlett jutalmát látni a melőztetés és tönkrejutás által.

Így juthat nemzetünk ismét önmagához, önmagába; így lehet a meghasonlásokat mérsékelni, az igazi egyességet mindinkább visszavarázsolni erkölcsi tisztulás útján. E nélkül silány frázis az egyetértés, egyenlőség, szabadság, testvériség kongatása!

És az erkölcsi hatalom többet fog tehetni a már úgyis elbárgyult rendőri intézkedésnél! A lapítsunk erkölcsi egyleteket, vagy a meglevőket emeljük erkölcsi méltóságra, melyek kortestanyákká gyékénkaszinókká, demagóg dözshelyekké törpültek. A kormány komolyan gondoskodjék az igazi nemzeti érzelem, valódi keresztény műveltség, általán valláserkölcsi nemesség visszaállítása, az igazság komoly kiszolgáltatása sat. iránt, – legyen különösen szigorú a sajtóval való visszaélés és irodalmi kicsapongások ellen a valódi szabadság érdekében, külöuben a rabszolgaság előmozdítását pártolná erélytelenségével. „O quisquis volet

¹⁾ Werke, zur Philos. und Geach. VII. 396.

impias caedes et rabiem tollere civicara, si quaeret pater urbium
subscribi statuis, indomitam audeat refrenare licentiam, clarus post-
genitis; quatenus heu nefas! virtutem incolumem odimus, sublatam
ex oculis quaerimus invidi. Quid tristes querinioniae, si non sup-
plicio culpa reciditur? quid leges, sine moribus vanae, profici-
unt sat. ¹⁾

¹⁾ Horatius, Odarum. L. III. XXIV.

FOGLALAT

II. Könyv. K ü l ö n ö s   n e v e l é s t a n .

I. Rész. T e s t i   n e v e l é s .

Előzmények.

1. §. A testi nevelés fontossága 1. 1.
2. §. A testi nevelés általános törvényei 2. 1.
3. §. Már az anyaméhben kell gondot fordítani a testi nevelésre 5.

I. Szakasz.

A tengélet nevelése.

I. Fejezet. A tengélet emésztési rendszerének nevelése.

4. §. A tápszerek szoros érteményben 7. 1.
5. §. Állatországi tápszerek 10. 1.
6. §. A növényországi tápszerek 12. 1.
7. §. A fűszerek 14. 1.
8. §. A dohány 15. 1.
9. §. Az italok 19. 1.
10. §. Az emésztési rendszer táplálásának szabályai 24. 1.
11. §. A székürítés 30. 1.,
II. Fejezet. A tengélet légzési rendszerének nevelése.
12. §. A lég, mint a légzés rendszerének tápszere 31. 1
13. §. A szabad lég élvezése 34. 1.
14. §. A lakás 35. 1.
15. §. A ruházat 37. 1.
10. §. A bor tisztán tartása 41. 1.

III. Fejezet. 17. §. A tengélet vérrendszerének nevelése 45. 1.

IV. Fejezet. A tengéletnek a kor különbsége szerinti nevelése.

18. §. A tengéletnek az első hét évben való ápolása 46. 1.
19. §. A tengéletnek a hetedik éven túl való ápolása 53. 1.

II. Szakasz.

Az állati élet nevelése.

I. Fejezet. Az idegrendszer nevelése.

20. §. Az agyvelő tápszerei a szellemmel való viszontlátásában 55. 1.

21. §. Az agyvelő' nevelésének törvényei 59. 1.

II. Fejezet. Az érzékek rendszerének nevelése.

22. §. Az érzékek nevelésének általános szabályai 63. 1.

23. §. Az érzékek nevelésének különös szabályai 64. 1.

III. Fejezet. A mozgás rendszerének nevelése.

24. §. A mozgás általában 69. 1.

25. §. Természeti és művészi mozgás 71. 1.

26. §. A torna (gymnastika) fontossága a nevelésben 76. 1.

27. §. A testgyakorlás eszméjének terjedése s valószínűsítése századunkban, különösen Németországban 80. 1.

28. §. A tanodái testgyakorlás 86. 1.

29. §. A játék 90. 1.

30. §. A táncz 93. 1.

31. §. A gyermekbálok 95. 1.

32. §. A beszédszervek nevelése 100. 1.

33. §. A munka 103. 1.

34. §. A nyugvás 105. 1.

35. §. A mozgás rendszerének a gyermek első' korában való nevelése 108. i.

III. Szakasz.

A tanoda a testi nevelés szempontjából.

36. §. A tanodának, hogy a testi nevelés céljának megfelelően, bizonyos kellékekkel keli bírnia 110. 1.

37. §. Az iskolának külkellékei 111. 1.

38. §. A tanodának belkellékei. 116. 1.

IV. Szakasz.

A testi betegségek gyógyítása.

39. §. A betegségeknel követendő eljárás 118. 1.

40. §. Az indulatoknak és szenvedélyeknek egészségi szempontból valófékezése 123. 1.

41. §. Az önszeplősítés 127. 1.

V. Szakasz.

A növendékek testi önképzése.

42. §. A növendékeket úgy kell szoktatni, hogy maguk is ápolhassák testi erőiket 132. 1.

II. Rész.

S z e l l e m i n e v e l é s .

I. Szakasz.

A gondolkodás rendszerének nevelése.

I. Fejezet. A gondolkodás rendszerének neveléséről általában.

43. §. A gondolkodási rendszer nevelésének szükségessége 136. 1.
 44. ij. A gondolkodási rendszer nevelésének az egyediség ismeretén kell alapulnia 138. 1.
 45. §. A növendék gondolkodási egyediségének észlelésében követendő törvények 139. 1.
 46. §. A növendékek gondolkodási rendszerének egyedisége közvetlen és közvetett úton észlelhető 141. 1.
 47. §. A gondolkodási rendszer nevelésének általános törvényei 145. 1,

II. Fejezet. A gondolkodás rendszerének nevelése különösen.

I. Cikkely. A szemlélő tehetség nevelése.

48. §. A külső szemlélő tehetség nevelésének szüksége 161. 1.
 49. §. A külső szemlélő tehetség nevelésének feladata s törvényei 163. 1.
 50. §. A belső szemlélő tehetség nevelésének szükségessége, feladata, törvényei 166. 1.
 51. §. A szemlélésnek nem pusztán szemlélésnek, hanem észlelésnek is kell lennie 168. 1.
 52. §. A figyelem fogalma s nevelésének szükségessége 171. 1.
 53. §. A figyelem ápolásának törvényei 173. 1.

II. Cikkely. A képzelem nevelése.

54. §. A tágasb érteményű képzelem nevelése 176. 1.
 55. §. A szoros érteményben veendő képzelem nevelésének szükségessége 177. 1.
 56. §. A képzelem nevelése a nevendék egyediségéhez alkalmazandó 180. 1.
 57. §. A képzelem nevelésénél követendő szabályok 182. 1.
 58. §. A képzelet-játékok 188. 1.
 59. §. A képes könyvek 191. 1.

III. Cikkely. Az emle nevelése.

60. §. Az elme növelésének fontossága és lehetősége 196. 1.
 61. §. Az elme művelésének elvei 200. i.
 62. §. Az elme gyakorlási anyaga 201. 1.
 63. §. Az elme gyakorlásának módszere 204. 1.

IV. Cikkely.

64. §. A gondolkodási rendszer képzet-csoportjának nevelése 210. 1.

V. Cikkely.

65. §. A szellemi adományok vagy talentumok nevelése 213. 1.

VI. Cikkely. A gondolkodási rendszer gondolkodás-csoportjának nevelése.

66. §. Az összehasonlító tehetség nevelése 222. 1.
 67. §. Az okoskodó tehetség nevelése 226. 1.

II. Szakasz.

Az érzés rendszerének nevelése.

I. Fejezet. Az érzés rendszerének nevelése általában.

68. §. Az érzés-rendszer nevelésének fontossága 228. 1.

69. §. Az érzés-rendszer nevelésének szabályai 231. 1.

70. §. Az észnek az érzelmek fölötti uralma 238. 1.

II. Fejezet. Az érzés rendszerének nevelése különösen.

I. Cikkely.

71. §. A gerjedelem nevelése 240. 1.

II. Cikkely.

72. §. A tetszés vagy vonzalom és érzület nevelése 241. 1.,

III. Cikkely.

73. §. A kedély nevelése 246. 1.

IV. Cikkely.

74. §. A lelkesültség nevelése 249. 1.

V. Cikkely. Az ember személyiségi érzelmeinek nevelése.

75. §. A szilárdság nevelése 251. 1.

76. §. A jellem nevelése 256. 1.

77. §. Az önfejűség 260. 1.

78. §. Az önérzelem nevelése 263. 1.

79. §. A szerénység és alázatosság nevelése 268. 1.

80. §. A kényesség 271. 1.

81. §. A kevélység 273. 1.

82. §. Az irigység és gyűlölség 284. 1.

VI. Cikkely. Az embernek emberektől függő érzelmei.

83. §. A tetszvágy 289. 1.

84. §. Az illem 296. 1.

85. §. Az óvatosság 303. 1.

86. §. A könnyelműség 306. 1.

87. §. A szeretet nevelése 309. 1.

88. §. A lelkiösmeret 313. 1.

89. §. A hála 318. 1.

VII. Cikkely. Az embernek a világtól függő érzelmei.

90. §. Az eszménység nevelése az alsóbb néposztályokban 320. 1.

91. §. A fensőbb eszménység nevelése 325. 1.

92. §. Az eszménység a gondolkodás és érzés rendszerének magasabb tehetségeivel való viszonyában 329. 1.

VIII. Cikkely. Az embernek Istentől függő érzelmei.

93. §. A hit nevelése 333. 1.

94. §. A remény nevelése 337. 1.

95. §. Az istenérzelem vagy vallásosság nevelése 339. 1.

III. Fejezet. 96. §. Az ész nevelése 357. 1.

III. Szakasz.

A vágyás rendszerének nevelése.

I. Fejezet. A vágyásrendszer neveléséről általában.

97. §. A vágyásrendszer nevelésének szükségessége és lehetősége 360. l
98. §. A vágyásrendszer nevelésének iránya és kezdete 364. l.
99. §. A nevelésnek ismerni kell a növendék vágyásrendszerének egyediségét 367. l.
100. §. A vágyak nevelésének általános szabályai 371. l.
101. §. A szenvedélyek fékezése 374. l.
102. §. Az érzéki ösztönök fékezése 375. l.
103. §. Az akarat nevelésének általános szabályai 378. l.
104. §. A fegyelem fogalma s felosztása 381. l.
105. §. A szoktatás és leszoktatás 382. l.
106. §. Az engedelmisség szükségessége az akarat nevelésében 386. l.
107. §. Szabályok az akaratnak engedelmisség általi nevelésére 392. l.
108. §. A példa 396. l.
109. §. A cselédség mételyező befolyása a gyermek erkölcsiségére 403. l.
110. §. Az oktatás, buzdítás, intés 405. l.
111. §. A jutalmak és büntetések szükségesek 410. l.
112. §. A jutalmak és büntetések nemei 414. l.
113. §. A jutalmazás és büntetés szabályai általában 414. l.
114. §. Milyen jutalmakat kell használni? 418. l.
115. §. A jutalmazás módja. 421. l.
116. §. Milyen büntetések használandók? 425. l.
117. §. A büntetés módja 429. l.
118. §. A fensőbb erkölcsi nevelés 440. l.
119. §. A színpad erkölcsi tekintetben 444. l.
120. §. Az ifjúsági iratok befolyása az erkölcsiségre 448. l.

II. Fejezet. A vágyásrendszer különös nevelése.

I. Cikkely. A nemi ösztönök csoportjának nevelése.

121. §. A nemző ösztön 456. l.
122. §. A gyermekszeretet 459. l.
123. §. A ragaszkodás 460. l.

II. Cikkely. Az önfentartási ösztönök csoportja.

124. §. Az életösztön 465. l.
125. §. A tápösztön 466. l.
126. §. Az ellenállási ösztön 469.
127. §. A rombolási ösztön 474. l.,
128. §. A titkolódzási ösztön 479. l.
129. §. A hazugság és rágalom 481. l.
130. §. A szerzési ösztön nevelése 488. l.
131. §. A szerzési ösztön elfajulása 491. l.

132. §. Az öszpontosító ösztön nevelése 498. 1.
 133. §. A szorgalom nevelése 499. 1.
 134. §. Az eszményi nevelés nem zárja ki a hazaszeretetet és nemzeti nevelést 506. 1.
 135. §. A magyar haza és köznemzetiség 508. 1.
 136. §. A hazaszeretet ápolásának módja 516. 1.

IV. Szakasz.

Nevelés a nemi egyediségre való tekintettel.

I. Fejezet. 137. §. Testi nevelés 521. 1.

II. Fejezet. Nem szerinti szellemi nevelés.

I. Cikkely.

138. §. A gyermekek szellemi nevelése általában 526. 1.
 139. §. A gyermekek szellemi nevelése a különböző korszakokban 530. 1.
II. Cikkely. A leánykák szellemi nevelése.
 140. §. A nőnem nevelésének fontossága 535. 1.
 141. §. A nőnem nevelésének célja 539. 1.
 142. §. A leányok szellemi nevelésének szabályai az első korszakban 550. 1.
 143. §. A leánynövendékek nevelése a második korszakban 557. 1.
 144. §. A nőnem nevelése az ifjúság korszakában 569.
 145. §. Az anya befolyása méhgyümölcse szellemi állapotára 578. 1.

V. Szakasz.

146. §. A nedvkatok nevelése 581. 1.

VI. Szakasz.

A szellemi önképzés.

147. §. A szellemi önképzés kötelessége 585. 1
 148. §. Az önképzés föltétezi a tehetségek ismeretét 588. §.
 149. §. A növendékek önképzése a gondolkodás rendszerét illetőleg 592. 1.
 150. §. A növendékek önképzése az érzésrendszert illetőleg 600. 1.
 151. §. A növendék vágyásrendszerének önképzése 602. 1.
 Zárszó.